

БОРБОРДУК АЗИЯ УНИВЕРСИТЕТИ

ЖОГОРКУ ӨНУКТҮРҮҮ МЕКТЕБИ
Ага Хан «Адам таануу» долбоору

АДАМТААНУУГА КИРИШҮҮ

БОРБОРДУК АЗИЯ УНИВЕРСИТЕТИ

АДАМТААНУУГА КИРИШҮҮ

Ага Хан «Адам таануу» долбоору

БИШКЕК, ДУШАНБЕ, АЛМАТЫ

2023

Кешавджи Рафик	Антропология (АКШ)	Назариев Рамазан	Философиянын тарыхы (Тажикстан)
Алибай Шираз	Архитектура (АКШ)	О'Коннел Жон	Музыкалогия (Улуу Британия)
Абдуллаев Камол	Тарых (Тажикстан)	Олимов Кароматулло	Чыгыштын философиялык каада-салттары (Тажикстан)
Авербуш Брайн	Жакынкы Чыгыш тилдери жана цивилизациялар (АКШ)	Паринова Ольга	Филология (Тажикстан)
Алимардонов Амрияздон	Чыгыш таануу (Тажикстан)	Пауел Шарон	Эл аралык билим берүү (АКШ)
Алимбаев Абдурахман	Адабият (Кыргызстан)	Пулатова Лола	Искусство-музыка (Тажикстан)
Ахтамова Мунира	Филология (Тажикстан)	Рахимов Мухсин	Философия жана психология (Тажикстан)
Аюпов Нурмагамбет	Философия (Казахстан)	Рахимов Садулло	Кино таануу (Тажикстан)
Бекер Норма Жо	Коомдук жана саясий илимдер (АКШ)	Рузадоров Мухаббатшо	Социология (Тажикстан)
Бекзода Комил	Философия (Тажикстан)	Саъдуллоев Мадисо	Философия (Тажикстан)
Билялова Гульмира	Философия, дин (Казахстан)	Содатсайров Эрадж	Саясий илимдер (Тажикстан)
Биман Виллиам	Антропология (АКШ)	Спектор Александра	Филология (Тажикстан)
Ватаншоев Олимшо	Эл аралык билим берүү жана өнүктүрүү (Тажикстан)	Степанянц Мариэтта	Консультант, Чыгыштын философиялык каада-салттары (Орусия)
Гиёев Курбон	Коомдук илимдер (Тажикстан)	Сулайманов Жоомарт	Философия жана экология (Кыргызстан)
Джонбобоев Сунатулло	Философия (Тажикстан)	Тажиматов Санжарбек	Этнология жана этнография (Кыргызстан)
Джураев Абдурахим	Культурология (Тажикстан)	Томсон Чад	Коомдук жана саясий илимдер (Канада)
Диноршоев Мусо	Консультант, философия (Тажикстан)	Турсун-заде Фируза	Эстетика (Тажикстан)
Доолбекова Жылдыз	Саясат таануу (Кыргызстан)	Файзуллаева Мохира	Саясий илимдер (Тажикстан)
Зиёев Хуршед	Философия (Тажикстан)	Халилов Мердан	Экономика жана бизнес (Түркменистан)
Иваненко Виктория	Филология (Тажикстан)	Хамон Макс	Тарых (Канада)
Идиев Хайриддин	Коомдук илимдер (Тажикстан)	Хафизова Наталья	Саясий илимдер (Тажикстан)
Имомов Шарофиддин	Тарых жана эл аралык мамилелер (Тажикстан)	Холл Майкл	Ислам таануу(АКШ)
Кармали Сакина	Этика (Улуу Британия)	Шамбеталиева Хадича	Филология, журналистика (Кыргызстан)
Киш Аннамария	Социалдык антропология (Венгрия)	Шамолов Абдувахид	Философия (Тажикстан)
Курбонхонов Обидхон	Социология (Тажикстан)	Шарипов Мехмоншо	Ислам таануу (Тажикстан)
Лоди Ясмин	Саясий философия (Индия)	Шозимов Пулат	Коомдук илимдер (Тажикстан)
Мамадамбарова Шарофат	Адабият жана баалоо (Тажикстан)	Шоисматуллаев Шоназар	Социология (Тажикстан)
Махкамова Светлана	Адабият (Тажикстан)	Эльбоев Хамза	Культурология (Тажикстан)
Махмаджанова Фируза	Философия (Тажикстан)	Рахимова Самира	Адам укуктары (Тажикстан)
Махмадхаджаев Ахмаджан	Философия (Тажикстан)	Душанбиева Мавджигул	Антропология жана маданият (Тажикстан)
Межуев Вадим	Консультант, маданияттын философиясы (Орусия)	Алифбекова Марифат	Билим берүү (Тажикстан)
Миршакар Акмал	Искусство – сүрөт (Тажикстан)	Калонов Аджамшо	Саясий илимдер (Тажикстан)
Музаффар Мухаммад Али	Антропология жана психология (Тажикстан)	Ибодов Махмадулло	Философия (Тажикстан)
Мухаматкулов Акрам	Саясий илимдер (Өзбекстан)		
Наботов Зайниддин	Теология (Тажикстан)		

Тышкы иллюстрациянын автору Рахим Сафаров «Навруз»

дизайнер Айгул Алдашева

Бул окуу китебинде берилген идеялар үчүн жоопкерчилик анын авторлоруна гана жүктөлөт жана аларды басып чыгаруу Борбордук Азия Университетинин жоопкерчилигин билдирбейт.

Жарыяланган материалдарды басып чыгаруу укугунун ээсинин уруксатысыз автоматтык маалымат издөө системасы аркылуу же башка ыкмалар менен кайра чыгарууга жана таркатууга тыюу салынат.

АЛГЫ СӨЗ

Учурда Борбордук Азия терең маданий өзгөрүүлөрдү башынан өткөрүп жатат. Эгемендүүлүккө мындан алыс эмес убакытта ээ болгон мамлекеттердин глобалдык экономикалык жана саясий кыйынчылыктар менен кагылышуусу, алардын өзгөчөлөнгөн өнүгүү жолун табуу үчүн жаңы негиздерди жаратты. Борбордук Азия элдери тарыхынан, бай каада-салтынан жаңы баалуулуктар системасын куруу үчүн күч-кубат, дем, далаалат алат. Окумуштуу, окутуучулар коомдун алдында пайда болгон этикалык жана моралдык тандоо маселелерин терең түшүнүүнү өнүктүрүү үчүн демилгелерге өтө муктаж экендигин сезип турушат. Ошол муктаждыктарга жооп катары Ага Хандын Маданият боюнча Траст Фонду 1997-жылы Ага Хандын «Адамтаануу» долбоорун түзгөн. Бул долбоор 2007-жылы Борбордук Азия университетинин курамына кирген. Ал эми Борбордук Азия университети эл аралык уюм катары 2000-жылы түзүлгөн. Борбордук Азия университетинин негиздөөчүлөрү болуп Казахстан Республикасы, Кыргыз Республикасы, Тажикстан Республикасы жана Улуу урматтуу Ага Хан IV эсептелет.

Ага Хандын «Адамтаануу» долбоору (АХАД) студенттерге багытталган дисциплиналар аралык гуманитардык илимдер боюнча материалдарды демилгелөө, иштеп чыгуу жана ишке ашырууну колдоо менен идеялардагы, маданияттардагы жана элдердеги плюрализмди өнүктүрүүгө көмөк берет. Ошондой эле Борбордук Азиядагы университеттердин окутуучуларынын педагогикалык жана кесиптик чеберчилик шыктарын арттырууга жана коомдук иштерге багытталган долбоорлорго колдоо көрсөтөт. Ага Хандын «Адамтаануу» долбоору Борбордук Азия аймагындагы коомдун жана коомчулуктардын ортосунда карым-катнаш көпүрөлөрүн түзүп, Борбордук Азиянын жарандарына өздөрүнүн каада-салттары менен алмашууга жана байланыштарды түзүүгө, тышкы дүйнө менен өз ара аракеттенүүсүнө жардам берет. Өздөрүнүн маданий мурасынын жетишкендиктерин, кенендигин таанып түшүнүү Борбордук Азия элдери үчүн коомдогу тез өзгөрүүлөргө ыкташуу аспектилерин аныктоого мүмкүнчүлүктөрдү берет. Борбордук Азия көптөгөн, анын ичинде буддизм, кытай, грек, индия, байыркы иран, ислам, еврей, монгол, орус, түрк жана зороастр маданияттарынын таасирине дуушар болгон. Ошондой эле мындан алыс эмес убакыттагы совет доорундагы баалуулуктарды түзүү жана өзүн-өзү таануу тажрыйбаларын эске албай коюу туура эмес болуп калат. Кандай болсо да, студенттер сынчыл ой-жүгүртүү шыктарын өнүктүрүү менен ар бир маданияттын ичиндеги көп түрдүүлүктү жана ар түрдүү маданияттардын окшоштугу жана айрымасын түшүнүүгө жетише алышат.

Казахстан, Кыргызстан жана Тажикстандын өнөктөш университеттеринин окутуучулары долбоордун курстарын өтүү усулдары, окуу материалдарын баалоо, студенттик долбоорлорду координациялоо жана окутуучуларга андан ары тренингдерди өткөрүү боюнча атайын окутуудан өтүштү. Студенттер негизги маселелерди жеке өзүнүн сынчыл жана терең ою менен түшүнүүгө жетишүүгө жардам берген, алардын активдүү окуп үйрөнүүсү үчүн иштелип чыккан, түрдүү булактарды пайдаланып жана ар кандай жанрларды колдонгон сабактар менен таанышат.

АХАДнун окуу материалы он жыл ичинде оңдолуп-түздөлүп, апробацияланып иштелип чыккан жана өнөктөш университеттердин аудиторияларында көңүлдүн борборунда студент болгон усулдун негизинде апробациялардан өткөн. Натыйжада, окуу материалдар эки эл аралык окумуштуулар тайпасы тарабынан иликтенип, алардын сунуштарын эске алуу менен 2008 жылдын аягына чейин толук иштелип бүткөн.

АХАДнун окуу материалын түзгөн сегиз курстун жеткире иштелип чыккан версиясы университеттер арасында кеңири таркатылат. Курстар тиешелүү деңгээлде ийкемдүү, ошондуктан аларды түрдүү жагдайларда окутса болот. Аларды пилоттук долбоорлор башталган мектептин жогорку класстарынын окуучуларын окутуу үчүн орто мектептерде да колдонууга мүмкүн. Ар бир окуу жайынын өзүнүн суроо-талаптары бар, ошондуктан биз окутуучуларга окуу материалдарын аудиториялардын өзгөчөлүгүн жана студенттердин талаптарына ылайыкташтырууга сунуш беребиз. Мындай чыгармачыл ыкташуу сынчыл ой-жүгүртүүгө негизделген жана Борбордук Азиядагы студенттердин өз аймактарындагы маселелерди талкуулап чечүү процесстерине катышуу үчүн жасалган маанилүү кадам катары баалоого болот.

МАЗМУНУ

Алгы сөз	3
Киришүү	7

БИРИНЧИ БАП

4 **ӨЗҮН-ӨЗҮ ТААНУУ: АЙЫРМАЧЫЛЫК ЖАНА ӨЗҮБҮЗДҮ КАБЫЛДОО ТҮШҮНҮГҮ 11**

Кейс-стади

Фланнери О’Коннор. Элеттик жакшы адамдар	13
--	----

Сынчыл ой жүгүртүү көндүмдөрүн өнүктүрүү

Концептуалдык карта түзүү.....	31
--------------------------------	----

Икая

Жалолиддин Руми. Пил тууралуу талаш	33
---	----

Тексттер

Амин Маалуф. Балтасардын саякаты	35
Халиде Эдип Адывар. Түркия Батышты тосуп алат	39
Вирджиния Вулф. Жеке бөлмө.....	45
Маша Гессен. Менин чоң энем – цензор.....	51
Тимур Зульфикаров. Омар Хайямдын аян китеби	57
Талдоо үчүн суроолор.....	62

ЭКИНЧИ БАП

МАДАНИЯТ, САЯСАТ ЖАНА ЖЫНЫСТЫК ЖАГЫНАН «БАШКАЛАРДЫ» ТҮШҮНҮҮ 63

Кейс-стади

«Чөлдүн ак күнү» аттуу Владимир Мотылдын тасмасы	65
Тексттин мазмунун баалоо	66

Икая

Жалолиддин Руми. Жүзүм жөнүндө	68
--------------------------------------	----

Тексттер

Эдвард Саид. Ориентализм	71
Лео Африканус. Тимбуктунун сүрөттөмөсү	77
Усама ибн Мункыз. Өмүр баян (франктар жөнүндөгү үзүндүлөр)	81
Редьярд Киплинг. Ак адамдын түйшүгү	85
Князь Горчаков. Орус империясынын экспансиясы	87
Жусуп Баласагын. Куттуу билим (үзүндү)	91
Олжас Сулейменов. Жүрөктү эмне кубандырат?	97
Президент Насер. Канал пайдалануучуларынын Ассоциациясын түзүү жөнүндөгү сунушту айыптоо	101
Иван Клима. Биз Америка жөнүндө эмнени ойлойбуз	105
Мурад Калам. Тигил жакта.....	109
Талдоо үчүн суроолор.....	113

ҮЧҮНЧҮ БАП
ТЕКСТТЕРДИ ЧЕЧМЕЛӨӨ 115

Кейс-стади

Мухаммад Аркун. Салтка бурулган азыркы ислам 117

Сынчыл ойломдун жөндөмдөрүн өнүктүрүү

Сынчыл окуу 143

Терең ойлонуу..... 144

Тексттер

Мартин Лютер. Латын чыгармаларына киришүү 147

Михаил Бакунин. Эркиндик, марксизм жана мамлекеттүүлүк 153

Ватикандык Жыйын. Папанын жаңылбастыгы жөнүндө токтом 157

Владимир Ильич Ленин. Эмне кылуу керек? 161

Абдулла Буби. Ижтихаддын убактысы өтүп кеттиби? 165

Азим Нанжи: Кудайдын мыйзамы/Кудайдын эрки: Батыш салтындагы этика негиздери:

мусулмандык көз караш 169

Талдоо үчүн суроолор..... 178

ТӨРТҮНЧҮ БАП

МЕЙКИНДИКТИ ЧЕЧМЕЛӨӨ 179

Кейс-стади

Бет ачар «Империянын сарайлары» 181

Сынчыл ойломдун жөндөмдөрүн өнүктүрүү

Идеялардын өнүгүүсү 183

Тексттер

Чарльз Корреа. Үчүнчү дүйнөнүн өлкөлөрүндөгү шаардык турак-жай

курулуштары: Архитектордун ролу 185

Джон Ф.Ч. Тернер. Турак-жай менен камсыздоо: анын жаңыча өнүккөн бөлүгү..... 189

Ле Корбузье. Жаңы архитектурага карай 211

Билл Брайсон. Кичинекей аралдагы тыянактуу ойлоо..... 215

Азиз Несин. Нейтрон бомба цивилизацияны сактап калат 219

Марта Колберн. Ооган көчмөндөрүнүн турак-жайлары 221

Жейсон Ф. Макленнан. Өндүрүмдүүлүк жана жыргалчылык 223

Талкуу үчүн суроолор 233

БЕШИНЧИ БАП

КООМДУК МЕЙКИНДИКТИ ЧЕЧМЕЛӨӨ 235

Кейс-стади

Славенка Дракулич. Чыгыш Европадагы дубалдын боекторунун сапаты жөнүндө 237

Сынчыл ой жүгүртүү көндүмдөрүн өнүктүрүү

Идеялардын уюштуруусу жана өнүгүүсү 245

Тексттер

Анри Лефевр. Мейкиндик өндүрүшү 247

Аристотель. Политика..... 251

Халил Инальчик. Осмон империясы: Классикалык доор 253

Орхан Памук. Менин атым кызыл..... 257

Алексисде Токвиль. Америкадагы демократия 259

Филипп Мансел. Константинополь..... 263

Жорж Оруэлл. 1984 267

Анализ үчүн суроолор..... 270

АЛТЫНЧЫ БАП
ТАРЫХТЫ ЧЕЧМЕЛӨӨ 271

Кейс-стади

Азиз Эсмаил. Эмне үчүн тарых?	273
Жан-Жак Руссо. Илим жана искусство жөнүндө ой-жүгүртүүлөр	283

Сынчыл ой жүгүртүүнү өнүктүрүү

6 Аргументивдүү кантип жазуу керек.....	305
Тезисти иштеп чыгуу үчүн көнүгүү.....	307
Плагиат	311

Тексттер

Бозэции. Философия менен сооротуу (үзүндүүлөр).....	315
Огюст Конт. Позитивизм тууралуу жалпы түшүнүк.....	319
Чолпан. Доктор Мухаммад-Яр	323
Томас Элиот. Көңдөй адамдар	333
Талдоо үчүн суроолор.....	335

ИЛЛЮСТРАЦИЯЛАРДЫН ТИЗМЕСИ..... 336

КИРИШҮҮ

**Адам атанын урпактары – бир дененин мүчөлөрү,
Себеби, алардын жаратылган башаты бир.
Жашоодо бир дене бөлүгү ооруган болсо,
Башка бөлүктөрүнө ал тынчтык бербейт,
Башка адамдын эмгегине болсоң эгер кайдыгер,
Анда сага Адам аты бекер берилгенин билгин деймин.**

7

Саади Ширази¹ (у. 1292) «Гулистан»

Өзүңдү жана башкаларды изилдөө дем алуу сыяктанган эле табигый нерсе. Биздин өзүбүздү, башкаларды жана адамзатты таанып-билүүгө болгон аракетиниз көп кылымдар бою улуу ойчулдардын гана эмес, карапайым адамдардын да кызыгуусунун предмети болуп келген. Таң калыштуусу – бул аракеттер ар түрдүү формада жана предметтерде да «Адамтаануу» деп аталат. «Адамтаануу» эч кандай атайын бир предмет эмес, «Адамтаануу» көптөгөн предметтерди өзүнө камтып турат: бул философия жана кино; илимдерди, динди, коомду, адабиятты жана поэзияны, тарыхты жана маданиятты изилдөө. Сунуш кылган бул предметтердин тизмеси алда канча узунураак, бизди адам кылып турган укмуштуудай ар түрдүү багыттарды, түшүнүктөрдү жана иш- аракеттерди камтыйт.

Албетте, окуп жатканда сиз бир нечелеген шектенүүлөр жана суроолор мурда эле сиздин оюнузда жаралып жана алар ушул сунушталган тексттерде чагылдырылганын көрүп таң каласыз. Бул сизди кыжалат кылган өзүңүздө болгон кандайдыр бир шектенүүлөрдү, суроолорду, талаш-тартыштарды, ал тургай пикир келишпестиктерди жараткан болсо, анда сиз Адамтаануу илиминин асыл салтынын ритмине ээ болосуз деп ишендирилиши керек. Ошондой эле сизде болгон көптөгөн шектенүүлөрүңүз жана суроолоруңуз бир гана сиздики эмес, аныгында жалпы «адамзаттык» экени да билдирилет. Ошондой эле, күнүмдүк тажрыйба сөзсүз түрдө сизди жашоо, коом же маданият жөнүндө кандайдыр бир тыянактарга алып келген болсо, анда сиз да Адамтаанууну түшүнүүгө кызыкдарсыз деп белгилөөгө болот.

Андан ары идеяларды олуттуу жана системалуу таанып билүү жана күмөндөнүү жана ой жүгүртүү жолунда болуу аркасында сиз Адамтаануу илимин изилдөө менен алек болосуз. Ушуга ылайык биз сизди башкалар менен бирге адамзаттын уникалдуу ишмердүүлүгүнө – «Адамтаануу илимине киришүү» тексттерине саякатка чыгып, өткөнгө жана келечекке сүңгүүгө чакырабыз. Албетте, бул бир эле китеп сизди Адамтаануу илиминин кеңири категориясына кирген баардык мүмкүн болгон темалар жана суроолор менен тааныштыра албайт. Бирок биз бул китептин беттеринде берилген материал сизге өз идеяларыңызды изилдөөгө түрткү берет жана бул изилдөөнү класстан тышкары да улантууга шыктандырат деп үмүттөнөбүз.

Китеп алты бапка бөлүнгөн. Ар бир бап «кандайдыр бир кырдаалдын иликтөөсүнөн» башталат. Алар очерк, көркөм фильм, аңгеме же слайд-презентациялар жана андан кийин бир катар кыскача эскертмелер же тексттердин бүтүндөй сериясы болушу мүмкүн. Тексттер бөлүмдүн негизги темасына ылайык мүмкүн болгон көз караштардын бүтүндөй ар түрдүүлүгүн чагылды-

¹ Саади Ширази – перс акыны, ойчул, практикалык, турмуштук суфизмдин өкүлү, классикалык перс адабиятынын эң ири өкүлдөрүнүн бири. Анын чыгармачылыгын аралап өткөн негизги пафостун өзөгүн жакын адамыңа жасай турган боорукердикти, кайрымдуулукту жана жардам кылууга негизделген жигердүү гуманизмди («адамгерчиликти», адамиyat) даназалоо.

рууга багытталган. Алар Борбордук Азияны, анын ичинде европалык, исламдык, коммунисттик жана посткоммунисттик жазуучуларды калыптандырган маданий салттардан алынган. Бирок сиз түшүнө турган бир нерсе бар, ал – «салттар» кээде биз ойлогондой жөнөкөй болбой калышы да мүмкүн. Алардын ичинен ар кандай көз караштардын бар экенин таба аласыз. Чынында, кээде жазуучунун кайсы «салтка» таандык экени анча так билинбей калышы дагы мүмкүн. Андан аркы АХАДдын курстары бүтүндөй Борбордук Азиянын калыптанышына таасир эткен башка маданияттардан, Чыгыш Азия жана Түштүк Азиядан алынган булактарды камтыйт.

8 Окуп жатканыңызда, жекелик эмес көптүк сандагы «маданияттар» жөнүндө ойлонуп көрүңүз. Бир эле ислам маданияты же бир эле европалык маданият болбойт. Бул колдонмодо сиз өткөн, азыркы жана ойдон чыгарылган, реалдуу эмес маданияттарга кайрыласыз; алардын убакытта, мейкиндикте, адамдар арасында кандайча өзгөргөнүн же ошол бойдон калганын чечүүгө аракет кылыңыз. Биз бул салыштыруулардын үстүнөн тынымсыз ой жүгүртүп, өз алдынча кырдаал-шарттарды жана тексттерди изилдөөдө жана үйрөнүүдө жалпылыктарды жана айырмачылыктарды издөөнү өтүнөбүз. Жөн эле сунушталган салыштырууларды угуунун ордуна, бул окшоштуктар жана айырмачылыктар эмне үчүн бар жана алар эмнени билдире тургандыгы жөнүндө ойлонуп көрүңүз. Аягында, ар бир кырдаалды, текстти жана бөлүмдү изилдеп чыккандан кийин бул салыштырууларды жүргүзүүгө, маселелердин мүмкүн болгон ар түрдүүлүгү жөнүндө сиздин өзүңүздүн түшүнүгүңүздү өнүктүрүүгө жардам берүү максатындагы ар кандай суроолор берилет.

Сиз «чечмелөө» («интерпретация») термининин мааниси жөнүндө ойлонгондон баштап эле бул аны түшүнүүнүн ачкычы боло алат. Бул жерде сунушталган изилдөөлөрдүн же тексттердин эч бири бир гана мүмкүн болгон мааниге ээ эмес. Алардын баары ар кандай мезгилде ар кандай адамдарга ар кандай мааниде туюндурулушу мүмкүн. Окуп жатканда, сиз ар дайым бардык мүмкүн болгон чечмелөөлөр жөнүндө ойлонушуңуз керек: Сиз окуганыңызды кантип түшүнөсүз? Аны башка адамдар кантип түшүнөт? Сиз муну башкача түшүнүүгө кандай карайсыз? Ошондуктан, биринчи бөлүм чечмелөө темасына арналган. Окуу китебин окуп жатканда сиз жана башкалар тексттерди жана мисалдарды кандайча чечмелеп, түшүнө алышалат деген ой жүгүртүү зарыл.

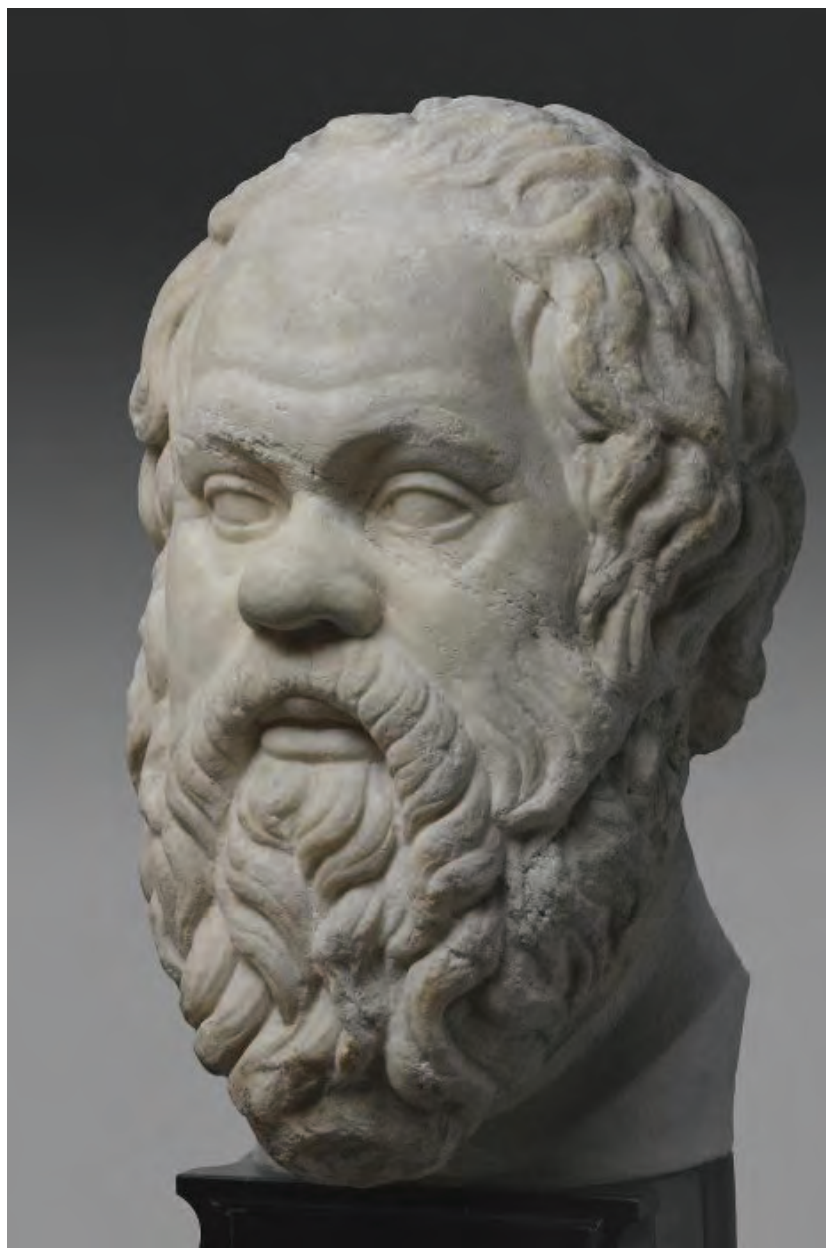
Бул маселеде сизге жардам бере турган кээ бир сөздөр катары «сөзмө – сөз», «ортодоксалдуу», «эркин» жана «радикалдуу» деген аныктамалар түшүнүктөрдү чечмелөөдө колдонулат. Аларды изилдеп, тигинисин же мунусун качан колдонуу керек экенин аныктай билүүгө аракет кылыңыз. Жалпысынан, сөзмө-сөз чечмелөө маанинин минималдуу чеги менен чектелгенин көрсөтөт, ал эми ортодоксалдуу чечмелөө салттуу түрдө кабыл алынган маанини колдонууну сунуштайт. Эркин чечмелөө маанинин адаттан тыш, белгиленген алкактан чыгууну көрсөтөт, ал эми радикалдуу чечмелөө баалуулуктардын башка жыйындысына негизделген толук кайра чечмелөөнү сунуштайт. Келгиле, бул түшүнүктөрдүн ар бирине карата айрым мисалдарды карап көрөлү. Сөзмө-сөз чечмелөөнүн мыкты мисалы сүрөтчү Рене Магриттинин түтүктү чагылдырган картинасы болот. Магритте ага: «Бул түтүк эмес» деп жазган. («Ceci n'est pas une pipe»). Сунуштап жаткан нерсе ал тарткан түтүктүн сүрөтү, бирок түтүктүн өзү эмес. Ал көрүүчүлөрдөн анын сүрөтүн түшүнүү үчүн сөзмө-сөз чечмелөөнү суранат. Православдык чечмелөөлөрдү мамлекеттик диндер көп колдонушат. Исламда шариатты (мыйзамдарды) чечмелөө төрт мектеп менен чектелген. Көптөгөн мезгилдер бою мындан башка бир дагы чечмелөө ислам өлкөлөрүндө уруксаат берилген эмес. Бул төрт мектеп исламдык укуктун ортодоксалдуу чечмелөөсү болуп саналат. Ислам ой жүгүртүүсүндөгү модернизаторлор ислам укугунун бул төрт ортодоксалдык чечмелөөсү өтө чектелген, ошондуктан мындай чечмелөөгө орун берүү керек деп ырасташат. Көптөгөн ислам өлкөлөрү шарияттын өзгөртүлгөн чечмелөөсүн ишке ашырышты. Башкалары бул ортодоксалдык чечмелөөлөрдүн алкагында гана калууну чечишти. Эркин чечмелөө адатта

идеяны мүмкүн болушунча кеңейтип, маанисин өзгөртпөстөн берүүгө багытталат. Эки жүз жыл мурун француздук адам укугу жөнүндөгү Декларациясын эркин чечмелөөчүлөр мындай укук логикалык жактан аялдардын укуктук маселеси жаатында да жайылтылышы керек деп талкууга чыгышкан. Бүгүнкү күндө бул ортодоксалдык чечмелөө болуп саналат. Радикалдуу чечмелөөлөр ар кандай спектрдин акырында иштелип чыгып, өнүгүшү мүмкүн. Алар экстремалдуу консервативдик же экстремалдуу прогрессивдик болушу мүмкүн. Мындай мисалдардын бири «бурга» болуп саналат. Куран бардык мусулмандарды жупуну кийинүүгө, белинен томугуна чейин жаашырып, баштарын жабууга үндөйт. Кээ бир ортодоксалдык мусулман аялдар бул сөздү бети жабылбаган хиджаб кийүү катары чечмелешет; ал эми радикалдар/фундаменталисттер муну башкача чечмелешет: ал бардыгын, анын ичинде беттерин да жаба турган бурга кийиши керек дешет.

Бул изилдөөдө сизге мындан ары көмөк көрсөтүү үчүн ар бир бөлүмдө сынчыл көндүмдөрдү өнүктүрүү боюнча бөлүк бар, анда суроолорду берүү, окуу жана сынчыл ой жүгүртүү, тексттеги фактыларды аныктоо, өзүңүздүн ой-пикириңизди калыптандыруу максатын көздөгөн ар түрдүү тапшырмалар берилип, акырында сизден өзүңүздүн жеке аргументтеринизди жазуу жүзүндө билдирүү суралат. Биргелешип жыйналган бул көндүмдөрдүн бардыгы китепте көтөрүлгөн жана жашооңузда күн сайын жолуккан ар кандай маселелер боюнча өзүңүздүн түшүнүгүңүздү өнүктүрүү үчүн колдонулушу мүмкүн. АХАДдын башка курстары сизге инсан менен коомдун ортосундагы алака-катыш; салттар жана өзгөрүүлөр; искусство; музыка жана тарых; адам табияты; социалдык адилеттүүлүк; жарандык коом сыягындагы Адам таануунун алкагындагы атайын темалар боюнча түшүнүгүңүздү өнүктүрүүгө мүмкүндүк берет.

Бардык курстар жана тексттер өзүңүздү, курчап турган жана сиз жашап жаткан дүйнөнү түшүнүүгө карата дагы бир мүмкүнчүлүк болуп саналат. Бардык каада-салттар жана бардык тилдердеги чыгармалар, ошондой эле адамзаттын тарыхындагы ар түрдүү маданияттар жана элдер тарабынан сунушталган идеялар сиздин интеллектуалдык мурасыңыз болуп саналат. Бул ардын эч бири сиздин жашоо тажрыйбаңызга жат болушу мүмкүн эмес. Ар бир автор сиз менен баарлашып, башкалардын жашоого кандай көз карашы бар экендиги тууралуу кыскача маалымат берет. Бул идеялардын айрымдары сиздики менен шайкеш келгени менен башкалары сиздикинен башкача болушу мүмкүн. Бирок алардын баары ойдун жана тажрыйбанын ачыктыгына жол көрсөтүүчү болуп берет. Эгер сиз аларды туура пайдалана билсеңиз, аларды сын көз менен карасаңыз, алар сизге укмуштуудай билим байлыгын ачып беришет.

Эгер сиз бул китепте көтөрүлгөн татаал суроолордун бирине «туура» жооп издеп жатсаңыз, анда таңкалышыңыз да мүмкүн. Бөлүмдөрдүн биринде да коюлган суроолорго бир гана жооп берилбейт. Сиздин милдетиңиз – бир маданияттын ичинде жана маданияттардын ортосунда берилген мүмкүнчүлүктөрдүн ар түрдүүлүгү жөнүндө ой жүгүртүү жана өзүңүздүн жыйынтыктарды чыгаруу. Адам тануу илиминин эң маанилүү жактарынын бири – адамдардын тарыхта иштеп чыккан жооптордун ар түрдүүлүгү. Бул көп түрдүүлүктү түшүнүү Борбордук Азиядагы азыркы мүмкүнчүлүктөр жөнүндө өзүңүздүн түшүнүгүңүздү өнүктүрүүдөгү биринчи кадам болуп саналат.

СОКРАТТЫН АЙКЕЛИ

Скульптор Лисиппин IV к. б.з. чейинки грек түп нускасынан II к. жасалган римдик көчүрмөсү

БИРИНЧИ БАП

ӨЗҮН-ӨЗҮ ТААНУУ: АЙЫРМАЧЫЛЫК ЖАНА ӨЗҮБҮЗДҮ КАБЫЛДОО ТҮШҮНҮГҮ

КИРИШҮҮ

Биринчи бап чечмелөө темасы менен тааныштырат. Биздин изилдөөбүздүн негизги багыты – бул өзүн өзү кабыл алуу. Биз өзүбүзгө окшош адамдарга болгон мамилебизди алардын жынысы, дини же жалпы сапат-белгилери боюнча карап чыгабыз. Каралып жаткан топко кирген адамдар катары кырдаалды түшүнүүдө биздин түшүнүктөр тагыраак болбу же «бөлөк адамдар» деген топтукубу? Биз өзүбүзгө окшош башка адамдарды жакшы, туура кабыл алууга, тосуп алууга жана коргоого даярбызбы?

Биринчи бапта ар кандай авторлордун (алардын ичинде эркектердин да жана аялдардын да) эмгектери көрсөтүлгөн. Алар окурманга маданият жана мезгил алкагында аялдар кандайча кабыл алынып келгендигин түшүнүүгө мүмкүндүк берет. Адатта, аялдын көз карашы жактырылабы же четке кагылабы, ойлонуп көрүңүзчү. Өзүңүз жана сиз жашаган коом эркектер менен аялдарга кандай мамиле жасаарын жана сиз окуп жаткан китептерде эркектер менен аялдар кандайча көрсөтүлөрүн карап көрүңүз. Бул көз караштар канчалык бири-биринен айырмаланып турат, канчалык деңгээлде так жана ушул айырмачылыктар менен окшоштуктарга карата сиздин көз карашыңыз кандай?

Биринчи бапта биз көркөм адабий чыгармаларды пайдаланабыз. Көркөм чыгармалар бизге чыныгы дүйнөнү аңдоого жардам берерин окурман түшүнүшү керек. Бул көркөм түрдө берилген окуялар биз жана башкалар жөнүндө болгон фундаменталдуу суроолорду жаратат. Бул суроолор бири бири менен көзгө көрүнбөгөн руханий байланыштар менен чырмалган жана ушул окуялар бүгүнкү күндө дагы бизге баарыбызга универсалдуу болуп келет. Окуя өзү бизге жакканына же жакпаганына карабай мындай комментарийлер канчалык баалуу жана эмне үчүн биз аларды окууга кызыкдар болушубуз керек?

Бул окуу китебинде кездешкен маалыматты өздөштүрүүгө көмөк берүү үчүн, «Сынчыл ой жүгүртүү көндүмдөрүн өнүктүрүү» деген баптын биринчи бөлүмү концептуалдык карта түзүүгө карата көнүгүүнү сунуш кылат. Аны колдонуу менен окуган ар бир бапты түшүнүүгө аракет кылыңыз. Бул негизги идеяларды түшүнүүгө жана алардын башка идеялар менен байланышын көрүүгө мүмкүндүк берет бекен?

ГРАНТ ВУД. АМЕРИКАЛЫК ГОТИКА

ФЛАННЕРИ О'КОННОР. ЭЛЕТТИК ЖАКШЫ АДАМДАР

Фланнери О'Коннор (1925-1964) Саваннада (Джорджия, АКШ) туулуп, католик үй-бүлөсүндөгү жалгыз перзент болгон. Бул түштүк библиялык аймак Христос идеяларына сугарылган готикалык салт менен белгилүү эле. О'Коннордун аңгемелери комедияны трагедия жана ырайымсыздык менен айкалыштырып, ал аркылуу ушул салтты бекемдөөгө багытталган. О'Коннордун готикалык аңгемелеринде мистикалык жана үрөй учурган аспектилер баса белгиленип, кыйраган жана каардуу жашоо сүрөттөлөт. О'Коннордун эмгектери сан жагынан анча деле көп эмес. Алар отуз бир аңгемеден, эки повесттен, бир нече жөн гана баяндардан жана каттардан турат. Төмөндө келтирилген «Элеттик жакшы адамдар» аңгемесинин үзүндүсүндө башкы каарман – моралдык жана интеллектуалдык күчтүү сезимдеги толгонуулар менен жашаган жаш аял Жой Хоупвел. Жой аңчылыктагы кокустуктан бутунан айрылгандыктан, протез кийип жүрөт. Ал сулуулуктун ар кандай түрүнө жөн салды гана нерсе сымал мамиле кылат да, оорулар жана каргыштар жөнүндө көбүрөөк ойлонот. Ал философия илимдеринин доктору деген даражаны алып, Жой деген атын Хульга (анткени бул атты ал анча кооз эмес деп эсептеген) деген ысымга өзгөртүп алат. Жой-Хулга Библияны сатуучу жөнөкөй айылдык жигитти бузуп, азгырууга аракет кылат. Бирок, бул жигит өзү өзү алдамчы болуп чыгат, Жой-Хулга менен жолукканда анын протезин уурдап, жок болуп кетет. Мындан О'Коннор айланадагыларды адамдардын ар кандай кабылдоосун жана алардын таасирлери да кээде жаңылыш болуп калышы мүмкүн экендигин ачык көрсөтө алды.

Жалгыз калган учурларында кайдыгерликтен тышкары Фриман айымдын жүзүнүн дагы эки түрү боло турган – өжөрлүк жана карама-каршылык, ал түрлөрүнө дайым адамдар менен сүйлөшүүдө колдонуучу. Анын жүзүндөгү өжөрлүк чоң жүк ташуучу унаанын кыймылы сыяктуу туруктуу жана өзгөрүлбөстөй туюлуучу. Ал эч качан көзүн оңго да, солго да буруучу эмес жана негизги окуя багытын өзгөрткөндө гана бурулуучу, ошондон улам анын көздөрү жолдун ортосундагы ак тилкени гана ээрчип жүргөндөй таасир калтырат эле. Анын жүзү сейрек өзгөрө турган, анткени ал үчүн ойду түшүнүү маанилүү эмес болчу, эгерде ал маанилүү болуп калса, анын жүзү бир заматта токтоп, кара көздөрү кичирейе баштагандай болгонсуп дээрлик байкалбаган кыймылга түшөр эле. Байкап турган адам андан кийин Фриман айымдын ал жерде жоктой болуп көрүнгөнүн байкашы мүмкүн эле, бирок анын бар экендиги бир нече буудай боолорунун биринин үстүндө биринин жатышы кандай реалдуу болсо, ошондой эле деңгээлде ал реалдуу чындык эле. Хоупвел айым аны кайсыдыр бир нерсеге ишендирүүгө болгон аракетинен майнап чыккан жок. Бул дубалды чекеси менен сүзгүлөп уратам дегенге барабар болчу. Фриман айымдын туура эмес экендигин далилдөө эч мүмкүн эмес болучу. Ал башына келген нерселердин бардыгын айтып, ырастай алчу. Анын сөзү кээде мындай угулчу: «Мен мындай деп айтмак эмесмин, бирок андай эмес деп да талашпайт элем». Андан ашканадагы эң жогорку текчеде ыкыр-чыкырга толгон чаң баскан банка идиштерди тазалоону суранганда, ал: «Менин байкоом боюнча былтыркы жайда консерваланган инжирди анча деле көп жебептирсиңер», – деп айтышы мүмкүн эле.

Эртең мененки тамакта алар эң негизги иштер тууралуу сүйлөшүшөт. Күн сайын эртең менен Хоупвел айым саат жетиде туруп, өзүнүн газ плитасын жана Жойго таандык плитаны күйгүзчү. Жой – анын протез кийген, толук, ак чачтуу кызы. Отуз эки жашка чыккандыгына жана анын жогорку билимдүү экендигине карабастан, Хоупвел айым аны дагы эле кичинекей бала катары көрчү. Апасы эртең мененки тамакты ичип жатканда Жой ойгончу, аксап, ваннага кирип артынан эшикти жаап алчу. Көп өтпөй арткы эшиктен Фриман айым кирип келчү. Жой апасынын: «Кириңиз», – дегенин гана укчу, андан кийин алар шыбырашып, акырын сүйлөшүп калышчу, ваннадан аларды угуу мүмкүн эмес болуп калчу. Жой ваннадан чыкканда, алар адатта, аба ырайын талкуулап бүтүшүп, Фриман айымдын Глинез же Карамая аттуу эки кыздарынын бири жөнүндө сүйлөшө башташкан болушат. Жой аларды Глицерин жана Карамель деп атап алган. Сары чачтуу Глинез он сегиз жашта болчу жана аны жактырган жигиттери да көп эле, ал эми ак саргыл чачтуу Карамая болсо он беш жашта эле, бирок ал турмушка чыгып, кош бойлуу эле. Жеген тамагынын баарысын кусуп турган чагы. Күн сайын эртең менен Фриман айым Хоупвел айымга кызынын мурунку сүйлөшүүдөн бери канча жолу кусканын айтып берчү.

Хоупвел айым өзү билген кыздардын арасынан Глинез менен Карамаянын эң мыкты кыздар экенин жана Фриман айымдын чыныгы айым экендигин, аны ар дайым өзү менен кошо алып жүрүүдөн, жолуккан адамдардын бардыгына тааныштыруудан уялбагандыгын элдерге айтканды жакшы көрчү. Ошондой эле ал Фримандарды алгач кантип жумушка алгандыгы, Кудай ага аларды кандайча жибергендиги жана төрт жыл бою алардын кандайча иштешкендиги жөнүндө айтып берер эле. Ал аларды үй кызматкерлери катары ушунчалык узак кармагандыгынын себеби, алар болбогон эле эмелер эмес болчу. Алар айылдык жакшы адамдар болушкан. Ал аларга мүнөздөмө бере алат деген адамга телефон чалып сураганда, ал Хоупвел айымга Фриман мырза мыкты дыйкан экендигин, бирок анын аялы жер шарындагы ар нерсеге кызыга берген аял экендигин айткан. «Ал айым бардык нерсени билиши керек» – деди ал. – Эгерде учкан чаң тараганга чейин келбесе, анда аны өлдү деп кое берсең болот. Ал силер жөнүндө баарын билгиси келет». «Мага күйөсү абдан жагат», деди ал, бирок мен дагы, аялым дагы бир мүнөткө дагы бул аялды биздин үйдө чыдай албай калдык». Мындайды уккан Хоупвел айым бир нече күн бою кыжалат болду.

Акыры, ал жумушка башка эч кимди таппай, ал аял менен кандай мамиледе боло алаарын алдын-ала ойлонуп олтуруп, анан аларды жалдады. Фриман айымдын табияты бардык нерсеге катышышы керек адам болгондуктан, Хоупвел айым ага бардык иштерин билүүгө жана ага катышууга гана мүмкүнчүлүк бербестен, аны баарына жооптуу кылууну чечти. Хоупвел айым өзү эч кандай жаман сапаттарга ээ болгон эмес, бирок башка адамдардын мүнөзүндөгү ушул сапаттарды ушунчалык чеберчилик менен колдоно алгандыктан, алардын үй-бүлөсүн төрт жыл бою кыйынчылыксыз эле кармап кала алды.

«Кемчиликсиз эч нерсе жок». Бул Хоупвел айымдын сүйүктүү сөздөрүнүн бири болчу. Дагы бир жактырган мындай сөзү бар эле: «Жашоо ушундай!» Андан да маанилүүсү: «Башка адамдардын да өз пикири бар» деген сөзү эле. Адатта, ал бул сөздөрдү тамактанып отурганда жумшак, бирок туруктуу үнү менен кайталап калчу, бул жөнүндө башка эч ким билбегендей эле; анан чоң, олдоксон Жой аны капталынан муздак көгүш көздөрү менен карап калчу. Анын көз карашы өзү ыктыярдуу сокур болгон жана сокур бойдон калгысы келген адамдын көз карашындай эле.

Хоупвел айым Фриман айымга жашоо ушундай деп айтканда, Фриман айым: «Мына, мен дагы ошону айтып жатам» деп жооп берчү. Фриман айымдын башына келген нерсе башкалардын башына оңой менен келе албайт эле. Ал Фриман мырзага караганда ыкчамыраак болчу. Алар көздөгөн жерине жеткенден кийин Хоупвел айым ага: «Билесиңби, сен экинчисине чиркешкен бир дөңгөлөк сыяктуу экенсиң», – деп көзүн кысты, ал эми Фриман айым: «Билем. Мен ар дайым ылдам болчумун. Айрым адамдар башкаларга караганда ар дайым ылдамыраак болушат эмеспи».

«Адамдардын бардыгы ар башка болушат», – деди Хоупвел айым.

«Ооба, жалпысынан бардыгы», – деп жооп берди Фриман айым.

«Дүйнө биздин ар бирибизге муктаж».

«Мен дагы ошону айтып жатам».

Кыз эртең мененки жана түшкү тамактанууда мындай сүйлөшүүлөргө көнүп калган; кээде ал кечки тамак учурунда дагы уланар эле. Коноктор келбеген күндөрү, ыңгайлуулугуна карап алар ашканада эле тамактанышчу. Фриман айым ар дайым тамактанып жаткан учурда келип, алардын тамактанып бүтүшүн байкап турар эле. Жайкысын ал эшиктин босогосунда туруп алар эле, ал эми кышында бир чыканагы менен муздаткычка таянып, өйдөдөн, боюнун бийиктигинен карап турса, кээде газ жылыткычтын жанында, юбкасынын арткы этегин бир аз көтөрүп турчу. Кээде ал башын чайкап, дубалдын жанында тураар эле. Ал эч качан кетүүгө шашылчу эмес. Мунун баары Хоупвел айымга жакпаса дагы, ал аябай көтөрүмдүү аял боло турган. Ал эч нерсе кемчиликсиз болбоорун, Фримандар айылдан келген жакшы адамдар экендигин жана эгерде ушул учурда элеттик жакшы адамдар менен жолуккан болсоң, анда аларды бекем кармашы керектигин жакшы түшүнчү.

Анын начар адамдар менен тил табышуу тажырыйбасы чон эле. Фримандарга чейин ал жылына орто эсеп менен бир жолу жаңы үй-бүлөнү жалдай турган. Ошол дыйкандардын аялдары чынында жанында көпкө турууга болбой турган аялдар болушканы анык. Көптөн бери турмушунан ажырашып жүргөн Хоупвел айым аны менен бирге сейилдей турган адамга муктаж болчу. Бул тууралуу ал Жойдон суранганда, ал адатта ушунчалык кыжырдануу менен жооп берчү жана анын жүзү ушунчалык көңүлсүз болоор эле, Хоупвел айым ага: «Эгер сен ырахат менен бара албасаң, анда мен сени таптакыр көргүм келбейт», – деп айтчу. Кыз түздөлүп, ийиндерин буруп, башын артка экчеп коюп: «Эгер сен менин барышымды кааласаң, мына турбаймынбы – МЕН КАНДАЙ БОЛСОМ ОШОНДОЙМУН», – деп жооп берер эле.

Хоупвел айым мындай мамилесин анын бутунан (Жой он жашка чыкканда, кокусунан аңчылыкта ок менен атып салган) улам кечирчи. Хоупвел айым үчүн баласынын отуз эки жашта экендигин жана жыйырма жылдан ашык буту жок экендигин кабыл алуу өтө кыйында турду. Ал дагы деле аны кичинекей бала катары кабыл алчу, анткени эч качан бийлеп көрбөгөн

жана башка жакшы нерселерди унуткан байкуш толук кызга анын жүрөгү чындап ооруйт эле.

Башта кызынын чыныгы аты Жой болгон, бирок жыйырма бир жашка чыкканда, ал үйдөн чыгып кетип, атын расмий түрдө өзгөртүп келди. Кызы көпкө ойлонгонун, анан баардык тилдердин арасынан эң кооз эмес ысымга сулуу, кооз Жой деген атын апасына айтпай өзгөрткөнүн Хоупвел айым билди. Эми расмий түрдө анын аты Хульга болуп калды.

Хоупвел айым Хульга деген ысымды ойлонгондо, ар дайым кенен, бош аскер кемесинин корпусун элестетер эле. Ошол үчүн ал бул атты такыр айтпайт. Ал аны дагы деле Жой деп атай берчү, кыз да көнгөн адаты менен ага жооп берип калар эле.

Хульга энеси менен сөйлөдөөдөн сактап калган Фриман айымга чыдоону үйрөндү. Жада калса Глинез менен Карамая дагы анын энесине көңүл бурушканда аларды пайдалуу сезип кетет, болбосо энесинин көңүлү Хульгага бурулар эле. Алгач ал Фриман айым менен тил табыша албайм деп ойлогон, себеби аны менен орой мамиледе болуу мүмкүн эмес болчу. Фриман айым көп учурда таарынып калаар эле, анан бир нече күн бою кабагы бүркөлүп жүрчү, бирок анын нааразычылыгынын себептери белгисиз бойдон калчу. Бирок ага түздөн-түз кол салуу да, кыйыр көз караш да, ачык көңүл бурбоо да аны таптакыр кыжырданткан жок. Бир күнү ал эскертүүсүз эле аны Хульга деп атай баштады.

Ал аны Хоупвел айымдын көзүнчө Хульга деп атачу эмес, себеби анда энеси жинденип кетмек. Бирок ал кыз менен үйдөн сыртка чыкканда Хульга деген ысымды ар бир сүйлөмүнүн аягына кошуп сүйлөчү, көз айнекчен Жой-Хульга кабагын бүркөп, тынч жеке жашоосу бузулгандай болуп кызара түшөөр эле. Анын аты ал үчүн өтө жеке нерсе болчу. Алгач бул ат анын көңүлүн жагымсыз угулгандыгы үчүн гана бурган, бирок көп өтпөй ал ага канчалык шайкеш келгендиги таң калтырды. Ал бул ысымды мештин жанында дайыма кебетеси келишкен, тер сасыган Вулкан сыягында элестетчи. Бул ысымда ал өзүнүн эң чебер кадамын көрчү. Анын негизги жеңиштеринин бири энеси өз баласын Жой деп атай албай калгандыгында, андан тышкары, ал өзүн Хульгага айланткан алгандыгында эле. Бирок, Фриман айым аны бөтөнчө ырахаттануу менен Хульга деп атаганы анын кыжырына тийчү. Анын жан дүйнөсүнүн тереңинде сакталган, эң терең катылган жашыруун сырларына Фриман айым мончок сымал суук көздөрү менен терең карап жаткандай сезилчү. Ал өзү бир нерсеси менен Фриман айымды тартып тургандыгын туйчу. Бир күнү Фриман айымды кызыктырган анын жыгач буту экенин Хульга түшүндү. Фриман айым ар кайсы жашыруун инфекциялардын чоо-жайын, балдарга кол салуу жаатындагы жашыруун маалыматтарды билүүнү өзгөчө жактырчу. Бардык оорулардын ичинен ал өлүмгө алып келген же айыкпас оорулар жөнүндө билүүнү иликтеген эле. Хульга Хоупвел айым ага ошол каргашалуу аңчылыктын кырсыгынын чоо-жайын, анын бутунун кандайча атылганын жана кандайча анын көз ирмемге болсо да эс-учун жоготпогонун айтып жатканын уккан. Мындан бир эле саат мурун болгон окуя сыяктуу Фриман айым каалаган убакта бул тууралуу уга ала турган.

Хульга эртең менен ашканага киргенде (ал буту менен жагымсыз үн чыгарбай эле баса алчу, бирок атайылап ошол коркунучтуу үндү чыгарчу, Хоупвел айым мунун себеби так коркунучтун өзү жана үндүн жагымсыздыгы деп саначу), аларга көз чаптырып, бирок эч нерсе айтчу эмес.

Хоупвел айым өзүнүн кызыл кимоносун кийип, чачын ленталар менен башына ороп алган болчу. Ал эртең мененки тамагын жеп бүтөйүн деп кал-

ган эле, ал эми Фриман айым столдон көзүн албай, муздаткычка жөлөнүп отурган. Хульга ар дайым бышып жаткан жумурткаларды идиши менен плитага коюп, андан кийин колун курсагына койгон бойдон столдун жанына туруп калчу, ал эми Хоупвел айым көзүн кызынан Фриман айымга буруп, кызы өзүнө бир аз кам көрсө, мынчалык жаман көрүнбөйт эле го деп ойлончу. Анын жагымдуу жүзүн буза турган эч кандай осол нерсе анын бет келбетинде жок эле. Хоупвел айым ар дайым мындай деп айтып калаар эле: баарына мээримдүү, жылуу көз менен караган адамдар түпкүлүгүндө сулуу болбосо дагы алар ажарлуу көрүнүшөт.

Жойго көз чаптырган сайын, ал баласынын докторлук даражасын албаганы дурус болмок деп ойлой берер эле. Бул албетте ага жардам берген жок, эми бул даражага ээ болгондон кийин, кайрадан окуу жайына барууга эч кандай себеп калбай калды. Хоупвел айым билим берүү мекемелериндеги сабактар кыздар үчүн абдан жакшы деп ойлочу, бирок Жой мунун бардыгын басып өтүп жатпайбы. Кандай гана болбосун, ал баардыгын кайрадан окуп баштаганга ден соолугу начар эле. Дарыгерлер эң жакшы кам көрүү шартында дагы Жой кырк беш жашка чейин гана жашай алат деп Хоупвел айымга ачык эле айтышкан. Анын жүрөгү да оорулуу болчу. Эгер мындай кырдаалдар болбогондо ал азыр ушул кызыл дөңсөөлөрдөн жана айылдык жакшы адамдардан алыс болмок экендигин Жой ачык эле билдирчү. Ал университетте мунун сүйлөгөн сөздөрүн түшүнө турган адамдарга сабак бермек эле. Ал эми Хоупвел айым Жойдун ошол жерде жагымсыз көрүнүшү менен бир эле темада лекцияларды окуп жатканын жакшы элестете алчу. Бул жерде ал дээрлик күн сайын кийилгенине алты жыл болгон юбкасы менен бозомук ат минген ковбой тартылган сары көйнөк кийип, менен жүрчү. Бул ошону жактырчу; Хоупвел айымга бул акмакчылыктай сезилип жана ал дагы деле бала экендигинин далили эле. Ал абдан акылдуу болчу, бирок кымындай эси жок эле. Хоупвел айым анын жыл өткөн сайын башкаларга азыраак окшошуп, көбүрөөк өзүнө окшошуп бараткандай сезилчү: толук, орой жана кылыр көздүү. Анан ал ушундай кызыктарды айтчу! Ал өз энесине күтүлбөстөн түшкү тамактануу учурунда бети карарып жана оозу толтура тамагы менен отурган жеринен отургучтан атып тура калып «Катын! Деги сен качандыр бир ички дүйнөңдү карагаңга аракет кыласыңбы? Сен качандыр бир нерсенин түпкүрүнө көз жүгүртүп карап, өзүңдү эч ким эместигинди түшүнө аласыңбы? Кудайым ай!» Ал кайрадан отургучка отура калып, табагын карап ыйлап жиберди. «**Мальбранш** туура айткан: биз өзүбүз үчүн жарык чача албайбыз. Биз өзүбүз үчүн жарык чача албайбыз!» Ушул убакка чейин Хоупвел айым аны мындай абалга эмне алып келгенин түшүнө албады. Ал Жой аны угат деген үмүт менен жылмаюу эч качан эч кимге зыян алып келбейт деп эскертип койгон. Кызынын философия боюнча докторлук даража алуусу Хоупвел айымды толук түрдө ыңгайсыз абалга алып келген эле.

«Менин кызым медайым болуп иштөйт» же «Менин кызым мугалим», ал тургай «Менин кызым химиялык инженер» деп айтууга болсо кана. Бирок

Мальбранш, Николя
(1638 – 1715) француз
философу

«Менин кызым философ» деп кантип айтасың. Бул байыркы гректер жана римдиктер менен кошо өлгөн нерсе да. Күн бою Жой өзүнүн терең креслосунда отуруп алып окуй берет. Ал кээде гана сейилдөөгө чыкчу бирок ал иттерди, мышыктарды, канаттууларды, гүлдөрдү, жаратылышты жана сүйкүмдүү жигиттерди жактырчу эмес. Ал жаш жигиттерден акылсыздыктын жыты жыттанып тургандай карачу.

Бир жолу Хоупвел айым кызынын жаңы эле четке жылдырып койгон китептеринин бирин ачып, ачылган биринчи баракчасында ал: «Илим бир жагынан, ар дайым өзүнүн сергектигин жана олуттуулугун далилдеп, анын кызыкчылыгында эмне турганын айтып берип турушу керек. Эч нерсе – бул илим үчүн үрөй учурарлык жана ойдон чыгарылган нерсе эмеспи? Эгер илим туура болсо, анда бир нерсе ар дайым туруктуу болот: илим эч нерсе жана эч нерсе жөнүндө билгиси келет. Акыры, мындай нерсе эч нерсеге карата катаал илимий мамиле болуп саналат. Биз муну билебиз, анткени биз эч нерсе жана эч нерсе жөнүндө билгибиз келет». Бул сөздөр көк карандаш менен тегеректелген экен жана алар Хоупвел айымга жаман каргыш сыяктуу таасир калтырды. Ал китепти тез жаба коюп, денеси муздай түшкөндөй болуп бөлмөдөн чыгып кетти.

Ошол таңда кыз ашканага киргенде, Фриман айым Карамая тууралуу айтып жаткан эле. «Кечээки кечки тамактан кийин төрт жолу кусту, – деди ал, – түнкүсүн эки жолу жана эртең мененки саат үчтөн кийин. Кечээ ал эч нерсе кылган жок, жөн гана комоддун үкөгүн оодарып отурду. Болгону ушул, ал кечээ башка эч нерсе жасаган жок. Ошол жерде туруп, качан ку-саарын гана күттү».

«Кызың бир нерсе жеш керек,» – деп шыбырады Хоупвел айым кофе-син ууртап жатып, ошол эле учурда плитанын жанында турган Жойго көз чаптырып жатып. Ал Библия сатуучуга эмне деп айтканын билгиси келди. Апасы алардын бири-бири менен эмне жөнүндө сүйлөшөрүн элестете да алган жок.

Кечээ аларга Библияларды сатканы келген узун бойлуу, чарчаңкы көрүнгөн жигит болчу. Ал оор жүктөн улам бир жагына кыйшы экинчи капталы менен каалганы таяна калып, эшиктин түбүнө чоң кара чемодан менен келип турган эле.

Жаш бала кулап калбай араң эле тургандай сезилгени менен абдан шайыр үнү менен: «Кутман таң, Сидарс айым!»- деп учурашып, көтөрүп келген чемоданын килемдин үстүнө койду. Ал чаар көк костюм жана толугу менен өйдө тартылбаган сары түстөгү байпак кийип жүргөнүнө карабай жакшы эле көрүнгөн. Анын жүзү жагымдуу болуп, күрөң чачтын бир бөлүгү анын чекесине түшүп турган эле.

«Мен Хоупвел айыммын» – деди ал.

«О! – деп ал таң калгандай болгону менен, бирок дагы деле көздөрүндө учкун чачырап турду. – Почта жашигинде «Сидарс» деп жазылып турган экен, ошондуктан мен да сизди Сидарс айым деп ойлободумбу!» Ал жагымдуу күлүп койду. Чемоданын көтөрүп, үшкүрүп, коридор менен алдыга жылды. Мындан биринчи болуп чемодан өзү басып, ал эми ээсин өзүнөн кийин тартып жетелеп бара жаткандай сезилди. «Хоупвел айым!»- деди ал анын колун кармап. – Сиздин ден-соолугуңузду чың экендигине ишеним артам!» жылмайып койду, бирок күтүлбөгөн жерден анын бети кыймылсыз боло түшүп катып калды. Анан токтоп, ага олуттуу көз чаптырып: «Айым, мен сиз менен олуттуу нерселерди талкуулоо үчүн келдим», – деди.

«Мейли», – деп күңкүлдөдү, ал буга аябай деле кубанган жок, анткени түшкү тамагы дээрлик даяр болчу. Андан кийин бөлмөгө кирип, түз

жөлөнгүчтүү отургучтун четине отурду да, чемоданын буттарынын ортосуна коюп, бөлмөнү айланта карап, бөлмөнүн көрүнүшү аркылуу кожойке жөнүндө түшүнүк түзүүгө аракет кылып жатканындай болду.

Анын күмүш буюмдары эки сервантта жаркырап турган; ал эми аял болсо ал эч качан мындай жарашыктуу бөлмөдө болгон эмес деп ойлоду.

«Хоупвел айым,» – деп баштады ал дээрлик интимдик үн менен, – мен сизди **христиан** ырым-жырымдарына ишенээриңизди билем». (Автор кармандын сабатсыздыгын баса белгилейт. – ред.)

«Ооба, ооба» – деп күңкүлдөдү.

«Мен билем, – деди ал кыска тыныгуудан кийин, акылдуу көз караш менен башын ийинине буруп, – сиз эр жүрөк аялсыз. Муну мага менин досторум айтышты».

Хоупвел айым аны бир келесоо катары кабыл алып жатканын жактырган жок да «Эмне сатып жүрөсүң?»- деди.

Ал: «Библияларды, – деп жооп берди, көздөрү бөлмөнү дагы бир жолу айланта сыдырып карап өттү.- Сиздин бөлмөдө үй-бүлөлүк Библия жок экендигин көрүп турам. Менин оюмча, дал ушул нерсе сизге жетпей жатат».

«Менин кызым атеист, ошондуктан мага Библияны конок бөлмөсүндө кармоого уруксат бербейт», – деп Хоупвел айым айта алган жок. Ошондуктан ал бир аз тарткынчактап туруп: «Библияны мен өзүмдүн керебетимдин жанында сактайм», – деди. Бул чындык эмес болчу. Библия чатырдын бир жеринде жаткан эле.

«Айым, – деди ал, – Кудайдын сөзү конок бөлмөсүндө турушу керек».

«Менин оюмча, бул каалоого жараша болушу керек го,» – деп баштады ал. – Мен ойлойм...»

«Айым, – деди ал анын сөзүн бөлүп, – христиан аялдын жүрөгүндө гана эмес, ар бир бөлмөдө Кудайдын сөзү болушу керек. Мен сиздин христиан экениңизди билем, анткени мен муну сиздин жүзүңдөн окуп жатам».

Ал ордунан туруп: «Анда, жаш жигит, мага жаңы Библиянын кереги жок, андан тышкары, түшкү тамактын күйүп жаткан жытын сезип жатам», – деди.

Жаш жигит ордунан жылган жок. Тескерисинче, ал манжаларын кармалап, колдорун карап анан акырын: «Чынын айтсам, айым, бүгүнкү күндө Библияны көп адамдар сатып алышпайт. Мындан тышкары, мен абдан жөнөкөй экенимди билем. Мен алар жөнүндө билбей туруп, кантип айтып береримди билбейм. Мен жөнөкөй элеттик жигитмин». Ал анын катаал бетине көз чаптырды. «Сиздей адамдар мага окшогон адамдар менен сүйлөшүүнү жактырышпайт да».

«Эмне үчүн! – ал кыйкырды. – Жакшы айылдыктар дүйнөнүн, жердин тузу болуп саналышат да! Мындан тышкары, баарыбыз бири-бирибизден айырмаланып турабыз жана дүйнө болуш үчүн биз баарыбыз керекпиз. Жашоо ушундай!»

«Сиз ушуну менен көп нерсени айтып салдыңыз», – деди ал.

«Эмне үчүн, дүйнөдө элеттик жакшы адамдар аз калды деп ойлойм», – деди ал бир аз тартына түшүп. – Менин оюмча, баардык көйгөй мына ушул жерде».

Анын жүзү жаркый түштү. «Мен өзүмдү тааныштырган жокмун» деди ал, – Мен Манли Пойнтермин мен Вилохобинин өзүнөн эмес, Вилохобинин жанындагы кыштактан болом».

«Бир мүнөт күтө туруңуз», – деди ал, – түшкү тамагым эмне болду, карап коёюн». Ашканага бара жатып, ал Жойдун эшиктин жанында туруп алып, сүйлөшүүнү толугу менен укканын байкады.

«Ушул жердин тузун кетирип салчы, – деди ал, – анан түшкү тамакты жейли».

Хоупвел айым ага чарчаган көзү менен карап коюп, жашылчалардын астындагы күйүп жаткан отту азайтты. «Мен ким болбосун орой мамиле кыла албайм», – деп шыбырады да конок бөлмөгө өтүп кетти.

Тиги жигит өзүнүн чемоданын ачып, ар бир тизесине бирден Библияны коюп отурган болчу.

«Мен сиздин чынчылдыгыңызды баалайм», – деди ал. – Бүгүнкү күндө айылдан тышкары чынчыл адамдарды табуу чындап эле кыйын».

«Мен билем, – деди ал. – Чындыгында, гениалдуу эл». Эшик ачык болгондуктан, ал онтогон үндү укту.

«Менин оюмча, сизге билим алуу үчүн акча тапкым келет деген жаштар көп келишеттир», – деп улантты ал, – бирок мен антип айта албаймын. Эмнегедир мен колледжге баргым келбейт. Мен өз өмүрүмдү хрустиан ырым-жырымдарына арнагым келет. Билесизби, – деди ал үнүн төмөндөтүп, – менин жүрөгүм ооруйт, узак жашабашым мүмкүн. Эгер сизде бир нерсе туура эмес экендигин билсеңиз жана жакында өлүп кала турган болсоңуз, анда, сиз...», – ал бир нече секундга токтоп, оозун ачкан бойдон аны карап калды.

Жаш жигит жана Жой бирдей абалда экен! Анын көзү жашка толуп чыкты, бирок тез эле өзүн колго алды да: «Биз менен түшкү тамак ичип кетпейсинби? Бизге абдан жагымдуу болмок», – деди. Бирок бул сөздөрдү айтаарын айтып кайра дароо өкүнүп калды.

«Албетте айым», – деди ал басмырт, тартынган үн менен. – Жан дилим менен каалайт элем!»

Жой аны тааныштырып жатканда гана ага бир көз чаптырып койду да андан кийин тамактанып бүткүчө ал тарапка кайрылып караган жок. Жаш жигит болсо ага бир нече жолу кайрылды эле, бирок Жой аны укпагандай түр көрсөтүп койду. Хоупвел айым кызы менен чогуу жашаганына карабастан, анын атайылап орой мамилесин түшүнө алган жок жана Жойдун мындай орой мамилесин жабуу максатында ал өзүн өзгөчө меймандос болуш керек экендигин сезип турду. Ал анан жигитти өзү жөнүндө айтып берүүсүн суранды. Ал он эки баланын жетинчиси экенин жана сегиз жашында атасына дарак кулап анын бүткүл денесин жанчып салганын баяндады. Дарак атасын жанчып кетип, денеси эки бөлүккө бөлүнүп, таанылбай калган эле. Анын апасы абдан көп иштөчү, ошол үчүн гана оор абалдан чыгып кете алышты. Апасы балдарынын баары жекшемби күндөрүндөгү мектепке баруусун жана кечкисин Библияны окушун талап кылчу. Ал азыр он тогуз жашта жана төрт айдан бери Библияны сатып иштеп келе жатат. Ошол убакыттын ичинде ал жетимиш жети Библияны саткан жана дагы экөөнү кимдир бирөөлөр сатып алам деп убада берген. Ал миссионер болгусу келген, анткени анын ою боюнча, бул адамдарга жардам берүүнүн жалгыз жолу. «Ким өз өмүрүн жоготсо, ал аны кайрадан алат», – деди ал

жана ушунчалык ачык, гениалдуу жана чын ыкластуу болгондугунан, Хоупвел айым жылмайып койду. Ал буурчактарды табактан столго түшүп кетпесин деп бир кесим нан менен тосуп алып жатты, кийинчерээк ошол эле кесим нан менен табагын жалап, тазалап койду. Ошондой эле Хоупвел айым Жой көзүнүн кыйыгы менен баланын бычагын жана вилкасын карап жаткандыгын байкады, бир нече мүнөт сайын бала кызга суктануу менен карап, анын көңүлүн өзүнө бургусу келгендей көз чаптырганын да байкап жатты.

Кечки тамактан кийин Жой дасторкондогу идиш-аякты жыйнаштырды да, кайдадыр жоголуп кетти, Хоупвел айымды бала менен жалгыз калтырып. Ал дагы бир жолу балалыгын, атасы менен болгон кырсык жөнүндө, анын башынан өткөн башка көптөгөн нерселерди айтып берди. Айым беш мүнөт сайын эсинегенин басууга аргасыз болуп олтурду. Жигит эки сааттай отурган соң Хоупвел айым кетиши керек экендигин эскертти, анткени анын шаарда жолугушуусу бар эле. Жигит Библияларын чогултуп, жыйнаштырып, ага ыраазычылыгын билдирип, кетүүгө кам урду, бирок эшиктин жанында токтоду да, айымдын колун кысып, ага окшогон боорукер айым менен мурда эч качан жолукпаганын кошумчалады, анан аларга дагы бир жолу келип кетүүгө болобу деп суранды. Хоупвел айым аны көрүүгө дайым кубанычта экенин айтты.

Ал чемодандын оор салмагынан улам бир капталына ийилип, тепкичтен ылдый түшүп баратканда, Жой анын жолунда туруп алып, алысты карап турган. Жигит анын алдында токтоп, кызды тике карады. Хоупвел айым бала эмне дегенин уккан жок, бирок Жойдун айтаар жообун божомолдоп алып бүткүл денесин калтырк басып кетти. Ал Жой балага бир нерсе деп жооп бергенден кийин, бала кайрадан бош колу менен жаңсап, толкунданып сүйлөп жатканын көрдү. Хоупвел айым анан экөөнүн чогуу дарбазага бет алышканын көрүп аябай таң кала түштү. Жой аны менен кошо дарбазага чейин барды, Хоупвел айым алардын бири-бири менен эмне жөнүндө сүйлөшкөнүн элестете алган жок, ошол эле учурда ал жөнүндө суроого да батынган жок.

Фриман айым өзүнө көңүл бурдурууну каалап, муздаткычтан жылыткыч жакка жылып өттү. Хоупвел айым аны кунт коюп угуп турган болсо анда башын ал тарапка бурушу керек эле. «Глинез дагы кечээ кечинде Харви Хилл менен болду, – деди ал. – Кызымдын көзүнө тирсек чыгыптыр».

«Хил, – басмырт үнү менен Хоупвел айым кайталады. – Бул адам унаа оңдоочу жайда иштеген эмеспи?»

«Жок. **Кайропрактика** мектебинде окуйт», – деп жооп берди Фриман айым. «Ошентип, ага тирсек чыгып калыптыр. Эки күн мурун. Кечээ үйгө келип мага айтып берди, Хил кызыма мындай дептир: «Бул ооруну дарылаганга мага уруксаат бер». Кызым сураптыр: «Кандай жол менен?» Анда минтип жооп бериптир: «Бул машинанын арткы отургучуна жат, мен сага көрсөтөм». Кызым анын айтканын аткарыптыр. Ал кызымдын мойну-

на чаап, аны токтотконго чейин чаба бериптир. Бүгүн эртең менен, – деп улантты Фриман айым, – тирсек эмес, анын изи да калбаптыр».

«Мен буга чейин мындай нерсе жөнүндө укпаптырмын», – деди Хоупвел айым.

«Ал кызымды жарандык никеге туруп турмушка чыгууну суранды, – деди Фриман айым, – бирок кызым ага кайсы бир иш бөлмөгө турмушка чыкпайм деп жооп бериптир».

«Ооба, Глинез сонун кыз», – деди Хоупвел айым, – Глинез жана Карамая – экөө тең укмуштуудай сонун кыздар».

«Карамая Лиманга турмушка чыкканда ал кызыма айтыптыр бата алгандай сезимде калганмын деп. Ошондой эле беш жүз долларга дагы дин кызматкери никебизди кыйса мен макул болмокмун дептир.

«Ал канча доллар болсо баш тартмак экен?» – деп өйдө жактагы кыз сурады.

«Ал беш жүз доллар болсо дагы баш тартпайм деди», – деп кайталады Фриман айым.

«Болуптур, баарыбыз жумушка киришели», – деди Хоупвел айым.

«Лиман бул ал үчүн ыйык экендигин айтты», – деди Фриман айым, – Дарыгер Карамаянын дары-дармектердин ордуна кара өрүктү жешин сунуштады. Анын айтымында, оору кан басымдан улам келип чыгат экен. Бул оору кайда деп ойлойм билесиңерби?»

«Ал бир нече жумадан кийин өзүн жакшы сезип калат», – деп жооп берди Хоупвел айым.

«Жатын түтүкчөлөрүндө да, – деп улантты Фриман айым.– Болбосо, ал мындай ооруга деле кабылмак эмес».

Хульга табакка эки бышырылган жана тазаланган жумуртканы салып, үстөлгө чыныга толтура куюлган кофени койду. Ал этияттык менен отуруп тамак жей баштады, анын берген суроолору кетейин деп камданып калган Фриман айымды токтотот деп үмүттөндү. Ал энесинин көз карашын сезип турду. Биринчи суроолор Библия сатуучусуна багытталмак, бирок ал бул суроолорго жооп бергиси келген жок. Ошондуктан, ал өзү суроо берди: «Ал аны мойнуна кантип чабыптыр?»

Фриман айым анын мойнуна кантип чапканын сүрөттөп баштады. Ал **55-маркадагы «Меркурий»** Хилге таандык экенин айтып жатты, бирок Глинез **36-маркадагы «Плимут»** унаасы баржана үйлөнүү үлпөтүн чиркөөдөн өткөргөн адамга турмушка чыгууга макул болорун айткан. Эгер эркек кишиде 32-маркадагы «Плимут» болсо, анда эмне болот? – деп кыз сурады эле, Фриман айым Глинез 36-маркадагыны гана каалайт деп жооп берди.

Хоупвел айым кыздардын айрымдары гана Глинезде акыл-эстүү ой жүгүртөт деп белгиледи. Ал бул кыздардын акыл-эсине суктанганын айтты. Анын айтымы боюнча, кыздар кечээ келген сонун конокту – Библияны сатып жүргөн жигитти эстетип турарын айтты. «Оо, кудай, – деди ал, – мага аны менен аябай көңүлсүз болду, тажап кеттим, бирок ал чын ыкластуу жана гениалдуу болгондуктан, мен ага орой мамиле жасай албай койдум». «Билесиңерби, ал жөн гана элеттик жакшы жигит, – деп сөзүн улантты, – жөн гана жердин тузу».

«Мен анын кетип баратканын көрдүм, – деди Фриман айым, – кийинчерээк мен ал эшиктен кантип чыгып кетип жатканын көрдүм». Хульга анын үнүндөгү болоор болбос өзгөрүүдөн улам анча-мынча нерсени байкады, анын кетип бара жатканда жалгыз эмес экендигин кыйытып айтып жатканын түшүндү. Анын жүзүнөн эч нерсе байкалган жок, бирок бышырылган жумурткага какалып кеткендей болуп моюну кызарып чыкты. Фри-

55-маркадагы «Меркурий» – америкалык унаанын маркасы, 1955-жылы чыгарылган

36-маркадагы «Плимут» – америкалык унаанын маркасы, 1936-жылы чыгарылган

ман айым ага экөө тең жашыруун бир сырды биле тургандай таризде карап турду.

«Ооба, дүйнө бардык адамдарга муктаж», – деди Хоупвел айым, – Биз баарыбыз бири-бирибизге окшош эмес экендигибиз кандай жакшы».

«Кээ бир адамдар башкаларга караганда бири-бирине көбүрөөк окшош», – деди Фриман айым.

Хульга ордунан туруп, эки эсе катуурак кыйчылдак үн чыгарып өз бөлмөсүнө жөнөдү, анан артынан эшикти беките кетти. Саат ондо ал дарбазанын жанында Библия саткан жигит менен жолугушуусу бар эле. Түн жарымы ал ушул жолугушуу жөнүндө ойлонуп жатып өткөрдү. Мунун баары алгач ага тамашадай сезилгени менен көп өтпөй ал бул жолугушууга чоң маани бере баштаган эле.

Ал өз керебетине жатып алып тиги жигит менен сүйлөшө турган сөздөрүн элестетип жатты: бир караганда акылга сыярлык эмес көрүнгөнү менен ушунчалык тереңдикке жеткен диалогдор эле, Библияны саткан бир дагы адам аны түшүнө албай турган экенин элестетип жатты. Кечээки сүйлөшүүлөрү да ушундай эле мүнөздө болду.

Ал токтоп, жөн гана анын маңдайында турду. Анын бет-жаагы сөөктүү, тердеген, бирок жагымдуу, мурду бир аз учтуу, түшкү тамактанып жаткандан таптакыр башкача көз караш эле. Ал кызга зор кызыгуу менен карап, зоопаркта укмуштуудай жаныбарды карап турган бала сымал суктанып, аны кууп жетүү үчүн узак аралыкка чуркап келгендей терең дем алып жатты. Анын көз карашы тааныш өңдөндү, бирок ал буга чейин аны кайда көргөнүн эстей алган жок. Ал бир мүнөткө жакын убакыт унчукпай турду. Андан соң көкүрөк кере терең дем алды да минтип шыбырады: «А сиз эки күндүк жөжөнүн даамын татып көрдүңүз беле?»

Кыз ага таң калып карап калды. Анын суроосун философтордун ассоциациясынын жыйынында талкууга койсо да мүмкүн эле. «Ооба», – деп жооп берди ал бир аз убакыт өткөндөн кийин, суроону алдын-ала ар тараптан карап көргөндөй.

«Ал өтө кичинекей болушу керек эле,» – деп салтанаттуу түрдө айтып, кыска күлкүсүнөн титиреп, аябай кызарып кетти; анын көз карашында ачык суктануу пайда болду, ал эми кыздын жүзү эч өзгөрүүсүз кайдыгер бойдон кала берди.

«Сиз канча жаштасыз?» – деп сурады жигит.

Ал анын суроосуна жооп берерден мурда бир аз тыным кылды да андан кийин эч нерсе болбогондой: «Он жети» деди.

Кичинекей көлдүн бетине урунган толкундар сыяктуу анын күлкүсү эч токтогон жок. «Мен сиздин бутуңуз жыгач экенин байкадым», – деди ал. – Мен сизди абдан эр жүрөк деп ойлойм. Менин оюмча, сиз абдан жагымдуусуз».

Кыз унчукпай, тынч туруп, анын сөзүнө эч кандай реакция кылган жок.

«Мени менен дарбазага чейин сейилдеп келиңизчи», – деди ал. – Сиз ушунчалык эр жүрөк, жагымдуу жана кичинекей экенсиз, мен сизди эшиктен кирип келе жаткан мүнөттө эле жактырдым».

Хульга бир аз алдыга басты.

«Сиздин атыңыз ким?»- деп сурады ал кыздын бетине жылмайя.

«Хульга», – деп жооп берди кыз.

«Хульга, – деди ал, – Хульга. Хульга. Мен эч качан Хульга аттуу адамды жолуктурган эмесмин. Сиз уялып жатасызбы, Хульга?»

Кыз чемодандын туткасын кармаган жигиттин чоң кызыл колун карап, башын ийкеди.

«Мага көз айнек тагынган кыздар жагат», – деди ал, – Мен көп ойлоном. Мен башыма эч кандай акылдуу ой келбеген адам эмесмин. Себеби, мен жакында өлүп калышым мүмкүн».

«Мен дагы өлүп калышым мүмкүн», – деди кыз күтүлбөгөн жерден ага көз чаптырып жатып. Анын көздөрү өтө кичинекей, күрөң жана кумарлуу жылтылдап турган болчу.

«Уксаңыз, – деди ал, – кээ бир адамдар ортосунда болгон көп окшоштуктар аркылуу биригишет деп ойлобойсузбу? Мисалы, экөө тең олуттуу нерсе жөнүндө ойлонушса?» Ал кызга жакыныраак колу бош болсун деп чемоданды экинчи колуна алды. «Мен ишемби күндөрү иштебеймин, – деди ал, – мен токойду кыдырып, табиятка байкоо жүргүзгөндү жакшы көрөм, алыстыкты, дөңсөөлөрдүн ар жагын карап турганды сүйөм. Пикниктерди жана ошого окшогон нерселерди. Эртең пикникке чыгып келбейлиби, макулдугуңузду бересизби, Хульга», – деди да өлүп бараткандагыдай, ичи аралашып жаткандай көз карашы менен. Ал тургай, кыздын үстүнө бир аз эңкейгендей сезилди.

Түнкүсүн кыз жигитти азгырганын жана экөө четки эки талаанын артындагы сарайга барып, баардыгы ошол жерде болоорун, ал жерден оңой эле азгырарын, андан кийин албетте жигиттин өкүнгөндүгү менен эсептешүүгө туура келерин элестетип чыкты. Чыныгы гений идеяларды эң өнүкпөгөн акылга да киргизиши мүмкүн. Кыз жигиттин өкүнгөнүн колго алып, жашоонун терең маанисине айлантканын элестетти. Ал жигиттин бардык уятын жыйнап туруп, пайдалуу нерсеге айландырды.

Кыз саат он чамасында Хоупвел айымдын көңүлүн өзүнө буруп албасам экен деген үмүт менен дарбазага карай жөнөдү. Адатта пикникке тамак алып келүү керек экендигин дагы унутуп ал жоолугушууга эч кандай тамак алган жок. Кыз шым жана кир ак көйнөк кийип, кайсыдыр бир жагдай болуп кетсе деген ой менен жакасынын астына бир аз Вапекс койду, анткени анын эч кандай атырлары жок эле. Ал дарбазага жакындаганда ал жакта эч ким жок эле.

Кыз бош жолду карап, жөн гана аны менен дарбазага чейин жетип алгысы келген, алдап койгон болсочу деген ойлор келди. Бирок күтүлбөгөн жерден анын узун бою дөбөнүн аркы бетиндеги бадалдардын арасынан көрүндү. Жылмайып, башындагы жаңы, кыры кенен калпагын жогору көтөрдү. Анысы кечээ жок эле го, бул калпагын атайын ушул учур үчүн сатып алганбы же жокпу деп Хульга кызыга түштү. Анын калпагы кызара бышкан нандын түсүндөй, айланасы кызыл жана ак сызыктары менен, бирок ал жигиттин башына чоң экендиги билинип турду. Ал бадалдардан чыкканда, колунда ошол эле кара чемодан бар экени көрүндү. Жаш жигит ошол эле костюмду кийип, ошол эле байпактары баскан сайын бут кийиминин ичинде буралып калганы байкалды. Ал жолду кесип өтүп: «Мен сиздин келериңизди билгем!» деди. Кыз какшыктап, ал муну биле албастыгын айтты. Ал чемоданын көрсөтүп: «Библияларыңызды эмне үчүн жаныңызга ала келдиңиз?» – деп сурады.

Жаш кызды чыканагынан кармап, токтоно албай жаткандай жылмайып койду. «Кудайдын сөзү качан керек болорун эч качан билбейсиң да, Хульга,» – деп жооп берди ал. Кыз бул чынында болуп жаткандыгына ишенбей, бирок көп өтпөй дөбөгө кадам таштап, өйдө жакты карай басты. Алар токойду көздөп жайыттын үстү менен жөнөштү. Жигит жай кыздын жанынан басып, бутунун учу менен секирип жөнөдү. Чемодан бүгүн ага анчалык деле оордой сезилген жок; ал тургай, аны кээде булгалап да коюп жатты. Алар жайыттын жарымын бири-бирине эч нерсе айтпай басып өтүштү, бирок көп өтпөй анын белинен акырын кучактап, анан кыздан акырын сурады: «Жыгач бутуң денеңе кайсы жеринен туташкан?»

Кыз өлгүдөй кызарып, ага ачулуу караганда, жигит бир топко өзүн ыңгайсыз сезип калды. «Мен сизди таарынткым келген эмес», – деди ал. – Мен сиздин ушунчалык эр жүрөк экениңизди гана айтайын дегем. Кудай сизди коргойт деп ойлойм».

«Жок, – деди кыз алдыга карап, тезирээк кадам шилтеп. – Мен Кудайга да ишенбейм».

Жигит токтой калды да, ышкырып жиберди. «Жок!» – деди ал бир нерсеге таң калып калгандай, андан башка эч нерсе айта алган жок.

Кыз токтобой кете берди, бир аздан кийин жигит калпагы менен желпип ага жеткенге аракет кылды. «Бул кыздар үчүн өтө адаттан тыш нерсе», – деди ал кызды көзүнүн кыйыгы менен карап жатып. Алар токойдун четине жеткенде, жигит дагы бир жолу кызды белинен кучактап, эч нерсе дебей өзүнө тартып, аны өөп койду.

Сезимдерге караганда күчкө салып өбүшүү адамдарга ушунчалык дем берет, ал ичи толтура сандыкты күйүп жаткан оттон чыгара ала турган адреналин деген күч бере алат, бирок азыркы учурда ал күч кыздын мээсине куюлуп кетти. Жигит кызды кое бергенге чейин эле, кыздын тунук, ирониялуу мээси баланы алыстан шылдындап ошол эле учурда өкүнүп карап тургандай болду. Буга чейин аны эч ким өпкөн эмес жана өбүшүү бул кадимки мээ башкаруунун объектиси экендигин билген кыз ичинен кубанды. Айрым адамдар бул арак деп койсо, агын суудан да ырахат алышмак эле. Жигит бир нерсени күтүп тургандай кызды акырын кое бергенде, ал бурулуп, мунун баары ал үчүн таптакыр көнүмүш нерсе катары эч нерсе айтпай басып кете берди.

Жигит күшүлдөп-бышылдап кызды кууп жетип, анын жанында катар басып келе жатып, мүдүрүлүп кетпесин деп бир тамырды көрөрү менен кызды жөлөп коюу аракетин кылды. Ал жапайы жүзүмдүн узун, солкулдаган сабактарын кыз жанынан басып өткөнчө кармап турду. Кыз жол көрсөтүп, алдыда бара жатты, жигит болсо оор дем алып, анын артынан ээрчип жөнөдү. Андан кийин алар күн нуруна бөлөнүп турган адырдын бооруна чыгышты, ал башка кичинекей дөбөгө билинбей өтүп кете турган. Анын артында чөп сакталган эски сарайдын дат баскан чатырын көрө алышты.

Адыр кичинекей кызгылт гүлдөргө толгон экен. «Анда сен куткарылбайсыңбы?» – күтүлбөгөн жерден жигит токтоп сурап калды.

Кыз жылмайып койду. Бул анын жигит менен таанышкандан берки биринчи жолу жылмайышы эле. «Менин баалуулуктарым бар үчүн, – деди ал, – мен коопсузmun, сен каргышка калгансың, бирок жана айтпадымбы, мен Кудайга ишенбейм».

Жигит жалындуу көз карашын алган жок. Эми ал зоопарктагы кызыктуу жаныбар буттарын тордон бери чыгарып, аны акырын түртүп койгондой эле кызды таң калып карады.

Кызга ал дагы бир жолу аны өпкүсү келип жаткандай сезилди, баланы мындай мүмкүнчүлүктөн ажыратып, кыз кайрадан басып жөнөдү.

«Бул жерде биз бир азга болсо да отура турган бир дагы жер жокпу?» – деп жигит сүйлөмдүн аягында үнүн жумшартып.

«Тигил сарайда», – деп жооп берди кыз.

Алыстап кетип кала турган поездке шашкансып алар тез эле сарайга жетип барышты. Бул чоң, эки кабаттуу, ичи караңгы сарай болчу. Жигит чердакка алып барган шатыны көрсөтүп: «Өкүнүчтүү, биз жогору чыга албайбыз», – деди.

«Эмне үчүн?», – деп сурады кыз.

«Сиздин бутуңуз», – деди ал урмат менен.

Кыз аны жек көрө бир карады да эки колу менен тепкичке жармашып, өйдө көтөрүлө баштады. Ал учурда жигит ылдый жакта жагымдуу таасирленгендей карап калды.

Кыз ыктуулук менен тешикке кирип, өйдө көтөрүлүп кетти да жогору жактан ылдый карап: «Чык бул жакка, дагы деле каалап турсаң», – деди. Ал тепкич менен чыгып баратып өзүнүн артынан чемоданын кошо сүйрөп жөнөдү.

«Библиянын кереги жок бизге», – деди кыз аны байкап.

«Ким билет», – деп жооп берди ал антигип. Чатырга чыккандан кийин ал бир нече убакытка чейин демин баса албай турду. Кыз самандын үймөгүнө отура кетти. Чаң бөлүкчөлөрүнө толгон күндүн кең нуру ага кыйшайып тийип турду. Ал түк болуп байланган чөпкө колунун чыканагы менен таянып, бетин ары буруп сарайдын кире бериш эшигин карап калды. Боорлору кызгылт түскө боелгон жапсарлуу эки дөбө токойдун караңгы кырынын тушунда жатат. Асман булутсуз жана суюк көгүш түстө эле. Жаш жигит кыздын жанына отура калып, бир колун астына сунуп жиберип, экинчи колу менен жогору жактан кучактап, балык сымал унчукпай кыздын бетин үнсүз өпкүлөп кирди. Тоскоол болбосун деп ал калпагын чечпей туруп, артка жылдырып койду. Ал эми кыздын көз айнеги тоскоол боло баштаганда, ал аны чечип, өзүнүн чөнтөгүнө салып койду.

Кыз алгач анын өбүүсүнө жооп бербегени менен көп өтпөй ал да өпкүлөй баштады, баланын жаагынан бир нече жолу өпкөндөн кийин, анын эриндерин таап, бардык демин сууруп алып салчуудай аларга жабышып, кайра-кайра өбүп жатты. Жигиттин деми баланын деминдей таза жана таттуу эле, өпкөнү да наристенин өпкөнүндөй жабышчаак болчу. Ал сүйүү жөнүндө жана аны биринчи көргөндө эле сүйүп калганы жөнүндө бир нерселерди кобурагандай болду, бирок мунусу энеси төшөккө жаткырып жаткан кичинекей баланын чыргоосу сымал эле күңкүлдөк болуп калды. Кыздын мээси айланбай, толугу менен иштеп, ал тургай сезимдерге бир секунд да алдырга жок. «Сен мени сүйөм деп айткан жоксуң», – деп шыбырады жигит аны өзүнөн бир аз алыстатып. – Ошентип айтчы».

Кыз баланы көрбөй бош асманга, кыркалекей кара тоолорго, андан кийин андан да төмөн жайгашкан жашыл жана көтөрүңкү эки көлгө карап жата берди. Жой жигиттин анын көз айнегин чечип алганын сезген деле

жок, себеби ал айлана-төбөлгө өзгөчө деле үзүлүп түшүп караган жок, анткени ал аны курчап турган нерселерге мурдатан эле көңүл бурчу эмес.

«Айтчы, – деп кайталады бала. – Мени сүйөм деп айтчы».

Кыз ар дайым бир нерсеге берилгендигин билдирүүдөн этият болчу. «Кандайдыр бир негизде, – деп баштады ал, – эгер бул сөздү кеңири мааниде колдонгондо, анда ошондой деп айтууга болот.

Бирок мен бул сөздөрдү колдонбойм. Менде эч кандай иллюзиялар жок. Мен эч нерсени көрбөгөн адамдардын катарына кирем».

Жигит кабагын бүркөдү. «Сен муну айтышың керек. Мен айттым, сен дагы айтышың керек», – деп мажбурлады ал.

Кыз ага дээрлик назик көз караш менен карады. «Байкуш бала, – деди ал. – Сен муну кайдан түшүнмөк элең». Кызбаланы мойнунан тартып, анын башын өзүнүн ийинине койду. «Биз баарыбыз каргышка калганбыз, – деди кыз, – бирок кээ бирлерибиз көздөрүбүздөгү таңуудан арыла алганбыз, анан биз көрө турган эч нерсе жок экендигине күбө болдук. Бул кандайдыр бир куткарылуу».

Таң калган жаш жигиттин көздөрү кыздын чачтарын жөн гана карап турду. «Мейли», – ыйлагандай абалда ал макул болгонсуду, – бирок сен мени сүйөсүңбү же жокпу?»

«Ооба», – деди кыз. – Кандайдыр бир деңгээлде, бирок мен сага бир нерсе айтышым керек. Биздин ортобузда адилетсиз эч нерсе болбошу керек». Кыз баланын башын көтөрүп, анын көзүнө карады. «Мен отуз жаштамын, – деди ал, – анан мен бир нече даражага ээмин».

Жигиттин көз карашы ачуулу болгону менен анда берилгендик бар эле. «Мага баары бир», – деди ал. – Сен эмне кылып жатканыңдын мага баары бир. Бир гана мени сүйөөрүңдү билгим келет». Ал кызды өзүнө тартып, «ооба, ооба» деп айтканга чейин, анын бетин кумарлануу менен өбө берди.

«Макул, – деди жигит, аны кое берип. – Анда мунуңду далилде».

Кыз тунарып көрүнгөн пейзажды ойлуу карап жылмайып койду. Анан жигитти ойлонууга да чамасын келтирбей кумарга азгырганына сүйүндү. «Кантип?» – деп сурады кыз, жигитти бир мүнөткө токтотуу керек экендигин сезип.

Жигит эңкейип, анын кулагына шыбырады: «Мага сенин жыгач бутуң тулкундун кайсы жеринен кошулганын көрсөтчү».

Кыз акырын кыйкыра түштү да, бети кызарып кетти. Бул чектен ашкан сунуш кызды ыңгайсыз абалга алып келип такады. Бала кезинде ал бул ахыбал үчүн өзүн көпчүлүк учурда жаман сезээр эле, бирок жакшы хирургак шишигин тазалагандай эле, билим алуу менен ал мындай жаман сезимдерден арылган. Баланын бул өтүнүчү анын Библияга болгон ишеними сыяктуу эле кызга эч кандай залал келтирген жок. Бирок павлин куйругуна сезимтал болгондой эле кыз дагы жасалма бутуна ошондой сезимтал болчу. Өзүнөн башка эч ким анын бутуна тийген эмес. Ал эч кимге көрсөтпөй, жалгыз, көзүн жумуп алып өз жанына кам көргөн адамдай эле, бутуна кам көрчү. «Жок», – деп жооп берди кыз.

«Мен билгем, – деди жигит отура калып. – Сизге мен эмчектеги баладаймын да!»

«Жок, жоок! – деп кыз кыйкырып да жиберди. – Ал тиземден кошулган. Сен эмнеге бутумду көргүн келип жатат?»

Жигит кызды көпкө тешип жиберчүдөй карап калды. «Себеби, ошол сени бардыгынан айырмалап турат, – деди ал кызды тиктеп. – Сен башкалардай эмессиң».

Кыз баланы тиктеп отурду. Анын бетинде жана тегерек суук, көк көздөрүндө бул сөздөрдүн канчалык катуу тийгенин көрсөткөн эч нерсе жок болчу. Бирок ичинде ал жүрөгү токтоп, мээси бүт канын соруп жаткандай сезилди. Кыз жашоосунда биринчи жолу чыныгы айыбы жоктук менен бетме-бет жоолукканын билди. Бул жигит акылмандыктан келип чыккан инстинкт менен, кыздын чынында кандай экенин түшүнө алды. Бир мүнөттөн кийин ал киркиреген үн менен: «Макул!» – деди. Бул сөз анын баш-оту менен өзүн балага арнап койгондой көрүндү. Ал өз өмүрүн жоготуп, аны кайрадан ушул баладан бир сырдуу жол менен тапкан кебетеде эле.

Бала кыздын оорулуу бутун өтө аяглап ачты. Ак байпагы менен жалпак күрөң өтүгү бар жасалма мүчө бышык кенеп сымал материалдан жасалып, кыздын бутунун кесиндисине жарашыксыз чиркелип кошулган экен. Кыздын буту толугу менен ачылганда, жаш жигиттин жүзү менен үнүндө кандайдыр бир канааттангандай абал пайда болду. Ал мындай деди: «Эми мага аны чечип, өз бутуңа кантип чиркештирип байлаарыңды көрсөтчү».

Кыз протезди чечип, кайра ордуна байлап койду, андан кийин жигит протезди чыныгы бут сыяктуу аяп, кылдаттык менен өзү чечти.

«Карасаң! – деди ал кубанычтуу жүзү менен. – Эми мен муну өзүм эле жасай алам!»

«Бутумду ордуна байла!»- деди кыз. Ал аны менен үйдөн качып кетүүнү, күн сайын кечинде протезин чечип, эртең менен кайра байлап берерин элестетип жатып. «Бутумду ордуна байла!» – деп кайталады.

«Азыр эмес», – деди ал бутту андан алыстатып. «Ушул жерде бир нече мүнөт жата турсун. Анын ордуна сенде мен бармын».

Кыз кыйкырып жиберип баланы шектүү карады, бирок жигит аны артка түртүп, кайрадан өпкүлөй баштады. Буту жок болсо кыз балага толугу менен көз каранды экенин сизди. Анын мээси таптакыр ойлонууну токтотуп, ал башка бир, анчалык чебер эмес ролду аткара баштаган окшойт. Кыздын жүзү бат-бат өзгөрүп турду. Жигиттин көздөрү эки учтуу темир шиштердей улам – улам артта жаткан жасалма бутту карай берди. Акыры, кыз жигитти түртүп жиберип мындай деди: «Аны тезинен кайра ордуна байлап кой!»

«Кое тур», – деди бала. Ал башка тарапка эңкейип, чемоданын өзүнө тартып, ачты. Чемодандын ичинде көгүш чүпөрөктө эки гана Библия бар болчу. Ал алардын бирин алып, мукабасын ачты. Библиянын ичи бош болуп, анда виски үчүн чөнтөк фляжка, карталар жана кичинекей көк кутуча бар болчу. Кудайдын ийбадатканасында курмандыктарды тартуулагандай, ал бул нерселердин бардыгын алып бир-бирден анын алдына тизип койду.

Жигит кыздын колуна көк кутучаны сунду. «БУЛ АЗЫК ООРУЛАРДЫН АЛДЫН АЛУУ ҮЧҮН ГАНА КОЛДОНУЛУШУ КЕРЕК», – деп окуп, аны жерге түшүрүп жиберди. Бул учурда жигит фляжканын капкагын ачып жаткан эле. Ал токтоп, жылмайып карталардын тизмегин көрсөттү. Бул башкача карталар эле, карталардын арткы бетинде уятсыз сүрөттөр жайгашкан. «Ууртап кой» – деди бала кызга фляжкасын сунуп, биринчи уурта дегенсип. Жигит колун созуп сунганы менен кыз катып калгандай, ордунан жылбай, кыймылдабай олтура берди.

«Сен...сен жөн гана жакшы айылдык адамдардын бирисиңби?» – деп сүйлөй баштаганда кыздын үнү жалдырагандай сезилди.

Жигит түздөлдү. Кыз аны мазактоого аракет кылганын эми гана түшүнгөндөй түр көрсөттү. «Ооба, – деп жооп берди ал, эриндерин кичине тегерек кылып, – бирок бул мени эч токтотпойт.

Мен дагы сага окшоп жуманын ар бир күнү жакшынакаймын».

«Мага бутумду бер», – деди кыз.

Бала буту менен протезди андан дагы алыстатып жылдырды. «Эмне болуп кетти сага, кел, көңүл ачалы, – деди ал ынандыруу үчүн. – Биз али бири-бирибиз жөнүндө көп нерселерди биле элекпиз».

«Мага менин бутумду бер!» – ал кыйкырып, протезге жетүүгө колун сунуп, аракет кылды, бирок жигит аны оңой эле артка жеңил түрттү.

«Деги сага эмне болду?» – деди ал фляжканын оозун бурап бекитип, кайрадан аны Библиянын ичине салып жатып кабагын бүркөп. «Азыр эле сен эч нерсеге ишенбээриңди айтпадың беле. Мен сени өзгөчө кыз деп ойлогом!»

Кыздын бети кызарып кетти. «Сен христианинсиң!– деп ал сүйлөндү.– Сен эң сонун христианинсиң! Сен башкалардай элесиң, алардын баарына окшошсуң – бирди айтасың, бирок таптакыр башка нерсени жасайсың. Сен христианиндин мыкты үлгүсүсүң, сен...»

Жигиттин оозу ачуулу кыйшайды: «Мен бир нерсеге үмүттөнөм, ушу болбогон нерсеге ишенет экен деп ойлогон жоктурсуң», – деди ал бийик, кыжырланган үнү менен. – Мен Библияны сатып оокат кылганым менен мен бала эмесмин, кечээ төрөлгөн эмесмин, мен эмнени көздөгөнүмдү билем!»

«Мага бутумду бер!» – деп кыз чыңырып жиберди. Бала ордунан секирип тура калып, карталарды жана көк кутучаны чогулга коюп, Библияга аларды кайра сала койду да, чемодандын ичине ыргытып жиберди, кыз аларды көргөнгө араң үлгүрүп карады. Бала протез бутту кармап алып, этияттык менен аны чемоданга кыйгачынан салып койду, эки Библияны протездин эки четине таштап койду. Ал чемоданын жаап, аны көтөрүп барып, тешиктен ары сунуп жиберди, анан өзү да ылдый түшө баштады. Ылдый түшүп бара жатып башы гана көрүнүп калганда, ал көздөрүндө эч кандай суктануусу жок көз караш менен кызга бурулуп, карады. «Менде көптөгөн кызыктуу нерселер бар», – деди ал. – Бир жолу мен бир аялдын жасалма айнек көзүн ушул эле жол менен алгам. Мени кармап алам деп ойлобой эле кой, анткени менин атым Пойнтер эмес. Мен барган ар бир үйдө ар кандай ысымдарды колдоном жана эч качан көпкө кармалбайм. А баса, Хульга, – деди ал, бул ысымды жактырбагандай айтып жатып, – сен анчалык деле акылдуу эмессиң. Мен төрөлгөндөн баштап эч нерсеге ишенбейм!» Андан кийин ал кийген бышкан нан түстүү калпагы тешикке түшүп жоголуп кетти. Кыз чаңдуу күндүн нурун карап, кургак чөптүн үстүндө отуруп кала берди. Кыз сарайдын тешигинен баланы көздөй бурулганда, анын

көгүш кийим кийген келбети көлдүн жашыл жээгин шамдагай басып өтүп бара жатканын көрдү.

Ушул мезгилде пиязды казып жаткан, шалбаада жүргөн Хоупвел айым менен Фриман айымбир аздан кийин жигиттин токойдон чыгып, шалбаа менен жолду көздөй бет алганын көрүштү. «Тиги кечээки мага Библия саткысы келген жагымдуу, бирок кунарсыз жигит эмеспи?» – деп сурады Хоупвел айым көзүн жүлжүйтүп.

«Негрлерге сатты окшойт аларды. Ал ушунчалык жөнөкөй экен, – деди ал, – бирок биз баарыбыз ушунчалык жөнөкөй болсок, дүйнө алда канча жакшы болмок эле».

Фриман айым талааны көпкө тиктеп туруп, баланын караанын тапканда, ал дөбөнүн артына көздөн кайым болду. Андан кийин, анын көңүлү кайрадан жулуп жаткан пиязга бурулуп, аны кайрадан жула баштады: «Баары эле мынчалык жөнөкөй боло алышпайт», – деди ал.– Мен, албетте, андай боло алмак эмесмин».

АХАД котормосу. – БАУ, Бишкек, 2023.

Булак: O'Connor Flannery. *The complete stories*. – New York, Farrar, Straus and Giroux, 1971. 271-291 -бб..

ТАЛКУЛОО ҮЧҮН СУРООЛОР:

1. «Элеттик жакшы адамдар» аңгемеси бир нече узун абзацтардан башталат, бирок андан кийин баяндоо негизинен диалог формасына өтөт. Эмне үчүн автор окуяны ушундай баштаган?
2. Биз Фриман айымга кимдин көзү менен карайбыз? Хоупвел айымгачы? Сиздин оюңуз боюнча, баяндоочунун ушул каармандарга болгон мамилеси кандай?
3. Хульга симпатия менен сүрөттөлгөнбү? Кимдин көз карашы менен? Чыгарманын башка каармандары ага кандай мамиле жасаары менен биз, окурмандар, аны кандай кабыл алабыз? Ортосунда айырмачылыктар барбы? Пойнтер ага тийишип, анын протезин сарайдан уурдап жаткан көрүнүштү комикалык эпизод десек болобу?
4. Аңгеме Хоупвел айым менен Фриман айымдын башкалардын «жөнөкөйлүгү» тууралуу кыскача айткан эскертүүсү менен аяктайт. Алардын «жагымдуу, кызыксыз жаш жигитти» кабыл алуусу туурабы? Алардын өзүн-өзү аңдоосу туурабы? Эмне үчүн О'Коннор өзүнүн аңгемесин ушул эки аялдын сөзү менен аяктайт?

КАЙТАЛОО ҮЧҮН СУРООЛОР:

1. Окуянын аягында Хульга Пойнтердин мисалынан христиандардын жана элеттиктердин баары эле чын ыкластуу жана татыктуу адамдар эмес экендигин билип таң калат. «Башкаларды» мындай кабыл алуу жана таң калуу сиздин жеке тажырыйбаңыздагы «башкалар» менен айырмаланабы же окшошобу?

Суроолор «Фланнери О'Коннордун (ред. Брюс Микельсон, америкалык адабияттын Нортон тармагы), (Иллинойс университети) эмгегинен алынды. Текст. 2004-жылы 31-майда табылган.
URL: <http://www.wwnorton.com/college/english/naal5/explore/oconnor.htm>

КОНЦЕПТУАЛДЫК КАРТА ТҮЗҮҮ

Көпчүлүгүбүз изилдөө боюнча маалыматты төмөнкүдөй схемалык жол менен берүүнү үйрөндүк:

- I. Биринчи тема
- II. Экинчи тема
 - A) подтема
 - Б) подтема
 1. подтема
 2. подтема
- V. Үчүнчү тема

Схемалык сүрөттүн альтернативасы **концептуалдык** картаны түзүү болуп саналат.

Картаны мен кантип түзсөм болот?

- Биринчиден, тексттен сүйлөм колдонулган схеманы же параграфтарды унутуңуз.
- Негизги сөздөрдүн же символдордун чегинде гана ой жүгүртүңүз.

Сизге төмөнкүлөр керек болот:

- Карандаш (сиз жазган нерселердин көбүн өчүрүшүңүз керек болот) жана таза (булганбаган) чоң кагаз
- Такта жана түстүү борлор же маркерлер
- Кичинекей кагаз барактары

**Барактын так ортосуна
эң негизги сөз же сөз
айкалышын жазыңыз**

**«Элеттик
жакшы
адамдар»**

«Элеттик жакшы адамдар» аттуу аңгемеге карта түзүүнүн үлгүсү

Негизги сөздүн айланасына башка маанилүү ысымдарды, идеяларды же көз караштарды жазыңыз. Бул терминдердин борбордогу негизги терминге болгон байланышын жакшылап ойлонуп көрүңүз. Акырында, андан дагы маанилүү сөздөрдү борборго жакыныраак жазыңыз. Бири-бири менен байланышкан сөздөрдү бириктиргиле.

Бул карта Хоупвел айымдын «Элеттик жакшы адамдарды» кандайча кабыл алгандыгын чагылдырат. Хульга сыяктуу башка борбордук идея менен өз картаңызды түзүп көрүңүз жана ушул ысымдын жанындагы тегеректеги сөздөр жөнүндө ойлонуңуз.

ЖАЛАЛИДДИН РУМИ

ПИЛ ТУУРАЛУУ ТАЛАШ

Индиядан жакында алынып келинип,
Караңгы сарайга камалды Пил,

Акча төлөгөндөр бирок кароолчуга
Караңгыда кире алышчу пил камалган короосуна.

Караңгыда көрүшпөй бары-жогун,
Кармап көрдү элдер аны тийгизишип колдорун.

Пилдер буга чейин бул жакта болгон эмес,
Кызыккандар арасында талаш-тартыш жаралды.

Бирөө тумшугуна колун тийгизип:
«Пил деген суу түтүгүнө окшош тура!» – деди

Кулагын кармалап экинчиси:
"Бул жырткыч чоң желпигичке окшош!" – деди.

Үчүнчүсү кармалап пилдин бутун:
«Ал, –деди, – кудум эле устун».

Төртүнчүсү сыйпалап пилдинбелин:
«Түтүк, устун – деген болбогон кеп. Ал такта».

Көз менен көрбөй туруп бул жандыкты
Элестетишти ар кимиси ар башка.

Алардын ой-пикирлери акылга сыйбаган,
Билбей туруп, дааналап айтылбаган.

Колдорунда шам болгондо эгерде
Ар биринде кайчы пикир болбос эле.

Булак: Поэзия жылдыздары. Фарси тилинен (тажик тилинен) которгон В.Державин. Душанбе, «Адиб», 1988, 256-бет

Балтасардын саякаты

АМИН МААЛУФ. БАЛТАСАРДЫН САЯКАТЫ

Амин Маалуф 1949-жылы Бейрутта (Ливан) туулган. Араб католиги катары ал Бейруттагы иезуит мектебинде окуган. Социологияны жана экономиканы изилдегенден кийин журналисттик кесипке өткөн. 1975-жылы жарандык согуш Ливандагы тынчтыкты бузганда Маалуф да башкалар сыяктуу үй-бүлөсү менен Францияга эмиграцияланган. Маалуфтун биринчи китеби «Кресттүүлөр жүрүшү арабдын көзү менен» (1983) деп аталып, анда эски эле тема жаңы көз караш менен каралат, Чыгыш жана Батыш маданияттарынын XI-XIV кылымдардагы чыр-чатактары сүрөттөлөт. Укмуштуудай аңгемечи жана кесипкөй тарыхчы Маалуфдун китептери дүйнөнүн 20дан ашык тилине которулган. «Балтасардын саякатында» ал XVII кылымдагы италиялык китеп сатуучу Балтасар Эмбриаконун жашоо-турмушун баяндоого алган. Балтасар – католик, бирок ар кандай уюшкан динге скептикалык көз караш менен карайт, өзүнүн байкоолору жана көз караштары аркылуу ал азыркы интеллектуалга окшошуп кетет. Өткөн тарыхты өздөштүргөн Маалуф азыркы дүйнөнү жакшыраак түшүнүүгө аракет кылып, Чыгыш менен Батыштын ортосундагы айырмачылыктарды кабылдоо жана өзгөчөлүктөр өзөгүн талкуулоого бөтөнчө кызыкдар болгон.

Мен ар дайым **Генуяны** көргөндө ыйлап жиберем деп ойлочумун, бирок ал жакка келишим мен ойлогондон кыйла айырмаланып турду. Чындыгында, мен ушул шаарда төрөлгөм, дүйнөгө келгенге чейин, аны эч качан көрө электигим андан дагы жүрөгүмө кымбат боло түшүп, мен аны таштап кетип калгандай эле эми кайра кечирилиш үчүн аны ого бетер сүйүшүм керек болчудай сезилчү.

Чыгыштагы генуяларлыктар Генуяга таандык болгондой эч ким ага ушунчалык таандык эмес. Аны алардан артык эч ким сүйбөйт. Кулап калса дагы, алар үчүн ал тура бермек. Ал бузулуп, чалдыбары чыгып калса дагы, алар үчүн ал эң кооз бойдон калмак. Ал урандыга айланып, талап-тонолсо дагы, алар анын гүлдөгөнүн, сыймыгы экенин гана көрүшмөк. **Корсикадай** башка эч нерсе өз империясына таандык эмес. Корсика жана кичинекей жээк республикасы, ал жерде ар бир чарба экинчисинен баш тарткан, ар бир үй-бүлө башкаларга чума жуктурууну каалаган жана өлкө калкы католик падышасын кармап, сындап туруп, бирок ошол эле учурда анын бийлигине жана таасирине умтулуп анын өкүлдөрүнүн кабылдамаларына жабышкан эл. Бирок генуялык сүргүндөгүлөрдүн асманьда **Каффа**, Тана жана **Ялта** деген аттар Мавоцстро, Фамагуста, Тенедос Фосея, Перанда Галата, Самотраса жана Кассандрия, Лесбос, Лемнос, Самос, Икария, Хиос жана Гибелет деген аталыштар Саманчынын жолундагы галактикадагы көптөгөн жылдыздардай эле жаркырап турат.

Менин атам ар дайым айтып калчу эле: биздин мекенибиз азыркы Генуя эмес, мурунку Генуя деп. Бирок мурунку Генуянын урматына мен азыркы Генуяны (ал канчалык урандыда болбосун) даңазалашым керек экендигин атам кошумчалай кетчү. Мен аны картайып жана алсыз болуп бараткан эне сыяктуу эле анын кыйынчылыктарына, кесепеттерине карабай сүйүшүм керек болчу. Мындан тышкары атам мен качандыр бир убакта биздин шаарга келгенимде, ал мени тааныбай калса мен ага таарынбашым керек экендигин айтаар эле.

Генуя –

Жер ортолук деңиз портуна алып баруучу Италиянын түндүк – батышындагы шаар

Корсика –

арал, Жер Ортолук деңизиндеги Франциянын түштүк чыгыш аймагы.

Каффа –

азыркы учурдагы Феодосия шаары, Кара Деңиздин жээгинде жайгашкан.

Ялта –

Крымдын Түштүк жээгиндеги шаар

Ал убакта мен өтө эле жаш болгондуктан, анын эмне айтканын деле түшүнбөптүрмүн. Генуя мени кантип таанышы же тааныбашы мүмкүн эле? Бирок, акыркы сүзүү күнүбүздүн таңында мен алыстан адырлардын арасында керилип жаткан шаарды көргөнүмдө: анын бийик шпильдерин, учтуу чатырларын, тар терезелерин жана айрыкча төрт бурчтуу же тегерек мунараларын, бирөөсү дагы деле биздин үй-бүлөбүздүн ысымын алып жүргөндүгүн билчүмүн. Генуя мени тиктеп, мени карап турганы жөнүндө ойлоно кеттим. «Ал мени тааныйбы» деген ой мени кызыктыра берди.

Капитан Доменико мени тааныган жок. Мен ага өзүмдүн атымды айтканда ал бүшүркөй берди. Ал Эмбриако жөнүндө, алардын Крестүү жүрүштөгү ролу же алардын Гибелеттеги сеньорлугу (даражасы) жөнүндө чындап эле эч качан укпаптыр. Мен Генуялык болгондугумдан жана Хиостон куулуп чыккандыгымдан улам гана (менин бутум ошол жакка эми эч качан кайра баспайт деп ал ойлогон), ал мага өзүнүн контрабандалык эрдиктери жөнүндө айтып берүүгө ишенген. Бирок жеткирилген жүктү кабыл алуу үчүн келген мастер Грегорио Мангиавачага, өзүнүн генуялык өнөктөшүнө, алтаптакыр башкача мамиле жасады. Тоту куштун канаттарындай сарыкызыл түстөгү кийимчен, сары сакалчан килейген адамдын менин атымды уккандагы реакциясын эч качан унута албайм.

Мен муну эстеген сайын азыр деле колдорум титиреп, көзүмө жаш айланып кетет.

Биз жээкке чыга элегибизде Мангиавача бир нече кардарлары менен палубага келди. Мен өзүмдү Гибелеттик Балтасар Эмбриако деп тааныштырганымда жана жаныдан эле кемеде кандай жол менен жүргөнүмдү түшүндүрүп берейин деп жатканымда, ийиндеримди кармап, мушташайын дегенсип силкилдетти.

«Балтасар Эмбриако, кимдин уулу?»

«Томмасо Эмбриаконун уулу».

«Томассо Эмбриако кимдин уулу?»

«Бартоломеонун уулу», – деп күлүп жибербегенге аракет кылып, акырын жооп бердим.

«Бартоломеонун уулу Эмбриако, Угонун уулу, Бартоломеонун уулу, Анзальдонун уулу, Петронун уулу, уулу...»

Ал менин ата-бабамды тогузунчу муунуна чейин жатка санап берип жатты. Мен муну өзүм да айта албайт болчумун.

«Менин бардык ата-бабаларымды кайдан билесиз? – деп сурадым мен. Жооп берүүнүн ордуна, ал менин колумду кармап минтип айтты:

«Менин үйүмө бир конуп кетсеңиз терең урмат көрсөткөн болор элеңиз?»

Ансыз эле бир тыйыным да, бараарга жерим да жок болуп турганда, же генуялыктарга, же жергиликтүү оттомандыктарга бара албай турган кезимде мындай чакыруу мага чындап эле тагдырдын бир белеги сыяктуу болду. Мен мындай учурдагы калыптанып калган сыпайыкерчиликти жана уялууну унутуп койдум. Мастер Грегорионун үйүндө кадырлуу конок болорум белгилүү болду. Ал тургай менде кызыктай сезим пайда болду: ал кылымдар бою Генуяда кемелерди тосуп менин кайтып келишимди күтүп жүргөндөй.

Грегорио эки кишисин чакырып, менин атымды баса белгилеп айтып мени тааныштырды. Алар кепкаларын чечип, менин алдыма ылдый эңкейип таазим кылышты, андан кийин менден аларга жүктөрүмдү көрсөтүп берүүмдү өтүнүштү. Капитан Доменико ушунун бардыгын карап, байкап

турган эле, анын кемесинде ушундай тектүү жүргүнчү болгонуна сыймыктанып турду, бирок менин атым ага тааныш эмес болгондугуна кичине уялып, түркиялык **янычарлар** тарабынан күч менен сүргүнгө айдалгандыгымдан менде эч кандай жүк жок экендигин басмырт үнү менен акырын түшүндүрүп жатты.

Мастер Грегорио муну өзүнчө чечмелеп, менин тамырларымда агып жаткан асыл канга суктана карады. Ал өз кишилерине жана бир нече жүз кадам радиус жакын аралыкта жүргөндөрдүн бардыгына мени ишенимсиз султандын мыйзамдарына каршы чыгып, анын түрмөсүнүн оор дарбазаларын талкалаган баатыр деп сыпаттады. Мен сыяктуу баатырлар кадимки карапайым антиквариат сатуучуларындай кемеде жүгү менен кошо сүзүшпөөрүн айтып мактанып жатты.

АХАД котормосу. – БАУ, Бишкек, 2023.

Булак: Maalouf, Amin. Balthasar's Odyssey. Translated by Barbara Bray. London. Harvill Press, 2002, pp. 226 – 228.

ТАЛКУУЛОО ҮЧҮН СУРООЛОР:

1. Балтасардын «Чыгыштагы генуяларлыктар Генуяга таандык болгондой эч ким ага ушунчалык таандык эмес» деген ырастоосу жөнүндө кандай ойдосуз? Ал чындыгында эмнени билдирет?
2. Чыгышта Генуяны генуялыктар кандай кабыл алышат? Алар бир нече кылымдар мурун өз мекенинен алыста жашай баштагандан бери сезимдери жана ага болгон мамилеси өзгөрдүбү же жокпу?
3. Балтасар Генуяга кайтып келгенде эмнени күткөн? Эмне үчүн ал эч качан Генуяда болбогонуна карабастан, ал ага ушунчалык кымбат?
4. Эмне үчүн генуялык Грегорио Мангиавача Балтасарга ушундай сый-урмат менен кайрылат [Эске салсак, ал өзү кресттүүлөр жортуулдарында башчы болуп жүргөн эмес, жөн гана антиквариат сатуучу болгон]? Балтасар менен Мангиавачанын кыска диалогунан Эмбриаконун үй-бүлөсү жөнүндө эмнени билүүгө болот?
5. Мастер Грегорио осмон түрктөрү жана аларга каршы күрөшкөн генуялыктар тууралуу эмне деп ойлогон?

КАЙТАЛОО ҮЧҮН СУРООЛОР:

1. Генуядагы генуялыктар жана чыгыштан келген генуялыктардын ортосунда кандай параллель жургузө аласыз жана алардын айырмасы эмнеде?
2. «Элеттик жакшы адамдар» жана «Балтасардын саякаты» аңгемелериндеги «башкаларды» кабыл алууда адамдардын бөтөн адамдарга болгон мамилесин кандайча билдирилет?

Каир университетинде окуп жаткан, салттуу кийимчен мусулман айымдар

ХАЛИДЕ ЭДИП АДЫВАР. ТУРЦИЯ БАТЫШТЫ ТОСУП АЛАТ

Халиде Эдип Адывар Стамбулда (Түркия) (1882-1964) туулган. Ал салттуу башталгыч билим алган, андан кийин ал Стамбулдагы кыздар үчүн миссионердик мектептин америкалык колледжинин мусулман окуучуларынын биринчилеринен болгон. Бул жерден ал көптөгөн европалык авторлор менен таанышып, кийинчерээк бир нече романдарды түрк тилине которгон. Халиде 16 жашында пурдахка – мусулман аялдарын эркектердин көзүнөн жашырууну, оолагыраак болууну буйруган мусулман салтына каршы полемикалык китеп жазган. 1921-жылы аялдар тобун уюштуруп, заманбап ислам дүйнөсүндөгү аял жазуучуларынын жана активисттеринин бири катары дүйнөлүк атак-даңкка ээ болгон. Улутчулдуктун жана либералдык өзгөрүүлөр толкунуна кызыгып, пантүркисттик кыймылда түрк адабиятын жана коомун жайылтууда чоң роль ойногон. Ал исламга карата европалык көз караштарга каршы чыгып, күчтүү улутчул болгон. Бирок, анын Ататүрктүн (Мустафа Кемал, 1881-1938) Президенттик кызматына кирүүсүнө болгон терс мамилеси үчүн ал Түркиядан чыгып кетип, 1924-1939-жылдары чет өлкөдө жашаганга мажбур болгон. Ушул мезгилде ал Европада, Индияда жана Америкада англис тилинде лекцияларды окуган. Түркияга кайтып келип, Стамбул университетинин англис адабияты факультетин жетектеген. Төмөндө Индияда окулган лекциянын үзүндүсү келтирилген, анда Эдип «дин менен мамлекеттин бөлүнүшү Түркияны да, исламды да жашартат» деген ойду талашкан. Эркектер басымдуулук кылган коомдогу «башкалардын» типтүү мисалы катары эсептелген аялдардын ролу диний жана светтик коомдун контекстинде талкууланат. Ал аялдын ролу кандайча калыптанарын жана либералдык коомдун прогрессивдүү өнүгүшү үчүн канчалык маанилүү экендиги тууралуу өз көз карашын сунуштайт.

Түрк өз саясатында эч качан улутчул болгон эмес. Империянын куруучулары сейрек улутчул болушат. Алардын саясаттагы акыркы жана эң жогорку идеалы сөзсүз түрдө демократиянын кандайдыр бир формасы болуп саналат. Түрк мусулман болгондон соң, анын табиятынын демократиялык жагы бекемделген, анткени демократия – исламдын үстөмдүк кыла турган аспектиси. Батыш идеализминин адамдар арасында теңдикти үгүттөгөн бөлүгү осмон акылын тез эле ээлеп алды. Осмон империясынын жашоочулары анын улутчул тарабын, тактап айтканда, көзкарандысыз мамлекеттердин пайда болушуна алып келген чакан топторго бөлүнүүнү түшүнө алышкан жок. Бул жаатта түшүнүктүн жоктугунан, алар Жакынкы Чыгышка батыш идеалдарынын киришинен улам башка элдерге караганда көбүрөөк жабыр тартышты.

Танзимат мезгилинде эле [XIX – кылымдагы Осмон империясынын административдик реформасы] осмон түрктөрү мусулмандар саясий жактан бирдей, тен болушу керек деп ишенишкен. Танзимат менен алар бардык адамдар саясий жактан бирдей, тен болушу мүмкүн жана болушу керек деп ишене башташкан. Ал эми бул принцип адамдардын аралаш коомунда колдонулганда, алар саясий бөлүнүүнүн, дезинтеграциянын себептерин түшүнө алышкан эмес. Бул алардын ички түшүнүгүнүн жетишсиздиги болчу.

Батыш идеалдарынын келиши менен дагы бир маанилүү көйгөйлүү маселе келип чыкты. Ислам коому Батыш коомунан бир аз айырмаланып

Танзимат –
XIX-кк. Осмон империясындагы административдик реформасы

турат. Ислам коомунун түпкү тегин өзгөртпөстөн туруп, батыш идеалдарынын кеңири жайылтылышына жетишүүгө мүмкүнбү? Мусулман мамлекети өз армиясын заманбап стандарттарга ылайык өзгөртө алат, унааларга карата цивилизациянын механикалык жагын кабыл ала алат, белгилүү бир кесиптерде жана искусстводо адистерди даярдоо үчүн атайын мектептерди ача алат, ал тургай мусулмандардын жана мусулман эместердин теңдигин жарыялай алат – ислам миңдеген жылдар мурун эле адамдардын ар кандай укуктарын жарыялаган болчу. Бирок, ислам дининин табиятын өзгөртпөстөн туруп ислам коомунун мүнөзүн өзгөртүү мүмкүнбү? Ички «вестернизацияны» («батышчылдыкты») каалабаган ислам жана батыш коомдорунун басымдуу айырмасы эмнеде эле? Бул айырмачылык ислам мыйзамында жатат. Өзгөрүүлөр ага тийген эмес. Ыйык мыйзамда өзгөрүүлөргө жол берилген эмес, ислам коомунда аны **улемдер** көзөмөлдөгөн. Ошондуктан, бир караганда түрктөр чыгармачыл жана сынчыл жөндөмдөрү боюнча батыш элдеринен артта калгандай сезилген. Бирок мусулман түрк коому башка мусулман коомдору сыяктуу кыймылсыз жана токтоп калганбы? Өнүгүүгө тоскоол болгон нерсени жеңүүгө же анданарылууга аракет кылган көзгө көрүнбөгөн объективдүү психология жок беле? Диний ортодоксалдык жана эркин, маанилүү улуттук инстинкттин ортосунда күрөшүп келген түрк рухун изилдеп, азыркы Түркиядагы өзгөрүүлөр жөнүндөгү суроого туура жооп таба алабыз. Биз үстүндөгү мөлтиреген тынчтыктын астына баш багып көз жүгүртсөк, түрктөрдүн ислам орто кылымдарындагы кескин араб рационализминен кантип кутулганын жана Персия рухунун тираниясына кандай каршылык көрсөткөнүн байкасак, анда түрк мусулмандары менен дүйнөнүн башка мусулмандарынын ортосундагы айырманы так көрөбүз.

Исламда жашоонун эң статикалык жагы – бул анын мыйзамы, бул диний мыйзам өзүнүн мүнөзүн жана формасын түрк ислам коомуна өткөрүп берген. Бирок түрктөр исламды кабыл алып, улемдерди түзгөндөн баштап алар өздөрү байкабай алдыга, өзгөрүүлөргө карай кадам таштай башташты. Түзүлгөн улемдер Кудайдын Мыйзамын бузбоосун көзөмөлдөгөн. Дүйнө жүзүнүн алдында, азыркы Түркия жакында гана светтик мамлекет болуп калды жана ар бир байкоочуга өзгөрүү бир жарлыктын негизинде, бир түн ичинде башталып, террористтик бийлик тарабынан түрктөргө таңуулангандай сезилет. Бирок Түркия теократиядан бир учурда эле светтик мамлекетке өтө калган жок. Бул өтүү өнүгүү процессиндеги акырындык менен болуп жаткан өзгөрүүлөрдүн логикалык кульминациясы жана натыйжасы болуп калды. Бирок ал дагы деле аягына чыга элек. Мындан кылымдар бою осмон империясындагы [өзгөрүүлөрдүн контекстинде] **секуляризациянын** болуп жаткан акыркы жана жыйынтыктоочу этабын түшүнүүгө болот.

Сулеймандын доорунда «канун» (адам мыйзамы) деген сөз «шария» (Кудайдын мыйзамы) деген сөз менен кошо түрк юриспруденциясына кирген.

Адегенде «канун» анча маанилүү эмес орунду ээлеп, бара-бара өзүнүн маанисин ар тараптан толуктап, ушунчалык күч алган, *шарияны* ашып түшө баштаган. «Канун» деген аталыштын өзү ортодоксалдык принциптерге түздөн-түз каршы туруу болот ошол күндөрү бардык ислам мамлекеттеринин ичинен ал Осмон империясында гана болгон.

Улемдер –

диний окумуштуулар жана мыйзам чыгаруучулар

секуляризация –

(лат. тилинен saecularis – светик дегенди билдирет) чиркөө таасиринен бошонуу, алыстоо

1926-жылы Швейцариянын кодекси кабыл алынып, аны менен исламдык үй-бүлө мыйзамынын алмаштырылуусу олуттуу реформа болуп калды. Катуу сынга кабылганына карабастан мындай өзгөрүүнү мажбурлабай ишке ашыруу мүмкүн эле.

Султандын башкаруусу жоюлгандан бир жыл өткөндөн кийин (1922-жылы) Константинополдо (Стамбул) 1916-жылы султан жокко чыгарган, 1919-жылы кайра каралып чыккан үй-бүлөлүк мыйзамды калыбына келтирүү керекпи же жокпу деген таризде олуттуу талкуу башталган. 1924-жылы Улуттук Ассамблея бул маселени карай баштаганда чоң кызыгууну жараткан, өзгөчө шаарларда жашаган аялдардын арасында жана анын ичинде Константинополдо турган аялдарда. Улутчул клубундагы аялдардын чоң чогулушунда аялдар комитети тандалып алынган, ал кырдаалды изилдеп, Улуттук Ассамблеяга кайрылуу (петиция) жиберилиши керек болчу. Комитет Швециянын, Франциянын, Англиянын жана Россиянын үй бүлөлүк мыйзамдарынан тандап алып жана Швейцария мыйзамын эң керектүү деп кабыл алып, ал мыйзамдын которулган көчүрмөсүн Улуттук Ассамблеяга петиция (кайрылуу) менен кошо жөнөттү. Ошол учурда бул кайрылуу(петиция) эч кандай конкреттүү натыйжаларды берген жок. Бирок, ошол эле учурда, 1916-жылы кайрадан каралып чыккан үй -бүлөлүк укукту калыбына келтирүүнүн ордуна батыш кодексин кабыл алууну жактаган өтө кызыкдар жаш депутаттардын тобу да пайда болгон. Махмут Эсат Бей (Бозкурт, 1892-1943) – Смирндын (Измирдин) жаш депутаты, 1925-жылы юстиция министри болгон, бул кыймылдын лидерлеринин бири болгон. 1926-жылы Швейцариянын кодексине ылайык үй бүлөлүк укук жөнүндө мыйзам кабыл алынган. Бул окуя диктатура мезгилиндеги эң маанилүү жана орчундуу эки өзгөрүүнүн бири катары каралышы мүмкүн. Дал ушул мыйзам түрктөрдүн европалык элдердин үй-бүлөсү менен биригүүнүн символу болуп калган, жана ал түрк үй- бүлөсүнө дагы батыштык идеал болуп калган туруктуулукту алууга мүмкүнчүлүк берген.

Ислам үй-бүлөлүк мыйзамын кайра карап чыгуунун жана өзгөртүүнүн ордуна Швейцариянын (толугу менен Батыштын) мыйзамын кабыл алуусу, никенин эркин же анча туруктуу эмес институту болууга шарт түзгөн, ошондой эле Орусиянын үй-бүлө мыйзамына окшогону менен Түркиянын аймагында батыштык идеалдардын Чыгыш идеалдарынын үстүнөн болгон дагы бир жеңиши, ал бүгүнкү күнү толук сезиле элек, бирок узак мөөнөттүү өзгөрүүлөрдү алып келет.

Түрк аялдары ээ болгон билим алуу укугу эми эң кичинекей саясий топтор тарабынан дагы күмөн жаратпайт жана аялдар иштей турган чөйрө убакыт өткөн сайын кеңейүүдө.

Ошол учурда аялдардын шайлоо укугун алышпагандыгы бата алгандай болду. Алар саясий партиялар менен биригүү коркунучунан корголгон

жана алардын саясий дүйнөдөн тышкаркы иш-аракеттерин саясий себептерден улам токтотулуп калбайт эле.

Түрк үйлөрүндө аялдар дагы деле очоктун сактоочусу катары калышкан, мүмкүн алардын көпчүлүгү бардыгынан тышкары өз эмгеги менен үй-бүлөнү камсыз кылууда жеке салым кошушканы менен түшүндүрүлөт. Азыркы учурда шаарлардагы кеңселер, заводдор жана дүкөндөр жумушчу аялдарга жык-жыйма; ага кошумчалай, аялдар үй-бүлөнү багышы керек, кээде буга байланыштуу алар балдарынын коомдогу бакубаттуулугу, алардын гигиенасы жана чакан ассоциацияларды уюштуруу менен кызыгышат. Мындай чакан бирикмелер аз камсыз болгон аялдарды сайма, тигүү, токуу жана ушул сыяктуу нерселерге үйрөтөт. Бүгүнкү күндө түрк аялдарынын сүйүктүү кесибин катары окутуучулуктан кийин эле медицина болуп саналат. Мунун баары, албетте, кырдаалдын шаардык аспектиси. Айыл жерлеринде аялдар мурдагы эле жашоосун улантышып, бардык оор, күнүмдүк жумуштары менен алек жана булардын жашоосу заманбап айыл чарба системасы киргизилмейинче жана ошол аймактарда башталгыч билим берилмейинче ушундай шарттарда жашай беришет. Түрк аялдарынын 90 пайызга жакыны өтө эмгекчил деп айтсак аша чапкандык болбойт. Маселе аларды жумуш менен камсыз кылууда эмес, тескерисинче, аларды ишке кантип жакшы даярдоо керек жана аларга көбүрөөк эркин, бош убакыт берүү болуп саналат. Эч нерсе кылбаган байлардын аз гана пайызы (Түркияда башка жерлерден азыраак) башка өлкөлөрдүн байларын туурайт. Тилекке каршы, Түркия жөнүндө саякатчылардын көзүнө урунган ушул байлардын жашоосу жана көз карашы менен бааланып, пикир жаратышат, ал эми көпчүлүк оор жумушта иштешип жаткан адамдардын жашоосу көмүскөөдө кала берет.

Жалпысынан, акыркы жыйырма жылдын ичинде Түркиядагы аялдар дагы өзгөрүүлөргө эркектерге караганда көбүрөөк тушугушту. Түркия үчүн аялдардын **эмансипациясы**, боштондукка чыгышы гендердик күрөштүн натыйжасы эмес, ал саясий партиялардын программаларынын натыйжасы болгон. Аялдардын социалдык боштондукка чыгуусу (буга Республиканын кошкон салымы катары жаны жарандык кодексти сунуштоо болгон) ал кыймылды эң бийик жана тарыхый маанилүү этабына алып келген. Бирок аны байкаганга бир муун өтүшү зарыл. «Батышташуу» менен жамандыктын көпчүлүгү жана батыштын адеп-ахлаксыздыгы түрк салттарына кирип кетти деген коомдук сын анчалык деле олуттуу мүнөздө эмес. Мындай жамандык айрым оокаттуу байлардын чакан тобуна гана таасир этет, ал эми жакшы сапаттар жай болсо дагы калың элдин арасында тарап бара жатат.

Азыр мамлекет өзүн диний көзөмөлдөн таптакыр алыстаткан учурда исламды тынчында калтыруу керек. Ал «Түркиянын ар бир жараны өзү каалаган динди кабыл ала алат» деп жарыялап гана тим болбостон, мусулман коомуна өз жаштарына дин үйрөтүүгө мүмкүнчүлүк бериши керек.

Азыр мектептер диний негиздерди үйрөтпөй калган учурда жана диний институттарга тыюу салынгандыктан, ислам коому, эгер ал диний коом бойдон кала турган болсо, анда ал диний билим берүүнүн жеке өзүнө тандык ыкмаларын, ошондой эле өзүнө таандык моралдык жана руханий санкцияларын түзүшү абзел. Мындан тышкары, диний ырым-жырымдарга жана негиздерге ылайык, түрк мусулмандарынын арасында бүгүн өзгөрүү

болушу мүмкүн. Мындай өзгөртүүлөр өкмөттүн кийлигишүүсүз ишке ашырылышы зарыл.

Исламда ырым-жырымдын жаңы формаларын киргизүү жөнүндө мисалы, орган музыкасын вокалдык музыкага алмаштыруу, бут кийимин чечпестен мечитке кирүү, отуруп сыйынуу үчүн отургучтарды орнотуу жана намаз учурундагы көптөгөн татаал кыймылдарды жокко чыгаруу сыяктуу университеттин профессорлорунан мезгил-мезгили менен келип турган сунуштар бир топ ызы-чуу менен кабыл алынды. Мындай өзгөрүүлөрдүн бардыгы адамдардын макулдугу менен гана боло алат, бирок өкмөттүн ушул эң ыйык адам укуктарына кийлигишүүсү кооптуу прецеденттерге алып келет. Бул түрктөрдүн диний жашоосун чектеп, саясатты динге киргизиши мүмкүн. Секуляризациянын узак жана кызыктуу фазаларынын негизги мааниси түрк психологиясынын бул дүйнөнү кийинки дүйнөдөн бөлүп тургандыгында. Диндин саясаттан четтетилиши, ошол эле учурда мамлекет бийлигинин динге болгон үстөмдүгү кийинки фазанын карама-каршылыктуу аспектиси болуп саналат.

Түркияда гана эмес, дин бийлик менен кесилишкен бүт жерлерде бул тынчтыкка жана өз ара түшүнүшүүгө тоскоол болот. Бирок, ар бир диндин негизги мазмуну бардык адамдардын тынчтык жана бир туугандык идеясында. Эгерде диндер дүйнө жүзү боюнча саясий таасирден бошотулса, анда ар кандай диндеги адамдардын ортосундагы тоскоолдуктар күтүлгөндөн да тезирээк бузулмат.

АХАД котормосу. – БАУ, Бишкек, 2023.

Булак: Adivar, Halide Edip «Turkey Faces West: A Turkish View of Recent Changes and their Origin». *In Modernist Islam 1840 – 1940*, edited by Charles Kurzman. Oxford, Oxford University Press, 2002, pp. 215-219.

ТАЛКУУЛОО ҮЧҮН СУРОЛОР:

1. Адывардын «Демократия – исламдын үстөмдүк кылуучу аспектиси» деген ырастоосу жөнүндө кандай ойдосуз?
2. Түрк мусулмандары дүйнөдөгү башка мусулмандардан эмнеси менен айырмаланат?
3. Адывардын айтымында, түрктөрдүн [башка мусулмандардан] кайсы негизги айырмачылыгы аларга укуктук жана диний өзгөрүүлөрдү кубаныч менен кабыл алууга мүмкүндүк берди? Адывар башка мусулмандар жөнүндө кандай ойдо?
4. Адывардын ою боюнча, Осмон империясын ислам дүйнөсүндө уникалдуулукка алып келген эмне болгон? Осмон түрктөрүнүн ортодоксалдык мусулман мыйзамын, шариатын колдонууда кескин

өзгөрүүлөрдү кабыл алышына эмне себеп болду? Бул түрктөр чыныгы мусулман эмес дегенди билдиреби?

5. Эмне үчүн Адывардын көз карашы боюнча түрктөр, айрыкча түрк аялдары, үй-бүлөлүк мыйзамды кайрадан карап чыгууну каалашты? Сиздин оюңуз боюнча аларды Европанын мыйзам чыгаруу кодекстеринде эмне кызыктырды?
6. Түрк аялдары мыйзам чыгаруу реформаларынан кандай пайда алышты? Адывардын батыш үйбүлөсүнүн идеалдарына болгон мамилеси кандай жана ал жерде аялдарга кандай мамиле жасалат?
7. Адывар диндин мамлекеттеги ролу жөнүндө кандай ойдо? Өкмөттүн кийлигишүүсүз ислам кандайча жашай алат? Түркиянын мамлекеттик, диний ишинде дагы эле эмне көйгөйлүү бойдон калууда?

КАЙТАЛОО ҮЧҮН СУРООЛОР:

1. «Элеттик жакшы адамдар» аңгемесинде Хоупвел айым кызын университеттин профессору катары гана тааныштырат. Адывар Түркиядагы аялдардын сүйүктүү кесиби катары окутуучулук жөнүндө да сөз кылат. Бул кокустуктарды түшүндүрүңүз.
2. Сиздин көз карашыңыз боюнча, Адывардын түрк мусулмандары менен Ислам дүйнөсүнүн башка бөлүктөрүндөгү мусулмандардын ортосундагы айырмачылык жөнүндөгү идеялары Маалуф Калам айткан айырмачылыктар идеясына окшошпу? Эмне үчүн экендигин түшүндүрүңүз.

ВИРЖИНИЯ ВУЛФ. ЖЕКЕ БӨЛМӨ

Англияда XX -к. башында гүлдөгөн феминисттик кыймылдын эң жалындуу жактоочуларынын катарына романист Вирджиния Вулф (1882-1941) да кирген. Вулф шайлоо укугуна караганда, билим алуу жана экономикалык гүлдөп-өнүгүүгө бирдей мүмкүнчүлүктүн болушу маанилүү экендигин ырастаган. Ал өзүнүн романдарында жана эсселеринде аялдар эркектерден каржылык жана психологиялык жактан көз карандысыз болгондо гана бийликке жете аларын көрсөткөн. Вулф чыгармачыл күчтүн өбөлгөсү эркиндик экендигин далилдеген. Ал аял киши өзүнүн чыгармачылык эркиндигин сактап калуусу үчүн, анын жетиштүү акчасы жана өзүнүн «жеке бөлмөсү» болушу керек деген. «Жеке бөлмө» (1929) феминисттик эссесинде Вулф: «Уильям Шекспирдин гениалдуу талантына эч бир аял тең келе албайт» деген дин кызматчынын сөзүнө каршы турат. Төмөндө аталган эсседен үзүндү келтирели. Автор, Шекспирдин ойдон чыгарылган эжеси Юдиттин образын он алтынчы кылымдагы коомдук көз караштын негизинде жазган. Ал бул көркөм персонажды аялдын чыгармачыл күчүнүн психологиялык аспектиси жөнүндө адамдарды ойго салган суроолорду берүү үчүн колдонот.

...Далилдүү фактыларды табыш кыйын, бирок мен Шекспирдин Юдиттей укмуштуудай таланттуу эжеси болсо эмне болмок деп кыялданам. Ал **Овидийди**, **Вергилийди** жана **Горацийдилатын** тилинде өздөштүрүп, ошондой эле анын грамматикасын жана логика эрежелерин окуган болсо керек. Анын энеси бай мураскор аял болгондуктан, ал ошол мектепке барышы мүмкүн. Белгилүү болгондой, ал бейбаш бала болгон, коендорго мергенчилик кылган, мүмкүн бугуга дагы аңчылыкка чыкса керек жана кошуна жашаган аялга жаш кезинде эле үйлөнүп, ал аял болсо, убактысынан мурун эле төрөп салган. Ушундай жоруктардын кесепетинен ал акыры Лондонго ийгилик издеп кетүүгө мажбур болгон. Сыягы анын жан дүйнөсү театрда жакын болсо керек; себеби ал шаарга келери менен театрдын аттарын кароого ишке орношкон. Көп өтпөй ал театрдын өзүнө жумушка которулуп, өзүн таланттуу актер катары элге тааныткан. Ал эми ааламдын борборунда жашап, көп адамдар менен жолугушуп, көп нерсени билип, сахнада өз өнөрүн өнүктүрүп, эл арасында өзүнүн таланты менен таанылып, атүгүл көп узабай ханышанын сарайына кирүүгө да мүмкүнчүлүк алган. Ошол эле учурда, анын таланттуу эжеси үйдө калды деп коелу. Ал дагы ошондой эле тайманбас, ой-кыялы чексиз, дүйнөнү ал сыяктуу эле көргүсү келет дейли. Бирок аны ата-энеси мектепке жиберген эмес. Анын Гораций менен Вергилийди окумак турсун, латын тилинин грамматикасы менен логикасын үйрөнүүгө да мүмкүнчүлүгү болгон эмес. Кээде ал бир тууганынын китебин алып, эптеп бир нече барагын окууга аракет кылган. Бирок ата-энеси келип, андан ар дайым китеп менен кагазга бекер убакыт коротуунун ордуна байпакты жамап же казандагы этти бышырганды үйрөн деште турган. Алар, мүмкүн, кызга катуу, бирок мээримдүү үн менен кайрылышкандыр, анткени алар аял кишинин келечектеги жашоосун, жа-

Овидий –
(болжол менен б.э.ч.
43-жылдан б.э.18-ж.ж.) –
римдик акын.

Вергилий –
(б.э.ч.70-19-жж.) – римдик
акын.

Гораций –
(б.э. ч. 65-8-жж.)- римдик
акын.

ВИРЖИНИЯ ВУЛФ
1911-1912. Ванесса Белл,
май боек, картон.

шоо шарттарын көрүп-билген, кадырлуу адамдар болушкандыр. Ошол эле учурда алар ата-эне катары кызын жакшы көрүшүп, ал турсун ал дагы атасынын сүйүктүү кызы болушу мүмкүн. Мүмкүн, ал кыз там үстүндө бир нече барак жазып олтургандыр, бирок ал аларды жашырып, катып же өрттөп жибергендир. Көп өтпөй жыйырмага жашы толо электе эле аны кошуна жүн ийрүүчүнүн уулуна кудалап коюшту. Ал ыйлап, турмушка чыккысы келбегендиги үчүн атасынан катуу таяк жеген. Кийин атасы кызын урушканды токтотот. Атасы кызынан аны уят кылбоону жана аны жер каратпоону өтүнөт. Атасы ага мончок жана кымбат көйнөк сатып берем деп убада берип, көзүнө жаш алат. Кантип анан кыз атасына баш ийбей койсун? Кантип кыз атасынын жүрөгүн оорутат? Бир гана анын зээндүүлүгү аны ушундай чечим чыгарууга алып келген. Ал буюмдарын кичинекей түйүнчөккө түйүп, үйдүн экинчи кабатынан жип менен ылдый түшүп,

жайкы түндө Лондонго карай жөнөдү. Ошондо кыз он жетиге да толо элек кези эле. Бактарда сайраган куштар дагы кыздын сезимтал жан дүйнөсүнө тең келген эмес. Ал кыялкеч кыз эле, сөздөргө обон жаратууда ал инисине окшош болчу. Кызды да, инисине окшоп, театр өзүнө тартып турчу. Ал дагы театрдын эшигинин астынан кетчү эмес. «Мен дагы театрда ойногум келет», – деп айтчу кыз.

Эркектер анын айтканын угуп, шылдыңдап күлүшчү. Айрыкча өтө семиз директор чоң эриндерин жалжайтып, каткырып күлөр эле. Ал кызга карап кичинекей пудель күчүктөрдүн бийи жана сахнада аялдардын оюну жөнүндө бир нерсени күңкүлдөп шакабага алчу. «Бир дагы аял, – дечү ал, – актриса боло албайт». Ал кызга карап: «Сиз өзүңүз деги эмнени элестете аласыз?» – деп тийишкен. Ал өзүнүн өнөрүн өркүндөтө алган эмес. Болбосо, ал тавернадан тамак издеп, же түн жарымында шаардын көчөлөрүн кыдырып жүрөт беле? Бирок анын генийлиги адабиятка байланыштуу эле, ал эркектер менен аялдар жөнүндө жана алардын жашоосу тууралуу билүүнү каалаган. Ал абдан жаш жана акын Шекспирге окшошуп, ошонукундай кой көздөрү жана чийилген каштарын карап туруп, актер жана директор Ник Грин ага боору ооруду. Ал акыры ушул мырзадан боюна бүтүп, кыштын бир узак түнүндө өзүн-өзү өлтүрүп, бүгүн болсо жолдун кесилишиндеги автобус токтой турган жерде жатты. Аны карап туруп, аялдын денесинде камалып жаткан жана муунтулган акындын жүрөгүндөгү кумар менен зордук-зомбулукту ким өлчөй алат деген ой келет.

...Он алтынчы кылымда чоң өнөрдүн ээси болуп төрөлгөн кандай гана аял болбосун, ал сөзсүз жинди болуп, атынып же жарым-жартылай жезкемпир, бакшыга окшоп, жалгыз жашап (элдин баары андан корккон же дайыма аны шылдындаган), айылдын четиндеги жалгыз үйдө акыркы күндөрүн жашап өткөрмөк. Поэзиядагы өзүнүн талантын көрсөтүүгө аракет кылган жогоруда биз кеп кылган таланттуу кыз ушунчалык кайгырат, чарчайт, өз инстинкттери менен күрөшөт, көптөгөн тоскоолдуктарга туш болот, акырында ал сөзсүз ооруп, жинди болуп калат. Ушундай ишенимдүү тыянакты чыгаруу үчүн психология боюнча өзгөчө билимдин деле кереги жок. Анткени бир дагы кыз Лондонго келе албайт эле, өзүн азапка жана коркунучтарга туш кылып, сахнада туруп директордун көңүлүн өзүнө акт-

риса катары буралмак эмес. Бул акылга сыйбаган нерсе эле, себеби кээ бир коомдордо ойлонуп табылган белгисиз, бирок ошого карабастан, сөзсүз боло турган себептердин негизинде **фетиш** болмок. Ошол мезгилдерде кыз белгиси бүгүнкүдөй эле, аялдын жашоосундагы диний мааниге ээ болгон. Ал ушунчалык нервдерди жана инстинкттерди өзүнө сиңирип, жашоодо мындай түшүнүктөрдөн кайраттуу жана эрктүү аз гана адамдар оолак боло алган. Акын жана драматург аял үчүн он алтынчы кылымда Лондондо эркин жашоо аны өлүмгө алып келе турган нервдик стрессти жана дилемманы жараткан. Эгер ал мындай азаптардан аман калса, анда анын жазган чыгармаларынын бардыгы басмырланган жана оорукчан фантазиянын негизинде бурмаланып бузулган. Мен аялдар жазган пьесаларсыз китеп текчени карап жатып, анын чыгармаларына албетте кол коюлбай калмак деп күмөнсүз тыянак чыгардым. Албетте, ал да ушундай кутулуучу жолду издейт болчу. Ошол он алтынчы кылымдагы эски түшүнүктөрдүн калдыгы он тогузунчу кылымда да аялдар жазган чыгармалардын авторунун ысымынын жашыруун бойдон калуусуна алып келгени белгилүү. **Каррер Белл, Жордж Элиот, Жорж Санд** – баардыгы ички күрөштөрдүн курмандыктары, алардын эмгектери көрсөтүп тургандай эле алар эркектердин ысымдарынын артына өзүнүн аял жазуучу экендигин жашырууга аракет кылышкан. Ошентип, алар шарттуулукка аргасыз моюн сунган. Ал шарттуулук эркектер тарабынан ойлонуп табылбаса дагы алар тарабынан жактырылып («аялдын аброю–бул ал жөнүндө сөз болбоосу», – деген элге белгилүү болгон Перикл), коомдо аялдын ачыкка чыгышы жийиркеничтүү көрүнүш болгон. Анонимдүүлүк аялдардын канында бар...

Ошентип, он алтынчы кылымда поэтикалык таланты менен төрөлгөн аял бактысыз, өзү менен күрөшкөн гана аял боло турган. Анын жашоосунун бардык шарттары, бардык инстинкттери анын ойлорунун абалына жат болчу. Мындай абал аялдын башында топтолгон нерселерден бошонуу үчүн зарыл болгон. Бирок анын чыгармачылыгына дал келген ойлордун абалы кандай болмок деп мен сурадым. Бул ички таң калыштуу чыгармачылыкты алдыга жылдырган жана мүмкүн кылган абалды кимдир бирөө түшүнө алабы? Бул жерде мен Шекспирдин трагедияларынын томун ачтым. Шекспир «Лир»ди, «Антоний жана Клеопатраны» жазып жатканда ички, руханий абалы кандай болгон? Албетте, бул абал эң сонун поэзияны жазууга эң ылайыктуу болгону анык. Бирок Шекспирдин өзү бул жөнүндө эч нерсе айтканы жок. Адатта биз билген же кокусунан билген нерсе бул: «ал эч качан бир сапты да өчүргөн эмес». Андан тышкары, бир дагы акын ички жандүйнөсүнүн абалы жөнүндө, балким, он сегизинчи кылымга чейин деле айткан эмес. **Руссо** бул жөнүндө алгач кеп баштаган. Кандай болбосун, он тогузунчу кылымда өзүн-өзү таануу жазуучулардын адатына айланып, андагы өз ойлорун күндөлүктөрдө же автобиографияларда сүрөттөөгө кир-

Белл, Каррер –
(1816 -1855)
Англиялык жазуучу айым,
акын

Жорж Элиот –
(1818 – 1880)
Чын аты Мэри Анн Эванс,
Англиялык жазуучу айым

Жорж Санд –
(1804 – 1876)
Чын аты Аврора Дюпен,
Франц. жазуучу айым

Руссо, Жан Жак –
(1712 -1778)
Франц. Философ

Карлейль, Томас –
(1795 -1881)
Англиялык жазуучу

Китс, Жон –
(1795 – 1821)
Англиялык акын

гизишкен. Алардын жашоосу да сүрөттөлүп, алардын каттары өлгөндөн кийин жарыяланган. Ошондуктан, биз Шекспир «Лир»ди жазып жатканда эмнени башынан кечиргенин билбесек дагы, бирок **Карлейл** «Француз революциясын», Флобер «Мадам Боварини» жазып жатканында эмнени башынан өткөргөндөрүн толук билебиз, **Китс** алдыдагы өлүмдүн жана согушка кайдыгерликтин ырларын жазууга аракет кылганда эмне болгонун биз билебиз.

Азыркы адабияттын ачылыштары өзүн-өзү анализдөөнүн бул чоң агымынан гениалдуу чыгарма жазуу дээрлик ар дайым чоң кыйынчылыктарды жеңип өтүү дегендикти билдирерин далилдешти. Баары жазуучунун акылынан толугу менен чыгаарына ыктымалдыгына каршы багытталган. Негизги материалдык жагдайлар буга каршы. Иттер үрүп жатышат; адамдар сөздү бөлүшөт; иштөө керек, иштеп киреше табуу абзел; ден-соолук начарлайт. Мындан тышкары, бул кыйынчылыктарды татаалдаштырууда жана жаңы, татаал, көйгөйлөрдү жаратууда дүйнөнүн кайдыгерлиги байкалган.

Ал адамдарды поэма, роман жана окуяларды жазууга үндөбөйт; ал аларга муктаж да эмес. Флобер туура сөз табабы же Карлейл тигил же бул факттын тактыгын текшереби, дүйнөнүн кайдыгерлигине баары бир. Албетте, ал каалабаган нерсесине төлөмөр болбойт.

Ошондуктан Китс, Флобер, Карлейль жана башка бардык жазуучулар, айрыкча, жаш кезинде, чыгармачылыгынын күч-кубаты бар кезде, ар кандай алаксытуулардан жана нааразычылыктардан жапа чегишкен. Каргыш, азап чегүү мына ушундай талдоо жана таануу китептеринен угулуп турат. «Күчтүү акындар азаптан өлөт», – бул алардын табигый чыгарма жаратуу түйшүгү болчу. Ушунун бардыгына карабастан, бир нерсе жаралып калса, анда бул керемет, бир дагы китеп бүткөн тибинде толугу менен жарала калбайт эмеспи.

Бирок мен бош текчелерди карап жатып, аялдар үчүн бул кыйынчылыктар ченемсиз коркунучтуу болгон болуш керек деп ойлодум. Биринчиден, он тогузунчу кылымдын башына чейин анын тынч же үн өткөрбөгөн бөлмөсүн мындай коюңуз, «өзүнүн жеке бөлмөсү» болгондугун элестетүү кыйын, бир гана ата-энеси өтө бай же тектүү адамдар болбосо. Кызга берген акчанын өлчөмү, анын суммасы атасынын эркине жараша болгон, кийимге араң жеткендиктен, ал Китс, Теннисон же Карлейл (бардыгы өтө жакыр адамдар болгон) жашаган шарттардан да куру калган. Алардын үй-бүлөлөрүнүн талабынан жана ырайымсыздыгынан коргой турган өз турак жайы жок болгон болсо дагы, бардык жакырчылыкка карабастан алар сейилдөөгө чыгышып, Францияны кыдырып кыска сапарларга жөнөп турушкан. Мындай материалдык кыйынчылыктар өтө коркунучтуу келип, бирок андан да коркунучтуусу материалдык эмес кыйынчылыктар болгон. Дүйнөнүн кайдыгерлиги (Китс, Флобер жана башка гениалдуу эркектер аны аран көтөргөн) айымдардын ишинде кастыкка айланган. Дүйнө эркектерге айткандай аялдарга: «кааласаң жаза бер -мага баары бир», – деп айткан жок. Дүйнө аял жазуучуга: «Жазасыңбы? Сенин жазганыңдан эмне пайда?» деп каткырган.

АХАДдын котормосу – БАУ, Душанбе, 2004.

Булак: Woolf Virginia. «A room of one's own.» *In the Humanistic Tradition*, edited by Gloria A.Fiero, third edition. New York: Mc Graw-Hill, 1998, pp. 114-116.

ТАЛКУУЛОО ҮЧҮН СУРООЛОР:

1. Ойдон чыгарылган эжеси Юдит Шекспирден эмнеси менен айырмаланат? Вулф аларды тарбиялоодо кандай айырмачылыктарды белгилейт? Атасы Юдитке кандай мамиле кылат? Вулф Юдиттин окуясынан улам эмнени айткысы келген?
2. Жашоодо өз ордун табуу үчүн кыздар эмнени жеңиши керек? Эмне үчүн Вулфтун айтымында, поэтикалык таланты бар аялдар ушунчалык эмоционалдык тынчсыздануу жана физикалык басынтууга туш болушкан?
3. Төмөнкү сап жөнүндө кандай ойдосуз: «аялдын ачыкка, коомго чыгышы жийиркеничтүү. Анонимдүүлүк алардын канында...»? Эмне үчүн улуу акын аялдар эркек ысымдарынын артына жашынууга аргасыз болушкан?
4. Вулфтун айтымында, адамдын ой жүгүртүүсү анын поэзиясын же прозасын кандайча аныктайт?
5. Эмне үчүн Вулф жазуучу же акын аялдар эркек жазуучуларга жана акындарга караганда көбүрөөк кыйынчылыктарга туш болушкан деп ойлойт? «Дүйнө» аял жазуучуларга кандай мамиле кылат? Вулфтун айтымында, аял жазуучу же акынга эркин жана ыңгайлуу жазуу үчүн эмне керек?

КАЙТАЛОО ҮЧҮН СУРООЛОР:

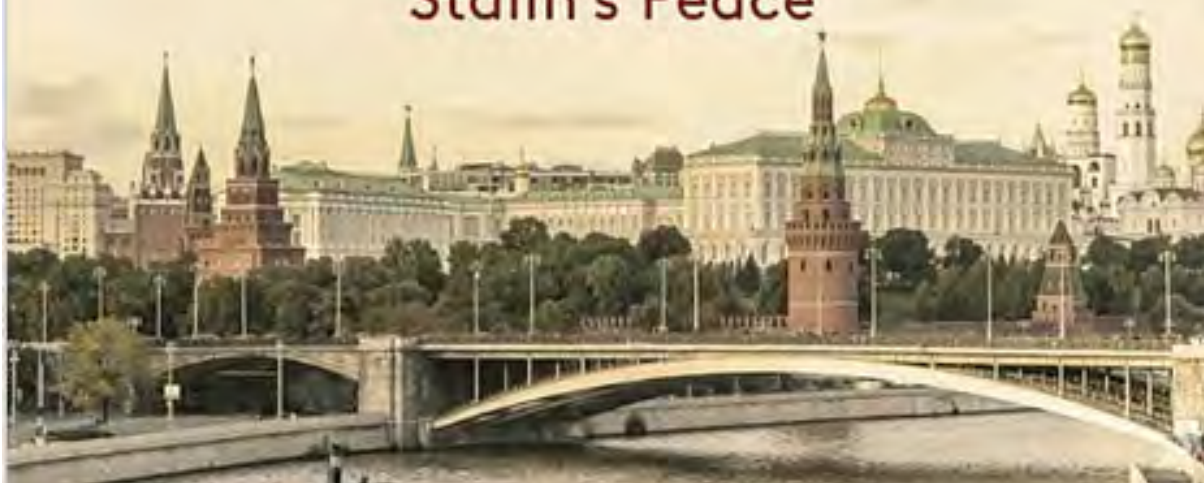
1. Адывар жана Вулфтун чыгармаларында аялдарга мамиле жасоодо ар кандай маданияттардын ортосунда кандай окшоштуктар бар? Адывар аялдардын боштондукка чыгышы жана жашоосу жөнүндөгү Вирджиния Вулфтун көз карашына эмнеси менен окшош? Эмне үчүн алар коом аялдар жөнүндө кандай ойдо экендигин кайрадан карап чыгышы керек деп ырасташат?
2. Хульганын (О. Коннордун «Элеттик жакшы адамдар» аңгемеси) «өзүнүн жеке бөлмөсү» болгонбу? Хоупвел айымдын кыялындагы аялга коюлган талаптар Шекспирдин ойдон чыгарылган эжесине болгон жалпы талаптарга эмнеси менен окшош?

Copyrighted Material

ESTER and RUZYA

How My Grandmothers
Survived Hitler's War and
Stalin's Peace

МАША ГЕССЕН. МЕНИН ЧОҢ ЭНЕМ – ЦЕНЗОР

1967 – жылы Орусияда төрөлгөн Маша Гессен 1981-жылы үй-бүлөсү менен мамлекеттик антисемитизмден качып, Америка Кошмо Штаттарына көчүп кеткен. 1991 – жылы Москвага кайтып келип орус жана англис тилиндеги басылмалардын журналисти болуп иштеген. Советтик жана постсоветтик маданиятка жана коомго кызыккан жазуучу катары Гессен бир нече китеп жазган, анын ичинде «Орусия Федерациясындагы лесбиянкалар менен гомосексуалдардын укуктары» (1993), «Кайрадан өлгөндөр: коммунизмден кийинки орус интеллигенциясы» (1993). «Гранта» интернет китепканасынан алынган «Менин чоң энем – цензор» аттуу аңгеме анын чоң энеси Рузянын, «сүйкүмдүү улгайган еврей аялдын» окуясын баяндайт. Чоң энеси согуштан кийин 11 жыл бою советтик цензор болуп иштеген, анда ийгиликке жетүү үчүн жана тирүү калуу үчүн Коммунисттик партиянын мүчөсү болуу чоң мааниге ээ болгон мезгил эле.

Мен нааразымын. Мен жаңы эле Балкандагы баяндамадан кийин Москвага келдим. Азыр 1993-жыл. Мен америкалык журналистмин, бирок акыркы мезгилдерде көбүрөөк убактымды мен өзүм төрөлгөн Москва шаарында өткөрөм. Мен он төрт жашымда 1981-жылы биз үй-бүлөбүз менен АКШга көчүп кеткенибизде чоң энелерим ушул жерде калган. Эми мен аларды жакшыраак тааный баштадым...

Менин чоң энем Розалия, мен үчүн ал Рузя чоң эне, Коммунисттик партиянын мүчөсү экендигин билчүмүн. Мен он жашка чыкканда жан дүйнөм мектепте окуткан кускуну келтирген, бирок жагымдуу эстетика менен ата-энемдин диссиденттик жактырууларынын ортосунда экиге бөлүнүп турган кезде, апам Рузя чоң энем партияга мүчө экенин мага айтты. Еврей интеллектуалдарынын тар чөйрөсүндө чоңойгондуктан, мен партиянын мүчөсү болгон башка эч кимди билчү эмесмин.

«Чоң эне, – деп сурадым, – эмне үчүн партияга кирдиң?»

«Анткени мен партиянын максаттарына жана идеалдарына ишенчүмүн», – деп чоң энем жай жана этияттанып жатып жооп берди.

Бул жоопто колдонулган өткөн чакка же сактануучулукка анда өзгөчө деле көңүл бурбаптырмын жана окуу китебинен алынган сыяктуу угулган жоопко теригип, терс бурулуп кеткен элем.

Мен чындыгында билгим келген нерсе бул окуяга эч кандай тиешеси жок болчу. Эмне үчүн пионерге өтүп кызыл галстук тагынган күн менин жашоомдо эң кубанычтуу күн болгонун гана билгим келди. Мен ага чейин **Солженицынды** окуп чыккандыгыма карабастан эмнеге сүйүндүм? Бул таандык тууралуу суроо болчу, а менин чоң энемдердин аңгемелеринде эмне гана тууралуу баяндалбайт эле, бирок бул маселе тууралуу сөз да козголгон эмес.

Мен дагы бир нерсени билчүмүн. 1970-жылдардын аягында апам **Жорж Оруэллдин** «1984» аттуу китептин көчүрмөсүн таап келди. Ал андан чексиз цитата келтирер эле. Ал бул китептеги чыныгы жашоодон алынган сыяктуу эпизоддорду айтып берчү.

Солженицын Александр –
(1918-2008)
орус жазуучусу

Оруэлл Жорж
(1903-1950) – чыныгы
аты Эрик Блэр, англ.
жазуучусу

СТАЛИН

Бир күнү ал ашканадагы дасторкондо отуруп, каткырып күлүп, акыйкаттык Министрлиги, элестетип көрсөңүз деди! Элестетип көрсөңүз, анда жаңылыктар күн сайын идеологиялык багытка туура келгендей кылып кайрадан жазылып турарын.

«Кандай деп ойлойсуң, мен Главлитте эмне кылдым?» – деп дагы жай жана кылдаттык менен сурады мени Руза чоң энем. Главлит. «Глав» – башкы. «Лит» – адабият. Адабият боюнча башкармалык. Бул адабият боюнча башкы башкаруу. Автобустан түшүп бара жатып Руза чоң энем ал жерде эмне кылып жүргөнүн мага айтып берди. Алгач, үч жыл бою ал чет элдик массалык маалымат каражаттарын көзөмөлдөө Бөлүмү деп аталган бөлүмдө иштеген. Китептер, журналдар жана кагазга басылган нерселердин бардыгы чек арадан өткөн замат алар тарабынан көзөмөл жүргүзүлчү. Почта мындай посылкаларды Главлитке жөнөтөт, ал жерде «саясий редакторлор» деп аталган окурмандардын армиясы (кийинчерээк алардын пенсиялык китепчелеринде «цензор» деп жазылып калган) антисоветтик сын-пикирлердин белгилерин текшерешчү.

«Биз кээ бирлерине «Уруксат» мөөрүн баскандан кийин гана аларды китепканаларга жана дүкөндөргө жөнөтүшчү», – дейт чоң энем. – Бирок бул сейрек кездешер эле. Биз негизинен «Ички колдонуу үчүн» деген мөөрдү басчубуз. Башкача айтканда, кээде бир нече барактарын жөн эле жулуп салса болот эле, бирок биз аларга негизинен тыюу салчубуз. Айрым гана журналдарда же китептерде Советтер Союзун жаманатты кыла турган эч нерсе камтылбаган эле. Адамдар Шекспирди же **Диккенсти** чек арадан жиберешпейт болчу. Алар заманбап адабиятты жөнөтүшчү. «Советтер Союзуна окшогон демократиялык эмес коом» деген сөз айкалышы табылса эле чыгарма китепкананын атайын бөлүмүнө жөнөтүлчү.

Жаңы өлкөнүн корреспонденти аккредитациясын алган соң, ал тилди тез үйрөнүүсү зарыл болгон. Ал буга чейин немис, француз жана англис тилдерин билчү. Италия, чех, румын, поляк тилдери да ага көйгөй болгон эмес. Бирок венгр тили ага көйгөй жаратты, кара жанын карч урса да ал сөздүктөн ашып кете алган жок...

Ал кээ бир нерселерди эсине жакшы эстеп калган. Айрым журналисттерди дагы. **ЮПИ**ден Вальтер Кронкайтты – ал көптөгөн аңгемелерди жазган, бирок алардын бардыгы кадимки, кургак жана кызыксыз, «таң калыштуу таятма» болор эле. Бирок «*Нью-Йорк Таймс*»дагы Макс Франкел чымыны бар жазуучу болгон. «Билесиңби, анын өз пикири бар болчу ал өзү каалагандай тайманбастык менен айтчу». Чоң энем толугу менен анын макалаларын которуп, Сталиндин катчысына атайын бир киши аркылуу жөнөтчү экен. Бир нече сааттын ичинде Франкел өзү «оңдогон» көчүрмөсү Нью-Йоркко телеграф аркылуу кайра жөнөтүлчү. Күндө жумушунун аягында (адатта жумуш эртең менен аяктоочу, себеби жөнөтүүлөрдүн көпчүлүгү түнкүсүн кетип жатчу) чоң энем Сталиндин кабинетин үчүн күнүмдүк жаңылыктардын кыскача баяндамасын даярдоочу экен.

Бул көнгөн эле орус тилине которуу көнүгүүсү болчу, адатта чет элдик кабарчылардын советтик гезиттерден тандап алган маалыматтары эле, негизинен советтик окуяларды гана баяндоого уруксат берилген. «Мен жалпысынан он беш жылдай Главлитте иштедим жана ушул он беш жылдын ичинде бир дагы жолу котормодо ката кетирген жокмун». Мен чоң энеме ишендим. Кандай болбосун, ал жок дегенде бир ката кетирсе билмек. Каталар өлүмгө тете болуптурган кез.

Диккенс Чарльз
(1812-1870) – англ.
романисти

ЮПИ –
«Юнайтед Пресс
Интернешл» АКШ-нын
маалыматтык агентствосу

Ал кээ бир учурларды абдан жакшы эстейт. «Дарыгерлердин иши».

«Дарыгерлердин иши» 1952-жылы башталган. Алгач чоң энем ал жөнүндө бөлмөдөгү машинисткадан уккан. Бирок адегенде Рузя ошол учурда жумушунан айрылып калуудан канчалык коркконун билишиңер керек. Антикосмополиттик кампания өзүнүн бешинчи жылын өткөрүп турган кези, жаалдуу расмий **антисемитизмдин** бешинчи жылы, беш жылдан бери еврейлер университеттерде жумушчу орундарында кала албай же жумуш таба албай турган чак эле. Анын иши болбосо Рузя жана анын баласынын айласы курумак. Ал чет элдик кабарчыларды көзөмөлдөгөн бөлүмдө иштеген жалгыз еврей болгонун жана жумушчу жамааттагы жалгыз партиясыз адам экенин эске алсак. Жумушунан айрылып калуу коркунучу ушунчалык чоң болгондуктан, ал партияга кирүүгө деле даяр эле, бирок еврей болгондуктан эми аны жасай алмак болчу. Ошондо машинистка кыз: «Билесиңби, алар еврейлерди Сибирге айдаганы жатышыптыр», – деди.

Андан кийин кабарчылардын дагы ошол эле нерсени ырастаган макалалары чыга баштады. Чындыгында, бул айдан ачык болуп калды. Башка этникалык топторду Сталин толугу менен сүргүнгө жөнөттү: ал чечендер менен ингушдарды Кавказдан сибирдик Казакстанга айдады, Крымдагы татарларды жана Волгадагы немистерди кууду; эми еврей улутундагылар «күнөөлүү» болуп калгандыктан, аларды эч күмөнсүз көчүрмөк. Антикосмополиттик драма кызуу жүрүп, бардык гезиттерде «Дарыгерлердин иши» жөнүндө (еврей дарыгерлеринин бейкүнөө советтик жарандарды өлтүрүүгө кутум уюштургандыгы жөнүндө үрөй учурган окуялар) баяндалып жатты. Аларды «ак халатчан киши өлтүргүчтөр» деп аташты. Тарых тастыктап тургандай, көргөзмө сот отурумдары, Кызыл аянтта өлүм жазалары аткарылып жана айыптоолор бүткүл өлкө боюнча өткөрүлүп турмак. Андан кийин еврейлерди куткаруу иши катары айкөл өкмөт аларды Сибирге айдамак.

Кабарчылар окуялардын мындай ырааттуулуктагы мүмкүнчүлүктөрү жөнүндө жазууну уланта беришти, чон энем аларды кайрадан эле сызып жатты. Ага бул окуялардын чын эле болуп жаткандыгы белгилүү эле, бирок чон энем аларга жол бере алган жок, анткени ал күнүгө өз ишин жетиштүү жакшы жасаган сайын, ал сүргүнгө айдалбай калган дагы бир күн пайда болгону кубандырар эле. Чындыгында бул кабарчылар ага ар түнү бир нече жолудан анын кооптуу келечеги тууралуу эскертип жатышканындай туюм калчу.

Цензорлорго чет элдик кабарчылар менен байланышууга тыюу салынган, бирок алардын бардыгы менин чоң энемди көп жолу көрүшкөн. Бардык бөлүмдөгү жалгыз жаш жана сулуу аял болгондуктан, ал дайыма советтик кабарчы делип пресс-конференцияларга жөнөтүлүп турган...

Кабарчыларды цензор ким болгон, ал жөнүндө суроо чексиз кызыктырып турчу (эмнегедир аларга жазган билдирүүлөрүн бир эле адам окуп жаткандай сезилчү). Алар бул тууралуу талашып-тартышып дагы кетчү экен. Кайсы бир учурда алар цензорду карандаш менен белгилерди коюп жаткан чоң эркек деп элестетишчү.

Антисемитизм – еврей улутундагыларга карата жек көрүү жана акыйкатсыздык менен мамиле жасоо.

Патриарх –

(грек. тилинен «patriarches» «– уруу башчысы»), бул жерде: «ак сакал, улуу, карыя, кайсыдыр бир ишмердүүлүктүн өкүлү» маанисинде

Си-Би-Эс –

Америкалык телеканал

1997-жылы Москвадагы Эл аралык жаштар жана студенттер конференциясынын кырк жылдык мааракеси жөнүндө документти изилдеп жатып, америкалык радионун **патриарх** комментатору Даниэль Шор 1956-1957-жылдары Москвада **Си-Би-Эстин** кабарчысы болгонун байкадым.

«Сиз муну билүү үчүн өтө эле жаштырсыз, – деди Шор мага телефон аркылуу, – бирок ошол күндөрү Советтер Союзунда чет элдик кабарчыларга цензура болгон».

«Мен аны билем», – дедим мен. Мен аябай деле жаш эмесмин жана мен цензордун небересимин. Мен ага цензор улгайган, татынакай еврей аял деп айттым. Эгер ал Москвада болсо, мен кездешүүнү сунуш кылдым. Ал мени түшкү тамактанууга чакырды.

Көз карандысыз журналисттик ишмердүүлүктүн артыкчылыктарынын бири – бул сиз өзүңүз айткыңыз келген бирок кайсы бир себептер менен айталбай калган нерселер жөнүндө эстегенде сиз бул маалыматты журналистке жеткиресиз. Биз бир жумадан кийин Вашингтондо ресторанда жолукканда Дэниел Шор мага Улуттук коомдук радиодо берилген биздин сүйлөшүүбүздүн өзү даярдаган текстин көрсөттү, ал жерде мени менен болгон маекти «беткапчан өлүм аткаруучусу менен жолугушуу» деп атаган. Биздин сүйлөшүүдө мен ага чоң апам менен жолугушууну сунуш кылганда, ал кырк жыл бою бир чоң эркек кишини жек көргөндөн кийин жагымдуу кичинекей кемпирдин көзүнө карай албайм деп жооп берди. «Чон апаңызга салам айтабарыңыз, – дейт ал, – калган билдирүүлөр жок кылынганын да айтып коюңуз».

Мен бул билдирүүнү чоң энеме бир аз тынчсызданып жатып жеткирдим, бирок ал күлдү. Сиз сөзсүз Рузя чоң апамдын күлгөнүн жана анын күлкүсү орусча «р» менен кантип куюлушуп жаңырганын угушуңуз керек.

«Мен айрым балдарга чалып, аларга айтып бердим» – дейт мага Даниэл Шор түшкү тамактануубузда. Сиз каршы эмессиз деп үмүттөнөм». Ал сексен жетиде.

Дээрлик бир жылдан кийин ошол «балдардын» бири, Гарварддагы массалык маалымат каражаттары Борборунун башчысы Мартин Калб Москвага келээр алдында мага чалды. Ал 1959-жылы өзү иштеген Москвага келе жатып чоң энем менен жолугушууну каалаганын айтты. Муну укканда мен ага «Кечиресиз, чоң энем сизди цензуралаган эмес, ал убакта энем жумуштан кеткен» дедим. Бирок ал ага карабай чон энем менен жолугушууну кааларын билдирди.

Чоң энем ошол жолугушууну тынчсыздануу менен күтүп жатты. Ал жашыруун сырларды билгиси келбейби? Бул туура эмес: чоң энем аларды айтпайм деп убада берген. Ал энем жөнүндө көбүрөөк билгиси келеби? Бул ага эмне үчүн керек болду экен?

Жолукканда чоң энем Калб жана анын аялы автобус аларды Кремлдин кабыл алуусуна алып кетиши керек экендигин айтып анын сөзүн бөлгөнгө чейин сүйлөй берди, өз башынан өткөргөн окуяларын айтып бере берди. Алар кеткенден кийин чоң энем мага кайрылып, бул окуяны аягына чейин жана Главлиттен кантип кеткени жөнүндө ага айтып бериши керектигин белгиледи. Журналист туурасында «Ал ушунчалык сүйкүмдүү экен,» – деп жылмайып койду.

Бир нече жумадан кийин мен Калбдан кат алдым, ал жерде мага жогорудагы жолугушууну уюштургандыгым үчүн ыраазычылык билдирип жана анын борборуна стипендия алуу үчүн кайрылуумду сунуш кылган экен. Чоң энемдин цензорлук иши мага Гарварддан стипендия алуума жардам берет деген ой мага күлкүлүү сезилди, бирок мен ага жооп берген жокмун, анткени менин оңой менен чыгынбай жүрө бөрмейим бар жана жөн гана жалкоо адаммын.

Анын Главлиттен кантип кеткени жөнүндө окуя анчалык деле кызык эмес экен. «Дарыгерлердин иши» аяктагандан кийин, чоң энем партияга кирди. Андан кийин, Хрущев Сталиндин инсандык культуна каршы күрөштү баштаганда, 1956-жылы Главлиттин жетекчилиги алмашып, анын катарындагыларда тазалоо иштери жүргүзүлүп турган кезде, чоң энем профсоюз жыйынында токуп отургандыгы үчүн жумуштан кууп чыгарылган. Ал эч качан бир дагы нерсени өз колу менен токуган эмес, бул жөн гана кимдир бирөөнүн ага сабак берүү аракети гана эле.

Бир нече убакыттан соң ал **Руал Амундсен** менен **Жак Кустонун** саякаттары жана изилдөөлөрү жөнүндөгү китептерди которо баштады. Учурда чоң энем жетимиш сегиз жашта, ал сүйүү жөнүндөгү романдарды которуп жан багат. Ал менден унаанын айрым тетиктеринин аталыштары жөнүндө, кээде вульгардык терминология жөнүндө кеңеш да алып турат.

Амундсен Руал
(1872-1928) – норвегиялык саякатчы жана изилдөөчү

Кусто Жак
(1910-1997) – француз океанологу

АХАД котормосу. – БАУ, Бишкек, 2023.

Булак: Gessen Masha «My grandmother: The Censor» Granta 64.

URL: <http://www.granta.com/extracts/655>

ТАЛКУУЛОО ҮЧҮН СУРООЛОР:

1. Баяндоочунун келип чыгышы? Ал баяндоонун темасы менен кандайча байланыштуу?
2. Чоң энеси Коммунисттик партиянын мүчөсү болгон учурда деле автордун ата-энеси кандайча «бөлөкчө ойлонучулар» болушкан? Рузя чоң эненин жашоосунда коммунисттик идеология кандай ролду ойногон? Рузя чоң эненин Советтик бийликти кабыл алуусу жөнүндө ойлонуңуз. Главлиттеги иши анын саясий көз карашын кандайча өзгөрттү?
3. Мамлекеттик цензор болсо дагы, Рузя чоң эне өз балдары үчүн чыныгы цензор болгонбу? Эмне үчүн Машанын ата-энеси Орусиядан көчүп кетишкен? Машанын ата-энеси кайсы китептерди окуп чоңойгон?
4. Рузя чоң эне өз иши жөнүндө эмне деп ойлогон? Ал татыктуу, кадыр-барктуу жумуш тандап алдым деп ойлоду беле?
5. Сталиндик Орусияда еврейлерге кандай мамиле кылышкан? Рузя чоң эне эмнеден ушунчалык корккон?

КАЙТАЛОО ҮЧҮН СУРООЛОР:

1. Америкалык журналисттердин цензордун инсандыгы жөнүндөгү пикири «элеттик жакшы адамдар»дын пикиринен эмнеси менен айырмаланат?
2. Эмне үчүн америкалык журналисттердин бири цензор аял экендигин билгенде таң калды? Мунун Адывар менен Вулф талкуулаган аялдардын талаптарына жана мамилесине кандай тиешеси бар?

«КАРАНГЫ ТҮНГӨ КЕТИП БАРА ЖАТКАНДАР» Сүрөтчү Бабур Исмаилов (Өзбекстан)

ТИМУР ЗУЛЬФИКАРОВ. ОМАР ХАЙЯМДЫН АЯН КИТЕБИ

Тимур Касымович Зульфикаров–акын, прозаик, сценарист жана драматург. 1936-жылы Душанбе шаарында туулган. Ал Москва шаарындагы М.Горький атындагы адабий институтун бүтүргөн. Тиражы миллион нускадан ашкан «болуп көрбөгөндөй уникалдуу проза жана поэзиянын» 30 китептин автору. Анын легендарлуу Ходжа Насреддин, Омар Хайям, Иван Грозный, Тимур жөнүндөгү романдары жана азыркы акындын жашоосу менен учурдагы акындын акырет жолдору жөнүндөгү монументалдык баяны – «Акындын жердеги жана асмандагы саякаттары» элге кеңири белгилүү болгон.

*Мен, имам Гияс ад-Дин Абу-л-Фатх Омар ибн Ибрахим,
мен Аян Китебимди айтайын.*

Мен Өз Өмүрүмдүн Китебин айтайын.

Аллахым жардам бер жана ырайым кыл!

Акыретимдин алдында менин алсыз колумду жөлө!

Күрмөөгө келбеген тилиме жөлөк бол!

Байыркы Хорасан мечиттеринин мунаралары кулаган сымал, Багдаддын

Жамиа ал-Хуляф Халифтеринин мечитинин Чоң Мунарасы сыяктуу

солкулдап кыйроого учураган тилиме жөлөк бол!

*Бөтөн сокур талаалык **селжуктар** менен курчалган Укайлдын Нишапур*

мечитинин Чоң Мунарасына окшогон жантайыңкы тилиме жөлөк бол...

Алар сокур болуп, мечиттердин дубалдарын Меккеден келген кылычтар

менен чабып жатышат!

Мечиттерди кылычтары менен чабып, талкалап жатышат!..

Аллахым, жардам бере көр?

Ооба?..

[...]

*Аллах, ментаң заарындагы көкиртеги мууздамган кызыл короз сыяктуу
ырдадым.*

Кыркырап. Үзүп –үзүп. Купуялуу...

Бирок ырдадым.

*Бирок өзүмдөн каптап агып жаткан канга чулганып, аны жутуп, үмүттөнүп
ырдадым...*

*Бирок тилсиздиктин жана туткундуктун империясында ырдадым... Кирип
келген селжуктардын империясында ырдадым...*

Бирок ырдадым. Теңирим менин!..

Бирок!..

[...]

Селжуктар –

Сырдариянын жанында
жашаган огуз-
түркмөндөрдүн уруусу

...Селжуктардын мезгили келди (жана селжуктардын доору келе жатат).
 Үнсүз муадзиндердин мезгили келди (жана үнсүз муадзиндердин доору
 келе жатат).

Ошондой эле, талкаланган, сокур, күңгүрөнгөн, ийри мойюндуу
 кичинекей короздордун мезгили келди (келди!)

Эми дудук ооздордун доору келди... үнсүздүктүн убагы келди... өлүм
 жебесин чакырып ырдаган ооздордун мезгили келди...
 ийри, дүлөй, кыркырак үрпүйгөн кекиртекттердин кези (келди!).

...Ошондо сиз баягы жебени унутуп калдыңызбы, ата?

Ошондо ошол тартылганы унутулган жебе беле, ата?

Ошондо сиз дудук ооздордун ооздордун халифаты, империясында ошол
 жебени унутуп калдыңызбы?

Анда сиз ошол акыркы мунараны унутуп калдыңызбы? Чынбы, ата?

Чынбы?..

Бирок!

[...]

...Ата ата ата ойгонуңуз ата ойгонуңуз ата туруңуз!..

Бул мен, сиздин уулуңуз Омар Омар, ойгонуңуз ата!..

Туруңуз ата!.. Бул мөнмин Омар Омар Омар... сиздин уулуңуз, ата...

сиздин Омар... чачы кырылган боз улан, сиздикиндей кара, хераттык

толук кандуу чымыр денелүү, жайнаган көгүлдүр өрүктөрдөй болгон

көздөрү менен... көздөрү жашка толгон... туруңуз ойгонуңуз

көздөрүңүздү ачыңыз ата ата ата... бир боорум... муадзин... дудук,

көгүлтүр кичинекей кыркыраган кекиртеги жулунган кыйраган сайроочу
 кекилик!..

Ата – атаке ойгонуңуз...

[...]

Уулум уулум Омар Омар акын... эмнеге... эмнеге... эмне үчүн тунжураган

жымырт түнү короз эмне үчүн акын жеңген ажалдуу жебе империясында

Жеңишчил Ажалдуу Жебе Империясында?..

[...]

Уулум уулум уулум Омаржан Омарджан, мен бул жерде сени мененмин,

мен ажалдуу үйүрдүн арасындамын, бул Азраил Периште агылган

кой көздөрү менен менин менин жашыл, эски Бухаралык бейкасам

чапанымдын жеңин кепшеп турат...

Бирок бирок бирок уулум Омаржан, барып коңшу Учкун –

Мирзага айт (ал чүнчүп ал азап тартып жүрөт балам!) Учкун-Мирзага айт,

мен ошол мага кадала тартылган жебени кечирдим, мен ошондо эле,

мунарада кечиргем...

Бар Омар айт!..

Пайгамбар өзүнүн акыркы минбар учурунда мындай деди:
 Оо, мусулмандар, эгер мен араңардан бирөөнү урган болсом – мына мен
 аркамды тосуп берейин,
 ал дагы мени урсун...
 Эгер кимдир бирөөнү таарынтып алсам – анда ал дагы мага таарынсын...
 Эгер мен бирөөнүн байлыгын уурдап алган болсом – аны менден кайра
 тартып алсын...
 Өзүңөргө менин каарым тийет деп коркпогула – жамандык менин
 табиятыма жатпайт...

[...]

... Бирок акыркы Алмурут тактасында, акыркы сөөк жуулуучу тактада,
 мен Хожа Имам Омар ибн Ибрахим
 менин сейрек калган, баштарын ийип мени менен коштошуп жаткан
 менин сүйүктүү досторум, силерге айтам... Музаф-фар ал Исфазари,
 чопочу Кори-Мансур, Абу-л Хасан аль Бай-хаки жаштык мастык
 бал отуруштардагы менин жан курбум суу жээгиндеги чөптөн жасалган
 дасторкондор...
 Мухаммад аль Багдади математик, алыскы Муниффа – апа аттуу
 эжемдин күйөөсү...

...Муниффа-апа, эжеке сен тетиги те-ө-ө-тиги жактан
 ошол жактан күзгү чабылган соолуган чөптүн чөптүн чөптүн үймөгүнүн
 жанынан мага кол булгалайсың ...
 Сен кол булгалап жатасыңбы? азгырган жоксуңбу?.. апа... колдоруң
 менен булгалайсың...
 Сен ысыдыңбы? ысыдыңбы?.. апа, сенин алаканыңда күйүп жаткан
 биринчи кайнап жаткан гиссар казан – очогундагы – каттама самбуса...
 Сен аны мага берип жатасыңбы?.. апа, эже, сен аны мага берип
 жатасыңбы...
 так эле бала кезимдегидей...
 Сен мени азгырып жатасыңбы? сен кол булгалап жатасыңбы?.. чакырып
 жатасыңбы?..Мен жакында! мен жакында...
 Мен жакында, апа... сенин бейпил алаканыңдагы самбуса муздай электе,

сууй электе... али самбуса февралдагы ак **талдын** бутактарындай
 болгон сенин ичке жука колдоруңда муздай электе..., али муздай электе,
 бир боорум менин, ... кайнап жаткан самбуса муздай электе... жана
 сенин колдоруңду күйгүзүүгө жетише электе ...
 Мен жакында! мен жакында... мен жакында... бир боорум... апа...

Бирок сенин колдоруң ушунчалык алыс!.. Сен кол булгалап жатасың...
сөн кол булгалап жатасың...
азгырган жоксуң... азгырган жоксуң... ал жактан... ал жактан...
Ошол жактан!..
Мына, эми сенин колдоруң жакындап калды...

Бирок акыркы Сөөк Жуучу алмурут Тактасында (бирок аны менин кер – сары денем укпай калабы? жана анын алдында жаным учуп качып кетеби?) мага акыркы ирет ибадат кылган адамдарым, менин сүйүктүүлөрүм... кайгылуу коштошкон акылдуу эрлерим менин... мен силерге айтайын...
Мен айтайын!..
Мен өлүк чополордун халифатында, Өлүктөрдүн Чопо Империясынан үн салам!.. Бөтөн империяда, Селжук халифатында, мергенчилер империясында, айкырган атчандардын империясында, Жебе империясынан мен айтайын...
Мен айтамын...

[...]

Жакындап калды! Жакындап калды аз калды такыба адамдар өздөрүнүн такыба экенин, ал эми күнөөкөрлөр өздөрүнүн күнөөкөр экендигин билбеген учурлар жакындап калды...
Анткени, кара мүртөз... эркин... адам баласынын рухунда Кудай жок болот...
Ошондо чек да жок болот, ошондо көбү жан рухунун чегинен ашып кетет...
Ошондо караңгылыкта тозоктон бейишке, бейиштен тозокко көчүп жүргөн жоон топтордун мезгили болот!..
Мындай учурлар жакындап калды! жана мындай учурлар жакындады, менин Сөөк Жууй турган Табытым сыяктуу, сөөк жуучу мүрзө суусу куюлган Ибрахим Атанын дамасктык кумганы сыяктуу эле жакын... мына ал менин баш жагымда турат... даярдана баштады...

...Мына, карасаңыз, – бул кумганда азыр эле тирүү шарап куюлуп кылкылдап чачырап турган эле, эми эми болсо сөөк жууй турган жаназа суусу... көрүстөн суусу... тунжураган!.. А?..

...Бирок, мындай учурлар жакын экенин баарыңар айта бересиңер бирок башканы үмүттөнөсүңөр бирок ал учурлар келип калган!.. келип калган... Ошол учур эчак келген... бирок андан да олуттуусу келе жатат...

[...]

Ал эми дарыя ага берет ага берет ага берет...
Бирок ал кетпейт... кетет кетет кетет...
Кудайым ай!..

*...Ырайымдуу боорукер Аллахтын атынан!..
 Аллах биздин кожоюнубуз Мухаммедди жалгасын!
 Ля-иллаха ил-Аллаху Мухаммед Расул Улла!
 Ля-иллаха ил-Аллаху Мухаммед Расул Улла...
 Аллахтан башка Кудай жок жана Мухаммед Анын пайгамбары!.. Ооба!..*

*Мен Фатиханы айттым!..
 Мен имам Гияс ад-Дин Абу-л-Фатх Омар ибн Ибрахим,
 мен Аян Китебимди айттым.
 Мен Өз Жашоомдун Китебин айттым.
 Мен Өз Өлүм Китебимди айттым...
 ...Кетпе кетпе кетпе толкун толкун толкун каалгыган
 каалгыган каалгыган!..
 Кетпе Каалгыган Толкун!..*

*Бирок ал кетпейт... кетет кетет кетет...
 Кудайым ай!...
 1973 ж.*

Булак: Зульфикаров Т. – Омар Хайямдын Аян китеби \ Асман жана жердеги падышалар. – М.: Худож. лит., 2009. – 335-464-бб.

ТАЛКУУЛОО ҮЧҮН СУРООЛОР:

1. Тимур Зульфикаровдун чыгармасында акын Омар Хайямды көбүнчө эмне ойлондурат?
2. Омар Хайямдын тарыхый ачылыштары азыркы заманга канчалык шайкеш келет?
3. Сиздин оюнуз боюнча О.Хайямдын ачылыштарынын негизинде эмне жатат: тарыхый эскертүү, өч алуу, адамгерчилик, боорукердик же башка нерселерби?
4. Тарыхтын кризис мезгилинде акынга кандай жоопкерчилик жүктөлөт?
5. Омар Хайямдын көз караштарына тарыхый муктаждыктан да эң эле жогору турган кандай баалуулуктар бар?

ТАЛДОО ҮЧҮН СУРООЛОР:

1. «Айырмачылык» жана «кабылдоо» түшүнүктөрү бири-биринен эмнеси менен айырмаланат? О'Коннор, Вулф, Гессен, Адывардын жана Зулфикаровдун эмгектериндеги «башкаларды» кабылдоолорун эстеңиз. Коомуңузда же жамаатыңызда кимди «башка» деп атай алат элениз? Бул бапта кабылдоо жана мамиле жөнүндө эмнелерди билдиңиз?
2. Бул бапта биз аялдарга карата ар башка мезгилде болгон ар кандай көз караштар жөнүндө окуп талкууладык. Сиздин азыркы заманбап коомдо аялдарга кандай мамиле жасалат? Сиздин оюңузча, аялдардын коомдогу ролу эркектердин ролу менен бирдей каралабы? Эмне үчүн «ооба»? Эмне үчүн «жок»?
3. «Биз» жана «алар» чегинде башкалар жөнүндө ойлонуу ар дайым туура болобу? Башкаларга коюлган талаптар белгилүү топтордун адамдарына жасалган мамилеге кандай таасир этет? Хоупвел айым менен Фриман айымдын элеттик жакшы адамдарга болгон мамилесин эстеңиз. Вирджиния Вулфтун «Жеке бөлмө» чыгармасына «Элеттик жакшы адамдарды» салыштырыңыз.
4. «Башкаларды» түшүнүү коомдогу айрым топтордун жашоосун кандайча татаалдаштырат? Сталиндик Орусиядагы еврейлерге жасаган мамиле тууралуу Гессендин окуясын жана Вулфтун жазуучу аялдардын иши жөнүндө айткандарын ойлонуп көрүңүз. Аталган эки жазуучу айымдардын топтон «башкаларды» бөлүнүшү тууралуу тынчсызданууларын салыштырыңыз.
5. Адамзаттын жеке жана жалпы баалуулуктарынын өз ара карым-катышы контекстинде акындын «Мен» жана «Башкалар» аттуу кезиге турган рухий диалог Тимур Зулфикаровдун чыгармасында кандайча берилген? Тимур Зулфикаровдун идеялары ушул бөлүмдөгү кайсы авторлор менен дал келет?

ЭКИНЧИ БАП

МАДАНИЯТ, САЯСАТ ЖАНА ЖЫНЫСТЫК ЖАГЫНАН «БАШКАЛАРДЫ» ТҮШҮНҮҮ

КИРИШҮҮ

Экинчи бапта биз тексттерди же объекттерди чечмелөөдөн адамдарды чечмелөөгө өтөбүз. Окурманга адамдар дүйнөнү көбүнчө «биз» жана «башкалар» деген көз карашта кабыл алуусу жөнүндөгү идея сунушталат. «Биз» деген түшүнүк абсолюттук контекстте эмес, ал жалпы биздин мамилелерибиздин жана «башкалардан» болгон айырмачылыктарыбыздын контекстинде, көбүнчө артыкчылык жана төмөндүк деген түшүнүктөргө негизделгендигин баса белгилейбиз. Окурман мындай бөлүнүү башкалардын ниетин, кыймыл-аракеттерин, баалуулуктарын, сөздөрүн жана сый-урматтарын чечмелөөдө гана эмес, ошондой эле мындай бөлүнгөн кабылдоо бири-бири менен болгон баарлашууда дагы өз таасирин тийгизерине көңүл буруусу зарыл.

Окурман ошондой эле биздин кабылдообуздагы туура эмес болушу мүмкүн экендигин эске алышы керек, анткени ал деле иш жүзүндөгү башка индивиддер менен болгон баарлашуу тажрыйбабызга эмес, көбүнчө башка адамдардын кабыл алган жалпылоолоруна таянышы мүмкүн.

Бул тема негизинен ориентализм жөнүндөгү дискуссиялардын (талкуулоо) алкагында каралмакчы. «Ориентализм» көбүнчө «чыгыштаануу» деген термин катары колдонулуп келген. Бирок, акыркы жылдары бул сөз кененирээк чечмелене баштады. Бүгүнкү күндө «ориентализм» көбүнчө Чыгышка болгон мамиленин белгиленген формасы катары кабыл алынып, чындыкка караганда бейкалыс пикир жана суктануу деген түшүнүктөрдү камтыйт. Бул жаатта эң көрүнүктүү окумуштуу Эдвард Саид Чыгышка болгон мындай мамилени айырмачылыктарды көбүртүп-жабыртып, дүйнө маданияттары ортосунда керексиз жана жалган ажырымдарды жаратып жаткандыгы үчүн сындап келет. Батыш тарабынан Чыгыш кандайча сүрөттөлгөндүгү, кабыл алынгандыгы Мотылдын «Чөлдүн ак күнү» тасмасы аркылуу мисал катары келтирилет.

Экинчи бапта сунушталган чыгармаларды окуп, аталган тасманы көрүп ар бир авторлордун жазып жаткан же тасма жараткан режиссёрдун чыгармалары кандай байланышта экендигин аныктоого аракет кылыңыз. Жазуучулардын улутуна, жынысына жана динине карата алдынала калыптанып калган көз карашы «башкаларды» түшүнүүдө кандай таасир этээрин аныктаңыз. Ошол жазуучулардын бири да өзүнүн алдынала калыптанып калган көз карашын жеңип, «башкаларды» арттакалган, кызыктай же бизден айырмаланган адамдардай эмес экенин көрө алдыбы?. Мындай жазуучулар «башкаларды» көрүп, түшүнүп өздөрүн дагы жакшыраак түшүнө алдыбы же жокпу? Эмнеге?

Экинчи баптагы сынчыл ой жүгүртүүнү өнүктүрүү бөлүмү студенттерге маалымат булактарынын мазмунун баалоого жардам берүү үчүн түзүлгөн. Тексттеги маалыматтын объективдүүлүгүн жана аныктыгын кантип тактаса, далилдесе болот? Ушул бөлүмдөгү көнүгүү бул суроого кантип жооп берсе болоорун көрсөтөт.

КЫЗЫЛ АРМИЯНЫН ЖООКЕРИ СУХОВ.
«Чөлдүн ак күнү» тасмасынын башкы каарманы

«ЧӨЛДҮН АК КҮНҮ» АТТУУ ВЛАДИМИР МОТЫЛДЫН ТАСМАСЫ

Владимир Мотылдын «Чөлдүн ак күнү» (1969) аттуу тасмасы советтик киноиндустриянын шедеврлеринин бири. Актерлор – Анатолий Кузнецов, Павел Луспекаев, Спартак Мишулин оор шарттарда иштешкен, анткени тасма Орто Азия чөлүндө, Арал деңизине жакын жерде тартылган. Мекенине кайтууну кыялданган жоокер Сухов Түркстандагы Кызыл Армиянын катарында кызмат өтөп, басмачылар менен күрөшөт. Советтик республиканы өнүктүрүү жана коргоо боюнча ага жүктөлгөн милдетти аткаруу үчүн Сухов чыгыш аялдарынын гаремин басмачылардын ана башчысынын колунан сактап калат. Совет доорунда тартылган «Чөлдүн ак күнү» аттуу тасма убагында атактуу, совет элинин арасында абдан популярдуу тасма болгондугуна карабастан, совет бийлиги Мотылды жактырчу эмес. Тагдырдын ирониясына жараша кайра куруу мезгилине чейин Мотыл Советтер Союзунда расмий таанылган эмес. Тасманы көрүп жатып, кийинки суроолорго жооп издеңиз: Сиздин оюңуз боюнча кайсы каарман оң, кайсынысы терс? Эмнеге? Алардын кайсынысында белгилүү бир деңгээлде цивилизация бар, кимисинде андай маданий деңгээл жок? Эмнеге? Кимди тасманын башкы каарманы деп атоого болот, кимиси экинчи пландагы персонаж? Эмнеге?

ТАЛДОО ҮЧҮН СУРООЛОР:

1. «Чыгыш – назик маселе» деген цитатаны кандай түшүнөсүз?
2. Аялы менен алгачкы кыялындагы маектеринде Сухов боштондук доорунда жашап жатканын белгилейт. Борбордук Азиянын тургундарын ал эмнеден бошотуп жатат?
3. Басмачылардын ана башчысы, Абдулланын, жана анын тарапкерлеринин образдары тасмадагы Суховдун, Петрухананын жана Верещагиндин образдарынан эмнеси менен айырмаланат? Режиссер В.Мотыл сиздин симпатияңызды кимге бургусу келип жатат жана эмне үчүн?
4. Сухов өзүнүн аялы менен кыялданган маектеринде пайда болгон образдар Орто Азия менен Орусиядагы аялдарга болгон мамилелердин кандай айырмачылыктарын көрсөтүп турат?
5. Абдулла менен Саиддин сүйлөшүүсүн эстегиле. Абдулланын козголоңунун максаты эмнеде? Басмачылар кимдер болгон? Мотыл тасмадагы каармандардын образын тартууда объективдүүбү же анын алдын ала калыптанган пикирлери барбы? Жоопторуңуздарды далилдеп берсеңиз.
6. Сухов Борбор Азиядагы айымдарга болгон мамилеси кандай? Совет до-оруна чейинки Борбор Азиядагы аялдарга болгон мамилелер тууралуу Мотыл эмне дейт? «Чыгыштын эркин аялдарынын жатаканасы» жөнүндөгү эпизоддорду жана Абдулланын гаремин кайра кайтарганы жөнүндөгү эпизоддорду эстегиле. Сухов менен Верещагиндин аялдарына болгон мамилелериндей эле Абдулла дагы өзүнүн аялдарына адамгерчиликтүү, маданияттуу мамиле жасай алат бекен? Эмнеге?
7. В. Мотылдин «Чөлдүн ак күнү» тасмасында чагылдырылган Орто Азиялык аялдардын образдарына В.Вулфтун көз карашы кандай болмок?

8. Верещагиндин мүнөзүн сиз кандай түшүнөсүз? Анын келип чыгышы эмнеде? Эмне үчүн ал козголоңчуларды жеңүүдө Суховго жардам берүүнү асыл иш деп эсептейт? Верещагинди мындай кыймыл – аракетке эмне түрткү болгон? Анын үйүнүн дубалдарындагы сүрөттөрдү, бейнелерди жана чиймелерди эстесеңиз.
9. Мотылдин тасмасында Борбордук Азиянын жалпы образы кандай чагылдырылган? Бүтүндөй Борбор Азия ушундай көрүнүштө болгон деп ойлойсузбу? Эмнеге? Чыгышты сүрөттөдө, аны түшүнүүдө Мотыль жалпыланган образдарды пайдаланганбы? Жообуңузду далилдер менен коштоңуз.
10. Саид өңдүү жергиликтүү тургундардын айрымдары Суховго Абдулла менен күрөшүүдө жардам берүүгө даяр болушкан. Мындай көрүнүш достук сезимдердин көрсөткүчү катары кабыл алынса болобу? Эмне үчүн ооба же эмне үчүн жок?
11. Көптөгөн совет адамдары «Чөлдүн ак күнү» аттуу тасма аларды көйгөйлөрдөн алыстаткан, оорулардан айыктырган, ден – соолукту чыңдаган жана маанайды көтөргөн тасма деп эсептешкен. Эмнеге аталган тасма мамлекеттик майрам күндөрү советтик телеканалдар аркылуу көрсөтүлүп, өтө популярдуу болгон? Оюңуз менен бөлүшүңүз.

ТЕКСТТИН МАЗМУНУН БААЛОО¹

ТЕКСТТИН МАЗМУНУН БААЛОО СТРАТЕГИЯЛАРЫ:

1. Кириш сөздү окуңуз. Автор эмнеге жетишүүгө аракет кылып жатат? Ал сизди бир нерсеге ынандырууга, бир нерсени тактоого же тастыктоого, же сиздин жактырууңузга ээ болууга аракет кылып жатабы?

¹ Сууроолор Purdu OVL «Тексттин мазмунун баалоо» Oal Online Writing Lab алынган. West Lafaitte: Purdue University, 2003. URL: http://owl.english.purdue.edu/handouts/research/r_evalsource3.html, акыркы жолу 2004-жылдын 31-майында колдонулган.

Абдулла — басмачылардын ана башчысы

2. Автордун ата-тегин жана божомолдуу калыптанып калган көрүнүштөрдү эске алыңыз.
3. Берилген маалыматтардын туура экендигин тастыктоо үчүн башка булактарды текшерипиз.
4. Максаттуу аудиторияны аныктаңыз. Сиз бул аудиторияга караштуу-сузбу?
5. Маалыматтын тонуна, стилине, бурмалоо деңгээлине жана булактын жарыяланган убактысына көңүл буруңуз.

Тасманын мазмунун баалоо

1. Төмөнкүлөрдү аныктоого аракет кылыңыз:

- а) Сиздин оюңуз боюнча, Мотылдын тасмасынын мазмуну реалдуу фактыларды жана пикирлерди чагылдырабы же пропагандабы?
- б) Мотиль жетиштүү далилдерди келтиргенби? Борбордук Азиянын ар тараптуу образын сунуштаганбы?
- в) Мотильдин каармандары колдонгон тил объективдүүбү же эмоционалдуубу? Бул тасмада адамдардын жана маданияттардын жалпыланган образдары колдонулганбы?
- г) Автор, сунушталган мисалда советтик тасманын режиссёру Владимир Мотиль, тасманын мазмунун чагылдырууда ишенимдүүбү, объективдүүбү?

2. Тактыгын текшерипиз:

- а) Бул тасма канчалык заманбап? Ал 30 жыл кечиккен эмесби? Кээ бир маалыматтар жаңы изилдөөлөр пайда болоору менен эскирип калат, бирок башка маалымат булактары пайда болгондон кийин деле көп жылдар бою пайдалуу болушу мүмкүн.
- б) Сиз Борбордук Азия жөнүндө Мотылдын көз карашын тастыктай турган же жокко чыгара турган башка маалыматтарды таба аласызбы?
- в) Бул тасма канчалык деңгээлде ишеничтүү? Бул тасманы жараткан киностудия тууралуу эмнени билесиз? Советтер Союзунда киностудиялар көз каранды эмес болгонбу? Советтер Союзунда көз карандысыз жана көз каранды киностудиялардын болушу кандай кесепеттерге алып келиши мүмкүн эле?
- г) Сунушталган тасмада далилденбеген майда же чоң жалпылоолор барбы?
- д) Тасманын аргументтери бир жактуубу? Алар башка көз караштардын бар экендигин моюнга алышабы? Эгер ошондой болсо анда кандай аргументтер келтирилген жана алар тасманын мазмунуна кандай таасир тийгизе алат?

ЖАЛАЛИДДИН РУМИ

ЖҮЗҮМ ЖӨНҮНДӨ

Кээде ушундай түшүнбөстүктөр болот
Достукту кастыкка алмаштыра алган,

Кантип эле бир нерсе ар кайсы тилде айтылып
Жүрөктөрдүн түбүнө кара ниет туудурат.

Түрк, перс, араб, грек болуп чогуу жол арытып келаткан.
Алдынан чыккан боорукер адам

Досторго тыйын белекке берди.
Ошентип, алардын ортосунда чыр чыкты.

Перс башкаларга мындай деди:

– Базарга барып ангур¹ алалы!

– Калп айтасың, шылуун, – деди араб ачуулу
Мен ангурду каалабайм! Мен эйнабды жейт элем!»

Ошондо түрк алардын сөзүн бөлүп:
«Бул эмне деген ызы-чуу, достор? Жүзүм жакшы эмеспи!»

«Силер кандай адамсыңар! – деп грек кайрылды аларга,
Келгиле стафил сатып жейличи!

Ошентип алар бир чечимге келишип,
Бирок бири-бирин түшүнбөй мушташып да кетишти.

Жүзүмдү ар кимиси өз тилинде айтышып,
Бир эле нерсени атап жаткандарын билишкен эмес.

Билимсиздик алардын кыжырын кайнатып,
Тиштерине жана кабыргаларына залакасын тийгизген.

¹ Ангур – жүзүм. Бул мисалда талашкандар жүзүмдөрдү ар бири өз тилинде аташкан (эйнаб – арабча, жүзүм – түркчө, стафил – грекчө).

Оо, алардын арасында жүз тил билген бирөө болсо,
бир сөз менен аларды жараштырмак эле.

69

«Силердин акчаңарга, төртөөңөр тең каалаган нерсени
Сатып берем», – деди ал.

Мен силердин тыйыныңарды төрт эсеге көбөйтүп
Ортоңордо кайра тынчтык орнотоюн!

Төрт эселеп көбөйтөм, бөлбөсөм да,
каалаганыңарды толугу менен сатып берем!

Наадандын сөзү согушту, чыр-чатакты баштайт,
Менин сөздөрүм – биримдик, тынчтык жана бейкуттукту сунуштайт.

Булак: Поэзиянын жылдыздары. В.Державин фарси тилинен (таж.) которгон. – Душанбе, Адиб, 1988, 256-б.

АРАБ АЙЫМЫ

Француз сүрөтчүсү Жан-Леон Жером (1824-1904) Алмея аттуу араб айымын тарткандай «Мындай сүрөттөр көбүнчө эңсөөнү, кумарды чагылдырат...». Чыгыш аялдарын батыштын көз карашы менен көрүп, аларды «ориентализмдин» позициясынан айыптоо.

ЭДВАРД САИД ОРИЕНТАЛИЗМ

Эдвард Саид (1937-2003) Улуу Британия Палестинаны басып алган учурда Иерусалимде туулган. Ал Америка Кошмо Штаттарынын абройлуу университеттеринде билим алган. 2003-жылы каза болгонго чейин Нью-Йорктогу Коламбия университетиндеги салыштырма адабияты боюнча докторлук программалардын деканы жана профессору болуп иштеген. Анын эмгектери ар кайсы өлкөлөрдө он тогуз тилге которулган. The New York Times, The Wall Street Journal, Le Monde Diplomatique, The Times, The Observer, ElPais сыяктуу басылмаларда жарыяланган, көптөгөн макалалардын автору. Саид Палестина маселесин колдогону жана Американын Жакынкы Чыгыштагы тышкы саясатына каршылыгы менен белгилүү болгон жана өзүнө көптөгөн душмандарды жараткан. Анын эн таасирдуу китебинин аталышы «Ориентализм» (1978), анда Саид «ориентализмди» жаратуу бул колонизациянын чыныгы табиятына чыкпайт, колонизаторлордун жана алардын андоосуз сезимдериндеги каалоолорун ачып көрсөтүү деген идеяны айтып чыккан.

Мен Чыгыш табияттын инерттүү факторунун натыйжасы эмес деген божомол менен баштадым. Ал деле Батышка окшоп өзүнөн өзү бар боло албайт. Биз **Виконун** адамдар өз тарыхын жана өз билимин өздөрү жаратат деген кереметтүү байкоосуна олуттуу көңүл бурушубуз зарыл, жана ал байкоону географияга колдонуп көрсөк: географиялык жана маданий мурастар – тарыхый мурастарды дагы айтпаганда – Чыгыш менен Батыштын географиялык жайгашуусу, региондор жана географиялык секторлор катары адамдын өзүнүн колунан жаралган. Ошондуктан, Батыш сыяктуу эле, Чыгыш дагы идея. Анын реалдуулугуна жана Батышка, Батышта болушусуна өзүнүн тарыхы жана салттуу ой жүгүртүүсү, элестетүүсү жана сөздүгү (лексикасы) жардам берген. Бул эки географиялык элементтер бири-бирин колдоп жана кандайдыр бир дэңгээлде бири-бирин чагылдырат.

Мындай билдирүүдөн кийин жүйөлүү далилдерди келтирүү зарыл. Биринчиден, Чыгыштын түпкүлүгүндө идея же анын пайда болушуна таасир эткен тиешелүү реалдуулугу жок эле жаратылган нерсе деп корутунду, жыйынтык чыгаруу туура эмес болоор эле. **Дизраэли** өзүнүн «Танкред» романында Чыгыш бул мансап жасоочу жай деп жазганында, ал Батыштын интеллектуалдуу, акылдуу жаштары үчүн Чыгышка болгон кызыгуулары баарын жалмап турган кумарга айлангандыгын билдирген. Дизраэлини бир гана Батыштан келген адамдарга мансап жасоо үчүн Чыгышты сүрөттөгөн адам катары кабыл алууга, түшүнүүгө болбойт. Чыгышта жайгашкан мурда болгон жана алар азыр деле бар маданияттар жана элдердин жашоосу, тарыхы жана каада-салттары тууралуу Батышта айтылгандарга караганда Чыгыш алда канча улуу тарыхка жана маданиятка ээ. Ориентализмдин бул изилдөөсү мындай фактыга, чындыкка эч нерсе кошо албайт, бир гана аны унчукпай кабыл алуудан башка. Бирок, ориентализм көрүнүшү, ушул эмгегимде менин түшүнүгүм боюнча, ориентализм менен Чыгыштын айкалышынын деңгээлинде эмес, ориентализмдин жана анын Чыгыш жөнүндөгү идеяларынын (Чыгыш мансап катары) ички туруктуулугуна

Вико, Жамбаттиста
(1668-1744.) – италиялык философ жана тарыхчы

Дизраэли, Бенжамин
(1804-1881) – англиялык сенатор жана жазуучу, консервативдик партиянын негиздөөчүсү

гунда жатат, анын «чыныгы» Чыгыш менен дал келгендигинде же дал келбегендигине карабастан.

Менин көз карашым боюнча, Дизраэлинин Чыгыш жөнүндө айткан ою көрүнүктүү Чыгыш жөнүндөгү калыптанып калган кадимки түшүнүктөргө, идеяларга эле тиешелүү, анын, **Уоллес Стивенс** айткандай, чыныгы реалдуулугунда эмес.

Экинчи акылга сыярлык ырастоо бул кийинки факт: идеяларды, маданияттарды жана тарыхты алардын күчүн, тагыраак айтканда, алардын бийлик конфигурацияларын изилдебестен олуттуу түшүнүүгө же изилдөөгө мүмкүн эместиги. Фантазиянын зарылдыгы катары Чыгыштын жаралышына ишенүү – же мен аны «ориентализациялоо» деп атаганым чын жүрөктөн эмес. Батыш менен Чыгыштын ортосундагы мамилелери **К.М.Паниккардын** «Азия жана Батыштын үстөмдүгү»¹ аттуу классикалык эмгегинин кириш сөзүндө абдан туура белгиленгендей, себеби бийликтин күчтүн мамилелерине, сандык гегемониянын түрдүү даражаларынын үстөмдүгүнө негизделген. Чыгыш «чыгышталгандыгынын» себеби он тогузунчу кылымда Европанын жараны ал жактан жалаң чыгышты гана көрүп эмес, ошондой эле Чыгышты ойлоп табууга дагы мүмкүнчүлүгү бар болгон. Мисалы, **Флобердин** мисирдик **сойку аял (куртизанка)** менен жолугушуусу чыгыш аялынын кеңири тараган образын жараткан деген факт көптөгөн пикир келишпестиктерди жаратты. Ал аял эч качан өзү жөнүндө айтып берген эмес, эч качан өзүнүн окуясын, бар экендигин, өзүнүн эмоцияларын көрсөткөн эмес. Жазуучу аялдын атынан сүйлөп, аны сүрөттөп берген. Бул чоочун, сырттан келген, колунда бар, бай адам болгон үстөмдүк кылуунун тарыхый фактысы болуп чыкты. Ошондуктан ал **Күчүк ханемди** физикалык жактан ээлеп тим болбостон, анын атынан сүйлөп, ошондой эле окурмандарына ал аялдын эмнеси «нукура чыгыштан» экенин көрсөткөн. Мен Флобердин Күчүк ханемге үстөмдүк кылган бийлигинин мисалы кокусунан эмес деп ойлойм. Бул Чыгыш менен Батыштын ортосундагы салыштырмалуу туруктуулукту жакшы көрсөтүп, Чыгыш жөнүндө ой жүгүртүүгө мүмкүндүк берет.

Ошондой эле бул бизди үчүнчү акылга сыярлык ырастообузга түрткү боло алат. Ориентализмдин түзүмү жакында жок болуп кете турган жалган же мифтердин түзүлүшү дегенден алыспыз. Мен ишенем ориентализмдин өзгөчө баалуулугу анын Чыгыш жөнүндөгү чыныгы ой жүгүртүүсү эмес (аны өзүнүн илимий жана академиялык формасында түшүнгөндөй), ал Чыгыштан жогору турган европа-атлантикалык бийликтин символу болгондугу. Бирок, биз ориенталисттик ой жүгүртүүнүн ачык-айкын түшүнүктүү интенсивдүүлүгүн, анын социалдык-экономикалык жана саясий уюмдарга тийгизген таасирин, суктанарлык туруктуулугун урматтоого жана түшүнүүгө аракеттенүүгө тийишпиз. Идеялардын ар кандай системасы 1840-жылдардын аягында **Эрнест Ренандын** доорунан азыркыга чейин Америка Кошмо Штаттарында (академиялык дүйнөдө, китептерде, конвенцияларда, университеттерде, чет өлкөлүк уюмдарда) жалгандан акылмандыктын элементи катары өзгөрүүсүз кала турган коллекциядан да таасирдүү нерсе болушу керек. Ошондуктан, ориентализм Европанын Чыгыш жөнүндөгү абадагы фантазиясы эмес, ал теория менен практикадан жаралган организм, ага көптөгөн муундар бою орчундуу көлөмдөгү материал жумшалган. Үзгүлтүксүз салымдар ориентализмди Чыгыш жөнүндөгү билимдер-

Стивенс, Уоллес
(1879-1955) –
америкалык акын

Паниккар К.М.
(1895-1963) –
Индиялык жазуучу

Флобер, Густав
(1821-1880) –
Повесттердин жана
реалисттик романдардын
эң мыкты чеберлеринин
бири деп эсептелген
француз жазуучусу

Куртизан –
сойку аял

Ренан, Эрнест
(1823-1892) – француз
тарыхчы, сынчы

Граммши, Антонио
(1891-1937) – италиялык
саясий жетекчи жана
теоретик

Хэй, Денис
(1915-1994) – британдык
тарыхчы, Европадагы
орто кылым жана кайра
жаралуу маселелери
боюнча адистешкен

¹ Паниккар К.М. Азия жана Батыштын үстөмдүк кылуусу. (Лондон: Жорж Аллен&Урвин, 1959).

дин системасы катары Чыгышты батыштын аң сезимине чыпкалоо үчүн жалпы кабыл алынган торго айландырды. Өтө жемиштүү болуп калган салымдардын санынын көбөйүшү менен бирок жалпы маданиятка, ориентализмге гана эмес билдирүүлөр колдонула баштады.

Грамши жарандык жана саясий коомдун ортосундагы айырмачылык жөнүндө маанилүү жыйынтыкка келген, анда биринчиси мектеп, үй-бүлө жана союздар сыяктуу ыктыярдуу (же жок дегенде рационалдуу жана мажбурлоосуз) институттардан турат, ал эми экинчиси мамлекеттик уюмдардан (армия, милиция, борбордук бюрократия), алардын мамлекеттеги ролу тике үстөмдүк кылуу болуп саналат. Маданият, албетте, жарандык коомдо чоң роль ойнойт, мында башка адамдардын идеяларынын, мекемелеринин жана эмгектеринин таасири күч менен эмес, Грамшинин айтымында, жалпы макулдуктун негизинде жүзөгө ашырылат. Ошентип, тоталитардык эмес ар кандай коомдо бир маданий форманын экинчисине үстөмдүк кылуусу болот. Грамши мындай маданий үстөмдүктүн формасын гегемония деп атаган, бул индустриалдык Батыштын маданий жашоосун түшүнүү үчүн алмаштырылгыс сөз. Гегемония, тагыраак айтканда, маданий гегемониянын натыйжалары ориентализмге мен айтып өткөн туруктуулукту жана күчтү берет. Ориентализм **Денис Хей** «Европа идеясы»² деп атаган түшүнүктөн эч жакка кеткен жок, ал түшүнүк «бизди», европалыктарды, «алардан», европалык эместерди бөлүп турган жамааттык түшүнүктөн. Мындан тышкары, европалык маданияттын негизги компоненти бул маданияттын Европадада, анын чегинен тышкаркы жерлерде да үстөмдүк кылууга мүмкүндүк берген нерсе болгон деп айтууга болот – бул европалык инсандын бардык башка, европалык эмес улуттарга жана маданияттарга үстөмдүк кылуу идеясы. Мындан тышкары, Европанын артта калган Чыгыштан артыкчылыгын ырастаган жана көз карандысыз же бир топ скептик ойчулдун бул маселеде өзүнүн жеке түшүнүгү болушу мүмкүндүгүн четке каккан Чыгыштын европалык концепциясынын гегемониясы бар...

Туруктуу аспектиде ориентализм өзүнүн стратегиясын Батыш адамынын ийкемдүү позициялык артыкчылыгына негиздейт жана ошол эле учурда Батыш адамы Чыгыш менен мүмкүн болгон мамилелердин бүтүндөй сериясында өзүнүн артыкчылыгын жоготпойт. Ренессанс доорунун аягынан баштап азыркыга чейин экстраординардуу өзгөчө күчтүү таасир эткен европалык күч-кубаттын мезгилинде эмне үчүн бул башкача болушу керек? XVIII-к. аягынан баштап колониалдык кенседе Батыштын гегемониясынын чатырынын астында Чыгышты кемсинтүү окумуштуу, билимдүү адам, миссионер, соодагер же солдат Чыгышта болгон же Чыгыш жөнүндө ойлонгондордон башталган, алар бул кемсинтүүнү академияда окутууда, музейде көрсөтүүдө, кайра курууда, адамзат жана Аалам жөнүндөгү

² Denis Hay. Europe: The Emergence of art Idea. 2-nd ed. (Edinburg University Press, 1968). (author)

антропологиялык, биологиялык, лингвистикалык, расалык жана тарыхый тезистерде теориялык көргөзмө катары дал келген, мисалы, маданияттуу инсандын улуттук же диний мүнөздөгү өнүгүүсү жөнүндөгү экономикалык жана социологиялык теорияларында чагылдырышкан.

Буга кошумчалай, Чыгышты ойдон чыгарылган изилдөө аздыр-көптүр артыкча көз карандысыз батыштык аң-сезимге негизделген, андан тышкары талашсыз чыгыш дүйнөсү, биринчиден, чыгыштык ким же эмне болгон деген негизги идеяларга ылайык, андан кийин, башкаруунун деталдуу логикасы, жөн гана эмпирикалык реалдуулук эмес, каалоолордун, басуулардын, салымдардын жыйындысы жана долбоорлор. Эгерде биз гениалдуу илимпоз Сильвестре де Сакюнун «Араб хрестоматиясы» же Эдвард Уильям Лэйндин «Заманбап мисирликтердин адептери жана үрп-адаттары» аттуу зор ориенталисттик эмгектерин көрсөтө алсак, анда биз Ренан менен Гобинону да эске алышыбыз керек, алардын расалык идеялары Виктория доорундагы көптөгөн порнографиялык романдар сыяктуу эле импульстан келип чыккан. (Стивен Маркустун «Кумарлуу түрк» аттуу эмгегинин изилдөөсүн көрүнүз).

Ошондой болсо да, адам өзүнө кайра-кайра суроо берүүгө болот: ориентализмдин кээ бир маселелери – бул көптөгөн материалдарды эске албаган идеялардын негизги тобу болуп саналат -алар жөнүндө ар кандай түрдөгү европалык артыкчылыктардын, расизмдин, империализмдин доктриналары сиңип калгандыгын жана алар «Чыгышка» болгон догмалык көз караштар сыяктуу идеалдуу жана өзгөрбөс абстракциянын бир түрү болуп калгандыгын ким төгүндөй алат? – же дээрлик сансыз жеке жазуучулар тарабынан жаралган көп сандаган эмгектерди, муну Чыгыш менен байланышкан авторлордун жеке талаптары деп түшүнсө болот. Белгилүү бир мааниде эки альтернатива: жалпы жана деталдуу –бул бир эле материал боюнча эки реалдуу көз караш. Эки дооматта тең кимдир бирөө Уильям Жонс сыяктуу жолбашчылар менен, Нерваль жана Флобер сыяктуу улуу сүрөтчүлөр менен иштешүүгө туура келмек. Анан эмне үчүн эки көз карашты чогуу же биринин артынан бири алуу мүмкүн болгон жок? Анда шексиз бурмалоонун коркунучу жокбу (академиялык ориентализмдин накта түрү, ар дайым бир нерсеге ыктаган), тигил же башка, ошондой эле негизги же спецификалык сыпаттоо деңгээлин системалуу түрдө колдогон жокбу?

Мен бурмалоодон жана так эместиктен, тагыраак айтканда, өтө догматикалык жалпылоо жана өтө позитивисттик локализацияланган максат жараткан так эместиктен корком. Менин ушул көйгөйлөр менен болгон күрөшүүмдө азыркы реалдуулуктун негизги үч аспектиси менен алака болдум, алар, менин кез карашым боюнча, мен айткан методологиялык же келечектеги кыйынчылыктардан кутулуу жолун көрсөтөт. Биринчи учурда бул кыйынчылыктар одоно полемикалык жалпылоонун ушунчалык кабыл алынгыс деңгээлинде жазылышына алып келиши мүмкүн, анда бул чыгарма окууга эч кандай күч-аракет жумшалбайт. Кийинки эле учурда бул кыйынчылыктар ушундай деталдуу жана атомистикалык талдоолордун жазылышына алып келет, анда, алардын өзгөчө ынандыруучулугун эске алуу менен билимдин бул тармагында мажбурлаган маалымдоонун жалпы белгилери жоголот. Канткенде анда биз индивидуалдуулукту тааный алабыз жана аны интеллигенттүү (маданияттуу), бирок эч качан контекстин пассивдүү же диктатордук, жалпыланган гегемону менен айкалыштыра алабыз?

АХАД котормосу. – БАУ, Бишкек, 2023.

Булак: Said Edward W. *Orientalism*. New York: Vintage Books Edition, 1979. 4-9-66.

ТАЛКУУЛОО ҮЧҮН СУРООЛОР:

1. Эдвард Саид Чыгышты кандай түшүнөрүн өз сөзүңүз менен түшүндүрүңүз.
2. Ориентализм жөнүндөгү жана чыгыштаануу жөнүндө болгон идеялар туруктуу эмес экендигин Саид ырастайбы? Саид бул китепте эмнеге өзгөчө басым жасоодо?
3. Саиддин айтымында, ориентализмдин келип чыгышы эмнеде? «Ориентализм» деген термин кантип пайда болгон? Чыгыш кантип «чыгыштык» болуп калган?
4. Эмне үчүн Саид «ориентализм» жаратылган, жасалган кубулуш деп эсептейт? Эмне үчүн ал чыгыштаануу жөнүндөгү ой жүгүртүүлөрдү негизсиз деп четке каккан?
5. Саиддин айтымында, биз ориентализмди Чыгыш жөнүндөгү билимдин жана илимдин организми катары кабыл алышыбыз керекпи? Эмне үчүн «ооба» же эмне үчүн «жок»?

КАЙТАЛОО ҮЧҮН СУРООЛОР:

1. Саид өзүнүн китебинде Чыгыш менен Батыштын ортосундагы мамилени Батыштын татаал гегемониясы же үстөмдүгү деп атайт. Ушул айтылган ой Мотылдын тасмасында байкалдыбы? «Чөлдүн ак күнү» аттуу тасмада Мотыл азиялыктар менен орус сержанты Суховдун ортосундагы мамилелерди гегемония жана үстөмдүк формасында чагылдырганбы? Жообуңузду далилдөө үчүн тасмадагы мисалдарды колдонуңуз.
2. Ошондой эле Эдвард Саид Чыгыштын артта калгандыгы жана европалык маданияттын артыкчылыгы жөнүндө сөз кылат. Мындай ой Мотылдын тасмасында байкалабы? Суховдун аялдарга болгон мамилеси Чыгыштын артта калгандыгынын далилдейби? Бул тасмада европалык маданияттын артыкчылык контекстинде «биз» европалыктар катары «алар» азиялыктардан бийигирээкбиз деген түшүнүктү чагылдырган жокбу?
3. Саид үстөмдүктүн мисалысы катары Флобердин египеттик сойку аял (куртизанка) Күчүк Ханем жөнүндөгү окуясын келтирген. «Чөлдүн ак күнү» аттуу тасмасындагы Борбор Азиялык аялдардын образдары «адаттагы чыгыштык» Флобер жараткан аялдардын образдарына окшошбу?

ТИМБУКТУДАГЫ ЖИНГАРЕЙБЕР МЕЧИТИ

ЛЕО АФРИКАНУС. ТИМБУКТУНУН СҮРӨТТӨМӨСҮ «Африканын сүрөттөлүштөрүнөн» (1526)

Лео Африканус, толук ысымы Эль Хасан ибн Мохаммед эл-Веззал-Фази (1485-1554) Гренадада (Испания) туулган. Аны жети жашында ата-энесин кошуп миңдеген мусулмандар менен биргеликте падыша Фердинанд жана ханыша Иза-белла ал жерден кууп чыгышкан. Түндүк Африкада отурукташып, ал Фесте билим алып, көп узабай таякесин Түндүк Африкада жана суб-Сахар падышалыгында жайгашкан Гана өлкөсүндө дипломатиялык миссияларда коштоп жүргөн. Кийинчерээк ал христиан каракчылары тарабынан колго түшүрүлүп, Кайра Жаралуу доорунун улуу Папасы Лео Онунчуга өзгөчө билимдүү кул катары тартууланган. Лео X аны бошотуп, ага жаңы ысым ыйгарган – Иоханис Лео де Медичи. Андан кийин ага Африканы кыдырып, ийне-жибине чейин изилдеп, Африканы сүрөттөп жазууну тапшырган, ошондон кийин ага Лео Африканус деген ысым берилген. Бул сүрөттөмө европалыктар үчүн бир нече кылымдар бою Африка жөнүндөгү маалыматтын жалгыз булагы болгон. Сунушталган үзүндүдө Гананын Тимбукту шаары сүрөттөлгөн. Европада Тимбукту эң кол жеткис шаардын символу болуп калган, бирок Лео Африканус бул шаарга келген маалда, ал африкалык товарлардын жана китептердин кызуу соода борбору болуп турган. «Башка» шаардын сүрөттөлүшүнө сырттан келген адам катары Лео Африканустун позициясы кандайча таасир эткенин карап көргүлө.

Бул падышалыктын аталышы заманбап жана жана падыша **Манса Сулейман** тарабынан 610 **хижра** жылы (б. з. 1232) курулган шаардын урматына тандалган, ал **Нигер дарыясынын** бир тармагынан он эки милге жакын аралыкта жайгашкан.

Тимбуктунун эли ылай менен шыбалган тосмолору бар, чатыры саман менен жабылган алачыктарда жашашат. Шаардын ортосунда архитектор **Гранатанын** жетекчилиги менен таш жана цемент эритмесинен курулган храм турат. Мындан тышкары, ошол эле архитектордун жетекчилиги менен курулган чон хан сарай турат, анда падыша жашайт. Кол өнөрчүлөрдүн, соодагерлердин жана өзгөчө көп болгон пахта жип ийрүүчүлөрдүн көптөгөн дүкөндөрү жайгашкан. Европадан Тимбуктуга **бербер** соодагерлери материалдарды дагы алып келишет экен.

Тамак-аш саткан күң аялдардан башка шаардагы аялдардын беттери ал жердеги салтка жараша жабылган. Тургундары абдан бай, өзгөчө өлкөгө жаңыдан көчүп келгендер, ошондуктан падыша өзү да эки кызын эки бизнесмен бир туугандарга күйөөгө берген, анткени алар абдан бай болчу. Тимбуктуда таттуу суусу бар көптөгөн кудуктар бар, андан тышкары, Нигер дарыясынын суусу көтөрүлгөн маалда, шаарга суу каналдар аркылуу жеткирилет. Буудай жана мал дагы көп, ошондуктан тургундар сүт менен майды көп керектешет. Бирок тузду өтө чектелүү пайдаланышат экен, себеби аны Тимбуктудан 500 чакырым алыстыкта жайгашкан Тегаздан алынат экен. Мен Тимбуктуда бир ууч туз 80 **дукатка** сатылган кезде болдум. Па-

Манса Сулейман

1336-1359 – жылдары
Тимбукту падышалыгын
башкарган

Хижра

(арабча – көчүрүү)
Мухаммеддин жана анын
шакирттөрүнүн 622-ж
Меккеден Мадинага
көчүрүлүшү. Халифа
Омар I тушунда (634-344)
Хижрий жыл мусулман
хронологиясынын
башталышы деп
жарыяланган

Нигер дарыясы –

Батыш Африкадагы дарыя

Граната –

Исхак эс Сахили-ел-
Гарнати Манса Сулейман
аны Тимбуктуга алып
келген

Бербердик –

Исламды кабыл алган
Түндүк Африканын түпкү
эли

Дукат –

Ганадагы акча

дыша алтын тыйын жана алтын куймаларынан турган бай казынага ээлик кылат. Мындай бир алтын куйманын салмагы 970 фунтка барабар^{1*}

Падышанын жанындагылары сонун жана абдан жакшы уюштурулушкан. Падыша жанындагылары менен бир шаардан экинчи шаарга көчкөндө төөнүн үстүндө өзү отурат экен, артынан анын кулдары аттарды тизгиндеринен жетелейт экен. Согуш учурунда кулдары төөлөргө, жоокерлер атка минишет экен. Эгер кимдир бирөө падыша менен сүйлөшкүсү келсе, ал падышага чөгөлөп, таазим кылышы керек. Бирок бул эрежени элчилер жана падыша менен мурда сүйлөшпөгөндөр гана сактап жана баш ийиши керек. Падышанын 3000дөй атчан аскерлери жана сансыз жөө аскерлери бар, алар жапайы фенхелден жасалган жаалар жана ууланган жебелер менен куралданган. Падыша кас кошуналары менен же ага салык төлөгүсү келбегендер менен гана согушат. Ал жеңишке жеткенде, колго түшкөндөрдүн баарын, атүгүл балдарды да Тимбуктудагы базарда сатат.

Бул өлкөдө кичинекей жана көрксүз аттар гана туулат. Соодагерлер аларды өздөрүнүн соода саякаттарында колдонушса, ал эми ордочулар шаарды кыдыруу үчүн пайдаланышат. Бирок, жакшы аттар **Бербериядан** алып келинет. Аларды кербендер менен кошо жөнөтүп, 10-12 күндөн кийин падышага көрсөтөт, ал каалаган сандагы жылкыларды тандап, төлөп берет.

Падыша еврейлердин кас душманы. Ал бир дагы еврейдин шаарда жашашына жол бербейт. Эгер бербер соодагери аларга бат-бат каттап же алар менен соода-сатык кылганын билсе, андай соодагердин бардык буюмдарын жок кылдырат. Тимбуктуда падыша тарабынан атайын дайындалган көптөгөн соттор, мугалимдер жана дин кызматчылар бар. Ал билимди абдан баалайт. Ошондой эле Бербериядан алынып келген көптөгөн кол жазма китептери сатылат. Мындай соодадан түшкөн кирише башка соода -сатыктын кирешесинен алда канча жогору турат.

Бул жерде куюлган тыйындардын ордуна таза алтындын кесектери колдонулат, ал эми майда соода- сатыктар үчүн Персиядан алынган **каури** (раковина) колдонушат, анын 400 даанасы бир дукатка барабар. Алардын алты жана учтөн эки бөлүгү болгон дукаты алтындын бир рим унциясына барабар.

Тимбуктунун эли тынч. Алардын салты боюнча кечкисин узак убакытта шаарды кыдырып, музыкалык аспаптарды ойноп жана бийдин коштоосунда кечки саат ондон түнкү саат бирге чейин сейилдешет. Ар бир жашоочуга көптөгөн аял, эркек кулдар кызмат кылат.

Шаар отко оңой эле күйүп кетиши мүмкүн. Тимбуктуга болгон экинчи сапарымда (балким, 1512-ж.), шаардын жарымы беш сааттын ичинде эле күйүп кеткен. Андан сырткары, ошол күнү шамалдын катуу болгондугунан, шаардын экинчи жарымынын тургундары өрттөн коркуп үй-мүлктөрүн башка жакка ташый башташкан.

Тимбуктуну курчап турган ал аймакта эч кандай бак-дарактар жок.

¹ Мындай укмуштуудай куймалар Африка жөнүндө араб жазуучулары тарабынан көп белгиленет. Бирок алардын өлчөмү, кыязы, абдан апыртылган.

Заманбап Тимбукту,
Мали

Берберия –

Түндүк батыш Африканын
Жер Ортолук деңизи
менен Сахаранын
ортосундагы аймак.

Каури –

Азиянын жана Африканын
кээ бир өлкөлөрүндө
акчанын ордуна
пайдаланган раковина

АХАД котормосу. – БАУ, Бишкек, 2023.

Булак: Leo Africanus «Discription of Timbuktu» *In Reading About the World*, vol.2, edited by Paul Brians, et al. HasperCollinsCustomBooks. Online text Internet History Sourcebook.

URL: http://www.fordham.edu/halsall/med/leo_afri.html .

ТАЛКУУЛОО ҮЧҮН СУРОЛОР:

1. Лео Африканустун Тимбуктунун саясий, социалдык жана экономикалык түзүлүшүн сүрөттөп бергени бизге эмнени билдирди? Тимбуктунун экономикалык туруктуулугуна эмнелер салым кошот экен?
2. Лео Африканус өзү Африкадан болбосо анын сүрөттөлүшү кандайча өзгөрмөк эле?
3. Тимбуктунун сүрөттөлүшү менен салыштырууга Борбордук Азиянын кайсы шаарынын сүрөттөлүшүн сунуштай аласыз?

КАЙТАЛОО ҮЧҮН СУРОЛОР:

1. Тимбуктунун сүрөттөмөсүн Саиддин китебинде айтылган чыгыштануу түшүнүгүн кайрадан карап чыгып, кантип колдонсо болор экенин белгилениз?
2. Чыгыш таануу, Саиддин көз карашы боюнча, чыгыштын карангылыгынан, артта калгандыгынан европалык артыкчылык бийигирээк турат деген идеяны киргизген. Тимбукту шаарынын соода – сатыгын, өнүгүүсүн жана билимин билгенден кийин аны биз ийгиликтүү чыгыш цивилизациясынын үлгүсү катары карасак болобу?

БАЛДАН ДАРЫ ДАЯРДОО

Араб кол жазмасынан. Педаний Диоскорид (1-кылым)

УСАМА ИБН МУНКЫЗ. ӨМҮР БАЯН (ФРАНКТАР ЖӨНҮНДӨГҮ ҮЗҮНДҮЛӨР)

Усама ибн Мункыз (1095-1188) – араб дипломаты жана жоокери, Крест жортуулдары (11-15-кылымдардагы бир катар согуштар), европалык христиандар Ыйык жерди басып алууга аракет кылганда жазган. Ал Сириянын түндүгүндөгү Шайзир шаарынын ак сөөк (аристократтын) үй-бүлөдө төрөлгөн. Жергиликтүү бийликке коркунуч жараткан адам катары 1138-жылы Шайзирден куулуп, Египеттеги Фатимиддердин империясынан башпаанек таап, ал жерде он жыл жашаган. Бирок ал жактан дагы өзүнүн колдоочусун өлтүрүү үчүн даярдык уюштурган деп айыпталып, аны кайра качууга аргасыз кылган. 1174-жылы Саладин тарапта христиандарга каршы согушкан. Анын христиандар менен же, Усама атагандай, франктар менен болгон байланыштары ага алардын каада-салттарын жана маданиятын көрүүгө мүмкүнчүлүк берген. Франктар ага кызыктай көрүнгөндүктөн, ал алардын жапайы жашоосу жөнүндө шылдыңдап же таң калып жазып чыккан. Ага бир гана нерсе жаккан – христиан жоокерлеринин кайраттуулугу. Өмүр баянынан кийинки үзүндүнү сунуштайбыз, анда мусулмандардын бири христиан маданиятын кандай кабыл алгандыгы ачык көрсөтүп турат.

Бар нерсенин жаратуучусу, Жараткандын иштери сырдуу! Франктар жөнүндө сөз кылганда, Алла Тааланы (Анын улук-укубаты болсун!) даңктабай, Ага курмандык чалбай коюуга болбойт, анткени Ал аларды согуштагы эр жүрөктүү айбандардай эле көрөт, анткени жаныбарлар жүк ташууда эр жүрөктүү күчтүпайдаланат. Мен силерге алардын кыймыл-аракеттеринин жана менталитетинин кызык өзгөчөлүктөрүн мисал келтирем.

Фулктун уулу **падыша Фулктун** армиясында ак сөөк франк рыцары кызмат өтөгөн, ал бул жерге ыйык зыярат кылып, анан кайра мекенине кайтуу үчүн келген. Экөөбүздүн мамилебиз ушунчалык жакын болгондуктан, ал мени бир тууганым деп атай баштады. Биздин ортобузда достук жана ынтымак сезими пайда болду. Үйүнө деңиз аркылуу кайтууну чечкенде, ал мага мындай деди:

– *«Бир тууганым, мен өз өлкөмө кайтканы турам. Уулунду мага кошуп (ошол кезде он төрт жашаар уулум менин жанымда болчу) менин өлкөмө жөнөтүшүңдү каалайм. Ал жактан рыцарларды көрүп, акылмандыкка ээ болуп, рыцарлыкты үйрөнүп келсин. Ал кайтып келгенде чыныгы акылман болот».*

Ошентип, акыл-эстүү адам эч качан айта турган эмес сунуш менин башыма түштү. Франктардын өлкөсүнө болгон саякат баламды туткунга алгандан дагы чоң зыян келтирер эле. Бирок мен бул кишиге мындай жооп кайтардым:

– Өмүрүң узун болсун, менде дагы ушундай ой бар эле. Бирок менин бул оюмду ишке ашырууда бир тоскоолдук болуп жатат. Баламдын чоң

Крест жортуулу –

11-14-кылымдарда ыйык жерлерди мусулмандардан бошотуу үчүн европалык христиандар тарабынан жасалган бир катар аскердик басып алуулар.

Фулк падыша –

Иерусалим падышасы (1131-1143).

энеси, менин апам, небересин ушунчалык жакшы көргөндүгүнөн мени менен кетиргиси келбей койду, анан мен аны кайра чоң энесине кайтарып берем деген ант бергем.

Ошондон кийин ал менден сурады:

– Апаң тирүүбү?

– Ооба, – деп жооп бердим.

– Мейли, – деди ал, – аны укпай койбо.

Алардын кызыктуу дарылануусун көрсөткөн бир мисалды келтирейин.

Мырза аль-Мунаятира менин таякеме сураныч кат жазып жибериптир. Анда ал кээ бир ооруп калган адамдарына доктур жөнөтүүнү суранган экен. Таякем ага Табиб аттуу христиан доктурун жиберди эле. Табиб бар болгону он күн жок болду. Биз ага таң калып, мындай дедик: «Оорулууларды ушунча бат айыктырдыңызбы (эмдеп койдунузбу)!»

Анда ал мындайча жооп берди:

– Алар мага буту ириндеген рыцарды жана акылынан адашкан аялды алып келишти. Рыцардын бутуна ириңи ачылып, жок боло баштаганга чейин кичинекей май сүйкөп турдум, аялды диетага отургузуп, маанайын көтөрдүм. Анан аларга бир франк дарыгери келип: «Бул киши силерди кантип айыктыруу керек экендигин билбейт», – деди. Анан рыцарга кайрылып: «Сен эмнени көбүрөөк каалайт элң: бир бутуң менен жашагандыбы же эки бутуң менен өлгөндүбү?» Анда рыцарь: «Бир бутум менен жашаганды» деп жооп берди. Дарыгер: «Мага күчтүү рыцарды курч балтасы менен алып келгиле» деп буйрук берди. Курч балта кармаган рыцарь келди. Мен жанында турдум. Дарыгер оорулуунун бутун бир жыгачтын үстүнө коюп, рыцарга балтанын бир соккусу менен ошол бутун кесип салууну буйруйт. Рыцарь балтасы менен бир шилтегенде – мен аны байкап турдум – буту дагы деле денесинен ажырабай турган. Ал экинчи жолу чаап жибергенде, кесилген буту капталга секирип түштү, ошол жерден оорулуу каза болду. Анан дарыгер оорулуу аялды текшерип: «Бул аялдын башына шайтан кйрип кеткен, анын чачтарын кырып салгыла». Алар аялдын чачын кырып, сарымсак менен горчицасы бар, майлуу эмес тамакты жегенге уруксат беришкен. Аялдын абалы начарлай баштады. Дарыгер мындай деп жооп берди: «Шайтан анын ичине башынан кирген». Андыктан ал устара алып, аялдын баш терисин төбөсүнөн кайчылаш формада кесип, баш сөөгүү көргөнгө чейин бардык терисин сыйрып, баш сөөгүн туз менен сыйпалап баштады. Аял ошол замат каза болду. Ошондон кийин мен алардан менин жардамыма дагы деле муктажсыңарбы деп сурам, жок дешти. Мен үйгө кайттым, мурда билбеген алардын дарылоосун билгенден кийин.

Бирок мен мурункусунан айырмаланган дагы башка дарылоонун мисалына күбө болдум.

Франктардын падышасында казыначысы болгон экен – рыцарь Бернар (Кудайдын каргышы тийсин ага!). Ал элдин каргышында калган эң жаман франктардын бири болгон. Күндөрдүн биринде жылкы анын бутуна тээп, анын буту сезгенип, жаралары ар кайсы жеринен он төрт жолу чыгат. Бир жарасы аякса жаңысы пайда болуп калат. Мунун баары мен анын каргышын тилеп жатканымда болду. Ага франк дарыгери келип, бутундагы мурда коюлгандаары-майларды алып салып, жараларды күчтүү уксус менен жууп салды. Мындай дарылоо ыкмасы бардык жарааттарын жаап, бул

киши бат эле айыгып кетти. Анан кайра шайтандай болуп элди эзе баштады. Алардын дагы бир кызык дарылоо ыкмасын мындай экен: Шайзарда Абуаль-Фас аттуу уста жашаган.

Ал устанын баласы бир жолу булак оорусу менен ооруп калат. Жара бир жеринен айыкса, кайра бир жеринен ачылып жатты. Уста уулу менен Антиохияда жүргөн. Бир франк баланын оорусун байкап калып, бул тууралуу атасынан сурайт. Абу аль-Фас мындай деп жооп берди: «Бул менин уулум». Ошондо франк ага кайрылып: «Эгер мен сага уулуңду айыктыра турган рецепт берсем, аны сатпаймын деп диниң менен карганып мага ант бере аласыңбы? Ошондо мен сага бул рецептти берем», – деди. Уста ант бергенден кийин, Франк мындай деди: «**Солеростун** сынбаган жалбырактарын алып, өрттөп, күлүн зайтун майына жана күчтүү уксуска чылап кой. Ошону жарага жок болгуча сүйкөңүз. Андан кийин алгач күйгөндү алып, эриген сары майга чылап, жараат болгон жерге сүйкөй бериңиз. Ал жараны айыктырат».

Атасы бул дарыгердин жолдомосун колдонуп, баласын айыктырып алат. Жаралары жок болуп, бала кайра соо болуп калды.

Мен өзүм ушул ооруну айыктыруу үчүн айтылган дарыгердин жолдомосун колдонгом жана ал дайыма жардам берген.

Бир жолу мен Аль-Амир Муинал-Динди (Аллах анын жанын ырайым кылсын!) Иерусалимге коштоп бардым. Биз Наблусда токтодук. Ал жерден Ал-Амирге мөмө-жемиш алып келип жүргөн бир сокур, жаш, жакшы кийинген мусулман Ал-Амирдин алдына келип Дамасктагы падышанын жакындарынын катарына кошулуусун суранды. Амир макул болду. Мен адамдардан бул киши жөнүндө сураганымда, анын апасы франкка турмушка чыгып жана өзү аны өлтүргөнүн билдим. Ал аялдын уулу франк зыяратчыларына ар кандай амалдарды куруп, апасына аларды өлтүрүүгө жардам берген. Акыр-аягы франктар ага каршы айыптарды мойнуна илип, франктардын соттук иш-аракеттерине ылайык аны соттошкон.

Алар суу толтурулган чоң челекти ортого коюшуп, анын маңдайына жыгач тактай орнотушкан. Андан соң соттолуп жаткан адамдын колдорун бууп, ийиндерин аркан менен байлап, чоң челектеги сууга малып салышкан. Күнөөсү жок болсо денеси чөгөт деп ишенишкен жана ал өлүп калбасын деп аркандын жардамы менен суудан чыгара калабыз деп ишенишкен. Ал эми күнөөлүү болсо, анда денеси чөкпөйт, суудун түбүнө түшпөйт дешкен. Анда бул адам денесин чөктүрүүгө көп күч жумшаса дагы, бирок андай болгон жок. Ошондуктан ал франктардын өкүмүнө баш ийүүгө аргасыз болгон. Алар анын көздөрүн кызарган шиш менен оюп салышкан.

Кийинчерээк ошол киши Дамаскка келди. Аль-Амир Муиналь-Дин (Аллах анын жанын ырайымына алсын!) ага бардык чыгымдарын жабууга жетээрлик төлөм бердирип, кулуна: «Бул кишини Бурханал-Динал-Балки-

солерос
(Salicornia) –
жалбырактары айнек
жасоо үчүн колдонулган
бир жылдык өсүмдүк.

ге (Аллах ырайымына алсын анын рухун!) алып барып жана менин атымдан ушул кишиге Куран жана мусулман мыйзамдарын үйрөтүүнү буйрусун» деди.

Муну укканда сокур киши мындай деди: «Атын ааламга жетсин! Бирок мен ал жөнүндө эч качан ойлогон эмесмин...»

– Мен сен үчүн эмне кылам деп ойлодуң эле? — деди Муинал-Дин.

Анда сокур: «Мага ат, качыр, аскердин кийимин берип, мени дагы жоокер кылып аласызго дегем»

Буга Муинал-Дин: «Сокур адам жоокер боло алат деп мен эч качан ойлогон эмесмин».

АХАД котормосу. – БАУ, Бишкек, 2023.

Булак: Ibn Munqidh, Usamah. «Excerpts on the Franks.» Autobiography – Fordham: Internet Medieval Sourcebook. 1998. URL: <http://www.fordham.edu/halsall/source/usamah2.html>

ТАЛКУУЛОО ҮЧҮН СУРООЛОР:

1. Мункыздын аңгемелери мусулмандар менен кресттүүлөрдүн мамилеси тууралуу эмнени баяндайт?
2. Франк медицинасы тууралуу терс окуялардын бар экенин эске алсак, Мункыздын бул дарылоо өнөрү тууралуу жалпы көз карашы кандай? Франктардын дарылоосунан жергиликтүү мусулмандарга кандай пайда болгон?
3. Франктардын жашоо турмушундагы дагы кандай башка элементтер Мункызды таң калдырган? Эмне үчүн Мункыз франктардын айыптоо жана жазалоо процедураларын шылдыңдайт?
4. Эмне үчүн мусулмандар алгачкы жортуулдардагы франктарга караганда кеч келген франктарга башкача мамиле кылышат?
5. Ибн Мункыздын кресттүүлөргө болгон жалпы көз карашы кандай деп ойлойсуз?

КАЙТАЛОО ҮЧҮН СУРООЛОР:

1. Лео Африканус менен Ибн Мункызды салыштырыңыз. Европалыктардын Чыгышты кабыл алуусу менен мусулмандардын франктарды кабыл алуусу кандай айырмаланат? Бул айырмачылыктар Эдвард Саиддин ориентализмди түшүндүрүүсү менен кандай байланышы бар?
2. Мотылдын тасмасында жергиликтүү азиялыктар менен сырттан келгендердин ортосунда, орус сержант Суховтун мисалында, достук мамилелерди көрүүгө болот. Бул достук менен Ибн Мункыз сүрөттөгөн франктар менен мусулмандардын достугу эмнеси менен айырмаланат?

РЕДЬЯРД КИПЛИНГ. АК АДАМДЫН ТҮЙШҮГҮ

Редьярд Киплинг (1865-1936) Британиялык Индияда туулган. Ал Англияда билим алып, 1882-жылы Индияга кайтып келген. Ал британ империализминин өкүлү болсо да, Индия маданиятын терең билген. «Империализм, империяны түзүү жана башкаруу — бүгүнкү күндө модадан чыгып кеткен саясат, анткени ал бир элдин экинчи улуттун үстүнөн аскердик жана маданий үстөмдүгү дегенди билдирет», – дейт Киплинг. 1890-жылдын аягында Редьярд англис тилинде 80ге жакын аңгемелерди жана балладаларды басып чыгарган, алар мурда Индиядан тышкары белгисиз болгон. 1892-жылдан 1896-жылга чейин ал АКШда жашап, ал жерде атактуу «Жунгли китебин» жазган. 1899-жылы Англияга кайтып келгенден кийин ал жаныдан бүткөн испан-америкалык согуштан кийин кайтарылып алынган Филиппинди өнүктүрүү милдетин өзмойнуна алуу үчүн Кошмо Штаттарга кайрылуу иретинде «Ак адамдын түйшүгү» аттуу ырды басып чыгарган. Империалисттердин текебер мамилеси жөнүндөгү бул ыр Америкада да, Европада да чоң талкууну жараткан

Сенин тагдырың – Ак адамдын түйшүгү!
Сүргүндөгүдөй, жөнөт
Өзүңдүн уулдарыңды кызмат өтөөгө
Жердин караңгы уулдарына;
Кара жумушка –
Аңдан кыйын иш жок –
Башкарсын келесоо топту
Бирде шайтандардын, бирде анын балдарын.

Сенин тагдырың – Ак адамдын түйшүгү!
Коркутууларды жана кемсинтүүлөрдү
Сабырдуулук менен чыдагың
Жана сый-урматты сураба;
Сабырдуу жана чынчыл бол,
Жалкоолонбо – жүз жолудан
Баардыгы түшүнүшү үчүн –
Өзүңдүн буйругуңду кайтала.

Сенин тагдырың – Ак адамдын түйшүгү!
Тынчтык согуштаңда оор:
Ачкаларды тойгузгун,
Ооруну өлкөдөн кууп чык;
Бирок, максатка жеткенде дагы,
Ар дайым сергек бол:
Өзгөрөбү же алдап кетеби
Бутпарастын ордосу?

Сенин тагдырың – Ак адамдын түйшүгү!
Бирок ал такты эмес, эмгек:
Майланышкан кийим,
Сөөктөрдүн ооруусу жана кычышуу.
Жолдорду жана байырларды

Урпактарына куруп бер,
Өмүрүңдү ошого арнап –
Бөтөн жерде жатып кал.

Сенин тагдырың – Ак адамдын түйшүгү!
Сыйлыктарыңдын туу чокусу –
Өз өлкөңдүн жек көрүүсү
Жана кайтарган малдарыңдын ызырынуусу.
Сен (оо, кандай шамалдуу жерде!)
Акылдын шамын тамызып,
Бирок укканың: «Бизге Мисирдин Караңгылыгы
жагат!» дегенди

Сенин тагдырың – Ак адамдын түйшүгү!
Сен аны түшүрүп албагын!
Эркиндикти былжырап,
Алсыздыгыңды катпагын!
Чарчагандык шылтоо эмес,
Анткени жергиликтүү эл
Сенин кылган иштериңе жараша
Кудайларыңды таанышат.

Империализм –

саясат, экономика жана маданият аркылуу бир өлкө башка өлкөлөрдүн үстүнөн башкаруусу.

Сенин тагдырың – Ак адамдын түйшүгү!
Эрте даңкка кантип жетүүнү
Чечкениңди унуткун.
Анда сен наристе эле болгонсуң.
Азыркы аёосуз заманда,
Бир катар дүлөй жылдарда
Эркекче кадам таштап,
Эркектердин алдында жооп берүүгө убакыт келди!

«АК АДАМДЫН ТҮЙШҮГҮ»

Киплингдин империализмди сынга алуусу

Булак: Киплинг Р. Тандалмалар / Англис тилинен которгон В.Топоров. – Л.: Көркөм адабият, 1980. 469-470-бб.

ТАЛКУУЛОО ҮЧҮН СУРООЛОР¹:

1. «Ак адамдын түйшүгү» дегенди кандай түшүнөсүз?
2. Киплинг боюнча ак адам кандай максатты көздөйт?
3. Киплинг ак адамды батыштан башка дүйнө менен цивилизациялуу мамилелерге үндөш үчүн кандай аргументтерди сунуш кылат? Аларга уруксат барбы?
4. Киплингтин көз карашы боюнча, ак эмес адамдар жөнүндө кандай жыйынтык чыгарууга болот?
5. Эмне үчүн Киплингдин ыры империализмдин гимни деп эсептелет?

КАЙТАЛОО ҮЧҮН СУРООЛОР:

1. Эдвард Саид өзүнүн китебинде ориентализм жана Чыгышты «мансап» деп айтат. Киплингтин «Ак адамдын түйшүгү» аттуу ырын «мансап» деп чечмелесе болобу? Бул кандай карьера? Жообуңузду далилдеңиз.
2. Мотылдын тасмасында, Киплингдин айтымы боюнча, ким «ак», ким «туткун»? Жообуңду түшүндүр. Биздин ушундай салыштырууга укуку барбы?
3. Тимбуктунун сүрөттөлүшүндө Саиддин «Ориентализм» китебинде жана Киплингдин «Ак адамдын түйшүгү» поэмасындагы Чыгышты түшүнүүдө кандай байланыштар бар?

¹ Сураолор Андре Дж. Альфред менен Джеймс Оверфилдин «Гуманитарные записи: источники истории мира с 1500 года» (Глава 8. Бремя империализма) аттуу китебинен алынды. 2-басылма, 2 т. (Хоугтон Маффлин, 1994), Б. 3057

КНЯЗЬ ГОРЧАКОВ. ОРУС ИМПЕРИЯСЫНЫН ЭКСПАНСИЯСЫ

Александр Михайлович Горчаков (1798-1883) 1856-1882-жылдары Николай I жана Александр II падышаларынын тушунда Орусиянын тышкы иштер министри болгон. Мындан тышкары, Горчаков Отто фон Бисмарктын («темир канцлер») жакшы досу болгон. Горчаков европалык жана дүйнөлүк көп сандаган саясий салгылашууларга катышкан. Мисалы, 1870-жылы Крым согушу аяктаганда Париж тынчтык келишиминдеги түзүлгөн мамилелерди үзүп, бул келишимдин Кара деңиз боюнча беренесин жокко чыгарган. Тышкы иштер министри «Улуу оюн» деп аталган мезгилде өтө таасирдүү адам болгон. «Улуу оюн» мезгилинде Орусиянын жана Британ империялары Кавказдан Кытайга чейин созулган аймакты көзөмөлгө алуу аракет кылышкан. Азиянын байлыктары коркунучта болчу. Орус империясынын Британдык Индияга чейин кеңейишине байланыштуу Англия Индиянын түндүгүндөгү аймакта-рын басып алуунун жаңы жолдорун издей баштаган. Төмөнкү сунушталган кабарлама князь Горчаковдун өзүнө таандык, чет өлкөлөрдө иштеген орус элчилер тарабынан таркатылган. Бул тышкы иштер министринин Орус империясынын жоопкерчилигин кандай түшүнгөндүгүн көрсөткөн документ. Горчаковдун «башкаларга», борборазиялыктарга, болгон мамилесине көңүл буруу, европалык бийликтерге мындай билдирүүнү эмне себептен жазгандыгын аныктагыла.

...Орто Азиядагы Орусиянын позициясы өнүккөн мамлекеттердин туруктуу коомдук мамилелери жок, жарым жапайы, көчмөн элдер менен болгон кызматташуусуна окшогон позициясындай эле экендигин эске салат.

Мындай учурларда өз чек араларынын коопсуздугу үчүн жана коммерциялык себептерден улам өнүккөн (цивилизациялуу) мамлекеттер коогалаңдуу жана көчмөн жагымсыз кошуналарга дайыма күч жана бийлик колдонууга туура келет.

Биринчиден, каракчылыкка жана талап-тоноочулукка бөгөт коюшубуз керек. Муну токтотуу үчүн чек арада жашаган урууларды аздыр-көптүр бийлик орногон мамлекеттин курамына киргизүү зарыл. Бул ишке ашканда эле, уруулар дагы тынчып калышат, бирок, өз кезегинде, алыскы элдерден келген кол салуу коркунучуна дуушар болушат.

Мамлекет кошулган урууларды мындай тоноодон коргоого милдеттүү жана каракчылык жасагандарды жазалаш керек. Мына ушундан улам алыскы, кымбат жана мезгил-мезгили менен душманга каршы экспедициялардын зарылдыгы келип чыгат. Эгерде каракчылар жазаланса, экспедициялар дагы аяктап, андан алынган сабак бат эле унутулат. Ошентип, экспедициялардын токтотулушу биздин алсыздыгыбыз болуп калат. Бирок азиялыктардын өзгөчөлүгү – алар көзгө көрүнгөн жана сезилген күчтөн башканы сыйлашпайт. Акыл-эстин ынанымдуу далилдери жана цивилизациялуу кызыкчылыктары аларга азырынча эч кандай таасир эте элек. Ошондуктан, биз бул жерлерде ишти кайрадан башташыбыз керек.

Мындай түбөлүк баш аламандык абалды токтотуу үчүн ар бир касташкан уруулардын борборунда күчөтүлгөн чептер орнотулган. Алар бул урууларга олуттуу таасирин тийгизип, бийликке акырындап баш ийүүгө алып келет. Бирок көп өтпөй андан да алыскы уруулар ушул экинчи коргонуу чегин коркута башташат жана ошентип мурда колдонулган ыкмалардын зарылдыгына биздин көңүлүбүздү бурушат. Ошондуктан, мамлекетке эки жолдун бирин тандоо зарылчылыгы пайда болот: же мындай бутпөгөн эмгекти токтотуу – анда чек араны түбөлүк баш аламандык абалында калтыруу; бардык ийгиликтерден, коопсуздуктан жана маданияттуулуктан баш тартуу; же экинчи жолу, кыйынчылыктар жана чыгымдар ар бир кадам сайын көбөйгөн жапайы өлкөлөргө барган сайын тереңдей баштайт.

Мындай абалга туш болгон ар бир мамлекеттин тагдыры ушундай. Америкадагы Кошмо Штаттар, Алжирдеги Франция, колонияларындагы Голландия, Индиядагы Англия — ушул өлкөлөрдүн баардыгы амбициядан эмес, зарылчылыктын себебинен алдыга болгон жүрүшкө катышышкан. Мында эң кыйыны ушундай жүрүштү качан токтотуу керек экендигин билүү...

Натыйжада, төмөнкү принциптер белгиленген:

1. Биздин эки чептүү чек ара тилкелерибизди – бири Кытайдан Ысык-Көлгө чейин, экинчиси – Арал деңизинен Сырдарыянын жээктерине чейин – атайын чептүү жерлер менен бириктирүү зарылчылыгы жөнүндө чечим кабыл алынды. Анда биздин пикилер, көз караштарыбыз бири-бирине колдоо көрсөтө ала турган жакындыкта жайгашып, көчмөндөргө өздөрүнүн жортуулдарын жана каракчылыктарын жазасыз жүргүзө ала турбагандай бош мейкиндик калтырбоо экендиги баса белгиленген.
2. Биздин чептерибиздин үзгүлтүксүз сызыгынбай, түшүмдүү жерлерде жайгаштыруусу зарыл, бул бир гана азык-түлүк менен камсыз кылуу үчүн эмес, тынымсыз басып алуу кулга айлантуу иштерине көмөк көрсөтүү үчүн дагы — бул келечектеги туруктуулуктун жана басып алган өлкөнүн өнүгүүсү үчүн, ошондой эле коншу элдерди маданияттуу жашоого алып келүүнүн бирден-бир негизги фактору.
3. Жыйынтыгында, репрессиялык чаралардын жүрүшүндө – бул сөзсүз боло турган иш – чексиз аймактарга жайылып кетүү коркунучун болтурбоо үчүн акыркы чек аранын жээктерин токтоосуз, тез арада белгилөө зарыл.

Буга жетиш үчүн ийкемдүү боло ала турган негизге гана көз каранды болбостон, туруктуу, өзгөрбөс географиялык жана саясий шарттарга таянган системаны түзүү зарыл.

Мындай түзүм бизге өтө жөнөкөй факт аркылуу, көп жылдык тажрыйбанын натыйжасы катары сунушталды: тактап айтканда, кармалбай, жазаланбай, тартипти сактай албаган көчмөн уруулар биздин эң ыңгайсыз коңшуларыбыз. Ал эми айыл чарба жана соода менен алектенген элдер белгилүү бир аймакка байланып, өнүккөн коомдук мамилелери бар болгонкоңшулар катары бизге жакын, тыгыз мамиледе болууга мүмкүнчүлүк беришет.

Ошондуктан, биздин чек ара сызыгыбыз биринчилерди камтып жана экинчилердин аймагына жакын токтоосу зарыл.

Бул үч принцип биздин Борбор Азиядагы акыркы аскердик операциябызга так, табигый жана логикалык түшүндүрмө бере алат...

Мен бул жерде Орусиянын кызыкчылыгы өз аймагын кеңейтүүдө эмес, анын ички өнүгүүсүнө тоскоол боло турган, кээ бир учурларда мындай өнүгүүнү токтотуп да кое турган анын чек араларында чың алуунун күчөшүнө жол бербөө экендигин баса белгилеп кетүүмдүн кереги дагы жок деймин.

Мен сунуш кылган программа дал ушул талаптарга, ушундай кызыкчылыктарга туура келет.

Акыркы бир нече жылдардан бери Орусиянын Азия континентиндеги коңшулары болгон мамлекеттердин цивилизациясы мындай көрүнүштөрдү көп учурда Орусиянын өзгөчө миссиясы катары кабылдап келген...

Падышалык башкаруу уюму бул милдетти өз мойнуна алып, Орусиянын негизги кызыкчылыктары катары кабыл алат. Бирок ошол эле учурда мунун бардыгы адамзаттын жана цивилизациянын өнүгүшүнө салым кошот деп ишенет. Ошондуктан, ал тандап алган тактика жана принциптер калыстык, чын ыкластуулук менен бааланат деген үмүт кылууга толук негиз бар.

АХАД котормосу. – БАУ, Бишкек, 2023.

Булак: Prince Gortchakoff «Circular Despatch to Russian Representatives Abroad. «Nations and Empires: Documents on the History of Europe and on Its Relations with the World, edited by R.C. Bridjes et al. – London: Macmillan, St. Martin's Press, 1969, pp. 168-170. Available at Mosaic

URL: <http://college.hmco.com/history/west/mosaic/chapter14/source424.html>

ТАЛКУУЛОО ҮЧҮН СУРООЛОР:

1. «Цивилизациялуу элдер» дегенде князь Горчаков эмнени түшүнөт?
2. Горчаковдун айтымында, европалыктарды азиялыктарга караганда цивилизациялуу кылган эмне? Эмне үчүн Горчаков Азиянын элдери күчтөн башканы түшүнүшпөйт деген?
3. Горчаков өзүнүн Чыгыш жөнүндөгү көз карашы эмнеге таянарын белгилеген?
4. Орто Азияга орустар келгенге чейин эч кандай цивилизация болгон эмес деген Горчаковдун пикирине кошуласызбы?
5. Орто Азияны Орусия басып алгандыгын Горчаковдун принциптери актайбы? Эмне үчүн «ооба» же эмне үчүн «жок»?

6. Орустардын Орто Азияны басып кириши гумандуу жана цивилизациялуу болду деп ойлойсузбу? Горчаковдун Орто Азиянын жерин басып алуу бул Орус империясынын өз мамлекетинин көлөмүн көбөйтүүсү эмес, ал чек араларында коопсуздукту орнотууга гана багытталган иш чаралар деген сөзүнө ишенесизби?

КАЙТАЛОО ҮЧҮН СУРООЛОР:

1. Сиздин оюңуз боюнча, Мотылдын тасмасы князь Горчаковдун айткан идеяларына дал келеби? Жообуңузду түшүндүрүңуз.
2. Киплингдин империализм жөнүндөгү пикири менен князь Горчаковдун ойлорун жана «Чөлдүн ак күнү» аттуу тасманын идеяларын кантип салыштырса болот? Горчаковдун идеялары Киплингдикине окшош деп ойлойсузбу? Эмне үчүн «ооба» же эмне үчүн «жок»?
3. Тасмага жана князь Горчаковдун идеяларына Саиддин жообу кандай болмок деп ойлойсуз?
4. Сиздин оюңузча, Горчаковдун лейтмотивдери Киплингдин лейтмотивдерине окшошбу же алардан айырмаланабы? Эмне үчүн экөө тең «ак адам» чыгыштын жапайы элдерин «цивилизациялаштырышы» керек деп ишенишкен?

ЖУСУП БАЛАСАГЫН. КУТТУУ БИЛИМ (үзүндү)

Жусуп (Юсуф) Баласагын бир убакта Отрарды (Фарабды), Шашты (Ташкентти), Таразды, Чүй өрөөнүн, Ысык-Көл облусун, Фергананы, Кашгарды камтыган белгилүү маданий жана саясий аймактан чыккан инсан.

Жусуп Баласагын ошол кездеги дүйнөгө таанымал болгон маданий борборлордон – Фараб, Кашкар, Бухарадан билим алган. Ал араб жана фарси тилдеринде эркин сүйлөп, илимдин түрдүү тармактары боюнча философиялык жана илимий эмгектерди жазган.

Ал кездеги светтик адамдар кызыгууларынын көп кырдуулугу менен айырмаланган. Алар философия менен илимге, поэзия менен саясатка, шахмат ойноого кызыгышкан.

Жусуп кең билимдүү, турмуштук тажрыйбасы бар даанышман болуп Кашкарга келип, анан ошол жерден он сегиз ай бою оор эмгектенип, чоң поэтикалык чыгарма жараткан.

«Кутадгу билиг» («Куттуу билим») поэмасынан сунушталган үзүндүдө автор исламдын дүйнө таанымын жергиликтүү тарыхый-маданий контексттин негизинде чечмелейт.

Ж.Баласагындын тексти студенттерге исламдын жергиликтүү чечмелөөсү менен таанышууга шарт түзөт.

Жараткан теңиримдин урматына, анын улуулугу да, даңкыда арта берсин!

Мээримдүү жана Ырайымдуу Аллахтын аты менен

Мен сөзүмдү баштадым байатым деп,
Жараткандын жалгаса амири көп.

Даңкына, урматына санак жетпес,
Байатым түбөлүктүү өлбөс – өчпөс.

Жаратты жерди, көктү, Күн, Ай, түндү,
Жашоону, жан-жаныбар жасап түрлүү.

Каалады тириликти жаратканды,
Болтурду, «бол» дегени болуп калды.

Жаралгандын бардыгы муңдуу дечи,
Муң билбес жаратканым жалгыз өзү.

Бир болсо түбөлүктүү байат муңсуз,
Башкага мындай ысым ылайыксыз.

Улуулук – сенин гана улуу белгиң,
Теңдеш жок бирөзүңө, болбойт эч ким.

Сага эч ким кошула албайт, сен – бүтүнсүң,
Аягы, башы да сен – бардык иштин!

Бул сенин бүтүндүгүң ченеп болбойт,
Дүйнөдө баарын сенин эркин колдойт.

Чынында түбөлүктүү бир өзүңсүң,
Бирөөсүң, кошулбайсың өзүңө өзүң.

[.....]

Сен өзүң ичте, тышта дайым барсың,
Көрбөйбүз, көңүлдөсүң дайым – ал чын.

Сен барсың бардык жерде Күн, Ай сымал,
Мааниңди жашыргансың көрүп турар.

Бул сенин бүтүндүгүң – тирлик эмес,
Тирликти өзүң бердиң жалган дебес.

Бардыгын сен жараттың: жанды, денди,
Баары өлөт, сенсиң жалгыз түбөлүктүү!

Жараткан – бардыгына өзүң дабаа,
Экинин¹ ар биринде белгиң даана.

Жок сага окшош дагы, теңдеш дагы,
Акылга сыйбасанын маңыздары.

Ал жолдо, үйдө эмес, уктабайт да,
Бирок да баарын көрөт жандан башка.

Оңдон да, солдон дагы, азыр, анан,
Астынан, үстүнөн да жай жок аган.

Баарына орун берип, өзү жайсыз,
Билип ал: эч бир нерсе болбойт ансыз!

Жүрөк сыры, сырдашы көңүлдөрдүн,
Чексиз дүйнө баарында сенин белгиң.

Сен жараттың – сандаган тирүүлөрдү,
Түздү, тоону, деңизди, өрөөндөрдү...

Мээри түшкөн эгемдин жалгыз сага,
Эл ичинде жакшысы, асылы да.

Ошондо караңгы түн жарык болуп,
Ал жарык сага түштү куттай конуп...

***Пайгамбардын төрт чарьярынын
сапаттары туурасында,
жараткан аларга ырайымын түшүрсүн***

Төрт эштери жанында ишенимдүү,
Кеңешип бардык иште бирге жүрдү.

¹ Эки дүйнө деген мааниде айтып жатат.

Экиси – кайнатасы, экөө – күйөө,
Баары тең мыкты жандар, асыл бүлө.

Баарынан эң мыктысы, биринчи – Атык²
Киши эле байат деген акылы артык.

Мал-жанын, өз жыргалын көздөбөдү,
Байатымдын ак жолу беттегени.

Да бири теңдеши жок Фарук³ болду,
Сөзгө бек, ишке тыкан, асыл ойлуу.

Арттырып ак дин үчүн сунган колун,
Кеңейтти шарияттын ыйык жолун.

Андан соң Осмон эле. Акылы мол,
Жоомарттык, кеңдик жактан бербеген жол.

Баарына колу жетти иши менен,
Пайгамбар эки кызды ага берген.

Мураскордун баарынан Аалы⁴ күчтүү,
Акылы, баатырдыгы ашып түштү.

Колу ачык, пейили да болгон жакшы,
Акылдан, айкөлдүктөн атак тапты...

[.....]

Кыйкуулап көктө турна тизилишкен,
Баратат кербендердей жолго түшкөн.

Улар куш обон созот арзып-арзып,
Сулуу кыз көңүлдөшүн чакыргансып.

Кекилик жанын сабайт какылыктап,
Кара каш, кызыл тамак, жашыл алкак.

Кара кузгун салаңдатып тумшугун,
Чыгаргансыйт чырлуу кыздай өз муңун.

Булбул сайрайт кубулжутуп гулзарда,
Күнү – түнү издегенсип бир арга.

² Атык – Куткаргыч деген Абу- Бекр (Абакир) пайгамбардын кайнатасынын аты

³ Фарух – Умар пайгамбардын ак-караны тааныган ишин улантуучу адамдын аты.

⁴ Аалы – Мухамед пайгамбардын кызы Фатиманын күйөөсү

Элик ойнойт гүлдүн терип баригин,
Марал ойнойт сая кууп шеригин.

Күн бүркөлсө, булут ыйлап басылаар,
Гүлдөр күлүп, күн тийгенде чачыраар.

Мындай кезде дүйнө өзүнө суктанып,
Турат сүйүү, кубанычка мактанып...

[.....]

Жети планета жана Зодиактын он эки белгиси жөнүндө

Сөз баштадым Байаттын аты менен,
Жараткан, ырахым деп кечирсе экен.

Жаратты эрки менен Аалам, жерди,
Ааламга жарыктыкка Күн, Ай берди.

Тегеренме асманды жасап койду
Түбөлүк тынымы жок, айлампалуу.

Көк асманга чачып койду жылдызды,
Кара түнгө каршы койду күндүздү.

Айрым жылдыз түңкү көктүн саймасы,
Да бирлери – көктү коргоп айланчу.

Кээ бири – жалпы журтка сабак-турмуш,
Кээ бирин – жасап койду жолчу жылдыз.

Жылдыз оту – бири бийик, бири пас,
Сан жылдыздын бири жарык, бири аз...

Баарынын эң үстүндө Секантир⁵ – ал,
Эки жыл сегиз айлык мөөнөтү бар.

Уңгай⁶ болду экинчи. Жерди карап,
Асман курун он эки ай айланат.

Үчүнчүсүн – опурталдуу Көрүд⁷ дейт,
Ал караса жашоо – өмүр өрттөнөт.

Төртүнчү – Күн болуптур эсебинде,
Жылуулук, жарык чачат бүт дүйнөгө.

Бешинчи – көркү артык Севит⁸ жылдыз,
Көргөндө кайгы – муңду унутарсыз.

⁵ Секантир – Сатурн жылдызы (планетасы)

⁶ Унгай – Юпитер планетасы.

⁷ Көрүд – Марс планетасы

⁸ Севит – Чолпон жылдыз, Чолпон планетасы (Венера)

Арзуу⁹ жылдыз турат да андан бери,
Көргөндүн аткарылат ой- тилеги.

Баарынан эң жапысы – Жалчык¹⁰ өзү,
Күнгө каршы келгенде толор кези.

Он эки топ жылдыз бар түңкү чакта.
Кээсинин оруну бир, кээси башка.

Кой жылдыз Үркөр менен катар келет,
Эгиздер Чаян менен катар жүрөт.

Артында Арстан, Буудай, Тараза бар,
Жаа менен Бөйөн жылдыз жанашалар.

Андан соң – Теке, Көнөк, Балык келет,
Чыкканда түңкү асманга жарык берет.

Үч жылдыз – жазга төбөл, үчү – жайга,
Үчү – күз, үчү – келеткышкы айга.

Булак: Жусуп Баласагын. Куттуу билим/Котор.Т.Козубеков. – Б.: АР-КУС, 2015. – 504 б.

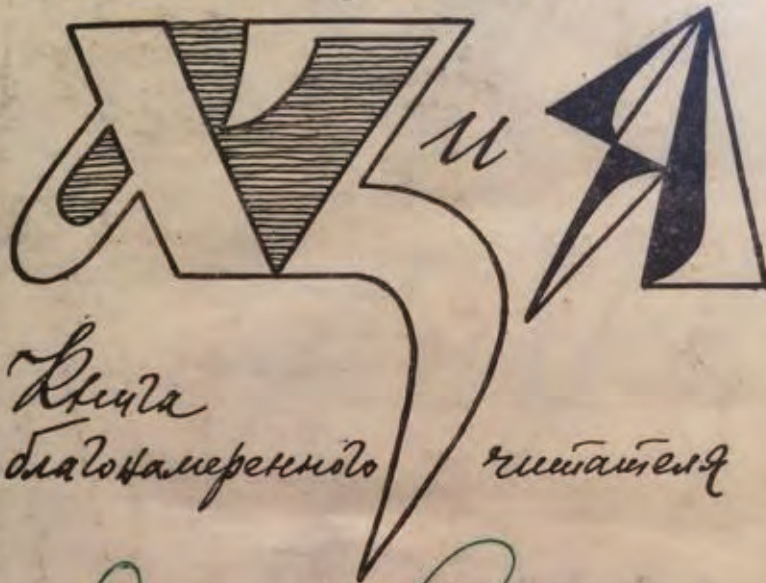
ТАЛКУУЛОО ҮЧҮН СУРООЛОР:

1. Ж.Баласагындын текстинде ислам дининин кандай баалуулуктары жана негиздери чагылдырылган?
2. Сунушталган текст Курандын котормосубу же жергиликтүү чечмелөөбү?
3. Текстте Кудуретүү Кудайдын кандай сапаттары сүрөттөлөт?
4. Текстте эмне универсалдуу?
5. Ж. Баласагындын пикири боюнча, «ырайым» жана «тавхид» түшүнүктөрү өз ара кандай байланышта?
6. Ыйык тексттерди салтуу чечмелөө (салттуу тафсир) бүгүнкү күндө Борбордук Азияда жана жалпы эле дүйнөдө канчалык актуалдуу? Мисалы, Куранда?

⁹ Арзуу жылдыз – Койчуман жылдыз (Меркурий)

¹⁰ Жалчык – Ай

олжас сулейменов

Книга
благодарного

читателя

Олжас Сулейменов

ОЛЖАС СҮЛЕЙМЕНОВ. ЖҮРӨКТҮ ЭМНЕ КУБАНДЫРАТ? (1962 Ж.)

Олжас Сулейменов (1936-ж.) – казакстандык акын, жазуучу, өз мекенинде планетардык масштабдагы ойчул деп аталган коомдук жана саясий ишмер.

Бул адабий-тарыхый чыгарма казак коомунун тарыхый эсинде көчмөн жана отурукташкан мамилелердин көйгөйүн жана ушул жерде «тарыхтан тышкаркы» маданий залалдын бар экендигин, аны XX кылымдын экинчи жарымында жеңип чыккандыгын түшүнүүгө мүмкүндүк берет. Бул залалды жеңүүнүн жолу – Казакстандын Түштүк-Чыгышындагы жана Борбордук Азиянын орто кылымдагы шаардык маданиятынын маданий мурастарын кабыл алуу жана өздөштүрүү, аларга карата активдүү археологиялык изилдөөлөр ушул жылдары Казакстанда башталуусу жана цивилизациянын дүйнөлүк тарыхында ойлонуп табыла турган тарыхый субъектиликтин жаралышы, тарыхый эс тутумду бошотуу симфониясында көчмөндөрдүн тарыхынын үн катпоосу.

*Биздин тарых – түнкү талаада бир нече жолу жанган жарыктар.
...Шаарлар табияттын өзүнүн чакырыгы катары пайда болуп, жалгыздыкта
жок болушту. ...Мен шаардын уулумун, талаа менен согушам.
Карыялар, менин шаарларым кантип өлгөнүн билгим келет?*

...Сыр-Дарыя ылай, сары толкундарды кубалайт.
Кайда калды сенин аппак дубалдарын Отрар?
Бул дубалдар өрттөлүшкөн жарым жыл,
Жебелерден учкан кызыл от болуп.
Эки жүз күн, эки жүз түн бул жерде
Шаар куурчалып, согуш тынбай уланган.
Каналдары тосулган.
Нан жок, эт жок, чөп да жок,
өлгөндөрүн жешти адамдар аргасыз.
Өлгөндөрдүн жылуу канын ичишти.
Май айынын таңында
бир чыккынчы үздү күндүн эсебин.
Мына ошондо толду өлүккө ийри аңдар
Аялдарды гана өлтүрүшпөй, аяшты,
Бирок канга чыланган баткак менен сүйрөштү
өлүп жаткан балдарынын жанына
ошондо чынырышып, тура калды аялдар...
көз ирмемде,
учтуу ийри бычактары алардын
кыйып өттү монголдордун тамагын!

Китептер!
Күйдү ыйык китептер!

Күйдү биринчи калың китептер!
 Аларды эстеп, таппастан кийин Чыгыш куса болот өрттөнүп!
 Аялдардын созулгон ый-зары,
 Башкаларга жеткен жок.
 тамырлардын арасында өрттөнгөн
 ийри болуп өскөн бүчүр аман калды жашынып.
 Бассейндер кургап калды суусу жок.
 Үйлөр калды күл астында жашынып.
 Дагы көпкө эстен чыкпайт ал согуш.
 Эстен чыкпайт өрт каптаган талаалар.

Бирок аны жүрөгүм эстегенди каалабайт,
 Ал дайыма тоскоол болот жашоого!
 Эмне менен бирок сени сооротом?
 Эмне менен кубантамын жүрөгүм?
 ...Эмне менен?

Кылымдарды теше тиктеп турат болчу таш баба.
 Камчы менен жарышып,
 жакшы ырларым ырдалмак!
 Тоолор улам ылдыйлап,
 тоолор кумга айланмак.
 Бирок мына, турат Пушкин алдымда.
 Оо, кыпчактар, кайдасынар, а силер!..

Мен байыркы бийик бойлуу жигиттин
 турам үнсүз мүрзөсүнүн жанында.

Африканын небереси ал жигит,
 уулу болчу көк көз, сулуу аялдын.
 Париж менен бөтөлкөлөш болучу,
 агасы эле кызып алган Испандын.
 Карап турат Москванын талааларын үстүнөн.
 Турат женьшень тамыры окшоп ал жигит.

Мен ушундай болгон элем бир кезде.
 индиялык Тагор болгом мен дагы!

...Ошентип мен колдорумду түшүрүп,
 тура берем, мүрзөлөрдүн жанында...
 Мен Чоканмын!
 Конфуциймин, Блокмун,
 индиялык Тагормун!

...Ошентип мен тиштеримди көрсөтпөй,
 тура берем,
 боордошторум көмүлгөн мүрзөлөрдүн жанында...

Мен макулмун Буддага окшош болууга!
Мейли, Сэссю же бутпарас Савл дагы болойун!

...Мен унчукпай тура берем
боордошторум көмүлгөн мүрзөлөрүнүн жанында...

Булак: Сулейменов О. Тандалмалар: Ырлар жана поэмалар /Түз. ж-а
кириш сөздүн автору С.Абдулло. – Алматы: Раритет, 2006.

ТАЛКУУЛОО ҮЧҮН СУРООЛОР:

1. Ыр арналып жазылган Отрар трагедиясынын окуялары жөнүндө эмнелерди билесиз?
2. Ырды канча маанилик бөлүккө жана кандай белгилерине карап бөлсө болот?
3. Эмне үчүн текстте Пушкиндин бейнеси пайда болот жана ал кандай ролду ойнойт?
4. Акын этос менен этностун ортосунда эмнени тандайт? Толук жооп берсеңиз. Бул тандоону сүрөттөөдө жана түшүндүрүүдө Олжас Сулейменовдун кайсы концептиси баарынан туура келет?

СУЭЦ КАНАЛЫ, 1869-ЖЫЛ

1869-жылы француз компаниясы курган Суэц каналынын ачылышына арналган майрам. Мисир башында аны көзөмөлдөп турган, бирок каржылык кыйынчылыктарга дуушар болгондон кийин британдардын пайдасына акцияларынан баштартууга аргасыз болгон. Башкарууну өткөрүп берүү батыштын күчтөрүнүн «колониялык үстөмдүгүн» ого бетер курчутту.

ПРЕЗИДЕНТ НАСЕР. КАНАЛ ПАЙДАЛАНУУЧУЛАРЫНЫН АССОЦИАЦИЯСЫН ТҮЗҮҮ ЖӨНҮНДӨГҮ СУНУШТУ АЙЫПТОО

Бириккен Араб Республикасынын Президентинин сүйлөгөн сөзү,
1956-жыл, 15-сентябрь

Гамаль Абдель Насер (1918-1970) Мисирде туулуп, Королдук Аскер Академиясын бүтүргөн. Ал чет элдик кийлигишүүлөргө каршы болгон топтордун активдүү катышуучуларынан болгон. 1948-жылы Израил менен болгон согушта армияда кызмат өтөгөндөн кийин, ал «Эркин офицерлер» тобуна кошулган. Алардын ишмердүүлүгү британдыктардын империалисттик умтулууларына каршылык көрсөтүү эле. 1949-жылы Мисирде аскердик төңкөрүштөн кийин Мисирдин падышасы Фарук I тактан кулатылган. Буга британдыктар колдоо көрсөтүшкөн. Президент Нагиб менен бийлик талашкандан кийин Насер 1956-жылы президенттик шайлоодо жалгыз талапкер болгон жана андан кийин Мисирдин экинчи президенти болуп шайланган. Насердин саясий стратегиясын арабдык социализм деп эсептесе дагы болот. Анткени анын жүргүзгөн идеологиясынын ичинде бейтараптуу панарабизм, ошондой эле Мисирдин байлыктарын жана бийлигин улутташтыруу аракеттери болгон. Ал 72 жылдык британ империализминин башкаруусун токтотуп, Суэц каналынын компаниясын улутташтырган. Бул англиялык-француздук жана израилдик күчтөрдүн басып киришине алып келген, бирок Бириккен Улуттар Уюмунун таасири менен баскынчылар артка чегинүүгө аргасыз болушкан. Насер өз өлкөсүн реформалап, өзгөртүп жана арабдардын намысын көтөргөн баатырбы же Мисирди тынчтык менен гүлдөп-өнүгүүгө эмес, тескерисинче олуттуу жеңилүүлөргө жана жоготууларга алып келген жалындуу улутчулбу? Насер Мисирдин элин, анын байлыктарын жана чет элдиктердин анын өлкөсүндө үстөмдүк кылганын кандай элестеткени жөнүндө ойлонуп көргүлө.

Азыркы адамзат тарыхынын чечүүчү күндөрүндө, эл аралык башаламандыкта үстөмдүктүн жана империализмдин карасанатай күчтөрү чындык менен күрөшүп жаткан кезде, Мисир өзүнүн эгемендүүлүгүн сактап калуу үчүн кам көрүп жаткан кези. Сиздердин өлкөңүздөр империалисттик пландары бар башка улуттарга өзүнүн кадыр-баркын сактап калуу үчүн бекем жана ишенимдүү каршы турат. Аталган улуттар көп сандаган мамлекеттерге үстөмдүк кылып жана аларда нөйдө турууга умтулган максаттары билинип калды.

Ушул күндөрдө жана ушундай шарттарда Мисир дүйнө жүзүнө кичинекей мамлекеттер өз эгемендүүлүгүн сактоо чечимин кабыл алганда, алар ийгиликке жетерин жана ошондой эле мындай улуттар өз укуктарын коргоого жана кадыр-баркын сактап калуу үчүн чечкиндүү болушса, алар өздөрүнүн максаттарын ишке ашыра ала тургандыгын көрсөтүүнү чечти...

Мен ар бир мисирлик арабдын атынан, бардык эркин өлкөлөрдүн атынан жана эркиндикке ишенген, аны коргоого даяр тургандардын бардыгынын атынан сүйлөп жатам. Мен Атлантикалык уставда ушул өлкөлөр жарыялаган принциптердин атынан сүйлөймүн. Бүгүнкү күндө бул өлкөлөрдүн көбү ал принциптерди бузуп жатышат, ошондуктан аларды орнотуу жана бекемдөө үчүн жоопкерчилик биздин мойнубузга жүктөлдү...

Кичинекей улуттарга жардам беребиз жана биз менен кызматташабыз деп убада кылган, анан акысын алдын ала сурап алган мамлекеттер менен ар тараптуу кызматташууга аракет кылдык. Биз алар айткан эмгек акыларды төлөөдөн баш тарттык эле алар биз менен согуша башташты. Алар бийик суу сактагычты курууга акча төлөй тургандыктарын айтышкан, бирок кийин ал сунуштарын кайра артка кайтарып алышты.

Бул Мисирдин экономикасына алардын ишенбөөчүлүк көрсөткөндүгүн билдирет. Биз эгемендүүлүккө болгон укугубузду жарыялай алабызбы? Мисир өзүнүн эгемендүүлүгүн бузулбашын талап кылып, анан ошол эгемендүүлүгүнүн кандайдыр бир бөлүгүн акчага сатуудан баш тартып жатат.

Мисир Суэц каналын улутташтырды. Мисир De Lessers компаниясына концессиясын берип, ошол концессияда Мисирдин өкмөтү менен компаниянын ортосунда төмөнкүнү белгилешкен: Суэц каналынын компаниясы Мисирдики, ошондуктан ал Мисир бийлигине баш ийет. Мисир бул компанияны улутташтырып, эркин иштөө укугун сактаганын жарыялады.

Бирок империалисттер бизге кыжырланып калышты. Канал аларга таандык болгондой, Британия менен Франция Мисирдеги Суэц каналын басып алды деп дүйнөгө жар салышты. Мындан эки гана жыл мурда өзү келишимге кол койгондугун, анда Суэц каналы Мисир өлкөсүнүн ажырымсыз бөлүгү деп белгиленгенин Британиянын тышкы иштер министри эси менен чыгарып салган экен.

Мисир сүйлөшүүлөргө даяр экенин жарыялады. Бирок сүйлөшүүлөрдүн башталышы менен эле коркутуулар, үркүтүүлөр башталды...

Каналды пайдаланган өлкөлөрдүн ортосунда эч кандай басынтып, кемсинтүү болбоого тийиш экендигин жамааттар (общиналар) жыйынында (палатасында) Эден билдирди. Биз тараптан каналды пайдаланып жаткандарга эч кандай басынтып, кемсинтүү болбостугун биз тастыктайбыз жана ишендиребиз. Алар ошондой эле Мисирдин жеңишке жетүүсүнө жол бербөө керектигин айтып чыгышты. Анткени, мындай жениш араб улутчулдугунун ийгилигин билдирип, Израилди колдогон алардын саясатына карама-каршы келе тургандыгы белгиленди.

Бүгүн алар жаңы бирикме жөнүндө айтып жатышат, анын негизги максаты – Мисир каналынан түшкөн пайданы уурдоо жана каналды пайдалангандыгы үчүн төлөмдөрдөн Мисирди ажыратуу эле. Бирок, аларга ээ болууга Мисирдин толук укугу бар. Жамааттар (общиналар) жыйынында (палатасында) Эдендин сунуштарына Франция менен Америка Кошмо Штаттары тарабынан колдоо көрсөтүлдү. Мындай сунуштар 1888-жылкы конвенцияны ачык эле бузуп жатат. Анткени каналдын багыттоо сунуоштурдууда (навигация) эки мекеменин ээ болушу мүмкүн эмес.

Абдель Насердин ийгилиги араб улутчулдугуна каршы болгон Британиянын позицияларын начарлатат деген билдирүүсү эле. Эдендин чыныгы максаты – Абдель Насердин өзү эместигин, ал араб улутчулдугун жеңип, анын себептерин жок кылуу экендигин убакыт айгинеледи. Эден өзүнүн жасаган билдирүүсүндө өзүнүн суроолоруна жооп табат. Бир ай мурда анын максаты Абдель Насер экендигин катуу жар салган эле. Бүгүн мисирликтер өздөрүнүн эгемендүүлүккө бар болгон укугун толук түшүнүшөт жана араб улутчулдугу өзүнүн жаңы тагдырына жооп берүүгө толук даяр...

Мисирге кол салган адам, Мисирден тирүү чыкпайт. Биз кадимки согушка, жалпы согушка, партизандык согушка чыгабыз. Ким Мисирге кол салса, ал өзүнүн башына чоң кырсык алып келерин көп узабай эле

түшүнөт. Ким Мисирге кол салса, бүт араб дүйнөсүнө кол салган болот. Алар өздөрүнүн билдирүүлөрүндө «кырк сегиз сааттын ичинде тынчытабыз» деген экен. Алар биздин канчалык күчтүү экенибизди билишпейт.

Биз эл аралык укукка ишенебиз. Бирок биз эч качан багынбайбыз. Биз куралдуу күчтөрү менен коркутуп жаткан чоң өлкөлөргө кантип кичинекей өлкө туруштук бере аларын бүт дүйнө жүзүнө көрсөтөбүз.

Мисирдин күчү көп эмес болсо дагы, ал өзүнүн күчкубатына жана максаттарына болгон ишеними жашаганга чейин улуу болмокчу. Мен ар бир мисирдик менин ойлорума кошуларын жана мен азыр айтып жаткандарыма макул экендигине толук кандуу ишенем.

Биз өзүбүздүн эркиндигибизди жана көз карандысыздыгыбызды акыркы тамчы каныбыз калганга чейин коргойбуз. Бул бүтүндөй мисирликтердин чыныгы сезими. Басып алууга жана үстөмдүккө каршы күрөшүүдө бүткүл араб элдери бизди колдойт. Эркин адамдар, чыныгы эркин адамдар да бизди жак-тап, баскынчылык күчтөргө каршы күрөшүүбүздө бизди колдошот...

АХАД котормосу. – БАУ, Бишкек, 2023.

Булак: The Suez Canal Problem, 26 July — 22 September 1956, U.S. Department of State Publication No 6392 Washington: G.P.O., 1956), pp. 345-351. Online version Internet Sourcebooks 1998. URL: <http://www.fordham.edu/halsall/mod/1956Naser-suez1.html>

ТАЛКУУЛОО ҮЧҮН СУРООЛОР:

1. Бул сөз кандай контекстте жазылган? Бул сөз Түндүк Африканын/Жакынкы Чыгыштын тарыхынын кайсы мезгилинде айтылган?
2. Насердин сүйлөгөн сөзүнүн тонуна кандай мүнөздөмө бересиз?
3. Британияга жана Францияга карата Насердин мамилеси кандай?
4. Сиздин оюңуз боюнча, Мисирдин Суэц каналын улутташтыргандыгы туурабы? Эмне үчүн «ооба» же эмне үчүн «жок»?
5. Батыштын күчтөрүнө болгон каршы күрөштө Насер башка араб мамлекеттеринин колдоосун кантип бириктирет?

КАЙТАЛОО ҮЧҮН СУРООЛОР:

1. Насер менен Саидди салыштырыңыз. Алардын үстөмдүк жана башкаруу түшүнүгүнүн ортосунда кандай окшоштуктар жана айырмачылыктар бар?
2. Киплингдин ырына Насердин мамилеси кандай болмок? Алардын империализмди түшүнүүдөгү бири-бирине окшоштугу/же айырмачылыктары кандай деп ойлойсуз?

ЭРКИНДИК СТАТУЯСЫ

ИВАН КЛИМА. БИЗ АМЕРИКА ЖӨНҮНДӨ ЭМНЕНИ ОЙЛОЙБУЗ

Иван Клима (1931-ж. т.) анын кызыктуу өмүр баяны романдарында жана кыска аңгемелеринде чагылдырылган. Бул заманбап дүйнөдөгү инсандар туш болгон идентификацияга байланыштуу көптөгөн суроолорду жаратат. Ал Прагада төрөлгөн. Анын атасы еврей болсо дагы, аны протестант катары тарбиялашкан. Бул аны согуш учурунда куткарып калган жок, ошондуктан ал үч жыл фашисттик лагерде жүргөн. Экинчи дүйнөлүк согуштан кийин Прагада адабият боюнча билим алып, кадырбарктуу «Литературни новини» аттуу интеллектуалдык гезитинин мүдүрүнүн орун басары болгон. Ал тез эле ийгиликтүү жазуучу жана драматург болуп калган, бирок анын чыгармалары радикалдуу деп, коммунисттик режим тарабынан диссидент деп жарыяланган. Ал жумушунан ажырап, Чехословакияда анын чыгармаларына тыюу салынган. Совет бийлиги диссиденттерди каалаган кысымга алса дагы, бирок бул анын үнүн басууга же Праганын жазында үнүнүн угулушуна тоскоол боло алган жок. 1969-жылы Клима Анн Арбордогу (АКШ) Мичиган университетине чакырылган, бирок көп өтпөй ал Прагага кайра кайтып келген, ошондон бери ошол жерде жашайт. 1990-жылы анын чыгармачылыгына салынган тыюулар алынып, бүгүнкү күндө анын китептери Чехословакияда ачык басылып чыгууда – буга чейин анын мурунку китептери чет өлкөлөрдө гана басылып чыккан. Анын «Жайкы роман», «Сүйүү жана таштанды», «Соттогу сот», «Менин алтын өнөрлөрүм», «Караңгылыкты күтүүдө, жарыкты күтүүдө», «Чектүү жакындык» романдары, ошондой эле «Праганын руху» аттуу публицистикалык чыгармасы. Төмөнкүдө «Биз Америка жөнүндө эмнени ойлойбуз» аттуу Granta-басылмасына анын кошкон салымынан үзүндү келтирилген, анда ал америкалык эркиндиктер молчулуктан маанилүү экендигин айткан.

Мен Экинчи дүйнөлүк согушту эстеген адамдардын барган сайын азайып бараткан тобуна кирем. Бизди концлагерге сүйрөп келген күнү (мен ал кезде он жашта элем) нацисттик Германия Кошмо Штаттар менен согуш баштаган. Ошол күн мага кокустуктун оюну сыяктуу көрүнөт. Тан калычтуусу, биз менен болгон окуяга карабастан, менин айланамдагы адамдар бири-бирин кучактай башташты. Алар Американын ушул чырчатакка катышуусу чечкиндүү бурулуш экендигине жана согуш жакында бүтөрүнө ишенишкен — Гитлердин жеңишке жетүү үмүтү калган эмес. Күрөш биз өзүбүзгө элестеткендей тез эле аяктаган жок, бирок согуштун акыркы жылында менин лагерим жайгашкан шаардын үстүнөн учуп өткөн чептүү эскадрондордун элестери дагы делеэсимде. Мен барактын короосунда туруп алып, аларды бир жагы коркунуч, бир жагы кубаныч сезимим менен карап тургам, анткени алардын мындай кебелбей учушу немецтердин жакын арада женилишин ачык эле көрсөтүп тургандай болду.

Батыш Богемиядагы мекендештеримден айырмаланып, мен америкалыктарды боштондук алып келгендердей кабыл алган жокмун. **Терезин лагерин**, Прагадай эле, Кызыл Армия тарабынан бошотулган. Мен боштондукка чыккандан кийин кайра Прагага кайтып келдим. Америкалык күнүмдүк тажатма мюзиклдерин жактырбасам дагы, мен алардын согуш жөнүндөгү тасмаларын көрүүнү жакшы көрчүмүн. Мага алар мен билбеген башка дүйнөгө тиешелүүдөй сезилчи. Кийинчерээк мен согуш жөнүндөгү мюзиклдер жана тасмалар Американын жашоого болгон мамилесинин эки чегин чагылдыраарын түшүндүм.

Согуштан көп өтпөй Чехословакиядан бардык америкалык тасмалар, алар менен бирге согуш жөнүндөгү тасмалар жана мюзиклдер дагы, жок

Батыш Богемия –
Батыш Чехиянын бир бөлүгү

Терезин лагерин –
Терезин шаарындагы фашисттик концлагерь

болуп кетти – бул коммунизм доорунун башталышы эле. Алар менен бирге бардык заманбап америкалык жазуучулардын китептери дагы жок болуп кетти, бир гана коммунист Ховард Фасттын китептерин кошпогондо. Бирок, Прагадагы ботаникалык бакчадан анча алыс эмес жерде мен жеке менчик болгон өзгөчө кеңсе буюмдары жана китеп тигүүчү дүкөнгө туш болдум. Мен бул дүкөндүн ээси менен көп сүйлөшчүмүн, бир күнү ал мага сырдуу үнү менен бир нерсе көрсөткүсү келгенин айтты. Өзүнүн дүкөнүнүн түпкүрүнөн ал эки романды алып келди: бири **Стейнбектин**, экинчиси **Хемингуэйдин**. Ал мезгилде мындай китептер контрабанданын бир түрү болгон. Мен ага ушул эки байлык үчүн төлөп, аларды өзүм менен алып кеттим. Мен аларды сүйүп калдым. Кийин цензура жеңилдегенде **Дос Пасосстун**, **Фолкнердин**, **Уайлдердин**, **Хеллердин**, **Мэйлердин**, **Роттун** жана башкалардын чыгармаларын окуй алдым. Алар менин кийинки жашоомдун калган бөлүгүнө таасир этти. Менин билишимче, көптөгөн адамдар үчүн америкалык маданият Голливуддун тасмалары жана бүтпөгөн телесериалдардай көрүнөт. Мен үчүн Американын маданияты бул, башка нерселер менен катар эле, өткөн кылымдагы эң маанилүү адабияттардын бири болгон, анын адабияты.

Мен АКШга биринчи жолу 1968-жылы «Сепил» аттуу менин спектаклимдин бет ачарына катышуу үчүн баргам. Мен ошондо Нью-Йоркко таң калганым эсимде, ал мага башка планетанын жана башка маданияттын шаары сыяктуу эле көрүнгөн. (Ошондуктан бул шаар мага жаккан эмес: цемент менен асфальттын бул эбегейсиз агломератындагы адамдар, өзгөчө балдар, же жинди болуп баратканын, же жокчулуктун азабын тартып жатканын сездим.) Бир жылдан кийин мага Анн-Арбордогу Мичиган университетинин чакырылган профессору деген кызмат ордун сунушташты. Ал кезде Чехословакияда баскынчы Советтик армия жакшы жайгашып алган. Тазалоо башталып, кайрадан катуу чектөөлөр (цензура) киргизилип, маданият көмүскөдө калды. Чек аралар жабылардан бир күн мурун мен өлкөдөн чыгып кеттим. Ошол учурда мен АКШны, негизинен, эркиндиктин өлкөсү деп ойлочумун. (Күн сайын кеңсеме баруучу көпүрөдө кимдир бирөө чоң кызыл орок менен балканы тартып коюптур, бул коммунисттик символдордун өлкөсүнөн бир аз убакытка чыга алгандарга парадокстой көрүндү). Ошондой эле менин эсимден эч качан кетпегени бул сыналгынын бир берүүсүндө **президент Никсон Вьетнамдагы согушту** чын дилинен коргоп жатканда экранда кандайдыр бир комментатор пайда болуп, ал Никсонду ушундай сындай баштаган, мен ошондо көргөнүмө ишене албай калдым эле. Мунун баары америкалык демократиянын жана эркиндиктин бир бөлүгү эле, мен азыр деле ошолорго суктанам.

Мага көп жолу америкалык мамилелердин ушунчалык жасалма экендиги жөнүндө, анткени алар жөн гана коомдук чектөөлөр деп айтышкан эле. Менимче, бул андай эмес. Америкалыктар негизинен тынч жашашат, бирок кырсык жана трагедия учурларында алар чара көрө башташат. Мен бул жерде террордук чабуулдар жөнүндө эле айтып жаткан жокмун. Бир жолу кар катуу жаап жатканда мен жолдун четинен чыгып, арыкка түшүп кеттим, унаам кар күрткүсүнө тыгылып калды. Эшикте болжол менен 20 градус суук болуп, сыздаткан катуу шамал согуп турган эле, мындай убакта сыртта калгандардын баары тоңуп калышы мүмкүн эле. Бирок ага карабастан бир нече секундадан кийин жүк ташуучу унаа токтоп, анын айдоочусу мени көздөй чуркап келип, унаанын ичинде эч ким жабыркабаганын көрүп, анан анын жардамына биз муктажбызбы деп сурады. Ал менин жүргүнчүлөрүмдүн бирин бутуна тургузуп, анан унаабызды сүйрөп кетүүнү уюштурду. Кийинки унаанын айдоочусу бир нече мүнөттөн кийин

Стейнбек, Жон

(1902-1968) – америкалык жазуучу

Хемингуэй, Эрнест

(1899-1961) – америкалык жазуучу, Нобель сыйлыгынын лауреаты

Дос Пасос, Жон Родериго

(1896-1970) – америкалык жазуучу

Фолкнер, Уильям

(1897-1962) – америкалык жазуучу, Нобель сыйлыгынын лауреаты

Торнтон Уайлдер

(1897-1975) – америкалык драматург, эссеист

Хеллер, Жозеф

(1923-1999) – америкалык жазуучу

Мейлер, Норман

(1923-2007) – америкалык жазуучу, журналист

Рот, Йозеф

(1894-1939) – австриялык жазуучу, журналист

Президент Никсон

1969-1974-жылдары АКШнын президенти

Вьетнам согушу

(1955-1975) – АКШ менен Вьетнамдын ортосундагы согуш

жаныбыздан өтүп бара жатып, чынжырга байланып, бизди кар күрткүсүнөн алып чыгууга аракет кылды. Менимче, биздин өлкөдө унаа айдоочулар мынчалык жардам берип мындай кырдаалда өздөрүн курмандыкка чалышмак эмес.

Биз алты айдан кийин, Чехословакияда неосталинизмдин доору кызуу жүрүп турганда, Америкадан кайтып келдик. Америка баарыбыз үчүн эркиндиктин символу болуп калды: ошол жактан бизге чектөөсүз (цензура-сыз) кабарлар жетип турду, алардын журналисттери биздин өлкөдө болуп жаткан окуяларга кызыгышып, алардын кызыгуусу жана өлкөбүздөгү кырдаал тууралуу репортаждары коммунисттик режимдин каршы чыккандардын бардыгын жок кылуу каалоосун ооздуктоого жардам берди. Анда-санда биз Американын элчисинин резиденциясынын эркин аймагына да барчубуз. Мени эркин жашай ала турган бүтүндөй бир континент бар экендиги кадимкидей дем берип, кубаттандыраар эле. Ал жерде режимге болгон мамилеси үчүн элди камап салбаган, китептерди алдырып салбаган (конфискациялоо), жазуучуларга тыюу салынбаган, профессорлор тоталитардык (же башка) идеологияны четке каккандыгы үчүн университеттерден куулбаган өлкө бар экендиги сүйүндүрчү.

Дээрлик бир кылымдан бери америкалык кыял деген түшүнүк бар. Кээ бирөөлөр үчүн ал чексиз байлык, башкалары үчүн эркиндик. Мен эки-үч киши жана бир нече таза кандуу иттер, мышыктар жашаган чоң, он чакты бөлмөлүү, сарайлардын же чоң дүкөндөрдүн күйөрманы эмесмин. Мен эч качан бирден ашык унааны, же жеке менчик реактивдүү же башка өзгөчө кыймылдаткычы бар учакты эңсеп көргөн эмесмин. Мен ысырапкорчулукту жаман көргөн адаммын, бирок мен Американын байлыгы менен үчүнчү дүйнөнүн жакырчылыгынын ортосунда түз байланыш бар деген ойдо эмесмин. Чоң **монополиялардын** (америкалык дагы, европалык дагы) саясатын идеалдаштырбастан, мен Американын байлыгы бул көптөгөн муундардын талыкпаган эмгегинин, негизинен эркин тургундардын чыгармачылык ишмердүүлүгүнүн натыйжасы экендигине толук ишенем. Америкалыктарды **үчүнчү дүйнөнүн** жакырчылыгы үчүн күнөөлөбөш керек, анын себептери үчүнчү дүйнө өлкөлөрүндөгү орногон жагдайларда, ошондой эле алардын бардык жашоочулары баштарынан өткөрүп жаткан деморализацияга кептеген эркиндиктин жоктугу.

Менин акыркы он жылдын ичинде АКШга болгон сапарларымда өзүм үчүн бир нерсени байкадым: ал жерде эркиндиктин дагы деле салтанаттуу курулуп жаткандыгы, ошондой эле алар ого бетер байып бараткандыгы. Мындай байлык, барчылык, албетте, азыркы дүйнөнүн шарттарында сөзсүз коркунучтарды жаратат. Америкалыктар – жана биз, европалыктар, – өзүбүздү чектеп баштасак жакшы болмок.

Эркиндикти дагы ар кандай көз караштан карашат. Кээ бирөөлөр үчүн бул рухтун эркиндиги жана бийликтен көз карандысыздыгы, башкаларга бул жаман адат, ошондой эле руханий жана адеп-ахлактык бузулуу. Чынында эле, эркиндик кызыктуу кесепеттерге алып келет. Алардын бири – бүгүнкү күндө эң негизги коомдук баалуулукка барган сайын тездик менен

монополия –

бир компания тарабынан рынокту көзөмөлдөөсү

үчүнчү дүйнө –

негизинен Түштүк жарым шарда жайгашкан начар өнүккөн өлкөлөр

айланып бараткан көңүл ачуунун чектелбеген культу: мисалы, сан жеткиз (астрономиялык) көлөмдөгү акчалар хоккей, баскетбол ойногондорго, популярдуу ырчыларга жана экран менен тасманын жылдыздарына төлөнүп жаткандыгына көңүл бурсаңыз.

Ал эми эң негизги инстинкттерге түрткү болгон зордук-зомбулуктун, үрөйдүн жана бузукулуктун толкуну тууралуу маалымат басма сөз, тасма жана сын алгы аркылуу агып турат. Бул, менин оюмча, эркиндиктин көрүнүшү эмес, адептүүлүктүн төмөндөп бараткандыгын көрсөткөн көрүнүш, ал акырында жараандардын эркиндигине коркунуч келтирерин унутпасак. Ушул өңүттөн алып караганда, мен белгилүү Формандын «**Ларри Флинт**» аттуу тасмасындагы билдирүүсү менен макул эмесмин.

Бирок, кандай болбосун, мен Нью-Йорктун жашоочуларына каршы же дүйнөнүн кайсы бир жеринде жашаган эли болбосун фанаттардын жасаган чабуулдары Америка куруп, көрсөтө алган жарандык эркиндиктерге, демек, жеке менин дагы эркиндигиме каршы деп эсептеймин. Мындай кол салууларды кандайдыр бир башкача кабылдоо демократияны, жарандык укуктарды, расалык жана гендердик теңчиликти, өз ынанымдарына ылайык жашоо эркиндигин жана ар кандай ишенимдин (же анын жоктугун) четке каккан терс тоталитардык күчтөр менен макул экендигин, бир экендигин билдирет.

АХАД котормосу. – БАУ, Бишкек, 2023.

Булак: Klima Ivan. What we Think of America» Translated by Gerald Turner. Granta 77. URL: <http://www.granta.com/extracts/1644>

ТАЛКУУЛОО ҮЧҮН СУРООЛОР:

1. Климанын жеке тажрыйбасы анын Америкага болгон көз карашына канчалык деңгээлде таасир эткен? Ал өзүнүн көз карашында объективдүүбү же субъективдүүбү?
2. Экинчи дүйнөлүк согуштан кийин коммунисттик режим Чехословакияга кандай өзгөрүүлөрдү алып келген?
3. Клима Америка жөнүндө эмне деп ойлойт: анын адабияты, анын шаарлары, адамдары жана коомдук мамилелери тууралуу? Америка Климага эмнеси менен жагат? Эмнеси андан алыстатат?
4. Сиз Климанын Американы үчүнчү дүйнөнүн жакырчылыгы үчүн айыптоого болбойт деген пикирине кошуласызбы?
5. Клима эркиндиктин кандай түрлөрүн талкуулайт? Эмне үчүн Климанын америкалык коомго эки тараптуу көз карашы бар?

КАЙТАЛОО ҮЧҮН СУРООЛОР:

1. Ибн Мункыздын «Насаат китебиндеги» «башкалар» менен Климанын «Биз Америка жөнүндө эмне деп ойлойбуз» аттуу эмгегиндеги «башкалар» түшүнүгүн салыштырыңыз.
2. Бүгүнкү күндө көптөгөн адамдар Американы адеп-ахлаксыздыгы үчүн сындашат. Американы мындай түшүнүү Саид сүрөттөгөн «Ориентализм» аттуу макаласындагы ойлоп табылган, ойдон чыгарылган «башкалардын» алкагында кантип кароого болот? (Саиддин макаласындагы ойдон чыгарылган окуянын идеясын караңыз.)
3. Эркин Мисир мамлекетинин идеясын Клима колдойт беле? Эмне үчүн «ооба» же эмне үчүн «жок»?

МУРАД КАЛАМ. ТИГИЛ ЖАКТА

Мурад Калам 1973-жылы Сиэтл шаарында (Вашингтон, АКШ) туулган, 2002-жылы О.Генри сыйлыгын жеңип алган жана 2001-жылы жазуу чеберчилиги үчүн Фулбрайттын стипендиаты болгон, азыр улуттук коомдук үналгысынын баяндамачысы. 2002-жылы Гарвард юридикалык мектебинин бүтүрүүчүсү, жубайы менен Вашингтондо жашайт, ал жакта адвокат болуп иштейт. Калам афро – америкалыктардын жашоосундагы унутулган жактарын изилдейт. Ал визуалдык деталдарды сүрөттөөдө өзгөчө көз карашын, жазган диалогдорунда өзүнүн курч кабылдоосун жана окурманды өзүнө тартып турган драмалык окуяларды укмуштуудай чагылдыруу жөндөмүн көрсөтө алган. Азыркы учурдаал Вашингтондо, Каирде болгон окуялар жөнүндөгү, экинчи повесттин үстүндө иштеп жатат. Сунушталган үзүндүдө Калам өзүнүн Мисирде жашаган тажрыйбасы жөнүндө жана ал тапкан чындык анын кыялынан канчалык айырмаланганын баяндап берет¹.

Ирак согушуна чейинки алты айды мен **Каирде** жашадым.

Мен исламды жакын арада эле кабыл алдым. Мен баптист болуп тарбиялангам, бирок чоңойгон сайын атеист болуп калдым. Бирок коллежде окуп жүрүп Курандын котормосуна жолукканымда, мен анын түшүнүктөрүнүн күчүнө, ошондой эле анын адабий күчүнө ушунчалык таасирленгенимден араң ичпей, акча ысыраптабай, атымды дагы өзгөрттүм.

Америкада мага, мусулман катары, болгон сабатсыз жана шектенүү менен кылган мамилелер мага көнүмүш болуп калган, эми Ирак менен кутулбас согуш, жана анын акылга сыйбаган келечеги жөнүндөгү ойлор мени азыр оорутуп жатат. Албетте, мен болбогондой ишенчээк элем: мен үчүн Ортоңку Чыгыш, исламдын бардык башка элементтери сыяктуу эле, кандайдыр бир чыгыштык экзотикалуу эфириндей эле, анда чадра менен үстүн жамынган аял, Кааба жана бейиштин кыздары элестетээр эле. Мен Америкадан айырмаланган араб мусулман дүйнөсүндө паракорчулук менен эки жүздүүлүк жок экенине жана андагы коркунучтуу жашоо шарттарына бул дүйнө жооптуу эмес экенине ынанып Мисирге жөнөдүм. Элдер мага Мисир, мусулман кошуналары сыяктуу эле, ырайымсыз диктатура дешсе дагы, өзүм ал жерде жашап баштаганга чейин мындай сөздөргө ишенгим келген жок. Мен болгону, өзүмдү чет элдик жазуучу, башкача ой жүгүрткөн адам жана мусулман өлкөсүндө ислам динин кабыл алган таанымал, белгилүү адам катары ырахаттангым келди.

Бир жума бою мен мыкаачы милициясы жок өлкөдө жашаганымга сүйүнүп, бактылуу боло бердим. Мен Нилди бойлой кыдырайын деп бир жапайы, ызылдаган «**Пежо**» таксини жалдадым, айдоочум ар бир бурчта илинип турган Мисирдин президенттик шайлоосундагы плакаттарын карап, андагы абсурддук «Мубарак! Ооба! Ооба!» деген ураандарды окуп каткырып, урушуп да жатты.

Каир –
Мисирдин борбору

Пежо –
Француз унаасынын түрү

¹«Гранта»[<http://www.granta.com/authors/2324>]

Мен айланамды бакырайган көздөрүм менен карасам дагы горизонтто Каирдин түтүнүнөн көрүнбөгөн мунаралардын ийнелерин байкаган жокмун.

Мен жолуккандардын баары – көчө шыпырганы да, профессору да, доктуру да, чай куюп жаткан бала дагы, **боваб** дагы – Каирдин жакырчылыгына карабай, ушунчалык шайыр көрүндү. Мындай орчундуу эмес далилдер мени Ортонку Чыгышты кеңири жайылган деспотизм үчүн сындаган америкалык окумуштуулар такыр жаңылышкан деген жыйынтык чыгарууга жетиштүү болду: мусулман дүйнөсү аларды өз жайына коюусун каалап демократияны кабыл алгысы келбей жатат деп түшүндүм.

Кийинки жумада мени отуз жаштагы прогрессивдүү мисирдик сот менен тааныштырышты, ал Францияда адам укуктары боюнча билим алган экен. Мисирликтердин эң жогорку дэңгээлдеги ресторанында отурганыбызда ал мага акырын шыбырады: «Мисирликтердин бактысын алар каалаган нерсе экен деп кабыл албаңыз. Бактылуу болуу биздин маданиятыбыздын бир бөлүгү. Бул жерде адам укуктарын бузуу жана зордук-зомбулук абдан көп. Менин айткандарымды укпай турган адам укса, ал мени дароо өкмөткө жеткирет».

Маанайым өзгөрө баштады. Интернеттен мен өкмөттү сындаганы үчүн чаң баскан Каирдин абагында камалган мисирдик демократиянын көрүнүктүү жактоочусу, доктор Саад Эддин Ибрахимдин ишин карай баштадым. Эми мен ар бир бурчтан кара берет кийген, ийиндеринде эскирген Калашниковду илип алган мисирдик аскерлердин бүркөп турганын кабактарын байкай баштадым.

Батирим жайгашкан үйдүн тушунда, Каирдин борборундагы көчөдө, Рише кафесинде мен күн сайын **шиша** чегип, менин жаңы мисирдик досторум менен кофе иччүмүн. Бул кафе Саддам Хусейн Каир университетинде окуп жүргөндө көп барган жер катары белгилүү болгон. Согуш келерки жылдын башында башталат деп айтсам, менин мисирдик досторум ишенгиси келбей жатышты. Алар үмүтсүз болуп көрүнгөнү менен Франция же БУУ согушту болтурбай коёт деп мени ишендиришип жатты. Бирок, көпчүлүгү гид болуп иштеген жана америкалык рэперлерди туураган көчөдө жүрүүчүлөргө окшош болгон досторум, менин оюмча, эч кандай ачык-айкын көрүнүп турган көйгөйлөргө маани беришкен жок: жакын арада боло турган согуш дагы, мисирдин фунтунун төмөндөп кетиши, элдин жык толгон көчөлөрү, жалпы өкмөттүн алсыздыгы, башкача ойлогондорду гана баса калгандыгы. Согуш башталабы же башталбайбы. Аны бир гана Аллах билет. Милициялар мыкаачылык кылып жатышты, министирлер карапайым элдин акчасын уурдап жатты, кимиси болбосун доктуру, адвокаты, бовабы, имамы, бюрократы кичине ары жакты карап койсоңуз эле тоноп кетиши мүмкүн эле. Албетте, Каирде эч нерсе биз каалагандай болгон жок. Бирок алар эмне кыла алмак эле?

Мен качан болбосун докторум менен демократия жөнүндө сүйлөшкөн сайын алар маекти секс темасына буруп, менден америкалык кыздардын баары чындап эле менин досторум суктанган импорттук субтитрлүү экшн тасмаларында тартылган нимфаларбы деп сурашчу. Менин сүйлөк досторум менен маанилүү бир нерсе жөнүндө сүйлөшкөнгө мүмкүн эмес эле: президент жөнүндөбү, өкмөт тууралуубу, же башка нерселер жөнүндө (алардын айтымында, мисирдин экономикасынын катастрофалык абалына күнөөлүү болгон жөөттөрдөн башка).

Кээде мен палестиналыктар алардын өлкөсүн басып алып, еврейлерди ал үчүн күнөөлөй албай калышса, менин байкуш досторум бири-бири менен эмне жөнүндө сүйлөшүшөт эле деп ойлончумун.

Мисирдеги көчө базары

Шиша –
кальяндын бир түрү

Сауд Арабияга ажылыкка жөнөдүм. Мен Меккеге билетти алдын ала ээлеп жатканда, мисирдик авиакомпанияларында иштеген жоолук салынган мисирдик аял «ээлеген үчүн» деп болбогон бир салыкты мага төлөттүрдү. Эң кызыгы мени алдоо аракети түшкү азандан бир нече мүнөт өткөндөн кийин болгондугу. Дегеле ал жоолукту эмнеге салынып жүргөнүнө таң калдым.

Меккеде дагы мен Мисирде калтырдым деп ойлогон башаламандык, үстөмдүк жана кайдыгерликтин аралашмасын баштан өткөрдүм. Мисирдегидей эле, ыйык ажылыктын чок ортосунда да эч нерсе иштеген жок, анткени биз ислам мамлекетине эмес, чыныгы исламий идеалдарды кармангандай түр көрсөткөн эле дагы бир араб **клептократиясына** барганбыз.

Сауд Аравиянын эли ажылыктын коопсуздугун да уюштура алган жок. Ажылыктын ырым-жырымдарын аткарып жүргөн ар бир күнүндө мен бул жерге дүйнөнүн төрт бурчунан агылып, ниет кылып келген мусулмандардын бир бөлүкчөсү элем: арасында түрктөр менен пакистандыктар, малайзиялыктар, арабдар жана нигериялыктар бар эле. Бир ырым-жырымдан экинчи ырым-жырымга шашылыш түрдө жыгылган аялдардын, аксактардын, аксакалдардын өмүрүнө коркунуч келтирип, биз багыты жок, ирээтсиз алдыга жылып жүрдүк.

Таш ыргытуу ырымы

Бир күнү мен зыяратчыларга жык толгон көчөдө калып калдым, бир кадам да алдыга таштай албай, тепсендиде калып кала жаздаганда унаанын үстүнө секирүүгө да туура келди.

Түнкүсүн мен кир көчөлөрдө уктаганга даярданып жаткан зыяратчылардын арасында тентип жүрдүм, алардын кир көчөдө уктаганга сүйүнгөн жүздөрүнөн жийиркенип. Эртең менен көчөлөр кайрадан жык-жыйма болуп, үйлөрүнөн чыгууга уруксат сейрек берилген, ошондуктан кыймылдай албай калган жоолукчан аялдар, оң-солдоп астымда басып бара жатышты. Таш ыргытуу жерөлгөсү болгон жерде мен кокустан зыяратчылардын арасында кичинекей кыздардын кулагандарын көрдүм; түрктөр арабдарды, африкалыктар индиялыктарды түртүп жатканы, ошондуктан күн сайын бир нече зыяратчылар жанчылып өлүп жатты. Эртеси мен «Saudi Times» аттуу гезитинен бул окуялар тууралуу макалаларды окугам («он төрт зыяратчы дүрбөлөң учурунда каза тапты»), анда ажылыкка жооптуу бийлик өкүлдөрү үчүн маалымат келтирилген, бирок ал окуяларга эч качан жоопкерчиликти мойнуна алган эмес. Мындай терс көрүнүштөрдү кайра кайталанбасын деп зыяратчылардын санын азайтабыз же көп сандагы элди көзөмөл кылабыз деген бир дагы убада болгон эмес.

Мутаван – **ваххабисттик исламды** карманууну катуу талап кылган Саудиянын күчтүү диний кошуундары, көчөлөрдү көзөмөлдөп, намазды калтыргандардын баарын сабап же камакка алышкан. Жергиликтүүлөрдүн чындап такыба болушканынанбы же ур-токмокко калуудан корккондуктарынан намаз окушабы, айтуу кыйын эле.

Клептократия –
уруулардын бийлиги

Бир күнү Улуу мечитте эртең мененки намаздан кийин бут кийим койгон текчеден менин жайкы бут кийимимди уурдап кетишкенин билдим.

Мен февраль айында Каирге кайтып келдим. Ал убакта бардык кыйынчылыктарды унутууну каалаган мисирликтер да согуштун эми сөзсүз болорун түшүнүшкөн. Биздин мисирлик экскурсовод бизге жардыруу кечээ кечинде башталганын, ошондуктан бизди элге толгон поезддерде англис тилинде сүйлөшүүгө тыйуу салды жана Каирдеги батирлерибизден чыгууга уруксат жок экенин айтты. Мен батиримден чыкпай, Америкалык элчиликтен кабар күттүм. Кийинки жума күнү мен балкондон жыйырма миңден ашуун мисирликтердин нааразычылык акциясына чыгып жатканын көрдүм. Эркектер менен жаш балдар ырдап, терезелерди талкалап, аскерлерге таш ыргытып, тууларын көтөрүп ылдый жакта жүрүшкөндөрүн көрдүм. Чоң танк калын элге суу замбиректери менен атып, биздин көчөдөн өтүп кетти, аскерлер нааразычылык акциясына чыккан элди союздары менен артка түртүп жатты.

Бир жумадан кийин Каирдеги батириме араб дүйнөсү жөнүндөгү бардык элестеримди калтырып, үйгө учуп кеттим. Мен кайра Америкага учуп кетер күнүмдү чыдамсыздык менен күтүп жаттым. Үйгө учуп бараткан узун сапарымда мен араб дүйнөсүндөгү мусулман бир туугандарым үчүн демократиядан башка эч нерсени кабыл албайм жана Ислам азыр жаап-жашырган зулум үчүн эч качан кечирим сурабайм деп өзүмө сөз бердим.

Бирок, Мисирде болгон сапарымда көргөн эки жүздүүлүккө жана бардык азаптарга карабастан, кедей-кембагалдардын жана дин жолунда жүргөн адамдардын ачык-айкындыгын да, көптөгөн мусулмандар менен **КОПТ-ТОРДУН** ыйманынын тереңдигин да унутууга болбойт. Мен Исламды Гиза айылынын шейхи менен үйрөндүм; **Рамазандын** түндөрүндө чоочундарга тамак берген дүкөндөрдүн ээлерин байкадым; жергиликтүү кайырчылар бир күндү да калтырбай, тытылган картондун үстүндө сыйынып жаткандарын көрдүм. Чыныгы руханияттын ушул көрүнүшү үчүн гана мен ишенимимди жоготкон жокмун.

Мисирлик досторумдун жүздөрүндөгү өмүрлөрү үчүн болгон коркуу сезимдерин мен азыр дагы элестетем.

Качандыр бир кезде Европаны дүрбөлөңгө салган фашизм азыр Ортоңку Чыгышты басып алганбы, учурда мусулман дүйнөсүндөгү накта исламдык эркиндиктин, заманбаптуулуктун жана теңдиктин баалуулугуна болгон үмүт Чыгышта эмес, Батышта болушу мүмкүнбү?

АХАД котормосу. – БАУ, Бишкек, 2023.

Булак: Kalam Murad «Over There» Granta 84.

URL: <http://www.granta.com/extracts/2103>

ТАЛКУУЛОО ҮЧҮН СУРООЛОР:

1. Калам кайдан келип чыккан? Анын Ортоңку Чыгышты изилдөөгө эмне түрткү болгон?
2. Анын Мисирге карата алгачкы көз караштары кандай болгон? Эмне үчүн анын көз караштары өзгөрө баштады? Анын Ортоңку Чыгыштын реалдуулугун кабылдоосундагы өзгөрүүлөрдүн негизги себеби эмнеде?
3. Сиздин оюңузча, ал араб дүйнөсүн түз, туура кабыл алганбы же ойдон чыгарылганбы? Ортоңку Чыгышты «чыгыштын экзотикалык эфири» деп белгилегенде ал эмнени айткысы келген?

Ваххабисттик ислам –

Куранды так сактоону талап кылган исламдагы реформачыл кыймыл. Абдул Ваххаб (1703-1792) тарабынан түптөлүп, Арабияда тараган.

Копттор –

христиандар, Мисирдин жергиликтүү тургундары

Рамазан –

Мусулман календарынын тогузунчу айы, анда бардык мусулмандар орозо кармоосу зарыл.

4. Эмне үчүн Калам Мисир Америкадан жакшыраак болот деп күткөн? Калам Мисирдеги мусулман досторунан эмнеси менен айырмаланган? Эмне үчүн ал Америкага кайтып келгиси келди?

КАЙТАЛОО ҮЧҮН СУРООЛОР:

1. «Ориентализм»дин үзүндүсүндө Эдвард Саид чыгыш маданиятына караганда Европалык маданияттын артыкчылыгы жөнүндө сөз кылат. Каламдын аңгемесинин аягында берген суроосу Саиддин аргументине туура келеби?
2. Сиздин оюңузча, Калам Мисирдеги жашоо тажрыйбасынан кийин чыныгы Чыгышты көрө алдыбы же Чыгыш жөнүндө жаңы туура эмес түшүнүк пайда болдубу?
3. Каламдын Чыгышты сүрөттөп бергени менен Лео Африканустун сүрөттөмөсүн кандайча салыштырат элеңиз?

ТАЛДОО ҮЧҮН СУРООЛОР:

1. Эгерде сиз колонияланган аймактын тургуну болсоңуз, Киплинг менен Горчаковдун эмгектерине эмне деп жооп берет элеңиз?
2. «Тимбуктунун сүрөттөлүшү» менен «Ориентализмдин» чечмелөөсү кандай болуп байланышкан? Өзгөчө Мотыль менен Горчаковдун Орто Азияны сүрөттөлүшүнө көңүл бурсаңыз.
3. Ибн Мункыздын аңгемелеринде сүрөттөлгөн кресттүү жортуулдар учурундагы франктар менен мусулмандардын ортосундагы мамилелерди Мотылдын тасмасындагы Сухов менен Саиддин мамилелери менен салыштырыңыз жана талкуулаңыз.
4. Адамдар өздөрү үчүн сырдуу жана экзотикалык көрүнгөн өлкөлөргө барганда адатта мне болот? Э.Саид айткан сын менен «Чөлдүн ак күнү» аттуу тасмасындагы, Лео Африканустун, Мункыздын, Климанын жана Каламдын чыгармаларындагы мисалдарды салыштырыңыз.
5. «Башкалар» деген түшүнүктүн улутчулдук жөнүндөгү азыркы талаш-тартыштар менен кандай байланышы бар? Киплингдин, Горчаковдун, Насердин жана сиздин өлкөңүздөгү мисалдарды талкуулап көрүңүздөр.
6. Жусуп Баласагын менен Олжас Сулейменовдун идеялары ушул баптагы Батыш – Чыгыш түзүлүшүндөгү чечмелөө контекстинде гана эмес, Чыгыштын өзүнүн түпкүрүндөгү борбордук жана перифериялык дискурстун түзүлүшүндө ар кандай чечмелөө контекстинде каралган башка авторлор менен канчалык шайкеш келет?

КУРАН

Пергаменттин үстүнө каллиграфиялык жазуу жана медальондор менен кооздолгон Куран барактары, 17-кылым. (Брижмен көркөм Сүрөт китепканасы, Лондон)

КИРИШҮҮ

Үчүнчү бап окурманды ар бир текстти ар кандай жолдор менен чечмелесе болот, кээде бири-бирине карама-каршы келет деген ой менен тааныштырат. Бул бөлүмдө берилген биринчи текст болгон. Кийинчерээк диний тексттер коомдук-саясий маселелерди камтыган эмгектер менен алмаштырылат. Аларды окуп жатып, чечмелөөнүн күчү диндеги, саясаттагы жана коомдогу үстөмдүк кылуучу көз караштарга кантип калыптандырууга, кабыл алууга же аларга каршы чыгууга таасир эте аларына көңүл буруңуз.

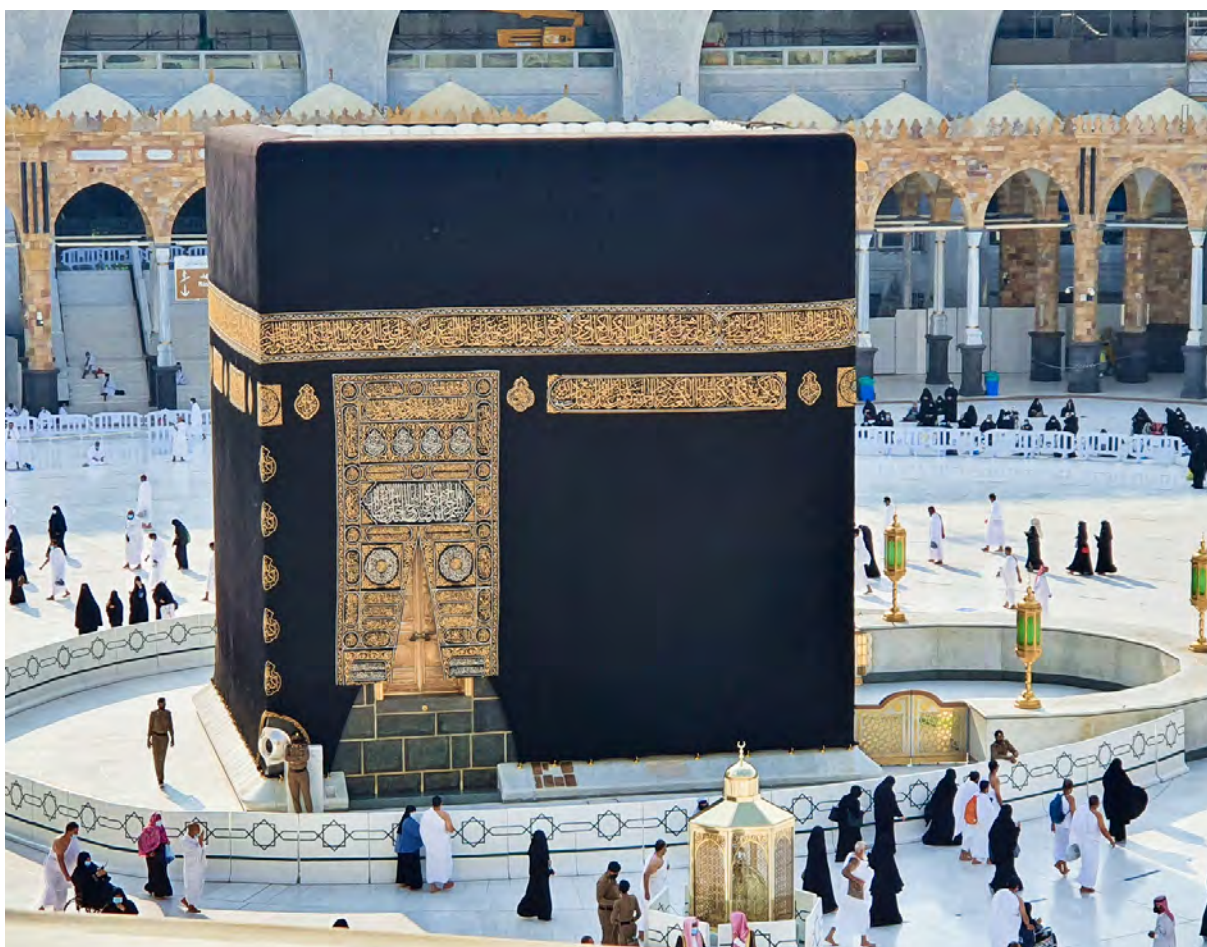
Бул бапта Мухаммед Аркун көтөргөн концептуалдык суроолорго көңүл буруу зарыл, атап айтсак: чоң «Ислам салттары» кантип калыптанууда жана ушул процессте исламга чейинки жана андан кийинки жергиликтүү каада-салттардын орду кандай? Чоң «Ислам салттарынын» жергиликтүү каада-салттардын контекстинен тышкары калыптанышы жөнүндө сөз кылуу канчалык ылайыктуу? Жергиликтүү каада-салттар жалпы исламдык жана мусулмандык Салттын же салттардын өнүгүүсүнө кошкон өз салымынын маанилүүлүгүнө жана камтылышына талаптанышат. Алар ошондой эле «тирүү» жергиликтүү салттар менен исламдын ортосундагы өз ара мамилеге байланыштуу фундаменталдык маселелердин айланасында жалпы дискурсту түзүүгө доомат коюшат. Тексттерди, каада-салттарды жана жалпы исламдык практиканы чечмелөөдө Аркундун төрт мамилеси канчалык деңгээлде мифологияга, тарыхый фактыларга, гуманитардык билим алуудагы сынчыл мамилелерге, конструктивизмге, семиотикалык жана антропологиялык изилдөө методдоруна негизделген дискурстарынын мүнөзүн ачып бере алат.

Мисалы, Азим Нанжинин текстинде ар кандай диний жамааттар, мусулмандар, христиандар жана иудейлер жашоонун ар кандай көйгөйлөрүн чечүүдө алардын өздөрүнүн жалпы этикалык баалуулуктарына кантип кайрылса болорун талкуулаган.

Бул бөлүктүн үстүндө иштеп жатканыңызда ушул тексттерди өзүңүз кандай чечмелей аларыңызды ойлонуп көрүңүз жана сиздин чечмелөөңүз башкалардын чечмелөөсүнөн эмнеси менен айырмаланат? Мындан тышкары, тексттер аралык байланышка көңүл буруңуз. Диндердин ортосунда жана ал диндерди туткан адамдар ыйык жазууларды чечмелөө ыкмаларында кандай окшоштуктар жана айырмачылыктар бар, ошондой эле алар

өздөрүнүн салттуу ишенимдерин жана иш-аракеттерин изилдейбиже жокпу? Саясий бийлик азыркы тартипти кубаттоого же тескерисинче, шек кылууга эл арасында кандай аракеттерди кылат? Кээ бир учурларда тексттердин өз ара байланышын аныктоо абдан оңой болот, ал эми башка учурларда кылдат талдоо жүргүзүүгө туура келет.

116 Үчүнчү бап сынчыл ой жүгүртүү жөндөмүн өнүктүрүүгө багытталган. Сынчыл ой жүгүртүү бардык нерсеге сиздин терс мамилеңизди көрсөтүү үчүн баарын сындашыңыз керек дегенди билдирбейт. Сынчыл ой жүгүртүү сизди автордун аргументинин баалуулугун, анын өбөлгөсүн, бир жактуулугун жана белгилүү бир позицияны ээлөөдө мүмкүн болуучу себептерин эске алуу менен шектенүүгө мажбурлайт. Сиз автордун айткандарынын баарын ойлонбой эле кабыл албайсыз, тескерисинче анын аргументтерин текшерип, ал аргументтердин ишенердик далилдер менен бекемделгенине ынананыңыз. Ошондо гана сиз жазуучу менен макул экениңизди же көз карашыңыз дал келбей турганын аныктай аласыз.

КААБА.

Меккедеги Аль-Харам мечитинин ички короосунда жайгашкан кубок түрүндөгү мусулмандардын ыйык жери

МУХАММЕД АРКУН: САЛТКА БУРУЛГАН АЗЫРКЫ ИСЛАМ

Мухаммад Аркун (1928–2010) – алжирлик окумуштуу жана ойчул. Ал заманбап интеллектуалдык ислам реформасына салым кошкон ислам таануу жаатындагы эң таасирдүү светтик аалымдардын бири катары бааланган. 30 жылдык карьерасында ал ислам модернизм, секуляризмди жана гуманизмди коргоп, өзүнүн адистигине байланыштуу чыңалууларды сындап келген. Өзүнүн академиялык карьерасында ал көптөгөн китептерин көбүнчө француз тилинде, кээде англис жана араб тилдеринде жазган.

Бул эссенин биринчи версиясы француз тилинде *Aspects de la foi de l'Islam* журналында басылып чыккан (Брюссель: *Facultés Universitaires*, Сент-Луис, 1985). Бул изилдөө автор тарабынан илимий жүгүртүүгө киргизилген жана ушул семинарда талкууланган «ажырым» түшүнүгүнө түзөтүү киргизгендиктен, англисче котормосу биринчи жолу ушул басылмада жарык көргөн.

Адамдарга Башчылык (т.а. туура жолду көрсөтүүчү) келгенде ыйман келтирүүдөн жана азап келгенде Кудайга ырайым тилеп, эски салттардан баш тартууну каалабагандыктарынан башка, адамдарды ишендирүүгө эч нерсе тоскоол болгон эмес (Куран 18:55)¹.

Сага чейин жиберген пайгамбарларыбыздан ичинен, салт боюнча сен биздин адатыбызга эч кандай өзгөртүү киргизе албайсың (Куран 17:77).

Исламдын салттары менен кагылышкан 1950-жылдардан берки мусулман коомдору туш болгон татаал тарыхый шарттарды сөз кылуу оңой эмес. Редукционизмсиз же салтты сокур түрдө (Китепте) жазылган улуу дин менен окшоштурбастан, адекваттуу көрсөтүүнүн кыйынчылыктарын четке кагып, биз негизинен төрт атаандаш дискурс формасы менен коштолгон төрт мамилеге туш болобуз:

1. Саясий күчү жана олуттуу социалдык-психологиялык масштабы менен башкалардын баарын басууга аракет кылган азыркы исламий дискурс. Ал салттын мифологиялык катмарында терең тамыр жайып, ошол эле учурда бул салттын диний мазмунун жакшы түшүнбөй секуляризациялоодо.
2. Салттын түпнуска тексттеринде калыптануу жана орун алуу мезгилине жараша түшүндүрүүчү классикалык ислам дискурсу.
3. Ислам дининин калыптануу жана орун алуу баскычында тарыхый-филологиялык мамилени билдирген чыгыш таануу дискурсу. Бул ыкма 19-кылымдан келип чыккан, негизинен позитивисттик жана историзм принцибине таянат.

¹ Куран. Которгон: Б.Я. Шидфар. М., 2012 (Англис тилинен 18:55 аяттын орусча котормосу Б.Я. Шидфардын котормосу боюнча түзүлгөн).

4. Мурунку үч этапты кайра карап чыгууга багытталган адам жана коом жөнүндөгү илимдердин дискурсу, анын алкагында мурда ойго келбеген же «терен ойлонулбаган» деп басылып келген конкреттүү маселелер көтөрүлүп, адам жана коом илиминдеги реалдуу сын-пикирлер кайра жаралуу мүмкүнчүлүгүн түзүүдө.

Исламдагы каада-салт маселесиндеги 14 кылымдан бери топтолгон, ойлонулган жана ой жүгүртүүдө чагылдырылган жана туура эмес ойлонулган, формулировкаланбаган нерселер менен күрөшүү үчүн биз Ислам жана салт түшүнүктөрүн изилдөөдөн баштайбыз. Анда салттын жана каада-салттын исламдагы ордун баяндайбыз. Ошону менен бирге, акырында, өзүбүздүн тыянактардын негизинде, биз Ислам салты түшүнүгүн толугу менен кайра карап чыгууга аракет кылабыз.

I. ИСЛАМ ТҮШҮНҮКТӨРҮ ЖАНА САЛТТАРЫ

Салт тууралуу талаш-тартыштардын көбү Куранда башталган. Курандын бүтүндөй кабары «ата-бабалар» же «ата-бабалар» уруксат берген ишенимдерди жана салттуу иш-аракеттерди жокко чыгаруучу «модерндүүлүк» (модерндүүлүк мамилеси) менен сиңген (Курандын өзүндө *аба'* термини алтымыш үч жолу, *аль-аввалун*, «биринчи, мурункулар», отуз сегиз жолу колдонулат). Адатта, мурунку араб салты бүтүндөй жахилият, тартипсиздик, адилетсиздик, жаңылыштык, бутпарастык жана зулумдук, бир сөз менен айтканда, «*жахилият* караңгылыгы» чөйрөсүнө таандык катары сүрөттөлөт. Салт – баш тамгасы «Т» менен, ал кудайга таандык, адамдын аракети менен өзгөрүлбөйт жана Түбөлүктүү Чындыктын көрүнүшү болгондуктан, Мекке менен Мединада жыйырма жылдык күрөштөн кийин душмандын социалдык-маданий талаасына кирүүгө умтулуп, чыныгы *Ислам* салты женген.

Салт түшүнүгүн исламдын башталышынан баштап, кийинчерээк «Т» тамгасы менен белгилешибиз керекпи, анткени бул жамаат тарабынан кабыл алынган жалгыз салттын бирден-бир «православдык» туюнтмасы? Же исламды «исламдык» деп аталган салттын калыптанышына алып келген, башкалардын арасында, бирок ар дайым башкалар менен атаандашкан же биринин артынан бири «инновациялар» же «модернизациялар» менен өзгөртүлгөн коомдук-тарыхый процесстердин бири катары кайра аныктоо туурабы?

Биринчи ыкма «исламчы» деп аталган кыймылдардын азыркы исламдык дискурсуна туура келет, бирок жалпысынан бардык реформачыл дискурсуна (*ислах*) туура келет. Бул көз карашка ылайык, Ислам толугу менен Куранда камтылган, муну пайгамбарлык салт (*хадис*) менен түшүндүрүлөт. Бул салттын адегенде оозеки риваят объектиси болуп, андан кийин хижранын алгачкы үч кылымында жазылып калганы, демек, анын критикалык мамилени талап кылган татаал коомдук-тарыхый процесстин натыйжасы болгон деген пикирге эч кандай тиешеси жок көрүнүш катары каралат. Абсолюттук теңдеме: Ислам = Чыныгы Салт. Ислам – жамаат (*уммөт*) тарабынан салт катары жаратылган жана таанылган ишенимдердин, үрп-адаттардын, институттардын, этикалык жана укуктук ченемдердин жана тексттердин жыйындысы. Бул ишенимге ылайык, Ислам дини Аллах тарабынан аныкталып, мураска калтырылганын көрсөтөт. Ошентип, Салт – «Акыйкат дининин» (*дин ал-хакк*) тарыхта ишке ашырылышы; бул Жамаат-

тын жашоосу болуп жаткан мейкиндик жана убакыттын **ыйыкталуу жана ашкерелөө** (*танзих*) күчү. Демек, халиф, султан жана эмир түпкүлүгүндө светтик инсандар болсо да, ар кандай даражада ыйык болуп калышат. Бул мамиле эмне үчүн Коомчулуктун көзү өткөн ар бир мүчөсү, азыркы жана келечектеги бардык мүчөлөрүнүн түздөн-түз замандашы катары каралып жатканын түшүндүрөт?

Мындай мамиле салттын руханий *этосуна* авторитет берет, ал жамааттык сезимди азыктандырат, ишенгендердин үмүтүн арттырат жана конкреттүү тарыхый аракеттерге эсхатологиялык жана онтологиялык толуктуку берет жана ошол эле учурда тарыхыйлык принцибинин андан келип чыккан бардык кесепеттери менен интеграциясын четке кагат. Ошентип, бул мамиле «илимий» позицияга түп тамырынан бери карама-каршы келет. Ал, тескерисинче, «фактыларды» (аты-жөнү, окуялар, даталар, тексттер жана жазуу жүзүндөгү далилдер ж.б.у.с.) гана эске алат, алар тарыхый сын методунун принциптери менен текшерүүгө алынат.

Экинчи ыкма – Ислам жана салт түшүнүктөрүнүн ачык, бүтпөгөн аныктамаларын калтыруу, анткени алар тарыхтын тынымсыз өзгөрүшүнө дуушар болушат. Бул жерде исламдын руханий этосунун, башкача айтканда, Салттын жана анын тарыхыйлыгын талдоодо да, конкреттүү практикада да интеграциялоо учуру бар. Бул маселе Ислам пикири үчүн жаңы; чындыгында, ал автордук чынжырларды жана хадис тексттерин көздөгөндөй сындодон да ашып кетет жана эң көрүнүктүү традициячылар (*мухаддитхун*, лит. «хадисчилер») тарабынан колдонулат. Дин аздыр-көптүр социалдык прогресс менен коомдо формага, мазмунга жана ырааттуулукка кантип ээ болот? Бул суроо биз динди анын туюндурмасы болгон салт-санаа боюнча карай баштаганда эле туулат. Бул жагынан алып караганда, Ислам эч качан толук эмес; ал ар бир жаңы социалдык-маданий контекстте жана ар бир жаңы тарыхый этапта кайра аныкталууга тийиш. Ошол эле учурда, ал төмөнкү туруктуу компоненттерди камтыйт:

1. Куран корпусу (*мусхаф*);
2. укук маселелерине арналган *хадистер* жана укуктук тексттер;
3. беш канондук милдеттүү ченемдер жана алардын ритуалдык аткарылышы;
4. бардык момундар үчүн жалпы жана салтка мүнөздүү руханий *этос*.

Бул элементтерди стабилдештирүү убакытты талап кылат: Салттын калыптанышынын коомдук-тарыхый процесси ушул деп атайм. Биз ошондой эле, чындыгында, Курандын жана пайгамбарлык салттардын семантикалык жактан турукташуусу мүмкүн эмес экенин көрөбүз, анткени сөз жандуу салт жөнүндө болуп жатат. Акыркысы менен момундар туура жолго түшкөн жана жашай турган тексттерди айтып жатам; бул тексттер тарыхты пайда кылат жана тарых тарабынан чексиз кайра кайталанат. Салттын функцияларынын бири ыйык тексттердин айрым окууларында бир пикир-

Трансценденттик –
сезимдик тажрыйбадан
тышкары

ди камсыз кылуу үчүн керектүү референттерди (окуялар жана кубулуштар түрүндө) берүү болуп саналат. Бул тарыхы² жогоруда саналып өткөн төрт зарыл компоненттердин негизинде момундар идеалдуу түрдө ырастаган Ислам биримдигинин акырындык менен ишке ашуусун билдирет³.

Теологиялык көз караштан алганда, бул ыкманы белгилүү аят менен карама-каршы коюуга болот: «Бүгүн Мен силердин диниңерди толуктадым, силерге ырайымымды толуктадым жана силерди динчил эл катары Ислам менен ыраазы кылдым» (Куран 5: 3).

Бул аяттын окулушу, бүтүндөй Курандын окулушу сыяктуу, Вахийдин бүткүл мезгилин чечмелөөдө жана пайгамбарлык иш-аракетте тарыхка берген ролубуздан көз каранды⁴.

Биз бул жердеги тарыхты Аянын кокусунан болгон жагдайлары менен чаташтырбоо керектигин баса белгилейбиз, аны салттуу муфлисчилер *асбаб ан-нузул* деп белгилешкен. Хронологиялык жактан Вахий негизи Пайгамбардын өлүмү менен аяктаса, анын тафсирлери, чечмелениши, ритуалдык жана адеп-ахлактык, укуктук нормалар аркылуу жеткирилиши бүгүнкү күнгө чейин уланып келет. Жамаат – «Мен», анткени, жеке адамдын өзүнө жасаган эмгегинин аркасында жана тарыхтын басымы астында Исламды тирүү салт катары пайда кылууда.

Салт түшүнүгүн дагы кененирээк карап көрөлү. Пайгамбарлык салт (*сүннөт ан-набль*) түшүнүгүн жергиликтүү үрп-адаттарга, ал тургай, пайгамбарыбыздын (*сахаб*) сахабаларына чейин уланган башка салттарга каршы коюуга багытталган. Хижранын алгачкы эки кылымындагы талаш-тартыштар, талкуулар жана жазма тексттер жана ээрчигендер (*табийундар*) терминологиянын пайда болушуна жана жайылышына салым кошушкан. Көбүнчө, ал турсун, ыраатсыз колдонуудан улам баш-аламандыкка учурашкан. Бул учурда, айрыкча, *сүннөт*, *кабар*, *асар*, *самаъ*, *накл*, *ривая(т)*, *хадис*⁵ сыяктуу терминдерди эске салуу керек.

Бул терминдердин баары исламга чейин эле араб тилинде стандарттык мааниге ээ болгон; алар Куран жана Мадина тажрыйбасы тарабынан түзүлгөн жаңы семантикалык контекстке киргизилип, калыптануу процессинде диний да, маданий да спецификалык салтты билдирүүдө колдонушкан.

Сүннөт термини Куранда Аллахка карата Пайгамбарлар келген доордо адашып жашаган элдерге карата «адат боюнча иш кылуу» маанисинде колдонулат. Кеңири мааниде алганда, *сүннөт* каада-салт нормаларын жетекчиликке алган адамдар тобунун жүрүм-турумун билдирет; Ошондуктан Мухаммед киргизген *сүннөт* жергиликтүү каада-салттарды жөнгө салуу жагынан акырындык менен жана кыйынчылык менен кабыл алынган. Учурдагы документтерде сунна *ан-набл* деген сөз айкашын биринчи жолу атактуу халифа Умар б. 'Абдул-Азиз (өлгөн 99/717) колдонгон. Кийинки кадамды аш-Шафии (өлгөн 204/820) таштап, *сүннөт* «сахих хадистер-

Экзегет –

төлгөлөрдүн, мыйзамдардын, каада-салттардын жана кийинчерээк библяялык тексттердин котормочусу, түшүндүрүүчүсү

² M. Arkoun. L'Islam dans l'histoire//Maghreb: Machrek, 102 (1983), 5-22

³ Мен зарыл компоненттер менен усулду айырмалаймын: биринчиден, Исламдын туруктуу өзөгүн түзөт жана ар кандай изилдөөлөргө же сын көз караш менен талдоолорго ачык бойдон калат; алар ортодоксалдык же догматикалык талкуунун предмети боло албайт; экинчиден, тескерисинче, илгертен теология (усул ад-дин) укуктун методологиясы жана гносеологиясы (усул аль-фикх) сыяктуу эки илим тарабынан изилденип келген. Усул (лит. тамырлар, негиздер) ар бир мектеп өзүнүн аныктамаларын жана аларды колдонуу жолдорун сунуштайт деген маанидеги субъективдүү көз караш.

⁴ M. Arkoun. Lectures du Coran (Paris, Maissonneuve et Larose, 1982)

⁵ Аталган терминдер тууралуу Encyclopedie de l'Islam, 2nd ed. (Paris: Maissonneuve et Larose, 1960 – 1973) караныз, хабар жөнүндө L.Souami 'Introduction la thorie du khabar chez Jahiz: definition et constitution» Studia Islamica, 53 (1961), 27-50 караныз.

дин жыйындысы» жана Курандан кийинки эле диний укуктун (*шари'аттын*) экинчи «объективдүү» булагы (*асл*) деп жар салган..

Ошентип, жөнгө салынуучу жол-жоболорго ылайык берилген салттардын тексттеринин жыйындысы (*накл, ривайа(т)*) деген түшүнүк чечүүчү мааниге ээ болот. Анын туу чокусу суннилер арасында Бухари (256/870) жана Муслимдин (261/875) аутентикалык (*ас-сахих*) жыйнактарынан, ошондой эле Кулайнилердин (ал-Кулини) (өл. 329/940) жана *Ибн Бабуя* (өл. 381/991) сыяктуу шииттерден⁶ жолуктурабыз. *Кабар* жана *Асар* – бул маалыматты, ал тургай, анын изин, кыйымасын билдирген ар кандай билдирүүнү белгилеген жалпы терминдер.

Ар кандай маалымат же анын курамдык бөлүгү «баян» же «кабар», «кабар» же «асар» деп аталат. Ошондуктан бул эки термин тарых жана адабият (*адаб*) сыяктуу булактарынан алынган, динге негизделбеген маалыматтар, алар ошондой эле Куран жана *хадистерге* тиешелүү диний салттарга карата бирдей колдонулат.

Мунун баары Куран, *сира* (Мухаммеддин өмүр баяны) жана *хадистер* жөнүндөгү билимдер жана поэзия, саясий тарых, ошондой эле экономикалык, аскердик жортуулдардын далили сыяктуу фактыларды чогултуу, динден тышкаркы максаттарды көздөгөн маданий чөйрөдө өткөндүгүн көрсөтөт. Бул иштер (*магази*) – динден кем эмес маанилерге ээ болгон.

Эки мамлекет тең, адегенде Омейяддар, андан кийин Аббасиддер бул *ахбарлардын* (хабардан алынган) зарылдыгын сезишкен, алар «православияны» да, маданий салтты да калыптандырууга, «ислам дининин» мыйзамдуулугун жана биримдигин чыңдоо үчүн бирдей зарыл күч болгон.

Ислам салтынын калыптанышынын жана бекемделишинин бул расмий өңүтү ислам ой-пикиринде башкача эске алынган үч натыйжаны түшүнүү үчүн зарыл: салттын суннит жана шиит болуп бөлүнүшү. Исламга туура келбеген бардык жергиликтүү каада-салттардын усул *ал-фикх* илими тарабынан басылышы, жок дегенде теориялык жактан теологиялык пландын алсыздыгын жана үзгүлтүккө учурашын билдирген.

Бул үч пунктка кийинчерээк дагы кайрылып келебиз. Биринчиден, Исламдагы салт түшүнүгү менен байланышкан эки маанилүү терминди дагы бир жолу эстейли: бидъат (*бидаат*) жана таклид (*таклид*). Акыркы концепциянын теологиялык-укуктук мектептеринин негиздөөчүлөрү болуп: Малик б. Сунниттерден Анас (өл. 179/795), Абу Ханифа (өл. 150/767), аш-Шафии жана Ибн Ханбал (өл. 241/855); шииттерден *Жафар ас-Садик* (өл. 148/765) жана Ибн Бабуя; ошондой эле харижилерден Ибн Ибад жана Жабир б. Зайд ал-Азди (өл. 103/712) эсептелет.

Салт Куранда, *хадистерде* жана укуктардын канондук кодексинде – *corpus juris*де аныкталган осуяттар жана тыюулардын жыйындысы (*авамир*

⁶ Encyclopedie de l'Islam, 2nd, ed. (Paris: Maissonneuve et Larose, 1960 – 1973), s.v.hadith тексттердин бардык классикалык басылмаларына шилтемелерди табууга болот. Эң акыркы сын баяндама китепте берилген.

жана *навахтар*) менен канчалык көп окшоштурулса, ошончолук «бидааттарга» тоскоол боло берет». Салтташтырылган, башкача айтканда *усул ал-фикх* методологиясын колдонуу менен салттар системага интеграцияланган. *Сүннөт/бидаат* ортосунда жана ошого жараша *таклид/ижтихаддын* ортосунда, б.а., салттын бийлигине баш ийүү менен акылга сыярлык аракеттердин ортосунда дээрлик ар дайым аздыр-көптүр жандуу тирешүү болуп келгендигин кошумчалоого болот. «Жакшы инновацияны» таануу жана жайылтуу (*бид'а хасана*) тоскоолдуктарга туш болгон. Тарыхый сын алсыз болгон маданий контекстте, бул мамиле Жазуу салты түптөлгөн мезгилди ыйыктаган жана мифологизациялаган күчкө айланат дегенди билдирген. Анда бардык Чындык адамдын жүрүм-турум эрежелерине жана ишенимине негизделген. III/IX кылымдан VIII/XI кылымга чейинки мезгилде исламдагы практика дал ушундай болгон. Эми, көптөн бери көңүл бурулбай келген ой жүгүртүү процессин жана изденүүнү бүгүн кантип жандандыра аларыбызды карап көрөлү.

II. ИСЛАМДАГЫ КААДА – САЛТ ЖАНА САЛТТАР

Аллах тарабынан бүткүл адамзат үчүн Дин катары белгиленген бир гана Ислам бар болгондой эле, ал Исламды ишенимдүү чагылдырган жана түбөлүккө калтырган бир гана салт болушу мүмкүн. Бул сунниттик болобу, шииттик болобу, харижиттер болобу, ортодоксалдык агымдардын шартсыз талабы. Өз кезегинде, христиан жана иудаизм диндери да ушундай эле Ыйык Жазуу салтынын үстөмдүгүн таңуулап, мамлекет менен Ыйык Жазуунун эки негизги мамысынын колдоосуна ээ болбогон атаандаш салттарды четтетешкен, же жок кылышкан. Анын үстүнө, тарыхый жактан бекемделген мындай Салт табияты боюнча супертарыхый деп ырасталат, анткени ал Аян аркылуу алынган салт болуп саналат жана Аяндын трансценденттүүлүгүн билдирет.

Тарыхый чындык бул теологиялык ырастоону колдобойт. Пайгамбар 11/632-жылы каза болгондон кийин салттын бир нече альтернативалуу варианттары пайда болгон: Куранда айтылган боюнча, аларды Мадинанын тажрыйбасы, Арабиянын жана коңшу мамлекеттердин социалдык-маданий шарттары пайда кылган. Анан да, бул үч альтернативдик жолдун баары биринчи кылымда гана пайда болгон. Убакыттын өтүшү менен кандуу күрөштөрдүн жана кызуу талаш-тартыштардын натыйжасында үч чоң ортодоксалдык – сунниттик, шииттик жана харижиттик агымдар келип чыккан. Алардын ар бири башкалардан аздыр-көптүр айырмаланган. Ошол эле учурда бид'ат адабияттары хижраттын алгачкы беш кылымында пайда болгон көптөгөн топторго, жамааттарга жана секталарга (*милал, нихал, фирак*) күбө болгон. Эки улуу ортодоксалдык агым: суннилер менен шииттер өздөрүнүн жеңишин баштан кечирип жаткан мезгилде да, биринчиси Селжуктардын, экинчиси Сефевиддердин тушунда көптөгөн эски жергиликтүү салттар диний боордоштук колдоону жамынуу менен сакталып калган.

Ислам, ар бир ортодоксалдык нукура салтты калыптандырууга өзүнүн азыркы кыймылдарынын катышуусун моюнга алуудан баш тартканы толук түшүнүктүү. Салттуу түрдө теологиялык катары кабыл алынган, чындыгында сүннизмдин «бидаттарга» каршы күрөшү жүрүп жаткан алкак абдан көп кайталанган *хадистерде* айтылат.

Мисалы, Ибн ‘Араби мындай деп жазат: «Биздин тарбиянын булагы Ибн ‘Умардан риваят кылган хадисте: Аллахтын Элчиси (саллаллаху алейхи васаллам): «Израиль урпактары жетимиш бир фиркага бөлүнүштү. Бирөөнөн башкасы – алардын баары тозокко түшүшөт. Исанын уулу Марьямдан жетимиш эки тайпа бар, алардын да, бирөөнөн башкасынын баары тозокко түшүшөт. Менин үммөтүм жетимиш үч фиркага бөлүнөт, алардын да, бирөөнөн башкасынын баары тозокко түшүшөт». Алар анда: «Оо, Аллахтын Элчиси, бул (куткарылган тайпа) эмне?» деп сурашты. Анда Элчи: «Ал – Ислам, башкача айтканда, мага жана силердей боло турган мусулмандардын жамааты (*чама’а*)»⁷ деп жооп берди.

Бул үзүндүнүн негизинде жаткан божомолдор, а чынында, дагы деле мусулман ишенимин үч ортодоксалдык агым башкарат. Ошондуктан, аларды жалпы постулаттар бири-биринен олуттуу түрдө айырмаланган өкүлчүлүк системаларына алып келгенин көрсөтүү менен түшүндүрүү жакшы болор эле. Бул үч салтты сын көз караш менен кайра карап чыгуу аркылуу исламдык аң-сезимди бириктирүү али да ойго келе турган көрүнүшкө айлана элек⁸.

ОРТОДОКСИЯНЫН УЮШТУРУУ ПОСТУЛАТТАРЫ

Бул постулаттар төмөнкүлөрдү камтыйт:

1. Адамдардын ортосундагы бөлүнүү – орду толгус жоготуу болуп саналат. Аллахтан үч жолу катары менен аян алган топ гана аны туура түшүнүп, ага бекем ишенимдүү бойдон калат.
2. Аллахтан келген кабар сыяктуу чындык да бирөө, аны кабыл алган жамаат да бир. Ошентип, бир гана чыныгы Дин жана ошол Динди билдирген бир гана чыныгы Салт болушу мүмкүн.
3. Пайгамбардын сахабалары («мен жана сен сыяктуу») ошол руханий жамааттын тобун сактап жана кабыл алган салтты урматтоо менен бекем карманган биринчи муундун өкүлдөрү. Натыйжада, баарына убада кылынган Куткарылууга карата кийинки муундар өтө эле «заманбап» жашашат.

Бул шарттарда «заманбап» болуу төмөнкүлөрдү билдирет:

1. Кабыл алынган жана жиберилген кабарлар эч кандай тоскоолдуксуз орун которуп, өтүп тууручу жана ал аяндарды салтка айлантуучу бир тектүү жана өзгөрбөс семантикалык талаа бар.

⁷ Ibn Arabi. La Profession de foi, R.Deladriere trans., vol.1. (Paris, Editions Orientales, 1978), 87. Ушул хадисте дагы кийинки шилтемени кошконуз болот M.Taibi «Les Bid’a», Studia Islamica,52 (1960),

⁸ M.Arkoun. Pour un remembrement de la conscience islamique//Pour une critique de la raison islamique. (Paris, Maissonneuve et Larose, 1984)

2. Талдоо, эксегезия жана салт аркылуу түшүндүрүлгөн «объективдүү» тексттер семантикалык бирдей мааниге ээ.
3. Ар кандай социалдык-тарыхый контексттердеги «объективдүү» тексттерден келип чыккан Салттар жана тынымсыз жанырып турушу үчүн ал салттарга тийгизген контексттердин таасирлери. Салт ар бир момунду калыптандырат жана ал аркылуу түбөлүк Куткарылууга өтүүчү жер катары берилген тарыхый жалпылыкты аныктайт.
4. Салттын ар бир жобосу Кудай белгилеген же Пайгамбардын жашоосу көрсөткөн жүрүм-турум моделин билдирет. (сиранын мааниси ушундан келип чыгат). Айтылган сөз менен жүрүм-турум бири-бирине дал келет (ал идеалдуу болууга умтулат), дал ошол сыяктуу эле убакыт менен мейкиндиктен сырткары ар бир момундун жеке сөзү менен жүрүм-турумунун ортосунда да биримдик болот.

Аян аркылуу жогортон берилген баяндардын жана жашап турган салттардын чындыгында шек жок; Машаяктын шакирттерине окшоп, ката кетирбөөгө умтулууда жана келген кабарларды сактоодо сахабалар да өзгөчө касиеттерге ээ болушкан.

Ива Конгардын⁹ ортодоксалдык эмгеги күбө болгондой, бул постулаттар мусулмандарга гана таандык эмес экени анык; алар бардык Китеп коомдорунда кездешет (*ахл ал- китаб*). Анда, теологиялык жана психологиялык ажырымдарды кантип түшүндүрүүгө болот? Бул суроо бизди ар кандай салттарды чыгаргандарга жана аларды бириктирүү процессине алып келет.

Сунниттер ан-наби сүннөтүнө кайрылышат, ал эми шииттер *ал-байт* же Мухаммеддин үй-бүлө мүчөлөрү аркылуу келген салтты айтышат. Биринчилери такыбалар менен ортодоксалдык агым тааныган жана алгачкы үч халиф аркылуу тараган *хадистерди* чогултушса, экинчилери өзгөчө харизмага ээ деп эсептелген төртүнчү халиф – Али жана анын урпактарынан калган *хадистерди* карманышат. Адилеттүү халифтердин мураскорлору, Али менен анын уулу Хусейндин өлтүрүлүшү, динсиздердин куугунтуктары сыяктуу светтик окуялардын мифтик жана ойдон чыгарылган окуялардын кристаллдашуусу болгон реалдуу саясий жана психо-маданий шарттарды берки жагы да, аркы жагы да эске албайт. Омеяддардын харижиттер менен Алиддерди, а омеяд халифтерин Абассиддердин куугунтукка алышы муундан муунга өтүп келгени ага күбө.

Диний окуулар светтик окуялардын саясий жана социалдык күчүн жок кылып, аларды салтты байыткан мифологиялык конструкциялардын таянычына айлантат. Тескерисинче, он тогузунчу кылымдан бери тарыхчылардын ичиндеги ориенталдык окуунун талапкерлери белгилүү бир убакытка жана мейкиндикке топтолгон фактыларды сактап калуу үчүн символдор менен мифтерди, уламыш же элдик апыртма баяндардын чөйрөсүнө которушту.

Бирок, дал ушул учурда биз сунниттик жана шииттик салтты жаратуу процесстеринин ортосундагы олуттуу айырмачылыктарды байкайбыз. Чындыгында, Мадина халифатында болобу, же Омейяддар менен Аббасиддердегидей күч менен (жамаат менен) кеңешүүлөрдүн (*шура*) натыйжасы болобу, суннилер ар дайым бийлик тарапта болушуп, болуп өткөн оку-

⁹ Y.Congar. La traditions I «Essai historique»; II «Essai theologique» (Paris, Fayard,1963)

яларды саясий акт (*fait accompli*) катары кабылдашкан. Халиф Осмондун тушунда, халифтердин жана алардын администрацияларынын чечимдери расмий Курандын (*мусхаф*) негизин, ошондой эле диний, укуктук жана тарыхнаамалык шилтемелери менен жамааттык эс тутумду калыптандыруу аркылуу сунниттик деп аталган салтты бекемдөөгө чоң салым кошту. Ошондон улам бүгүнкү күндө динди Курандын секулярдык мазмунунан бөлүп кароо абдан кыйын: 11/632-жылдан кийин Исламда пайда болгон бардык бийлик формалары мыйзамдуулукка ээ болуу үчүн халифтер ушул юрисдикция башаламандыгын колдонушкан. (Бул процесс Ирандагыдай аскердик кастадан же диний чөйрөдөн жаралган азыркы үстөмдүк кылуучу саясий күч структураларында ого бетер айкын көрүнүп турат).

Алинин кыска башкаруусун (36/656-41/661) кошпогондо, Магрибдеги Фатимиддер (297/909) жана Багдаддагы Буйиддер (334/) бийликке келгенге чейин шииттер оппозицияда болушкан жана тез-тез куугунтукка дуушар болуп турушкан. Алар бир бүтүн жана бөлүнгүс, диний жана светтик тарыхтын трагедиялуу көз карашын иштеп чыгууга үлгүрүштү. Ал концепция боюнча, Мухаммед тирүү кезинде Алиге жана анын урпактарына харизма сыяктуу өзгөчө касиетти ыйгарып, аларга ал касиетти жер тарыхынын акырына чейин коргоого буйруган. Бул тексттерди жана *хадистерди* бузбай жеткирүүдөгү *интегративдик* принцип жолу (караңыз: *мусхаф* жөнүндөгү талаш-тартыштар жана *хадистердин* жыйнагы), мыйзамды иштеп чыгууда алардын мазмунун баяндоо жана адилеттүү Имам¹⁰ тарабынан укуктук принциптерди колдонуу негизги мааниге ээ.

Сунниттер менен шииттердин каада-салттарынын¹¹ бөлүнүшүн таза тарыхый терминдер менен да, же жалаң теологиялык терминдер менен да туура мүнөздөй албайбыз. Тарыхты дайым бир жактуу историзм позициясынан караган оппозицияны түшүнүү үчүн ушул убакка чейин семиотикалык талдоо, маданий антропология жана тил философиясы (бул ориентализмдин өкүлдөрү тарабынан сунушталган), же догматикалык теология позициясынан (ишенгендер тарабынан сунушталган, өзүнчө салттарды билдирген), же пиетизм менен байланышкан феноменология позицияларынан (Анри Корбиндин жана анын айрым жолдоочуларынын эмгектеринде берилген) каралып келген. Биз, ар кандай көз караштарды бириктирүү жана салтты салттуу талдоонун чегинен чыгуу үчүн семиотикалык

¹⁰ Мухаммад (пайгамбар) Алиге дайындаган текстти шиалар Гадир Хум хадиси катары тынымсыз шилтеме беришип, комментарий кылышат. Караныз *Encyclopedie de l'Islam*, 2nd, ed. (Paris: Maissonneuve et Larose, 1960 – 1973),

¹¹ Албетте, харижит линиясын, өзгөчө, мен төмөндө аныктама бере турган жалпы салттын көз карашынан алганда, көңүл сыртында калтырууга болбойт. Омейяддардын куугунтуктары шииттерге караганда харижиттерге көбүрөөк зыян келтирип, хижранын биринчи кылымында болгон ар кандай агымдар жана күчтөр жөнүндөгү билимге терс таасирин тийгизди. Эң чечүүчү күрөштүн жалындуу күбөлөрү болгон харижиттер, Омейяддар тарабынан Магрибде, андан кийин Фатимиддер тарабынан империянын алыскы четтерине сүрүлүп кетишкен. Суннит жана шиит линиялары тарабынан четке кагылган чакан жамааттардын (мисалы, Алжирдеги бербер-мозабиттер) маалыматтары, алар дагы деле назик кабылдоолорун жана билимдерин сактап келатышканын көрсөтүп турат. Караныз: *Encyclopedie de l'Islam*, 2nd, ed. (Paris: Maissonneuve et Larose, 1960 – 1973), s.v. *Ibadiyya*

анализдин методологиялык жана эпистемологиялык артыкчылыктарына кайрылабыз.

Мен, расмий бийлик менен байланышкан сунниттик салт менен бул позицияны талашкан жана ал фактыны (*fait accompli*) төгүнгө чыгарууну көздөгөн шиит салтынын ортосундагы карама-каршылык менен күрөшүп жатабыз деген кандайдыр бир жөнөкөй ойдон алдын ала баш тартууну сунуш кылам. Бул жерде каада-салт жана ага байланышкан бардык проблемалар боюнча талаш-тартыштарды беш кылым бою байытып келген алардын бардык ой жүгүртүүлөргө толук маалымат берүү мүмкүн эмес. Таза *хадистерди* чогултууга жана аларды сөзмө-сөз чечмелөөгө (атап айтканда, Ханбалий агымы) өмүрүн арнаган салтты кармануучулар менен адистик укук маселелеринде (*хукм*, ханафи линиясы боюнча) жеке пикирди (*ра'й*) акыл менен тастыктоого болот деген *ахл ар-рай*дын ортосунда илгери эле пайда болгон дагы бир олуттуу ажырымды эске сала кетели. Ал эми шииттерге келсек, Фатимиддер мамлекети, андан кийин Ирандагы Сефевиддер мамлекети сунниттик чөйрөдө болгондой эле салтты жана мыйзамды расмий түрдө колдонушкан.

Демек, биз жагдайлар менен идеологиялык масштабдагы айырмачылыктардан тышкары, антропологиялык мүнөздөгү, мифологиялык аң-сезим менен тарыхнамалык аң-сезимдин (же ошол конкреттүү этаптагы тарыхый аң-сезимдин), мифологиялык дискурс менен лого борбордук дискурстун; символ менен белгинин жана ал турсун маданий сигналдын ортосунда; элестетүү менен дискурсивдүү акылдын, метафоралык менен түз маанинин ортосундагы бөлүнүүнү кылдат изилдөө үчүн негиздер бар деп ырастайбыз.

Жогоруда айтылгандардын бардыгы Салттын классикалык формаларынын калыптануу жана стабилдештирүү фазасына тиешелүү.

Таклид деп аталган ушул узак убакыттын ичинде кайталоо, кээ бир мазхабдарды негиздеген устаттар (*а'имма мужтахидун*) тарабынан белгиленген нормаларды, баалуулуктарды жана ишенимдерди көчүрүү гана болду. Мамлекеттин, Ыйык Жазуунун жана расмий маданият тарабынан колдоого алынган ортодоксалдык салттын ортосундагы мурда айтылган тилектештикти байкай алабыз. Болгондо да, Селжуктар, Фатимиддер, Сефевиддер жана биринчи Осмондуктардагыдай эле улуу державалар бийликти басып алган сайын ортодоксалдык салт жергиликтүү салттардан жогору туруп, жаңычылдыкты басып баштайт. Уламалар белгиленген нормалардын сакталышын жана анын тууралыгын көзөмөлдөйт, ал эми казыят иш жүзүндө шариятты колдонот. Башкача айтканда, борбордук бийлик алсыраганда (18-кылымдан баштап Осмон жана алардын жандоочулары, ошондой эле Марокко жана Ирандагыдай), ийгиликсиз мамлекеттин ордун көбүнчө исламдашпаган аймактарда марабуттар сыяктуу агымдар (түндүк-Чыгыш Африкадагы мусулман сектасынын аты) жана Түндүк Африкадагы марабуттардай боордош секталар (мурас рухий теги боюнча болот) ээлейт. Ошондо биз династиянын¹² ыйык негиздөөчүсү чечмелеп, ылайыкташтырган ислам салтынын агымдары менен капталган абдан эски жергиликтүү салттардын кайра жаралганына күбө болуудабыз.

Колонизация феномени, улуттук боштондук кыймылдын акыркы мезгилине чейин коопсуздук системасы жана иденттүүлүктүн баш калкалоо-

¹² J. Berque. *Ulemas, fondateurs, insurges du Maghreb XVIIe siecle* (Paris: Sinbad, 1982), *Islam in Tribal Societies; from the Atlas to the Indus*. Akbar S. Ahmed and David. M. Hart, eds. (London, 1984)

чу жайы катары кызмат кылган жергиликтүү салттардын көп түрдүүлүгүн басуу менен бул кырдаалды курчутат. Бүгүнкү күндө ислам агымдардын таянычы болгон Ислам, экиге бөлүнгөн, схоластикалык, статикалык жана кайталануучу Салт менен мүнөздөлөөрүн жана халифаттын алтын доорундагыдай ачык салттарды динамикалуу интеграциялоого жөндөмсүз экенин түшүнүү маанилүү. Мисалы, Магрибдеги ислам – маликит, ал эми Сауд исламы – ханбали, түрк исламы ханафий салтын карманат. Бул жагдай ислам Салтынын тарыхый жана теологиялык реконструкциясын өзүнүн жалпылыгында негиздейт, анын шарттарын биз төмөндө аныктайбыз. Каада-салтты улутташтыруу жана аны мамлекетке алуу учурунда кандайдыр бир эки тараптуу иш-аракеттер бар экенин башынан эле баса белгилей кетели. Жаңы мамлекеттер мыйзамдуулукка умтулуп, өз бийлигин бекемдөө жана улуттук биримдикти камсыз кылуу үчүн исламий мурастарга таянышат; ал *үммөттүн* руханий өлчөмдөрү боюнча эмес, он тогузунчу кылымдагы Европанын позитивисттик улутчулдук духунун көрүнүшүндө болот. Бул салтты секуляризациялоо деген сөз, бирок бул көрүнүш өзүнүн аты менен аталбайт жана туура аныктама алган эмес. Экинчи жагынан, экономикалык практика, саясий жана юридикалык институттар, билим берүү системасы жана расмий идеология (мисалы, социализм) салттуу лексика аркылуу «исламдык» түскө¹³ өтүп, барган сайын салттуу болуп баратат.

Бул акыркы ислам Салтын тарыхый көрүнүшү. Сырттан келген байкоочу муну «Исламдын кайра жаралышы» деп ойлошу мүмкүн, бирок бүгүнкү исламда болуп жаткан процесстер негизинен идеологиялык паллиативдик операциялар күчөп баратканын көрсөтөт. Бүгүнкү ислам өткөндөн үзүлгөн сызык катары кабыл алынган ар кандай элементтер менен жабдылган, ошондой эле анда мифологиялык элементтер менен кошо батыш тарабынан сунуш кылынган өнүктүрүү моделинин элементтери да бар. Мусулман коомдору Батышта дээрлик төрт кылымга созулган институттук, өнөр жай, агрардык жана маданий төңкөрүштөр доорунда жашашууда, бирок мусулман коомдорунда болсо бул процесс өтө чектелген, кыска мөөнөттөрдө эле ишке ашууда. Бул кризистин жана структуралык өзгөрүүлөрдүн чөйрөсүндө салт туруктуулукту, коопсуздукту жана мыйзамдуулукту камсыз кылат; бирок, бүткүл коом үчүн турмуштук маанилүү бул салым Салтты ар кандай сын-пикирден, талдоодон жана объективдүү баалоолордон ишенимдүү коргойт. Бүгүнкү күндө биз III-IV-кылымдарга (мусулман календары боюнча)¹⁴ таандык жазуулардын – *мусхаф*тын тексттеринин, чоң хадистер жыйнактарынын жана Ислам мыйзамдарынын кодекстеринин, ошондой эле *усул ад-дин*, *усул ал-фикх* жана экзегезага байланыштуу тексттердин маанилерин мурдагыдай жеткиликтүү түшүнбөйбүз.

¹³ Караныз A.Laroui. La crise des intellectuels arabes; traditionalisme ou historicisme? (Paris: Maspero, 1974)

¹⁴ Редактордун белгиси

III. ИСЛАМ САЛТТАРЫН ТОЛУГУ МЕНЕН КАЙРА КАРАП ЧЫГУУ

Бүгүнкү күндө ислам салттарын кайра карап чыгуу интеллектуалдык жактан актуалдуу жана зарыл, ансыз ал саясий жана маданий жактан туруксуздукту жана психологиялык-социалдык жактан этияттыкты жаратат.

Классикалык сын салтына ылайык идеологиялык функцияларды, семантикалык манипуляцияларды, маданий үзгүлтүктөрдү жана интеллектуалдык карама-каршылыктарды толугу менен баарын ачык-айкын ачып беришибиз керек. Анын баары биригип, кылымдар бою бизге нукура көрүнүш катары кабылдап, башынан өткөрүп келген нерсени мыйзамдаштырууга алып барышыбыз керек. Кудайдын эрки Аянда түшүрүлгөн. Ислам салтын кайра карап чыгуу – бул исламдын алгачкы этаптарында ойго келбеген суруолордун алдын алуу үчүн иштелип чыккан, бирок расмий ортодоксалдык салтанаттын жеңиши менен изилдөөгө тыюу салынган социалдык цензураны, мурунку жана азыркы расмий тыюуларды бузуу, классикалык тексттерге негизделген.

Бирок биз Салтты кантип жакшы жагына кайра карап чыга алабыз, башкача айтканда, ага конструктивдүү сын аркылуу акыркы отуз жылдын ичинде түп-тамырынан бери өзгөргөн коомдук-тарыхый контекстте жаңы функцияларды аткарууга кантип мүмкүнчүлүк бере алабыз?¹⁵ Албетте, Салттын тагдырына ашыкча кабатырлануунун кереги жок: ал эң радикалдуу сындан, эң катаал революциялардан ар дайым аман калат, анткени ал кылымдар бою биримдиктин жана улантуучулуктун негизги булагы болуу менен жамааттык аң-сезимди, эс тутумду калыптандырган. Ошентип, редукционисттик теориялардын жана эрежелерди бузуучу анализдин чегинен чыгууга болгон тынымсыз аракеттерге тоскоолдук кылбоо керек.

Биз теологиялык аныктамадан чыга албайбыз, анткени, жогоруда айтылгандай, ислам ой-пикири аз убакыттын ичинде өзгөчө бир пикирдин агымын сактоо муктаждыктарына ылайыкташтырылган, ишенимди тереңдетүүгө багытталган полемикаларга артыкчылык берген. Салттын теологиялык аспектинин өнүктүрүү үчүн бардык мүмкүн болгон шарттарды түзүү зарыл. Демек, ой жүгүртүүнүн заманбап ыкмаларына таянуу талап кылынат, ага адам жана коом жөнүндөгү ачылган илимдер күбө. Биз, биринчи кезекте Ыйык Жазууну (Куран жана Хадис) окуу менен алектенгендиктен, эмне үчүн семиотика изилдөөнүн негизи болушу керек экенин көрсөтүү менен баштайбыз, андан соң тарыхый жана социологиялык маалыматтарга кайрылабыз, бирок терең изилдөөнү салттын жана учурдун антропологиялык көз карашына негиздейбиз.

Дал ушундай жол менен кайра бириккен маалыматтардын негизинде теологиялык мамиленин жаңы статусу жөнүндө маселени көтөрүүгө жана изилдөө жүргүзүүгө жүйөлүү негиз болот. Мындай маршрутту дароо жана аягына чейин бүтүрүү мүмкүн эместиги айтпаса да түшүнүктүү. Эми, эң биринчи кезекте салттарды кайра иштеп чыгаруудан жана салттарды чектөөдөн исламды арылтуу керек экендигин кантип аныктоо маселеси төмөнкү айтымда сунушталган:

¹⁵ Демографиялык басым, секуляризация, рационализация, киреше менен өндүрүмдүүлүк экономикаларын жакырчылык этикасы менен алмаштыруу жана дүйнөнү жек көрүү, батыштын керектөө моделдери ж.б.у.с бүгүнкү күндө коомдук турмуштун мүнөздүү белгилери болуп калды.

«Салт логикалык формага ээ боло турган идеялардан башка дагы бир нерсени алып келет: ал ошол эле учурда сезимдерди, ойлорду, ишенимдерди, умтулууларды жана аракеттерди камтыган жашоону камсыз кылат.

Жеке жана жамааттык күч-аракеттер анын түгөнбөгөн кудугунан канча кааласа, ошончо алат. Демек, бул жалпы патриоттук жана диний идеалдын биримдигинде өз эркин сезген, ойлогон жана билдирген жандардын руханий байланышын билдирет. Демек, ал прогресстин шарты болуп саналат, анткени ал аз-аздан жашаган өмүрдүн *имплициттик тажрыйбасын эксплициттик билимге* киргизген чындыктын (эч качан толугу менен акчага айландырылбаган) алтын куймасынан сузуп алууга мүмкүндүк берет. Анткени, салт биримдиктин, үзгүлтүксүздүктүн жана жемиштүүлүктүн булагы, ошол эле учурда салт баштапкы, биринчи жана акыркы болуп саналат, ал ар кандай конструктивдүү синтезден мурун келет жана ар кандай рефлексивдүү анализден аман калат»¹⁶.

1. СЕМИОТИКАЛЫК МАМИЛЕНИН АРТЫКЧЫЛЫГЫ

Семиотикалык талдоо өзүн-өзү интеллектуалдык тарбиялоонун ажырагыс машыгуусун талап кылары белгилүү, бул сапат муундар бою жеке жана жамааттык сезимталдыкты жана фантазияны калыптандырган тексттерди окууга келгенде ого бетер баалуу. Биз «ыйык» тексттерге карата методологиялык дистанцияны киргизүүнү үйрөнөбүз (тырмакча мындай аралыкты туюнтуунун бир жолу) жана башынан эле баарлашууга тоскоол болгон мурунку теологиялык же тарыхый каталардын бирин да кайталабайбыз.

Дал ушундай, Куран менен Хадиске болгон сын көз карашты чыгыш тарыхый салты эч качан кабыл алган эмес, Г.Х.А. Йунболл¹⁷ жазгандай, ал семиотикалык жана антропологиялык мамилелерди дагы эле эске ала элек.

Салттын башталгыч чекити жана түгөнгүс булагы болгон тексттердин корпусу коомчулук тарабынан кабыл алынган учурдан тартып, толугу менен жабылган өзгөчө маданий объект болуп саналат. Бул тексттер толук жана чыныгы, оригинал жыйнак катары даярдалган жана ишенимдүү бийлик органдары (*иснаддар*) тарабынан ачылган Чындыктын күбөлөрү катары төмөнкү ырааттуулукта формасы өзгөрбөстөн, чынжыр аркылуу берилген:

¹⁶ Y. Congar. La tradition et les traditions, II «Essai theologique» (Paris, Fayard, 1963) Мен бул текстти эки себептен улам келтирип жатам: биринчиден, мен исламдыкына абдан окшош модернисттик кризистин контекстинде позитивдик сындын алдында анын лексикасынын жана салтка болгон мамилесинин актуалдуулугу жөнүндөгү Конгардын комментарийлерине кошулам; экинчиден, менин максатым – Исламдын мисалында ой жүгүртүүнүн эки деңгээлине жакындаш үчүн, буга чейин сейрек же эч качан карала элек, үч дүйнөлүк диндеги (ахли ал-китаб) Салт концепциясын толугу менен иштеп чыгуу, салттын жана модернизмдин антропологиясына жол ачууга жардам берүү болуп саналат.

¹⁷ G.H.A. Juynboll. - Muslim Tradition (Cambridge: Cambridge University Press, 1983)

Кудай

1. Мухаммад – сахабалар – жолдоочулар – илимдүү демилгечилер – татыктуу алуучулар (сунниттик жол)
2. Мухаммад – имамдар – алуучулар – диний авторитет бийлик (теология жана укук маселелеринде) (*маржа' ат-таклид* сөзмө сөз маанисинде «ээрчүүчү үлгү») (шиа жолу)

130

Бул маданий объект динге ишенген адамдарды китеп окууга тартуунун, алардын шериктештигинин аркасында тарыхтын жандуу, активдүү субъектине айланган. Тандоо, контексттен ажыратуу, ретконтексттик кылуу, ретроспективдүү жана келечектүү проекциялоо, сөзмө-сөз же эзотерикалык интерпретациялоо, семантикалык же мифтик күчөтүү процессинде динчилдердин бул тексттерди окуусу чексиз экинчи даражадагы маданий объектилерди түзүүнү улантууда, ошол эле учурда түпнусканы объектиден алыстатууда. Анын бирдиктүү мейкиндик менен тилдик, тарыхый жана социалдык маданий байланышы – убакыт. Бул операциялардын жалпы суммасы жандуу салтты түзөт. Бул ишмердүүлүк аркылуу күнүмдүк турмуштун эмпирикалык эффективдүүлүгү адамдын болмушунун когнитивдик аспектилеринен үстөмдүк кылат. М.Блонделди башка сөз менен айтканда, ачык-айкын билимге жетүү үчүн *имплициттүү жашоо тажрыйбасы* өзгөчө күч-аракетти талап кылбайт. Ошентип, баары формулировкаланбаган, ойго келбеген жандуу салтка топтолот.

Баштапкы объектке анын генезисиндеги бардык курамдык бөлүктөрү жана аны аныктоочу факторлор менен кантип кайтуу керек? Булакка кайтып келүү Салттын лейтмотиви болуп саналат, бирок ал мифтик негиздөө дооруна, салттуу окуулар жана жүрүм-турум үлгүлөрү аркылуу өзгөргөн мейкиндик-убакытка кайтууну билдирет. Семиотика бир эле учурда окуу объектисинен жана Салт тарабынан чыгарылган бардык экинчи даражадагы объекттерден ашкан жалпы сынга умтулат. Тексттерде колдонулган белгилер эмнени билдирет, алар кандай мааниге ээ? Бул *так ушул*, мындан башка эмес маанини талдоо үчүн кайсы тил механизмдери колдонулат? Так *ушул* конкреттүү маани ким үчүн жана кандай шарттарда пайда болот?

Бул суроолор Кудай тарабынан ачылган тексттердин табиятына да, алардын ыйык маанисине да, ыймандуулар үчүн руханий маанисине да шек туудурбайт. Тескерисинче, алар анын модальдуулугу боюнча (айтымдын чындыкка болгон мамилесинин туюнтмасы катары) маанинин аныкталышы жана анын функциясы менен байланышкан когнитивдик статусу комплекстүү, бардык нерсеге глобалдык мамиле кылган кандайдыр бир маани бар.

Болгондо да, биз окуган тексттер илим менен ыймандын ортосундагы айырманы биринчи орунга койбойт¹⁸. Алардан айырмаланып, алар кемчиликсиз, толук жана абсолюттук чыныгы билимге жетүү үчүн, адегенде ишенүү керек – жүрөгүн ачуу (библиялык жана Куран маанисинде) деп үйрөтүшөт. «Кудай Адам атага бардык ысымдарды үйрөттү». Мына ушул ысымдар аркылуу, аларды чогултуп, жаттап, сиңирип, адам «Акыйкат динине» кирет. Бул аныктама, кийинки теологиялык конструкциялардын негизи, заманбап тил илими бизди кайра карап чыгууга мажбурлаган ой менен

¹⁸ Караньез А.Ж Greimas. Du sens II: le savoir et le croire (Paris: Seuil, 1983), 115-133

тилдин ортосундагы байланышты аныктайт. Бул жагынан акыркы семиотикалык изилдөөлөр алып келген өзгөрүүнү биз табигый нерсе катары кабыл алабыз: коммуникациянын негизи объекттерге байланышкан «чыныгы» билим эмес – тилдин лексика бирдиктеринин объективдүү референттери – тескерисинче, көз караштардын өз ара байланышы болуп саналат. Бир эле кабылдоо жана чагылдыруу алкагы менен байланышкан каарман маектештеринин ортосунда түзүлгөн – тилдин белгилери тиешелүү психикалык образдарды билдирет. Салт дал ошол топтун мүчөлөрү (момундардын түпкү өзөгү (*ал-му’минун* деп таанылган), Меккеде, андан кийин Мадинада Мухаммеддин айланасында топтошкон, жамаат) болуу баянынын негизинде ырааттуулукка ээ болот. Кабыл алуу жана өкүлчүлүктүн жалпы структурасына мүмкүнчүлүк алуу негизги мааниге ээ. Семиотиканын тили менен айтканда бүт Салт, ар бир салт сыяктуу эле, топтун же жамааттын мазмундуу тажрыйбасы менен дайыма байытылган фундаменталдык баян катары кызмат кылат¹⁹.

Чындыктын уникалдуулугу жана андан келип чыккан маанисинин ачык эместиги, алар Куранда берилгендей, аристотелизмдин логикалык принциптерине негизделген теологиялык системалардагыдай масштабга ээ эмес. Акыркысында алар динамикалык утопия катары Абсолюттукка, Бирдикке, Биримдикке, Адилеттүүлүккө жана түбөлүктүүлүккө болгон ностальгияны сакташат (Ошондой эле Платондун ой жүгүртүүсүндө өнүккөн линияны караңыз). Бул жерде аларды катуу ишеним жана куфр системасы башкарат. Барган сайын көбөйүп бара жаткан адамдардын санына кайрылууда Салт экинчи моделге ылайык иш алып барууга умтулат, ортодоксалдык ат менен экзегеттер жана ар кандай мектептер тарабынан берилген маанилердин көптүгүн да, ошондой эле жаңы окуулар менен ишке ашырыла элек потенциалдуу маанилерди да четке кагат. Мен буга чейин эле метафоранын, символдун жана мифтин заманбап чечмелөөсү Куранды окууга кандайча уруксат берерин, экзегетикалык салт мурас кылган бардык нерселерден такыр башкача экенин көрсөтүүгө мүмкүнчүлүк алдым²⁰.

2. ТАРИХЫЙ-СОЦИОЛОГИЯЛЫК МАМИЛЕ

Көрүнүп тургандай, Салт ой менен тилдин өз ара байланышын билдирген сыяктуу, ал тарыхтын көз карашын анын туюнтуусуна ылайыкташтырылган алкактарда жана жазууда белгилейт. Пайгамбардын жана сахабалардын иш-аракеттерине күбө болгон *хадистерден* Курандын өкүмдөрүн жана накыл сөздөрүн жеткирүү, коомчулуктун диний эс-тутумуна киргизүү үчүн маанилүү фактыларды жана окуяларды тандап алуу, тарыхта белгилүү бир колдонууну камтыган иш-аракеттерди түзөт. Хронологиялык

¹⁹ Караныз P.Ricoeur. Temps et recit (Paris: Seuil, 1983)

²⁰ Караныз M. Arkoun. Lectures du Coran (Paris, Maissonneuve et Larose, 1982), ошондой эле M.Arkoun. Pour une critique de la raison islamique. (Paris, Maissonneuve et Larose, 1984)

жана биографиялык баяндар жана деталдаштырылган күндөлүк жазуулар берилген нерселердин бардыгынын аныктыгын текшерүү үчүн сакталат. Салт түзүлгөндөн кийин, илимдүү теологдор менен түрдүү мектептердин ортосундагы талкуулар негизинен «тарыхый» аргументтерди камтыйт.

Мусулмандар чыгыш таануучулардын сын-пикирлерине жооп катары белгилегендей, бүгүнкү күндө таралган каада-салттарды тарыхый жактан ырастоо үчүн мындай тынымсыз камкордукка алуунун өзү өзгөчө сыймыктануу жана ишенимди жаратат. Абсолюттук ишенимге татыктуу болгон күбөлөр жана авторитеттүү билимдүү теологдор тарабынан түзүлгөн тексттердин аныктыгын тануунун кажети жок (сика, лит. «чынчыл, ишенимдүү»). Бул тексттерге шек келтирген чыгыш таануучулар Исламдагы тарыхый илимдин олуттуулугу жөнүндө же дос эмес, же туура эмес маалымат алышат.

Жүргүзүлгөн салттарды тарыхый жактан тастыктоого алган бул тынымсыз камкордук бүгүнкү күндө чыгыш таануучулардын сындарына жооп катары мусулмандардын сыймыктуу жана ишеничтүү жактарынын бири болуп саналат. Абсолюттук ишенимге (сика) татыктуу болгон күбөлөр жана авторитеттүү илимпоз теологдор тарабынан иштелип чыккан тексттердин аныктыгын танууга болбойт. Бул тексттерге шек келтирген чыгыш таануучулар Исламдагы тарыхый илимдин олуттуулугу жөнүндө же дос эмес, же туура эмес маалымат алышат.

Критикалык диний жана же маданий салттын кайра жаралышына эң көп кызыкдар болгон азыркы жазуучулар, атүгүл Таха Хусейн сыяктуу мусулмандар да талкууну социалдык-маданий терминдерди изилдөөгө жана хижранын алгачкы эки кылымындагы билимдин антецеденттик контекстине бура алышкан жок. Ошол эле учурда баяндоочтун оозеки формасынын жазуу түрүнө караганда үстөмдүк кылганын эле эске алуу жетишсиз. Негизинен калыптандырууда жана көрсөтүүдө керек коомдук элестердин иштешинде кереметтүү, мифологиялык, символикалык жана метафоралык өлчөмдөр рационалдык категорияларга жана кийинчерээк кагаздын пайда болушу менен өнүккөн дискурсиялык процедураларга үстөмдүк кылып, араб жазуусу колдонулган аймактардын кеңейиши жана анын өркүндөтүлүшү, ошондой эле грек логоцентризминин жайылуусу менен Араб-ислам дүйнөсүнүн бүтүндөй маданий тарыхы оозеки жана жазма, мифос менен логос, кереметтүү жана эмпирикалык, ыйык менен арам атаандаштыктын ушул кош көз карашынан кайра каралышы керек. Салт боюнча, тарыхый жактан алганда, бул атаандаштыктын изи текстинде да, маанисинде да бар. Бүгүнкү күндө формага жана мааниге кайрадан баа берүүнү абдан зарыл кылган нерсе мына ушунда жана бул өзгөчө динге ишенүүчүлөрдүн жашыруун турмуштук тажрыйбасында берилген бардык аныктоочу түшүнүктөр (ыйык, кереметтүү, мифологиялык, оозеки, жазуу, ойдон чыгарылган, акылга сыярлык жана иррационалдык) адам жана коом жөнүндөгү илимдеги жаңы жетишкендиктердин аркасында ачык билимге өтүү процессинин көрүнүшү.

Бул илимдердеги жаңы жана маанилүү изилдөөлөргө шыктанган кээ бир христиан ойчулдары доктриналык бийликтер уруксат берген чектерде Ыйык Жазууну, Аяндын жана Салттын ортосундагы байланышты кайра карап чыгууга бел байлашкан. Ошентип, Станислас Бретон «Ыйык Жазуунун мейкиндиги» теориясын илгерилетүүгө аракет кылып жатып, Китепти жазуу дүйнөсүнө киргизүүгө аракет кылган. Ал, Ыйса «чыныгы тажрыйба-

нын толуктугунан түбөлүккө корголгонун, ал азыр бар экенин»²¹ моюнга алууга чейин барат. Биз үчүн ал жазылган текстте гана жана анын эстелигин түбөлүккө калтырган Чиркөөдө.

Бул позиция жаңы болуп саналат жана мен *Китеп коомдору*²² деп аталгандар үчүн жалпы мамилени, жалпы концепцияны иштеп чыгууга мүмкүндүк берет. «Китеп коому» концепциясы теологияга догматикалык мамиленин пайда болушу менен минимумга чейин кыскарган же өзгөргөн Салттын эки өлчөмүнө көңүл бурууга мүмкүндүк берет:

- Китеп социалдык реалдуулукка кирген бардык маданий процесстердин жана иш-аракеттин практикалык формаларынын *тарыхыйлыгы* жөнүндө;

- түрдүү этномаданий топтордун салтты кабыл алуу боюнча *кабыл алуу түшүнүгүнүн* тарыхыйлыгын толуктайт; Мен, муну бул жерде, алгач теориялык көз караштан пайдаланып, «Констанс мектебинин» лидерлеринин бири Ганс Р.Яусстун «Кабыл алуу эстетикасына» (*Pour une esthétique de la réception*)²³ аттуу эмгегинде берген аныктамасына таянып жатам. Яусстун негизги идеясы боюнча адабий чыгарма, бир нече денгээлде кезектеги аудиториялардын активдүү катышуусу менен жана убакыттын өтүшү менен кайра чыгаруу керек болот. Бул диний тексттер болуп саналган адабий жана көркөм чыгармаларга көбүрөөк тиешелүү. Бул жагынан алганда, Китеп коомдорунун Салты жөн гана «тарыхта вахий Рухтун таасири астында калгандардын бизге калтырган күбөлөрүнүн жыйнагы»²⁴ эмес. Бул өздүк касиетин андан алып, анын жаралышына жана көбөйүшүнө салым кошкондордун бардыгынын коллективдүү чыгармасы.

Тарыхый аспектидеги критикалык талдоо филологдор тарабынан бул жамааттык жаратууга карата зарыл болгон биринчи кадам, бирок ал эч кандай чечүүчү мааниге ээ эмес. Фактылардын так хронологиясын жана тексттердин жаралуу убактысын белгилеп, чыгармалардын жана далилдердин чыныгы **аттрибуциясын** жана түшүнүктөрдүн чыныгы келип чыгышын ачып берүү менен филологдор актерлордун аң-сезиминде башка бир илимий объекти түзүшөт. Салтты эл өзү кабыл алат. Чыныгы жана апокрифтик окуялар, реалдуу тарыхый маалыматтар менен ойдон чыгарылган образдар, идеялар, ошондой эле конкреттүү жана мифтик мейкиндик менен убакыт аралашып, бир бүтүндүккө бириктирилгенде, Салт коомчулуктун этикалык жана руханий *жүрүм-турумун*, идеологиялык умтулуусун азыктандырат. Илимий объекти, бир жагынан, салттын иш жүзүндөгү тажрыйбалуу мазмуну менен, экинчи жагынан, жамааттык субъекттин

Аттрибуция –

кол жазма тексттин түп нускалыгын же жасалмалыгын жана авторун аныктоо

²¹ S. Breton. *Ecriture et Revelation* (Paris: Cerf, 1979), 155

²² Бул жөнүндө айтылганды кийинкиде караныз М. Arkoun. *Autorite et pouvoir en Islam// pur une critique de la raison islamique*. (Paris, Maissonneuve et Larose, 1984)

²³ Paris, Gallimard, 1978)

²⁴ Y. Congar. *La tradition et les traditions, II «Essai theologique»* (Paris, Fayard, 1963), 163. Ибн Таймийа менен сунна каада-салты сахабаларды кандайча чагылдырганын салыштырыңыз. Караныз менин китебимде *La Pensee arabe*, 2 nd, ed. (Paris, PUF, 1979), 20

психологиялык ишмердүүлүгү жана психикалык конфигурациясы менен айкалыштыруу үчүн филологиялык сынды антропологиялык сын менен толуктоо зарыл.

Ошентип, Ыйык Жазуунун, Аяндын жана Салттын ортосундагы өз ара мамилени эле эмес, тарбиялоо көз карашынан түшүндүрүү адекваттуулугу дагы жаңыдан аныкталышы керек. Ошондой эле «аян руху колдогон күбөлөр» катары таанылган диний бийлик органдарынын функцияларына жана иштеринин маңызына жаңыча көз менен кароо зарыл. Ошол эле учурда, бул виртуалдык рухтун динамикасын түп-тамырынан шек санабай туруп, конкреттүү шарттарга мүнөздүү мистикаларды жана идеологиялаштырууну кабыл алуу жана аны чыгарып салууга туура келет. Салт ар дайым социалдык актерлордун күчөтүү, бурмалап көрсөтүү (травестия), семантикалык жана тексттик манипуляциялар, четтөөлөр, жасалма кооздоо сыяктуу факторлордун жыйындысы аркылуу ортомчу болору белгилүү.

1930-жылдардан бери өзгөчө мааниге ээ болгон исламчыл кыймылдар биздин теориялык сунуштарыбыздан абдан ачык көрүнүп турат. Алардын баары, эң толук, эң таза жана эң эффективдүү ислам салттары деп Пайгамбар жана анын сахабалары тарабынан түптөлгөн доордогу (Ислам) салтты айтышат. Чындыгында, бул кыймылдардын баяндамасы Исламдын Мадина доору менен тарыхый үзүлүшүн чагылдырат. Бул дискурс саясий жактан эзилген, экономикалык жана маданий жактан жакырчылыкка учураган, өздөрүнүн тилегине жетпеген элдердин (эркек менен аялдын ортосундагы тен эмес мамилелер, балдардын абалы жана патриархалдык түзүлүштөр сыяктуу факторлордон жана башкалар) жашоосун чагылдырат. Мусулман агайындарга каршы чыккан, ошол эле учурда ислам кыймылынын жайылышына өбөлгө түзгөн маданий жана психологиялык шарттарга артыкчылык берген Насердин идеологиясы ушуну менен түшүндүрүлөт. Секуляристтик ориентациясына карабастан, Насердин курсу бардык исламчыл кыймылдар үчүн бирдей: өткөндүн идеалдарына умтулуу, алтын кылым, араб биримдиги, арабдардын татыктуу жүрүм-турум кодекси, антиимпериализм, антисионизм жана социалдык адилеттүүлүк сыяктуу негизги темаларга негизделген. Ушундай эле темаларды биз социалисттик Алжирде жана Хасан IIнин монархиясынын мезгилинде да кезиктиребиз. Иран-Ирак согушу, өзүн секулярдык Баас партиясынын улуу өкүлү катары көрсөткөн Саддам Хусейнди исламизмге, б.а. салттуулардын жүрүм-турумуна артыкчылык берүүгө мажбур кылды. Ал эми Ислам канчалык конфронтацияга барып, өзгөртүү идеологиясына айланган сайын, адам ошончолук Аяндын рухунан жана анын этикалык жагы болгон адамдын инсандык идеясына негиз салган этос катары салттан алыстайт.

Салттын мындай эволюциясын кантип заманбап формага алып келүү керек? А чынында, жүрүм-турумдун эң кеңири таралган салттуу формаларына туура келген формалар жана мазмундар барбы?

Биз, бүгүн бир жагынан, толугу менен позитивдүү жана прогресс тарапта турган заманбаптуулукка каршы туруу жөнүндө, экинчи жагынан, архаикалык, эскирген, кишендөөчү катары четке кагылган салт жөнүндө сөз кылбай турганыбызды белгилеп кетебиз, анткени ал терс кесепеттерге алып келет. Тескерисинче, экинчисин абсолюттук, трансценденттүү, ыйык жана ачык нерсе катары көрсөткөн Салттын теологиясы катары кабыл алууга болбойт. Заманбап коомдорду изилдөөлөр башкы ролго ат салышкан үч факторду көрсөтөт, атап айтканда:

1. жалпы жана архаикалык маанидеги салт, бардык коомдордо бар жана белгилүү диндердин ыйык жазма салтынан мурун болгон;
2. биз буга чейин айтып келе жаткан ыйык салт – ал китептик салт;
3. мурунку кубулуштардан үзгүлтүккө учураган, ошентсе да аны толук аягына чейин өзгөртпөй турган заманбап салт.

Чындыгында бул үч күч кайсы бир коомдун диалектикасын азыктандырып, социалдык-маданий өбөлгөлөргө, тарыхый шарттарга ылайык акцент коюп, айрымдарын башкалардын эсебинен бөлүп көрсөтүп турат.

Үч монотеисттик диндин ичинде пайда болгон ыйык китептик салт, *жахилиййаттын*²⁵ караңгылыгын жана башаламандыктын түркөйлүгүн чагылдырган мурунку салттарды четке сүрүп салуу менен алардан заманбап болуп көрүнөт. Убакыттын өтүшү менен жамааттык субъект үчүн маанилүү болгон окуялар, баалуулуктар, ийгиликтер, сыноолор, адабий чыгармалар жана башка адабияттар, топтолуп, заманбап салтка айланат. 1950-жылдардан бери өзгөрүү ушунчалык тез, терең жана универсалдуу болуп калгандыктан, салт улам солгундап, күчүнөн тайып баратат.

Индустриалдык жана постиндустриалдык коомдордон айырмаланып, артта калган же салттуу делген коомдордо, интеллектуалдык чөйрөгө караганда, материалдык чөйрөдө заманбаптуулуктун болушу жана кесепеттери ачык көрүнүп турат. Бул эки аспектинин ортосундагы айырмачылыктар жөнүндөгү азыркы (модерндүүлүктүн дооруна)²⁶ суроосуна мен кайра кайрылбайм; ага өндүрүштүн тарыхый шарттарына, Батыштагы жана исламдагы азыркы замандын көрүнүшүнө басым жасоо жемиштүү болот. Эң көрүнүктүү тарыхчылар бул орчундуу маселени өтө конформисттик мүнөздө жазып келатышат.

Мен бул жерде бардык авторлорду күнөөлөп, алардын мамилесинин адекваттуу эместигин көрсөтө албайм²⁷. Окурмандар төмөнкү байкоолорду эске алуу менен бул жөнүндө кандайдыр бир түшүнүккө ээ болушат. Батышта азыркы доордун материалдык аспектилери менен бул мезгилдин интеллектуалдык же когнитивдик аспектилери ар кандай мааниге ээ болуп, тактап айтканда, алар бири-бирине карата тарыхый көз караштары менен айырмаланып белгилесе болот. Бул – Ренессанс жана Реформация сыяктуу тарыхый жагдайлар менен аныкталган европалык «абийир кризиси»; XVII-XVIII кылымдардагы Француз революциясы; 19–20-кылымдардагы өнөр жай революциясы жана капитализм; антропология менен социоло-

²⁵ Христиан дининдеги *mademus* термини биринчи жолу биздин замандын 480–500-жылдары антикалык Римден христианчылыкка өтүүнү белгилөө үчүн колдонулган. Батыштагы, доордун заманбап жакшы тарыхый баянын төмөнкү даректен көрүңүз: H.R. Jauss, *Pour une esthétique de la réception* (Paris: Gallimard, 1978), 158-209. Ошондой эле исламга байланыштуу менин айткандарымды ушул эмгектерден караныз: M. Arkoun, *L'Islam, hier-demain*, 2nd ed. (Paris: Buchet Chastel, 1982), 120-137.

²⁶ Караныз M. Arkoun.

²⁷ Батышка байланыштуу айтылгандарды төмөнкү эмгектерден караныз: F. Braudel, *Civilisation matérielle, économie et capitalisme XVe-XVIIIe siècle*, vol. 3 (Paris: A. Colin, 1979); что касается ислама, см.: B. Lewis, *Comment l'Islam a découvert l'Europe* (Paris: La Découverte, 1984); а также: A. Hourani, *Europe and the Middle East* (London, 1980).

Коомдун эндогендик өнүгүүсү –

тышкы факторлор менен эмес, ички факторлор менен шартталган өнүгүү

гиянын алкагында жогорку технологияларды жана жаңы илимий багыттарды заманбап активдүү өнүктүрүү. Ошону менен бирге биз сөз кылып жаткан мезгилдин ичинде эндогендик өнүгүүнүн окшош процесстери аркылуу бүтүндөй коомдун өз ара байланышы жана интеграциясы жүргөн. Ошентип, бир жагынан, 18-кылымда дворяндар менен диниятчылардын, экинчи жагынан, соода буржуазиясынын ортосундагы, андан кийин 19-кылымдан баштап капиталисттик буржуазия менен пролетариаттын ортосундагы тирешүүлөр жана талаш-тартыштар күчөгөн. Жогорку процесс азыркы Батыштын социалисттик жана коммунисттик деп аталган эки тарабын жана ошондой эле либералдык партияларды аныктаган тарыхый формациялардын институттарын жана моделдерин пайда кылды. Чечүүчү жана ортомчу ролду ойноо үчүн илимпоздордон, ойчулдардан жана сүрөтчүлөрдөн турган коомчулугу бир тектүү таасирдүү катмарды, өнүгүү моделдеринин кризистеринин шарттарында, таанып-билүү долбоору катары заманбап интеллектуалдык компоненттин артыкчылыгын консолидациялоого умтулууда. Улуттук общиналык алкакта камтылган, же өзүнчө бир таптын өкүлү болгон акыл-эстин башка идеологиялык формациялардан социалдык артыкчылыкка ээ болушу адамзаттын универсалдуу тарыхынын көрүнүшү катары ырасталат²⁸. Бүткүл жерде, ар бир улуттук шартта, илимпоздордун дүйнөлүк коомчулугунун өнүгүүсү менен байланышкан азыркы замандын жаңы умтулуусу жана заманбап доору эбегейсиз зор тарыхый жана социалдык-маданий потенциалга ээ. Бирок, азыркы дүйнөнү бөлүп-жарган жана өзгөчө исламды кабыл албоого көмөктөшкөн идеологиялык бөлүнүүлөргө карабастан, азыраак аалымдар бул диндин Батышта калыптанган полемикалык жана ал тургай теологиялык көз карашынын тасиринде калышууда. «Мусулман чыгышынан» чыккан ушундай сызыктуу көз караш, өзүнчө болгон антикалык грек-рим доорунан тарта так ушул күнгө чейин үзгүлтүксүз уланып келатканын байкоого болот. Ошону менен бирге 7-12-кылымдардагы ислам тарыхтын катардагы бир эпизоду катары мүнөздөлөт. Бул полемикалык көз карашка ылайык, биринчи кезекте Ислам императордук Батышка жол ачуу үчүн ылайыкташкан же айланып өтүү үчүн керек болгон бир тоскоолдук катары кабылданууда.

Жер Ортолук деңизинин тегерегинде пайда болгон христиандык аяндын теологиясы, Израил мамлекетин актоо менен шартталган теологиялык көрүнүш жана ислам, Китеп жамааттарынын тарыхында үстөмдүк кылып келген өз ара четке кагуунун эски системаларын кайра жандандырат. Ар түрдүү жамааттык фантазияларды, эскирген маданий калыптарды жана гносеологиялык тоскоолдуктарды түбөлүккө калтырган жана бекемдеген бул көз караштар, азыркы доор менен грек-семиттик мейкиндик деп аталган нерсени түшүнүүнү когнитивдик аспектиде кайра уюштурууга аракет кылууда. Бул мейкиндик чындыгында Инд дарыясынан Атлантикага чейин созулуп жатканын, исламды артка ыргытып, романтикалуу кыялкеч бедунинге, сабырсыз же жалган рухий «Чыгышка»²⁹ айландырбоо керек экени мен буга чейин да баса белгиледим. Ошондуктан, ислам тескерисинче, заманбап Батыштын маданий концепциясынын пайда болушуна салым кошкон тарыхый факторлордун бири катары реинтеграцияланышы керек.

Отурукташкан Йемен, Месопотамия, Иран, Палестина, Египет жана Жер Ортолук деңиз цивилизацияларында чагылдырылган шаардык тип жана Куранда катуу айыпталган көчмөн тип, тарыхта биринчи менен толук

²⁸ Мага азыркы учурда семиотика улуттук, идеологиялык жана салттуу дискурстун чектерин эң натыйжалуу кесип өткөн илимдей сезилет.

²⁹ M. Rodinson, *La fascination de l'Islam* (Paris: Maspero, 1980).

интеграция болууга дайым каршылык көрсөткөн. Ислам цивилизациянын бул эки түрү буга чейин Ибн Халдун тарабынан толук талдоого алынган. Батыш Сахара проблемасы менен алыскы түштүктөгү туарегдердин абалын чагылдырган Алжир Сахарасы бүгүнкү күндө дагы деле уланып келе жаткан экологиялык маселелерге негизделген оппозицияны көрсөтөт. Көрүнүп тургандай, «Батыш» исламы шаардын исламы болуп саналат жана христианчылык сыяктуу эле мамлекет, Ыйык Жазуу (Китеп), православие, илим жана маданияттын ортосундагы функционалдык тилектештикти өрчүтүп, грек ой-пикири менен суугарылган. Орто кылымдагы христиандык Батыш тигил же бул араб ойчулунун, тигил же бул чыгармасынын чачыранды элементтерин жөн эле чогулткан эмес. «Христиандык» акыл жөнүндө, мен «ислам» акылы үчүн иштеп чыккан тарыхый жана критикалык көз карашта кандай айтсам, ошол эле мааниде айтууга болот. Грек-семиттик мейкиндиктин салтка жана жүрүм-турумдун архаикалык формаларынын көрүнүшүнө туура келген азыркы Батыш менен Чыгышка бөлүнүшү Ренессанс менен Реформация доорунан башталат.

Петрарктын тушунда эле христиандык көз карашка (карагыла. исламдын жахилиятка болгон көз карашы) карама-каршы салт менен модерндүүлүктүн мамилеси өзгөрүп баштаган: ал – Римдин кулашы, анын варварчылыкка өткөнү менен байланыштуу болгон.

Караңгылык менен жарыктын метафорасы, Исламдагы Чындык нуруна (Зулумат аль-жахилийя/нурул-Ислам) бутпарастык караңгылык барабар деген мааниде, христиандар үчүн да анын карама-каршылыгы менен алмаштырылган.

Лютер сыяктуу Кайра жаралуу доорунун гуманисттери жана окумуштуулары тарабынан өз кезегинде, илимдүү теологдордун (Исламдагы фуках жана уламалар) доктриналдык бийликтерине чектөөлөрдү эле эмес, ал тургай Ыйык Жазууну да изилдөө эркиндигин киргизишкен. Бул көз карашты Спиноза да кубаттаган жана тереңдеткен (Ибн Рушд исламдын алкагында да ушундай кылууга аракет кылган, бирок ортодоксалдык схоласттар анын эмгегин талкалашкан).

Мунун артынан «заманбап» Батышта бир катар окуялар болуп өттү, алар бар болуу концепциясын чектеп, анын символдук баалуулугун жок кылды. Декарт кеңейтилген субстанцияны ойлоноучу субстанциядан, ошондой эле субстанцияны субъекттен айырмалап, материалдык ааламды бир тектүү нерсеге айландырган. Бул механикалык жактан түшүндүрсө боло турган континуум. Метод катары төмөнкүдөй ыкма колдонулат: ойлоноу – ал классификациялоо, бөлүү, сүрөттөө, четке кагуу. Мисалы, Гегель диалектиканы киргизүү менен бул сызыктуу механизмди жумшартат, бирок андан кийин Маркс бүт тарыхтын ачкычы катары саясий экономияны негиз кылат, а Фрейд болсо, инсандын психикасынын түзүлүшүнүн күчүн аң-сезимди басууга чейин талдоого алат, Ницше баалуулуктарды жок кылып, грек-христиан этикасынын башына кайтып келет.

Туарегтер –

Мали, Нигерия, Буркина Фасо, Алжир жөне Ливиядагы берберлер тобының халқы

Окурман, мен модернизмдин (азыркы доордун)³⁰ «интеллектуалдык тарыхы» деп атаган окуялардын айрым бир маанилүү учурларын жана анын негизги актерлору жөнүндө кыскача баяндама жасаганым үчүн кечирим сурайм. Менин максатым, биринчиден, мен жогоруда айтып өткөндөй, ислам салты XVI кылымдан бери Батыштагы коомдун өнүгүшүнөн жана андан да маанилүүсү, бул өнүгүүдө тагдыр менен байланышы бар нерселерден катуу бөлүнүп калганын баса белгилейм. Ислам тууралу менин ой-пикирим: 19-кылымдан бери тарыхтан акылга жана аң-сезимге таасир этүүчү чет-төөнүн себептерин жана кесепеттерин таануудан жана түшүнүүдөн алыстап, 19-кылымдан бери анын салтын коргоо жана актоо менен гана алек болгонун белгилегим келет. Ал дайым колониялык империалисттик Батыш менен полемикага чыгып, ошону менен бирге өз тарыхын мифологизациялоо менен алек. Бирок, мен, азыркы Батышта, анын башкаруучу таптары ырастагандай, адамдын бардык өлчөмдөрүн эске алган тарыхый билимдердин жана аракеттердин моделдерин иштеп чыккан деп ырастай албайм.

Ошентсе да, заманбаптык өлчөмдөрдү, амбицияларды жана горизонтторду өзгөртүү процессинде, ошол эле учурда түшүнүктүүлүктүн жана тарыхый иш-аракеттердин жаңы мейкиндиктери ачылып жатат. Мында, Китеп жамааттарынын салттары гана эмес, жалпы адамзаттык салттар да кайра интеграцияланышы мүмкүн.

Бирок, аны маданий антропологиянын методдору менен изилдеп, бир борбордун чегинде эле жалпылоого мүмкүн болгон жерде эмес, тарыхый бүтүндүктү камтыган анын дүйнөдөгү бардык маданий формаларын эске алыш керек. Дал ушул өңүттөн алганда, ислам салтын толук изилдөө жана кайра карап чыгуу долбоору мусулман коомчулугу үчүн да, ааламды, планетабызды жана дүйнөнү изилдөө менен алектенген заманбап ой жүгүртүү үчүн да олуттуу мааниге ээ. Адамдын жашоосунун шарттарында салт өзүнүн жалпылыгы менен жогорудагы хадисте белгиленген бидъат ой жүгүртүүсүнөн чыгууну билдирет. Ошол эле учурда салттуу теологиялык дискурстун бардык концепциялары схоластикалык салттарга да, модернизмдин провинциялык, этноцентрдик, унитардык же позитивисттик дооруна карата да, өзүнүн сын айтуу функциясын жоготпойт жана жаңы чен-өлчөмгө ээ болот. Мындай түшүнүктөрдүн ичинен динди жана саясатты, светтик дүйнө менен байланышкан диний чен-өлчөмдөрдү (дин, давла, дүнья), ошондой эле Аян, Китеп, Ыйык Жазуу, ыйык, руханий, трансценденттик, ошондой эле классикалык метафизика, этика, укук, психология жана саясий экономия сыяктуу бүтүндөй терминологияны көрсөтүүгө болот.

Кайсы жергиликтүү салттар ортодоксалдык салттын, андан кийин унитаризмге³¹ глобалдашуу учурунда) карай азыркы доордун заманбап тенденциялары менен аралашып, фрагменттердин жана калдыктардын аба-лына келтирилген? Ортодоксалдык салтты кайра карап чыгууга жөндөмдүү интеллектуалдык модерн жок болгон учурда, кантип анын өзү адекваттуу эмес жана архаикалык эреже катары эскирген салт катары заманбап ко-

³⁰ Азыркы доордун улуу пионерлеринин эн позитивдүү салымын ишке ашырууга алып келген бардык изилдөөлөрдү жана ой-пикирлердин жетишкендиктерин дагы бир жолу баса белгилеп кетүү керек. Айтайын дегеним, мисалы, алар – Ф.Алькинин Декартты шыктандырган окуулары.

³¹ Унитардык модерндүүлүк деп мөн XIII-XIV кылымдардан баштап Батыш ой-пикирине негизделген субъекти өз денесинен бөлүүгө уруксат берип, бир катар жоболорду ырастаган түшүндүрмөнү жана тарыхый активдүү моделди таңуулаган маданий процессти айтып жатам. Алар классикалык метафизикада жалпыланган түшүнүктөргө таянган трансценденталдык онтология; Прометейлик Прогресс жана Эволюция, андан кийин Өнүгүү; өндүрүмдүүлүктүн конкреттүү мейкиндиги, светтик Акыл аркылуу мыйзамдаштыруу, «улуу адамдардын» пайда болушуна жол берген **кыялый** конструкциялардын негизинде топторду эзүүчү **топтордун куулук-шумдуктары**; мамлекет; улут; демократия; жалпы шайлоо укугу; секуляризация жана бийликти бөлүшүү; теңчилик; Liberty; бир туугандык; Чоң секирик ж.б.

омдун материалдык багыты менен сүрүлүп калат? Ортодоксалдык салттын өзү ислам динине ылайык пайда болгон, компетенттүү доктриналык орган тарабынан таанылган, бирок «бидаатчылар» тарабынан динден тайгандар деп таанылган мектептерди, адабияттарды жана ойчулдарды жок кылуу менен кандай зыяндарды келтирди? А балким, атаандашкан профессионал топтордун же этномаданий топтордун каармандары же дүйнө таанымы башка адамдар тарабынан тоскоолдуктарга учургандыр?

Бул суроолорго адегенде кандайдыр бир доктриналык ойлорду калтырып, тарыхый көз караштан жооп бериш керек³². Заманбап мусулман коомдорунун тарыхчылардын сын пикирлерин кабыл ала албашы, алар өздөрүнүн илимий дисциплинасын апокрифтик хадистерди изилдеген чыгыш филологдору сыяктуу абстракттуу принциптердин негизинде курушкан дегенди билдирбейт. Салтты, мен бул жерде белгилеген мааниде жалпысынан карап чыгуу, ага шек келтирүү, жабык конфессиялык жамааттар өздөрүнүн каада-салтына шек келтиргендерди жамандыктын булактары катары түздөн-түз өздөрүнө каршы чыгуу деп түшүнүшөт.

Мен Ливанда, Нигерияда жана башка жерлерде болуп жаткан трагедиялар бир гана диний себептерден улам болуп жатканын айткым келбейт; бирок диний фантазия өзгөчө тез «ыйык» өткөрүүгө мобилизацияланганы чындык. Тарыхтын жана маданий антропологиянын милдети диний фантазиянын манипуляторлору бурмалаган чындыктарды ачыкка чыгаруу болуп саналат³³. Тарыхтын жана маданий антропологиянын милдети диний фантазиянын манипуляторлору бурмалаган чындыктарды ачыкка чыгаруу болуп саналат. Биз жогоруда айтып өткөн Салт түшүнүгүн толугу менен китептин негизинде же мурунтан жашап келаткан теологиялык салттарынын алкагында теологияны өнүктүргөн айрым салттуу жамааттардын теологдору бирдиктүү система катары кабыл алышы мүмкүнбү? Теологиянын позициялары, азыркы тарыхтын биргелешкен, адам жана коом жөнүндөгү илимдер таңуулаган когнитивдик стратегиялар менен түзүлгөн жаңы контекстте кантип өзгөрөт, алар өздөрү бул тарыхтын жана анын чакырыктарына жооптордун продуктулары болуп саналбайбы?

3. ТЕОЛОГИЯЛЫК МАМИЛЕ

«Жашоо жолу жана дүйнөнү өзгөртүүнүн жолдору» («Des manières d’habiter et de transformer le monde») — «Initiation à la pratique de la théologie» китебинин биринчи бөлүмүнүн аталышы³⁴. Китеп Францияда басылып чы-

³² Дал ушул нерселерди мен китебимде бир нече эссе түрүндө айтканга аракет кылдым: M. Arkoun, *Pour une critique de la raison islamique* (Paris: Maisonneuve et Larose, 1984).

³³ Мен идеологиялык жана семиотикалык манипуляцияны айырмалаймын: биринчиси тактикалык, стратегиялык, циникалык; улуттук деңгээлде бийликке жетүү же сактап калуу үчүн эл аралык турмуштагы үстөмдүк кылуунун бардык стратегияларын жана саясий айла-амалдарды көзөмөлдөйт; экинчиси ар бир билдирүүгө мүнөздүү, ар бир сүйлөөчүнүн сөздөрүн талдоо операцияларын билдирет.

³⁴ Караньез, Б. Лоре и Ф. Рефуленин редакциясынын алдында жазылган: *Initiation à la pratique de la théologie*, B. Lauret et F. Refoulé (Paris: Cerf, 1982-1983), vol. 5

ккан. Бул бөлүмдүн аталышы, башка китеп сыяктуу эле, азыркы доордо Батышта да байкалган жана Исламда дагы деле жок болгон эволюцияга күбө³⁵.

Ислам дининин өкүлдөрүнүн бирине, ошондой эле иудаизмдин өкүлдөрүнүн бирине кайрылсак, ал дароо суроолорду жаратат: Аны кантип тандоо керек? Кандай критерийлер менен? Ортодоксалдык критерийди колдонуу же Салтка толугу менен кайрылуу туурабы?

Мисалы, христианчылыкты өз алдынча чечмелеп, бирок ошол эле учурда өздөрүнүн бардык көңүлүн өздөрүнүн ишениминин³⁶ кайталангыс маанисин жарыялоого бурбашы үчүн алар келтирген далилдер ортодоксалдык агымдардын жоболорун салыштыруу гана экенин айтуу зарыл; булардын баары ар кандай теологиялык айырмачылыктарды бүтүндөй теологиялык салттар менен *topoi* катары интеграциялоо аракетин; (ошол эле учурда биз салыштыруу эмне экенин билебиз) үч жазма салтта³⁷ тең жалпы карама-каршылыктарды, апорияларды аныктоодон баштоо керек.

Акыркы милдет абдан маанилүү, анткени ал бизге жаңы ойлорду жаратуучу жана азыркы учурда ойго келбеген, өнүккөн теологиялык чөйрөдө формулировкаланбаган нерселерди ачууга мүмкүндүк берет. Христиандык жана ислам ишенимдери үчүн жалпы апориянын конкреттүү мисалын карап көрөлү: бир жагынан Иса пайгамбардын кайра тирилишинин тарыхыйлыгы, экинчи жагынан Курандын кудайлык аныктыгы. Батышта, 19-кылымдан бери өкүм сүргөн тарыхый контекстте, христиан теологдору тарыхый-сынчыл мамилеге таянып, «кайра тирилүү» фактысын жокко чыгарууга жооп таба алышкан эмес. Бернард Лореттин акыркы аргументтеринин³⁸ абдан түшүнүктүү ырастоосу университеттин жетекчилигине кайрылуунун чектелүүлүгүн жана ишенимди түшүнүүнүн артыкчылыктарын көрсөтүп турат.

Адегенде автор тирилүү фактысынын «тарыхый жүйөлүүлүгүнүн» жок дегенде бир бөлүгүн сактап калууга аракет кылган; андан кийин ал тирилүү идеясынын функцияларын жана маанилерин карап чыгууга киришип, бирок, тирилүү идеясын далилдөөгө мүмкүн болбогон тарыхый фактыны кабыл алууга жол бергендигин ачык моюнга албайт. Мындай таанып билүү ар бир илимий изилдөөчүдөн гана талап кылынбайт; ал өзгөчө ыйманга чакыруунун сырдуу күчүн өтө оңой колдонгон теолог үчүн зарыл. Психологдор жана психоаналитиктер ишеним, эң башкарылгыс жана айтылбаган импульстарды, каалоо импульстарын, эс тутумдун эң татаал түзүлүштөрүн, фантазиянын эң бир фантастикалык сүрөттөрүн, жүрөктүн эң күчтүү импульстарын жана акылдын эң катуу талаптарын да жашыра аларын көрсөтүштү. Бирок, бул көп кырдуу жөндөмдүүлүктөрдү өздөштүрүү ар бир маданият тарабынан таанылган жана практикаланган рухий дисциплинанын формаларына жараша болот. Ал эми теологдор өздөрүнүн ой жүгүртүүлөрүндө бар болжолдоолорду изилдөөнү улантышууда жана Аян китебинде айтылган Кудайдын актылары менен адилеттүү жүрөктүн таза, туура жана ар дайым адекваттуу макулдугу катары бардык ыймандууларга басым кылышат.

Теологдор бул идеалдуу ишенимди педагогика аркылуу актуалдаштырууга умтулуп, ошону менен бирге жеңүү керек болгон бардык тоскоолдуктарды женип өтүүгө даяр деп элестетүүгө болот. Бирок, алар абсолют-

³⁵ *Initiation à la pratique de la théologie*, B. Lauret et F. Refoulé (Paris: Cerf, 1982-1983), vol. 1, 12

³⁶ Ошол эле жерде

³⁷ М. Таибинин исламга кошкон салымы катардагы эле бирөөнүн кылган иши сыяктуу мүнөзгө ээ.

³⁸ *Initiation à la pratique de la théologie*, B. Lauret et F. Refoulé (Paris: Cerf, 1982-1983), vol. 2, 378-407.

тукка алып барат деп ырастаган касиетти адам рухуна таңуулоону улантып жаткан бардык чектөөлөр жана башаламандыктар үчүн кечирилиши мүмкүн эмес. Мен, муну Исламдагы кайра тирилүүгө карата артыкчылыгын көрсөтүү үчүн эмес, тескерисинче, жаңы ой жүгүртүү (жана талкуу) чөйрөсүн алдыга жылдыруу үчүн айтып жатам. Аны христиандык менен исламдын салттуу дооматтары болгон көйгөйлөрдү эске алуу менен жеңүүгө болот. Алсак, кайра тирилүү, Курандын кудайлык экендигине байланышкан көйгөйлөрүнө караганда мурда коюлган.

Мен жогоруда Мекке жана Мадинадагы каршылаштар бул сахихты аныктоо үчүн далилдерди³⁹ кантип талап кылышкандыгы жөнүндө айтып өттүм, аны элчилердин доорунан бери шакирттер бош мүрзө жана кайра тирилүү жөнүндө талашып-тартыштарынан билүүгө болот. Эки учурда тең биз алгач билим психологиясынын проблемасына туш болобуз: жаратылыш кубулуштары жөнүндөгү эмпирикалык билим менен табияттан тышкаркы же кудайлык деп аталган кубулуштардын психикалык чагылдырылышынын ортосунда кандай чек болушу керек? Иса пайгамбардын доорунда, Мухаммеддин мезгилиндегидей эле, сезүү тажрыйбасына негизделген акыл-эс түшүнүгү мурунтан эле кабыл алынган, бирок «жүрөк» кереметтүү жана мифологиялык билимге ачык бойдон калган. Тарыхчы эң оболу сунуш кылынган билимдердин түрлөрүнүн алдында аң-сезимдин бул эки конфигурациясынын ортосундагы интерференцияларды жана ажырымдарды баалаганы абзел. Үч динде тең теологиялык ой жүгүртүү билимдин психологиясы жөнүндөгү маселе – эгер ал чындап эле бүгүнкүдөй⁴⁰ радикалдуу түрдө коюла турган болсо, Аян китебинде чечилгендей жүргүзүлгөнү тарыхый чындык. Ошентип, биз салтка жана анын калыптанышынын тарыхый шарттарына кайрылып келебиз. Курандын ('и'жаз) Теңирден келип чыгышы жөнүндөгү бүтүндөй теория жашыруун сырга күбө. Эки учурда тең көтөрүлгөн олуттуу акыл проблемасынын (тирилүү жана Куран) апологетикалык жана дидактикалык «чечимдерге» айланышы аны ырастайт. Христиан ой жүгүртүүсүнөн айырмаланып, азыркы ислам ой жүгүртүүсү кандайдыр бир маселени өзүнүн тарыхый көз карашында кароодон баш тартат. Бул сын көз караштар жана түрдүү салттарды камтыган теологиялык мамилеге чакырыктар христиан бийликтерин да, мусулман уламаларын да кайдыгер калтырарын алдын ала айта алам. (Раввиндер да менин сынымдан четте калбаганы анык).

Мен буга чейин эле «көтөрүлбөс нукуралыкты» ачык коргогон догматикалык салттардын арасында аң-сезимсиз, жашыруун конвенциянын бар экенине ынанган учурларым көп болгон. Ошондуктан, бул багытта алда канча «олуттуу» жана илимий жактан пайдалуураак милдеттер менен

³⁹ Караныз М. Arkoun, *Le problème de l'authenticité divine du Coran // Lectures du Coran* (Paris: Maisonneuve et Larose, 1982)

⁴⁰ Ислам ичинде мутазилиит мектеби бул суроону жеткиликтүү изилдешкен: Караныз. Marie Bernard, *Le problème de la connaissance d'après le Mughni du cadi 'Abd al-Gabbar* (Algiers, 1982).

алектенген окумуштуулардын коомчулугунан да жардам күтүүнүн мааниси жок. Демек, кылымдар бою жалындуу вазирлердин монополиясы же башка максаттарды көздөгөн полемиктердин бутасы болгондон кийин диний пикир өз алдынча ойчулдарды издөөдө.

Мен адам жана коомду изилдөөдөн теологияны четтетип койбогонум анык деп ойлойм? Бирок теология ар кандай когнитивдик операция үчүн жалпы эрежелерге баш ийиши керек. Бул үчүн, алар жаңы негиздер боюнча, дагы бир жолу ачыкка чыгаруу маселесин көтөрүшү керек.

Бул ар бир салт өзү жөнүндө билдирген дискурстардын жанаша жашоосуна сабырдуулук кылуу маселеси гана эмес; кандайдыр бир салттын пайда болушунун жана иштешинин эң оболу тарыхый, психологиялык жана антропологиялык шарттарын, андан кийин үч монотеисттик диний салтты түшүндүрүү зарыл. Ошондон кийин гана китеп жамааттарындагы Ыйык Жазуунун, Аяндын жана Салттын ортосундагы байланышты теологиялык жактан кароого болот.

АХАД котормосу. – БАУ, Бишкек, 2023.

Булак: M. Arkoun, *Aspects d'Islam* (Brussels: Facultes Universitaires, Saint Louis, 1985)

ТАЛКУУЛОО ҮЧҮН СУРООЛОР:

1. Бүгүнкү күндө диний ислам дискурсунда салттын орду кандай?
2. Учурдагы диний салт менен идеологиянын ортосунда кандай айырма бар?
3. Исламдагы диний салтты изилдөөгө илимий ыкмаларды киргизүүгө болобу?
4. Исламдагы диний салтты изилдөөдө азыркы илимпоздор кандай кыйынчылыктарга туш болушат?
5. М.Аркундун көз карашы боюнча исламдын диний салтын түзүү үчүн турмушка, маданиятка жана практикага катышкан адамдар канчалык деңгээлде реалдуу салым кошо алышат?
6. М.Аркундун айтымында, каада-салттын азыркы ислам менен кагылышуусу эмнеде?
7. Тарыхта жана бүгүнкү күндө исламдын диний салтында светтик интеллигенциянын орду кандай?

КАЙТАЛОО ҮЧҮН СУРООЛОР:

1. М.Аркундун пикири боюнча исламдын диний салтынын табиятын кандай илимий ыкмалар бизге эң эффективдүү ачып бере алат?
2. Исламда текст жана салтты изилдөөдө тарыхый методдун орду кандай?

СЫНЧЫЛ ОКУУ

АХАДдын Душанбе шаарындагы Ресурстук Борбору, Тажикистан.

Текстке сын көз карашы жок окурман китепти окуп, андан кандайдыр бир окуянын фактыларын эстей алат, ошондой эле бул окуянын жалпы кабыл алынган интерпретациясын үйрөнө алат. Текстке сын көз караш менен караган окурман ошол эле чыгарманы окуй алат, бирок келтирилген фактыларды алдын ала талдоосуз же кийин фактыларды ырастоо үчүн жаңы далилдерди издебестен кабыл албайт.

Айырмалоо белгиленген чоң салттарын исламдын анык диний булактарын фактылардын негизделген илимий-изилдөө ыкмаларына, түзүшөт дискурсиялык талаасы үчүн аларды интерпретациялоо иши Мухаммад Аркундун «Заманбап ислам: адам карата каада-салттары», алар үчүн маанилүү болуп саналат, өзгөчөлүктөрүн түшүнүүдө критикалык мамилелер Гуманитардык билимдерде колдонулат.

Окурмандар үчүн текстке сын көз карашсыз – Мухаммад Аркундун эмгеги негизинен исламдын улуу салттарын изилдөөгө жана аны чечмелөөгө ар кандай теориялык ыкмаларды, азыркы контексттен жана ыйык тексттерди анализдөөгө байланыштуу билимдин жана методологиянын илимий арсеналынан сунуштайт.

Текстке сын көз менен караган окурмандар үчүн – Аркун диний ислам салтын изилдөө үчүн ар кандай теориялык ыкмаларды сунуш кылат, бул илимий дискурска дайыма эле кире бербейт. Мухаммад Аркун диний нукура тексттерди жана каада-салттарды түшүнүүгө жана чечмелөөгө таасир этүүчү төрт негизги ыкманы гана сунуш кылбастан, көбүнчө мусулман интеллектуалдык дискурсун этибарга албоо жана аны заманбап изилдөөлөрдө чет жакага жылдыруу менен мүнөздөлгөн көйгөйлөрдү жана сууроолорду ачып берет.

Студенттер фактыларды жана идеяларды бирдиктүү жана туура чечмелөө жок экенин, аларды чечмелөө үчүн мүмкүн болгон жана алгылыктуу жолдордун бүтүндөй палитрасы бар экенин түшүнүшү керек; алар (студенттер) кандайдыр бир жол менен макул болушат.

Ал эми текстке сын көз караш менен караган окурман көбүрөөк нерсеге умтулат. Ошентип, Аркун эмнени ойлоп жатканын түшүнгөндөн кийин, бул окурман анализ аркылуу бул тексттин эмнеге жетишкенине да көңүл бурат. Баарынан мурда ал суроолорду берет: автор мисал, аргумент келтиреби? Ал эмне жөнүндө талашып жатат? Аркун окурмандардын жактыруусуна ээ болобу? Мухаммед Аркун өзү бул чыгармада негизинен кимге кайрылат? Ал өз көз карашын жакшыраак түшүндүрүп берүү үчүн дал келеби? Акыр-аягы, мындай терең талдоонун негизинде, текстке критикалык мамиле менен окурман бүт текст эмнени билдирери жөнүндө жалпы жыйынтыкка келет.

Төмөндө окуунун жана ой жүгүртүүнүн ар кандай ыкмаларында чагылдырылган анализдин этаптары жана ыкмалары келтирилген:

- тандалган текст эмне жөнүндө – кайталап айтып берүү – текстте берилген темаларды талкуулоо же талдоо. Текст эмнеге жетишет – сүрөттөп берүү – текстте берилген дискуссияны талкуулоо
- текст эмнени билдирет: чечмелөөнү, талдоону же тексттин маанисинби?

Суроо: М. Аркундун «Салтка бурулган азыркы ислам» аттуу чыгармасы кайталап айтып берүүбү, талдообу, сүрөттөп берүүбү же чечмелөөбү?

СЫН КӨЗ КАРАШ МЕНЕН ОКУУНУН МАКСАТЫ

Текстти сын көз караш менен окуу студенттердин алдына так аныкталган максаттардын бар экендигин билдирет:

- автордун максаттарын аныктоо;
- анын үнүн жана аны далилдөөчү элементтерди түшүнүү;
- автордун терс, алдын ала пикирде болуу, бейкалыс жактарын аныктоо, б.а. чыныгы көз карашын ачуу;
- балким авторго суроо берүү;
- окулган текстке болгон өз позицияңызды аныктоо;
- тексттин ичинен окурман үчүн эң маанилүү деп эсептеген абзацка түшүндүрмө бериңиз.

Суроо: Мухаммед Аркундун «Заманбап ислам: салтка туш болуу» аттуу эмгегиндеги терс пикирлерди байкадыңызбы?

ТЕРЕҢ ОЙЛОНУУ

Сын көз караш менен ой жүгүртүү – бул «берилген билдирүү боюнча өкүмдү кабыл алууну, четке кагууну же токтотууну каалайбызбы, аны кылдат, атайылап аныктоо; бул билдирүүнү кабыл алуу же четке кагуу биздин ишенимдүүлүгүбүздүн деңгээли» (Мур менен Паркердин «Критикалык ой жүгүртүүсүнөн»).

СЫНЧЫЛ ОКУУНУН СТРАТЕГИЯЛАРЫ:

Аркундун «Заманбап ислам: салтка туш болуу» китебин окугандан кийин, өзүңүзгө төмөнкү суроолорду бериңиз:

1. Бул эмгекте негизги тема кайсы?
2. Аркун өз ишинде кандай жыйынтыкка келген?
3. Аркундун ишениминин жана илимий ишенимдин себептери эмнеде? (Сапатсыз баа берүүдөн сак болуңуз: өкүнүч, коркуу, статистиканы туура эмес колдонуу ж.б.)
4. Аркун фактыларды же пикирлерди колдонгонбу?
 - Фактыларды ырастоого болот.
 - Пикирлерди ар дайым ырастоого мүмкүн эмес. Анткени алар дайыма эле татыктуу далилдерге негизделбейт.
5. Аркун нейтралдуу же эмоционалдуу сөздөрдү колдонгонбу? (Текстке сын көз караш менен караган окурмандар пикирлердин тактыгын текшерүү үчүн колдонулган тилди гана эске алышпайт).

КРИТИКАЛЫК ОКУРМАНДЫН МҮНӨЗДӨМӨЛӨРҮ:

1. Алар өздөрүнө чынчыл болушат.
2. Алар манипуляцияны четке кагышат.
3. Алар баш аламандыкты жеңет.
4. Алар суроолорду беришет.
5. Алар өз өкүмдөрүн далилдерге негиздешет.
6. Талкуулоо объекттеринин ортосундагы байланышты издешет.
7. Алар интеллектуалдык жактан эркин болушат.

Булак: Adapted from Joe Landsberger «Thinking Critically» The Study Guides and Strategies, St. Paul, Minnesota: University of St. Thomas (UST), April, 2003 URL: www.criticalreading.com

ЛЮТЕР ВОРМСТО «Мен ушунда турам...»
Сүрөтчү Антон фон Вернер (1843 -1915)

МАРТИН ЛЮТЕР ЛАТЫН ЧЫГАРМАЛАРЫНА КИРИШҮҮ

Мартин Лютер (1483-1546) Германиядагы Виттенберг университетинин теология профессору болгон. Ал 1517-жылы индульгенцияларды сатууга каршы чыгуу тууралуу коомдук билдирүүлөрдү уюштурган. Индульгенция өзүнүн чыныгы маанисинде Рим-католик чиркөөсүнүн башчысы – Рим папасы тарабынан берилген күнөөлөрдүн кечирилиши жана күнөөкөрлөрдүн чиркөө жазасынан бошотулушу. Бирок, Лютердин убагында индульгенциялар күбөлүк түрүндө базарларда сатылчу. Күбөлүк үчүн төлөнгөн акча бардык күнөөлөрдөн тазаланууну камсыз кылган. Лютер биринчи жолу 1517-жылы «95-тезис» аттуу эмгегинде чиркөөнү реформалоо зарылдыгын айткан. Лютер өзүнүн тезистерин үгүт тараткан чиркөөсүнүн дубалдарына илип алган. Бул тезистерде Лютердин Библияны жана ар кандай диний тартиптерди түшүндүрүүдөгү талаш-тартыштарга келтирген далилдери болгон. Лютер эч качан Папаны ачык сындаган эмес жана католикттик чиркөөсүнөн радикалдуу бөлүнүүнү колдобосо да, анын иш-аракеттери батыштык христиан дүйнөсүндөгү «Протестанттык Реформация» аттуу күчтүү кыймылдын өнүгүүсүнө таасир эткен. Ал үч негизги принципке негизделген: Библиянын Сөзүнүн өзгөчөлүгү, ишеним аркылуу куткарылуу жана адам менен Кудайдын ортосунда түз байланыш мүмкүнчүлүгү (чиркөөнүн катышуусу жок эле). Өзүнүн чыгармаларына киришүү катары латын тилинде жазган кийинки сунушталган текстте Лютер окурманга ошол мезгилдеги тарыхый өзгөрүүлөргө жалпы түшүнүк берет. Лютер өзүнүн айыптоосун чиркөөнүн адилетсиз иш-аракеттери менен байланыштырып, христиандык ишеним боюнча өзүнүн түшүнүгүнүн өнүгүшү жөнүндө ой жүгүртөт.

Кымбаттуу окурман!

Менин китептеримди (же балким, аларды менин түнкү изилдөөлөрүмдүн башаламандыгынын натыйжасы десем дагы болот) басып чыгаргысы келгендердин баарына мен чыдамкайлык менен каршы турдум. Биринчиден, менин жаңы чыгармаларымдын астында байыркы авторлордун чыгармалары көмүлүп калбоосун көздөдүм жана ал окурмандын байыркы чыгармаларды окуусуна тоскоолдук болбосун дедим. Экинчиден, азыркы учурда, Кудайга шүгүр, көптөгөн системалуу түрдө уюштурулган китептер бар, айрыкча **Филипп** жазган «Лочи жамааттары», алардан теолог же **епископ** шек санабастан изгиликтин теорияларын окуп, жетиштүү толук маалыматты таба алышат. Үчүнчүдөн, эң негизгиси, Библия азыр дээрлик бардык тилдерде бар. Бирок баш аламан окуялардын артынан менин иштерим жапайы башаламандыкка, иретсиз хаоско окшошуп, азыркы учурда мен дагы аларды иретине келтире албай турган чагым.

Ушул себептен, менин бардык китептерим түбөлүк унутулуп калышын каалар элем, себеби андан дагы жакшы китептердин жаралышына мейкиндик кеңейет эле. Бирок, башка адамдар өздөрүнүн тайманбас, одоно аргументтери менен мени китептеримдин басылышына макул болууга мажбурлашты. Эгерде тирүү кезимде аларга чыгармаларымды басып чыгарууга уруксат бербесем, анда мен өлгөндөн кийин алар окуялардын тартибин, анын артында турган себептерди билбей туруп баары бир басып чыгарарын айтышты. Анда мындан дагы көп түшүнбөстүктөр жараларын билдим.

Филипп –

Немец гуманисти, теолог,
Лютердин кесиптеши

епископ –

Чиркөөдөгү жооптуу
башкы дин кызматчы

Индульгенцияларды сатуу

Саул –

Башкы христиан дининин алгачкы элчиси жана миссионери Ыйык Павел деген аты менен таанымал

Эпикуреец –

Жашоонун манызын ырахаттан тапкан адам

архиепископ –

башкы епископ

Майнц –

Германиядагы шаар

Ошондой эле мага биздин эң атактуу тандалмалуу канзада Иоанн Фредериктин каалоосун жана буйругун эске алууга туура келди, ал бастыруучуларга бул басылманы басып чыгаруу гана эмес, эң кыска мөөнөттө ушул тапшырманы аткарууга буйрук берген, тагыраак айтканда, мажбурлаган.

Андан тышкары, мен окурманымдан, Куткаруучубуз Иса Пайгамбардын урматына, бул чыгармаларга кыраакылык менен, керек болсо «борукердик менен» кароосун суранам. Мен бул ишке киришкен кезимде монах болуп, эң катуу папист болгонумду окурман билсе керек. Мен ал кезде папалык доктриналарга ушунчалык ишенип, берилген элем, эгер Папага баш ийүүнүн деңгээлин бир аз эле төмөндөтүүнү жактагандар болсо аларды колумдан келсе өлтүрүп же өлтүрүүгө катышууга даяр болчумун. Мен ушундай **саул** элем, андайлар азыр деле көп. Мен Папаны коргоодо мисирейип, сөзгө келчү эмес элем, Эк жана ага окшогондор сыяктуу эле, бирок алар, менин оюмча, Папаны олуттуу милдеттенмелери үчүн эмес, курсактары үчүн гана коргошкон. Мага ушул күнгө чейин алар **эпикурейчилердей** эле Рим папасын шылдыңдап, күлүшкөндөй сезилет. Мен муну өтө олуттуу кабыл алчумун, анткени Кыямат күнүнөн абдан коркуп, жүрөгүмдү сактап калгым келчү.

Ошентип, өзүмдүн алгачкы эмгектеримде мен момундук менен, мага мүнөздүү болгон ишеним менен Папага көптөгөн маанилүү нерселерде багынып бергенимди көрөсүңөр, аларды кийинчерээк дагы, бүгүнкү күндө дагы мен чоң акарат жана жийиркеничтүүлүк деп таанып келем. Ошондуктан, урматтуу окурманым, бул катаны (же менин жалаачыларым айткандай, бул карама-каршылыкты) мезгил менен менин тажрыйбам ашылтоолоп коюңуздарды суранам. Башында мен жалгыз болчумун, албетте, мындай иштер менен алектенүүгө анда мен өтө акылсыз жана билимсиз болчумун. Мындай башаламандыкка жеке каалоом эмес, Кудай өзү күбө болгондой, абсолюттук кокустук түрткү болду. 1517-жылы индульгенция болор-болбос акчага сатылып турган (сыйлык катары берилген – дегим келип турат), мен анда дин кызматчысы, теология илиминин жаш доктору элем, алардын айтуусу боюнча. Мен элди индульгенция саткандардын кыйкырыктарына көңүл бурбоосун сурана баштадым. Мен аларга мындан да жакшы иштери бар экендигин айтып турдум жана бул маселелерде Папа мен тарапта экенине ишенгем. Мен анын бекемдигине абдан ишенгенмин, анткени ал өзүнүн жарлыктарында күнөөлөрдү өтө көп санда кечирип жаткан дин кызматкерлерин ачык эле айыптаган.

Андан көп узабай, мен эки кат жаздым, бири Альбертке – **Майнцдагы архиепископко**, ал индульгенцияларды сатуудан түшкөн кирешенин жарымын алып турган (кирешенин экинчи жарымын Рим папасы алчу экен, ал учурда мен аны билген эмесмин), экинчисин – Жеромго, **Бранденбургдун** епископуна. Мен алардан күнөөлөрдүн кечирилишин сатып жаткан дин кызматкерлеринин уятсыз, Кудайга жакпаган иштерин токтотууну жалындым, бирок алар мени тоготпой коюшту. Ошондуктан, мени тоотпогондуктарын сезип, жоболордун тизмесин жана ошол эле учурда индульгенцияны айыптаган немис тилиндеги насаатымды жарыяладым. Бир аздан кийин мен «Түшүндүрмөлөрдү» жарыяладым, анда мен Рим Папасынын урматтына, күнөөлөрдүн кечирилиши айыпталбашы керек экендигин айтып, бирок кайрымдуулук иштери күнөөлөрдү кечирүүдө артыкча болорун ырастагам.

Мен асманды жерге түшүрүп, жерди өрттөп жиберип, Папа тарабына сынга алындым. Мага тез арада Римге келүү буйругу берилип, бүткүл папалык мага каршы чыкты.....

[Андан кийин, Лютер анын Чиркөө менен күчөгөн күрөшү жөнүндөгү 1518 жана 1519-жылдарындагы окуяларды талкуулайт. Кийинки бөлүк Лютердин бир немец ак сөөк адамдын Папага бардыгы баш ийиши керек деген сөзүнө жооп]

Менин тажрыйбамдын мисалында сиз катасыз күрөшүүнү жүргүзүү канчалык кыйын экенин көрө аласыз, андай күрөш бирдиктүү стандарттарга ылайык оңдолуп, узакка созулган адаттар аркылуу табигый нерсеге айланат. «Адаттан арылуу кыйын», «Адат – экинчи табият» деген афоризмдер кандай туура санат сөздөр. «Эгер адатка каршы турбаса, ал зарылчылыкка айланат» деген **Августиндин** айтканы эн туура. Жети жыл бою мен ыйык аяттарды кылдаттык менен изилдеп, дээрлик бардыгын жатка билүү үчүн аларды окутуп жүрдүм. Ошол убакытта мен Иса Пайгамбар жөнүндөгү негизги билимди, ага болгон ишенимди (бизди актаган жана куткарган иштерге эмес, Иса Пайгамбарга болгон ишенимди) өзүмө сиңирип алгам. Анан, ушул мезгилде Папа Кудайдын укугу менен чиркөөнүн башчысы болгон эмес деген божомолду мен эл алдында коргой баштагам. Бирок мен дагы деле туура жыйынтыкка келе алган жокмун. Папаны анда шайтан жиберген болушу керек эле, анткени Кудайдан болбогон нерселердин баары – шайтандан.

Жогоруда айтканымдай, мен Ыйык Чиркөөнүн үлгүсү менен наамына жана өзүмдүн көнүмүш ой жүгүртүүмө ушунчалык берилгендигимден, Папаны чиркөөдөн дагы бийик тургандыгын адам укуктарынын бири катары кабыл алган элем. Бирок, эгер бул укук Кудайдын күчтөрү тарабынан колдоого алынбаса, анда ал жалган жана шайтандан чыккан. Анткени, биз ата-энебизге, жарандык бийликке алар айткандыгы үчүн эмес же алардын ушундай кылгыла деген буйругу менен эмес, Кудайдын каалаганы үчүн баш ийебиз. Ошондуктан, мен папалык бийликке ушунчалык жабышып калгандарды, өзгөчө Ыйык Жазууну же башка ыйык китептерди окубагандарды азыраак жек көрө алам, анткени мен өзүм да көп жылдар бою Ыйык Жазууну кунт коюп окусам дагы, папалыкка дагы деле жармашып жүрөм...

[Чиркөө менен башка келишпегендиктерди талкуулагандан кийин, Лютер бул анын ишенимине кандай таасир эткенин сүрөттөп, кириш сөзүн аяктайт.]

Ошол эле 1519-жылы, мен забурларды кайрадан которо баштадым. Тажрыйбанын аркасында мен өзүмдү ишенимдүүрөөк сездим, анткени

БИБЛИЯНЫН МУКАБАСЫ
Германиядагы Библиянын толук текстинин биринчи басылышы, 15-кылым

Августин –
(354-430) – Христиан
теологу жана философ

Галаттар –
кельт уруулары

университетте Ыйык Павел жазган «Римдиктерге кат», «Галаттарга кат» жана «Еврейлерге кат» (к. Жаңы Келишим) эмгектери менен иштөөгө туура келген. Менде Ыйык Павел римдиктерге жазган катында эмне жөнүндө айтып жатканын түшүнүүгө болгон күчтүү каалоо пайда болду, бирок ушул убакка чейин менин алдымда бир тоскоолдук бар болгон – жок, менин токтоолугум эмес – биринчи бөлүгүндөгү бир гана сөз эле: «Анда Кудайдын адилеттүүлүгү ачылчу». «Кудайдын адилеттүүлүгү» мен бул сөздү жек көрүп калдым, себеби аны колдонууда жана менин мугалимдеримдин адатына ылайык мен философиялык жактан шилтеме катары формалдык жана активдүү адилеттүүлүк деп аталган, б.а. адилеттүүлүк, ага ылайык Кудай адилеттүү, ошондуктан күнөөкөрлөрдү жана адилетсиздерди жазалайт.

Бирок, мен күнөөсүз монах болсом дагы, мен Кудайдын алдында абийирим абдан кыйналган күнөөкөр экенимди сездим. Кудай менин канааттануума ыраазы экенине ишенген жокмун. Мен күнөөкөрлөрдү жазалаган адилеттүү Кудайды жактырбай эле эмес, мен аны жек көрдүм. Жымжырттыкта акарат кылбасам дагы, мен катуу наалыдым жана Кудайга ачууландым. Мен айттым: «Биринчи күнөөнүн айынан түбөлүктүүлүгүбүздөн ажыраган байкуш күнөөкөрлөр, Он осуятта баяндалган балээлердин баары бизди эзип жаткандыгы жетиштүү эмеспи? Эмне үчүн Кудай Инжилде бактысыздыкты биринин артынан бирин төгүп, бизди өзүнүн адилеттүүлүгү жана каары менен Инжилде коркутат?» Ошентип, абийирим жапайы жана ачууланган бойдон мен жиндендим. Мен «Римдиктерге 1» китебиндеги Ыйык Павел жазган үзүндүгө кайра – кайра кайта бердим жана анын эмнени айткысы келгенин билгим келди.

Мен ошол сөздөрдүн үстүнөн күнү-түнү өткөрдүм, акыры, Кудайдын ырайымы менен контекстке көңүл бурдум: «Кудайдын адилеттүүлүгү анын өзүндө ачылды». «Адилеттүү адам ишеним менен жашайт» деп жазылган. Мен бул сапта адилеттүү адам Кудайдын белеги, б.а. ишеним менен жашайт, Кудайдын адилеттүүлүгү ушунда экенин түшүнө баштадым. Мен бул саптын мааниси Кудайдын адилеттүүлүгү Инжилде ачылып жатканын түшүнө баштадым, бирок бул адилеттүүлүк пассивдүү, башкача айтканда, кечиримдүү Кудай аны биздин ишенимибизди актоо үчүн колдонот. «Адилеттүү адам ишеним менен жашайт» деп айтылгандай. Бир маалда мен өзүмдү кайра төрөлүп, бейишке ачык дарбазадан киргендей сездим. Ошол эле учурда мен Ыйык Жазманы жаңы жарыкта көрдүм. Мен Ыйык Жазманын текстин эскерип, андан башка окшош маанидеги жерлерин таптым, б.а., Кудайдын жаратуусу бизде жаратканы деп. Кудайдын бийлиги – ал бизди күчтүү кылат. Кудайдын акылмандыгы – ал бизди акылман кылат. Кудайдын күчү, Кудайдын куткаруусу, Кудайдын улуулугу.

Мен Кудайды кандай берилип жек көрсөм, ошондой эле жалындуу сүйүү менен мен үчүн эң таттуу «Кудайдын адилеттүүлүгү» деген сөздү даңазаладым. Ыйык Павелдин бул сөзү мен үчүн бейиштин дарбазасы болуп калды. Ошондон кийин мен Августиндин «Рух жана жазуу жөнүндө» аттуу ишин окуп чыктым, анда мен күткөн нерсени таба алдым. Мен анын «Кудайдын адилеттүүлүгү» дегенге берген түшүндүрмөсү меникине окшош экендигин таптым. Биз үчүн, Кудайдын адилеттүүлүгү – бул Кудай бизди актаганда бизге берген нерсе. Августин өз оюн жеткиликсиз түрдө айтса дагы, Кудай бизге кантип адилеттүүлүктү тартуулап жатканын майда-чүй-

Карл V –
(1500-1558)
Испаниянын королу

Анабаптисттер –
радикалдуу
протестанттык
кыймылдын өкүлдөрү,
ымыркайды сууга
чөмүлтүлүшү
жараксыз деп
эсептешкен

дөсүнө чейин түшүндүрбөсө дагы, мен анын бардыгыбызга берилген Кудайдын адилеттүүлүгү жөнүндө айтканына ыраазы болдум.

Ушул ойлор менен куралданып, мен кайрадан забурларды чечмелөөгө кириштим. Бул эмгек узакка созулган комментарийге айланышы мүмкүн эле, бирок кийинки жылы император Карл Бешинчи түзгөн кеңешмеге чакырылдым жана ошентип мен баштаган ишимди кайра таштап кетүүгө аргасыз болдум.

Урматтуу окурман, мунун бардыгын сизге айтып жатканымдын себеби, эгер сиз менин чыгармамды окуй турган болсоңуз, анда бир нерсени эсиңизге алып коюуну суранам: мен жогоруда белгиленгендей, Августин сыяктуу эле өзү жөнүндө жазгандардын биримин жана жазуу менен окуунун учурунда ийгиликтерге жетишкендерденмин.

Мен күтүлбөгөн жерден кемчиликсиз (чындыгында бул адамдар өздөрү эч нерсени билдирбегендер эле) болуп кеткендерден, иштебегендерден, азгырылбагандардан, тажрыйбасы жоктордон эмесмин, бирок Ыйык Жазууларды бир карап эле, алардын рухун сезгендерден эмесмин.

Индульгенцияларды сатуу 1520-1521-жылга чейин болгон. Андан кийин Ыйыктыктын жана **анабаптисттердин** бар болушунун көйгөйлөрү келип чыкты, ал жөнүндө мен башка чыгармаларымдын бирине кириш сөзүндө айтып берейин, эгер ага чейин аман болсом.

Кош болуңуз, Кудайдын урматына, кымбаттуу окурман. Шайтанга каршы күч-кубаттардын жогорулашын тилегин, анткени шайтан күчтүү жана жаман. Азыр ал өзгөчө ыплас жана каардуу болуп калган, анткени анда аз убакыт калганын, анын Папасынын падышалыгы коркунучта экендигин билет. Кудай бизге бергенин күчтөндүрсүн, бизде баштаган иши өркүндөсүн. Омийин.

АХАД котормосу. – БАУ, Бишкек, 2023.

Булак: Luther, Martin. «Preface to the Latin Works», Reading in the Humanities: Second Year Programm. Saint Anselm College, Massachusetts: Copy Customs Publishing Group, 1997, pp.44-51.

ТАЛКУУЛОО ҮЧҮН СУРООЛОР:

1. Лютерди Папа Кудайдын укугу менен чиркөөнүн башчысы болгон эмес дегенге ишенүүсүнө эмне түрткү берген? Эгер Папага бийликти Кудайдын укугу менен эмес, жөн эле пенденин укугу болсо, эмне үчүн биз анда деле аны ээрчишибиз керек? Сөзсүз Рим Папасы Кудайдын укугу менен чиркөөнүн башчысы болуусу зарылбы?
2. Лютер эмне үчүн Кудайдан уялган? Лютерди Кудай менен макулдашуусуна эмне себеп болгон?

3. Лютердин ою боюнча, чыныгы ишенген адамды эмне адилеттүү кыла алат? Лютер адилеттүү адамдын жашоосун кандай деп чечмелейт? «Адилеттүү адам ишеним менен жашайт» дейт Лютер. Анда адилеттүү адам Кудайдын сөздөрүн угуш үчүн, аларды аткаруу үчүн Чиркөөгө жана паптыкка муктажбы?
4. «Кудайдын адилеттүүлүгүн» Лютер кандай чечмелейт? Библияны индульгенцияны колдогондордун чечмелөөсүнөн Лютердин чечмелөөсү эмнеси менен айырмаланган?
5. Эмне үчүн Лютер атактуу болгондон кийин да өзүнүн эмгектерин жарыялоодон баш тарткан? Ал өзүнүн иш-аракетине карата айтылган сынды кандай кабыл алат?
6. Лютер адаттар жөнүндө эмне деген? Лютердин айтымында, адаттар эмне үчүн коркунучтуу?

КАЙТАЛОО ҮЧҮН СУРООЛОР:

1. Ортодоксалдык жана ыйык диний жазууларды жаңыча чечмелөөнү талап кылган окумуштуулардын талаш-тартышында Лютер кандай орунду ээлейт деп ойлойсуз?

Эл

МИХАИЛ БАКУНИН ЭРКИНДИК, МАРКСИЗМ ЖАНА МАМЛЕКЕТТҮҮЛҮК

Михаил Бакунин (1814-1876) – атактуу саясий жазуучу жана анархизмдин башкы үгүтчүсү. 1849-жылы саясий ишмердүүлүгү үчүн камакка алынып, көп жылдар бою Германиянын, Австриянын жана Орусиянын түрмөлөрүндө отурган. Башында ал өлүм жазасына өкүм кылынган, бирок кийинчерээк өкүм кайра каралып, өмүр бою эркинен ажыратылган. Ал 1861-жылы түрмөдөн качып, Европадан башпаанек сураган. Бакунин Карл Маркс менен болгон талашынын натыйжасында атактуулукка жеткен. Пролетариат мамлекетти социализм куруу үчүн пайдаланса, ал диктатурага алып келерин Бакунин ырастаган. Кийинки үзүндүдө Бакуниндин ою боюнча, эгерде интеллигенция башкаrsa, анда ал элди эзүүгө алып келет деген. Мамлекет, анархисттин түшүнүгү боюнча, өзүнөн өзү мажбурлоочу. Текстти окуп жатып, мамлекеттин ролун чечмелөөдө Бакуниндин көз карашы марксисттик чечмелөөдөн кандай айырмаланарын ойлонуп көрүңүз.

III-БАП. МАМЛЕКЕТТҮҮЛҮК ЖАНА МАРКСИЗМ

Адамдын жеке адеп-ахлагына буйрук кылуу адатынан өткөн коркунучтуу эч нерсе жок. Эң мыкты, эң агартуучу, жан аябас, кең пейил, таза адам бул шарттарда сөзсүз түрдө бузулат. Бийликке мүнөздүү болгон эки сезим дайыма бул бузукулукка алып келери анык: калың элди жек көрүү жана өзүнүн эмгегин апыртуу.

Калың эл өзүн-өзү башкарууга жөндөмсүз экенин түшүнүп, мени башчы кылып шайлап алды. Ошентип, алар өздөрүнүн төмөндүгүн жана менин артыкчылыгымды ачык моюнга алышты. Мындай көп элдин арасынан (саналуу гана адамдарды өзүмө теңей алам) мен жалгыз мамлекеттик иштерди башкара алам. Эл мага муктаж, ал менин кызматымсыз эч нерсе кыла албайт, мен өзүмө-өзүм ыраазымын, демек, эл өз кызыкчылыгы үчүн мага баш ийиши керек жана аларды башкарууга моюн сунуп, мен аларды бактылуу кылам.

Башыңарды жоготуп, жүрөгүңөрдөн ажырап, кекирейгенден жинди болууга негиз бар бекен чын эле? Ошентип, эң билимдүү жана изгиликтүү адамдар үчүн дагы бийлик менен буйрук кылуу адаты интеллектуалдык жана ошол эле учурда адеп-ахлактык бузукулуктун булагына айланат.

Бирок **Маркстын** элдик мамлекетинде, бизге айтып жатышканындай, башкаруучу тап таптакыр болбойт. Мыйзамдык жана саясий жактан гана эмес, экономикалык жактан дагы баары тең болушат. Азыр бизге ушуну убада кылып жатышат, бирок мен мындай убаданы кандай ыкма менен аткарылып жатканын жана алар тандаган жолун эске алсам, анын аткарыларына күмөн санайм. Мындан ары башкаруучу тап болбойт, анын ордуна өкмөт, анын үстүнө, эсиңизде болсун, өтө татаал өкмөт болот. Ал калың элди бүгүнкү күндөгү башка өкмөттөрдөй болуп жөнөкөй административдик жана саясий башкарууга ыраазы болбогон өкмөт экен.

Маркс, Карл –
(1818-1883) немец философу, социологу жана экономисти. Азыркы социализмдин жана коммунизмдин башкы теоретиги

КАРЛ МАРКС
(1818-1883)

Энгельс, Фридрих
(1820-1895) – Немис социологу жана философу. Азыркы коммунизмдин негиздөөчүлөрүнүн бири

Бисмарк, Отто фон
(1815-1889) – Немис империясынын негиздөөчүсү, "Темир канцлер" деген аты менен тарыхта калган

Бул өкмөт ошондой эле элди экономикалык жактан башкара турган, өндүрүштү жана байлыкты бирдей бөлүштүрүүнү, жерди иштетүүнү, заводторду ачууну жана өнүктүрүүнү, сооданы уюштурууну жана башкарууну, акырында, өндүрүштөгү капиталды жалгыз банкир, б.а. мамлекет, тарабынан пайдаланууну өзүнүн колуна топтоп алган өкмөт. Мунун баары бул өкмөттөн чоң билимди жана көптөгөн «мээге толгон баштарды»¹ талап кылат. Бул **илимий интеллигенциянын** башкаруусу болот, эң ак сөөк, деспоттук, текебер, баарынан жек көргөн башкаруу. Жаңы класс пайда болот, чыныгы жана жалган илимпоздор менен изилдөөчүлөрдүн жаңы иерархиясы пайда болот, дүйнө билимди данктаган, башкарган азчылыкка жана эбегейсиз көп сандагы билимсиз көпчүлүккө бөлүнөт. Ошондо бул билимсиз көпчүлүккө кандай болоорун айтыш кыйын!

Мындай режим бул массалардын арасында олуттуу нааразылыкты туудурбай коё албайт жана аларды контролго алуу үчүн Маркстын агартуу жана боштондукка чыгаруучу өкмөтү мындан кем эмес олуттуу аскердик күчтөргө муктаж болот. Энгелстин айтымы боюнча, ырайымсыз көтөрүлүштө баарын, жада калса мээге толгон баштар башкарып турган өкмөттү дагы эл кыйратып, талкалап салышы мүмкүн. Ошондуктан миллиондогон сабатсыздардын арасында тартипти сактоо үчүн мунун баары зарыл.

Сиз марксисттик программанын демократиялык жана социалисттик фразаларынын жана убадаларынын артында кандай гана башкаруу формасы болбосун бардык мамлекеттердин чыныгы деспоттук жана адамгерчиликсиз мүнөзүн түзгөн нерселерди даана эле көрө аласыз. Жыйынтыгында, Маркстын ушунчалык кежирлик менен мактаган элдик мамлекети менен **Бисмарк** тарабынан акылы, күчү менен колдоого алынган аристократиялык-монархиялык мамлекетиички жана эл аралык мамилелердеги көздөгөн максаттарынын мүнөзү боюнча таптакыр окшош. Эл аралык мамилелерде аскер күчтөрүн жайылтуу – бул басып алууга барабар; ал эми ички иштерде куралдуу күчтөрдү колдонуу – бул бардык саясий мамлекеттердин [элдик] массага каршы болгон, коркунучка дуушар болгон учурдагы акыркы аргументи, себеби эл кажыбас ишенимден, үмүттөн, багынуудан жана баш ийүүдөн чарчап көтөрүлүшкө чыккан кез.

Маркстын коммунисттик идеясы анын бардык эмгектеринде көрүнүп турат; бул ошондой эле 1869-жылы Базелдеги Конгрессте Лондондо жайгашкан Эл аралык Жумушчулар Ассоциациясынын Башкы Кенешин тарабынан көрсөтүлгөн сунуштарда байкалат, ошондой эле ал 1870-жылы сентябрда Конгресске сунуш кылууга ниеттенген планда да кездешет. Бирок бул Конгресс франк-германдык согуштан улам жокко чыгарылган. Лондондогу Башкы Кенештин мүчөсү катары жана Германиядан келген жооптуу секретары катары Маркс, баарыбызга белгилүү болгондой, Кеңеште эбегейсиз зор жана (муну мойнубузга алышыбыз керек), мыйзамдуу тасирге ээ, ошондон улам Конгрессте Кеңеш тарабынан көрсөтүлгөн бир нече сунуштар негизинен Маркстын системасынан жана анын катышуусунан кабыл алынгандыгы шексиз. Ушундай эле жол менен Англиянын жараны, Башкы Кеңештин мүчөсү, Лукрафт Базелдеги Конгрессте өлкөдө-

¹ Гаага-Соржедеги конференцияга Маркстын немис-америкалык делегат катары баргандыгына сатирикалык шилтеме шилтеме жасаган сатиралык шылтоосу.

гү бардык жер мамлекеттин менчигине өтүшү керектиги тууралуу, ал эми мамлекеттик кызматкерлер жер иштетүүгө жетекчилик кылып жана башкарып туруусу зарыл деген идеяны көтөргөн. «Бул, – деп кошумчалайт ал, – демократиялык жана социалисттик мамлекетте гана болушу мүмкүн, анда улуттук жерди мамлекет татыктуу башкаруусуна эл кылдаттык менен көз салып туруусу зарыл».

Мамлекетке мындай сыйынуу жалпысынан немис социализминин негизги мүнөздөмөсү. Германиядагы практикалык Коомдук кыймылдын чыныгы уюштуруучусу, эң зор социалисттик агитатор, Лассаль бул жөнүндө ой жүгүртүүгө көп убактысын арнаган. Ал эмгекчилерди бир гана мамлекеттин куч-кубатуулугунан башка эч кандай куткаруу жолун көргөн эмес, анын ою боюнча, мындай мамлекетте эмгекчилер жалпы шайлоо аркылуу өзүн-өзү башкарууга тийиш.

АХАД котормосу. – БАУ, Бишкек, 2023.

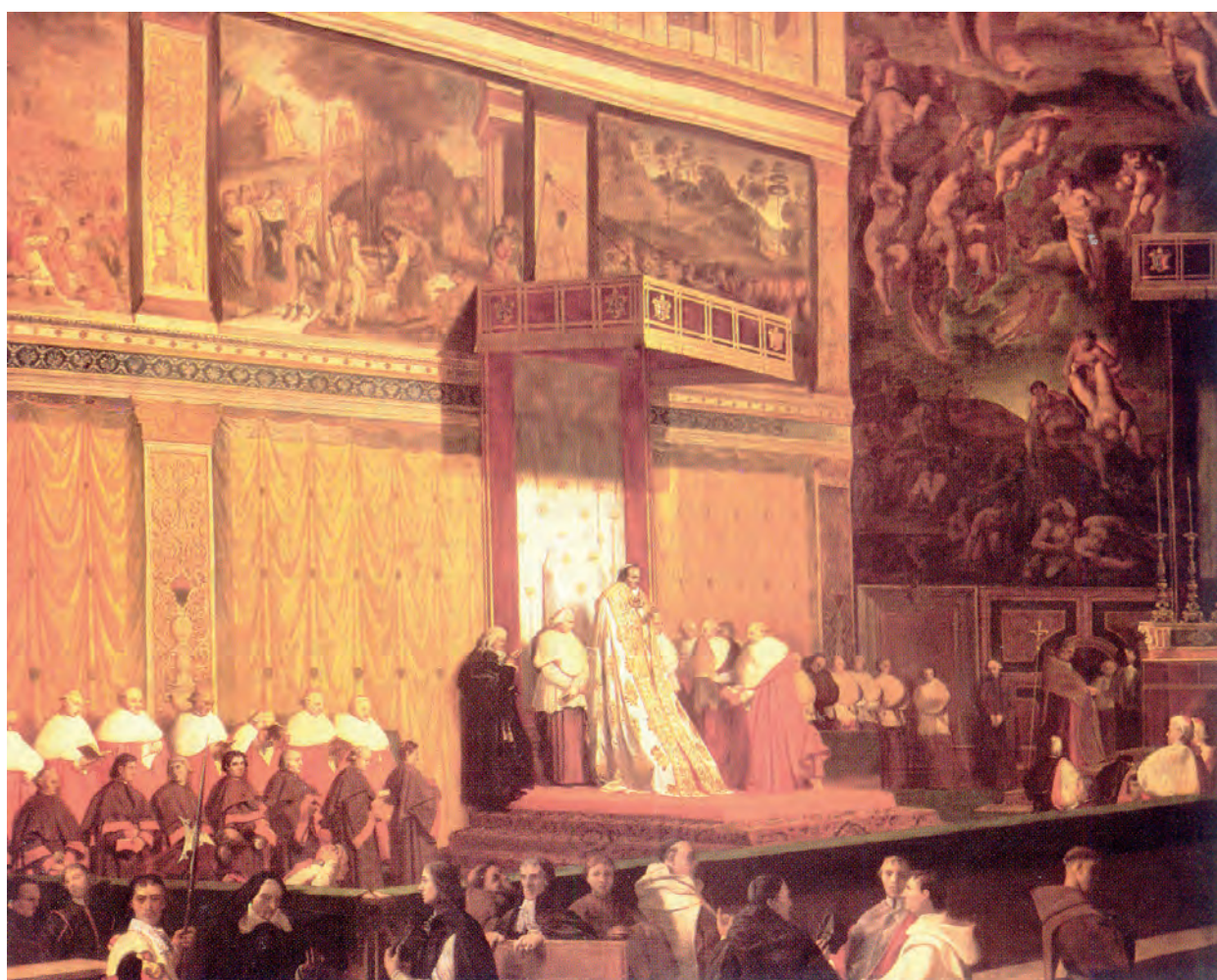
Булак: Bakunin Mikhail «The State and Marxism» Marxism. Freedom and the State. Translated by K.J. Kenafick. Freedom Press: London, 1950. Online version Bakunin Reference Archive (marxist.org), 1999

ТАЛКУУЛОО ҮЧҮН СУРООЛОР:

1. Эмне үчүн Бакунин бизге «буйрук берүү адаты» жөнүндө эскертет?
2. Ал марксисттик мамлекетте артыкчылыктуу тап болбойт деп ишенеби?
3. «Мээге толгон баштардан» турган бийликтин коркунучу эмнеде?
4. Бакуниндин ою боюнча, марксисттик мамлекетте билимсиз масса кантип интеллигенттүү азчылыктын зулумдугуна дуушар болуп жатат?

КАЙТАЛОО ҮЧҮН СУРООЛОР:

1. Бакуниндин ою боюнча, Маркстын мамлекет жөнүндө түшүндүрмөсүнө ылайык ким бийликке ээ болот жана эмне үчүн?
2. «Латын чыгармаларына киришүү» аттуу эмгегинде Лютер элди индульгенцияларды сатып алуудан баш тартууга аракет кылат, себеби ал чыныгы диний интерпретацияга каршы экенин айтып. Бакунин да өз эмгегинде адамдарды марксисттик идеологиядан баш тартуусуна аракет кылып жатат дегенге кошуласызбы? Лютер менен Бакуниндин чыгармаларында түшүндүрүү кандай роль ойнойт?

СИКСТИН КАПЕЛЛАСЫНДАГЫ ИНТЕРЬЕР

Жан Огюст Доминик Энгр, француз сүрөтчү (1780-1867).

ВАТИКАНДЫК ЖЫЙЫН ПАПАНЫН ЖАҢЫЛБАСТЫГЫ ЖӨНҮНДӨ ТОКТОМ

Ватикандык Жыйын (XX Ааламдык Жыйын) 1869-жылдын 8-декабрында башталып, 1870-жылдын 20-октябрында аяктаган. Бул Кеңешке катышуу үчүн Европанын ар кайсы өлкөлөрүнөн Римге секулярдык жана катардагы диниятчыларга таандык теологдор жана канончулар чакырылган. Кеңештин чечими католик дүйнөсүнүн негизги бөлүгүн кубандырганына карабастан, Англияда, Германияда жана Францияда нааразычылыктарды жаратты. Өзгөчө талаш-тартыштуу Папанын жаңылбастыгы, башкача айтканда, Папа катадан бошотулган же корголгондугу жөнүндө болгон. 1870-жылы басылып чыккан төмөнкү текст Папанын жаңылбастыгын сүрөттөйт. Чиркөөнүн башчысы диний тексттерди чечмелөө үчүн алган бийлигин көрөлү.

Ыйык Жазмалардын күбөлүндүрүүсүнө таянып жана биздин мурунку жол көрсөткөндөрдүн экөөсүнүн (Рим Папасы менен **Жалпы Кеңештин**) жөнөкөй жана так жарлыктарын кармануу менен, биз Флоренциядагы **Ааламдык Жыйындын** аныктамасын жаңыртабыз, анын изгилигине ар бир динчил христиан ишенүүсү зарыл, ал Папанын ыйык тактысы жана Папанын өзү бүткүл дүйнөгө башкаруучулук кылат деп ишенген сыяктуу эле, Римдик Папа куттуу Петрдун (бардык шакирттердин канзаадасынын) жолун жолдоочусу экендигине ишенгендей эле, Ыйсанын чыныгы викары, бүт Чиркөөнүн башчысы, бардык христиандардын атасы жана окутуучусу катары билгендей. Ыйык канондордо жана башкы консулдуктун актыларында көрсөтүлгөндөй биздин башкаруучубуздун, Ыйсанын атынан Ааламдык Чиркөөнү башкаруу, кам көрүү жана жетектөө үчүн ага ыйык Пётр тарабынан толук бийлик берилгенине ишенүүсү зарыл.

Мына ошентип, биз Кудайдын дайындоосу менен **Рим чиркөөсү** бийлигинин күчү боюнча башка бардык «кадимки» чиркөөлөрдөн биринчи турат жана бул Рим Папасынын епископалдык акыйкаттагы юрисдикциялык күчү өзгөрбөстүгүн биз жарыялайбыз жана билдиребиз.

Иерархиялык баш ийүүнүн жана акыйкаттагы моюн сунуунун милдети бул күчкө бардыгын кандай гана каада-салтка жана кадыр-баркка ээ болгондор, пасторлорбу же динчилдерби, жеке инсандарбы же адамдардын тобу бу ушул күчкө баш ийдирет. Алар ишеним жана адеп-ахлак маселелеринде гана эмес, ошондой эле бүткүл дүйнө жүзүндө чиркөөнүн башкаруусу жана тартип маселелеринде да баш ийүүсү зарыл. Ошондой эле Рим Папасынын ишенимине бириккен бирдиктүүлүгүн сактоо менен Христостун чиркөөсү бир пастор жетектеген бир үйүр болуусу керек. Бул католиктик чындыктын илими, андан эч ким ишенимин жана куткарылышын жоготпой кете албайт...

Анын үстүнө дүйнөлүк чиркөөнү башкаруу бийлиги Рим Папасына таандык болгондуктан ал Чиркөөнүн бүт пасторлору менен эркин баарла-

Жалпы Кеңеш –
Жогорку Чиркөө Кеңеши

Ааламдык чиркөөлүк Жыйын –
чиркөөнүн атактуу адамдарынын жана теологиялык эксперттердин мыйзамдуу чогулуштары

Петр –
биринчи Жакшы Кабар менен белгиленген он эки расулдун эң атактуусу

канон –
Чиркөө кеңешинин мыйзамдары

Рим чиркөөсү –
Рим папасы, Рим епискобу жетектеген христиан чиркөөсү

иерархиялык –
кызматтык даражалардын деңгээлине ылайык уюштурулган

**ПАПА ЖОН ПОЛ II
ВАТИКАНДА**

шууга укуктуу жана алардын үйүрлөрүн куткаруу формасында ал окута алат. Ошондуктан, биз ушул улуу киши менен пасторлор жана алардын үйүрлөрүнүн ортосундагы баарлашууну мыйзам чегинде токтотсо болот дегендердин, ошондой эле мындай баарлашууну светтик бийликтин предмети кылгысы келип, төмөнкүлөрдү далилдөөгө далаалат кылгандардын: Папалык же анын өкүлдөрү Чиркөөнү башкаруу үчүн эмне гана кылбасын, анын бардыгын светтик бийлик тастыктамайынча алардын күчү дагы, мыйзамдуу укугу дагы жок деген пикирин четке кагабыз жана айыптайбыз.

Себеби Ыйык укугу менен Рим Папасынын апостолдук үстөмдүгү Чиркөөдөн жогору турат. Биз билдирүү жасап, кийинки токтомду чыгарабыз: алдинчил адамдардын үстүндөгү эң жогорку сот жана чиркөөнүн кабыл алынган чечими анын карап чыгышына берилиши мүмкүн, жана андан башка эч ким, жогорку бийликке ээ эмес, ошондой эле ал тактынын чечимин мыйзамдуу түрдө кайра карап же четке кагууга эч кимдин укугу жок. Папанын бийлигинен көбүрөөк бийликке ээ болгон Ааламдык Жыйын Рим Папанын чечимдерин кайра карап чыгуусу мыйзамдуу дегендер ушул жерден жанылышып, туура жолдон адашкан.

Эгер азыр да кимдир бирөө Рим Папасынын кызматы текшерүү жана бекитүү үчүн гана бар экенин жана анын бүткүл дүйнө жүзүндө жайгашкан чиркөөнүн ишеним жана адеп-ахлак маселелеринде эле эмес, ошондой эле башкаруу жана тартип маселелеринде Дүйнөлүк Чиркөөнүн үстүнөн юрисдикциясынын жогорку бийлигине ээ эмес дегендин; ошондой эле Папа негизги, бирок толук эмес жогорку бийликке ээ жана ага таандык бийлик сейрек учурай турган бийлик эмес дегендин; анын бийлиги өзүнчө жана бардыгы бириккен чиркөөлөрдүн, ар бир жана бардык пасторлордун, динчил адамдардын үстүнөн көз ирмемдик эле дегендин башына каргыш, кудайдын каары тийсин.

Ошондуктан, христиандык ишеним менен бир убакытта пайда болгон салтты туура кармануу менен, биздин Куткаруучубуз, Кудайдын урматына, католик дининин жогорулашы жана христиандардын куткарылышы үчүн, ыйык Кеңештин уруксаты менен биз Кудайдан берилген кийинки догманы жарыялайбыз: Рим Папасы өзүнүн тактысынан сүйлөп жатканда, тактап айтканда, ал өзүнүн пастордук жана бардык христиандардын окутуучусу деген кызмат орунун тапшырганда (бул анын апостолдук бийлигинин ыйыктыгы менен ага уруксат берилген) ыйык Петрдын ыйык жардамы менен ал Ааламдык Чиркөө карманган ишенимге жана адеп-ахлакка тиешелүү доктринаны жарыялаганда, ал Куткаруучу өз Чиркөөсүнө тартуулагандай эле жаңылбастыкка ээ, анткени ал ишенимдин жана адеп-ахлактын чегин (доктринасын) аныктайт. Ошондуктан, Рим Папанын мындай аныктамасын өзгөртүү бул аныктаманын табиятына да, чиркөөнүн санкцияларына да тиешелүү эмес.

Бирок кимде-ким, Кудай мындайдан сактасын, биздин бул аныктамабызга каршы чыгууга батынса, башына каргыш тийсин.

АХАД котормосу. – БАУ, Бишкек, 2023.

Булак: The Vatican Council «Papal Decree of Infallibiliti, 1870. Readings in Modern European History. Translated and edited by James Harvey Robinson and Charles A. Beard, vol.2. Boston: Ginn & Company, 1909, pp.180-182

ТАЛКУУЛОО ҮЧҮН СУРООЛОР:

1. Эмне үчүн Рим Папада «бүткүл дүйнөнү башкаруу укугу бар»?
2. Папанын окуусуна баш ийбөө кандай кесепеттерге алып келет?
3. Папанын бийлиги өкмөттүн бийлигинен жогорубу? Алардын ортосунда кандай айырма бар? Папанын авторитетин ким орнотот жана ал мыйзамдуубу?
4. Христиан салттарын жана маданиятын чечмелөө Папанын бийлигинде кандай ролду ойнойт?
5. Текстке ылайык, Папанын бийлигин четке каккан ар бир адамдын башына каргыш тиет. Сиз бул билдирүүгө макулсузбу? Сиз буга чейин окуп, талкуулаган тексттердин тегерегинде өз аргументиңизди түзө аласыз.

КАЙТАЛОО ҮЧҮН СУРООЛОР:

1. «Рим Папасы динчилдердин үстүнөн эң жогорку сот» деген Ватикандык Жыйындын чечимине Бакунин кандай таасирденет эле?
2. Лютердин инсан, чиркөө жана ишеним жөнүндөгү философиялык суроолоруна Ватикандык Жыйын кантип жооп боло алат? Сиздин көз карашыңыз боюнча, Лютер Ватикандык Жыйын менен макул болубу, эмне үчүн?

ЛЕНИН ЖОЛ БАШЧЫ КАТАРЫ

Өмүрүнүн көпчүлүк бөлүгүн сүргүндө өткөргөн Ленин Улуу Октябрь социалисттик революциясынын эң маанилүү ишмери болуп калууга жетишкен. Бул суреттө ал Май демонстрациясындагы массага кантип кайрылгандыгы тартылган. 1919-жылдын 1-майы

ВЛАДИМИР ИЛЬИЧ ЛЕНИН. ЭМНЕ КЫЛУУ КЕРЕК?

В.И. Ленин (1870-1924) большевиктер кыймылынын жана 1917-жылдагы Орусиядагы социалисттик революциянын жол башчысы. РСДРП(б)нын төр агасы катары Орусиянын социалисттик мамлекетинин алгачкы өнүгүшүнө зор таасирин тийгизген. Маркстын эмгектери социалисттик коомду курууга түздөн-түз тиешелүү болбогондуктан, көбүнчө капитализмди сындагандыгына байланыштуу, Ленин социализмден коммунизмге карай элди кантип алып баруу керек деген жеке өзүнүн түшүндүрмөсүн берген. Анын марксизм-ленинизм деп аталган концепциясына ылайык пролетариаттан тандалган адамдардын тобу пролетариатты багыттоо үчүн башкаруучу партияны түзө алат. Бирок таптык коом жөнүндөгү маркстик түшүнүктөн айырмаланып, лениндик авангарддык партия коомду башкаргандар жана баш ийгендер деп экиге бөлүүнү сунуш кылган. Советтер Союзунун мезгилинде бийлик Коммунисттик партиянын авторитардык режимин бекитүү максатында анын идеяларын колдонушкан. Анткени анын максаты элди алдын ала белгиленген келечекке алып баруу болгон. Төмөнкү сунушталган үзүндүдө Ленин Орусиянын Социал-демократиялык жумушчу партиясы (большевиктер) иштеген шарттарга токтолуп, сөз эркиндигин чектөөнүн жана партияда революциячылдардын тар чөйрөсүнүн болуу себептерин сүрөттөйт. Окуп чыккандан кийин, сынды четке кагуу менен Ленин өзүнүн бийлигин бекемдөөгө жана саясий бийликти орнотууга кандай аракеттерди кылганын карап көрүңүздөр.

«Сындын эркиндиги» — бул, албетте, азыркы кездеги эң модалуу, көбүнчө бардык өлкөлөрдүн социалисттери менен демократтарынын ортосундагы талаш-тартыштарда колдонулуп жаткан ураан. Бир караганда, талашып-тартышып жаткан тараптардын биринин сын эркиндигине карата бул салтанаттуу кайрылууларынан өткөн таң калыштуу нерсени элестетүү кыйын. Алдыңкы партиялардын чөйрөсүнүн арасында илимдин жана илимий изилдөөлөрдүн эркиндигин камсыздаган европалык мамлекеттердин көбүнүн конституциялык мыйзамдарына каршы чыккан үндөр болушу мүмкүнбү? «Бул жерде бир нерсе туура эмес!» – деп нечен жолу туш-туштан кайталанган модалуу ураанды уккан, бирок талашып-тартышып жаткандардын ортосундагы пикир келишпестиктин маңызын толук түшүнө элек чоочун адам өзүнө өзү ушинтип айтууга туура келмек. «Бул ураан, балким, жасама ат сыяктуу, колдонуу менен мыйзамдаштырылган жана дээрлик жалпы аттарга айланган шарттуу сөздөрдүн бири.» [...]

Эркиндик – бул улуу сөз, бирок өндүрүш эркиндигинин туусунун астында эң жырткыч согуштар жүргөн, эмгек эркиндигинин туусунун астында эмгекчил элди тоношкон. «Сын эркиндиги» деген сөздүн заманбап колдонулушунда дагы ошол эле ички арамзалык жатат. Илимди алдыга жылдырганына чындап ишенген адамдар эски көз караштар менен бирге жаңы көз караштардын да эркин болушун талап кылбай, экинчисин биринчи менен алмаштырууну талап кылышмак. Ал эми азыркы «Жашасын сындын эркиндиги!» деген кыйкырыктар бош челек жөнүндөгү тамсилди эске салат.

Колдоруубузду бекем кармашып, тик жана татаал жолду бойлоп чакан топ болуп баратабыз. Бизди ар тараптан душмандар куурчап турат, биз

РСДРП(б) –
Орусия социал-
демократиялык
жумушчулар партиясы
(большевиктер),
1917-1918-коммунисттик
партиянын аталышы

дээрлик ар дайым алар атылып жаткан октордун астында жүрүүгө аргасызбыз.

Биз эркин кабыл алынган чечимге ылайык душмандар менен күрөшүүгө, кошуна сазга чалынып калбоо үчүн бириктик, ал саздын жашоочулары башынан эле өзгөчө топко бөлүнүп алгандыгыбыз үчүн жана жарашуу жолу эмес күрөш жолун тандап алганыбыз үчүн бизди уяткарышкан. Анан, ошентип арабызда кээ бирибиз: «жүргүлө бул сазга баралы!» – деп кыйкыра баштайбыз. Тигилер: «силер кандай артта калган адамдарсыңар!» деп уяткара баштаганда, алар каршы чыгышат. Силерди жакшы жолго чакыруу эркиндигибизди пайдаланбоо – кандай гана уятсыздык! – Ооба, мырзалар, силер чакырып эле эмес, каалаган жагыңарга, жада калса сазга да барганга эркинсиңер; атүгүл сиздердин чыныгы ордуңар так сазда экенин биз билебиз жана силерди ал жакка көчүрүүгө колдон келген жардамыбызды көрсөтүүгө даярбыз. Бирок, силер биздин колдорубузду бошотуп, кое бергиле, бизге жармашпагыла жана «эркиндик» деген улуу сөздү булгабагыла! Анткени, биз дагы каалаган жагыбызга барганга эркинбиз, саз менен гана эмес, сазга бурулгандар менен дагы күрөшүүгө даярбыз! [...]

Жумушчулардын социал-демократиялык аң-сезими болушу да мүмкүн эмес деп биз айтканбыз. Албизге сырттан алынып келинген. Бардык өлкөлөрдүн тарыхынан белгилүү болгондой, жумушчу табы жалаң өзүнүн күчү менен **трeд-юнионисттик** гана аң-сезимге жетише алат, б.а. союзга биригүүнүн зарылдыгына ишенүү, иш берүүчүлөр менен күрөшүү, жумушчулар үчүн зарыл болгон айрым мыйзамдарды чыгарууну бийликтен талап кылуу ж.б. Социализм илими айрым топтордун билимдүү өкүлдөрү, интеллигенция тарабынан иштелип чыккан философиялык, тарыхый жана экономикалык теориялардын жыйындысы болуп саналат. Азыркы илимий социализмдин негиздөөчүлөрү, Маркс менен Энгельс өздөрү дагы (өздөрүнүн коомдук абалы боюнча) **буржуазиялык** интеллигенцияга таандык адамдар. Орусияда дагы социал-демократиянын теориялык илими жумушчу кыймылынын стихиялык өсүшүнө толугу менен көз карандысыз, өз алдынча пайда болгон. Ал революциячыл социалисттик интеллигенциянын табигый жана шексиз өнүккөн оюнун натыйжасы катары келип чыккан.[...]

Революционерлердин көпчүлүгүнүн даяр эместиги, бул толук табигый көрүнүш болгондуктан, алар адегенде эч кандай өзгөчө коркунучтуу туура алмак эмес. Алдыга койгон тапшырмалар туура болгондуктан, ушул тапшырмаларды аткарууга кайра-кайра аракет кылуу үчүн күч бар эле, ал эми убактылуу мүчүлүштүктөр балакеттин жарымы гана болчу. Революциячыл тажрыйбаны, уюштуруучулук жөндөмдүүлүк болсо, табыла турган нерселер. Эң башкы нерсе – ал өзүндөгү талап кылынган сапаттарды өнүктүрүүгө каалоо болушу керек! Кемчиликтерди кетирбөө аң-сезими болсо эле, ал революциялык иште оңдоонун жарымынан көбүнө барабар болот!

Бирок, ал аң-сезим жоголо баштаганда (жогоруда аты аталган топтордун ишмерлеринде ал абдан жандуу болгон), адамдар, ал тургай социал-демократиялык органдар (алар кемчиликти жакшылык катары көтөрүүгө даяр болгондор, өздөрүнүн *кулдугун* жана *чаржайыттыкка баш ийүүсүн* дагы теориялык жактан негиздөөгө умтулгандар) пайда боло баштаганда, жарым-жартылай түшүнүү аң-сезими накта балакетке айланды.[...]

Эгерде эмгекчи элдин өз алдынча кыймылынын жүрүшүндө иштелип чыккан идеология жөнүндө эч кандай кеп болушу мүмкүн эмес болсо, анда бир гана мындай суроо: идеология буржуазиялыкбы же социалисттикпи?. Бул жерде орто жол жок (анткени адамзат эч кандай «үчүнчү» идеологияны иштеп чыккан эмес, жана жалпысынан таптык карама-каршылыктардан азап тартып жаткан коомдо эч качан таптан тышкаркы же таптан жогорку идеология болушу мүмкүн эмес), ошондуктан, социалисттик идеологияны ар кандай жолдор менен кемсинтүү жана анданар кандай четтетүү – ал буржуазиялык идеологияны чындоо дегендикке жатат. Чаржайыттык жөнүндө да сөз кылышат. Бирок жумушчу кыймылдын чаржайыт өнүгүүсү – ал анын буржуазиялык идеологияга баш ийүсүнө түздөн-түз алып барат.

Мен уставды ар тараптуу талдоону уланта бермекмин, бирок ушул айтылгандар деле жетиштүү деп ойлойм. Негизги райондордо ишенимдүү адамдары бар жана бардык катаал жашыруун эрежелерге ылайык, революционерлердин уюму менен тыгыз байланышта болгон кичинекей, жумушчулардан турган өзөк, эң ишенимдүү жана тажрыйбалуу калың элдин жардамы менен эч кандай каттоосуз, профессионалдуу уюмга тиешелүү болгон бардык функцияларды аткара алат жана социал-демократия каалагандай кылып так аткарып берет. Мына ушундай жол менен гана социал-демократиялык профессионалдык кыймылды, бардык жандармдарга карабастан, бекемдөөгө жана өнүктүрүүгө жете алуу мүмкүн.

«Уюм ушунчалык деңгээлде **lose**, ал эч жерде катталган эмес, ал тургай, анын таанымал жана каттоодон өткөн эч кандай мүчөлөрү дагы жок, аны уюм деп атоого да болбойт», – деп мага каршы чыгышат. – Балким. Мен анын аталышынын артынан чуркабаймын. Бирок керек болгондун бардыгын, ушул «мүчөлөрү жок уюм» жасайт жана биздин келечектеги **тред-юниондорубуз** менен социализмдин ортосундагы бекем байланышты камсыз кылат. Ал эми, ким, дагы деле абсолютизмдеги эмгекчилердин шайлоолорун, отчетторун, жалпы добуш берүүлөрүн ж. б. кеңири уюштургусу келсе, ал жөн эле оңолбой турган утопист.

Мунун мааниси жөнөкөй: эгерде биз революционерлердин кучтуу уюмун бекем орнотуудан баштасак, анда биз бүткүл кыймылдын туруктуулугун камсыз кыла алабыз, социал-демократиялык жана чыныгы тред-юнионисттик дагы максаттарга жетише алабыз. Эгерде биз «жеткиликтүү» элдин ичиндеги (бирок чындыгында бул жандармдар үчүн эң эле ылайыктуу жана революционерлерди полицияга өтө жеткиликтүү кылат) кеңири таралган жумушчулар уюмунан баштасак, анда биз тигил дагы, бул дагы максаттарыбызга жетише албайбыз...

lose –
эркин, кең (французча)

тред-юнионизм –
капиталисттик
өлкөлөрдүн жумушчу
жана профсоюздук
кыймылындагы агым,
учурдагы системанын
алкагында чектелген
реформаларды жактаган

Булак: Владимир, Ленин. Эмне кылуу керек? Кыймылыбыздын толгоосу жеткен суроолор // М.: Саясий адабият басмасы, 1976. 6-9, 28-30, 36-37, 108-109 б.

ТАЛКУУЛОО ҮЧҮН СУРООЛОР:

1. Эмне үчүн Ленин социалисттик идеологияны сынга алуу мүмкүн эмес деген?
2. Эмне үчүн, Ленин айткандай, «сын эркиндиги» социалисттик идеологияга коркунуч келтирет?
3. Эмгекчилерге социал-демократиялык аң-сезимди ким алып келет? Аны сырттан таңуулаш керекпи?
4. Социалисттик идеологияны ким мажбур кыла алат жана эмне үчүн?
5. Эмне үчүн, сиздин оюңузча, Ленин «стабилдүүлүк» үчүн «эркиндикти» курмандыкка чалууга даяр?

КАЙТАЛОО ҮЧҮН СУРООЛОР:

1. Эмне үчүн Ленин «сын эркиндиги» менен макул болгон жок?
2. Сиздин оюңузча, Ватикандык Жыйын менен Ленин абсолюттук идеологиялык [диний, Ватикандык Жыйындын мисалында] беделди четке кагуу жана душмандык чечмелөө жагынан окшошпу?
3. Бакунин менен Лениндин «элдин мамлекети» деген түшүндүрмөлөрү эмнеси менен бири-биринен айырмаланат?
4. Коомдо белгилүү саясий эрежелерди орнотууда бийлик кантип жардам берет?
5. Сиздин оюңуз боюнча, Лениндин «элди уюштуруунун бардык функцияларын аткаруу максатында... эң ишенимдүү жана тажрыйбалуу жумушчулардан турган чакан, тар, көрүнүктүү топту чогултуу...» деген идеясына Бакунин кандай жооп берет эле?

АБДУЛЛА БУБИ. ИЖТИХАДДЫН УБАКТЫСЫ ӨТҮП КЕТТИБИ?

Абдулла Буби (1871-1922) Татарстандан чыккан атактуу мугалим жана реформатор теолог болгон. Жадидчилер арасында Буби бир туугандар деген ат менен белгилүү болушуп Абдулла жана анын бир тууганы туулуп-өскөн айылында реформачыл ислам мектебин негиздешкен. Айылдын алыстыгына карабастан, бул мектеп бүткүл Орус империясынын мусулмандарынын арасында диний билим берүүдөгү өзгөчө мамилеси менен белгилүү болгон. Кадимки ислам сабактарынан тышкары, мектепте ар кандай светтик сабактар, анын ичинде чет тилдерди окуу да сунуштаган. Мусулмандар Конгрессинде өзүнүн окутуусу менен бирдей Буби либералдык исламдык көз караштарын өрчүткөн. Ал демократиялык укуктар менен бирге аялдардын добуш берүү укугун жактаган. Биртууган Бубилерге «өкмөткө каршы аракеттери үчүн» деген айыптагылып, 1911-жылы мектебин жаап коюшкан. Орус өкмөтү алардын ишмердүүлүгүн мыйзамсыз деп ырастаган, анткени бир туугандар Осмон империясынын пантүркисттик партиясы менен тыгыз мамиледе болгон жана алар шииттер менен сунни-лердин ортосундагы тарыхый кагылышууну токтотууну каалап, панисламисттик идеяларды жайылтышкан. Абдулла Буби мугалимдик менен гана алектенбестен, бир нече диний эмгектерди да жараткан. Берилген үзүндүдө, реформисттик идеялардан тышкары, Буби ислам динин чечмелөөгө ачык болуу керектигин жана адамдар өткөн кылымдарда жашаган аалымдардын ой – жүгүртүүлөрү менен эле чектелбеш керектигин айтат. Буби сөз эркиндиги «Курандын» күчү менен камсыздалганын айтып чыккан.

Адамдын ою күндөн-күнгө өнүгө берет, билимсиз жана келесоо адамдар гана бул прогресстин жыйынтыктарын көрбөй калышы мүмкүн. Бүгүнкү күндө «Куранды түшүнүү илгери жашагандарга, көзү өткөндөр жана акыр заманга чейин кайра төрөлбөстөргө гана берилет» деп айтуу жаңылыштык. Мындай билдирүүлөргө жооп берүүнүн өзү баалуу убакытты текке кетируү менен барабар. Бирок баары сен каалагандай болбойт? Мен чындык ар кандай иллюзиялардын арасында жоголупкалбаса экен деп чоочулайм. Мындай жаңылышуулар илимдин атынан болбосо экен жана биз аларга актанып, болбогон шылтоолорго издеп жүрбөсөк экен деп тилеймин.

Ислам, анын негизин акыл менен ойлоо, ой жүгүртүү түзөт жана ал ар бир өзүнүн чечиминде, сунушунда акылга жана ойлоого кайрылып турганда, **ижтихад** эркиндигинен ажырап **таклиддин** эзүүсүндө калаарын эч ким элестете албас? Мунун баары жөн эле ойдон чыгарылган нерсе, кыял болсо, башка кеп болчу. Ошондо мусулмандар мындай көйгөйлөрдү билишпейт эле. Көбүнчө чоңдорго суктанган балдар, чоңдор туура эмес иш кылышса да, мисалы арак ичишсе да, аларды бардык жагынан туураганга аракет кылышат. Ошол сыяктуу эле мусулмандардын чыныгы байыркысын, өткөн мезгилин билбей туруп, алардын жашоо-турмушунун маңызын түшүнбөй, өздөрүнүн кээ бир кылык-жоруктары зыяндуу экендигине карабастан, заманбап мусулмандардын кээ бирөөлөрү эч ойлонбой эле байыркы аталардын изи менен бара жатышат. Өкүнүчтүүсү – бир эле ушул көйгөй эмес. Таклид ушунчалык кенири таркагандыктан исламдын өзүнүн

БИДЪАТ ДЕП АЙЫПТОО.

Исмаил бей Гаспринскийге молдолор кол салып, аны бидъатчылык жана шариатка каршы жаңы ыкмаларды колдонгондугун айыптап жатышат

Ижтихад –

Куранда же Сүннөттө ачык – айкын ишарат болбогон кандайдыр бир маселе боюнча пикир түзүү же укуктук корутунду чыгаруу

Таклид –

улуу окумуштууларды тууралоо

түзүлүшү дагы бузулуп кетип, ал өзүнүн чыныгы жолунан четке чыгып кетти. Эзүүнүн камчысынан исламдын жарыгы дээрлик өчтү.

Ислам укугун окуткан заманбап аалымдарын айыз тууралуу жүздөгөн беттерди жазууга таклид мажбур кылган (бул тема Куранда эскерилген дагы эмес), ал эми мусулмандардын Ыйык Китебинин көп бөлүгү арналган адеп-ахлакка эч кандай көңүл бурулган эмес. Бул убакытты диний мыйзамдарга амал кылуунун ордуна, эң аз дегенде ондон бир бөлүгүн Курандагы адеп-ахлактык баалуулуктарды карап чыгышса болмок. Эгер алар бул насаатка амал кылышса, балким, мусулмандар азыркыдай билбестик, азап чегүү абалында болмок эмес. Эгер азыркы мусулмандар ата-бабалары сыяктуу өз ой жүгүртүүлөрүнө таянып тыянак чыгарышса, балким, ишенбөөчүлүктү айыптоо, жек көрүүнүн сөздөрү да болмок эмес. Бир гана Шайтан Кудайдын боорукердигине каршы чыккан. Эмне үчүн дини бир болгон бир тууганыңыздын пикири сиздикинен айырмаланып тургандыгы үчүн же мурунку мусулмандардын ой-жүгүртүүсүн сындаганы үчүн гана акарат кылды деп айыптап жатасыңар? Эмне үчүн ага: «Сени Кудайдын бейишине киргизбейт» дейсиң? Чынында эле Мухаммед пайгамбардын (570-632) сахабалары менен төрт мусулман ортодоксалдык мектебинин негиздөөчүлөрүнүн ортосунда да көптөгөн маселелер боюнча пикир келишпестиктер болгон. Бирок алар эч качан бири-бирин ишенбөөчүлүктө жана адашууда айыпташкан эмес жана душман деп да эсептешкен эмес. Ошентип, **Абу Юсуф** менен **Мухаммадга** караганда **Шафии** менен **Абу Ханифанын** ортосунда келишпестиктер азыраак болгон.

Пикирлердин биримдигинин жоктугу ой жана сөз эркиндигин жаратты, бул **уммага** пайдалуу болду. Мусулмандар илгеркилердин айткан сөздөрүн сокур туурап баштаган мезгил келди. Кудай иудейлер менен христиандарга нааразы болгондугун кийинки сөздөр аркылуу билдирген: Ар бир тайпа фанаттык түрдө бир имамдын жетекчилигин карманышты: «Аларды Кудайга теңеп, Кудайдан башка раввиндерге жана кечилдерге сыйынышат» (Куран) , 9-сүрө, 31-аят). Өз идеяларын үгүттөгөн топтор бири-бири менен уруша башташты, бири-бирин жамандап, каралап, өз жолдоочуларынын катарын толуктоону гана ойлошуп, талаш-тартыштар, пикир келишпестиктер менен кошо өзүмчүлдүк да күчөдү. Топтордун бири да чындыкка жетүүгө аракет кылган жок. Тескерисинче, ар бир топ биринчи болгусу келди, өздөрүнүн гана туура экенин далилдегенге аракет кылышты. Мындай талаш-тартыштар мусулман коомуна пайда алып келбестен, аны бир топ алсыраткан. Аларга Кудайдын төмөнкү сөздөрү атайын айтылгандай туюлду: «Китепти билген адамдар аларга илим тартуулаганга чейин бири-биринен айырмаланышкан эмес» (3-сүрө, 19-аят).

Бардык жерде [Куранда] Кудай адамдарды ойлоноуга чакырат, бул исламдын көз карандысыз ой жүгүртүүгө негизделгенин билдирет. Таклид менен ислам бири-бирине карама-каршы келген түшүнүктөр. Эгерде көз карандысыз ой жүгүртүү принциби өнүгүп, бекемделсе, адамдар чындык менен жалганды ажырата алмак жана таклидден кутулмак. Бирок, мындай болгон жок. Китеп билген адамдар (иудейлер менен христиандар) өздөрүнүн [ыйык] Китебин өзгөртүшкөндүгү үчүн, диний ойчулдардын сөздөрүн тынымсыз көчүрүшө бергендиги үчүн, туура менен туура эмести чаташтыргандыгы үчүн Куран сынга алган. Анын сыңарындай, биздин ил-

Ал-Шафии

(767-820) – (ислам юриспруденциясы) фикх илимин өзгөртүүгө аракет кылган; сунниттик укуктун шафий мектебинин негиздөөчүсү

Абу Ханифа

(699-767.) – фикх (исламдык юриспруденциянын) жана сунниттик укуктун ханифи мектебинин негиздөөчүсү

Абу Юсуф

(738 – 798) – Абу Ханифанын шакирти, Ислам мыйзамынын негиздөөчүсү

Мухаммед ибн аль-Хасан ал-Шаибани –

(749- 805) Абу Ханифанын шакирти, Укук таанучу

Умма –

мусулман коомчулугу

мазхаб –

укуктук дин илимий мектеп

хадистер –

Мухаммед пайгамбардын айткандары жана анын кыймыл -аракеттери тууралуу кыска аңгемелер

герки диний даанышмандарыбыз өздөрүнөн мурда жашаган ойчулдарынын сөздөрүн акылга салып ойлобой көчүрүп алышкан. Алар: «Биз **мазхабдардын** негиздөөчүлөрүнүн буйругун аткарышыбыз керек. Алардын сөздөрү Куран жана **хадистердин** билдирүүлөрүнөн жогору турушу керек» деп ишендиришкен. Башка жагынан алсак, ошол кездеги дин аксакалдарынын айткандары төрт мазхабдын негиздөөчүлөрүнүн сөздөрүнө карама-каршы келсе, анда алар аксакалдардын сөздөрүн угуп, «Курандын, хадистердин жана мазхабдарды негиздөөчүлөрүнүн сөздөрүнө салыштырмалуу бул диний аксакалдардын сөздөрү көбүрөөк агартуучулук кызматы аткарат. Демек, алардын сөздөрүндөгү көрүнгөн карама-каршылыктар түшүнбөстүктүн эле натыйжасы». Ошентип, ар бир топтун жолдоочулары алардын диний устаттары уруксат берген учурларда гана төрт мазхабтын негиздөөчүлөрүнүн айткандарын угушкан, ошондуктан «туура эмес» деп кабыл алышканына карабастан, алар кыңк этпестен таклид жолун тандап алышкан, Ислам ушундай «көзгө көрүнбөгөн чектерге жайгаштырылганы» менен Курандаминтип айтылган: «Кудай силердин жашооңорду татаалдаштыргысы келбейт» [2-сүрө, 6-аят], «Кудай силердин кыйынчылыктарыңарды эмес, жыргалчылыгыңарды каалайт» [2-сүрө, 185-аят]. Таклид Кудайдын Китебинде да, Пайгамбардын сөздөрүндө да чечим табылбаган көптөгөн көйгөйлөрдүн чечилиши үчүн ижтихаддын кең жолун жаап салган. Алар ойлонууга аракет кылбагандыктан жана өздөрүнүн билимсиздигинен улам акылдуу ой жүгүртүүлөргө каршы тургандыктан, алар менен сүйлөшүү мүмкүн болбой калды. Мындай адамдардан оолак болгон туура. Бул диний аксакалдардын күнөөсүнөн улам мусулмандар туш болгон көйгөйлөрдүн пайдасына караганда, зыяны алда канча көп болгон. Алар зөөкүр башкаруучулар менен султандарга гана пайдалуу болгон.

Залимдер жана зөөкүрлөр ар дайым билимсиздиктен пайда табууну көздөшүп, аны өз кызыкчылыгына пайдаланууга аракет кылышат. Болгондо да алар билимден жана окуудан чоочуркап турушат. Билимге таклид гана өтүмдүү каршы тура алат. Адамдарды тынчтандыруунун жана эзүүнүн биринчи максаты – ижтихадды жана ой-пикир эркиндигин жок кылуу. Ошондуктан, залимдер азыркы аалымдарга кысым көрсөтүшүп, «ижтихаддын убактысы бүттү» деген фетвага ушунчалык ыкташат.

АХАД котормосу. – БАУ, Бишкек, 2023.

Булак: Bubi, Abdullah. Zaman-i Ijtihad Munqariz mi, Dagil mi? (Is the Period of Ijtihad Over or Not?) Translated by Ahmet Kanhdere. Kazan, Tatarstan, Russia: Millat Kiitiibkhana'si, 1909, pp. 2-13. In Charles Kurzman, Modernist Islam 1840-1940: A Sourcebook. Oxford: Oxford University Press, 2002, pp. 232-237.

ТАЛКУУЛОО ҮЧҮН СУРООЛОР:

1. Бубинин айтымында, мурда жашагандардын арасында Куранды түшүнүү чектелүү беле? Жообуңузду түшүндүрүңүз.
2. Ижтихад менен таклидтин айырмасын кандай түшүнөсүз?
3. Исламда ой жүгүртүүнүн орду кандай?
4. Таклид билимсиздиктин жана ырым-жырымдардын жайылышына кандай салым кошот?
5. Бул баптаокуган кайсы жазуучунун чыгармасы Бубини эсиңизге салат? Алардын негизги көз караштарын салыштырыңыз.

КАЙТАЛОО ҮЧҮН СУРООЛОР:

1. Бубинин менен Аркундун аргументтери канчалык бири бирине шайкеш келет? Аргументтерди келтирсениз.
2. Сиздин оюңуз боюнча, Бакунин менен Бубинин чечмелөө эркиндиги жөнүндөгү аргументтери окшошпу?
3. Буби келтирген маанилүү диний чечмелөөнүн мисалы менен Лютердин «Латын эмгектери» аттуу ишинин Кириш сөзүндөгү ишеним жөнүндөгү ой жүгүртүүлөрү канчалык окшош?
4. Сиздин оюңузча, Буби Ватикандык Жыйындын Рим Папасы бийликтин талашсыз жана жаңылбас бедели дегени менен макул болмок беле? Эгерде жок болсо, анда эмне үчүн?

АЗИМ НАНЖИ. КУДАЙДЫН МЫЙЗАМЫ/КУДАЙДЫН ЭРКИ: БАТЫШ САЛТЫНДАГЫ ЭТИКА НЕГИЗДЕРИ: МУСУЛМАНДЫК КӨЗ КАРАШ

Ислам таануучу профессор Азим Нанжи Стэнфорд университетинин ислам изилдөөлөр боюнча Аббаси программасынын улук директорунун орун басары. Ал Американын жана Канаданын ар кандай университеттеринде бир катар академиялык жана административдик кызматтарды аркалаган. 1998-жылга чейин Флорида университетинде профессор жана дин кафедрасынын башчысы болгон. 1998-2008-жылдары Англиянын Лондон шаарындагы Исмаилия институтунун директору болуп иштеген. Рокфеллер Фондунун, Канада Кеңешинин жана Гуманитардык илимдер боюнча улуттук фонддун сыйлыктарынын ээси.

Азыркы мезгилге чейинки доордо батыш салтынын этикалык тамырлары жөнүндө жалпы божомол, алар биринчи кезекте библиялык нормаларга кайтып, ошондой эле классикалык байыркы доордун моралдык-этикалык салттарына таянат. Бирок бул көз караштын ислам дини менен болгон маанилүү байланышы жана ролу көз жаздымда калып жатат, ал өзүнүн калыптануу мезгилинде байыркы классикалык доордун интеллектуалдык жана маданий ресурстары менен өз ара байланышта болгон жана араб тексттеринин латын тилине котормолору аркылуу грек философиясын орто кылымдардагы Европага жеткирүү үчүн көпүрө болгон. Каада-салттардын бүтүндөй комплекси болгон ислам цивилизациясы анын сакталышын жана андан ары өнүгүшүн камсыздап, мусулмандардын Куранды түшүнүүсүнө жана чечмелөөсүнө шыктанган философиялык жана этикалык ой жүгүртүүнүн бул мурасын кеңейтти.

Латын тилинен жана кайсы бир деңгээлде араб тилинен еврейче котормолор темалардын кеңири спектрин камтыган; алардын аркасында **Фома Аквинскийден Маймонидге** чейин христиан жана еврей ойчулдары грек философторунун абдан маанилүү эмгектерин ачышкан. Ошентип, Батыштык гана салт түшүнүгүн диний жана маданий чектерден ашкан билимдерди изилдөө процессинин космополиттик көлөчөктүү көз карашын эске алуу менен кайра карап чыгууну талап кылат.

АЯН ЖАНА ПАЙГАМБАРЛЫК

Мусулмандар диний аяндардан келип чыккан салттардын үй-бүлөсүндө өздөрүн эң акыркысы деп эсептешет, аларга жиберилген аяндар бардык жаратуулардын жаратуучусу жана сактоочусу жалгыз Кудайдан келген:

Чыгыш да, батыш да Алланыкы. Кайда бурулсаңар, Аллахтын жүзү ошол жерде. Акыйкатта, Аллах – кенен, Туура Жол көрсөтүүчү! (Куран 2:115. Которгон И.Ю. Крачковский)

Фома Аквинский

(1225-1274) – италиялык философ жана теолог, католик чиркөөсү тарабынан ыйык деп табылган. Табигый жандыктын жана адамдын акыл-эсинин салыштырмалуу көз карандысыздыгын тааныган

Маймонид, Муса

(1138-1204) – көрүнүктүү еврей философу, талмуд теологу, раввин, дарыгер жана ар тараптуу аалым

Мусулмандар Мухаммед пайгамбарга Кудайдан түшүрүлгөн вахийлер Куранда («үн чыгарып окуу, тарбиялоо») жазылган деп ишенишет. Мусулмандардын вахий түшүнүгү мурунку вахийлерди камтыйт:

Анткени, Биз сага Нухка жана андан кийинки пайгамбарларга вахий кылганыбыздай, Ибрахимге, Исмаилга, Исхакка, Йакубка, урууларга, Исага, Айюбка, Юнуска жана Харунга вахий кылганбыз. жана Сулайманга жана Даудга Забур бердик. Жана (Жибердик) Биз сага мурда айткан пайгамбарларды жана Биз сага айтпаган элчилерди. (Куран 4:163-164. Которгон И.Ю. Крачковский)

Ошентип, Мухаммед пайгамбарды өз коомчулугун реформалоого умтулган, трансценденттик тажрыйбадан шыктанган пайгамбарлардын бири катары кароого болот.

Мухаммед пайгамбар башынан өткөргөн жана аны меккелик бир туугандарына жеткирүүгө түрткү болгон окуяны, Куран боюнча, коомдун күнүмдүк реалдуулугунан алыс деп түшүнүүгө болбойт. Бул «аян» ошол кездеги коомду адеп-ахлактык жактан кайра куруунун зарылчылыгы жөнүндө айтканы үчүн дароо эле маанилүү болуп калды.

Мусулмандар Мухаммед пайгамбарга Кудайдан түшүрүлгөн вахий Куранда бар деп ишенишет. Куран түзмө-түз «үн чыгарып окуу, тарбиялоо» дегенди билдирет жана пайгамбар аны шакирттерине үн чыгарып окуу түрүндө берген. Вахий Мухаммед пайгамбарга жыйырма эки жыл бою күчтүү, таң калыштуу окуялар түрүндө түшүрүлгөн. Аян алуу процесси көрүү менен угууну да камтыган. Аян «Ыйык Рух» (Куран 16:102) аркылуу берилген, аяндын ортосу Жебирейил периште болгон. Аллахтын жышандары каймана мааниде Мухаммед пайгамбарга кабарды ачкан «такты башкаруучу бийликке ээ» (Куран 81:20) деп сыпатталган тарабынан жеткирилет. Курандын вахий түшүнүгү дал ушундай жол менен «түшүү» (танзил) түшүнүгүн билдирет, бул универсалдуу процесс, ал аркылуу мурунку бардык вахийлер бул дүйнөгө түшүрүлүп, акырында алардын шакирттери тарабынан конкреттүү түрдө жазылган тексттин же китептин формаларына (китеб) айланган. Алардын бардыгында, анын ичинде Куран да, аль-Умм аль-Китаб (Китептин энеси) деп аталган негизги булагы бар (Куран 43:1-5).

Демек, бардык аяндар бир трансценденттик булактан келип чыгат, ал илхам аркылуу адамзатка жеткиликтүү болот. Мухаммед пайгамбардын аянынын тажрыйбасы трансценденттик дүйнөнү адамдын иш-аракеттери менен байланыштырып, Кудайдын эгемендигин, материалдык эмес дүйнөнүн реалдуулугун жана адамдын өз иш-аракеттери үчүн жоопкерчилиги идеясын баса белгилейт. Ошентип, ишеним чөйрөсү (дин) менен адам иш-аракетинин чөйрөсү (дунья) деп түшүнүүгө боло турган динамикалык өз ара аракеттенүү бар, бул жашоонун руханий жана материалдык аспектилеринин ортосундагы ар тараптуу байланышты жалпы мусулман түшүнүгүн баса белгилейт. Араб тилинде жеткирилген Куран Мухаммед пайгамбардын жашоосунун акыркы жыйырма үч жылында белгилүү убакыттарда белгилүү убакытта болгон бул вахий процессинин туу чокусун билдирет. Ал бул вахийлерди өзүнүн шакирттерине жеткирип, аларды жаттап алган жана анын көзөмөлүндөгү катчылар да аяндарды жазып алышкан. Кээ бир адамдар үн чыгарып окуу жана текстти жаттоо жөндөмү менен атактуулукка ээ болушкан.

632-жылы Мухаммед пайгамбардын каза болгон мезгилине карай Куран оозеки жана жазуу түрүндө болгон. Ал өлгөндөн кийин, ыйык Жазуунун мазмунуна байланыштуу талаш-тартыштарды жана бурмалоо коркунучун болтурбоо үчүн толук жазуу корпусу түзүлгөн. Мусулмандар дал ушундан улам Курандын тексти өзгөрүүсүз сакталып, системалаштырылган жана Мухаммед пайгамбардын көрсөтмөлөрүнүн негизинде жана ага түшүрүлгөн толук кабарды камтыган жазма текст катары иреттелген деп эсептешет.

Мусулман аалымдары Мухаммед пайгамбардын жашоосунун да, вахийинин да эки тарыхый фазасы жөнүндө сөз кылышат: Мекке жана Медина. Дал Мадинада Пайгамбардын жетекчилиги астында жамаат уюшкандыкка жана тартипке, ошондой эле жамааттык жашоосунда илахий буйруктарды толугураак аткаруу мүмкүнчүлүгүнө ээ болгон. Бул мезгилде үй-бүлөлүк жашоого, чарбалык иштерге, башка диний жамааттар менен болгон карым-катнаштарга, ошондой эле мусулман коомун жок кылууну көздөгөн Мекке тарап менен болгон каршылыктарга жана кагылышууларга байланыштуу вахийлер түшүрүлгөн. Кийинчерээк аалымдар бул осуяттарды конкреттүү вахийлерди пайда кылган шарттар (асбаб ан-нузул) деп атай башташкан. Мына ушундай жол менен ачылыштын алгачкы мезгилиндеги этикалык жана рухий илхам өсүп жаткан, өзүн-өзү ырастаган коомчулук туш болгон конкреттүү шарттарда ишке ашкан.

АДАМЗАТ ЖАНА АБИЙИРДИН ТАНДООСУ

Аллахтын каалоосу Куранда билдирилгенине жана сүннөт деп аталган Пайгамбардын амалдары менен толукталганына карабастан, мусулмандар вахийди түшүнүүдө жана тандоонун адам жашоосундагы ролу жөнүндө ой жүгүртүүдө өздөрүнүн акылын колдонууга чакырылган.

Куранда адамдын жаралуу процесси Адам ата ылайдан жаратылган, кудайдын руху менен жанданган жана «ат коюу» жөндөмү менен жабдылган деп айтылат (Куран 2:31). Бул материалдык, руханий жана интеллектуалдык аспектилерди бириктирген көп катмарлуу жана көп өлчөмдүү жаратууну сунуштайт. Адам Алланын буйругу менен адамдардын адеп-ахлактык, адеп-ахлактык баалуулуктарга ылайык татыктуу жашоого шарт түзүп берген жер дүйнөсүнүн аманаткеринин ролуна ыйгарылган халифа (халифа) же башкаруучу катары эскерилет. Куранда (95:4) бул кеңири мааниде адамдын жаратуудагы өзгөчө, атүгүл артыкчылыктуу статусу бар экени айтылат жана бул абал жаратуу окуясында көрсөтүлгөндөй, жасаган тандоолору үчүн жоопкерчиликти талап кылат.

Жоопкерчилик түшүнүгү да келечектеги жашоого ишенүү жана Кыямат түшүнүгү менен байланыштуу. Ошондуктан, мурунку доордогу мусул-

ман аалымдары исламдын принциптерин жана баалуулуктарын түшүнүүгө болгон мамилени иштеп чыгуу үчүн өздөрүнүн акыл-эси жана өкүмү менен аракет кылышкан. Бул ыкмалар жана аларды колдонуу ар түрдүү болгон, бирок ишенимдерди жана амалдарды бекемдеп, аларды вахий менен акылдын синтезине айландырган.

Ислам бүткүл дүйнөгө тараган сайын, мусулмандар алгачкы вахий тажрыйбасынын шыктандыруучу баалуулуктары катары көргөн нерселерди ар кайсы аймактарда ишке ашырууга аракет кылышкан. Бул укук, теология, Куран тафсири сыяктуу дисциплиналардын формалдашуусуна алып келди, ошол эле учурда мусулмандар башка интеллектуалдык салттарга жана мезгилдин актуалдуу маселелерине кайрылышты. Мусулман этикалык жазуулары адамдын жүрүм-турумун экиге бөлбөстөн, аны ар тараптуу көз караштын алкагында шайкеш келтирүүгө аракет кылган. Ошентип, алардын «мусулман» болуу (б.а. Аллахтын эркине моюн сунуу) эмне экенин түшүнүүлөрү жашоонун материалдык жана руханий өлчөмдөрүн, ошондой эле бул экөөнүн ортосундагы тең салмактуулукка жетишүү каалоосун камтыган өлчөмдөрү – бир жагынан дин жана ишеним, экинчи жагынан күнүмдүк турмуштун жагдайлары жана шарттары эске алынган.

Бул үзгүлтүксүз процесстин эволюциясы тарыхый-географиялык контексттин өзгөрүшүнө жана дүйнөнүн ар кайсы аймактарында мусулман жамааттарынын пайда болушуна жараша өзгөчөлүктөргө ээ болгон. Мунун баары убакыттын өтүшү менен өнүгүп келе жаткан системалардын көрүнгөн көп түрдүүлүгүн да, плюрализмдин да түшүндүрөт. Орто кылымдарда жана жаңы доорго чейинки мезгилде ар кайсы аймактарда өнүккөн мусулман цивилизациялары философияда, илимде жана искусстводо көрүнүктүү жетишкендиктерге жетишти, ошондой эле соода менен сооданы кеңири масштабда өнүктүргөн. Бул иш-чаралар мусулмандардын кеңири масштабдагы коомдук процесстерге үзгүлтүксүз катышуусунун маанилүү аспектиси болуп саналат.

Курандын жаратуу жөнүндөгү билдирүүсүнө ылайык, адам баласы жакшы менен жаманды ажырата билүү жөндөмүнө ээ болгон. Мындан тышкары, Аллах инсандын туура жолду таанып, ага амал кылуусу үчүн «белгилеринин» ачык болушу үчүн пайгамбарлары аркылуу жоболорду берген.

Курандын «Айырмалоо» (Аль Фуркан: 25-сүрөөсү) деп аталган сүрөөлөрүнүн биринде бүткүл адамзатка багытталган вахий – акыйкат менен жалганды айырмалоонун башталышы болуп саналат. Кийинчерээк ошол эле бөлүмдө мурунку библиялык пайгамбарлардын мисалдары келтирилип, алардын өз жамааттарына Кудайдын сөзүн жеткирүүдөгү ортомчу ролу сүрөттөлөт. Иудаизм менен Христианчылыктагыдай эле, Исламдын келип чыгышы адамдын аракети аркылуу адеп-ахлактык тартипти орнотуунун негизи катары Кудайдын эрки идеясына негизделген.

Бул термин Курандын башка жеринде кездешсе, адамзатка акыйкат менен батылды, адал менен арамды ажырата ала турган вахий ахлак түшүнүгүн да билдирет. Адеп-ахлак кодексинин Кудайдын эркине негизделиши, адамдарга вахийдин актуалдуулугун сактаган акыл-эстүү, акылдуу аң-сезимди жаратып жооп берүүгө жардам берет. Дал ушул мамиледе

адамдын иш-аракеттеринин жана чечимдеринин жыйындысын камтыган басмырлоонун критерийлерин иштеп чыгууда ачуунун натыйжасында рационалдуулук колдонулганда адамдын активдүү аракетинин эң кеңири негизи камсыз кылынат. Бул темалар Куранда Адам атанын жаралышы жана куулушу жөнүндө баяндалат.

Биринчи адам болгон Адам периштелер арасында өзгөчөлөнүп турат, алар Кудайдан алган «атоо, атап айтуу», башкача айтканда, тил жана тил аркылуу сүрөттөлүүчү билимди жаратуу жөндөмүнүн аркасында ага таазим кылууга чакырылган. Ошентип, бир өлчөмдүү жандыктар катары кабыл алынган периштелер үчүн жетпеген жөндөмдү кодошот. Бирок, бул чыгармачылык белгиленген чектен чыкпоого милдеттендирет. Демек, Курандагы Шайтан тартип бузуунун, чектен чыгуунун үлгүсү, анткени ал Аллахтын Адам атаны урматтоо жана анын алдында таазим кылуу буйругуна баш ийбей, өзүнүн табиятын четке кагып, кордук көрсөтүүдө.

Убакыттын өтүшү менен Адам да Кудайдын чегинде сакталбайт жана өзүнүн ардактуу статусун жоготот, бирок баштапкы күнөө жөнүндөгү окууну билдирген эч кандай подтекстсиз. Ал кийинчерээк өзүнүн статусун калыбына келтирип, анын жашоосу үчүн жаңы орунга айланган жердеги дүйнөдө өзүнүн акылсыздыгын жеңип, белгилүү иш-аракеттерди жасоо менен тандоого мүмкүндүк берет. Акыр-аягы, ал өзүнүн мурунку абалына ээ болот, бул анын катачылыктарын түшүнүү аркылуу туура жолго кайтуу жөндөмдүүлүгүн айгинелейт. Ошентип, Адам атанын аңгемеси адамдын аң-сезимине мүнөздүү болгон оң жана терс, жакшылык менен жамандыктын толук мүмкүнчүлүктөрүн чагылдырып, тарыхта кудайлык аяндын тынымсыз болушуна адам баласынын жооп кайтарган эпикалык баянын чагылдырат. Мындан тышкары, ал тең салмактуулукту табуу үчүн адамзаттын уланып жаткан күрөшүнүн үлгүсүн көрсөтөт, бул аларга тең салмактуулукта аракеттенүүгө жана басмырлоонун кудайлык принцибине баш ийүүгө мүмкүндүк берет.

АЯН, АКЫЛ ЖАНА УКУК

Мыйзам мусулмандардын ой жүгүртүүсүндө жана практикасында борбордук мааниге ээ жана маанилүү предмет болуп келген. Мусулман окумуштуулары ар тараптуу укуктук маданиятты түзүү үчүн Курандын осуяттарынын жана этикалык нормаларынын тилине жана укуктук чен-өлчөмүнө таянышкан, бул көбүнчө мусулман цивилизацияларынын эң чоң жетишкендиктеринин бири болуп эсептелет.

Исламдагы укуктун тарыхый өнүгүүсү жөнүндө түшүнүк алуу абдан маанилүү, бул эки жалган божомолду жокко чыгарууга жардам берет. Биринчиси, Ислам укугу 7-кылымдын туруктуу жана өзгөрбөс системасы болсо,

экинчиси, бул мыйзам өтө чектөөчү, көз карашы боюнча орто кылымдык жана азыркы коомдун муктаждыктарына карама-каршы келет.

Ислам мыйзамдары үчүн колдонулган термин – *шарият*. Бул концепциянын түбүндө Кудайдын ой-ниети адамдардын Кудай тарабынан белгиленген жолду кармануусу жана ошол эле жолдун башка адамдарга да мурда ачылгандыгы жөнүндөгү түшүнүк бар. Куранда ачык эле айтылган:

Ар бириңерге жол жана жашоо тартууладык... Эгер Аллах кааласа силерди бир үммөт кылмак. Бирок, Аллахтын максаты – ар бириңерге берген нерселери менен силерди сыноо; Ошондуктан, жакшылыкта бири-бириңерден жогору болууга аракет кылгыла жана билгиле, баарыңар Аллахка кайтарыласыңар, ошондо Ал силерге [чындыкты] бири-бириңерге макул болбогон нерселериңерди айтып берет (Куран 5:48)¹

Мусулмандардын укук мектептери мусулман коомчулугу же үммөтүнүн кеңейиши жана калыптанып калган ишеним жана укук системасы бар башка элдер жана маданияттар менен кагылышуусу менен пайда болгон суруолорго жооп иретинде кылымдар бою өнүккөн. Убакыттын өтүшү менен бул анализдин натыйжаларын талдоо жана колдонуу методологиясы иштелип чыкты, анын негизинде жооп алууга болот. Бул методология фикх (фикх) деп аталат; анын негиздөөчү принциптери усул аль-фикх деп аталат, ал эми иштеп чыккан мыйзам жыйындысы жалпысынан шарият деп аталат. Бирок, белгилүү бир мааниде шарият соттун предметинин бүтүндөй жыйындысын түшүнүүдөн да көптү камтыйт; Шарият – бул адептик осуяттарга ылайык жашоодо туура жол көрсөтүүчү нормалар.

Ислам империясынын географиялык жактан ар башка борборлорунун айланасында мазхабдык айырмачылыктардын негизинде түрдүү укук мектептери (фикх) пайда болгон, бирок системалаштырылганда алар көптөгөн жалпы өзгөчөлүктөрүн ачып берген. Бул мектептер адамдын аракеттерин сыпаттоо, аларды укуктук жана этикалык жактан классификациялоо процедураларын түзүүгө аракет кылышкан. Бул юридикалык жактан аныкталган категориялар трансформация процессинде толугу менен алмаштырыла элек салттуу калыптанып калган каада-укуктук ассимиляцияланган. Бирок, азыркы мусулмандар арасында, мурунку аалымдар арасында, дүйнөнүн ар кайсы өлкөлөрүндөгү заманбап жашоо шарттарына ылайык, бул категориялардын айрымдарын чечмелөө жагынан олуттуу айырмачылыктар бар.

Шариятты иштеп чыгууда мусулман аалымдар аны Курандын, Мухаммед пайгамбардын жашоосунан жана иш-аракеттеринен мисалдардын негизинде негиздөөгө умтулушкан, бирок коомдун карапайым мүчөлөрү ой жугуртуу жана рационалдуу методдор апыкылуу адеп-ахлактык негизде укуктук жоболорду деталдуу түрдө аныктап, иштеп чыгышы керек болчу.

Анын үстүнө, исламдын калыптанышынын алгачкы кылымдарындагы мусулман аймактарынын тездик менен өсүп жатышы жалпы укуктук маданияттын мындай өсүштүн негизин түзүүгө түрткү болгон. Көз караштардагы айырмачылыктар мусулмандардын арасында ар кандай интенсивдүү даражадагы ар түрдүү аспектилерде укуктук системаларды иштеп чыгуу

¹ Котормо М.-Н. Османовдун котормосунун негизинде аткарылат (Куран. Которгон: М.-Н. Османов М., 2003).].

методологиясына таянган плюралисттик укуктук салттын калыптанышына өбөлгө түзгөн.

Төрт негизги суннит мазхабы [фикх илими] өздөрүнүн негиздөөчүлөрүнүн – ханбалийлердин, маликилердин, шафийлердин жана ханафийлердин аты менен аталган. Алардын өкүлдөрү сүннөт дүйнөсүнүн ар кайсы жерлеринде кездешет жана кээ бир майда-чүйдөсүнө чейин бири-биринен айырмаланса да, жалпы негизге ээ. Имамдар Жафар ас-Садых (765-ж. өл.) жана Мухаммад аль-Бакир (743-ж. өл.) жүргүзгөн системалаштырууга таянып, анын укуктук мектеби жафари деп аталган шиизм – бул имам фигурасына чоң маани берет. Имам жана анын укукту өнүктүрүүдөгү жетекчилиги, теологиялык жана укуктук маселелерди чечүү процессин жана колдонулган негиздер системасын, аргументтерди жана аргументтөө ыкмаларын (ижтихад, лит. «тырышчаактык, тырышчаактык») укуктун ажырагыс бөлүгү катары карап. («Имам» термини алгач «үлгү», «мисал» дегенди билдирген. Караңыз: Куран 2:118, 17:73, 36:11, 15:79, 25:74). Шиизмде имам өзүнүн аталаш бир тууганы Имам Алинин аялы болгон кызы Фатима аркылуу Пайгамбардын тукумунан тараган диний лидер. Бул имам руханий бийликке ээ, ал эми имамдык макам мураскор жана илахий тагдырга негизделген.

Мусулмандардын тажрыйбасы көрсөткөндөй, укуктун максаттарынын бири коомдо колдонула турган формалдаштырылган системаларды түзүү болгон, бирок муну менен катар түрдүү каада-салттарды карманган ар түрдүү жамааттардын жанаша жашоосу аркылуу ишке ашкан плюрализмди таануу болгон. Бул плюрализм адамзаттын көп сандаган маданияттарынын келип чыгышынын жана жашоо шарттарынын көп түрдүүлүгүн чагылдырат жана алардын бардыгы аянга негизделген жалпы адамзаттык баалуулуктарды камтыса да, өздөрүнүн өнүгүү процессинде бул баалуулуктарды ыңгайлаштырган ар кандай коомдорго айланышкан. конкреттүү жагдайларга жана тарыхый шарттарга. Бирок, бул кээ бир аалымдарга мыйзамдын кандайча колдонулушу керектиги боюнча маал-маалы менен катаал мамиле жасоого аракет кылуусуна тоскоолдук кылбайт. Индонезия жана Африканын бир катар өлкөлөрү мусулман калкы жашаган бир катар өлкөлөр өз коомдорунун социалдык-маданий турмушуна мусулман коомдоруна мүнөздүү болгон каада-салттарды жана ислам мыйзамдарынын салттарын киргизип, азыр Батыштын укуктук салттарынын бул татаал жарандык мыйзамдары. Жалпысынан алганда, мусулман дүйнөсүндө көптөгөн укуктук кодекстер бар жана алардын дээрлик ар биринде ар кандай системалар жанаша жашайт, анткени укуктук кодекстер заманбап жашоого ыңгайлаша берет.

УКУК ЖАНА ӨЗГӨРҮП ЖАТКАН ЖАГДАЙЛАР

Мусулман тажрыйбасындагы жамааттын өнүгүү процесси адамдар маданий жактан тастыкталган жана бардык кызыкдар тараптардын жакшы ниетине жана колдоосуна негизделген институттарды түзө алганда гана өзгөрүү мүмкүн экенин көрсөтүп турат. Анын үстүнө, жакырчылык жана өнүкпөй калуу тамыры жайылып кеткен жерде, көп учурда бүтүндөй жамааттар өздөрүнүн жашоо шартын өзгөртө ала турган мотивацияны жана каражаттарды жоготот. Анткени, Куранда: «Адамдар өздөрүндөгүнү өзгөртмөйүнчө, Аллах аларды өзгөртпөйт» деп айтылат (Куран 13:11. Которгон И.Ю. Крачковский).

Ишеним үмүт булагы катары кызмат кылса да, аларда камтылган коомдук иш-аракеттер менен толукталышы керек, мында акыры пайда алып келе тургандар кызыкдар тарап болуу жана өзгөрүүлөрдү коомдун таза экономикалык жашоосуна таасири катары гана кабыл алуу мүмкүнчүлүгүнө ээ болушат, өздүк сезимин жана диний баалуулуктарды тереңдетүү жана бекемдөө максатында, бирок ошондой эле феномен катары кабылданат.

Ушул себептен улам жакырчылык проблемаларын караган Курандын текстинде социалдык, укуктук жана экономикалык натыйжалары бар маселелерге да токтолгон. Коомчулукту жана анын лидерлерин мамлекет жана коомдун негизги катмарлары эң жакыр социалдык топтордун муктаждыктарын сактоочу катары иш алып барышын камсыз кылуу үчүн жооптуу адамдар катары бул баалуулуктардын сактоочулары катары каралууга тийиш. Кээ бир Мусулман ойчулдар жана лидерлер тарабынан кабыл алынган жетекчилер же мамлекет тарабынан жасалган бул мээримдүүлүк жана камкордук, алар тарабынан коомдо адилеттүү жана пайдалуу бир тартипти орнотуунун ачкычы катары көрүлөт.

Бирок биздин доордо жакырчылык проблемаларын чечүүнүн актуалдуу шартында мусулмандар дүйнөнүн эң жакыр аймактарында жагымдуу чөйрөнү түзүүгө салым кошуу үчүн коомдун башка топторунун өкүлдөрү менен биргелешип иштеши зарыл. Бул азыр адамзаттын универсалдуу тилинин калыптангандыгынын жана мындай иш-аракеттер моралдык-этикалык мамилеге негизделип, бардык кызыкдар болгон күч-аракеттерди жайылтуу керек деген түшүнүктүн натыйжасында мүмкүн болду. Бул жагынан мусулмандар көбүнчө Курандын «Аль-Балад» (Куран 90) сүрөөсүнөн илхам алышат, ал «шаар», «жамаат», «айыл», «жер» жана андан да кеңири мааниде «Жер» мааниде болот.

Бул аяттар Пайгамбарга багытталган жана анын бул мейкиндикте аны менен бала менен ата-энени (же мураскер менен камкорчу) байлаган байлам сыяктуу байланышып, эркин адам болуу укугуна күбөлөндүрөт. Аяндын текстинде адамдар согушуу үчүн жаратылганы, бирок Кудай аларга сунуш кылган тандоолорду жасоого ыйгарым укуктуу экени айтылат. Бул аракеттердин ичинен кийинки аяттарда эң татаалы төмөнкү амалдарды камтыган жол экени айтылат: «Бир кулду азат кылсын, же жакындарынан жетимге же жакыр болгон кедейге тамак берсин ачарчылыкта!» (Куран, 90:13(-16). Которгон И.Ю. Крачковский). Бул жолду тандагандар «Оң тараптын мырзалары» деп аталат, алар бул жогорку наамга татыктуу, анткени алар «борукердик, камкордук» сыяктуу сапаттарды өз аракеттеринде камтыган.

Алгачкы мусулман философторунун бири аль-Фарабинин (970-ж. к.) этикалык эмгектеринин арасында «Биймандуу шаар» аттуу эмгеги бар. Мындай шаарлардагы кемчилик, аль-Фараби боюнча, жарандардын жакшы сапаттары, башкаруучунун кулк-мүнөзү жана адеп-ахлактын ортосундагы тең салмактуу байланышка негизделет жана жашоо шартынан жана саясий туруктуулуктан гана келип чыккан кокустук же кокустук окуяларга негизделбеши керек. Аль-Фараби боюнча адамдын бактылуулук маселелери жарандык, саясий, социалдык жана этикалык-диний аспектилерди камтыйт. Алардын баары кемчиликсиздиктин адеп-ахлак ааламынын бир бөлүгү болуп саналат жана бул чөйрөлөрдүн ар биринде түпкү максат катары кемчиликсиздикке умтулганда гана изгиликтүү шаардын бар болушуна шарт түзүлөт.

«Кризис», «жаңжал» жана «ачарчылык» сыяктуу сөздөр өтө эле көнүмүш болуп бараткан дүйнөдө, жакшы шаар идеалына балад, биздин планетабыз болгон чыныгы дүйнөдө жетишүү керек экенин эскертип коюу керек, жана анын жарандары катары, биздин замандын глобалдык чакырыктарынан улам келип чыккан чыр-чатактарды жана азап-кайгыларды жеңилдетүү үчүн, биз моралдык жана этикалык шериктештиктин жалпы жолунда мыктылыкка умтулуу үчүн кыйын тандоо жасайбыз.

АХАД котормосу. – БАУ, Бишкек, 2023.

Булак: Azim Nanji. Divine Law/Divine Command: The Ground of Ethics in the Western Tradition – Muslim Perspectives // Studies in Christian Ethics, SAGE Publications Ltd. Vol. 23, No. 1 Feb 2010.

ТАЛКУУЛОО ҮЧҮН СУРООЛОР:

1. Бул эмгекте аян, акыл жана этика кандай байланышта?
2. Укук, эреже жана этиканын айырмасы эмнеде?
3. Универсалдуулук идеясы жана адам тандоосу батыш жана ислам этикасынын системасында кайдан келип чыккан?
4. Сиздин көз карашыңыз боюнча, расмий исламдык укуктук мектептер менен плюралисттик мусулман маданий салтынын ортосунда адамдын адеп-ахлагы жана этикасы маселеси боюнча диалог кандай болушу керек?
5. Батыштын этикалык системасы менен мусулман коомчулугун эмне бириктирип турат?
6. Аль-Фарабинин көз карашында адамдын этикалык принциптеринин негизинде эмне жатат?

ТАЛДОО ҮЧҮН СУРООЛОР:

1. Лютер, Буби, Аркун жана Нанжинин көз карашы менен ыйык диний тексттерди окуунун жана чечмелөөнүн негизги максаты эмнеде?
2. Бир жагынан Ватикан Кеңеши, экинчи жагынан Лютер, Буби, Аркун жана Нанжи тарабынан келтирилген аргументтерди салыштырып көрүңүз. Жообуңузду «эстүү чечмелөө» менен «адабий чечмелөө»нун ортосундагы талкуу, дискуссия түрүндө айтыңыз.
3. Лютердин көптөгөн жолдоочулары анын окууларын саясий жана социалдык жактан колдонушкан. Исламды жаңы чечмелөөгө чакыруу ислам дүйнөсүндө кандайча колдонулушу же колдонулбашы мүмкүн деп ойлойсуз?
4. Ленин менен Бакунин бийлик жөнүндө ага баш ийүү керек, же андан баш тартуу керек дешет. Диний же светтик бийликти кандай түшүнөсүз? Бийлик таңуулаган көз караштарды гана эмес, өзүңүздүн көз карашыңызды эркин айта аласызбы? Далилде-риңерди мисал кылгыла.
5. Диний жана социалдык чечмелөөлөрдүн маанисинде кандай айырмачылыктар бар? Бул түшүндүрүүлөрдүн кайсынысы, сиздин көз карашыңыз боюнча, инсанга жана коомго көбүрөөк таасир этет?
6. Бул бөлүктүн негизги темасына кайрылып көрөлү. Сиздин оюңуз боюнча, ким чечмелөө укугуна ээ болушу мүмкүн? Чечмелөөнүн чегин белгилөө мүмкүнбү? Чечмелөө бир тараптуу болушу мүмкүнбү? Же ал дайыма объективдүүбү? Чечмелөө качандыр бир убакта объективдүү боло алабы?

КИРИШҮҮ

Бул бапта чечмелөө темасы мейкиндикке колдонулат. Окурмандан мейкиндик кандай уюштурулганын жана ал кандайча колдонулуп жатканын карап чыгуу талап кылынат. Адамдын турак-жайы үчүн архитекторлор ылайыктуу мейкиндиктерди кантип түзөт же түзө албагандыгын ойлонуп көрүңүздөр. Эмне үчүн бир мейкиндик коомдук карым-катнашка шарт түзсө, экинчи мейкиндик ага тоскоолдук кылат? Архитектура биздин жашообузга кандай таасир тийгизет же тескерисинче, биздин жашоо архитектурага кандай таасир этет?

Бул бапта сиз ар кандай сарайларды сүрөттө прүнөн турган «Империя сарайларынын» бет ачарын көрөсүз. Сүрөттөрдү көрүп жатканыңызда, сарайлар эмне үчүн ар кандай мезгилдерде, ар кандай маданияттарда жана ар кандай жерлерде курулгандыгы тууралуу ой жүгүртүңүз.

Бет ачарды уюштуруучулар ислам дүйнөсү аркылуу таралган жана өнүккөн сарайлар исламдын жайылышынын метафорасы болушу мүмкүн деп болжолдошот.

Бул бап дүйнөдөгү мейкиндиктин бирдей эмес бөлүштүрүлүшү жана айрыкча жагымдуу, таза, коопсуз, жылуу жана ыңгайлуу мейкиндикти жайгаштыруу тууралуу окурманды ой жүгүртүүгө мажбурлайт. Бүгүнкү күндө мындай теңсиздиктер болбошу үчүн биз эмне кылышыбыз керек? Жеке менчик институту бизди бул абалдан алып чыга алабы? Адамдардын жашаган жерин жана алар ээлеген мейкиндик канча, кандай болушу керек экенин ким жана эмне аныктай алат?

Бул бап, ошондой эле окурманды ойго салган: «жалпы коомчулукка кандай мейкиндиктер бөлүштүрүлгөн жана кандай мейкиндиктер алдын ала ээленип, жеке менчикке пайдаланууга берилген» деген суроого жооп издейт. Жеке мейкиндигин басып алууга аракет кылган күчтөргө адамдар кандай мамиле кылышат? Бул маселени ким чечет же анын чегин кантип аныктоого болот?

ЕГИПЕТ, КАИРДЕГИ ИБН ТУЛУН МЕЧИТИНИН ИЧКИ МЕЙКИНДИГИ (870-879)

БЕТ АЧАР «ИМПЕРИЯНЫН САРАЙЛАРЫ»

Бүткүл мусулман дүйнөсүндөгү сарайларды көрсөткөн Империянын сарайлары презентациясын карап чыгууга жана талкуулоого даярданыңыз.

Презентацияны Массачусетс технологиялык институтунун (Архитектура жана пландоо мектеби) негизинде Арчнет (Archnet) долбоору даярдаган. Ал архитекторлорду, мугалимдерди, студенттерди, илим-поздорду жана адистерди онлайн «коомчулукка» чогултту. Archnet www.archnet.org веб-сайты аркылуу ислам дүйнөсүндөгү архитектурага байланыштуу көптөгөн макалаларды, эсселерди, чиймелерди жана сүрөттөрдү сунуштайт. Ар бир адам бул ресурстарды колдонуп, бул сайт аркылуу Archnet коомчулугуна кошула алат.

ЖАРАТЫЛЫШ САЙРАЛАРДЫН БИР ЭЛЕМЕНТИ КАТАРЫ

ИНДИЯ, ДЕЛИДЕГИ КАЛИ МАСЖИД МЕЧИТИНИН ИЧКИ АЯНТЫ (1370)

Султан Ахмет мечити, Стамбулда (Турция) Көк мечит деген ат менен да белгилүү, Султан Ахмет тарабынан (1603-1617) курулган. Осмон империясынын архитектурасынын эң мыкты үлгүсү катары белгилүү

ИДЕЯЛАРДЫН ӨНҮГҮҮСҮ

СИЗДИН ИДЕЯЛАРЫҢЫЗДЫН ӨНҮГҮҮ ЭТАПТАРЫ:

1. Максатты, окурмандардын аудиториясын жана теманы аныктоо
2. Жалпы идеялар
 - а) менталдык карта түзүү;
 - б) мээ чабуулу
3. Маалымат чогултуу
 - а) китептер
 - б) макалалар
 - в) гезиттер
4. Идеяларды уюштуруу

ИДЕЯЛАРЫҢЫЗДЫ УЮШТУРУУ:

Жаза турган ар кандай нерселер бар, бирок тандооңузду кыскартышыңыз керек. Мисалы, сиздин темаңыз «мейкиндикти чечмелөө» болушу мүмкүн. Ошол замат сиз жана сиздин окурманыңыз бир эле суроону бересиз: «Бул эмне?». Эмне үчүн бул жөнүндө жазуу керек жана эмне үчүн кимдир бирөө аны окушу керек?

1. Өзүңүзгө суроо бериңиз: Окурманыңыз эмнени билет?
2. Сиз мейкиндик жана талдоо дегенди түшүндүрүшүңүз керекпи?
3. Космостук анализ эмне үчүн маанилүү экенин жана ал адамдардын жашоосуна кандай таасирин тий-гизерин белгилегиңиз келеби?

ФОКУС ИЗДӨӨ:

1. Сиздин теманызды тактоо, кыскартуу
2. Предмет, тема, суроо, тезис
 - а) 1-деңгээл: кеңири предметтик аймак
 - б) 2-деңгээл: предметтик чөйрөдөгү изилдөө темасы
 - в) 3-деңгээл: сизди кызыктырган негизги суроо
 - г) 4-деңгээл: сиздин диссертацияңыз (аргументиңизди билдирүүңүз же бул суроонун жообу боюнча сиздин негизги идеяңыз). Көбүнчө бул көз карашка келгенге чейин көп нерселерди окуп, жазууга туура келет.

ЖУМУШЧУ ДИССЕРТАЦИЯНЫН ТҮЗҮЛҮШҮ:

- сиз окурманга айткыңыз келген бир негизги идеяга чейин темаңызды кыскартат;
- өзүңүздүн позицияңызды бир же бир нече сүйлөм менен ачык жарыялайт;
- факт гана эмес, далилдерди да айтат.

АХАД котормосу. – БАУ, Бишкек, 2023.

Булак: Adopted from Evelina Dimitrova-Galaczi, Writing skills Workshop. Sept 2000.

Скваттер (мыйзамсыз резиденция), Делидеги жамаат, Индия. Корреанын фотосүрөтү

ЧАРЛЬЗ КОРРЕА. ҮЧҮНЧҮ ДҮЙНӨНҮН ӨЛКӨЛӨРҮНДӨГҮ ШААРДЫК ТУРАК-ЖАЙ КУРУЛУШТАРЫ: АРХИТЕКТОРДУН РОЛУ

Чарльз Корреа 1930-жылы Индияда туулган. Ал АКШнын Мичиган университетинде жана Массачусетс технологиялык институтунда окуган. 1958-жылы Корреа Индияга кайтып келип, Бомбейде жеке архитектуралык амалканасын ачкан. Корреанын шаарларды өнүктүрүү боюнча жасаган иштери модернизмди Чыгыш маданиятына колдонгондугу үчүн жогору бааланган. Имаратты жана мейкиндикти пайдаланууга инновациялык мамиле жасаган Корреа жерди пайдаланууну пландаштыруу жана коомдук долбоорлор боюнча кылган иштери жана алардын символикалык маанилери менен маанилүү. Төмөнкү текстте Корреа эмне үчүн шаардык жакырлар үчүн турак-жай долбоорлору мурда ийгиликтүү болбогонун түшүндүрүп, ошол эле учурда жаңы альтернативдүү долбоорлорду сунуштайт.

Архитектор канчалык аракет кылса да, турак-жайдын баасын шаардык кедейлер ала тургандай аздыр-көптүр арзандата албай турган көйгөйлүү маселелерге туш келишет. Чындыгында, бул адамдар өздөрү үчүн ушунчалык чеберчилик менен кооз жана жөнөкөй бир кабаттуу үйлөрдү гана кура алышат. Алар чопо жана бамбук жыгачтары сыяктуу жергиликтүү материалдарды колдонушуп, калай банкларды, пальма жалбырактарын да пайдаланышат да, өздөрүнүн тапкычтыгы жана тажрыйбасы аркылуу жашоолорун камсыз кылышат.

Бирок турак-жай маселеси чечилгени менен дагы деле биздин шаарлардын тротуарларында ушунча көп адамдар жашашат. Бул үчүн чечүүчү эки маселе бар. Биринчиден, бүгүнкү күндүн суроо-талаптарынын масштабы эң жакшы жерлердин көбүн башка максаттарга пайдаланууну талап кылууда. Андыктан, өз алдынча курулган турак жайлардын негизги бөлүгүн шаардын четиндеги бош жерлерге көчүрүү маселеси келип чыкты. Шаардын негизги транспорттук артерияларынан жана башка инфраструктураларынан алыс жашашкан, коомдук транспорттор менен жүрө албаган жакырлар аны пайдалануу эркиндигине, жумуш тандоого мүмкүнчүлүгү жок жана көбүнүн эч кандай кыла турган жумуштары жок. Ошондуктан, көптөгөн шаарларда мыйзамсыз үй куруп алышкандар аларды шаардын негизги инфраструктурасынан алыс жайгашкан кварталдарга жана тейлөө схемаларына көчүрүү аракеттерине каршы болушат. Көбүнчө, мындай аймактар жергиликтүү ишкерлердин ырайымына жараша, арзан жумушчу күчү бар геттолордон башка эч нерсеге айланбайт (балким, дал ушул нерсе алардын каржы институттары арасында өсүп жаткан популярдуулугун түшүндүрүүгө жардам берет?). Ошондуктан, кедейлер жана алардын арасынан эң шыктуулары кайрадан шаардын борборундагы тротуарларга кайтып келишет. Бул учурда алардын жашоосунда турак-жай, тамак-аш, кийим-кече, ден соолук жана ушул сыяктуу нерселерден кийинки тизмеде

Мыйзамсыз үйлөрдүн тилкеси,
Куала-Лумпур Малайзия,
В. Лимдин фотосүрөтү

турган артыкчылыктарга ээ болот. Шаардын негизги нерв борборлоруна түз жана тез жетүү алыста курулган жакшы турак-жайдан алда канча маанилүү.

Бул бизди турак жайдын маселесинин ишке ашпай жатканынын экинчи себебине алып келет. Үчүнчү Дүйнөнүн шаарларындагы көптөгөн пландоочулар жана чечимдерди кабыл алуучулар өз алдынча курулган турак жайлардын артыкчылыктарын моюнга алышса да, салыштырмалуу эл аз жашаган шаардын жакшы жерлеринин баасы алардын экономикалык кызыкчылыктарына толук толук бере бербешин алар жакшы түшүнүшөт.

Ушундай эле терс көрүнүштөр Сингапур же Гонконгдо кезиккен учурда, аларда мындай маселелер жалпы шаардык жерлерди пайдалануу боюнча чектөөлөрдү эске алуу менен жана бул аймакты бир кабаттуу имараттарга ысырап кылбоо керек деген тажрыйбаны эске алуу менен түзүлөт.

Бул кеңири таралган пикир жана ал олуттуу кароого татыктуу. Шаардык турак-жай – ал оңой маселе эмес; анын коомго жумшалган жалпы чыгымы имараттарды курууга кеткен чыгымынан алда канча жогору. Иштин жалпы абалы: жайгаштыруу, жумуш орундарын бөлүштүрүү, керектөө линиялар, транспорттук артериялар жана башкалар жөнүндө бир катар башка чечимдерди кабыл алуунун жана ишке ашыруунун натыйжасы. Биз негизинен курулуш чыгымдары (калктын жыштыгына жараша өзгөрүп турат) менен шаар жеринин мүмкүнчүлүктөрүнүн ортосундагы оптималдуу чечимди издеп жатабыз.

Бул компромиссте орто жерди табуу үчүн биз турак жайды жана анын негизги зарылдыгын аныкташыбыз керек. Турак жай – бул жөн эле имараттар эмес, анын маселелери абдан көп. Бөлмөлөр жана аларды бөлүштүрүү – бул адамдардын жашоосу үчүн зарыл болгон мейкиндигинин бүткүл системасынын элементтеринин бири гана. Индиянын шаар конушунда мындай мейкиндиктин төрт маанилүү элементи бар. Иерархиялык ырааттуулукта булар: үй-бүлөгө жеке пайдалануу үчүн гана зарыл болгон мейкиндик (мисалы, тамак бышыруу, уктоо, сактоочу жай ж.б. үчүн); тыгыз байланышка өбөлгө түзүүчү мейкиндик (мисалы, балдар ойногон подъезд же кошунасы менен бирөө сүйлөшкөн); адам өз жамаатынын бир бөлүгү болуп калган кошуналар менен жолугуша турган жери (мисалы, шаардык суу түтүк же айылдык кудук); жана акыркысы – негизги шаар аймагы, балким, бүт шаар колдонгон мадина. Башка жамааттарда элементтердин саны жана алардын өз ара көз карандылыгы ар кандай болушу мүмкүн, бирок бардык жерде – кичинекей шаардан чоң мегаполиске чейин негизинен ушундай түзүлүшкө ээ. Бул окшоштук ар бир коомдун климатына, кирешесине жана маданиятына жараша өзгөрөт.

Бул системалардын эки маанилүү өзгөчөлүгүн белгилей алабыз. Биринчиден, бул элементтердин айрымдары жабык жана ачык мейкиндиктен турат. Бул өнүгүп келе жаткан өлкөлөр үчүн принципалдуу мааниге ээ, анткени, алардын дээрлик бардыгы тропикалык климатта жайгашкан, бул жерде адамдын маанилүү иш-аракеттеринин көбү сыртта ишке ашат. Мисалы, тамак жасоо, уктоо, көңүл ачуу, балдар оюндары ж.б. бөлмөдө мейкиндикти колдонууну талап кылбайт, бул иш ачык короодо да жүргүзүлүшү мүмкүн. Биздин пикирибизде, өзгөчө маданий чөйрөдө, шаар турмушунун негизги функцияларынын жетимиш беш пайызга жакыны сыртта ишке

ашат. Климаттын жагымсыз шарттарына (муссондор жана ушул сыяктуулар) карабай, биз бул сунуштун кеминде жетимиш процентке туура экендигине ишенебиз.

Бул – короонун жабык аянтынын жарымынан көбүнүң (б.а. 0,75 x 0,70) пайдалануу шартын камсыз кылат. Алжирдеги улуттук касба турак жайларынан тартып, Токиодогу кагаз үйлөргө чейинки имараттарды куруу баасы менен ачык асман алдындагы жердин баасынын ортосундагы гармониялуу чечимдердин жыйынтыгы. Ар бир коом жана ар бир анын ичиндеги үй чарбасы өз балансын табат. Мейкиндикте жайгашуунун экинчи бир маанилүү мүнөздөмөсү – жашоодогу бардык элементтердин бири-бирине болгон көз карандылыгы. Бир аймактагы мейкиндиктин жетишсиздиги экинчи бир аймактагы мейкиндикти көбүрөк бөлүнүшү менен тен салмакка келет.

Мисалы, чакан турак-жай курулган жердеги антка караганда жанындагы турак-жайдын аянты алда канча кенен же тескерисинче болуп, мейкиндиктеги турак-жайлардын жайгашуу орду тен салмакка келет.

Кээде бул маселелерде тен салмактуулук сакталбаганын ачык эле көрүүгө болот: мисалы, Делиде ар бир үй-бүлөгө жетимиш беш чарчы метрге жакын аянт туура келет. Бул система Исфахандагыдай же Бенардагыдай болсо жакшы болмок. Ал жерлерде жалпы аянт ар бир үйгө чакан короо формасында бөлүштүрүлгөн.

Ушундай жайгаштыруунун ордун көрүү жана ушундай маакулдашуулардын табиятын түшүнүү – ал турак-жай менен камсыз кылуунун алгачкы кабдамдары.

Ушундай баа берүүдөн качуу маселелердин туура эмес коюлушуна ап-келет.

Мына ошондуктан бүгүнкү күндө турак-жай маселесин чечүү көбүнчө мейкиндиктеги башка турмуштук муктаждыктарга анча деле көңүл бурбай, чектелген аймакта мүмкүн болушунча көп батирлерди жөнөкөй жайгаштыруу болуп саналат. Натыйжада айлана-чөйрө иш жүзүндө жараксыз болуп калат; имараттар канчалык бийик өссө, функционалдык жактан чектелген ачык мейкиндиктер ошончолук көбөйөт. Бир кабаттуу үйлөр менен курчалган короо уктуого ылайыктуу; короодо эки кабаттуу үйлөр менен курчалган ал дагы тамак жасоого болот; беш кабаттуу үйдүн короосу оюн аянтчасы катары кызмат кыла алат; он кабаттуу имараттын аянты короо жана унаа токтотуучу жай үчүн пайдаланууга гана берилген. Ачык мейкиндиктин белгилүү бир көлөмүнүн 1000 адамга бөлүнүшү – эски көрсөткүч болуп саналат. Анткени мейкиндик сапаттык жактан да, сандык жактан да айырмаланышы керек.

Үчүнчү дүйнөнүн өлкөлөрүндөгү архитектордун ролун жыйынтыктап, биз кедейлер шаарларга турак-жай үчүн келбей турганын түшүнөбүз; алар бул жерге негизинен иштөө үчүн келишет. Ошондуктан, биз үчүн «кантип

Бомбейдеги суу түтүктөрдүн ичинде жашаган жамааттар,
В. Лимдин фотосүрөтү

куруу керек?» же «кайерге куруу керек?» деген суроолор өтө маанилүү. Аянт-тар жана тейлөө тармактары – жооптун бир бөлүгү гана, бирок алар өз алдынча панацея эмес. Үй кура турган участкактордун нормалдуу болушу аларды шаардык инфраструктуранын негизги компоненттери менен байланыштырат. Бүгүнкү күндөгү муктаждыктын масштабы биздин шаарларыбызды олуттуу реконструкциялоонун зарылдыгын талап кылууда. Бул кайра курууну тездетүүнү түшүнүү жана ага жардам берүү – бул үчүнчү дүйнө бөлүгүндө жашап жаткан өлкөлөрдүн архитекторлорунун башкы милдети.

Микродеңгээлде архитектор шаардын планын аныктоого катышууга тийиш, буга чейин кожойкөлөр гана катышкан; ал эл менен дасторкондун бир тарабында отурганын дайыма эстеп турушу керек. Архитектор бул милдеттерди өздөштүргөндөн кийин гана ал үй курууга келгенде тынчсызданбай калышы мүмкүн.

АХАД котормосу. – БАУ, Бишкек, 2023.

Булак: Correa, Charles. «Urban Housing in the Third World: The Role of the Architect.» Housing Process and Physical Form. Aga Khan Award for Architecture, 1980, pp. 45-49.

ТАЛКУУЛОО ҮЧҮН СУРООЛОР:

1. Эмне үчүн жакырлар шаардын четиндеги үйлөрдө эмес, шаардын тротуарларында жашаганды жакшы көрүшөт? Шаардын турак жай аянты кандай бөлүштүрүлөт? Эмне үчүн шаардык турак-жай курулушу шаар үчүн кымбат?
2. Корреанын айтымында, турак-жай кантип уюштурулушу керек? Турак жайды уюштурууда кандай эки маанилүү фактор бар? Абаырайы, маданият жана киреше булактары үй чарбасында мейкиндикти пайдаланууга кандай таасир этет?
3. Коомдук жана жеке менчик жерди бөлүштүрүүдө балансты кантип табууга болот? Турак жай менен камсыз кылууда кандай маанилүү жагдайларды эске алуу керек?

КАЙТАЛОО ҮЧҮН СУРООЛОР:

1. Корреаны түшүнүүдө соттун функциясы кандай? Короону мейкиндиктин элементи катары караган Корреанын короосунан Империянын короолорунунун функционалдык мүнөздөмөсү эмнеси менен айырмаланат?
2. Корреанын түшүнүгүндө соттун мааниси кандай? Эмне үчүн ал Империянын сотторунун презентациясында көрсөтүлгөндөй, бир нече кылымдар мурун абдан маанилүү болгон?
3. Корреа, имараттар менен курчалган короо тамак жасоого, уктоого же балдар ойноого ылайыктуу экенин кандайча түшүндүрөт? Империянын сотторунун презентациясынан ко-роону тандап, ал кандай максатта кандай кызмат кылаарын түшүндүрүп бере аласызбы?

ЖОН Ф.Ч. ТЕРНЕР ТУРАК-ЖАЙ МЕНЕН КАМСЫЗДОО: АНЫН ЖАҢЫЧА ӨНҮККӨН БӨЛҮГҮ

1927-жылы туулган Джон Ф.Чарлвуд Тернер бүткүл дүйнөдөгү турак жай саясатына олуттуу таасирин тийгизген турак-жай маселелерине арналган макалалары менен белгилүү. Тернер Лондондогу Архитектура ассоциациясын 1954-жылы бүтүргөн. Ал Улуу Британияда, Перуда (1957–1965), Америка Кошмо Штаттарында жана өнүгүп келе жаткан өлкөлөрдө теория, практика жана өзүн-өзү башкарган үйлөр жана көрктөндүрүү имараттары үчүн куралдар боюнча иштеген. 1983-жылга чейин Тернер Массачусетс технологиялык институтунда (1965–1973), Гарвард университетинде жана Лондон университеттик колледжинде сабак берген. Төмөнкү үзүндү Джон Тернердин 1979-жылы Архитектура боюнча Ага Хан сыйлыгын алган турак жай жана фитнес боюнча семинарда сүйлөгөн сөзүнөн алынган. Джон Тернер турак жай абдан көнөн түшүнүк экенин жана аны жөн гана керектөө продуктусу катары кароо инсан үчүн да, жалпы коом үчүн да көптөгөн көйгөйлөргө алып келерин ырастайт. Ал ошондой эле калктын жана жергиликтүү жамааттардын ролун карайт жана азыркы дүйнөдө турак жай көйгөйлөрүн чечүүнүн негизги жолдорун сунуштайт.

ТУРАК-ЖАЙ – БУЛ ИШМЕРДҮҮЛҮК

Турак жай – сатуунун жана сатып алуунун предмети эле эмес. Ал ар кандай реалдуу же күтүлгөн натыйжаларды алуу үчүн көп нерселерди жасап жаткан көптөгөн адамдардын жана уюмдардын ортосундагы өз ара аракеттенүүнүн татаал процесси. «Турак жай» деген сөз жөн гана турак-жай рыногуна карата колдонулганда, өтө тар көз карашты билдирет; иш-аракеттер натыйжасыз же тескери натыйжасыз болушу да мүмкүн. Түпкү жыйынтыкка гана түздөн-түз кызыкдар болгон коомдук же жеке өндүрүүчүлөрдүн **сокур** жана чектелген көз караштары эч качан экономикалык же социалдык жактан пайдалуу турак-жай саясатына алып келген эмес; алар турак-жай товарларына жана кызмат көрсөтүүлөргө, өндүрүү менен тейлөөнүн жолдоруна жана каражаттарына аз көңүл бурушат же таптакыр эле көңүл бурушпайт. Эч бир чыныгы же потенциалдуу ижарачы турак жай үчүн талап кылынган курулуш материалдарынын санына же сапатына кызыкдар эмес. Тескерисинче, ал анын жайгашкан жерине, ижара акысына, ал жерде жашоонун түз жана кыйыр чыгымдарына көбүрөөк кызыкдар.

Турак-жай көйгөйлөрүн, адатта, көпчүлүк эксперттер саны боюнча таңсыз жана сапаты боюнча стандартка тиешелүү маселе катары карашат; имараттардын жайгашкан жерлери эми гана маанилүү фактор катары таанылып жатат. Мындай көйгөйлөрдү чечүүнүн эң кеңири таралган жолу акчаны көбүрөөк төгүү өндүрүштүк машиналарга ж.б. болгон.

Өндүрүштү оптималдуу уюштурууну тандап алуу (азыркы убакка чейин өнүккөн өлкөлөрдүн алдыңкы өнөр жай системаларына заманбап техноло-

контрпродуктивдүүлүк – күтүлгөнгө, каалаганга түздөн-түз карама-каршы келген ар кандай иштин натыйжалары

зашоренный – чектелген көз карашты гана эске алуу

гияларды, же башкаруу инновацияларын киргизүү же андан да көбүрөөк пайда алуу, мисалы, аз кирешелүү үй-бүлөлөрдү жалдоо жолу менен алардын өз алдынча турак-жай кура алышын камсыз кылуу кеңири тараган). Турак-жайды туура эмес түшүнүп, бурмалап, жөн гана продукт жана товар катары чечмелеп, аны өндүрүүнүн жана күтүүнүн жолдору жана каражаттары кадимки көрүнүш катары кабыл алынып, жалпысынан оолуттуу этибарга алынбайт.

Турак-жай саясатынын жакынкы максаты жеке, турак-жайдын жарым менчик, мамлекеттик жана жарым мамлекеттик, мамлекеттик сектордун, коммуналдык мекеменин жана чарбалык- коммерциялык, коммерциялык эмес жана мамлекеттик эмес түрлөрүн, турак-жайдын жана үй чарбалар мейкиндигинин жыйындысы катары каралган үйлөрдү жана кварталдарды жакшыртуу болуп саналат. Турак жайдын бардык компоненттери – бардык түзүмдөрү жана секторлору, бардык инфраструктура жана бардык коммуналдык кызматтар – жерди, жумушчу күчүн жана техниканы (негизинен курулуш материалдары жана шаймандары, суу жана электр энергиясы) талап кылат. Бул элементтер турак-жай куруу жана сактоо үчүн каражат болуп саналат. Бул элементтердин же негизги ресурстардын болушу негизги үч факторго көз каранды: чечимдерди ишке ашыруу жолдоруна жана башкаруу каражаттарына (б.а., ким чечет жана ким ишке ашырат); расмий жана бейрасмий эрежелерди колдонуу менен механизмдерди жана иш-аракеттерди жөнгө салууга жана акча алмаштырууну жүзөгө ашыруучу

каражаттардын жардамы менен товарларды же кызмат көрсөтүүлөрдү жана ресурстарды бартердик алмаштыруу жолдоруна; накталай акчага сатуу же насыяга берүүнүн субсидияланышына же нормалдашуусуна.

Турак-жай товарларынын жана кызмат көрсөтүүлөрүнүн материалдык саны же сапаты ресурстардын болушуна жана пайдаланылышына, ошондой эле бул ресурстардын болушун да, пайдаланууну да жөнгө салуучу социалдык институттарга көз каранды. Демек, турак-жай курулушунун артыкчылыктары болуп төмөнкүлөр саналат: институционалдык өзгөрүүлөр, же турак-жай менен камсыз кылуу каражаттарынын өзгөрүшү; турак жай курулушунун ресурстарын же каражаттарын тандоодо жана пайдалануудагы өзгөрүүлөр; турак-жай процессинин түздөн-түз натыйжалары жана иштелип чыккан формалардагы өзгөрүүлөр. Анткен менен бул өзгөрүүлөрдүн жеңилдиги алардын натыйжалуулугуна тескери пропорционалдуу. Имараттын дизайнына, топтоого, пейзажга жана ага ылайык түзүмдөргө жеңил дизайн аркылуу өзгөртүүлөр аз таасир этет. Бирок, кээ бир формалар башкаларга караганда ресурстар жана институционалдык өзгөрүүлөргө көбүрөөк ыңгайлашкан, ошондуктан долбоор аны сейрек (эгер качан болсо) демилгелеген күндө да өзгөртүүнү жеңилдете алат.

Жерди пайдалануудагы, жумуштарды уюштуруудагы жана башкаруудагы жана курулуш материалдарын жана жабдууларды колдонуунун түрлөрүн өзгөртүү – булардын бардыгы бир гана физикалык формадагы өзгөрүүлөргө караганда коомго көбүрөөк потенциалдуу таасирин тийгизет, бирок, демейде, аларды ишке ашыруу кыйыныраак; бул өзгөрүүлөр, адатта, уюшкан жана күчтүү кызыкчылык топторуна таасир этет. Албетте, түздөн-түз же оюндун эрежелерин же упай системасын өзгөртүү менен бийлик түзүмүндөгү өзгөрүүлөр баарынан эң кыйыны. Бул айрыкча рыноктун функцияларын мамлекетке киргизген учурда, же мамлекетте жеке капиталисттик **монополиялар** үстөмдүк кылган учурда туура болот. Артыкчылыктар так аныкталган менен, ар кандай чөйрөдөгү иш-чаралар тактикалык жактан өзгөрүү жана мүмкүнчүлүктөрдү ачуу үчүн колдонулушу мүмкүн, ал өз кезегинде узак мөөнөттүү стратегиянын бир бөлүгү болуп калышы ыктымал.

субсидиялоо –
бир нерсенин баасын
жабуу үчүн адамга же
уюмга акча берүү

монополия –
толок башкаруу, жеке
менчик

ТУРАК-ЖАЙ МАСЕЛЕЛЕРИ ЖАНА АЛАРДЫН ЧЕЧИМДЕРИ ЭМНЕ БЕРЕТ

Турак жайдын маанилүүлүгү – жолдору жана каражаттары, ошондой эле акыркы жыйынтыгы – бул түздөн-түз жабыр тарткандардын бардыгы үчүн жана биринчи кезекте керектөөчүлөр үчүн эмнени билдирээринде. Андыктан, турак-жайдын бир түрү же жайгашкан жердин кандайдыр

адамдар үчүн көбүрөөк пайда берүүчү позитивдүү же кыйынчылыкка туш келтирүүчү терс жактарын аныктоо зарыл.

Миллиондогон адамдар бузулуу жана оңдоо пландарынан катуу жабыркады, бирок анын натыйжасында көбү «жакшы» турак-жай алышты. Үй-бүлөлөрдүн жана түптөлгөн жамааттардын бузулушу, жергиликтүү жумушсуздук жана акча табуу үчүн узак жана кымбат жол жүрүү чыгымдары, көбүнчө турак жайлардын кымбатташы жана жашоо каражаттарынын жетишсиздиги, турак жайдын мобилдүүлүгүнүн жоголушу же үйдү ижарага алууда белгиленген мөөнөткө кепилдиктин жоктугу, багыттардын бузулушу жана көптөгөн адамдардын өздөрүнүн мурунку тааныш чөйрөсүн жоготкондон кийин жапа чеккендердин ишенимсиздигинин баары азыркы учурдагы турак-жай саясатынын кесепеттери.

Негизинен, адамдар менен байланышы болбосо, турак-жай эмнеге керек болот эле? Анткени ар бир адамдын абалы ар башка жана убакыттын өтүшү менен өзгөрүп турат. «Турак-жай көйгөйлөрүнүн» белгилери катары физикалык көрүнүштөрдү гана эсепке алуу маселени ого бетер татаалдаштырат. Турак-жай саясатынын туура эмес жүргүзүлүшүнүн натыйжасында биз туш келген жеке нааразылыктар же коомдук толкундоолор көбүнчө турак-жай аянтынын же керектүү кызматтардын жетишсиздигинин, ошондой эле прогрессивдүү туура кыскартуунун же тандоонун жоктугунун түздөн-түз кесепеттери болуп саналат. Көйгөйлүү маселени чечүүгө карай жеңилдик алып келе турган чоң кадам – ал керектүү көлөмдөгү турак-жайды жана коммуналдык кызматтарды, же экөөнү тең камсыз кылуу. Стандарттуу турак-жай саясаты, материалдык жана адамдык чыгашалар чечилгенден да алда канча көп эбегейсиз проблемаларды жаратты. Эми, бул маселелер расмий түрдө таанылгандан баштап, «турак-жай номерлеринин оюну» жараксыз экенин убакыт улам барган сайын далилдөөдө. Саясий күчтөр жана бийликтин өкүлдөрү бул муктаждыктарды канааттандырууга муктаж болгондор көргөндөй, аларды кантип канааттандыруу керектигин дагы деле толук түшүнүшө алышпайт.

Адамдар, турак-жай курулушунун багыттарынын шарттарына ылайык келбеген каражаттардын же максаттардын түздөн-түз натыйжасы катары үч себеп боюнча жапа чегет: адамдарды жашап жаткан жеринен кууп чыгуу коркунучу жана аларга сунушталган альтернативдүү тандоолорду ишке ашыруу кыйыныраак болот, ошондуктан, мындай учурда алардын турак-жай программасы ижарага алуу пландарын түзүүгө тийиш; алардын турак-жайлары жана кварталдары плансыз жайгашкан болсо, анда турак-жай программасы алардын кепилдикке алынган жашоо мөөнөтүн жана адамдар учурда жашап жаткан турак-жайларды жакшыртууга тийиш; акырында, алардын учурдагы турак-жай шарттары талапка жооп бербегендиктен же жок болгондуктан жана алардын мүмкүнчүлүктөрүнө жараша жеткиликтүү жана арзан варианттар, же тактап айтканда, жаңы үйлөр жана жаңы конуштар жок болгондуктан ушундай көйгөйлөр келип чыгат. Мындай учурда жаңы турак-жайларды жана кварталдарды жакшыртуу максаты коюлат. Ар кандай турак-жай курулушу жогорудагы «негизги турак жай программаларынын» бир көрүнүшүнө туш болот же үч көрүнүшү тең аралаш орун алышы мүмкүн.

Турак-жай саясатынын учурдагы тенденциялары ушундай багыттарда өнүгүп жатат. Азыр турак-жай массивдерин сактоо жана өнүктүрүү, алардын жамааттарын социалдык-экономикалык жактан колдоого алуу жөнүндөгү маселеге караганда турак-жайдын жетишсиздиги жөнүндөгү маселени угуу же окуу сейрек кездешет. Туруктуу жана жай өскөн өлкөлөрдө шаар калкы тарабынан колдо болгон турак-жай фондусун сактоого жана жакшыраак пайдаланууга барган сайын салыштырмалуу көп көңүл бурулууда.

БОРБОРДУК БИЙЛИК ҮЧҮН ТУРАК-ЖАЙ ӨТӨ ТАТААЛ МАСЕЛЕ

Бир чоң уюм же мекеме үчүн кандайдыр бир турак-жай программасын чечүү жана көзөмөлдөө өтө кыйын. Уюм канчалык чоң болсо, же чоң уюм талап кылган технология канчалык татаал болсо, ал өндүргөн товарлар жана кызмат көрсөтүүлөр керектөөчүдөн ошончолук алыстайт да, андан улам товарларды жана кызмат көрсөтүүлөрдү стандартташтыруу талаптары ошончолук жогору болот. Борборлоштурулган администрациялар – коммерциялык корпорациялар, мамлекеттик органдар жана алардын **гибрид** мекемелери заманбап турак-жайларды жалпы камсыздоочуларга айланууда. Көп учурда, океандын карама-каршы жээгинен архитектурасы айырмаланбаган заманбап турак-жай курулушунун өсүп жаткан көрүнүшү бул тенденциянын белгиси. Борбордоштуруу ар түрдүү адамдарды, үй-чарбаларын жана жамааттарды бирдей калыпка салып, ошону менен алардын табиятын одоно өзгөртүп, алардын жеке жана маданий жашоосун кысып, басынтат жана бузат.

Коомдун бардык деңгээлдеринде автономиялуу акыркы муктаждыктар пайда болгонго чейин, бардык тармактарда шаардык-корпоративдик индустриалдуу өнүгүү багыты күчөп турганда, турак-жай курулушундагы массалык өндүрүшкө болгон муктаждык жалпыга бирдей көрүнүш катары кабыл алынат. Индустриялык илимге жана техникага болгон чоң ишеним, турак-жай курулушунун өндүрүшүнүн «артта калуучулугун» «турак жай проблемасына» тиешелүү маселе катары жазылып келген; борбордук пландаштыруу жана бөлүштүрүү, фабрикалык өндүрүш аркылуу өнөр жайдын өнүгүшү менен шартталган экономикага жетишкенден кийин ар бир адам шарты жакшы турак-жайга жайгаштырылышы мүмкүн деп болжолдонууда. Бирок, азыр техникалык жактан жөнөкөй жана географиялык жактан бекитилген мындай ансамбльдерди (мисалы, үйлөр жана көчөлөр сыяктуу) колдонуу жана башкаруу техникалык жактан өтө татаал кыймылдаткычтардан куралган машиналар (мисалы, унаалар) катары кароого болбой тургандыгы айкын болуп калды. Жеке турак-жай

гибрид –

ар кандай формаларды кесип, эки же андан көп нерселерди аралаштыруу аркылуу алынган продукт

симптоматикалык –

бул тышкы белги, бир нерсенин белгиси

куруу массалык турак-жай курууга караганда алда канча экономикалык жана социалдык жактан пайдалуу экендиги жана турак-жайды долбоорлоонун, куруунун жана башкаруунун экономикалык масштабдары чакан жана жергиликтүү болууга тийиш экендиги улам барган сайын ачык-айкын болуп жатат.

Турак жайды өнүктүрүүнүн эң маанилүү ресурстары болгон жер, курулуш иштери жана колдо болгон материалдар жергиликтүү жана көп варианттуу экени бизге жакшы белгилүү. Алар жергиликтүү муктаждыктарга ылайык маселелер менен жакшы тааныш жеке жана чакан жергиликтүү уюмдар тарабынан колдонулушу мүмкүн.

Борборлоштурулган турак-жай курулушу материалдык жактан жана адам ресурстарын колдонуу боюнча да ысырапкорчулукка алып келет да, өтө көп каражат жумшалып, экономикалык инфляцияга туш кылат. Ири уюмдар жергиликтүү ресурстарды аз пайдаланышып, аларга стандарт процедураларды жана техниканы колдонуу шарттарын таңуулашат; ошондуктан алар сырттан ташылып келинген материалдарды жергиликтүү материалдар менен алмаштырышат да, чакан үй-бүлөлүк фирмалардан жана адистиги төмөн, саатына эмгек акы төлөнүүчү убактылуу жалданган жумушчу күчтөрүнөн баш тартышат. Капиталды көп талап кылган өндүрүш жабдууларына болгон муктаждык жана жергиликтүү ресурстарды пайдаланбоо – турак-жайдын баасын башка товарларга жана кызмат көрсөтүүлөргө караганда өтө жогорулатат. Ошентип, массалык турак-жай куруунун азыркы кездеги эксперименти ийгиликсиз болуп, бул идеядан тезирээк баш тартуу керек экендиги ачыкка чыкты. Дүйнөнүн көп элдеринде мурда болгондой, турак-жай курулушу (рыноктун жана мамлекеттик түзүлүштөрдүн үстөмдүк кылуусуна жана бурмалоосуна карабастан) жергиликтүү көзөмөлдү жана өзүн-өзү башкаруу системасын калыбына келтириши керек.

Турак-жай саясатын өзгөртүп түзүүнүн биринчи шарты — адамдардын өзүнүн керектөөлөрүн жана артыкчылыктарын аныктоо жана аткаруу укуктарын дайым колдоо болуп саналат. Алыста жашаган администраторлор менен адис адамдар жергиликтүү элдин муктаждыктары жана артыкчылыктары боюнча эксперт боло алышпайт. Анткени, артыкчылыктардын көп түрдүүлүгүн жана эффективдүү суроо-талаптарды жергиликтүү ресурстар менен кантип канааттандырышарын билишпейт. Адамдар ресурстарга болгон укуктарга жана аларды каалагандай пайдалануу эркиндигине ээ болушу керек, болбосо турак-жай курулушу үй-чарбаларына жана бүтүндөй коомдун моюнуна илинген жүк бойдон кала берет. Өнөр жайлары өнүккөн бай өлкөлөрдө, ошондой эле калктын кирешеси төмөн, бирок шаарлар пайда болуп, аябай тез урбанизацияланып жаткан мамлекеттерде барган сайын кеңири жайылган коомдук ишмерлердин активдүүлүгү ресурстарга жетүү үчүн өздөрүнүн талаптарын кеңейтип жатышат. Жергиликтүү демилгелерди бурмалап, борбордоштурууну жана даяр, алдын-ала пакеттелген турак-жай «товарлары» менен камсыз кылууну көбүрөөк талап кылуу ал бардык ишти талкалоого апкелет.

ТУРАК-ЖАЙ КУРУУ – АЛ ЖЕРГИЛИКТҮҮ ИШМЕРДИКТИН МИЛДЕТИ БОЛУП САНАЛАТ

Турак-жайларды жана комплекстүү курулуштарды долбоорлоо, куруу, жакшыртуу жана башкаруу – ал базардын же бийликтин эмес, жергиликтүү коомчулуктун милдети. Шериктештик сектору, ал – коомдук жана жеке секторлордон айырмаланып турат; ал ошондой эле коммерциялык да, мамлекеттик да уюм эмес.

Анткени, азыр көптөгөн факторлор коомду жана анын экономикасын пайдага багытталган коммерциялык кирешенин жана бийликке таянган өкмөттүн иш-аракеттери менен гана түшүндүрүүгө болбостугун көрсөтүүдө. Үчүнчү дүйнө бөлүгүндө жашап жатышкан өлкөлөрдө адамдардын иш-аракеттердин көбү тамак-аш, кийим-кече, баш калкалоочу жай жана сүйүү үчүн өздөрүнүн негизги муктаждыктарын канааттандырууга багытталат. Ошол эле убакта «товарларды өндүрүү жана бөлүштүрүү же кызмат

көрсөтүүлөрдү башкарууну өзүнө камтыган коммерция менен саясаттын элементтери уюштурулган турак-жай ишмердиктерине тескөөдө турат; жергиликтүү, чакан жана жеке адамдын деңгээлинде жүргүзүлгөн иш-аракеттер капиталисттик да, өкмөттүк да эмес ишмердик болуп саналат.

Калктын, рыноктун жана мамлекеттик секторлордун ортосундагы одоно, бирок дагы эле пайдалуу айырмачылыктары бар, турак-жайдын «жеке» жана рыноктук болушуна каршы «коомчулуктун», мамлекеттин, натыйжасыз полемикаларын ооздуктайт. Үчүнчү сектор (жеке коммерциялык эмес уюмдарды бириктирген экономикалык сектор; буга өз каалоолору менен кирген адамдар жана жергиликтүү уюмдар, жардам берүүчү фонддор, социалдык мекемелер, кооперативдер ж.б.) мамлекеттик бийлик менен рыноктун ортосундагы сөзсүз болуучу чыр-чатактар токтогонго чейин эле толук жана так таанылып бүтүшү керек. Турак-жай чарбасында коомдук уюмдар башкы сектор катары таанылганда алда канча бай жана алда канча ийкем ар түрдүү алтернативдер ар кандай саясий, экономикалык жана маданий контексттерге ылайык келет. Социалдык максат – капиталисттик башкарууну же бюрократтык борборду көзөмөлдөөчү жана чектөөчү, турак-жай саясатынын тен салмактуулугун сактоочу жана өзгөрүүлөрдүн ар кандай стратегияларынын башкы бир бөлүгүнө айланышы мүмкүн. Чындыгында, кеп турак-жай ар кандай, бирок бир гана сектордун продуктусу болушу керекпи деген суроодо эмес; келечекте андай болушу мүмкүн эмес экенин бардык тажрыйбалар тастыктап турат. Чыныгы көйгөй – ал бүтүндөй турак-жай процессиндеги ар кандай ишмердүүлүктүн ортосундагы чектер жана бийликтин мамилеси.

Бул көйгөйдү так түшүнүү үчүн жок дегенде, турак-жайдагы «ишмердиктин» жана «бийликтин» үч негизги деңгээлин айырмалоо керек. Ишмердиктин үч деңгээли турак-жай шарттарынын бардык компоненттеринин жыйындысы жана курам (сборка) келип чыккан ошол компоненттерди сунуш кылуу менен элементтерге жетүү мүмкүнчүлүгүн камсыз кылуу болуп мүнөздөлүшү мүмкүн. Бул акыркы элемент – өндүрүш көз каранды болгон негизги ресурстарды жана уюштуруу иштерин камтыйт. Курамдын (сборка) маңызын – долбоорлоо, курулуш иштери жана имараттарды жана тегерек-четиндеги жерлерди тейлөө кызматтары түзөт. Аныктама боюнча, бул турак-жай блоктору чогулганга чейинки жергиликтүүлөрдүн жасачу иши; бул учурда алар компоненттерге айланат да, башка материалдар сыяктуу эле участокторго жеткирилет. Турак-жай схемаларын бириктирүү жана тегерек-четтеги территорияны жакшыртуу ар кандай деңгээлдеги бийлик органдарынын жумушу болуп эсептелет. Тагырак айтканда, бул ишти ушул жерде жашашкан адамдар, же аймактык жана эл аралык статусу бар коммерциялык уюмдар, же ар кандай деңгээлдеги мамлекеттик мекемелер аткарышы мүмкүн.

Бул иштер ушул деңгээлдеги жергиликтүү жамааттардын жоопкерчилигин жана борбордон көзөмөлдөп туруучу турак-жай долбоорлорун жана программаларын мезгил-мезгили менен ишке ашырууну талап кылат. Бирок, бул – компоненттерди коомдук сектор тарабынан камсыз кылынат дегенди билдирбейт. Көптөгөн компоненттер, мисалы, суу агуучу жана суу чыгаруучу системалар, масштабы боюнча муниципалдык же борбордук болуп

саналат жана тиешелүү бийлик органдары тарабынан пландаштыруу, ишке киргизүү жана башкаруу үчүн ыйгарым укуктардын тиешелүү деңгээлин талап кылат. Алар, дагы башка көптөгөн компоненттер борбордук өкмөт, эл аралык агенттиктер жана трансулуттук корпорациялар тарабынан камсыздалат. Жергиликтүү деңгээлде камсыздалбаган инфраструктура жана башка компоненттер, адатта, орто масштабдагы уюмдар же муниципалдык бийлик тарабынан ишке ашырылат. Негизги элементтерди жана ресурстарды камсыздоо жана аларга тиешелүү уюмдарды пайдалануу укугу борбордук бийликтен же мамлекеттик органдардан көз каранды. Жергиликтүү же глобалдык деңгээлде жетишсиз болгон ресурстарды борбордук бийлик органдары гана туура көзөмөлдөп, адилет бөлүштүрө алат. Пайдаланууну теске салып туруучу эрежелер жана алардын жакындыгына жана жеткиликтүүлүгүнө таасир берүүчү ыкмалар жөнүндө да ушуну эле айтууга болот. Ал эми жетишсиз ресурстарды баалоо борбордук өкмөт тарабынан адилеттүү жана натыйжалуу гана көзөмөлдөнүшү мүмкүн.

Борбордон башкарылуучу турак-жай бардык учурларда материалдык жактан да, адам ресурстары жагынан да кымбат; ресурстардын жетишсиздиги жергиликтүү же жеке монополияда болгондо, теңсиз бөлүштүрүү жана кыянаттык менен пайдалануу ыкмалары сөзсүз түрдө колдонулат. Рыноктун, мамлекеттин жана коомдук уюмдардын бири-бирин толуктап турушу, ишмердик менен бийликтин ортосундагы чектер туура аныкталганда гана түшүнүктүү абалга келет. Коомдук уюмдар сектору негизинен үйлөрдү жана анын айланасындагы жерлерди долбоорлоо, куруу жана тейлөө үчүн жооп берүүгө тийиш, ал эми борбордук бийлик, мамлекеттик сектор «Жер мыйзамынын» туура аткарылышы жана жергиликтүү же аймактык ресурстардын так бөлүштүрүлүшү үчүн жооптуу болот. Мамлекеттик эмес жана коммерциялык уюмдардын ролу жана жоопкерчилиги өтө өзгөрүлмө жана жергиликтүү шарттарга жараша аныкталат.

Кирешеси жогору, өнөр жайы өнүккөн урбанизациялуу өлкөлөрдө жана борборлоштурулган бюрократия башкарган өлкөлөрдө коомдук уюмдар сектору өзгөчө начар. Жеке жана жергиликтүү адамдардын укуктарын жана эркиндиктерин чыңдоо милдети, турак-жай саясатында же иштин башка тармактарында болсун, жергиликтүү коомдук уюмдарсыз ишке ашышы мүмкүн эмес. Үчүнчү Дүйнө өлкөлөрүндөгү кедей жашаган көптөгөн үй-чарба бирикмелери кийинки учурларда жогорку деңгээлдеги жетишкендиктерди көрсөтүп жатат. Бул – карапайым адамдар жергиликтүү деңгээлде, айрыкча федеративдик формада уюшулган жамааттык иш-аракеттер аркылуу, өздөрүнүн жашоолорун көзөмөлдөй алат дегенди билдирет. Айрыкча, массалык басып алуу иш-аракеттери көпчүлүктүн кызыкчылыгы үчүн олуттуу саясий өзгөрүүлөрдүн болушуна өбөлгө түздү.

Багбанчы –
имаратта же жерде
уруксаты жок же ижарасы
жок жашаган адам

Барган сайын байыган жана институционалдашкан өлкөлөрдө коомдук уюмдардын иш-аракеттери борбордоштурулган формалардан баш тартып, учурдагы конуштарды жана жамааттарды биргелешип сактоого жана өнүктүрүүгө багытталган саясаттын негизги багыттарына чон салымдарды кошууда.

ТУРАК-ЖАЙГА БОРБОР КОЛДОО КӨРСӨТҮҮГӨ ТИЙИШ, БИРОК КАМСЫЗ КЫЛБАШЫ КЕРЕК

Элди колдогон турак-жай системалары жергиликтүү жана социалдык өнүгүүнү камсыз кылуу үчүн орун которуп, жылып жүрүүчү состав сыяктуу. Ал турак-жай элементтерин, тетиктерин жана агрегаттарын сатып алуу боюнча сүйлөшүүлөрдү жүргүзүүгө ыйгарым укук берилген автоном агентстволор тармагы катары уюштурулган. Бардыгы: чечим кабыл алуучу үй ээси, куруучу, материал менен камсыздоочу, жер же менчик ээси, ар кандай мамлекеттик агентстволор же ортомчу адистер, бири-биринен айырмаланган бирок, бири-бирин толуктап турган милдеттерге жана ролдорго ээ. Автономдуу системада акыркы натыйжалар кандайдыр бир чечимди же иш-аракетти көзөмөлдөгөн ар бир адамдын ортосундагы сүйлөшүүлөрдүн натыйжасы болуп саналат. Ал эми иерархиялык системаларда бардык маанилүү чечимдерди кабыл алуу бийлиги бар агентстволор же чакан топ үстөмдүк кылат; ар кандай эсептин жана бөлүштүрүүнүн негизинде башка катышуучулар кардарлардын, кызмат кылуучулардын, товарлардын жана кызмат көрсөтүүлөрдүн пассивдүү керектөөчүлөрүнүн статусуна чейин төмөндөйт. **Гетерономия** – автономияга карама-каршы келген, пирамиданын башында тургандардан башкалардын баары жогорудагылар кабыл алган чечимдерге көз каранды болгон система.

Автономия өз ара көз карандылыкты билдирет. Автономдуу тармактын түйүндөрү болгон агенттиктер бири-биринен гана эмес, керектүү ресурстарга жетүү жана аларды туура жол менен пайдалануу эркиндигинен да көз каранды. Жергиликтүү жана аймактык тармактар, жергиликтүү ресурстарга жетүү мүмкүнчүлүгүн башкара турган даражада борбордук бийликке көз каранды. Жергиликтүү коомдук уюмдун же рынок корпоративинин, борбордук бийликтин жана мамлекеттик сектордун көз карандылыгы толук болушу мүмкүн эмес; эгерде ошондой болсо, анда автономияга жетишилген күндө да сакталып калышы күмөн. Жергиликтүү тармактар негизги ресурстарга жетүү жана аларды сактоо үчүн территориялык жактан кенен болууга тийиш, ошондо гана жергиликтүү жамааттар өз алдынча эркин жашай алышат. Бул – натыйжалуу туруштук берип, ошону менен катаал рынокту жана мамлекеттик системаларды башкара ала турган жападан жалгыз жол. Эгер ушундай адекваттуу жергиликтүү уюм болбосо, анда рыноктун, мамлекеттин **гегемониясы** же коомчулуктун кысымы болору шексиз.

Заманбап коомдо мамлекет да, рынок да абдан маанилүү, ошондуктан коомдук ишмердүүлүккө альтернативдүү жооптор да так көрсөтүлүшү керек. **Гетерономдук** жана монополисттик системалар байлыкты топтоо жана бийликти ээлөө үчүн борбордоштурууга көз каранды. Бирок, алар

клика –

өз чөйрөсүнө чоочун адамдарды киргизбей, чогуу убакыт өткөргөн чакан топ

гетерономия –

башкалар тарабынан белгиленген укуктук нормаларды сактоо

гегемония –

бир социалдык класстын башкаларына үстөмдүк кылуусу

автаркия –

абал же жетиштүүлүк сезими; автономия.

турак-жайды башкарууга жана өз кызыкчылыктарын коргоонун куралы катары колдонууга боло турган товар катары карашат. **Автаркия** элдик суроо-талаптардын басымын азайтып, концентрация процессин жеңилдеттиши ыктымал; бирок, товарлар жана кызмат көрсөтүүлөр түрүндөгү жарандык артыкчылыктарга карата коюлган туура эмес талаптар ал капиталисттик жана статистикалык тенденцияларды жогорулатуу үчүн дагы көп нерселерди ишке ашырышы мүмкүн.

Автаркия менен автономиянын ортосундагы чек ара кенен жана терең, ал эми карапайым адамдардын өздөрү жетишпеген жана өздөрүн камсыздай албаган компоненттерге жана элементтерге болгон муктаждыктары бир нече ондогон жылдар бою кээ бир өлкөлөрдө оң жоопторду жаратып келүүдө. Мисалы, сууга, жакшыртылган коомдук транспортко, электр жарыгына жана мектептерге болгон муктаждыктар калкы көп, бирок киши башына аз чыгым кетерин түшүнгөн мамлекеттик органдар тарабынан бул кызматтар ишке ашырылып, канааттандырылган.

Керектүү мамлекеттик камсыздоо чогултулган тетиктер, борпоң пакеттер түрүндө болушу керек. Эң эффективдүү жана өндүрүмдүү суроо-талаптар – ал тынымсыз толукталып туруучу, аз колдонулган же туура эмес пайдаланылган ресурстарды колдонууга же оңдоого мүмкүндүк берген товарларга коюлат. Элдин жери болгондо, алар кошумча материалдарга, шаймандарга, тажрыйбага жана эң негизгиси сууга муктаж болушат, бирок, аны өз алдынча алып, пайдаланууга алардын экономикалык жактан мүмкүнчүлүгү жок, суу түтүктөрү менен камсыз кылуунун өзү эле кыска убакыттын ичинде эбегейсиз чоң курулуштарды курууга алып келиши мүмкүн. Массалык турак-жай куруу маселеси кээде терс натыйжаларды берет. Турак-жайга болгон муктаждыктарга расмий жооп минималдуу, стандарттуу үйлөрдү куруу түрүндө болот жана турак-жай менен камсыз кылуу үчүн рынок менен мамлекет гана ресурстарга жана мүмкүнчүлүктөргө ээ деген көз карашта иштейт.

Даярдык көрүү балким, бир нече жылды талап кылат. Орто класстагы чиновниктер тарабынан белгиленген минималдуу стандарттардын баалары абдан жогору жана ага борбордон башкарылуучу жана курулуш келишимдеринин коммерциялык шарттарына ылайык кошумча чыгымдарды талап кылат; турак-жайдын баасы өтө эле жогору болуп, кошумча кирешеси бар акчалуу адамдар гана сатып албаса, калгандардын ага мүмкүнчүлүгү болбойт. Ошондуктан, кирешеси төмөн жана бюджетти өтө аз болгон өлкөлөрдүн өкмөттөрү турак-жай субсидияларын сунуштап, натыйжада курулган турак-жайдын көлөмү кескин кыскарат. Ал эми ошол аз үлүш расмий же расмий эмес түрдө калктын бай катмарына бөлүштүрүлөт; баштапкы жамааттардын ресурстары негизинен жок болуп, ал эми

өкмөт кайра-кайра кайталанып туруучу оор чыгашалар жана карыздарга көмүлүп, аны кээде кайтарып бере албай калат. Эгерде керектүү компоненттер адамдар максималдуу пайда алуу үчүн керексиз компоненттерди обочолонтуу аркылуу аларды өз ресурстарына ыңгайлаштырууга мүмкүндүк берүүчү жолдор менен камсыз кылынса, жогорку чыгымдардын алдын алууга болот. Кадимки турак-жай схемаларын, долбоорлорду жана категориялык программаларды акырындык менен кыскартып, ачык тейлөө системалары менен алмаштыруу керек.

ТУРАК-ЖАЙ ИШМЕРДИГИНИН АСПЕКТТЕРИ: ФОРМАЛАР, РЕСУРСТАР ЖАНА УЮМДАР

Ар кандай өзгөрүүлөрдүн узак мөөнөттүү стратегиясы кыска мөөнөттүү тактикалык иш-аракеттердин жыйындысы болуп саналат. Бул акыркы бөлүм бир катар жеке чөйрөлөрдү аныктайт, алардын кайсынысы болбосун өзгөрүү үчүн баштапкы мараа боло алат. Эбегейсиз көп сандагы ар кандай бирикмелер жана кайра куруулар бар жана эч нерсе кыла албай турган кырдаалдар, башкача айтканда, эч нерсе жасоого болбой турган нерселер өтө аз. Биз ишмердиктин негизги айырмачылыктарын жана көз карандысыз варианттардын үч аспектинин антиктадык: турак-жай товарларынын жана кызмат көрсөтүүлөрдүн формалары; каражаттар, ресурстар жана аларды өндүргөн инструменттер жана аларды башкаруунун жолдору же уюмдары. Бул аспектилердин ар бири берилген программаны пландаштыруу жана ишке ашыруу боюнча иш-аракеттердин конкреттүү багыттарына бөлүнүшү керек.

Турак-жайдын жана анын айланасындагы жерлерди долбоору иш-аракеттин эң аз таасир этүүчү жагы, анткени формалар алардын жыйнтыгы жана өндүрүү жолдору менен каражаттарынын чагылышы болуп саналат. Долбоорду өзгөртүү техниканы жана ал тургай башкарууну да өзгөртүп жиберги мумкун, ошондуктан алар, адатта атайын бир адистешкен долбоор же программа менен гана чектелет. Терең мааниде стилди жана форманы өзгөртүү кээде олуттуу кесепеттерге алып келиши мүмкүн, ал эми кээде кесепеттер кыйыр түрдө сөзсүз болот. Ресурстар менен уюмдарды бөлүштүрүүгө түздөн-түз таасир көрсөтүү көбүнчө саясий жактан максатка ылайыктуу эмес. Долбоор адатта саясий жактан нейтралдуу деп эсептелгендиктен, ал көбүнчө рыноктук же мамлекеттик күчтөр структурага өзгөртүү аракеттерин жасоого мүмкүн болгон жалгыз аймак болуп саналат.

Турак-жай курулушунун архитектурасындагы негизги чечүүчү маселе – курулуштун үч негизги маселеси болгон чек аралар, тармактар жана көлөмдөрдүн ортосундагы мамилелердин шарттарын аныктайт. Чек аралар – бул башкаруу же тейлөө үчүн пайдалануу менен жоопкерчиликтин ортосундагы институттук чектер. Чек аралар адатта өзгөрүлүп турат жана алардын мааниси дубал же зым тор сыяктуу физикалык тоскоолдуктар менен (көчөлөр менен парклардын ортолору) дал келет. Чек аралар өз алдынча физикалык көрүнүштөргө ээ болбосо да, алар көбүнчө оңой менен өзгөргөнгөн форманын эң татаал элементи болуп саналат жана эң узак убакытка жашаган потенциалдуу өмүргө ээ.

Сеттер – аймактарды бириктирүүчү жана тейлөөчү инфраструктуралар, ал эми алардын көлөмү чек аралар жана курулуштар менен аныкталат. Коомдук жолдордун жана өтмөктөрдүн сеттери, жолдор жана көчөлөр сөзсүз түрдө белгилүү бир чектерге дал келет. Жарым-жартылай мүмкүнчүлүк жана коммуналдык сеттер сөзсүз эле чек аралар менен дал келбейт, анткени ар кандай коммуналдык кызматтарда бири-бирин кайталаган, бирок бири-биринен айырмаланган бөлүштүрүү тармактары болушу мүмкүн.

Инфраструктура, **ландшафт архитектура**, жашылдандыруу камсыз болгон үч ченем мейкиндиктеги көлөмдөр кээде ачык мейкиндиктерди кесип өткөн чек аралар менен белгилениши же белгиленбеши да мүмкүн. Архитектуралык форманын проблемасы бул үч элементтин бөлүнүп туруучу жана өз алдынча өзгөрүп туруусуна байланышкан. Алар жер участкасында, жашоочулары аз, өз алдынча айрым имараттардан турган тыгыздыгы төмөн же бийик монолиттүү гигант имараттардын курулуштары сыяктуу ажырагыс болушу ыктымал.

Көз карандысыз варианттуулуктун мүмкүнчүлүгү, андан улам чек аралардын, сеттердин жана көлөмдөрдүн бөлүнүшү канчалык жогору болсо, физикалык чөйрө ошончолук өзгөрүүгө дуушар болот. Бирок, ашыкча топтолуу сыяктуу, ашыкча чачыроо да, кошуналар ортосундагы мамилелерди алсыратат же бузуп салат. Эң начар шарттар чек аралар жана сеттер категориясына тиешелүү болгон монолиттик курулуштарда экени такталган; алардын көбү имараттын өзүнөн ажырагыс болгондуктан, аны түзүп турган элементтер өзгөрбөй туруп, эч бир нерсе өзгөрбөйт. Тарых көрсөткөндөй, жайгашуунун эң артыкча формасы – ал аз кабаттуу жогорку тыгыздыктагы үйлөргө жайгаштыруу формуласы. Өнүктүрүүнүн мүмкүн болгон бардык түрлөрүн өзүнө топтогон адистик формалардын эбегейсиз көп түрдүүлүгү жана алардын өтө байыркылыгы көп учурда алардын канчалык ийкемдүү экендигин көрсөтүп турат. Заманбап монолиттик формаларды да, аларды шыктандырган шаар четинде жайгашкан чачыранды формаларды да салттуу формалар алмаштырууда. А чынында, көп өлкөлөрдө салттуу формалар толук өзгөрүп жатат. Климаттык, маданий айрымачылыктарына карабай, учурдагы формалар бүт дүйнөдө окшош жана бирдей. Алар жергиликтүү шарттар менен эсептешпейт, сезимсиз жана кайдыгер, өзгөчө монолиттик форма өтө ийкемсиз жана колдонууга жарамсыз. Ал буга чейин курулуш жана тейлөө жагынан өзүнүн морттугун жана кымбаттыгын далилдеген.

Акыркы изилдөөлөр жана баалоолор көрсөткөндөй, экономикалык жактан үнөмдүү болгондуктан, кийинки мезгилде иштелип чыккан, өзгөчө бириктирилген формалар кеңири жайылууда. Бул турак-жайлар жашоочу-

лардын өздөрүнүн биригип башкаруу жоопкерчилигин колдойт жана жашоочулардын өздөрүн өздөрү тейлөөсүн камсыз кылат.

Жогоруда белгиленгендей, негизги ресурстар жер, аткарылган иштер жана техника болуп саналат. Кээ бир өлкөлөр кеңири макулдашылган принциптерди колдонуу боюнча жигердүү кадамдарды жасап жаткан күндө да, азыр учурда жер негизги таанылган маселе. Бул жерде ачык-айкын нерсени кайра кайрылып, тактоонун кереги жок: жер адилетсиз мамилеге байланыштуу чыгашалуу товар катары рынокко чыгарылышы мүмкүн эмес; ал жөн гана кыймылсыз мүлк болгондуктан, ар кандай сунуш, суроо-талапка жараша көбөйбөйт. Үстөмдүк кылуучу маселе дагы эле жеке менчик менен мамлекеттик менчиктин тирешинде. 20-кылымдын тажрыйбасы мамлекеттик менчиктин чоң артыкчылыктарын тастыктап турганы менен, мамлекеттик же муниципалдык монополияга бааларды эркин базар баасына чейин көтөрүү аркылуу жарандарга жана жергиликтүү бизнеске жерди бирдей эле жеткиликтүү кылуу мүмкүн эмес. Бирок, эң чукул изилдөөнү талап кылган маселе – ал жергиликтүү жамааттык менчик (камкордук), биргелешкен жер банктары менен мамлекеттик жана жеке (же жарым жеке) альтернативдүү варианттар.

Иш жана аны уюштуруу жаатындагы эң биринчи кароо – бул колдонууга жарамдуу көлөмдөрдүн колдонулушу же өндүрүшү, киреше алуу же албоо, же өз алдынча колдонууга жарамдуу товарларды чыгаруу. Демек, уюштуруучулук өзгөрүүлөр да, технологиялык прогресс да, тажрыйбанын көрсөткүчү болуп саналат. Эмгектин эң пайдалуу, чыгармачыл жана ырахаттуу түрлөрү болуп жумушчунун жоопкерчилиги жогору болгон жана өз чеберчилигинин чегине жеткен эмгек. Алар ошондой эле ойлоп табууда же аздан көбүрөөк алууда үнөмдөөнүн жалпы шарттары. Уюм канчалык чоң болсо же куралдар канчалык татаал болсо, белгилүү бир аймакта же жумуш ордунда жогорку жоопкерчиликти же чеберчиликти сактоо ошончолук кыйын болот.

Анткени ири корпорациялар, иштин эффективдүүлүгү жана өндүрүмдүүлүгү борборго көз каранды кылбоону, жеке жана чакан топтун өз алдынчалыгын жогорулатууну талап кылаарын аныкташкан. Өндүрүштүк линияларды автоматташтырууга жумшалган эбегейсиз чоң инвестициялар жана жогорку өнөр жайлары өнүккөн өлкөлөр «микрочиптик революцияны» күтүп, кадимки механикалаштырылган жана маанисиз жеке эмгекке нааразылык күчөп баратканын чагылдырат. Жакыр жана индустриалдык жактан өнүккөн өлкөлөр үчүн бул өтө татаал технологиялардын мааниси, бир жагынан, алар үчүнчү дүйнөнүн көпчүлүк өлкөлөрү али жолуга элек жана алдын ал турган көйгөйлөрдү жеңүүнүн жолдору жана каражаттары канчалык деңгээлде экендигин кабарлайт.

Иш, административдик жол менен жеке жоопкерчиликти, адистикти өнүктүрүү жана өркүндөтүү мүмкүнчүлүгүн максималдуу жогорулатуу үчүн туура уюштурулушу керек. Демек, иш технологиялык жактан, айрым бир адамдар же чакан топтор тарабынан кайра иштетиле турган материалдар, аспаптар жана энергия формаларынын функциялары болушу керек. Ал үчүн энергияны аз сарптоо менен колдонула турган курулуш материалдарын жана шаймандарды чыгаруучулардын жана сатуучулардын тармактык

структураларын жана эл аралык технологиясын жогорулатуу зарыл. Алар ошондой эле жерге жеке жана жергиликтүү мамилени максималдуу кеңейтүүчү институттарды жана аны социалдык жактан пайдалуу жолдор менен пайдалануу эркиндигин жана борбордоштурулган банк жана финансы системасынан көз карандылыкты минималдык деңгээлге түшүрүүнү талап кылышат.

Учурда колдонулуп жаткан курулуш технологияларынын өсүшүнүн инфляциялык, борбордоштуруучу жана көз карандылыкты жаратуучу кесепеттерине каршы туруу үчүн төмөнкү курулуш материалдарын колдонууну көбөйтүү маанилүү: көп болот жана оңой жаңыланат; жумшалуучу энергиянын баасы төмөн жана экологиялык жактан таза; туруктуу, тейлөөнү аз, же такыр эле талап кылбаган, кайра иштелип чыккан; жергиликтүү ресурс болгондуктан алып келүүгө жумшалган чыгымдары аз, ушунун баары жергиликтүү, аймактык же улуттук автономиянын болушун тастыктайт, маданий өзгөчөлүктү жана көп түрдүүлүктү күчөтөт; акырында, адистешкен жумушчу жана чакан уюмдар иштете ала турган жөнөкөй же жеңил куралдарды жана жабдууларды талап кылат. Көпчүлүк шарттарда эң башкы артыкчылык – ал казылып алынган отунга болгон суроо-талапты азайтуучу чакан жергиликтүү өндүрүштү тез арада көбөйтүү. Автонуанын кыскарышы күйүүчү майга болгон муктаждыкты гана азайтпастан, жүктөө жана түшүрүүдөн, уурдоодон, кампага коюудан жана ашыкча же кем тапшыруудан келип чыккан жоготууларды азайтат. Маселен, цементти да, бышырылган чопо продуктыларын да базар системасы жана бюрократиялык борбордоштуруу таңуулаган эбегейсиз зор ишканаларга караганда, жергиликтүү чакан заводдордо алда канча үнөмдүү өндүрүүгө болот. Жергиликтүү чакан заводдор материалдардын, айрыкча цементтин жана болоттун төмөнкү сортторун чыгара алат, бирок чакан жана орто имараттарды куруу үчүн керектөөлөрдү толук канааттандыра турган бардык мүмкүнчүлүктөрү бар.

Оюндар сыяктуу бардык иш-аракеттер үч негизги шарттан көз каранды: адамдар тандаган тарап жана чечим кабыл алуу үчүн алардын укуктары; алар иштеген иштин эрежелери жана ар кандай иш-аракеттерге берген алардын баалары. Биринчи шарт – бийликтин түзүлүшү – буга чейин коомдук уюмдар, рынок жана мамлекеттик секторлор тарабынан жогоруда айтылган. Негизги маселе: ким чечет? Жеке жана коомдук өнүгүү үчүн адамдар турак-жай менен канааттандыралык деңгээлде натыйжалуу каражат менен камсыз болушу керекпи же жокпу? Бул маселени чечүү үчүн ар бир жамаатта өз адамдары болуш керек. Жогоруда айтылгандай, бул үчүн өзүн-өзү жаратуу жана ортоңку түзүмдөгү мамлекеттик колдоо зарыл. Ал, өз кезегинде, борбордоштурулган ири уюмдар камсыз кылууга

тийиш болгон товарларды жана кызматтарды, чакан жергиликтүү уюмдар өз алдынча ишке ашырат жана чогулткан тетиктер түрүндө берет.

«Оюндун эрежелери» башкаруунун ар кандай секторлору жана деңгээлдери иштей ала турган чектерди белгилейт: алар калк жана жергиликтүү уюмдар карманууга тийиш болгон идеялогияны жүргүзө албайт. Тыюу салган мыйзам – боштондукка чыгарат, буйрук берүүчү мыйзам токтотот. Заманбап турак-жайдын көпчүлүк түрлөрүн техникалык шарттар менен коштолгон курулуш жана технологиялык эрежелер менен көрсөтмөлөр түзөт; чынында эле, көптөгөн мыйзамдар категориялык программалардын деталдаштырылган сүрөттөлүшү болуп саналат, аларда ким эмнени, кандай кызматтардын жана товарлардын пакетин, ал тургай, качан, кайда жана кантип алуу керектиги айтылат. Мыйзам, пландоо жана долбоорлоо иштери барган сайын чырмалышып, татаал болуп калды; борборлоштурулган өндүрүштө, бөлүштүрүүдө жана башкарууда менчик укугу ыйгарылгандар гана пайда көрөт. Өнүгүүнүн дагы бир маанилүү аспектиси жана турак-жай курулушундагы анын өзгөчө айкын көрүнүшү – ал укуктук принциптердин жана практиканын өзгөрүшү.

Курулуш стандарттары жаатында кээ бир ийгиликтерге жетишилди. Курулуш элементтеринин функционалдык чегин жана жабык мейкиндиктердин физикалык сапатын аныктаган аткаруу стандарттары формаларды талап кылган адисттик стандарттарын алмаштыра баштады. «Прогрессивдүү өнүгүү» деген сөз азыр бардык жерде колдонулууда, ал имараттар менен турак-жай чөйрөсүнүн шарты жакшы жана узак убакыт жергиликтүү жамааттардын өсүшүнө жана өзгөрүшүнө таасир тийгизе алгыдай болуш үчүн убакыттын үнөмдүү өтүшү менен эволюцияланышы керектигин кабыл алууну билдирет. Ушул убакка чейин мүлккө **ээлик кылуу убактысы** менен инвестициялоонун ортосундагы өз ара байланышты, ошондой эле убакыттын өтүшү менен инвестиция менен мүлктү пайдалануу мөөнөтүн аныктоодо (мисалы, убактылуу, толук эмес же табигый бузулуп жаткан курулуштарды пайдаланууну жөнгө салуу) аз иш аткарылган. Бул багытта тажрыйбаны баалоо жана өнүктүрүү маанилүү.

Белгиленгендей, сөздүн түз маанисинде акча да, финансы да, алмашуунун башка формалары да ресурстар эмес. Алмашуу – бул сандык көрсөткүчтөрдүн системасы, анын негизинде чечимдер кабыл алынат, ал толугу менен коом тарабынан, демек, уюм тарабынан түзүлөт. Акчаны ресурс деп айтуу адаты кооптуу; акчасы жоктор укуксуз деген түшүнүктү элге сиңирүү же жайылтуу жолу менен барлардын кызыкчылыктарын андан ары коргойт. Ой жүгүртүүнүн бул түрү ошондой эле максималдуу монетаризация зарыл жана керек деген жалпы болжол менен толукталат, бул рыноктун башаламандыгын жана баалуулуктарды курактык жана гендердик, ошондой эле социалдык катмарлардын ортосундагы бөлүнүүнү күчөтүү катары колдонууну күчөтөт. Бүгүнкү күндө «белек экономикасына», «расмий эмес секторго», чарбалык экономикага жана гендердик ролдорго болгон кызыгуунун өсүшү монетаризациялоо, ошондой эле **институтташтыруу**, профессионалдаштыруу жана индустриялаштыруу маселелеринин тегерегинде айланууда.

Аз камсыз болгон адамдар үчүн акчага жана кредитке жетүүнүн өсүшү маанилүү. Борборлоштурулган банктык-кредиттик системанын альтер-

нативалары жер маселеси менен да тыгыз байланышкан. Эгерде жер жамааттын колунда болсо жана жамааттык күрөө катары колдонулса, жергиликтүү ресурстар максималдуу пайдаланылышы мүмкүн. Базар экономикасынын шартында акча ресурстары менен камсыз кылуу деңгээлинин жогорулашы баанын өсүшүнө жараша болот. Борбордоштурулган пландуу экономикада маселени акчаны бөлүштүрүү эмес, акчаны колдонуу жолдору аныктайт. Сыягы, «социалисттик» деп аталган өлкөлөрдө мамлекет тарабынан монополиялаштырылган ресурстарга жеке жана жергиликтүү жамаатты канааттандыруу боюнча суроо-талаптардын өсүшү ал кредитке болгон муктаждыктын өсүшүнө алып келүүдө.

Акча-кредиттик жана акчалай эмес кредиттик алмашуу системаларынын, рыноктук жана белек экономикаларынын, же расмий жана расмий эмес секторлордун ортосунда тиешелүү баланска же тең салмактуулукка жетишүү мамлекеттик салык саясатына, бааларды жана киреше менен субсидияларды көзөмөлдөө каражаттарына көз каранды. Көп учурда, жеке жана жергиликтүү демилгени жазалоого, реалдуу экономикага тоскоолдук кылууга жана ысырапкорчулукка жол берилет. Бул көрүнүштөр турак-жай курууда кеңири таралган. Бардыгы болбосо да, көп учурда турак-жай санына карата салыштырмалуу жана абсолюттук чыгымдар кирешеге тескери таасир тийгизет. Бул адилетсиздиктин болушуна түздөнтүз акча эмес, акча алмаштыруу системасы себеп болушу мүмкүн. Мүмкүн болгон учурда, мунун баары салык салуу, субсидиялоо жана бааларды көзөмөлдөө аркылуу, накталай эмес акча алмашуу чөйрөсүн кеңейтүү жолдору менен ишке ашырылат.

Тажрыйба алмашуусуз, ой-пикирлерди талкуулоосуз бул темадагы ар кандай макала убакытты текке кетирүү жана кагазды эпсиз коротуу болуп саналат. Дээрлик ар кандай тема боюнча эбегейсиз көп адабияттар бар, бирок алар шаардын борбордук кесилиштериндеги гезит саткан дүкөндөрдүн текчелеринде шыкалып, жыйылып турушканы менен чет-жакаларда болсо жетишсиз. Адамдардын жана чакан уюмдардын ортосундагы сеттер аркылуу мамилелерди калыптандырган маалымат бюллетендеринин акыркы учурдагы өсүшү маалыматтардын негизги булагы болуп калды.

Сеттер биринчи кезекте, маалымат жана өнүктүрүүнүн башка түрлөрү менен байланышы бар кызыкдар адамдар тарабынан жеке жана жергиликтүү көзөмөлдү жогорулатат; татаал жана сейрек жабдууларды колдонуу менен борбордоштурулган маалыматтык системалар «эксперттик» азчылыктардын жана алардын корпоративдик иш берүүчүлөрүнүн ыйгарым укуктарын кеңейтип, жеке жана жергиликтүү көз карандылыкты күчөтөт.

Маанилүү көйгөйлөрдүн бири – алмашуунун жана окуп-үйрөнүүнүн эки тараптуу тосмолорун жеңүү болуп саналат. Бир тарапта муктаж болгон

КОРУТУНДУ

нерселерге жетүүгө аз же таптакыр мүмкүнчүлүгү жок адамдар бар; экинчи жагынан, алар негизинен пайдасыз, кереги жок маалыматтарды угуп, багыттары бузулган жана кара ниет адамдардын талаптары үчүн убара болуп, убакыттарын текке кетиришет. Бул макалада сеттер, семинарлар сыяктуу иш-чаралар аркылуу биз ишке ашыруу үчүн дагы бир өнүгүү тууралуу билимибизди кеңири жана тез жайылта алабыз.

Бул эмгек турак-жайдын экономикасы, этикасы жана эстетикасы же башка маанилүү иш-аракеттин ортосунда эч кандай карама-каршылык жок деген негизде жазылган. Мурдагы талкуулоого негиз болгон анализ жана түшүндүрүү турак-жай өндүрүшүнүн экономикасы жана тейлөөсү баарыдан мурда тиешелүү адамдардын, керектөөчүлөрдүн тапкычтыгына байланыштуу экендигин көрсөтөт. Турак-жай рыногунун товарлары жана кызмат көрсөтүүлөрү адегенде көзөмөлгө алынбаса да, аларды тейлөө башкаларга караганда жергиликтүү жашоочулардын камкордугуна көбүрөөк көз каранды экени айдан ачык. Үнөмдүү өндүрүш, тейлөө же модернизациялоо – бардыгы интеллектуалдык ыңгайлашууга жана жергиликтүү материалдык жана адам ресурстарын пайдалануунун варианттарына, алынган товарлар менен кызмат көрсөтүүлөр үчүн акы төлөшү керек болгон керектөөлөрдүн алмашып жана өзгөрүп туруучу муктаждыктарына, ошондой эле өтө өзгөрүлмөлүү жергиликтүү керектөөчүлөрдүн артыкчылыктарына дал келүүчү материалдык жана адамдык ресурстарды колдонууга көз каранды. Андан улам булар келип чыгат: жашоочулар негизги чечимдерди кабыл алып, турак-жайды долбоорлоого, курууга же башкарууга өз салымын эркин кошо алганда, процесс да, айлана-чөйрө да, жеке жана коомдук өсүп-өнүгүүнү камсыз кылат. Турак-жай куруу процессинде негизги чечимдерди кабыл алуу үчүн адамдардын көзөмөлү жана жоопкерчилиги жок болгондо, турак-жай шарттары тескерисинче, өзү жеке пикирди билдирүүгө жана экономиканын өсүшүнө тоскоол болуп калышы мүмкүн. (Тернер жана Фитчер. Freedom to Build, 1972.)

Бул сөз, көп учурда, ар ким өз алдынча турак-жай куруусу керек деп туура эмес түшүндүрүлгөндүктөн, сөзсүз адегенде «көзөмөл», өз көйгөйлөрүн өзү жалгыз чече албоо, ошондой эле автономия же өзүнө болгон ишенимди талкуулоо, өз ара көз каранды болуу менен өз жолун тандоо ал – авторитария же көз карандысыз бакубат жашоо дегенди билдирбейт.

Этика, жеке жана жергиликтүү маселелер менен бирге жеке жана жергиликтүү жоопкерчиликти талап кылышы керек. Антпесе иштер оңунан чыкпайт, ашыкча чыгашалар королуп, жакырчылыктын жана азаптын көбөйүшүнө алып келет. Ошондой эле чечим кабыл алуу жана жоопкерчиликти алуу жөндөмү болбосо, адам жеңишке жетпейт, же өзүн жетилген адам катары көрсөтө албайт. Башка бардык муктаждыктар сыяктуу эле жеке көзөмөл да абдан маанилүү. Башкача айтканда, ансыз башка негизги муктаждыктар да канааттандырылбайт. Акыр-аягында, бул маанилүү жеке жана жергиликтүү көзөмөл да ар кандай реалдуу же чыныгы мааниде маданияттын булагы болуп саналат. Адамдарга жана жаратылышка

байланыштуу жаратылган нерселердин адилеттүүлүгү жана гармониясы эмгек куралдарына ээлик кылууга жана аларды колдонуу эркиндигине көз каранды. Шаардагы өнөр жай чөйрөлөрүнүн көрксүздүгү жана алардын көп сандаган булгоочу факторлору өндүрүштүн башка жолдорунун жана каражаттарынын же ыкмаларынын жана куралдарынын түздөн-түз жана дайым болчу кесепеттери.

Ал эми ага салыштырмалуу салттуу турак-жайдын жана жергиликтүү курулуштардын формалары укмуш жана мыкты. «Архитектура архитекторлору менен» дегендей, адистешкен прорабдар, же түпкү аталышы менен айтканда архитекторлор иштеген ири курулуштардын ордуна, менчик курулуштар жергиликтүү калк жана жергиликтүү ишканалар тарабынан кабыл алынган чечимдердин натыйжалары болуп саналат. Салттуу курулуш заманбап өндүрүш системалары жок кылган дисциплиналардын продуктусу, жок эле дегенде, мүмкүнчүлүгү бар адамдар үчүн эң сонун курулуш менен аянтчаларынын гармониясы, айрыкча жергиликтүү материалдарды жана көп жылдар бою иштелип чыккан салттарды колдонууну катуу чектөөлөрдөн көз каранды. Тез урбанизацияланган аймактардагы кирешеси аз курулушчулар, өздөрү окшошууга умтулган же таандык болгон коммерциялык коомдун өзгөчөлүктөрүн көчүрүп алууга аракет кылышат. Бул, одоно түрдө болсо да, чыныгы маданияттын үрөөнү болгон архитектуранын жаңы, жергиликтүү стилинин башталышы деп айтууга болот.

Бат, Эдинбургдагы Ньютаун жана Лондондогу Бедфорд сепили сыяктуу чоң масштабдагы чайкоочулук кылган ишканалар көмөктөшкөн корпоративдик уюмдардын продукциялары жана көргөндөр суктанган туракжай схемаларынын айрымдары экени чындык. Бирок, бул варианттардын бардыгы болбосо да, көпчүлүгү, өздөрүнүн коомдору менен жогорку кирешелүү секторлор үчүн курулган. Ошондой эле бул жаңы үлгүлөр салттуу үлгүлөрдүн же түрлөрдүн жакшыртылган моделдери деп айтсак болот. Бул макалада чагылдырылган маданий өнүгүүнүн толук көрүнүшү – ал жогорудан ылдый көчүрүү эмес, тескерисинче, ылдыйдан өйдө тазалоо сыяктуу кадимки жана маанилүү процесс. Мындан: бул уруктар эң кылдаттык менен корголушу жана камкордукка алынышы керек деп тыянак чыгарууга болот; анткени, өсүмдүк өскөндөн кийин гана өзүнө кам көрө алат.

АХАД котормосу. – БАУ, Бишкек, 2023.

Булак: Turner, John F. C. «Housing: Its Part in Another Development», Housing: Process and Physical Form. Ed. Linda Safran. Philadelphia: The Aga Khan Award for Architecture, 1980, pp. 9-19.

ТАЛКУУЛОО ҮЧҮН СУРООЛОР:

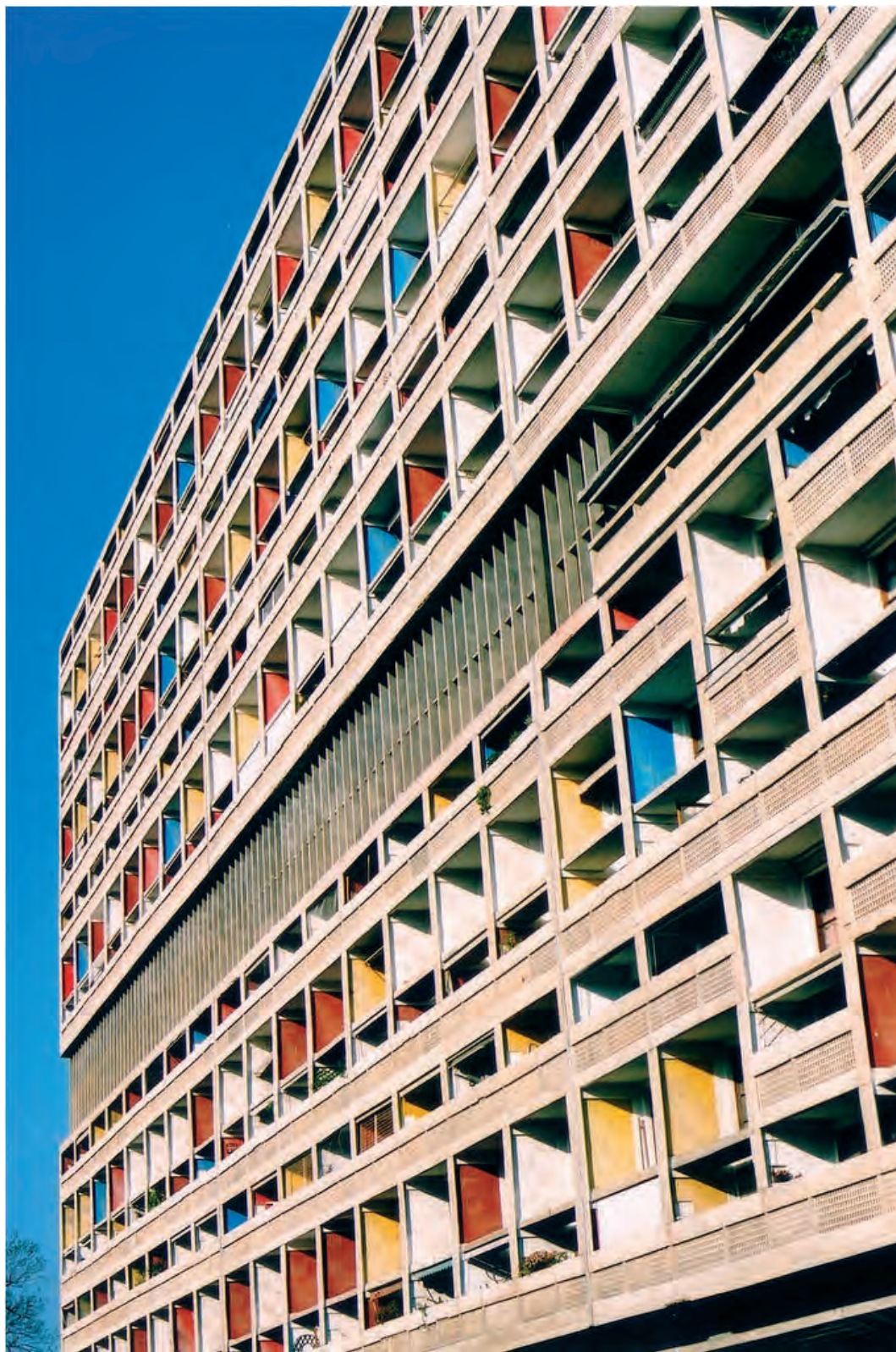
1. Тернер «турак-жай» деген термин жөнүндө кандай ой жүгүртөт?
2. Турак-жайды керектөөчү товар катары гана кароонун коркунучу эмнеде?
3. Турак-жай кандайча же кандай каражаттар менен курулат жана сакталат?
4. Эмне үчүн Джон Тернер турак-жай курулушунун учурдагы иш-аракеттеринин, каражаттарынын жана натыйжаларынын ар түрдүүлүгүн талашат? Учурдагы турак-жай саясатында кандай көйгөй бар?
5. Массалык турак-жай курулушу турак-жай көйгөйлөрүн жоюуга алып келеби же жокпу?
6. Масса курган имараттар менен массалык курулуштун ортосунда кандай айырма бар?
7. Азыркы дүйнөдө өкмөт жана саясатчылар кабыл алган өзгөрүүлөрдүн жана чечимдердин натыйжасы кандай турак-жай көйгөйлөрү болуп саналат?
8. Эмне үчүн бүгүнкү күндөгү айрым турак-жай схемалары адамдардын жашоо образына жана муктаждыктарына туура келбейт?
9. Эмне үчүн дүйнө жүзү боюнча коомдун түрдүү тармактарында массалык турак-жай саясаты туура эмес? Джон Тернер анын ордуна кандай альтернативаларды сунуш кылат?
10. Кирешеси төмөн өлкөлөрдө турак-жай жетишсиздигинин артында эмне турат?
11. Джон Тернер турак-жай куруу процессинде **сатуучулар** жана ресурстар катары адамдардын жоопкерчилигин өзгөчө баса белгилейт. Бийлик өтө бюрократиялык жана монополиялык системасынын деңгээли жогору болгон коомдордо бул чын эле ишке ашабы?
12. Эмне үчүн конуштун заманбап монолиттүү формаларын орто курулуш формаларындагы «жогорку жыштыктагы аз кабаттуу салттуу имараттар» менен алмаштыруу керек? Джон Тернер өзүнүн ойлорун эмнеге негиздейт?

КАЙТАЛОО ҮЧҮН СУРООЛОР:

1. Жон Ф.С. Тернер турак-жайдын көлөмүн көбөйтүү менен өкмөт элдин кээ бир негизги, бирок маанилүү муктаждыктарын канааттандыра алган жок деп ырастайт. Кыргызстандын шаарларында, өзгөчө Бишкектеги жаңы турак-жай фондулары өздөштүрүп жаткан жаңы түрлөрү жергиликтүү калктын турак-жай маселесин чечеби? Алар чынында эле, бардык адамдар үчүн баасы жана турак-жай чыгымдары боюнча жеткиликтүүбү?
2. Жон Ф.С. Тернер жана Чарльз Корреанын турак-жайга болгон көз караштары? Текстерден мисал келтириңиз.
3. Жон Тернер үйдү жакшыртууда архитектордун ролу маанилүү деген Чарльз Корреанын пикирине кошулабы же макул эмеспи? Жообуңузду тактап алыңыз.

ТАЛДОО ҮЧҮН СУРООЛОР:

1. Карапайым адамдар канчалык деңгээлде өз жамааттарындагы архитектура жана турак-жай саясатын өзгөртүүгө же таасир этүүгө жөндөмдүү?
2. Сиздин өлкөдө турак-жай маселеси кандай? Сиздин коомдогу турак-жай көйгөйлөрү менен Жон Тернердин бул макаласында берилген көйгөйлөрдүн ортосунда окшоштук барбы? Бул көйгөйлөрдү кантип чечсе болот деп ойлойсуз?

МАРСЕЛЬДЕГИ ЛЕ КОРБУЗЬЕНИН ДОЛБООРУ МЕНЕН САЛЫНГАН «ТУРАК ЖАЙ» КОМПЛЕКСИ

ЛЕ КОРБЮЗЬЕ. ЖАҢЫ АРХИТЕКТУРАГА КАРАЙ

Ле Корбюзье деген ат менен белгилүү Чарльз Эдвард Жанер (1887-1965) Швейцарияда туулган. Анын «Жаңы архитектурага карай» жыйнагы 20-кылымдагы архитектура боюнча эң маанилүү эмгек болуп эсептелет. Ле Корбюзье архитектуранын ролун кайра бөлүштүрдү, аны өндүрүштүк жана социалдык тең укуктуулук мезгилине чебердик менен ылайыкташтырды. Архитектуралык курулуштарды деорнаментизациялоо жана геометриялык жөнөкөйлөштүрүү зарыл деп эсептеген. Анын инновациялык дизайнын 1927-жылы Женевадагы Биринчи Улуттар Лигасынын дисквалификациясына жооп кылып (анткени ал стандарттык сыя менен жазылган эмес) Ле Корбюзьенин авангарддык ишин коргоо үчүн Эл аралык заманбап архитектуранын конгресси түзүлгөн. Төмөнкү үзүндүдө Ле Корбюзье массалык түрдө чыгарылган үйлөрдүн архитектурага жана коомго тийгизген олуттуу таасирине болгон энтузиазмын бөлүшөт. Ойлонуп көргүлөчү, бүгүнкү күндө анын мындай инновацияга болгон энтузиазмына канча адам ой бөлүшөт.

ҮЙЛӨРДҮ МАССАЛЫК ӨНДҮРҮҮ

Улуу доор башталды. Жаңы дем бар.

Өнөр жайы бизди көздөгөн максатына карай шашкан суудай кулатып, бизге ушул жаңы, шыктанган доорго ылайыкташтырылган жаңы куралдарды берди.

Экономиканын мыйзамдары биздин иштерибизди жана ойлорубузду сөзсүз түрдө башкарат.

Турак-жай проблемасы – доордун проблемасы. Бүгүнкү күндө коомдогу тең салмактуулук ошого жараша болот. Архитектуранын жаңылануу мезгилиндеги биринчи жоопкерчилиги – бул баалуулуктарды кайрадан баалоо, курулуш компоненттерин кайра карап чыгуу.

Массалык өндүрүш талдоо жана экспериментке негизделген. Ири масштабдагы өнөр жай курулушу курулуш материалдарын массалык түрдө чыгаруу менен алектениши керек.

Биз массалык өндүрүштүн духун түзүүгө тийишпиз. Массалык типтеги үйлөрдү куруунун духун жана массалык өндүрүштөгү үйлөрдүн жашоо рухун жаратышыбыз керек...

Массалык өндүрүштүн үйлөрүн түшүнүү руху калыптанышы зарыл. Эгерде биз үйгө байланыштуу бардык эскирген түшүнүктөрдү жүрөгүбүздөн жана аң-сезимибизден чыгарып, маселеге сын жана объективдүү көз караш менен карасак, биз «Машина үйүнө», массалык түрдө чыгарылган үйгө, чың денсоолукка (анын ичинде моралдык жактан да) жана кооздукка да жетебиз. Биздин жашообузду коштоп жүргөн жумушчу куралдар жана шаймандар кандай кооз болсо, жашообуз да ошондой эле кооз болот.

Сүрөтчүнүн кызматына катуу таасир берген ар бир кыймылдын өз сулуулугу бар.

Улуттар Лигасы

1919-1945 – Бириккен Улуттар Уюмуна чейинки уюм

авангардисттик –

жаңы, заманбап жана адаттан тыш идеялар (искусстводо, музыкада жана адабиятта)

АРХИТЕКТУРА ЖАНА РЕВОЛЮЦИЯ

Өндүрүштүн ар бир тармагында жаңы проблемалар келип чыгып, аларды чечүүнүн жаңы каражаттары түзүлүүдө. Бул чындыкты өткөн менен карама-каршы койсоңуз, анда сиз революциянын келип чыгышына шарт түзөсүз.

Курулушта массалык өндүрүш башталды. Экономикалык зарылчылыктардан улам массалык жана жеке өндүрүштүн блоктору түзүлдү жана ал өз натыйжаларын берди. Бул чындыкты өткөн менен карама-каршы коюп, сиз колдонулган ыкма боюнча да, ал ишке ашырылган чоң масштабда да, революциянын келип чыгышын шарттайсыз.

Архитектуранын тарыхый түзүлүшү жана оюм-чийимдердин өзгөрүшү кылымдар бою жай ачылып келет; бирок акыркы элүү жылдын ичинде темир жана бетон жаңы жеңиштерди алып келди. Бул – эски эрежелерди четке каккан курулуш жана архитектура үчүн дагы зор мүмкүнчүлүктөрдүн көрсөткүчү. Эгер биз өткөнгө шек келтирсек, биз үчүн «стилдер» мындан ары болбой турганын жана биздин заманга ылайыктуу бир гана стил калыптанып, дүйнөдө революция болуп өткөнүн моюнга алабыз.

Биздин акылыбыз бул окуяларды аң-сезимдүү же аң-сезимсиз кабылдап, аларда аң-сезимдүү же аң-сезимсиз жаңы муктаждыктар пайда болот.

Коомдун механизми такыр эле иштен чыгып, оңолуунун, тарыхый баалуулуктун жана ар кандай кырсыктын ортосундагы тең салмактуулукту кармап турат.

Ар бир адамдын примитивдүү инстинкти – башын калкалаган чатырга кам көрүү. Коомдогу эмгекчилердин ар түрдүү катмарлары: кол өнөрчүлөр да, интеллигенция да бүгүнкү күндө өздөрүнүн муктаждыктарына ылайыкташтырылган турак-жайга ээ эмес,

Курулуш маселеси бүгүнкү күндөгү тынчсыздануунун тамырында жатат. Демек: архитектура же революция.

АХАД котормосу. – БАУ, Бишкек, 2023.

Булак: Le Corbusier, from «Towards a New Architecture.» From *Modernism to Post-Modernism: Anthropology*, edited by Lawrence Cahoon. Oxford: Black Publishing Ltd., 2003, pp. 132-134.

ТАЛКУУЛОО ҮЧҮН СУРООЛОР:

1. Ле Корбюзье айтып жаткан жаңы рух деген эмне? Архитектура жаңы чындыкка кандай жооп бериши керек?
2. «Массалык өндүрүш үйү» деген терминди кандай түшүнөсүз? Кантип массалык өндүрүш архитектурада революцияга алып келет?
3. Ле Корбюзьедин айтымында, архитектура адамдарды жаңы коомдук жашоого ыңгайлашууга кандайча мажбурлайт?

Ле Корбюзьенин кайталангыс шедеврлеринин бири вилла Савойе

КАЙТАЛОО ҮЧҮН СУРООЛОР:

213

1. Чарльз Корреа менен Ле Корбюзье турак жайды уюштуруу боюнча бир пикирдеби? Жоопту түшүндүр.
2. Ле Корбюзьенин массалык түрдө чыгарылган үйлөр идеясы «Империянын сарайлары» презентациясында көрсөтүлгөн турак-жай имараттарынын формаларына карама-каршы келеби?

МИЛТОН КЕЙНС БОРБОРУ

МИЛТОН КЕЙНС

БИЛЛ БРАЙСОН. КИЧИНЕКЕЙ АРАЛДАГЫ ТЫЯНАКТУУ ОЙЛОР

Билл Брайсон 1951-жылы Де-Мойн шаарында (Айова штаты, АКШ) туулган. Жыйырма жыл бою ал Англияда жашап, ал жерде The Times жана The Independent гезиттеринде иштеген жана көптөгөн британиялык жана америкалык басылмаларга жазган. Азыр ал аялы жана төрт баласы менен Ганноверде (Нью-Гэмпшир, АКШ) жашайт. Брайсон 2004-жылы Aventis сыйлыгын «Дээрлик бардыгы жөнүндө кыска аңгемелер» аттуу фантастикалык эмес китеби үчүн жеңип алган. Саякат китептеринде Брайсон өзү барган жерлерди адаттан тыш жупуну, күлкүлүү жана чын ыкластуу түрдө көрсөтөт, ал сизди ошол жерге дароо зыярат кылуу үчүн барууга же андан такыр оолак болууга мажбурлайт. Төмөнкү текстте Брайсон Англиянын Милтон Кейнс шаарындагы заманбап турак-жай курулушу тууралуу өзүнүн таасирлери менен бөлүшөт.

Милтон Кейнсти жек көрүү мага бир аз убакытты талап кылды, аны мен өзүм күткөндөй жакшы деп эсептейм. Сиз жөн гана станциядан биринчи кадам таштайсыз, үч тарабыңызда күнгө чагылган айнек имараттар менен курчалган чоң ачык аянтка чыгып, сиз дароо эле Англиянын башка шаарларында пайда боло бербеген мейкиндикти сезесиз. Бул шаар кичинекей дөңсөөнүн капталында, тешкен тоодон жарым миль бийиктикте, унаа токтоочу жайларга толгон чоң ачык аянттан жогору жана такыр эле өспөй калган бак-дарактардын үстүндө болчу. Кийинки жол чөп чыккан асфальттын эбегейсиз мейкиндигин кесип өткөндө, ал кирпичтен курулган имараттагы кеңсе жез түстүү айнектер менен капталып калат деген сезимде болдум.

Мен, Милтон Кейнске мурун эч качан барган эмесмин. Жаңы шаарларды кыдырып, алардын жаратуучулары эмнени ойлоп жатканын элестетүү үчүн көп убакыт өткөрсөм да, Милтон Кейнс мен мурда көргөн жаңы шаарлардын баарынан көп жагынан жогору болчу. Жер астындагы өтмөктөр тазаланган жылтырак граниттерден капталган экен, **Базингсток** менен **Бракнелл** шаарларына таандык болгон кадимки ылай көлчүктөрдөн жана **граффитисиз** эле.

Шаар стилдердин таң калыштуу айкалышынан турат. Негизги проспектин ортосун бойлото жылаңач чөп, кара тилкелер ага бир аз французча өң берет. Шаардын четиндеги жаркыраган индустриалдык парктар немисче көрүнөт. Шаардын сызыктуу схемасы жана номерлүү көчөлөр америкалыктардыкына окшош. Үйлөрдүн өзгөчөлүгү эл аралык аэропорттордун терминалдарын эске салат. Жалпысынан алганда, шаар англис шаарларына да, эч нерсеге окшош эмес.

Эң таң калычтуусу айланада дүкөндөр жана адамдар жок болчу. Мен шаардын борборун бир аллея менен бир аз айланып жүрүп, аларды бириктирген караңгы көчө аркылуу экинчи жол менен кайтып келдим. Автоунаа токтоочу жайлар машинага толуп, кеңселердин жарылып турган терезелеринин артында жашоонун белгилери көрүнүп турду. Эч жерде тыгын жок,

граффити –
дубалдарда жазылган
сөздөр же сүрөттөр

Базингсток, Бракнелл –
Англиянын түштүгүндөгү
шаарлар

чексиз аллеяда бир-экиден ашык адамдан башка адам өтпөдү. Ал жерде чоң соода борбору бар экенин билчүмүн. Анткени, мен ал тууралуу Марк Лоусондун «Бөлмө кызматы үчүн салгылашуу» китебинен окугам. Бирок мен аны таба албадым жана сурай турган адамды да жолуктура албадым. Бул имараттардын дээрлик ар биринде соода борбору болгону мени кыжырлантты. Мен эң жакшысын издеп, камсыздандыруу компаниясынын башкы кеңсеси же ушуга окшогондор каерде экенин билүү үчүн кыдырып жүрдүм.

Акыры, мен турак-жай аймагына сейилдөө үчүн бардым. Сары кирпичтен кынап салынган үйлөр, ийри-буйру көчөлөр жана эч качан өспөй турган бак-дарактар менен капталган тротуарлардан турган чексиз Бовисвилл, бирок ал жерде да эч ким жок болчу. Адырдын жонунан төрттөн үч чакырымга чейин жайылып жаткан көк чатырларды көрүп, ошол соода борбору болушу мүмкүн деп ойлоп, аны көздөй бет алдым. Бир караганда мага жагымдуу көрүнгөн жөө жүргүнчүлөрдүн жолдору тынчымды ала баштады. Алар жалкоолонуп суу каптаган ачык жерлерди аралап, кооз жасалгаланган, бирок сени эч жакка алып барууга шашылбагандай таасир калтырышат. Кыязы, тегеректерди адамдар көнүгүү жасайт деп ойлогон адамдар коюшкан. Сызып жатканда ал тегеректер кагаз бетинде кооз көрүнгөнү менен аларды айланта салынган жолдордун эч кандай максаты жок эле. Үйдөн дүкөнгө чейин жөө басууга туура келген адамдар ал жакка эң түз жол менен жетүүнү каалаарын жол салгандар эске алышкан эмес. Андан да жаманы, бараткан жагың көзгө көрүнбөгөндүктөн, жарымы жер астында жаткандай дүйнөдө адашып калуу сезими бар эле. Ошондуктан мен кайда экенимди билүү үчүн тез-тез жолдун четине чыгып турдум. Бир топтон кийин мен дагы деле баргым келген жерге жакын эмес экенимди байкадым.

Акыры, дагы жолдун четине чыгып, эл көп өтүп жаткан жолго жакын келип калганымды билдим.

АХАД котормосу. – БАУ, Бишкек, 2023.

Булак: Bryson, Bill. Notes from a Small Island. Reading. Black Swan, 1998, pp. 176-177.

ТАЛКУУЛОО ҮЧҮН СУРООЛОР

1. Милтон Кейнс жөнүндө автордун алгачкы таасири кандай болгон? Бул башка англис шаарларындай болгонбу? Шаардын мурунку архитектурасы жөнүндө эмне айтууга болот?
2. Милтон Кейнстин авторун эмнеси көбүрөөк таң калтырды? Эмне үчүн автор Милтон Кейнстин борборундагы байкоолоруна тынчсызданат?
3. Эмне үчүн көчөдө жөө жүргүнчүлөр болгон эмес? Муну автор кандай кабыл алды? Шаардын ээн көчөлөрүндө басып жүргөндө кандай сезимде болот элеңиз?
4. Шаардын тажатма дизайнынын себебин автор эмнеден көрөт?
5. Милтон Кейнсте коомдук мейкиндикти пландаштырып жатканда архитекторлор эмнени байкабай коюшкан?

КАЙТАЛОО ҮЧҮН СУРООЛОР:

217

1. Ле Корбюзье «Жаңы архитектурага карай» деген цитаталанган үзүндүсүндө мындай дейт: «Акыркы элүү жылда болот жана бетон жаңы жеңиштерди алып келди... архитектуранын эски эрежелери жокко чыгарылды... Биз үчүн эски «стилдер» жок, биздин заманга тиешелүү жаңы стил пайда болду. Милтон Кейнсте айтылган стилдердин айкалышы жогорку аргументтерге кандай дал келет?
2. Калкты жана коомду жашоого ыңгайлуу мейкиндик менен камсыз кылууда архитектордун ролу жөнүндөгү Ли Коррея менен Билл Брайсондун пикири кандай?

ТАЖ – МАХАЛ

Таж Махал Индиядагы дүйнөлүк эң кооз курулуштардын бири болуп саналат

ХАГИЯ СОФИЯ

Византия архитектурасынын эң мыкты үлгүсү. Нейтрондук бомба Хагия Софияны сактап калмак.

АЗИЗ НЕСИН. НЕЙТРОН БОМБА ЦИВИЛИЗАЦИЯНЫ САКТАП КАЛАТ

Азиз Несин (1915-1995) – белгилүү түрк жазуучусу, анын көркөм адабият тармагында жазылган чыгармалары юмористтик журналдарга жарыяланган жана өз алдынча сатиралык китептер катары жарык көргөн. Өз доорунун көптөгөн түрк жазуучулары сыяктуу Несин да соттолуп, түрмөгө кесилген. Бирок, ага карабастан, ал китептерин басып чыгарууга жетишип, көптөгөн ийгиликтерди жараткан 1972-жылы Несин муктаж болгон балдарды колдоо жана алардын билим алуусуна көмөк көрсөтүү максатында институт ачкан. Анын фонду абдан активдүү иштөөдө жана бүгүнкү күндө аны уулу башкарат. Төмөнкү аңгемеде, Несин нейтрон бомбасы салттуу куралга караганда гумандуураак, анткени ал адамдарды гана өлтүрөт, ал эми салттуу курал цивилизациянын атагын чыгарган жаратууларды да жок кылат деп тамашалайт.

Биз биринчи дүйнөлүк согуштун жана андан кийинки экинчи дүйнөлүк согуштун коркунучтуу сабагын алдык. Биз эки согуштун натыйжасында цивилизациялардын улуу жаратуулары болгон тарыхый эстеликтер – цивилизациябызды даңазалаган ажайып имараттар, храмдар, көпүрөлөр, музейлер, технологиялык прогрессибиздин үзүрү да, жаратуучусу да болгон завод-фабрикалар, бардык окуу жайлардын эмне болгонун көрдүк. Ошондой эле университеттин асман тиреген имараттары, цивилизациянын тарыхый документтерин сактаган китепканалар жана бардык улуу шаарлар талкаланып, жер бетинен жок кылынганына да күбө болдук. Кыратылгандар цивилизациянын пайдубалы болгон нерселер болчу.

Биринчи жана экинчи дүйнөлүк согуштун жылдарында талкаланган цивилизациянын бул эстеликтерин кайра куруу, калыбына келтирүү кыйын жана кымбат болду. Бул проблемаларды чечүүгө эбегейсиз зор куч-аракеттер жана изилдөөлөр жумшалды. Душмандарды өлтүрө турган, бирок ташка, бетонго, топуракка, темирге жана цементке зыян келтирбеген куралды табуу керек. А чынында, бетондун, темирдин, таштын душманы жок.

Байкуш таштар, цементтер, темирлер, жыгачтар же цивилизациянын эстеликтеринин эмнеси жаман? Бардык изилдөөлөрдүн натыйжасында адамдар нейтрон бомбасын иштеп чыгууга жетишти. Нейтрон бомбасы — биздин цивилизацияны сактап кала турган жана коргой турган курал жана биздин замандын улуу керемети. Элестеткиле, цивилизациянын эстелиги болгон имараттардын бардык жаракаларынан кирип, андагы тиричиликтин баарын жок кылган нейтрон бомбасы ал имараттардын сакталышына, эшик-терезелердин боёкторуна, килемдерине зыян келтире албайт. Пол, пардалардагы өрүлгөн, күзгүнүн алтын жалаткан алкагына, эмеректерге, бою же лак, жада калса терезелерге да зыян келтирбейт. Мындан да гумандуу жана маданияттуу куралды элестетүүгө мүмкүн эмес. Ал эми мындай согуштан кийин биз – тирүү калгандар, талкалануудан куткарыл-

ган таптакыр бош шаарларга, бош эмеректүү батирлерге ээ болобуз. Ээн порттордогу кемелер, шаар ичиндеги музейлер, мектептер, университеттер жана адамдарсыз китепканалар биздин карамагыбызга өтөт. Цивилизациянын бул калдыктарынын ээси болгондор үчүн бир аз гана тазалоо иштери калат. Цивилизациялардын жаратуулары менен кооздолгон биздин кооз дүйнөбүздү тирүү калгандар керексиз өлүктөрдөн, сөөктөрдөн жана өрттөлгөн өлүктөрдүн үйүлгөн күлдөрүнөн тазалоо керек болот. Адамдарды өлтүрө турган жана ошону менен цивилизацияны сактап кала турган биздин замандын эң улуу керемети болгон нейтрон бомбасына ким каршы тура алат? Биз унутпашыбыз керек: адамдарды өлтүрбөгөн, имараттарды талкалабаган бомбанын эмне кереги бар? Кээ бирөөлөр бомбаны курт-кумурскаларды чачуучу куралга салыштырышат. Нейтрон бомбасы чымынга чачуучу чымын дары эмес!

АХАД котормосу. – БАУ, Бишкек, 2023.

Булак: Nesin, Aziz. «Notron Bombasi Uygarli i Kurtaracaktir» from Sanat Dergisi. «The Neutron Bomb Will Save Civilisation.» Turkish Stories From Four Decades. Translated from Turkish by Louis Mitler. Three Continents Press, 1991. pp. 169-170.

ТАЛКУУЛОО ҮЧҮН СУРООЛОР:

1. Азиз Несиндин оюна пикириниз кандай? Бул эмне – какшыкпы, же балким клиникалык ан-сезимби? Цивилизация деген эмне жана аны ким жаратат?
2. Адамдарга караганда имараттар цивилизациянын маанилүү элементтериби? Нейтрон бомбасы бардык куралдардын ичинен эң гумандуу жана цивилизациялуу болгондугу жөнүндөгү ойду айткан Несин менен макулсузбу? Несин нейтрон бомбасын кадимки куралдан пайдалуу экенин кантип актоодо?
3. «...Цивилизациялардын жаратуулары менен кооздолгон дүйнөбүздү тазалоо үчүн» дегенди окуганда кандай сезимде болосуз?

КАЙТАЛОО ҮЧҮН СУРООЛОР:

1. Империянын короосунда коюлган ислам архитектурасынын кооз калдыктарын сактап калуу үчүн адамдарга нейтрон бомбасынын кереги жок болчу. Бул факт Несиндин далилдеринин маанисин азайтабы?

МАРТА КОЛБУРН. ООГАН КӨЧМӨНДӨРҮНҮН ТУРАК-ЖАЙЛАРЫ

Марта Колбурн (1971-жылы туулган) азаптарды, жакырчылыкты жана зулумдукту жоюуга жана адамдарга коопсуз, эффективдүү жана адилеттүү коомчулукту курууга жардам берүүгө арналган АКШда жайгашкан эл аралык гуманитардык уюм Мерсиконун билим берүү боюнча консультанты. Төмөнкү текстте боз үйдүн архитектуралык формасы сүрөттөлүп, анын пайдасы жөнүндө сөз болот. Окурман бул архитектуралык түзүм Борбордук Азиянын салттуу жамааттарынын жашоо образын кандайча чагылдыраарын жана бул түзүлүш заманбап коомдун шарттарына ийгиликтүү ыңгайлаша алабы же жокпу деген суроону ойлонушу керек.

1979-жылы Ооганстандагы калкты каттоо 16 миллиондон ашык калктын 2,5 миллионго жакыны көчмөндөр экенин көрсөттү, бул Ооганстандын ар бир алтынчы тургуну көчмөн жашоо образын алып жүрөт дегенди билдирет. Чабандар салттуу түрдө Борбордук Азиянын азыркы мамлекеттеринин аймагы аркылуу өтүшөт. Климаттын катаалдыгы жана жайыт жерлеринин жана үйүрлөр үчүн суунун жоктугу Борбордук Азиядагы көптөгөн адамдар үчүн көчмөнчүлүктү жашоонун маанилүү бөлүгүнө айландырат. **Гиндукуш, Нуристан** жана **Бадахшан** чөлкөмүндөгү бийик тоолуу аймактарда малчылар жайкысын бийик тоолордо жашап, малын жайып, кышында ылдыйга түшүшөт. Бул аймактагы көчмөндөрдүн турак-жайы чоподон, камыштан, кебез жиптерден, кийизден, жүндөн жасалган түрдүү көчмө жана убактылуу турак жайлардан турат.

Боз үй – эрга (дари тилинде) же оои (түрк тилинде) – Түндүк Ооганстанда жашаган жарым көчмөн малчылар менен жарым отурукташкан дыйкандардын арасында кеңири таралган турак жайлардын бири. Бул негизинен көптөгөн түрк элдеринде, анын ичинде түркмөндөр, өзбектер жана кыргыздар тарабынан колдонулган, ошондой эле коңшулаш дари тилдүү арабдар жана перс тилдүү элдер тарабынан колдонулган кыймылдуу, тегерек формадагы, куполдуу кийиз конструкциясы. Боз үйлөрдү монгол талааларында, Борбордук Азиянын тоолорунда жана Россиянын түштүк талааларына жашашкан көчмөндөр колдонушкан. Боз үйдүн таралган зонасынын түштүк чек арасы Түркиядан Түндүк Иранга жана Түндүк Ооганстанга өтүп кетет.

Боз үйдүн укмуштуудай ар тараптуу дизайны инженерлер тарабынан бышык, жер титирөөгө чыдамдуу, катуу шамалдан жана сууктан мыкты корголгондугу менен таанылган. Боз үй ошондой эле дубалдын периметрине да эң жогорку катышын берет. «Геодезиялык куполдун» атактуу ойлоп табуучусу Бакминстер Фуллер бир кезде димаксион деп атаган боз үй сымал заманбап металл конструкциясын массалык түрдө чыгарууну кыялданган. Экинчи дүйнөлүк согуштан кийин ал кыял ишке ашып, арзан турак-жай катары боз үй кызмат кылып келатат. Бүгүнкү күндө АКШда ту-

Гиндукуш –
Түндүк Афганистан

Нуристан –
Чыгыш Ооганстан

Бадахшан –
Чыгыш Тажикстан

ризм жана туруктуу турак-жай үчүн заманбап боз үйлөрдү чыгарган ондогон компаниялар бар.

Боз үйдүн негизи шиберге бирдей аралыкта байланып, үстү жагында кысуу шакекчеси менен бекемделген узун жүндөн тигилген чатыры бар жыгач дубалдан турат. Андан кийин бул негизге 130—167 килограммдай салмактагы жүндөн жасалган кийиз жабылып, жип менен бекитилет. Шыптын борборундагы түндүгү абага, жарыкка жана түтүнгө ачык. Боз үйдүн ичинде көбүнчө сайма, пол килемдери, өрүмдү бекем кармап туруу үчүн колго байланган кайыш боо менен ачык жасалгаланып, ашкана идиштеринен тартып радиого жана башка заманбап жашоонун курулуш материалдарына чейин функционалдык деталдар менен толтурулган. Ички мейкиндик анда жашаган үй-бүлөнүн социалдык нормаларына жана салттарына ылайык уюштурулган.

Кийиз – уникалдуу материал жана көбүнчө башка салттуу кооздук буюмдар үчүн да колдонулат. Бул материал кылымдар бою ошол эле үлгү боюнча жасалган жүндөн шырмый токулуп, анан таардын үстүнө эки узун калың катар тизилет. Мунун бардыгын ороп, кык күйгүзүп ысытылган сууга чылап коюшат. Андан кийин кийиз түрмөк жиптер бири-бирине чаташып, алды-артына жылдырылат. Боз үйлөр Орто Азиянын көчмөн элдеринин ташуу үчүн ыңгайлуу үйүнүн кызматын аткарат.

АХАД котормосу. – БАУ, Бишкек, 2023.

Булак: Colburn, Marta. Nomadic Dwellings in Afghanistan. Mercy Corps.

URL: www.mercycorps.org.

ТАЛКУУЛОО ҮЧҮН СУРООЛОР:

1. Ооган көчмөндөрүнүн жашоо образы алардын турак жайларынын жана конуштарынын жайгашкан жерин аныктоого кандай жардам берген? Боз үй эмне үчүн географиялык жактан кеңири таралган деп ойлойсуз?
2. Эмне үчүн боз үй Орто Азиядан тышкары жерлерде да ыңгайлуу турак жай катары таанылган? Анын өзгөчөлүгү эмнеде?
3. Боз үйдүн ички жасалгасы жөнөкөй шаардык батирден элдин жашоосуна керектүү нерселердин бардыгын камсыз кылуу үчүн эмнеси менен айырмаланат? Боз үйдө жашаганды кандай сезет элеңиз?

КАЙТАЛОО ҮЧҮН СУРООЛОР:

1. Корреа берген турак-жайдын функцияларын жана мейкиндик элементтерин эстегиле. Боз үйдү турак-жай куруу үчүн идеалдуу, гармониялуу вариант катары кароого болобу? Боз үй, өзгөчө шаарларда кеңири таралган арзан турак жайга айланышы мүмкүнбү? Жообунду түшүндүр.

БОЗ ҮЙЛӨР

Боз үйлөр Борбордук Азиянын көчмөн элдери үчүн жер которууда үйдүн ыңгайлуу формасы

КЫРГЫЗ БОЗ ҮЙҮ

ЖЕЙСОН Ф. МАКЛЕННАН ӨНДҮРҮМДҮҮЛҮК ЖАНА ЖЫРГАЛЧЫЛЫК

Жейсон Ф. Мак Леннан – Жашыл курулуш кыймылынын дүйнөгө таанылган лидери жана Сизтлде (Вашингтон) жайгашкан Каскад аймактык Жашыл курулуш Кеңешинин директору. Онтариодо (Канада) туулуп-өскөн. Жейсон Орегондо (Канзас) жана Глазгодо (Шотландия) билим алган, азыр Брейнбридж аралында жашайт.

Ал архитектор катары даярдалган жана акыркы ондогон жылдар бою жашыл курулуш кыймылында өзгөртүүчү күч болгон BNIM Architects компаниясынын жетекчиси болгон. Ал «Туруктуу долбоорлоо философиясы», «Айлана-чөйрөнү коргоо инженери жана Зугенруэ» жана башка китептердин автору. Туруктуу дизайн философиясы учурда 60тан ашык университеттерде жана колледждерде окуу куралы катары колдонулат жана Европада да, Түндүк Америкада да кеңири кабыл алынган. Бул текст бул китептин бир бөлүмү, анда МакЛеннан имарат менен адамдын жыргалчылыгы жана өндүрүмдүүлүгүнүн ортосундагы байланышты талкуулайт. Бул текстте автор адамдын ден соолугуна таасир этүүчү чөйрөнүн ар түрдүү факторлорун жана туруктуу дизайнды жана жашыл курулушту ишке ашыруу аркылуу адамдын айлана-чөйрөсүн жакшыртуунун жолдорун изилдейт.

ӨНДҮРҮШКӨ КИРИШҮҮ

Энергияны үнөмдөөчү долбоорлорду ишке киргизүүнүн алгачкы жылдарында адамдардын ден-соолугунун көйгөйлөрү азыркыдай оолуттуу болгон эмес. Адамдын ден-соолугу менен курулган айлана-чөйрөнүн ортосундагы байланышты адамдар жакшы түшүнүп, материалды тандоонун жана энергияны үнөмдөөнүн ролу али толук аныктала элек. Чынында, кээ бир жакшы ниеттүү пландоочулар байкашкандай, энергияны үнөмдөө үчүн имараттын конвертин кысуу кээде ички абанын сапаты боюнча олуттуу көйгөйлөрдү жаратат. Анткени, адамдар көмүр кычкыл газынын жогорку басымына дуушар болушат жана материалдардан пайда болгон булгоочу заттар менен куурчалган.

Биздин имараттар өндүрүмдүүлүгүбүзгө жана жыргалчылыгыбызга психологиялык таасир тийгизгени азыраак түшүнүктүү. Үйлөрдүн жана кеңселердин чөйрөсү ички, күндүзгү жана сырткы көрүнүштүн ортосундагы чоң айырманы чагылдырат. Бул айырмачылыктар менен бирге, адамдар жылма терезелерден жана жылытуу менен абаны кондиционерлөө мүмкүнчүлүгүнөн баш тартышкандыктан, комфорт шарттарына жеке көзөмөлдү жоготуу күчөдү.

Бүгүнкү күндө көптөгөн америкалыктардын күнүмдүк жумушу монотондуу, бул аларды бир күн жумушсуз, калган күндөрү бир нече саат бою столдо отурууга мажбурлайт. Айлана-чөйрөнүн жарыгы, архитектуралык өзгөчөлүктөрү, же жылуулук комфорту, же желдетүү жеке көзөмөлгө ээ. Кеңселердин көбү бир кабатка жайгаштырылган жумушчу кубиктердин

санын көбөйтүү үчүн иштелип чыккан чоң, толугу менен айнек кутуларда. Иш чөйрөсүнүн андан ары айырмалоочу белгилери болуп, бирдей жарыктандыруу жана жылуулук шарттары, тышкы дүйнө менен минималдуу байланыш жана көбүнчө ууну тазалоо ыкмалары, зыяндуу газ чыгаруучу материалдар жана начар желдетүү менен шартталган ички абанын сапаты начардыгы болуп эсептелет. Аткарылган иштин түрү менен аны колдогон иш чөйрөсүнүн ортосунда да бир аз айырма бар. Тактап айтканда, адамдардын уникалдуулугун жана иш процессинин өзгөчөлүгүн жокко чыгарган, бардыгынын ой жүгүртүүсүнө туура келген бөлмөнүн бирдей өлчөмдө болушу. Жумушта канча убакыт өткөргөнүбүздү эске алганда, төмөнкү суроолор туулат: бул чөйрө ден-соолугубузга, жыргалчылыгыбызга, ал тургай өндүрүмдүүлүгүбүзгө жана кирешелүүлүгүбүзгө кандай таасир этет? Бул жер биздин жашаган жерибиз болсо, ал анда кандай адамдарды жана кандай эмгекти колдойт? Адамдын ден-соолугуна жана өндүрүмдүүлүгүнө биз жашаган имараттар чоң таасирин тийгизет. Биздин физикалык ден-соолугубуз жана жыргалчылыгыбыз биздин убактыбызды өткөргөн чөйрөнүн сапаты менен тыгыз байланышта. Бүгүнкү күндө көптөгөн америкалыктар өмүрүнүн токсон пайызга жакынын үйдө өткөрүшөт. Таң калыштуу эмес, эгерде бул ички чөйрө зыяндуу болсо, анда ал адамдын ден-соолугуна жана өндүрүмдүүлүгүнө терс таасирин тийгизет. Көпчүлүгүбүз субоптимальдуу иштөө шарттарын баштан кечирдик жана биз кандайдыр бир деңгээлде бул шарттар биз аткарып жаткан ишибиздин сапатына кандай таасир этиши мүмкүн экенин, ишти канчалык тез бүтүрөрүбүздү жана көп учурларда биздин жумушта калууга даяр экенибизди түшүндүк. Өзгөчө учурларда, оорулуу имарат синдромун көрсөткөн имараттарга, иммундук системасы узак убакыт бою ууланган абанын кайталанган чабуулдарына туруштук бере албаган адамдарды жөнөтүү жетиштүү. Көпчүлүк имараттардагы мындай таасир анчалык чоң эмес, бирок бүтүндөй алганда дагы деле маанилүү. Айлана-чөйрөгө алаксып турганда ишибиз канчалык натыйжалуу? Биз өтө суук болгондо канчалык натыйжалуу иштейбиз? Өтө ысыкпы? Биздин компьютердин экрандарынын жаркыраган жарыгы кандай таасир берет? Ошентип, кадимки бир күндүн ичинде адамдар үчүн ыңгайлуу жана коопсуз шарттарды түзүү жана компаниялардын кирешелүүлүгү үчүн жүздөгөн экологиялык тоскоолдуктар бар.

Американын типтүү үйү, анда көпчүлүгүбүз калган убактыбызды өткөрөбүз, көбүнчө адамдардын жашоосу үчүн анча жакшы эмес. Мындай үйлөр чаң, топурак жана аллергиялар үчүн тузак катары, кээде көктүн өтө көбөйүү жайы катары иштелип чыккан. Ал эми кээде гараждын, анын унаасынын түтүктөрү менен үйдүн бактысыз айкалышы бар. Ошентип адамдар көмүртек кычкылынын өлүмгө алып келиши мүмкүн болгон таасирине дуушар болот. Америкалык Өпкө Ассоциациясынын маалыматы боюнча, ички абанын сапаты өнөр жай шаарларында да, сыртка караганда бир кыйла начар. Баш калкалоочу жай болушу керек болгон үйлөрүбүздүн бизди оорутуп жатканы табигый көрүнүш эмес.

Акыркы жылдары, туруктуу долбоорлоо кыймылынын эң маанилүү артыкчылыктарынын бири жашыл имараттардын тургундары кадимки имараттарда жашагандарга салыштырмалуу экологиялык көйгөйлөрдү дайыма азыраак билдиришет. Америка Кошмо Штаттарында, Канадада жана Европада көптөгөн изилдөөлөр көрсөткөндөй, адамдар жөнөкөй имараттардан жашыл мейкиндиктерге өткөн сайын терс зыяндардан арылышууда.

Энергияны керектөөнү же айлана-чөйрөгө тийгизген таасирин бир эле учурда азайткан көптөгөн объекттер биздин жыргалчылыкты жакшыртууга жардам берет. Мисалы, ички абанын сапаты боюнча көйгөйлөр кээде дубалдын туура эмес тургузулушунан улам пайда болгон көктүн өсүшүнүн натыйжасы болуп саналат. Ачуу – конденсация дубалдарынын нымдуу болушуна алып келет. Бул нымдуу дубалдар көбүнчө жылуулоо жөндөмүн жоготот, анткени жылуулоочу материалдардын көбү нымдуу болгондо бузулат. Убакыттын өтүшү менен дубалдардын энергияны үнөмдөөсүнө абанын сапатына жана тескерисинче, эки тарапты кунт коюп, көңүл буруу пайда алып келиши мүмкүн.

Айлана-чөйрөбүздөн бөлүнүп калдык деп ойлоо өтө оңой жана биз сергек чөйрө бардык организмдер үчүн, анын ичинде өзүбүз үчүн да пайдалуу экенин унутуп калабыз. Адамдар үчүн иштөө үчүн жакшы жерлерди түзүү бизнесте ар кандай көз караштардан маанилүү.

Айлана-чөйрөнүн саламаттыгы менен өндүрүмдүүлүгүнүн ортосундагы байланыштын эң алгачкы жана маанилүү изилдөөлөрүнүн бири Амстердамга жакын жердеги ING банкында (азыркы NMB) Тон Альбертс тарабынан жүргүзүлгөн. 1978-жылы банк өзүн кеңейтүү максатында жаңы имаратка көчүүнү чечкен. Бул ошол эле учурда банктын жаңы имиджин түзүүгө көмөктөшкөн. Альбертс туруктуулуктун, ошондой эле өнөр жайда кездешүүчү түз сызыктарга караганда ийри жана тегерек формаларды колдонууну жактаган «антропоцентризм» деп аталган философиянын жактоочу-

Атриум –

имараттын ичине кирип кеткен борбордук зал, көбүнчө айнек менен капталган бир нече кабаттарда, мисалы, соода борборлорунда же мейманканаларда

су жана ал банкка курулуштун өтө адаттан тыш формасын карап көрүүнү сунуштаган. Greening The Building and the Bottom Line да белгиленгендей, Rocky Mountain Институтунун новаторлук отчетуна ылайык, банк жаңы имарат курууну каалаган. Анда «искусство, табигый материалдар, күн нуру, өсүмдүктөр, энергияны үнөмдөө, суунун жыбылжып акканы угулуп туруусун айкалыштырылса» деген талап болгон. Долбоордо бир катар **атриумдардын** айланасында курулган кабаттуу имараттын дөңсөөдөгү планы камтылган. Бул атриумдар күндүзгү жарыкты киргизип, имараттын ичине жан бериши керек болчу. Имараттын бардык кызматкерлери сыртка ачылган атриумдар жана терезелер аркылуу табигый күн нуруна жетүү мүмкүнчүлүгүнө ээ болгон.

Имараттын экологиялык көрсөткүчтөрү таасирдүү болду. Жаңы имарат эски банк имаратынын энергиясынын он пайызынан азын жана ошол эле учурда курулган коңшу имараттар колдонгон энергиянын бештен бир бөлүгүн гана пайдаланган. Имараттын эффективдүүлүгүн жогорулатуу үчүн стандарттуу объектти модернизациялоонун кошумча баасы болгону 700 000 долларды түздү, ал эми жылдык энергияны үнөмдөө (Европадагы энергиянын кымбаттыгынан улам) жылына 2,5 миллион доллардан бир аз ашыгыраак деп бааланган. Бул долбоор үч айдын ичинде укмуштуудай өзүн актаган. Бирок, анын эң таасирдүү жагы бул имараттын адамдардын ден соолугуна жана өндүрүмдүүлүгүнө тийгизген таасири болду. Жүйөлүү себепсиз келбей калуу азайып, алардын саны банктын эски имаратына караганда он беш пайызга төмөн болду. Бул жалпы жыйынтыкка чоң таасирин тийгизди.

Бүгүнкү күндө имарат ушунчалык атактуу болуп калгандыктан, имаратты кыдырып чыгуу үчүн адамдар бир жылдык кезекке турушат. Мындай

маркетинг баа жеткис. 90-жылдардын аягында, көптөгөн башка изилдөөлөр менен бирге Америка Кошмо Штаттарында бир нече изилдөөлөр, жашыл курулуш менен өндүрүмдүүлүктү жогорулатуунун ортосундагы олуттуу байланышты тапты. Ринодо негизги почта бөлүмдөрүндөгү жарыктандыруу жана акустиканы жөнөкөй жакшыртуулар жумуш шарттарын жакшыртты (энергияны керектөөнү кыскартуу менен). Почта бөлүмү батыш АКШдагы сорттоочу короолордун ичинен эң ийгиликтүү мекеме болуп калды. Адамдын саны 6 процентке көбөйдү. 300 000 долларлык реконструкция жыл сайын 400 000 – 500 000 долларга чейин экономикалык өндүрүмдүүлүктүн өсүшүнө алып келди! «Boeing» компаниясында жарыктандырууну жакшыртуу айлана-чөйрөнү коргоо агенттигинин ыктыярдуу Green Light программасынын бир бөлүгү болгон, инвестициянын салттуу кайтарымы 53 пайызды түздү. Бул энергиянын натыйжалуулугунун жакшырышына байланыштуу эки жылда гана өзүн актаган. Бирок андан да маанилүүсү, фабрикалардагы коопсуздуктун деңгээли бир топ жакшырды, анткени кызматкерлер аткарып жаткан иштерин жакшыраак көрө алышат. Компания өкүлдөрүнүн айтымында, иштеги кемчиликтерди аныктоо мүмкүнчүлүгү жыйырма пайызга жакшырган. Куурчап турган чөйрөнү коргоо көрсөткүчтөрүнүн жөнөкөй жакшыруусу өлкө боюнча авиакомпаниянын жүргүнчүлөрү үчүн оң натыйжаларга алып келди. Өлкө боюнча бир нече мектептерден, жалпы жарыктын негизги булагы катары табигый жарыкты колдонгон мектептерге көчүп келген окуучулардын сабакка катышуусуна,

академиялык баасына, атүгүл стоматологиялык ооруларга катталуудагы бир катар өзгөрүүлөргө көз салышты.

Түндүк Каролина орто мектебинин окуучулары табигый жарыкты колдонгон жаңы мектепке көчүп баргандан кийин алардын сабакка катышуусунун олуттуу өсүшү жана тиш ооруларын каттоонун азайышы менен бирге, алардын баалары он беш пайызга чейин жакшырган. Биздин билим алуу жөндөмүбүз айлана-чөйрөнүн шарттарына, ишибизди көрө билүүбүзгө, угуучулардын алаксытууларын азайтууга жана көңүлүбүздү топтоп, ден-соолугубузду сактоо үчүн таза абага жетүүбүзгө көз каранды. Стоматологиялык ден-соолук Е витаминин сиңирүү жөндөмдүүлүгүбүз жараша болот. Ал эми бул жөндөм күндүзгү **УФ** нурунун жардамы менен гана ордуна келиши мүмкүн. Убакыттын дээрлик баарын үйдө өткөргөн балдардын тишинин ден-соолугу чөйрө менен байланышта бирге начарлайт.

Калифорниядагы жана Канададагы мектептердеги окшош изилдөөлөр ушундай эле жыйынтыктарга келген. Чынында эле, өлкө боюнча ар кандай типтеги имараттар боюнча изилдөөлөр өндүрүмдүүлүктүн бештен он беш пайызга чейин жогорулашында апкелген. Бул натыйжалар абдан маанилүү. Жозеф Ромм мындай деп белгилейт:

«Энергияны колдонууну эки эсеге кыскарткан кайра жабдуу жылдык энергия чыгымынын чарчы футуна бир долларды үнөмдөөгө жардам бергени менен, өндүрүмдүүлүктү кеминде беш эсеге жогорулатса, жыл сайын ар бир чарчы футуна он доллардан ашык пайда алып келет!».

Көп жагынан алганда, натыйжалуулук маселелери жакын арада көптөгөн жашыл стратегияларды кабыл алуунун негизги кыймылдаткычы болушу мүмкүн. Аз гана адамдар экологиялык көз караштардын негизинде гана өзгөртүүлөрдү киргизүүнү кааласа, дээрлик бардыгын жашоочулардын өндүрүмдүүлүгү жана бакубаттуулугу менен байланышкан эки негизги аспект ден-соолук жана акча кызыктырат. Компаниялардын саны өсүүдө, алар кызматкерлери үчүн камсыз кылган айлана-чөйрө менен компаниялардын экономикалык ден-соолугунун ортосундагы байланышты көрө башташты.

Бирок, эгерде өндүрүмдүүлүк менен экономиканын байланышы ушунчалык күчтүү болсо, анда эмне үчүн ал элге кенири жайылган жок?

Себеби, көп адамдар өндүрүмдүүлүктү изилдеген коомдук илимдердин каталары адамдардын жүрүм-турумдарынын өзгөрмөлүүлүгүн эске албаган шалакылыгында деп эсептешет. Кандайдыр бир деңгээлде бул сындын негизи бар. Адамдардын өндүрүмдүүлүгү кылымдар бою жыйылган көптөгөн факторлорго көз каранды. Ошондуктан айлана-чөйрөнү жакшыртуунун өсүшү менен өндүрүмдүүлүктүн өсүшүн салыштырып кароо абдан кыйын. Мисалы, адамдардын маанайы, алардын ортосундагы жеке мамилелер, жумуштагы шарт жана түшкү тамакта эмне жегени – ушунун баары өндүрүмдүүккө таасир берген факторлор. Өндүрүш канчалык денгээлде иш чөйрөсүнөн көз каранды? Бул суроого жооп берип жатып, өркүндөтүүнүн эң эффективдүүсү кайсы, кайсынысы эффективдүү эмес экенин аныктоо

УФ –

ультрафиолет,
ультрафиолет нурлары

андан да кыйын. Алсак, абанын тазалыгына карганда, күндүзгү жарыктын кандай болушу канчалык маанилүү? Же жарыктын болушуна карганда, керектүү жылуулуктун болушу канчалык мааниге ээ? Абанын сапатын жакшыртууну качан токтоткон туура? Жарыктычы? Ушулардын бардыгы туура жана так жоопту талап кылган суроолор. Биз жогорку суроолордун баарына так жана туура жооп таба албасак да, алардын ортосундагы байланыштарды бекемдеген жана убактылуу болсо да канааттандырган болжолдуу жоопторду такташыбыз керек. Изилдөөнүн дагы бир көйгөйү маселеси болуп, аларды ишке ашыруу үчүн азырынча макулдашылган негиздин жок экендиги, башкача айтканда, өнөр жай стандарттарынын кабыл алынган эрежелеринин жоктугу. Ошентип, изилдөөлөрдүн сапаты ушуга чейин иште колдонулуп жаткан изилдөөлөрдүн жыйынтыктарынан да бир кыйла даражада айырмаланат. Бирок өндүрүмдүүлүктүн жыйынтыктарын аныктоо кыйын болсо да, биз бардык күч-аракеттерибизди жумшап, изилдөөлөрдү улантышыбыз керек, анткени, бизге белгилүү болгондой, алардын пайдалары абдан чоң болушу мүмкүн. Анан дагы, өндүрүмдүүлүктүн биздин физикалык чөйрө менен байланышы канчалык экенин биз али толук түшүнө элекпиз, бирок ал, бул суроого биздин жообубуз жок дегенди билдирбейт.

Өндүрүмдүүлүктү изилдөөлөр эки категорияга бөлүнөт: **эмпирикалык** жол менен байкоого боло турган нерселерди байкаган изилдөөлөр жана субъективдүү маалыматтарга негизделген изилдөөлөр. **Эмпирикалык изилдөө** артыкчылыкка ээ экени талашсыз. Изилдөөнүн бул түрү: ооруп, келбей калган, же бир иши чыгып, келбей калган жана даттануулар сыяктуу көпчүлүк уюмдарда кеңири таралган маалыматтарды карайт. Өндүрүш ишканаларында шарт жакшыртылгандан кийин жана ага чейин күнүнө иштелген иштердин канчасы бир адамга тиешелүү болгонун изилдеп, байкоого болот. Кээде бир нече модернизацияланган имараттардын ортосундагы өндүрүмдүүлүктүн жогорулашын тактоо кыйын болсо да, жалпы жыйынтыктар кандай экени көрүнүп турат.

Өндүрүмдүүлүктү субъективдүү изилдөөлөр жаңы имараттар курулганга чейин жана андан кийин, же ишканалар жаныртылып же кайра түзүлгөнгө чейин жана андан кийин адамдардын иштөө чөйрөсүнө кандай өзгөрүүлөр болгонун аныктоо үчүн атайын топторго негизделген изилдөөлөр. Бул изилдөөлөр кызматкерлердин абалын чагылдырат жана ишти жакшыртууга негиз болот. Бул изилдөөлөрдүн натыйжалары анча маанилүү эмес, бирок алар ишенимдүү болсо, анда алар эмпирикалык изилдөөлөрдөн да жакшы натыйжаларды берет.

Эмпирикалык – теорияга эмес, тажрыйбага же тажрыйбага жана байкоого негизделген.

«Жумшак илим» деп аталган нерсени катуу илимге айландырууга аракет кылып жаткан адам – Жуди Геерваген. Геерваген – экологиялык психолог, ал өндүрүмдүүлүк, бакубат жашоо жана жашыл архитектуранын ортосундагы байланышты изилдөөгө адистешкен. Ал Sun Microsystems, Boeing жана GSA сыяктуу корпоративдик жана институттук кардарлар үчүн көптөгөн изилдөөлөрдү жүргүзгөн жана анын натыйжалары да бул байланышты колдойт. Ал интрузивдүү жүрүм-турум боюнча изилдөөлөр, максаттуу топтор, сурамжылоолор жана интервьюлар аркылуу жүрүм-турумга жана иштөөгө кайсы факторлор көбүрөөк таасир этээрин так аныктоого аракет кылат. Геерваген «имараттар адамдын жыргалчылыгына жана уюштуруучулук натыйжалуулугуна зор таасирин тийгизет» деп эсептейт. Ал ошондой эле «биз имараттарды кыймылсыз мүлктүн баасы катары кабыл алуубузду токтотуп, имараттарды кызматкерлер үчүн пайда катары кабыл алуу багытына өзгөртүүбүз керек. Ден-соолукка, жыргалчылыкка тийгизген жылуу таасирлер адамдын уюмга болгон мамилелерин өзгөртөт жана ага берилгендикти камсыз кылат»

БИОФИЛИЯ – ЖАҢЫ ТҮШҮНҮК

Биофилия –

бардык адамдар бирдей сезилиши керек болгон табигый дүйнөгө болгон тубаса сүйүү.

«Биз ар кандай ток-шоуларга, окуу куралдарына же саясий баяндамаларга караганда шамал менен суунун үндөрүндө акылмандык бар экенин унутуп калабыз: түнкү асман же тумандуу таң кооздолгон соборго же харизматикалык насаат айтууга караганда көбүрөөк рухий азыкка ээ. Көптөгөн карьераларга караганда бакчаларды өстүрүүдө жашоо максаттары көбүрөөк, ошондой эле саздарды, көлмөлөрдү же прерийлерди изилдөөдө билимди көбүрөөк алса болот бир нече ай класста окуудан караганда».

ФИЛИПП САТТОН ЧАРД «THE HEALING EARTH»

1984-жылы Пулитцер сыйлыгынын эки жолку лауреаты Э.О.Уилсон адамдардын «турмушка жана жашоо процесстерине көңүл бурууга» болгон тубаса тенденциясын көрсөтүү үчүн «**биофилия**» терминин ойлоп тапкан. Көпчүлүгүбүздүн курулган айлана-чөйрөбүзгө болгон нааразычылык жана терс реакциялар бул тубаса тенденцияны четке кагуунун натыйжасы экенин түшүнө баштаган дизайнерлердин тобу өсүүдө. Биздин да биологиялык жандыктар экенибизди эсибизге салуу үчүн биолог керек болот. Дайыма жашоого жараксыз жана жансыз чөйрөдө болуу акыр аягында биздин жыргалчылыгыбызга жана адеп-ахлагыбызга чон таасирин тийгизет. Бизде бир тектүүлүккө үндөгөн индустриалдык экономика гана бар, ошол бир тектүүлүк жасалма чөйрөдө абдан тамырлашкан.

Биз көп убактыбызды бетон, темир жана бир беткей таш менен гана курчап алабыз. Филипп Чард жазгандай: «Биздин балдарыбыздын көбү көбүк сыяктуу жашап, технологиянын жана материализмдин туткунунда чоңоюшат». Көптөгөн адамдар капканга түшүп, өздөрүн кайдыгер чөйрөгө батып калгандай сезишет. Бул симптомду «биофилия эффектиси» деп

атоого болот. Технологияны колдонуу көбөйгөндүктөн, биз бул өсүш менен бирге өзгөргөн физикалык жашоо чөйрөсүн түзүү зарылдыгын сезебиз. Бирок акыркы бир нече миң жыл ичинде адамдын имараттарга жана баш калкалоочу жайга болгон негизги муктаждыктары фундаменталдуу деңгээлде азыраак же такыр өзгөргөн эмес. Биз дагы эле коопсуздук жана комфорт үчүн негизги муктаждыктарга ээбиз. Бул муктаждыктар менен эмнени айткыбыз келгенине байланыштуу биздин аныктамаларыбыз жана стандарттарыбыз гана өзгөрдү. Технология бизди иштен алыстатпастан, муктаждыктарыбызды канааттандырууга жардам бериши керек. Бул философиянын негизи адам бардык тирүү жандыктар сыяктуу эле жашоого жана анын өзүнө таандык өзгөчөлүктөрүнө арбалып, мүмкүн болсо, ал жетиштүү көлөмдө болбосо да, аны өз үйүндө же кеңсесинде баштоо үчүн бардык аракетин жасайт деген феноменге негизделген. Адамдар жерлерин өсүмдүктөргө жана күнөсканаларга, фонтандарга, аккан сууларга толтурушат жана көбүбүз, негизинен, аң-сезимсиз түрдө бул жерлерди колдон келишинче издейбиз. Цемент чыныгы Джунгли алмаштыра албайт. «Технология тездик менен өнүгүп кетиши мүмкүн жана ал өнүккөн сайын экономикалар өзгөрүүлөргө дуушар болушу анык. Бирок, коомубуздун табиятын эң акыркы технологиялык жана экономикалык инновацияларга негиздеп, ошол эле учурда коомубуздун табиятына көз жумуп коюуга аракет кылуу – ал биздин оюбуздун тайыздыгын билдирет. Алардын көбү жашоого жана табигый энергияга толгон жерлерди түзүү үчүн интеллектуалдык дизайнер кесибин алып жүргөн адамдарга кайгылуу белги болуп саналат. Бул кесип дагы эле модернисттик доктринанын чөйрөсүндө табияттын алдын-ала айтууга болбой турган духун ар бир кадамда жок кылып, машинанын ишенимдүүлүгүн жана кубаттуулугун даназалоого багытталган. Ошол эле учурда ышкыбоз дизайнерлер заманбап дизайндын полемикасын жана жаргондорун билбегенине жана аны менен эстетикалык табитин ачык бөлүшпөгөнүнө таң калышат. Маселе, көп учурда сыйлыктарды жалпы коомчулукка эң аз белгилүү болгон архитектуралык долбоорлордун утуп алганында. Бул – жалпы коомчулуктун эмнеден кабарсыз экенин жана көп нерсени түшүнө албай жатканын көрсөтүп турат. Демек, архитектура коомчулугу адамдар каалаган же муктаж болгон нерселер менен байланышта эмес жана бул жөнүндө билгиси же кам көргүсү келбейт. Бул жерде чындык, башка көптөгөн нерселер сыяктуу эле, балким, ортодо. Буга классикалык мисал катары 1960- жылдары модернизмдин эң сонун үлгүсү катары көптөгөн дизайн сыйлыктарына ээ болгон Сент-Луис шаарындагы Пруитт Игое турак-жай курулушу саналат. Бул имарат жашоо үчүн коркунучтуу жай болуп чык-

ты, экономикалык абалы начарлап, курулгандан жыйырма жыл өткөндөн кийин бузулган. Кандай өкүнүчтүү!

Дизайнер эмес адамдардан имараттар эмнени жактырат деп сурашканда, алар адатта формаларды, жылуу материалдарды, көбүрөөк жарыктын жана суунун болушун сурашат жана бетон менен болоттон курулган ортогоналдык декарттык формаларды четке кагышат. Дизайн коомчулугунун жообу дайын, алар адатта, актанып: «алар эмне жакшы экенин билишпей» – дешет. Бул кандайдыр бир деңгээлде туура (көпчүлүк адамдар долбоорлоочу адистер кура ала турган кооз жерлерди айта алышпайт же кура алышпайт), ошол эле учурда бул бардык жагынан туура эмес, балким эң негизги жолдор менен эмес. Карапайым адам, кээ бир жерлердин жана мейкиндиктердин эмне үчүн позитивдүү экенин ар дайым түшүндүрө албаса да, ал кандай шартта жашаганда адам өзүн жакшы сезерин жакшы түшүнөт.

КЕЛЕЧЕКТИН АРХИТЕКТУРАСЫ – ЖАШОО АЙМАГЫ

папоротник –

көлөкөлүү, нымдуу жерлерде өсүүчү, жалбырактары чоң -чоң тилинген сыяктуу, кочедыжник тукумундагы, споралуу, гүлсүз өсүмдүк.

Филолендрон –

тропикалык Америкадан келген, аба тамыры жана канаттуу чоң жалбырактары бар декоративдүү, дайыма жашыл, жыгач сымал өсүмдүк

Экотон –

ар кандай типтеги жашоо чөйрөлөрүнүн ортосундагы өтүү зонасы; экосистемалардын ортосундагы интеграция зонасы

Кийинки бир нече муундун ичинде биз адамдардын ар түрдүү муктаждыктарына ылайыкташтырылган чөйрөнү түзүүнүн жолдорун үйрөнүүнү улантабыз. Биз табияттын сигналдарын жана биздин жумуш жана үй чөйрөлөрүбүздүн ден-соолугубузга, жыргалчылыгыбызга, ал тургай өндүрүмдүүлүгүбүзгө жана кирешелүүлүгүбүзгө тийгизген таасирин түшүнөбүз. Келечектеги жашоо мейкиндиги формулалык ыңгайлуулуктун жана дизайндын соңуна чыгат жана ийкемдүүлүк жана ыңгайлашуу менен мүнөздөлөт. Балким, атүгүл адамдарга мезгилдин өзгөрүп жаткан талаптарынын негизинде айлана-чөйрөнү ыңгайлаштырууга жардам бере турган виртуалдык чөйрөнү камтыйт. Келечектин архитекторлору, куруучулары жана иштеп чыгуучулары физикалык жана психологиялык факторлорду тийиштүү түрдө тең салмактоо менен керектүү иштин түрүн колдой турган иш чөйрөсүн модернизациялоо үчүн жооптуу болушат. Табияттан алынган мисалдарга таянсак, биздин келечектеги табигый чөйрөбүз болбойт. Айлана-чөйрөгө терс таасирин тийгизген желелер жандуу организмдер үчүн **ЭКОТОН** катары кызмат кылат. Метафора менен айтканда ар түрдүү идеяларды өстүрүүчү жер болот. Келечектин имараттары адамдарга тышкы дүйнө менен байланышууга көбүрөөк мүмкүнчүлүк берет. Ошондой эле эртеңки жумуш орундары адамдар үчүн кубик түрүндө жасалбайт. Алар аткарылып жаткан иштин түрүнө ылайыкташтырылып, ден-соолукка пайдалуу жана кооз интерьерге ылайыкташтырылган. Күндүзгү жарыкка жана таза абага жетүү да келечектеги жумуш ордунун өзгөчөлүгү болот. Келечектин жумуш орду, ал колдогон адамдарга олуттуу салымдарды көбүрөөк кылдаттык менен максималдаштыруу үчүн иштелип чыккан. Сапаттуу жумуш чөйрөсүнө инвестиция салууга мүмкүнчүлүгү жок деп ойлогон көптөгөн компаниялар муну билиши керек. Прогрессивдүү компаниялар жумушчуларынын бакубаттуулугун жогорулатуу, инновация жана сапат

атмосферасын өнүктүрүү үчүн имараттарга жана системаларга алдын ала көбүрөөк акча коротууга даяр болушат. Натыйжада, бул имараттарга бир кыйла бышык материалдар колдонулат жана абдан пайдалуу, экологиялык жактан таза болуп, энергия жана ресурсстарды керектөө кыйла кыскарат. Мындан тышкары, келечектеги имараттарда колдонуучуга ыңгайлуулукту жана башкарууну жакшыртуу менен бирге энергия керектөөнү азайткан технологиялар үстөмдүк кылат.

АХАД котормосу. – БАУ, Бишкек, 2023.

Булак: McLennan, Jason F., «Productivity and Well-Being», The Philosophy of Sustainable Design: The Future of Architecture. Bainbridge Is, WA: Ecotone Publishing, 2004 pp.151-171.

ТАЛКУУЛОО ҮЧҮН СУРООЛОР:

1. Физикалык чөйрө адамдын ден-соолугуна жана өндүрүмдүүлүгүнө кандай таасир этет?
2. Туруктуу долбоорлоо кыймылынын кандай пайдасы бар?
3. Макленнандын айтымында, адамдар үчүн пайдалуу жерлерди түзүүнүн критерийлери кандай?
4. НМБ Банктын жаңы имаратында кандай өзгөчөлүктөр камтылган жана бул кызматкерлердин ишине кандай таасирин тийгизди?
5. Сиздин оюңузча, сүрөттөлгөн эки эффективдүү изилдөөнүн кайсынысы жашыл имараттардын адамдын абалына тийгизген таасирин көзөмөлдөө үчүн ишенимдүүрөөк?
6. Адамдын баш калкалоочу жайга, коопсуздукка жана комфортко болгон муктаждыгы убакыттын өтүшү менен кандай өзгөрдү?
7. Биздин тубаса муктаждыктарыбыз менен биз жашаган имараттардын ортосунда кандай байланыш бар?
8. Биофилия деген эмне жана адамдын жыргалчылыгын жана абалын жакшыртуу үчүн имараттарды курууда бул идеянын мааниси кандай?
9. Сиздин оюңузча, архитекторлор кадимки имараттар менен жашыл имараттын ортосунда тең салмактуулукту таба алабы?
10. МакЛеннан келечектеги имараттарды жашоо чөйрөсү жана жумуш орду катары кандай көрөт?

КАЙТАЛООЧУ СУРООЛОР:

1. Ле Корбюзье менен Макленнандын адамдын баш калкалоочу жайга муктаждыгы жана архитектуранын келечеги жөнүндөгү аргументтери дал келеби?
2. Корреа үчүнчү дүйнөдөгү архитектордун функциясы кантип курууну гана эмес, кайда курууну да билүү экенин ырастайт. Сиздин оюңузча, Макленнандын архитектуранын өндүрүмдүүлүгү жана жыргалчылыгы жөнүндөгү аргументтери Корреанын идеясына кандайча дал келет?
3. МакЛеннан мындай дейт: «Адамдар бетон жана кирпичтер менен гана курчалган жыш шаар чөйрөсүндө дизайнерлер өздөрүнүн долбоорлоруна жашоо тартуулоо үчүн колунан келгендин баарын кылышы керек». Бул Билл Брайсон сүрөттөгөн Милтон Кейнстин архитектурасына дал келеби же ага карама-каршы келеби?

БЕШИНЧИ БАП КООМДУК МЕЙКИНДИКТИ ЧЕЧМЕЛӨӨ

КИРИШҮҮ

Бул бөлүмдө биз бул жолу түздөн-түз коомдук мейкиндикке кайрылып, мейкиндикти чечмелөө темасын улантабыз. Коомдук мейкиндик бизге коомдун өзү жөнүндө көп нерсени айтып берет. Атмосфера жана коомдук мейкиндиктин айлана-чөйрөсү аны көргөн жана колдонгон адамдарга чоң таасир этет. Бул таасир кээде өтө позитивдүү, кээде өтө терс болушу мүмкүн.

Мисалы, кыжы-кыйма жашоого толгон базар же чоң, сонун курулган көпүрө же айылдык пейзаждын табигый кооздугу илхам, ыңгайлуулук жана агартуунун булагы болушу мүмкүн.

Ачык карама-каршылык – шаардык борбордун бузулган аянты, кир, оңдолуп-каралбаган кафе, катаал көзөмөлдөгү батирлердин бардыгы обочолонууга, депрессияга жана моралдык деградацияга алып келиши мүмкүн. Студенттер кээ бир коомдук жайлар жашоо сапатын эмне себептен жакшыртып, башкалары аны начарлатары тууралуу ойлонушу керек.

Бул бөлүм коомдук мейкиндик Өкмөттүн элге болгон мамилесин кандайча чагылдыргандыгына көңүл бурат. Студенттер сейил бактын жана ээн жаткан парктын абалы өкмөттүн өз элине жалпы кам көрүүсүн кандайча чагылдырарын жана коомдук жайларга болгон мамилеси элдин өз Өкмөтүнө болгон маанайын кандайча көрсөтө алаарын карап чыгышы керек. Коомдук мейкиндик аркылуу өз жарандарын башкарууга аракет кылган бийликтин күчү кандай экендигин ойлонуп көрүңүз. Эмне үчүн бийлик улуттук баатырларга бийик эстеликтерди курууда? Бул адамдын коомго кошкон салымын чечмелөөгө кандай таасир этет?

Өз оюңуз менен бөлүшүүгө даяр болуңуз жана аны коомчулукка, айрыкча сиз менен макул болбогон адамдарга так жеткирүүнү үйрөнүңүз. Бул үчүн бешинчи бөлүмдө аргументтин планын иштеп чыгуу боюнча машыгуунун сынчыл көндүмдөрү камтылган.

ВЕНГЕР ПАРЛАМЕНТИ

Венгриянын жаңы готикалык стилиндеги архитектуралык эстелиги (олуттуу кайра калыбына келтирүүдөн кийин)

СЛАВЕНКА ДРАКУЛИЧ. ЧЫГЫШ ЕВРОПАДАГЫ ДУБАЛДЫН БОЕКТОРУНУН САПАТЫ ЖӨНҮНДӨ

Славенка Дракулич Хорватияда (мурунку Югославия) 1949-жылы туулган. Дракулич Хорватиядагы кадыр-барктуу журналист жана маданият боюнча комментатор, Чыгыш Европадагы аялдардын биринчи уюмунун аткаруу комиссиясынын мүчөсү болгон. Ал Фулбрайттын жазуучулар үчүн стипендиясынын стипендианты, 1V Эл аралык дисциплиналар аралык аялдар конгрессинин жана мисс дүкөнү консультативдик кеңешинин мүчөсү. Дракулич журналистика боюнча үч китеп ("Биз коммунизмди кантип баштан кечирип, ал тургай күлдүк", «Жамгырлуу экспресс», «Европа кафеси») жана төрт роман («Коркуу голограммасы», «Мрамор тери», «Эркектин даамы», «Мен бул жерде эмесмин») жазган. Анын китептери дүйнөнүн он бештен ашык тилдерине которулган, анын аңгемелери жана эсселери ири европалык жана америкалык гезит жана журналдарына басылып чыгып турган. Көз карандысыз журналист жана жазуучу катары ал азыр Швециянын Стокгольм шаарында жашайт. Төмөндөгү кыскача эсседе Дракулич борбордук жана Чыгыш Европадагы социализмдин кийинки жылдарында шаарлардын жаңылануусунун себептерин изилдейт. Дракулич адамдын коомдук мейкиндикке болгон мамилеси ошол мейкиндикти кабыл алуудан кандайча көз каранды экендиги жөнүндө жазып келген.

1987-жылдын жай айынын аягында **Загреб**ге Штаттарга болгон эки семестрлик сапарымдан кийин кайтып келгенимде өз шаарымды дээрлик тааныган жокмун. Ал таптакыр башкача көрүндү: Республиканын аянтындагы беш жана алты кабаттуу үйлөр кайрадан сары, ачык көк, күрөң жана кызгылт түстөргө боелуп, жылтырап, камкаймак менен кооздолгон топочторго окшоп турган. Мен биринчи жолу фасаддардан айкелдерди, кичинекей мунараларды, оймо-чиймелерди, балкондорду колдогон перилерди, чатырдын астындагы бийик гүлдөрдүн гүлчамбарларын, алтын жалбырактарды, жүзүмдү жана томпойгон кичинекей керуптарды байкадым окшойт. Ошондо мен мурун собордун маңдайында илинип турган «Коркунучтуу, кулаган таштар!» (**готикалык мунаралардан** кулап түшкөн бөлүктөр) деген эскертүү жазуусу бар экенин эстедим да мен эми шаар үчүн бир нерсе жасоого убакыт келди деп ойлодум. Ошентсе да мен таң калууда элем.

Жыйырма-отуз жыл же андан ашык убакыт аралыгында, чындыгында, менин эсимде калганы боюнча эч ким эч нерсе жасаган эмес эле. Анда эмне үчүн шаардын аталары шаарды эми гана оңдоп-түзөө керек деп чечишти?

Менин билишимче, менин өлкөмдө сөзсүз түрдө логикалык түшүндүрмөлөр талап кылынбайт. Бул чечим шаар кир болгондуктан жана сүрөт тартууга муктаж болгондуктан, ар бир жаран, анын ичинде шаардын аталары да көрө алгандыгы үчүн кабыл алынган жок. Муну буга чейин эле жасаш керек болчу да, туурабы? Муну жашоочулар талап кылгандыктан да жасашкан жок, кимдин каалаганы, же тескерисинча каалабаганы кимге керек, ар ким өз иши менен алектениши керек. Ошентип, бул жөнөкөй малярдык иш, же тактап айтканда, «калыбына келтирүү иши», ошол мам-

Загреб –
Хорватиянын борбору

Art deco –
1930-жылдары популярдуу болгон декоративдик стиль; ачык түстөр жана геометриялык фигуралар менен айырмаланат

Готикалык –
Батыш Европада XII-XVI кылымдарда кеңири тараган архитектура жана искусство стили.

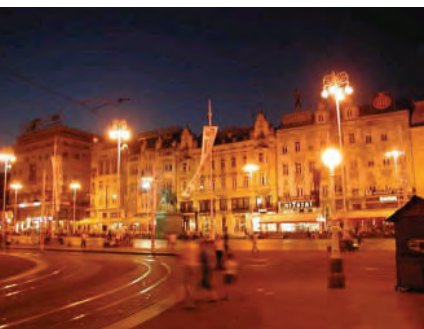
лекеттеги бардык нерселер сыяктуу эле «жогорку максатка» милдеткер болчу.

Мен көп өтпөй кептин бары Загребтин өзүндө ошол жайда өткөрүлүүчү студенттик олимпиада боло турган универсиадада экендигин билдим. Ушундай анча деле маанилүү эмес себептерге карабастан, Хорватия Социалисттик Республикасынын Өкмөтү шаардын аталары менен бирге Загребдин «дүйнөгө» тийгизе турган жакшы таасири жаатына кам көрүп жатышкан экен. Дүйнө мындай ыплас, провинциялык шаарга келбейт окшойт, ошондуктан эзелки тешиктерди жымсалдоо иштери башталган тура.

Бирок, мени олуттуу тынчсыздандырган бир нерсе бар болчу, ал шаарды олуттуу өзгөрүүлөргө алып келген «жогорку максат» эмес болчу, анткени мен да башкалар сыяктуу эле «мотивациянын» ушул түрүнө көнүп калгам. Мен үчүн эң жаман нерсе ушул «жогорку максат» жараткан акыл-эс абалы, Загребди дүйнө жүзүнө ушунчалык карама-каршы койгон ой жүгүртүү тиби. Биз, жарандар, бул өзгөрүү кандайча болуп жаткандыгына байланыштуу жаман, атүгүл кемсинткен сезимде болдук: ал туура эмес себептерден улам келип чыгып, жалган шыктануу менен ишке ашып жаткандыгында. Эгер дүйнөнү биздин шаар кооз деп ишендириш керек болсо, анда ал жерде жашоого арзыбайт. Бул дээрлик дүйнө күйөө бала, ал эми Загреб бир аз гана картайгандыгын жана өтө жакырлыгын жамалган жаңы кийимдеринин астына жашырууга аракет кылып жаткансыган колуктудай сезилет. «Дүйнө» менен биздин айырмачылыгыбызга доо кетти. Мен бул айырмачылыкты шаардын аталары эмес, биз жасадык деп билем.

Муну биз өзүбүз көп жасайбыз, балким, бул өзүбүз тууралуу болгон түшүнүгүбүздүр. Бирок биз аны ыплас кичинекей сырыбыз сыяктуу сактап көнүп калганбыз жана башкалардын, айрыкча чет өлкөлүктөрдүн да ушундай ойдо болушун эч каалабайбыз. Сырды ачыкка чыгаруу, анын ишке ашышын көрүү, ачык кабыл алуу кандайдыр бир деңгээлде кемсинүү болуп саналат. Эгер алар дүйнө болсо, анда бизчи? Бизди эмне бөлүп турат? Бул көрүнбөгөн чек кайда? Биздеби? Өзүбүздү төмөн баалаганыбыздабы? Тарыхыбыздабы же жакырчылыктабы? Биз жашап жаткан системадабы? Бизди өзүбүздү ушунчалык башкача сезгенге эмне мажбурлап жатат? Дүйнөнү эмне үчүн төмөндөн жогору карай карашыбыз керек? Эмнеге дүйнө бизди жаман көрүп жаткандай сезиле берет? Же биз менен алардын ортосундагы чек ара анткен менен көрүнүп турабы, ал конкреттүүбү? Биз аны Италиядан же Австриядан башка нерселерди көрүп келип өлкөгө киргенде – аң-дөңдүү, начар жарыктанган жолдор, ресторандардагы кир дааратканалар, мейманкананын бөлмөлөрүндөгү таң калыштуу жыттар, кат-кат шыбалган үйдүн фасаддары, желе баскан, кире бериштерде, короолордо, ашканада жана жада калса жуунучу бөлмөлөрдө дубалда жөрмөлөгөн курт-кумурскалардан улам даана байкайбыз. Мунун баары унутулуп калгандай, бирок биз аны менен мурункудай эле жашап жатканыбыз да. Бул бизге чындыгында тиешеси жоктой, биз өткөөл мезгилде гана болгонуубуздай. Же убакыт менен табиятка, боектун баасына жана анын сапатына каршы күрөшүү керекпи, айтор баары деле болсо алдыда сыяктанат.

Анткени менен түстүү боектун да мааниси бар. Бүгүн, үч жылдан аз убакыт өткөндөн кийин, биз сыймыктанган кооз кооздолгон ачык түстөгү «токочтор» кайрадан карып, эски сүрөттөрдөгүдөй кир сары, күрөң, кир-боз түсүнө кайтып келип калды. Баары чаңдуу көрүнөт, Дүкөндөрдүн

**ЗАГРЕБДЕГИ
РЕСПУБЛИКА АЯНТЫ**

терезелерине, чырактарга, эшиктин туткаларына, машиналарга, неон белгилерине, отургучтарга, жада калса бактарга жабышып калгансыган кызыл-күрөң пленка менен капталгандай. Бул пленка убакыттын изи, анын жеке кол тамгасы сыяктуу. Биз анын күчүн жана анын бизге таң калыштуу таасирин билебиз да ага баш ийебиз. Эгерде мен муну Югославиядан дагы көрсөм, анда фасаддардын тез эле өңүнүн өчүп кетиши бул баарына тиешелүү оору деп ойломокмун же аны психологиялык эффект деп эсептемекмин: эмнегедир биздин өлкөгө кирерим менен дароо пессимисттик маанайда болуп, бардыгын бир аз күңүрт түстө көрүп баштайсың. Бирок мындай «жаңыланууну» мен Прагада Эски Мжеста, Парижск, Капров, Широкий, Длоух кичинекей көчөлөрүн кыдырып жүрүп да байкадым. Жаңы боелгон фасаддардын фонунда боёлбогондору андан бешбөтөр дагы кирдей көрүнөт экен. Ал эми боелгондору жай, бирок байкаларлык кызыл-күрөң түстү абанын өзүнөн, адамдардын деминен өздөрүнө сиңирип алып жатышкандай сезилет.

Мен муну Будапешттен да көрдүм. Мен ал жакка түн ортосуна келдим. Вокзалдан мен Ракоци көчөсү, андан кийин Жозеф Корут проспектиси менен мейманканага бара жаткам. «Немзети», Проспект, шаардын соода борбору бош гана эмес, дээрлик караңгы да эле. Же мага ушундай сезилди, анткени мен «жарык боюнча шок» абалын баштан кечирдим, ал адатта Батыштан Чыгыш Европа шаарына киргенде болот. Контрасттык көрүнүш, кандайдыр бир учурда же шаарда электр энергиясы бузулуп калгандай же аба чабуулунун коркунучу бардай сезим пайда болот. Будапешттеги көчө чырактары алсыз, саргыч жарык чачып, анысы аз келгенсип ар бир экинчиси такыр иштебей да калган. Дүкөндөрдүн терезелери такыр жарыктандырылган эмес, неон белгилеринин көпчүлүгү өчүрүлгөн, бирин же экин өткөн унаадан бөлөк кыймыл жок, кудум эле арбактар шаарын эске салат. Бир америкалык кесиптешибиз ушуга эле окшош сүрөттөөнү Прага шаарына карата да колдонуу менен сыймыктануу сезимин билдиргени бар: «Шаардын анда-санда бириндеген чырактары кызгылтым сары түстө болуп, алардын алсыз жарыгынын фонунда асмандагы ай жана жылдыздар менен жарыктандырылган булуттардын көрүнүшү алда канча ачык жана так бажырайып чагылып турду». Бирок, романтикалуу «чачыранды чырактарды» көргөн жерде аны асманды кароого мажбур кылышынан мен эч кандай укмуш нерсени көрө алган жокмун. Прага (же Будапешт) сыяктуу жашоо тартиби дээрлик бирдей болгон өлкөдө жашап жатып мен болгону андан кымбат электр энергиясын үнөмдөөнү, тез күйүп кеткен сапаты начар лампаларды, ордуна көп жылдар бою кайра жаңысы салынбаган сынган лампочкаларды гана көрө алмакмын. Ооба, бул шаарга романтикалуу образ бериши мүмкүн, айрыкча сиз америкалык болуп калган болсоңуз, бирок бул атайын эмес, романтикалуу коммунисттик режим жөнүндө эч

Загребдеги готикалык кафедралдык соборду кайра калыбына келтирүү учурунда

Загреб шаарындагы
готикалык собор кайра
оңдоо учурундагы көрүнүш

ким уккан эмес да, чынбы? Эртеси эртең менен Будапешт Воросмарти аянтындагы 130 жылдан бери иштеп келе жаткан «Гербо» кафесинен башкача көрүнөр эле. Менин кесиптешим айткандай, бул жолу «ачык жана так» күнөстүү күн болду, бирок мен Холм же Белаварош Сарайындагы аянт, кооз имараттар, Дунайдын үстүндөгү алты көпүрөнүн баары, дегеле шаар өзү реконструкциялоо учурундагы Готикалык кафедралык Загреб собору сыяктуу кызыл-күрөң пленка менен капталган деген сезимден алыс боло алган жокмун.

Загреб, Прага же Батыш Берлин – булар бара-бара өңү өчүп, четинен кулап, жоголуп бара жаткандай туюлат. Фасаддардын бүтүндөй келки бөлүктөрү, дубалдардын бөлүктөрү, тепкичтер урап түшүүдө. Мен көргөн мурундары жок алптардын айкелдери, канаттары жок периштелер, балконду колдоруна көтөргөн аялдардын айкелдери, көкүрөгү жок, бутар сынган аттар – муну баары эчак унутулган мезгилдин кыялындагы жаныбарлары болчу... Шаар акырындык менен бузулуп бара жатат жана бул кайтарылыгы процессти эч нерсе, атүгүл жаңы өкмөт да алдын ала албоодо. Батыш Герман акыны Ханс Магнус Энциенсбергер өзүнүн «Европа, Европа» аттуу эссесинде кеңири жайылган эрозия Дунайдагы ири шаарлардын сыры, террору жана кооздугу болуп саналат. Токтотууга мүмкүн болбогон, стихиялуу, жогорку күч – **энтропия**. Кистисин флаконго малган сүрөтчү анын иши али кылына элек экендигин жана өчүрүп салган күндө да бардыгын сактап кала турган бир гана убакытка үмүттөнө тургандыгын билет. Тарых – бул эрозия процесси. Биз социализм деп атаган нерсе болгону анын вице-королю гана», – деген.

Будапештте мен бул ички энергия кайдан келип чыккандыгын, Чыгыш Европанын ар бир шаарын, анын готикасын же **бароккосун** же кылымдын аягындагы **декаданс** агымы тууралуу, жайлуу сырткы формасын, ностальгиялык сулуулугун, эскирүүнү жана кызыл-күрөң түстү жалпы деноминаторго айландырганын ачык түшүндүм. Социализмде боекту сапаты төмөн деп айтуу туура, бирок бул негизгиси эмес. Битуминоздуу көмүрдү колдонуу жана абанын булганышы, бензиндин жана унаалардын начардыгы же акчанын жетишсиздиги деп айтуу да туура. Бирок бул бүтүндөй негиз эмес. Ушул себептердин бардыгы (жана башка көптөгөн себептер) шаардын бузулгандыгын түшүндүрүү үчүн жетишсиз. Анын бирден-бир себеби бизде гана деп ойлойм. Шаарларды ондогон жылдар бою кайдыгерлик өлтүрдү, биздин ишенимибиз бул үчүн башка бирөө – Өкмөт, партия, «жогору жактагылар» жооптуу деп билчү. Биз эмес. Эгерде биз өз жашообуз үчүн жооптуу болбосок, анда биз кантип буга жооптуу болобуз.

Мен биринчи кабатта жашайм жана бөлмөлөрүмдүн терезелери шаардын борборундагы тынымсыз, кыймылы көп көчөнү карап турат. Мунун артыкчылыгы бар, мен бул жерден башка учурда көрө албай турган нерселерди көрөм. Мен балдарга, иттерге, мас адамдарга байкоо жүргүзөм. Менин тереземдин каршысында саясатты талкуулап жаткан адамдардын кыжырдануулары (ошондуктан мен кичинекей республикада биринчи эркин шайлоодо кайсы партия жеңишке жетерин билчүмүн) жана үй кожойкелери бири-бирине бурчтагы гастрономдон жаңы нерсени сатып алууга болот (же сатып алууга болбойт) деп айтып жатышканы угулуп турчу. Күн сайын эртең менен турууга үлгүрбөй туруп, жаңы маалымат алам. Мындан тышкары, көбүнчө: мен гезиттерди, желим баштыктарды, тамеки кутучаларын, бөтөл-

декаданс –

(француз тилинде «decadence» – төмөндөө дегенди билдирет), 19-кылымдын экинчи жарымында 20-кылымдын башындагы төмөндөгөн маанай, искусстводо жана архитектурада чагылдырылган күнүмдүк жашоодон баш тартуу, аны кабыл албоо.

энтропия –

кырдаалдын белгисиздигинин өлчөмү.

барокко –

XVII-XVIII кылымдардагы Европалык архитектура жана искусство стили

көлөрдү, кол чатырларды, эски бут кийимдерди, атүгүл эски муздаткычтарды адамдардын аёосуздук жана ойлонбостон туруп ыргытып жатканын кылдаттык менен карап тура алам. Алар бүтүндөй тротуарды, гүлзарларды жана көчөнү толугу менен зор таштанды челеги сыяктуу колдонуп, аларды ыргытып, тепкилеп, «кимдир бирөө» буга кам көрөт деп ойлошот.

Бардык коомдук жайлар жамааттык аң-сезимдүү улуттун билдирүүлөрү жазылган жарыялар тактасына окшошуп кетет. Андан аракетсиздикти, кыжырданууну, кайдыгерликти, коркууну, кош стандартты, нааразычылыкты, начар экономиканы, бурмаланган «коомдук» деген аныктаманы, бүтүндөй идеологияны, топтолгон жана сыртка чачырап кеткен бир катар сезимдерди жана мамилелерди табууга болот. Биз өзүбүздү коомдук жайлар эч кимге таандык эместей алып жүрөбүз.

Же андан да жаманы – алардын душманга таандык болгондугу жана биздин ыйык милдетибиз ошол душман менен анын аймагында күрөшүү, ал тургай аны жок кылуу экендиги. Коомдук мейкиндик биздин батирдин чегинен башталат. Бирок көйгөй биздин мээбизде коомдук деген түшүнүк мамлекеттик деген менен бирдей кабыл алынгандыгында, ал эми мамлекеттик деген түшүнүк болсо душмандык деген менен барабар. Эгер сиз бул калыптанган системаны буза албасаңыз, анда сиз телефон кабинасын, билет машинасын, парк эсептегичти же парктагы гүлдөрдү бузуп алууга кол кабыш кылган болосуз.

Бул үн-сөзү жок согушта биздин шаарлар гана жеңилген бойдон кала берет. Имараттардагы подъезддер үйдүн кире бериши гана эмес, ошондой эле даараткана жана ички терең сезимдериңизди сактоочу жай катары кызмат кылат. Бул сезимдер (эгер сиз жытка көңүл бурбай коё алсаңыз) – бул жек көрүү жана талкалап жок кылуу. Кире бериштердин дубалдарында ар дайым эле чийилген билдирүүлөр боло бербей мүмкүн, анткени бул шаардын «эң мыкты» бөлүгү (бирок бул жерде кулпуланган эшиктер узак убакытка чейин сакталбайт), бирок көңүл кош кала бербей турган көрүнүштүн белгилери дагы бар: сынган айнек, чыгарылып алынып кеткен лампочкалар, таштанды ташталган бурчтар, бузулуп урай баштаган дубалдар, иштебей калган лифттер, жулунган эшиктин коңгуроолору. Айрым адамдар гана сейил бактарды эс алуу жана ырахат алуу үчүн колдонушат. Башкалары аларды өз муктаждыктарына ылайыкташтырышат. Тактап айтканда, алар өздөрүнүн түрдүү ахыбалын билдирүү үчүн алар отургучтарды сындырышат, темир тосмолорду кайрышат, бактарды сындырышат, таштанды челектерден абстракттуу фигураларды жасашат же паркты даараткана катары колдонушат. Бул жөн гана алардын орду эмес, дүйнөдө мамилени өзгөртүү үчүн келтирилген зыянды жабууга акча жетишсиздик кылат. Лондондогу Гайд паркка биринчи жолу келгенimde, мени таң калтырганы оратордун бурчу эмес болду, мен буга чейин окуп билим жүргөн тегиз өс-

БУДАПЕШТТЕГИ ЫЙЫК СТЕФАН ЧИРКӨӨСҮ

Конрад Жорж
(1933 – 2019) – венгер жазуучусу.

көн көк чөптө күндүн нуруна кактанып отурган же тамактанып, жада калса уктап жатышкан адамдар болду. Биздин парктардан мен мындайды эч качан көргөн эмесмин. Чөп ырахат алуу үчүн эмес, аны көрүү үчүн керектей.

Балким, азыр гана, Чыгыш Европадагы саясий өзгөрүүлөрдөн кийин, шаарларыбызга кайрадан ээлик кылууга, аларды кайрадан менчиктештирүүгө, аларга бизге таандык болгондой же жөн эле өтүп бара жаткан жер катары мамиле кылууга мүмкүнчүлүгүбүз бар. Бирок бул үчүн биз алгач коомдук жайлардын маанисин түшүнүшүбүз керек, алар жалпысынан фасаддар, фонарлар, тротуарлар, таштандылар, дааратканалар, парктар жана подъездин кире бериштер эле эмес. Коомдук жайлар бир гана жолу колдонула турган чимкирип туруп, бырыштырып жана ыргыта турган бир жолку салфетка эмес экендигин түшүнүшүбүз керек. Алар эски модадагы, чекеси саймаланган, жука батист кол жоолугуна көбүрөөк окшош, аны кайрадан колдонуудан мурун жууп, үтүктөө керек...

Жорж Конрад «бул жерде поезддер жана кинолор жай жүрөт, анткени убакыт өзү жайыраак жүрөт» деп жазган. Менин оюмча, ал башкача жүрөт. Иллюзия катмарлары – сулуулук иллюзиясы, күч иллюзиясы, маанилүүлүктүн иллюзиясы атүгүл маңыздын иллюзиясы кеткенде убакыт биздин жашоого болгон көз карашыбызды таптакыр өзгөртөт.

Австрия – Венгрия империясы акырындык менен төрт жүз жыл бою өзүнүн байлык жана күч белгилерин бекемдеген. Ал акырындык менен чирип жоголду. Андан кийин дээрлик жарым кылым бою коммунисттер өткөндү жок кылууга жана аны өз белгилери менен алмаштырууга аракет кылышкан, бул дагы андан да тезирээк өчүп калды. Азыр жаңы өкмөттөр көчөлөрдүн жана аянттардын аталыштарын кайрадан өзгөртүп, эски эстеликтерди талкалап, кулатып жатышат, аларды тез арада жаңыларына алмаштырып, тарыхты жана эс тутумду өздөрүнүн чакан оюн аянтчасы катары көрүшөт. Бирок шаарлар, адамдар дагы муну эстешет жана көрсөтүшөт. Бул Борбордук Европанын жан дүйнөсүнүн ностальгиясы жана үмүтсүздүгү, анын кайгысы жана **цинизми** – эгер кааласаңыз, ички кызыл-күрөң пленканын капталышы баары ошол жерден башталат. Ошентип, биз башкача нерсе окшойбуз, акыры, байкаларлык эле башкача нерсе окшойбуз. Биздин шаарларды «жаңыртуу» жаңыртпайт, ал прогресс жок, өткөн убакытты гана көрсөтөт, тарых чексиз кайталана берет.

Үйлөр – адамдардын жүзү катары, алардагы мен баарынан жактырган нерсе ушул. Алардын кооздугу сыртыңдында гана эмес. Ошондуктан шаарлар биздин ички «менди» чагылдырып турат. Алардын чыныгы сулуулугу адамдык параметринде, аларды сиз башкара аласыз, алар сизди эмес деген сезимде. Аларда борбор, багыт чекити, башкы аянт, негизги көчөлөр жана имараттар бар. Ал эми адамдар борборго муктаж, бул аларга коопсуздук тартуулайт. Эски шаары жок шаар бермети жок раковинага окшош. Ошондуктан мен согуштан кийинки Варшавадагы эски шаарды же Будапешттеги сарайды оңдоп-түзөө так мааниге ээ деп ойлойм, ансыз Европа шаары өз маңызын жоготуп коймок. «Дүйнө» жөнүндө айта турган болсок, мындай бөлүнүү сыртынан да, ичинен да бар деп эсептесек, анда ал ушул жерде да маанилүү болот. Балким, ал тарыхтын өз маңызы жаатында **метафизикалык** категория экендигин көрө турган жалгыз жер болуп саналат.

Цинизм –

нравалдуулуктун жана адеп-ахлактын жалпы кабыл алынган ченемдерине карата жийиркенүү, жек көрүү мамилеси

Метафизика –

нерселердин жана идеялардын табияты жөнүндөгү окуу

АХАД котормосу. – БАУ, Бишкек, 2023.

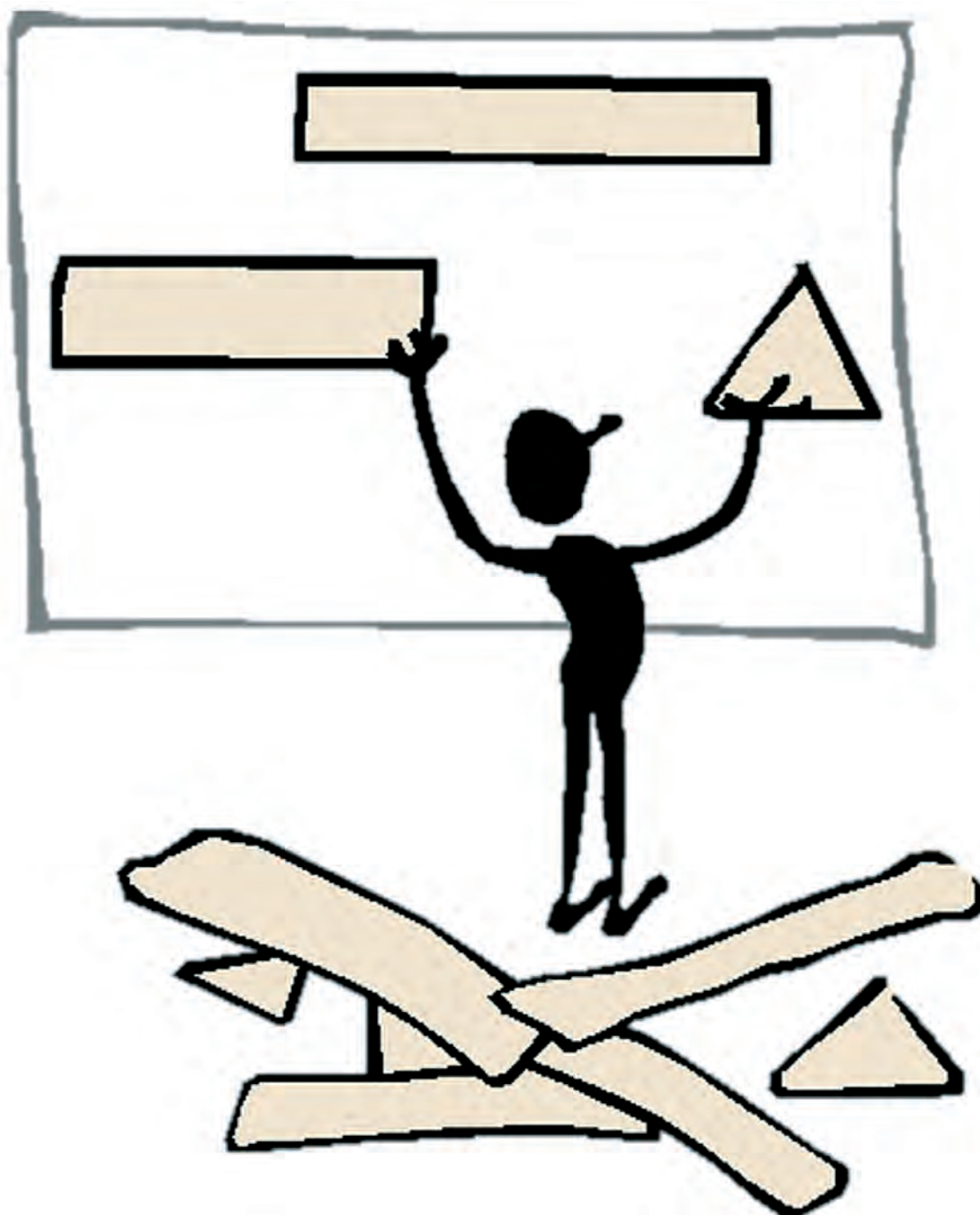
Булак: Drakulić, Slavenka. «On the Quality of Wall Paint in Eastern Europe.» In 'How We Survived Communism and Even Laughed'. New York: Harper Perennial, 1993, pp. 159-168.

ТАЛКУУЛОО ҮЧҮН СУРООЛОР:

1. Дракуличтин ою боюнча, Загребди сырдап-боёо жана жаңыртуу кемсинтүүбү? Жаңылануу Чыгыш Европанын батышка карата өзгөчө абалын күчөтүүгө кандайча жардам берди? Дракулич Чыгыш Европанын борборлору чаңдуу, кир боз, киргилт түстө көрүнөт деп эмнени билдирет?
2. Америкалык кесиптеш Дракуличтин дүйнөнү ар түрдүү кабыл алуу жөнүндө эскертүүлөрү бизге эмне берет? Дракуличтин айтымында, Европа шаарларынын «жарым-жартылай кыйроосу» үчүн ким жооп берет?
3. Дракулич менен макул боло турган болсок, биз жеке жана коомдук мейкиндикти кандай түшүнөбүз? Дракуличтин ою боюнча, адамдар эмне үчүн телефон кабинасын же парктын отургучун бузгусу келет? Мындай мамиле советтик шаарлардын коомдук жайларына канчалык деңгээлде зыян келтирди?
4. Дракулич бул эсседе коомдук жайлардын кабылдоо жана анын мааниси жөнүндө кандай ойду айткысы келет?
5. Дракулич үчүн шаарлардын жаңылануусу мезгилди жана тарыхты түшүнүү жана кабыл алууда кандай орунду ээлейт?

КАЙТАЛОО ҮЧҮН СУРООЛОР:

1. Дракулич жана Несин (төртүнчү бап) имараттарды жана тарыхый жерлерди сактоо менен алектенишет. Тарыхый жерлерге болгон адамдык мамилени сактап калуу же өзгөртүү үчүн алар кандай кеңеш беришет?
2. Дракулич Ле Корбюзьенин (төртүнчү бап) аргументине мурунку, башкача айтканда, массалык өндүрүлгөн үйлөрдүн ордуна жаңы куралдарды жаратууну жактап, кандай жооп кайтармак?
3. Шаардык бийлик тарабынан Загребдин сырдалуусун жана жаңыртууусунун себебин чечмелегенде, Дракулич «биздин» – чыгыш европалыктардын жана «алардын» – батыштын ортосунда айырмачылык бар экендигин сезет. Бул айырмачылык экинчи жана үчүнчү бөлүмдөрдө «башкаларды» маданий жактан чечмелөө боюнча талкууга кандайча байланышат?

СИЗДИН ИДЕЯЛАРЫҢЫЗДЫ УЮШТУРУУ

ИДЕЯЛАРДЫН УЮШТУРУУСУ ЖАНА ӨНҮГҮҮСҮ

СИЗДИН АРГУМЕНТИҢИЗДИН ПЛАНЫ

План – бул айланасында деталдары жана түшүндүрмөлөрү топтоштурулган эссенин скелети жана структурасы. Сизге параграфтардагы бардык сүйлөмдөрдү жазуунун кажети жок, жөн гана негизги идеяларды берүү керек.

ПЛАН ТҮЗҮҮДӨ:

1. План деген эмне?

- логикалык жалпы сүрөттөө
- схемалык резюме
- уюштуруу модели
- сиздин ишиңиздин визуалдык жана концептуалдык планы

2. Пландын максаты:

- сиздин идеяңызды уюштурууга жардам берет
- сиздин материалды логикалык формада көрсөтөт
- сиздин ишиңиздеги идеялардын ортосундагы мамилени көрсөтөт
- сиздин ишиңиздин иреттүү обзорун жаратат
- чек араларды жана топторду аныктайт

3. Түрлөрү:

- пландын алгачкы долбоору
- расмий план

ПЛАН ЖАЗУУ СТРАТЕГИЯЛАРЫ:

1. Планыңызды барактын жогору жагына темаңызды жазуу менен баштаңыз.
2. Андан кийин, рим цифралары менен I, II жана III сандарын жазыңыз.
3. Рим номерлеринин жанына тема боюнча негизги идеяларды же негизги суроолорду жазыңыз.
 - а) эгер сиз ынандырууга аракет кылып жатсаңыз, мыкты аргументтериңизди жазыңыз.
 - б) эгер сиз процессти түшүндүрүүгө аракет кылып жатсаңыз, анда кандай кадамдарды жасоо керектигин сүрөттөп бериңиз. Сиз аларды категория боюнча түзүшүңүз керек болот.
4. Ар бир рим цифрасынын астына A, B, C чоң тамгаларын бирден жазыңыз.
5. Ар бир рим цифрасынын жана чоң тамгалардын жанына негизги идеяңызды колдогон фактыны же маалыматты жазыңыз.
6. Балким, сизге кайсы бир өзгөчө маалыматты киргизүү керек болсо подтемаларды (i, ii, iii; a, b, c) киргизүүгө болот.

АХАДдын котормосу – БАУ, Бишкек, 2023.

Булак: Livingston, Kathy. «Organize your Ideas.» Basic Guide to Essay Writing. URL: <http://members.tripod.com>

ПЛАНДЫН ҮЛГҮСҮ:

Славенка Дракулич «Чыгыш Европанын дубалдарындагы боектуң сапаты жөнүндө»

246

Тезисттик суроо:

Эмне үчүн Чыгыш Европадагы шаарлардын дубалдары кайра сырдалат?

1. Шаар күтүлбөгөн жерден башкача көрүнөт:

- А) шаардын аталары муну «жаңылануу» деп аташат
- Б) "жогорку максат"
- В) калктын талабы эмес
- Г) реакция
 - 1. «биз» менен «алардын» айырмасы
 - 2. нааразылык бөлүнүү
 - 3. маанилүү подтекст

II. Түстүү боек баарынан маанилүү

- А) биздин шаарларды сырдоо
 - 1. Загреб
 - 2. Прага
 - 3. Будапешт
- Б) эмне үчүн Чыгыш Европанын шаарлары акырындык менен бузулуп жатат?
- В) энтропия: стихиялуу, жогорку күч

III. Биздин коомдук жайлар үчүн ким жооп берет?

- А) булгануу, жаман отун колдонуу, аңдоо
- Б) ондогон жылдар бою созулган кайдыгерлик
- В) социалисттик идеология
- Г) чекебелдегилердин байкоолору

IV. Коомдук жай

- А) Адамдар таштандыны көчөлөргө ташташат
- В) Коомдук жай жарыялар үчүн такта сымал
 - 1. улуттук жамааттык аң-сезими
 - 2. дүйнө тааным
 - 3. коомдук жай эч кимге таандык эмес
 - 4. коомдук жайдын талакаланышы
- С) Система менен согушуу
 - 1. Жек көрүү жана кыйратуу, талкалоо
 - 2. Зарыл болгон мамилени өзгөртүү
 - 3. Лондондогу Гайд-Парк

V. Биз шаарларыбызды кантип сактап калышыбыз керек?

- А) Саясий өзгөрүүлөр мамилени өзгөрүшүнө алып келет
- В) Коомдук жайлардын мааниси
- С) Шаарлар эс тутумду жана тарыхты чагылдырат
- Д) Шаарлар – биздин ички «мендин» чагылышы
- Е) Эски шаарларды калыбына келтирүү
- Ф) Биздин сүрөт тартылган дубалдарыбызды дүйнөдөн жашыруу, бирок кооз эски шаарларды көрсөтүү

АНРИ ЛЕФЕВР. МЕЙКИНДИК ӨНДҮРҮШҮ

Анри Лефевр (1905-1991) Француз марксисттик интеллектуалдарынын ичинен эң жемиштүү жазуучуларынын бири деп эсептелет. Лефевр философияны Парижде окуган. Ал шаардык жана айылдык жашоонун социологу, мамлекеттин, капиталдын эл аралык өсүшүнүн жана социалдык мейкиндиктин теоретиги болгон. Ал өз өмүрүндө француздардын жашоосунун модернизациясына, экономиканы индустриялаштырууга жана шаарлардын субурбанизациясына күбө болгон.

"Мейкиндик өндүрүшү» 1974-жылы француз тилинде жарыяланган. Лефевр үчүн негизги мейкиндик – бул адамдар өзгөчө максат үчүн курган нерсе; менчиктелген мейкиндик – бул адамдар өзүлөрүнүн ар түркүн жеке максаттары үчүн ээ болгон мейкиндиги. Төмөндөгү анын чыгармасынан үзүндү окуп жатканда, окурман мейкиндикти кантип көзөмөлдөп, колдонсо болот, табигый же жасалма мейкиндикти адамдардын тобу кандайча колдонсо болот же ал тургай ага баш ийет деп ойлоношу керек.

Маркстын айтымында, ээлик кылуу түшүнүгү менчик түшүнүгүнө карама-каршы келип, бирок тескерисинче, ал толугу менен аныкталган эмес. Биринчиден, ал менен адамдын табиятынын антропологиялык жана философиялык түшүнүгүнүн ортосунда так айырмачылык жок (б.а. адам үчүн эмне «туура» деп эсептелет);

Маркс адамдын өзгөчө табиятын издөөдөн таптакыр баш тарткан жок, бирок ал идея кандай гана болбосун аны тамаша, оюн, өлүмдү же «жашоо мөөнөтүн» аңдоо аркылуу жаратууга болот деген ойдон баш тартты; бул баарынан мурун (коомдук) эмгекте жатат жана тил менен ажырагыс болот. Маркс ошондой эле менчиктөө менен үстөмдүк кылуунун ортосунда айырмачылыкты да белгилебейт. Ошентип, ал үчүн эмгек жана технология материалдык табиятка үстөмдүк кылып, аны дароо (коомдук) адамдын муктаждыгына жараша өзгөртөт. Ошондуктан, жаратылыш дароо душмандан, кайдыгер материядан «товарга» айланды.

Чындыгында, мейкиндикти сынчылдык менен изилдөө аркылуу гана ээлик кылуу түшүнүгүн аныктоого болот. Топтун муктаждыктарын жана мүмкүнчүлүктөрүн канааттандыруу үчүн трансформацияланган табигый мейкиндик ошол топко берилген деп айтууга болот. Ээлик кылуу ээ болуу маанисинде, эң жакшы учурда – зарыл шарт, ал эми көбүнчө – ыйгаруу иш-аракетинин **эпифеномени** гана болот, анын жогорку туюнтмасы катары искусствонун көркөм чыгармасы эсептелет. Берилген мейкиндик көркөм чыгармага окшош, бирок ошол эле учурда бул кандайдыр бир мааниде көркөм чыгарманы көчүрүү деп айтууга да болбойт.

Көбүнчө мындай мейкиндик курулуш-эстелик же имарат болуп саналат, бирок мындай көрүнүш дайыма эле боло бербейт: участок, аянт же көчө да берилген мейкиндик деп ишенимдүү айтууга болот. Табигый мейкиндиктин мисалдары көп, бирок анын канчалык деңгээлде, кантип, ким аркылуу жана ким үчүн берилгенин чечүү ар дайым эле оңойго турбайт.

эпифеномен –
коштоп жүрүүчү терс
көрүнүш

Дыйкан үйлөрү жана айылдары аларды куруп, жашагандардын жашоосу жөнүндө сүйлөшүшүп, **иглу**, чыгыштагы саман кепелер же жапон үйү **нормандык** же провансаль үйлөрү сыяктуу эле экспрессивдүү экендигин чачкын, чаташкан болсо да айтышат¹. Үйдүн мейкиндиги топ үчүн (үй-бүлө үчүн, көбүнчө өтө чоң үй-бүлө үчүн) же коммуна үчүн (аны бузууга аракет кылган касталарга же класстарга бөлүнсө дагы) болушу мүмкүн. Жеке мейкиндик мыкты болгону менен бирок ар дайым коомдук мейкиндик менен байланыштуу болот. Эң жакшысы, тышкы мейкиндиктин үстүнөн коммуналар үстөмдүк кылат, ал ошол эле учурда үй-бүлөлүк жашоонун ички мейкиндиги катары ээлик кылат². Мындай кырдаал ал ушул жерде жана азыр болуп жатса дагы, белгилүү бир мааниде көркөм чыгармаларга жакын болгон мейкиндикти пайдаланууга мисал катары кызмат кылат. Жагымдуулук келип, бизди суктандырып турган жөндөм ушул типтеги үйлөрдө болот. Белгилей кетүүчү нерсе, туруктуу топ, үй-бүлө, айыл же шаар болобу, ээлик кыла албайт; убакыт бул процессте катышат жана убакытты жана ээлик кылууну жашоонун ыргагы жок эле түшүнүүгө мүмкүн эмес.

Доминанттык мейкиндик же ээлик кылынган мейкиндик негизинен бириктирилген болушу мүмкүн негизинде алардын туташтырылышы керектиги идеалдуу болот. Бирок, негизинен, топтоо тарыхы ошондой эле бөлүнүү жана эки тараптуу карама-каршылык антагонизм тарыхы да боло алат. Андан тышкары, бул таймашта үстөмдүк кылуу жеңип чыгат. Илгери эч кандай үстөмдүгү жок эле ээлик кылуу болгон, буга жогоруда айтылган кепени, иглуну же дыйкандар үйүн күбөгө тартсак болот. Үстөмдүк кылуу армиянын, согуштун, мамлекеттин жана саясий күчтүн ролу менен бирдей өскөн. Ошентип, үстөмдүк кылган жана ээ болгон адамдардын ортосундагы **дихотомия** рационалдуулук же маанилүүлүк деңгээли менен чектелбейт, анткени ал карама-каршылыкты же чыр-чатакка ыктоону жаратат жана тараптардын бири (үстөмдүк кылуучу) кыйратуучу жеңишке жетишкенге чейин, экинчиси (ээлик кылуучу) ага толугу менен баш ийгенге чейин таасирин сактап калат. Муну менен ээлик кылуу жок болот деп айтууга болбойт, анткени мындай болушу мүмкүн эмес: теория жана практика анын маанилүүлүгүн билдирип, аны калыбына келтирүүнү талап кылат.

АХАД котормосу. – БАУ, Бишкек, 2023.

Булак: Lefebvre, Henri. *The Production of Space*. Translated by Donald Nicholson-Smith. Oxford: Blackwell Publishing, 1991, pp. 165-166.

иглу –

Канадалык эскимостордун кар блокторунан жасалган куполдуу турак жайы

нормандиялыктар –

нормандиялыктарга 1066-жылы Англияны басып алган, скандинавия жана француз тектүү элдер кирет.

дихотомия –

эки карама-каршы бөлүккө бөлүү

¹ See Rapoport, *House Form and Culture*. Like Hall, Rapoport inflates the significance of socio-cultural factors and 'actors'.

² Cf. Bachelard, *La poetique de l'espace*.

ТАЛКУУЛОО ҮЧҮН СУРООЛОР:

1. «Ээлик кылуу» деген эмнени билдирет? «Үстөмдүк» деген эмнени билдирет? Мисал келтире аласызбы?
2. Эмне үчүн Лефевр ээлик кылууну түшүндүрүш үчүн мейкиндикти изилдешибиз керек деп эсептейт? Лефеврдин көз карашы боюнча, ээлик кылуучу мейкиндик эмне үчүн искусствонун көркөм чыгармасы болуп саналат?
3. Мисал келтириңиз.
4. Ээлик кылынган мейкиндик кантип менчик болуп калат? Коомдук жана жеке, ээлик кылган жана үстөмдүк кылган мейкиндиктин ортосундагы сызыкты кайдан белгилешибиз керек?
5. Эмне үчүн Лефевр үстөмдүк кылган жана ээлик кылынуучу мейкиндиктин ортосунда туруктуу күрөш бар экендигин далилдейт? Эгерде биз ээлик кылынуучу жана үстөмдүк кылган мейкиндик шартында жеке жана коомдук мейкиндик жөнүндө ойлонсок, алардын кайсынысы кандай абалда (кайсынысы баш ийүүчү) болушу мүмкүн? Сиздин мисалды далилдеп бериңиз.

КАЙТАЛОО ҮЧҮН СУРООЛОР:

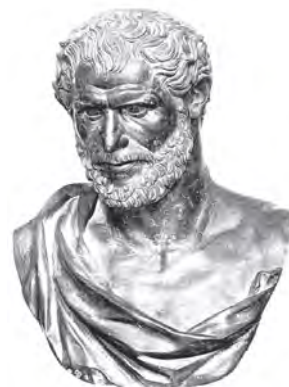
1. Дракулич чыгыш европалыктар тийиштүү мамиле жасап, өз шаарларына тиешелүү кам көрүү үчүн «реприватизация» же «кайрадан ээлик кылынышы» керек дейт. Сиздин оюңуз боюнча, Славенка Дракуличтин «ээлик кылууга киришүү» түшүнүгүн Лефеврдин «мейкиндикке ээлик кылуу» түшүнүгү чагылдырылабы?
2. Лефевр Коммунанын тышкы мейкиндиги үстөмдүк кылынат дейт. Социалисттик өлкөлөрдө үстөмдүк кылынган коомдук мейкиндик болгонбу?
3. Боз үйдү үстөмдүгү жок менчик деп түшүнсө болот деп ойлойсузбу? Жообуңузду негиздеңиз.

СТАНЦА ДЕЛЛА СЕНЬАТУРА.

Рафаэль. Афиналык мектеп, 1509, фреска. (Ватикандагы Папанын хан сарайы)

АРИСТОТЕЛЬ. ПОЛИТИКА

Аристотель – (б.з.ч. 384-322-ж.ж.) байыркы грек философторунун эң атактуусу; ушунчалык белгилүү болгондуктан, аны көбүнчө жөн гана философ деп аташат. Ал Платондун окуучусу болгон жана Платондун философиясын кабыл алуудан тышкары, Аристотель бардык билимди тутумдаштыруу ыкмасын иштеп чыккан. Аристотель жаратылышты байкоого чоң маани берип, акылдын (аң-сезимдин) маанилүүлүгүн баса белгилеген. Биринчиден, анын талкуусу адам полисте (шаарда) жашаганда эң жакшы болот дегенден башталат. Аристотель өзүнүн «Политика» чыгармасынан алынган төмөнкү үзүндүдө коомдун инсандан мыкты сапаттары жана нерселерди түшүнүүсү боюнча кандайча жогору экендиги жөнүндө ой жүгүртөт. Окуу учурунда шаарлар кандайча адамдар коомдо жолугушкан мейкиндик экендигин жана мындай мейкиндиктин функциялары кандай экендигин карап көрүңүз.

Калган маселелер жөнүндө сөз башка жерде болот. Ал эми эң жогорку бийлик азчылыкка караганда азчылыктын колунда болгону артык делген маселени канааттандыруу чечим деп эсептесе болот жана кандайдыр бир шылтоону, балким, чындыкты да ачып берет. Анткени, бул көпчүлүктүн ар бири өз алдынча тургандары жагымдуу эмес, бириккенде, ар бири үчүн жакшы болот деп божомолдоого болот, бирок чогуу алганда мисалы, бир адамдын каражаты боюнча уюштурулган түшкү тамак жакшы. Анткени, көпчүлүк өзүнө көп адамдарды камтыйт, балким, алардын ар биринде, өзүнчө алынган жана изгиликтин жана ой жүгүртүүнүн белгилүү үлүшү бар; ал эми бул адамдар бириккенде, көп адамдар бир адамга окшош болушат, анын колдору көп, буттары көп, кабылдоолору көп болуп, мүнөзү жана түшүнүгү менен да ушундай болот. Ошондуктан көпчүлүк музыкалык жана поэтикалык чыгармаларды жакшыраак талдашат: кээ бирлери бир жагын, башкалары экинчи жагын, ал эми бардыгы бириккенде бүтүндүктү чогуу талкуулаган болушат. Айрым адамдар массанын ар бирин өзүнчө алгандагыдан айырмаланып, сулуулар сулуу эместерден айырмаланган сыяктуу же сүрөтчүнүн тарткан сүрөттөрү табигый сүрөттөрдөн айырмаланып тургандай болот, дал ушул жерде алар ар кандай жерлерге чачырап кеткен нерселерди бириктиришет, жана бириккен нерседеги адам анын курамдык бөлүктөрүнүн бири адамдын көзү, экинчиси дененин башка бөлүгүн түзүп, натыйжада сүрөттөгү сүрөттөлгөндөй кооздук, толук нерсе келип чыгышы мүмкүн.

Бирок, көпчүлүк адамдар менен бир нече адамдардын ортосунда ушундай мамилени орнотуу ар бир эл үчүн жана ар кандай элдик адамдар үчүн мүмкүнбү же жокпу, белгисиз. Зевс менен ант берем, кээ бирөөлөр үчүн бул мүмкүн эмес (ошол эле нерсени жаныбарларга да колдонсо болот; чындыгында, айрым элдер жаныбарлардан эмнеси менен айырмаланат?). Бирок берилген көпчүлүккө карата айтылгандарды чындык деп таанууга эч нерсе тоскоол болбойт.

Мына ушундай жол менен буга чейин айтылган кыйынчылыкты, ошондой эле аны менен байланышкан кыйынчылыкты дагы чечүүгө болот: чындыгында, эркин төрөлгөн жарандардын массасы б.а. байлыкка ээ болбогондордун жана эч кандай көрүнүктүү изгиликке ээ болбогондордун бардыгы жогорку бийликке ээ болушу керекпи? Мындай жогорку кызматтарды ээлөөгө жол берүү кооптуу эмес: акыйкаттык жана эстүүлүк сезими болбосо, алар адилетсиз, туура эмес иш кылышы мүмкүн да. Экинчи жагынан, аларды бийликке катышуудан четтетүү кооптуу: мамлекетте көптөгөн адамдар саясий укуктардан ажыратылганда, жакыр адамдар көп болгондо, мындай мамлекет сөзсүз түрдө касташкан адамдарга толуп кетет. Мындай учурда аларга кеңешме жана сот бийлигине катышууга мүмкүнчүлүк берүү гана калат. Ошондуктан, Солон жана башка айрым мыйзам чыгаруучулар аларга кызмат адамдарын тандоого жана алардын иши жөнүндө отчет кабыл алууга катышуу укугун беришет, бирок өзүлөрү кызмат орундарын ээлөөгө жол бербейт; биригип, алар жетиштүү ой жүгүртүүгө ээ жана мыктылары менен аралашып, мамлекетке пайда келтире алышат, мисалы, тазаланган тамак-аш азыктары аз өлчөмдө тазаланбаган азык-заттар менен кошулганда ар кандай тамак-ашты пайдалуу кылат эмеспи. Ал эми жеке адам иштерди толугу менен талкуулоодо жеткилеңдик кыла бербейт.

Булак: Аристотель. Политика. Афина саясаты / Баш сөзү Д.И.Темнованыкы – М.: Мысль, 1997. 111-б.

ТАЛКУУЛОО ҮЧҮН СУРООЛОР:

1. Аристотелдин адамдардын чогулушу жакшы сапаттарда жана нерселерди түшүнүүдө жеке адамдан жогору турат дегенине макулсузбу?
2. Шаарлардын жарандар жолугуша турган жер катары баалуулугу кандай? Эмне үчүн адамдардын ар түрдүүлүгү бүтүндөй шаар үчүн пайдалуу?
3. Жеке адамдардын жолугушуулары оң же терс таасирин тийгизген башка жерлерди атай аласызбы?

КАЙТАЛОО ҮЧҮН СУРООЛОР:

1. Аристотелдин жамааттык философиясын жеке адамга карата Дракуличтин коомдук мейкиндигине кантип колдонсок болот?
2. Бир адам жана адамдардын тобу нерселерди, айрыкча мейкиндикти баалоодо кандайча айырмаланат? Бул Дракуличтин Советтер дүйнөсүндө мейкиндикти пайдаланууну түшүнүүсүнө кандай тиешеси бар?
3. Лефевр үчүн «дыйкан үйлөрү жана айылдары өз ара бири-бири менен сүйлөшүп, аларды куруп, жашагандардын жашоосу жөнүндө айтып беришет». Аристотелдин ою боюнча, шаарлар кандай окуяларды айта алат?

ХАЛИЛ ИНАЛЬЧИК. ОСМОН ИМПЕРИЯСЫ: КЛАССИКАЛЫК ДООР

Халил Инальчик Стамбулда (Түркия) туулган. Ал Анкара университетинде 1952-1972-жылдары Осмон империясынын тарыхын окуткан. Инальчик Чикаго университетинин окутуучулук курамына кошулуп, ал жерде 1986-жылы пенсияга чыкканга чейин иштеген. Осмон империясынын көрүнүктүү тарыхчысы катары ал Осмон коомунун классификациясы жана анын тарыхы менен алектенген. Төмөндө сунуш кылынган текстте Инальчик эки диний ордендин шаар мейкиндигин мамлекетке каршы чыккан жаңы жолдоочуларды тартуу үчүн кандайча пайдалангандыгын талкуулайт.

Ошентип, Осмон империясындагы диний буйруктарды эки негизги топко бөлүүгө болот. Биринчи топ султандар же улуу эркектер тарабынан салынган **вакуф** кирешеси менен бекемделген, так белгиленген уюштуруу жана өзгөрүлбөс ырым-жырымдарга негизделген бир туугандардын ордендеринен турат. Бул ордендердин эң атактуусу **накшбанди, мавлави**, халвати жана алардын ар кандай бутактары болгон. Алар, адатта, шаарларда жайгашкан жана жогорку чөйрөдөн келген жаңы адамдарды өзүнө тартып алышкан. Ар бир ордендин өзүнүн стандарттары, баш кийимдери жана декларациянын жана салтанаттарынын өз формасы болгон. Ар бири өз ишенимдеринин артыкчылыгына ылайык, белгилүү суфини, олуяны же сахабаны Пайгамбарыбыздын шапааты катары таанышкан. Ага ылайык алар өздөрүнүн генеологиялык тарамдарын түзүшкөн. Малами же маламати деп аталган дагы бир орден экинчи топтун өкүлү болгон. Элдин көз алдында алар атак-даңкты жана сый-урматты эмес, айыптоолорду жана жек көрүүлөрдү издешкен. Алар мактануунун бардык түрлөрүнөн тышкы уюштуруудан жана символдордон алыс болушкан жана алардын сыйынуу формалары эзотерикалуу жана жашыруун болгон. Алар мамлекет менен байланыш түзүшкөн эмес жана кандайдыр бир деңгээлде бийликке каршы болушкан. Алар мамлекеттен да, карапайым адамдардан да белектерди же садакаларды албай, өз эмгегинин өнүмдөрүнөн жан сактоого көнүп калышкан. Бул топто **календерлер, хайдарлар, абдалылар** же **бабаилер** жана **хамзавилер** деп аталган тентип жүргөн **дервиштер**, шаардын гильдиясынын мүчөлөрүн жашыруун кабыл алышкан. Булар саясий системага каршы турган айрым социалдык топтор тарабынан кабыл алынган **тарикаттар** болгон. Чындыгында, ислам дүйнөсүндөгү шииттер жана диний эзотерикалык кыймылдар тарикаттарга ар дайым бөлүнүп-жарылуучу жана согушчандардын мүнөзүн кошуп, ар кандай диний-саясий кыймылдарды колдошкон.

Шиизм өзү Пайгамбарыбыздын бөлөсү жана күйөө баласы Алини жана анын урпактарын Ислам жамааттарынын башчысы катары тааныган аскер-

вакуф (вакф) –

диний жана кайрымдуулук максатында берилген жер

эзотерик –

жашыруун, купуялуу, багытталган, арналган адамга, нерсеге гана тиешелүү

накшбанди –

Мухаммед Накшбанди негиздеген дервиш ордени (1317-1389-ж.ж.)

мавлави –

бийлеген дервиштердин ордени, Мавлано Жалаледдин Руминин (1207-73-ж.ж.) кийинки окууларын улантуучулар

дервиш –

мусулман саякатчысы, жакыр монах

календарлар, хайдари, абдали –

тентип жүргөн дервиштер

бабаи –

дервиш, Баба Исхактын жолдоочулары

хамзави –

Босниядан келген дервиш Хамза Бали сектасынын жолдоочулары

малами же маламати –

дервиш ордени, алар диндин көрсөтмөлүү түрүн четке кагышкан. Араб тилиндеги «малам, маламат» – «айыптоо, четке кагуу» деген сөздөн алынган.

тарикат –

мистикалык диний буйрук, дервиш ордени

БИЙЛЕП ЖАТКАН ДЕРВИШТЕР

кизилбаш –

Анадолудагы шиит секталарынын мүчөлөрү

байрами –

хаччи Байрам негиздеген дервиш ордени

хуруфи –

фадлулла негиздеген эзотерикалык диний секта

бекташи –

хаччи Бекташ Вели негиздеген дервиш ордени

кутб –

мистикалык диний тартиптин руханий лидери

фатва –

Шейх-ул-исламдын укуктук суроого жазуу жүзүндөгү жообу

шейх-ул-ислам –

араб тилиндеги «ислам аксакалы» деген сөздөн алынган, мусулман теологдорунун жана мыйзам таануучулардын ардактуу наамы. XVI кылымдан баштап султан болуп дайындалган мусулман дин кызматкерлеринин башчысы катары түшүндүрүлгөн.

МОНИЗМ –

бул бардык кубулуштарды бир бириктирүүчү принцип менен түшүндүргөн термин

дик-саясий кыймыл катары пайда болгон. Кийинчерээк ал сунниттердин башкаруучу тобунун каршылашы болгон көптөгөн ар кандай социалдык жана диний агымдарды камтыган. Көптөгөн Ислам өлкөлөрүндө жана Осмон империясында айрыкча, учурдагы түзүлүшкө, абсолюттук мамлекеттин күчүнө жана ал сунуш кылган суннит исламына каршы нааразычылык акциялары башталган. Алиге жана анын урпактарына таандык табияттан тыш сапаттар мистиканын теорияларына ылайык чечмеленген жана көпчүлүк Алини шыктандырган Кудайдын жарыгы анын урпактарына берилген деп ишенишкен, демек, Курандын эзотерикалык маанисин чечмелей алган.

Бул ишенимдер **кизилбаш**и кыймылдарынын экстремалдык даражасын алган Осмон империясынын тарикаттарынын жалпы байлыгы болгон. XVI кылымда Иранда Сафавид династиясынын көтөрүлүшү менен мындай ишенимдерди бөлүшкөн бул кыймыл Осмон империясынын негизги көйгөйү болуп калган. Бирок алгач биз он бешинчи кылымда Осмон империясында негизделген **байрами**, **хуруфи** жана **бекташи** тарикат ордендерин карап чыгабыз.

Малами Ислам шаарларында ар дайым болгон секталар сыяктуу, мамлекеттин көзөмөлүнөн тышкары, өз мүчөлөрүн гильдиялардан тартып келишкен. Аларга мамлекет ар дайым шектенүү менен мамиле кылган. Маламилерде кизилбашилерде, айылдарда Сафавиддерге ыктай баштаганда, XV1 кылымда Өкмөт аларды аеосуз куугунтуктаган. 1529-жылы **кутб** малами Исмаил Машуки исламдын Шейх-ул-ислам **фатвасына** ылайык, Атмейданидеги он эки окуучусу менен бирге колго түшүрүлүп, өлүм жазасына тартылган. Анын көзү өткөндөн кийин, айрымдар аны олуя катары сыйлай башташкан жана аны айыптап, аткарууну жактырган жаңы фатва чыгарылышы керек болгон. 1561-жылы **шейх-уль-ислам** Эбусуудун фатвасы Босниядан келген Хамза Балини башка малами өлүмүнө айыптап, аны адашкан жана атеист деп жарыялаган. Ал эч качан ачык, эл алдында, **монизмге** болгон ишенимди жарыялоодон корккон эмес жана өзүнүн мекенинде, Сарайбоснияда, айланасында бир нече миң жолдоочусун топтогон деп эсептелет. Анын өлүмү элдин акылына терең таасирин тийгизип, андан кийин анын тарапкерлерине жана каршылаштарына бөлүнгөн. Хамза өздөрүн көбүнчө «хамзави»деп аташкан маламисттердин ыйык коргоочусу болуп калды.

XVII кылымда Боснияда жашаган хамзавилер аеосуз куугунтукталган. Ошого карабастан, Маламизм Стамбул жана Эдирн сыяктуу империянын улуу шаарларынын калкына, андан кийин башкаруучу класска жайыла баштады.

АХАД котормосу. – БАУ, Бишкек, 2023.

Булак: Inalcik, Halil. The Ottoman Empire: the Classical Age 1300-1600. London: Phoenix, 1995, pp. 190-193.

ТАЛКУУЛОО ҮЧҮН СУРООЛОР:

255

1. Эмне үчүн малами же маламети жашыруун дервиш ордендери болгон? Алардын максаты кандай болгон? Дервиштер боордошторун кантип колдошкон?
2. Инальчиктин ою боюнча Исламдагы шиит кыймылы дервиш ордени сыяктуу жашыруун диний секталарга кандай мамиле кылган?
3. Дервиш ордендерин жайылтууга шаарлар кандайча түрткү берди?

КАЙТАЛОО ҮЧҮН СУРООЛОР:

1. Дервиш ордендери (буйруктары) Аристотелдин изгиликти жана акылмандыкты чогултуу жана бөлүшүү идеясын чагылдырабы?
2. Аристотель да, Инальчик да бир жерге чогулган көптөгөн адамдардын таасирин талкуулашат. Өкмөт бул жерди көзөмөлдөөгө аракет кылышы керекпи? ооба десеңиз, кантип?
3. Инальчик үчүн шаарлар адамдар чогулуп, маалымат бөлүшө турган жер болгон. Адамдар маалымат бөлүшө турган башка жерлердин атын айта аласызбы?

Жүрүш учурундагы дервиштердин бир туугандык мүчөлөрү

16-17-кк. Стамбулдагы кофе ичүүчү жай. Ошол убакытта бул эс алуучу жана актуалдуу маселелерди талкуулачу өтө популярдуу (таанымал) жер катары көрсөтүлгөн.

ОРХАН ПАМУК. МЕНИН АТЫМ КЫЗЫЛ

Орхан Памук 1952-жылы Стамбулда туулган. Стамбул техникалык университетинде архитектура программасы боюнча лекцияларга үч жыл катышкандан кийин Стамбул университетинин журналистика факультетин бүтүргөн. Памук алты романдын автору, алардын төртөө англис тилине которулган. «Менин атым Кызыл» – 1998-жылы Түркияда жарыяланган роман, ал 160 000ден ашык нускада сатылган. Роман 1590-жылы болгон окуяларды сүрөттөйт. Аталган бөлүм башкы каарман дин кызматчысынын дервиш жана кофе ичүүчү жайлардын боордоштугуна каршы нааразычылыгы жөнүндө ой жүгүртүүсүн чагылдырат. Автор бул мейкиндиктердин чечмеленишин дин кызматчынын көз карашы менен иликтөөнү окурманга сунуштайт.

Мен итмин

Мен итмин; мага силер менен катар бирдей акыл берилбесе дагы адамдар иттер сүйлөй албайт деп ишенишет. Ошол эле учурда, сиз өлгөндөр сүйлөшө алат деп ишенесиз жана маанисин түшүнбөгөн жомокторду чындык катары кабыл ала аласыз. Билесиздерби: иттер сүйлөшөт, бирок уга билген адамдар менен гана.

– Байыркы бир мезгилде борбор калаанын эң чоң мечиттеринин биринде, ал Баязида мечити деп аталып калган дейли, провинциялык шаардан жаңы келген насаатчы. Ал өзүнүн атын жашырбашы мүмкүн: мисалы, анын аты Хусрет-Хожа деп айтат дейли. Ал дааватчы жалганчы болчу. Анын акылы азыраак болуп, тили менен гана орок оргондордон эле. Албетте бул үчүн кудай мени кечирсин! Жума сайын бул дааватчы мечитке чогулгандарды ушунчалык экстаз абалына жеткирип, адамдар ыйлап, эсинен танып калышкан учурлар да болуучу. Элдин ыйлаганы аны ого бетер ашкере шыктандырып, ого бетер андан ары да катуу талаптарды иштеп чыгат. Күнөө жасоодон корккон жашылча сатуучулар, султан гвардиясы, ашпозчулар, карапайым жарандар, атүгүл көптөгөн мунажат кылуучулар да бара-бара бул кишинин кулу болуп калышты. Жалпысынан, ал итке такыр окшош эмес, ал адамдын чыныгы уулу болгон. Ал элди суктандырганды жакшы көрчү; ал тез эле ыйлатуу керектигин, ал тургай ишенгендерди коркутуу да керектигин түшүндү да бул иш ага оңой жана жагымдуу боло берди, ал бул ишинен жакшы материалдык байлык да топтосо болорлугун түшүнүп алды. Кийин ал мечитте катуу жарыя кылды:

– Улуу пайгамбар доорундагы Исламды унутуп, калпка ишенебиз. Биз мусулмандыкы деп атап алып чоочун адамдардын китептерин сүйүп окуйбуз. Демек ушундан улам кымбатчылык, чума, жеңилүү келип чыгып жатпайбы! Мухаммед пайгамбардын убагында өлгөндөргө куран окулганбы? Өлгөнүнүн кырк күнүн белгилеп, өлгөн адамдын жанын эскерүү үчүн шириндиктер таратылганбы? Куран ар кандай обондордо окулчу беле? Ал эми минаретке чыгып, аял ролун ойногондой, өз үнү менен мактанышканбы? Мусулмандар көрүстөндөргө өлгөндөрдөн жардам сурап барышат, күм-

бөздөгү таштарга идолго табынуучулар катары сыйынышат, каалоолорду билдирип, ант беришет. Мухаммед пайгамбардын убагында мындай нерселерди үйрөткөн секталар болгонбу? Сектанттардын насаатчысы Ибн аль-Араби Фараон динге ишенүү менен өлдү деп ант бергенде күнөөкөр болгон. Мевлеви, халветие, календарие Ислам ордендеринин мүчөлөрүнүн эркек балдары менен чогулуп алып, Куранды музыкалык аспаптардын коштоосунда бийлеп бирге окушканы белгилүү. Ооба, алар туура эмес! Алардын жашаган жерлерин талкалап, алар турган жерди жети аршинге казып, деңизге ыргытыш керек, ошондо гана ал жерлерде намазды көбөйтүүгө болот.

Хусрет-Хожа андан ары тереңдеп, шилекейин чачыратты:

– Эй, мусулмандар, кофе ичүү – бул күнөө. Улуу Пайгамбар кофе акыл-эсти уктатат, ашказанды бузат, омурткада грыжаны жана тукумсуздукту пайда кылат деп айткан.

Мусулмандар кофе ичпей калышты: алар кофе шайтандын азгырыгы экендигин түшүнүштү. Ал эми Хусрет-Хожа болсо андан ары дагы улантты:

– Кофеканалар – бул көңүл ачканды сүйүүчүлөр чогулган, көпкөн бай адамдар көнүп калган жер, мында алар ар түркүн уятсыздык менен алектенишет. Кофе дүкөндөр турак жайлардан мурун дагы жабылышы керек. Көңүлдөрдүн кофеге акчасы барбы? Адамдар кофе ичишкенден кийин, чындыкты түшүнбөй калышат жана сүйлөп жаткан итке да ишене башташат, ал эми жек көрүндү ит мени жана биздин динди шылдыңдайт да.

Булак: Памук Орхан: Менин атым Кызыл/Түркчөдөн которгон: В.Феонова. – СПб: Амфора. ТИД Амфора, 2006.

ТАЛКУУЛОО ҮЧҮН СУРООЛОР:

1. Эмне үчүн Хусрет-Хожа бардык дервиштер бутпарастар жана алардын ордени же буйругу жок кылынышы керек деп айтат?
2. Эмне үчүн Хусрет-Хожа кофе дүкөндөрүн «уятсыз иштерге» берилип кызмат кылган жерлер деп эсептейт? Эмне үчүн аларга да тыюу салыныш керек?

КАЙТАЛОО ҮЧҮН СУРООЛОР:

1. Дервиш ордени жөнүндө үзүндү Хусрет-Хожа эмне үчүн дервиш орденин бутпарастардын чогулушу деп айыптаганын жакшыраак түшүнүүгө жардам бердиби? Эмне үчүн Ооба, же эмне үчүн жок?
2. Бул термин Лефевр колдонгон мааниде дервиш ордени «ээлик кылуучу мейкиндикпи»? Жообуңузду түшүндүрүңүз.

АЛЕКСИС ДЕ ТОКВИЛЬ. АМЕРИКАДАГЫ ДЕМОКРАТИЯ

Алексис де Токвиль 1805-жылдын 29-июлунда Парижде туулган. Ал Парижде укукту өздөштүрүп, Версалда соттун орун басары болуп иштеген. Де Токвиль 1831-жылы 25 жашында Американы кыдырган. Ал бир нече убакыт бою тышкы иштер министри болуп иштеген. Кийинчерээк ал Америка эли жана анын саясий институттары туурасында «Америкадагы демократия жөнүндө» деген эки томдук чыгармасын жазган. «Америкадагы демократия жөнүндө» изилдөө бүгүнкүдөй маанилүү маселелерди карайт. Тарыхчылар бул китепти Америка Кошмо Штаттары жөнүндө жазылган эң толук жана терең китептердин бири деп эсептешет. Окуп жатканда Токвилдин мейкиндиктин Американын өнүгүшүнө тийгизген таасирин кандайча чечмелегенине көңүл буруңуз.

XVII бөлүм. АКШдагы демократиялык республиканы колдогон негизги себептер

Америка Кошмо Штаттарында демократиялык республика жашайт жана бул китептин негизги максаты ушул республиканын болушунун себептерин түшүндүрүү болгон. Бул себептердин айрымдары кокустан кароосуз калган, же мен өзүмдүн темам менен гана чектелип калганда гана келип чыккан. Мен башкаларды талкуулай турган абалда эмесмин; мен кененирээк токтолгондор ушул иштин майда-чүйдөсүндө кандай болсо ошондой сүрөттөөгө алынды. Ошентип, келечек жөнүндө сүйлөшүүгө өтүүдөн мурун, азыркы учурду түшүндүргөн себептерди бириктиришим керек деп ойлойм. Бул **ретроспективдүү** бөлүмдө мен окурманга билгендерин кыскача эстетип, мен көңүл бура элек фактылардын эң негизгилерин гана тандап алдым да ошону менен кыска гана түшүнүк берүүгө аракет кылам. Америка Кошмо Штаттарында демократиялык кадыр-баркты сактап калууга өбөлгө түзгөн бардык себептер үч негизги себепке байланыштуу келип чыккан:

I. Америкалыктарды таң калтырган өзгөчө жана кокустук кырдаал.

II. Мыйзамдар.

III. Элдин үрп-адаттары жана каада-салттары.

Америка Кошмо Штаттарында демократиялык республиканы колдоого өбөлгө түзгөн кокустук же алдын-ала аныкталган себептер.

Америка Кошмо Штаттарынын коңшулары жок, метрополия жок, демек, америкалыктардын өз каалоосу боюнча баарын кайрадан баштоого мүмкүнчүлүк бар эле. Америка – адам жашабаган өлкө жана бул жагдай Америкада демонстрациялык республиканын сакталышына олуттуу өбөлгө түзөт. Америкалык чөлдөргө адамдар көчүп келип жайгаша баштады, англо-америкалыктар бул Жаңы Дүйнөнүн ээн жерлерин ээлеп алууга умтулушуп, материалдык гүлдөп-өнүгүү америкалыктардын саясий пикирлерине таасир этет.

ИНДЕЕЦТЕР МЕНЕН БААРЛАШЫП ЖАТКАН ПЕНН.

Пенсильвания штатынын негиздөөчүсү Вильям Пенн менен жергиликтүү индеецтердин ортосундагы жакшы мамилени көрсөткөн сүрөт.

ретроспектива –
өткөнгө көз чаптыруу

провидение –
жердеги жашоону башкара турган белгисиз күч

Америка Кошмо Штаттарында адам эркинен көз каранды болбогон миңдеген жагдайлар демократиялык республиканын сакталышына өбөлгө түзгөн. Алардын ичинен белгилүүлөрү бар, башкаларын үстүртөн гана атап кетүүгө болот, бирок мен алардын негизгилерине гана токтолом...

Америка Кошмо Штаттарында демократиялык республиканы орнотууга жана колдоого өбөлгө түзгөн негизги жагдай – америкалыктар отурукташкан аймактын табияты. Ата-бабалары аларга теңдикти жана эркиндикти сүйүүнү калтырышкан; бирок Кудай өзү аларды чексиз континентке жайгаштыруу менен бирдей жана эркин болууга мүмкүнчүлүк берди. Жалпы гүлдөп өнүгүү бардык айрыкча демократиялык өкмөттөрдүн туруктуулугу үчүн жагымдуу, бул көпчүлүктүн эркине, айрыкча коомдун башкаларга караганда муктаж болгон бөлүгүнүн эркине көз каранды. Адамдарды башкарганда, пайдаланганда алардын акысы ошого гана ылайыктуу болушу керек, болбосо мунун терс таасири мамлекетти кулатууга чейин алып келет; жакырчылык аларды падышаларга атак-даңк алып келген бардык кыянаттыктарга үндөйт. Жалпы гүлдөп-өнүгүүгө өбөлгө түзгөн мыйзамдарга көз каранды болбогон материалдык себептер дүйнөнүн башка өлкөлөрүнө, тарыхтын каалаган башка учурларына караганда Америкада көбүрөөк кездешет. Америка Кошмо Штаттарында мыйзамдар гана демократиялык эмес, жаратылыш өзү адамдардын алдыга умтулууларына өбөлгө түзүп турат.

Түндүк Америкада биздин көз алдыбызда болуп өткөн ушул сыяктуу нерселерди адамзат тарыхынын кайсы бөлүгүнөн табууга болот? Атактуу байыркы коомдор душмандардын ортосунда негизделген, алар өз ордунда гүлдөш үчүн алгач башкаларды багындырышы керек болчу. Жада калса замандаштары Түштүк Американын айрым жерлериндеги чоң аймактарга төмөнкү, кембагал цивилизациянын элдери отурукташып, алар эч нерсеге карабастан аймакты ээлеп, жер иштетип жаткандыгын аныкташкан. Жаңы мамлекеттерди түзүү үчүн, алар көптөгөн калкты жок кылышы же багындырып алышы керек болчу жана цивилизацияга өзүнүн ийгиликтери менен жакындашкан. Түндүк Америкада көчмөн уруулар гана отурукташып, алар жердин табигый байлыгынан пайда издешкен эмес; бул эбегейсиз аймак, негизинен, бош континент катары өз тургундарын күтүп жаткан чөлдүү жер болгон.

Америкада жашоочулардын социалдык шарттары жана мыйзамдары сыяктуу эле баары таң каларлык; бирок баарынан таң калыштуусу бул институттар негизделген жер болуп саналат. Адамга жаратуучу белек бергенде жер такыр эле жакыр болгон эмес; бирок адамдар алсыз жана сабатсыз болушкан жана анын курамындагы байлыктан пайда табууну үйрөнүшкөндө, алар анын бетин ээлеп алышкан да жыйынтыгында көп өтпөй кылыч менен эс алуу жана эркиндик үчүн баш калкалоочу жай табууга аргасыз болушкан. Ошол кезде Түндүк Америка ачылып, Кудай аны запаска кармап тургандай, топон суунун астынан эми гана алып чыккандай болду.

Континент мурдагыдай эле адамзат коомунун алгачкы коомундагы эч качан кургабаган булактан келип чыккан дарыялар, жапжашыл жана нымдуу ээн жерлер, кооз талаалар, оңой менен эч ким бурулуп барбаган жер катары кеңирсип жата берди. Жана ушул абалда ал адамга, ал алгачкы жылдардагыдай жапайы, сабатсыз жана обочолонгон эмес, бирок жара-

тылыштын эң маанилүү сырларын билген, өзүнүн туугандары менен биргеликте жана элүү кылымдык тажрыйбасы бар адамдарга берилди. Ушул мезгилде он үч миллион цивилизациялуу европалыктар ресурстары жана көлөмү менен тааныш эмес, түшүмдүү түздүктөргө акырындап көчүп келе башташкан. Үч-төрт миң жоокер алардын алдында тентип жүргөн аборигендердин агымын кууп жатышты; алардын артынан токойлорду аралап, жырткыч жаныбарларды чочутуп, дарыялардын агымдарын иликтеп, чөлдөгү цивилизациянын триумфалдуу жүрүшүнө даярдыкты баштаган алгачкы пионерлер ээрчип келишти.

Көбүнчө, ушул иштин жүрүшүндө мен Американын материалдык гүлдөп-өнүгүшүнүн ошол өлкөнүн институттарына тийгизген таасирин белгилеп кеттим. Бул себепти менден мурун эле көп адамдар айтышкан жана ал европалыктарга жакшы тааныш, түшүнүктүү. Ошентип, ансыз да жакшы түшүнүктүү темада көпкө тереңдебей, бир-эки фактыны гана айта кетейин. Адатта, Американын чөлдүү аймактарында жаңы дүйнөнүн жээгине жыл сайын келип турган Европалык эмигранттар жашайт деген жаңылыш түшүнүк бар, тескерисинче америкалык калк ата-бабалары өздөштүргөн жерде өсүп, көбөйүп жатышат. Европалык отурукташуучу, адатта, АКШга достору жок жана каражаты жок келет; тамактануу үчүн ал жумушка орношууга аргасыз болот жана океанга жакын жайгашкан эмгекчил калктын отурукташуу тилкесинен сейрек учурларда гана алыстап кете алат. Ээн жерди капиталсыз же насыясыз изилдөө мүмкүн эмес жана түнт токой коркунучуна кабылуудан да мурун, организм жаңы климаттын катаалдыгына алгач көнүшү керек эле. Бул америкалыктар өздөрү күн сайын алыскы аймактардагы чоң территорияларды өздөштүрүү үчүн өз жерлеринен кетүүгө мажбур болушат. Ошентип, европалык өз коттеджин трансатлантикалык жээктер үчүн таштап кетет, ал эми ошол жээкте төрөлгөн америкалыктар өз кезегинде Борбордук Американын жапайы мейкиндигине карай бет алат. Бул кош эмиграция үзгүлтүксүз жүрүп турат; ал Европанын борборунан башталып, Атлантика океанын кесип өтүп, **Жаңы Дүйнөнүн** ээн жерлеринде уланат. Миллиондогон адамдар бир горизонтту көздөй чогуу жүрүшөт; алардын тили, дини, үрп-адаттары ар башка, бирок максаты бир. Аларга Батыштын бир жеринде байлык убада кылынган болсо алар ошол байлыкты табуу үчүн батышты көздөй жөнөшөт.

Жаңы дүйнө –
Америка

АХАД котормосу. – БАУ, Бишкек, 2023.

Булак: De Toqueville, Alexis. Democracy in America. Translated by Henry Reeve. Online version. ASGR P, the American Studies Program, University of Virginia. URL : http://xroads.virginia.edu/~HYPER/DETO C/1_ch17.htm.

ТАЛКУУЛОО ҮЧҮН СУРООЛОР:

1. Де Токвиль америкалыктардын жерди туура пайдаланууга жана гүлдөгөн демократиялык Республиканы түзүүгө жардам берген өзгөчө баалуулуктары жана каада-салттары бар дегенди билдирип жатабы? Америка элин эмне ушунчалык өзгөчө кылат? Жообуңузду түшүндүрүңүз.
2. Де Токвилдин ою боюнча, жаратылыш жана аймак америкалыктарга жаңы мамлекеттин багытын аныктоого кандайча жардам берди?
3. Жергиликтүү аборигендер жердин табигый байлыгынан пайда алышкан жок деген де Токвил менен макулсузбу? Де Токвиль айткандай, Америка «өз тургундарын күтүп жаткан чөлдүү жер» болгонбу? Жообуңузду негиздеңиз.

КАЙТАЛОО ҮЧҮН СУРООЛОР:

1. «Чыгыш Европанын дубалдарындагы боектун сапаты жөнүндө» эссесинде Дракулич социализмдеги коомдук мейкиндик мамлекетке теңелип, душманга барабар деп айткан. Америка Кошмо Штаттарында табигый чөйрөнүн мисалында коомдук жайларга кандай мамиле жасалат?
2. Лефеврдин айтымында, топтун муктаждыктарын жана мүмкүнчүлүктөрүн канааттандыруу үчүн трансформацияланган «табигый мейкиндик» ошол топко берилген. Бул аргумент де Токвилдин жүйөөсү болгон америкалык демократиянын түзүлүшүнүн себептерин тактоого дал келеби?
3. Де Токвилдин европалыктардын түшүнүүсү сиз үчүнчү бөлүмдө танышкан Климдин, Каламдын жана башкалардын тексттериндеги «башкалардан» кандайча айырмаланат?
4. Сиздин оюңуз боюнча, де Токвилдин Түндүк Америка континентин европалык көчмөндөр келгенге чейин кабыл алган элдердин кабылдоосу ориентализм жөнүндө талаш-тартышка кандай тиешеси бар?

ФИЛИПП МАНСЕЛ. КОНСТАНТИНОПОЛЬ

Филипп Мансел-башкаруучу соттордун жана династиялардын тарыхчысы. Луи XVIII менен принц де Линдин өмүр баянынын, ошондой эле «1789-1830-жылдардагы Франциянын бийлик кылуучу сарайы» жана «Улуу султандар: Осмон дүйнөсүнүн акыркы жылдары» китептеринин автору. Ал Падышалык тарых коомунун мүчөсү (Улуу Британия) жана башкаруучу сарайларды изилдөө коомунун «Башкаруучу сарайдын тарыхчысы» маалымат бюллетенинин редактору болгон. «Константинополь» китебинде бүгүнкү күндө Стамбул деген ат менен белгилүү болгон шаардын тарыхы жана аны башкарган Осмон династиясынын тарыхы тууралуу баяндалат. Манселдин айтымында, династиялык үй-бүлө менен шаардын өз ара аракети Стамбул тарыхынын башка аспектиери сыяктуу эле маанилүү.

Шаардын борбору 1845-жылы **Алтын Мүйүз** (Золотой Рог) аркылуу курулган чакырымдык көпүрө болгон, ал Галата пристанындагы көчө соодагерлерин жана жүк ташуучуларын Константинополдун капталындагы Валиде-Султан мечити менен байланыштырып турат. Осмон тилиндеги «Дүйнө – бул көпүрө» деген сөздү «Көпүрө – бул дүйнө» деп айтууга өзгөртүп айтууга болот. Кабарлашуу каражаттарынын өнүгүшү менен он тогузунчу кылымда Константинополго мурунку караганда көбүрөөк улуттар тартылган жана алардын бардыгы Галата көпүрөсүнөн өтүшкөн. Жапон саякатчылары үчүн ал «он миң улуттун көпүрөсү» болгон.

Кенен ак юбка кийген гректер саймаланган пиджакчан күрттөрдүн жана капюшон менен **хеффиелүү** мантиячан арабдардын жанынан өтүшөт. Кызгылт сары кушактары тапанчадан айдалган ак шароварчан албандар Кара деңиздин жээгинен келген тар кара костюмчан жана курч учтуу бут кийимчен теги грузиялык мусулмандарга лимонад же **бозо** лазам сатып жүрүшөт. Күрөң жакет кийген хамалдар оор жүк астында араң жылып өтүп жатышат (кээде бир жүк ташыгычтар пианинону же бүтүндөй жүктүү арабаны аркасына көтөрүп кетиши мүмкүн эмес да). Ар бир жолу акыркы модада кийинген европалыктар же элчинин арабасы ливерде жөө күлүгү менен өтүп кетип жатканда сокур кайырчылар металл чөйчөктөрдү чайкап, «Аллах! Аллах!» кыйкырып калышат. 1847-жылы артта келе жаткан ак кызматчылары менен атчан кара осмон офицерлеринин түрү саякаттап жүргөн америкалыктардын оозун ачырды.

Калем жана сарай жагынан салттуу Осмон кийимдери мода балга гана кийилген же эски **янычар** формасы сейрек кездешип калды, ал Атмейдандагы музейге коюлган (айрым үлгүлөрүн бүгүн Стамбулдагы аскер музейинен да көрүүгө болот). Осмон бийлиги батыш стилиндеги кийимдерди кийчү же көбүнчө 1839-жылы кабыл алынган викториан дин кызматчыларынын кийимине окшош кесилген ряса стамбулин кийишчү.

Бирок, провинциялык же эски түрктөр ушул кезге чейин гүл менен кооздолгон муслин илинген мантия жана чалма кийип келишкен. Баш кийим

Алтын Мүйүз –

Стамбулдун эски жана жаңы бөлүгүн бөлүп турган булуң

хеффие –

Араб эркектеринин салттуу баш кийими

боза –

жеңил алкогольдук ичимдик

янычарлар –

Осмон империясындагы элиталык аскерлер

кийген европалык айымдардан айырмаланып Осмон аялдары жаркыраган ферасаларды – жашыл алма түстүү, кочкул кызыл, ачык көк түстөрдү кийишкени менен кийинчерээк аларды көп өтпөй алтын, коло же кочкул кызыл сыяктуу ачык эмес түстөргө алмаштырышты, ошентип улам барган сайын европалык татым таасири күчөдү. Европанын экономикалык таасиринен улам түсүнө карабастан, 1850-жылдан кийин алардын дээрлик бардыгы чет өлкөлөрдө өндүрүлүп баштаган.

Көпүрө империялардын көтөрүлүшүн жана кулашын, сааттардын жана мезгилдердин өзгөрүшүн чагылдырып туруучу. Ф.Марион Кроуфорд мындай деп жазган: «Бүтүндөй дүйнө жүзүндө, Сан-Францискодон Пекинге чейин, ушунчалык ачык, жандуу, ар түркүн, кызыктай жана баардыгын өзүнө тартып турган эч нерсе жок. Түшкүсүн ал жык-жыйма болуп толуп чыгат да, түн жарымында бошой түшөт. Осмон империясы, Франция жана Улуу Британия Россияга каршы согушкан Крым согушу учурунда, 1854-1856-жылдары көпүрө (шаардык көчө сатуучулары «Жони!» жана «**ди донк!**» деп атаган) англис жана француз аскерлерине толуп чыкчу». Өз жүктөрү менен кетип бара жаткан мусулман аялдарына ташталган муздак көз караштар көптөгөн эбнухтарды «**гявур!**» деп күңкүлдөөгө жана камчы менен бир чабууга аргасыз кылчу.

Сакчылардын баш кийимдери сыяктуу бийик кой терисинен баш кийим кийген жана белиндеги тар кара туниктер менен черкес Константинополдун көчөлөрүндө орус аскерлеринин Кавказда алган жеңишин же алардын өз кыздарын жана эже-карындаштарын мыкты базарларда сатууну каалагандыгын айтып өтөт. Пароходдун ойлоп табылышы шаарды аралап өткөн зыяратчылардын санын көбөйттү. Ажылыкка болгон сапар учурунда шаарга Меккеге бара жатып, кооздолгон мантия кийген перстер менен бухариялыктар кирип кетишет. Алардын Орто Азиядагы орус чабуулуна карата мусулмандардын каршы туруусу жөнүндөгү аңгемелери шаардын кофе дүкөнүн дүрбөтө турган. XVIII-кылымда негизделген **Ускудардын** үстүндөгү дөбөдөгү өзбек дервиштеринин жыгач **теккеси** зыяратчылар үчүн токтоп өтүүчү жай жана Константинополдогу Бухара элчилиги катары кызмат кылар эле. Жыл сайын пасханын алдында орус зыяратчылары Иерусалимге бараткан жолдо шаарды аралап өтүшчү; ошол эле кылымда Николайдын экинчи буйругу менен Галатада алар үчүн беш кабаттуу пияз формасындагы куполдуу мейманкана курулган. Галата көпүрөсүндөгү кыймыл ушунчалык көп жана чексиз болгондуктан, көпүрө 1863 жана 1878-жылдары кеңейтилип, көпүрөнүн астына бир катар дүкөндөр жана ресторандар кошулуп курулган жана бул кошуп жана кеңейтип куруу 1912-жылы дагы бир жолу кайталанган.

Көпүрөдөгү көпчүлүк **Абдулмесиддин** ачык башкаруу духун символдоштуруп турган. Ал шарапты, аялдарды жана реформаларды жакшы көрчү. 1847-жылы шаардык кулдар базары жабылып, ошондуктан түн ичинде **Мрамор деңизинин** жээгине жеткирилген кулдар **Тофэйн** менен **Сулейманинин** айланасындагы жеке үйлөрдө сатылып келген. Султандын 1851-жылкы кулчулук жөнүндөгү өкүмү Осмондук көз карашындагы ачык өзгөрүүлөрдү чагылдырган, ал британиялык котормочу Фредерик Писаниге чейин жетип, ал муну: «Бул уятсыз жана варвардык иш...» Акылдуу адамдар өзүнө окшош адамдарды сатып алуу жана сатууда. Түркия-

ди донк –

Dis donc – франц. «кана, айт», «эй, сен»

гявур –

динге ишенбеген, өжөр, фанатик, «каапыр»

текке –

дервиштердин турак-жайы

Ускудар –

Константинополдун аймагы

Абдулмесид –

1823-1861-жылдардагы Осмон султаны

Мрамор деңизи –

Атлантика океанындагы Жер Ортолук деңизиндеги, Европа менен Кичи Азиянын ортосундагы деңиз

Тофэйн –

Константинополдун бир району

Сулеймани –

Константинополдун Көк мечиттин жанындагы району

да кулдарга башкаларга караганда жакшы мамиле жасашса дагы, кээде аларга орой мамиле жасалганы белгилүү болчу. Биз Кудайдын алдында ошол жакыр жаратууларга барабар эмеспизби?» – деп баалаган. Ошентсе да, кулчулук империянын аягына чейин мыйзамдуу бойдон калган. Султан өзүнүн гаремине кул сатып алууну токтоткон жок, бирок аларга өзгөчө эркиндик берилген: бул аялдардын чадралары шаардагы эң жука болгон жана алар вагондорунан же сарай терезелеринен «эң жандуу» жаштар менен сүйлөшө алышкан. Султандын сүйүктүүсү Сафиназ Ханум жашыруун сүйгөнүн Йилдез императордук бакчасында Кираган сарайынын үстүндөгү дөбөдө жашырган. Качан султан муну билгенде анын атаандашы өлүм жазасына тартылган эмес, жөн гана Бурсага айдалган.

АХАД котормосу. – БАУ, Бишкек, 2023.

Булак: Mansel, Philip. Constantinople: City of the World's Desire, 1453-1924. Harmondsworth: Penguin Books, 1997, pp. 262-264.

ТОФЭЙНДИН КЕЛИП
ТҮШКӨН ЖЕРИ

ТАЛКУУЛОО ҮЧҮН СУРООЛОР:

1. «Дүйнө – бул көпүрө» деген макалды жана Манселдин «Көпүрө – бул дүйнө» деп өзгөртүп айтканын кандайча түшүнөсүз? Константинополдогу Галата көпүрөсү кандайча жарандар үчүн жолугушуу пункту болгон?
2. Көпүрө кандайча «Империянын көтөрүлүшүн жана кулашын» жана Константинополдун тарыхын чагылдырган? Эмне үчүн күндүз көпүрө адамдарга толуп кетчү деп ойлойсуз?
3. Мансел XIX кылымдын ортосунда Константинополго барган жана жашаган адамдардын ар түрдүүлүгүн кандайча чагылдырат?

КАЙТАЛОО ҮЧҮН СУРООЛОР:

1. Инальчиктин китебиндеги дин кызматчысы Хусрет-Ходжа Галата көпүрөсүн кофейнялар сыяктуу азгырыктын жери, тыюу салуу керек деп айыптамак беле? Кайдай деп ойлойсуз?
2. Дракуличтин эмгегинде коомдук жай кандайча сүрөттөлөт жана Мансела бизге ар түрдүү тарыхый мезгилде ар түркүн маданияттагы адамдар кантип жашагандыгы тууралуу кандайча айтып берет?

Жорж Оруэллдин «1984» аттуу белгилүү романына тартылган плакат

ЖОРЖ ОРУЭЛЛ. 1984

Жорж Оруэлл (1903-1950; чыныгы аты-жөнү – Эрик Блэр) Бенгалияда (Индия) туулган. Ал университеттин стипендиаты болгон эмес жана билимин улантууга мүмкүнчүлүгү болбогондуктан, Бирмага барып, 1922-жылдан 1927-жылга чейин Индиянын империялык полициясынын администрациясында кызмат өтөгөн, Британ империясын кабыл алгысы келбегендиктен, ал отставкага кеткен. Экинчи дүйнөлүк согуш учурунда Оруэлл жергиликтүү коргонуу бөлүмүндө кызмат өтөп, ошол эле учурда журналист болуп да иштеген. Согуштун аягында ал Россиядагы большевиктик революцияга карата сатира болгон «Мал короону» жазган. Анын дагы бир дүйнөгө таанылган ийгилиги «Миң тогуз жүз сексен төртүнчү» (1949) деген аталыштагы антиутопиясы (утопияга карама-каршы) болуп саналат, Оруэлл муну «башка адамдардын умтула турган коомдун түрү жөнүндө идеяларын өзгөртүү үчүн» жазган. Төмөндөгү үзүндүдө бул романдагы башкы каармандын дүйнөсү сүрөттөлөт. Окуп жатканда мейкиндиктин жеке жана коомдук болуп бөлүштүрүлүшүнө көңүл буруңуз..

Апрелдин суук, ачык күнү болуп, саат да он үчтү какты. Каардуу шамалдан кутулуу үчүн ээгин көкүрөгүнө экчей, Уинстон Смит «Жеңиш» турак үйүнүн айнек эшигинен шашып киргени менен баары бир артынан чаңдуу куюнду кошо ала кирди.

Фойе бышырылган капуста жана пол үстүнө салынуучу эски жабуу жыттанып турду. Кире бериштин каршы маңдайында дубалда бул жай үчүн өтө чоңдук кылган түстүү плакат илинип турду. Плакатта эбегейсиз, узунунан туурасы кеңири, бир метрден ашык бет – кырк беш жаштардагы, калың кара муруту бар, орой, бирок эркек катары адамды өзүнө тартып турган жагымдуу адамдын бети сүрөттөлгөн. Уинстон тепкичке бет алды. Лифтке болсо жакындабай деле коюш керек. Эң жакшы мезгилдерде деле ал сейрек иштеш үчүн, эми болсо күндүз электр энергиясын таптакыр өчүрүп салышты. Үнөмдөө режими иштей баштаганы – Жек көрүүгө карата дагы бир кошумча эле. Уинстондун алдында жети марштык жүрүштү басып өтүү турган эле. Ал азыр кырк жашка толгону менен томугунан жогору жагында варикоз жаралары бар болгондуктан, тепкич менен жай көтөрүлүп, бир нече жолу токтоп, тыныгуу менен жүрүп олтурду. Ар бир аянтта дубалдан жанагыл эле бет көрүнүп турду. Портрет кайда гана карабагын, көзү менен сени кое бербей карап тура тургандай кылып жасалган да, «УЛУУ АГАҢ СЕНИ КАРАП ТУРАТ», – деп алдына жазылган.

Батирде коңур үн темирди өндүрүү жөнүндө бир нерсе айтып, сандарды окуп жатыптыр. Үн боз-чаңгыл күзгүгө окшогон узун металл плитанын оң дубалына кирип кетти. Уинстон каалганын туткасын бураганда, ал үн басаңдай түшкөнү менен сүйлөгөн кеби дагы эле болсо мурункудай эле так чыгып жатты. Бул аппаратты (ал телекран деп аталчу) акырындатса же үнүн чыгарбай койсо болобу, толугу менен өчүрүүгө да мүмкүн эмес. Уинстон терезени көздөй жөнөдү; кыска бойлуу текебер адам, ал партия-

нын көк формалык комбинезонунда андан бетер арык көрүнүп калат экен. Анын чачы толугу менен ачык түстө болчу, ал эми кызарган бети самындан, учтуу сакал-мурут алуучу лезвиядан жана бүтөйүн деп бараткан кыштын суугунан сыйрылып кесилип кеткен эле.

Сырттагы дүйнө жабык терезелердин артында суук дем алып жатты. Баардык жерге илинип, клейи ажыраган плакаттардан бөлөк, күн жаркырап тийип, асман көпкөк болуп турганы менен дагы шаардын баардыгы түссүз өңдө көрүнүп, шамал буралып, чаң спиралын жана кагаз айрындыларын сапырып кетип жатты. Ар бир көзгө көрүнгөн бурчтан жанагыл кара муруттун бети карап турду. Жада калса карама-каршы жайгашкан үйдөн дагы. УЛУУ АГАҢ СЕНИ КАРАП ТУРАТ, – деп жазылган анда, ошону менен катар анын кой көздөрү дагы эле Уинстондун көзүнө карап турат. Тротуардын ылдый жагында бир бурчу жулунган плакат желпилдеп, АНГСОЦ деген жалгыз сөздү бирде ачып, бирде жаап шамалда титиреп турат. Тик учактын чатырлардын ортосунан жылып баратканы араң көрүнүп, чымындай көз ирмемге араң илинип, ийри сызык боюнча кайра жоголуп кетти. Бул полиция патрулунун адамдарды терезелерден карап турганы эле. Бирок бул эсепке алынган жок. Полиция деп ойлогону гана эсепке кирди.

Уинстондун арка жагындагы телекран дагы эле болсо чугундун куюлушу жана онунчу үч жылдык пландын ашыгы менен аткарылышы тууралуу сүйлөп жатты. Телекран үндөрдү кабыл алуу менен өткөрүп берип да иштеп жатты. Ал аябай эле акырын шыбырагандан башканын ар бир сөзүнүн баарын угуп турду, Уинстон мунун баарын укмак турсун көрүп да жатты. Албетте, анын артынан азыркы учурда байкоо жүргүзүлүп жатабы же жокпу деген суроого эч ким жооп таппайт эле. Көбүнчө жана кайсы график боюнча сиздин кабелиңизге туташкан ой полициясы гана бул жөнүндө гана божомолдоосу мүмкүн. Ар биринин артынан күнү бою байкоого алуу деле болушу мүмкүн. Кандай болсо дагы, алар каалаган убакта туташа алышат. Айла жок, буга да көнүп жашоого тура келет, инстинктке айланган адат боюнча жашоо керек болчу, сен дагы ошентип жашадың, ар бир сөзүңдү угуп, ар бир кыймылыңды жарык өчкөнчө байкап турушат.

Уинстон телекранга далысын салып турду. Ушундай коопсузураак, бирок далы деле сатып коерин ал билет. Анын терезесинен бир чакырым алыстыкта шаарчада чындык министрлигинин ак имараты – анын кызмат орду. Мына, ал – деп Уинстон бүдөмүк жийиркенич менен ойлоду, мына, Лондон – учуу тилкесинин башкы шаары, Океания өлкөсүнүн калкы боюнча үчүнчү провинциясы. Ал балалыгына кайрылып, Лондон дайыма ушундай болгонун эстөөгө аракет кылып көрдү.

Картон менен терезелери жамалган, чатырлары жабылган, палисадниктерден мас дубалдары бар он тогузунчу кылымдын эскилиги жеткен үйлөрүнүн бул ишенимдүү адамдары ар дайым алыста болушканбы? Алебастр чаңы жана кипрей үйүлүп жаткан бомбалардан чыккан бул прогалиндер урандылардын үймөгүнө кулады, анда бомбалар байкуш тооканага окшош козу карынга ылайыкталган хибаркалардын жерин жер менен жексен кылып тазалап кеткен чоң боштуктар... Бирок, таң калыштуусу, ал балалыктан эч нерсени эстей алган жок, фонунан ажыратылган жана көбүнчө ойлонулбаган, жаркыраган сценалардан башка ал эч нерсени элестете алган жок.

Адилет министрлиги — новоязда¹ Адилет министрлиги тегерегиндеги бардык нерселерден алыстап кетти. Ак бетон менен жаркыраган бул пирамида бийиктиги үч жүз метр бийиктикке көтөрүлүп салынган. Өзүнүн терезесинен Уинстон ак фасадга кооз шрифт менен жазылган партиянын үч лозунгдарын окуй алды:

СОГУШ — БУЛ ТЫНЧТЫК
ЭРКИНДИК – БУЛ КУЛЧУЛУК
САБАТСЫЗДЫК – БУЛ КҮЧ

Булак: Оруэлл Жорж. 1984-ж./ англис тил. котор. В.Голышев. – М: Прогресс, 1989. 22-24-бб.

ТАЛКУУЛОО ҮЧҮН СУРООЛОР:

1. Уинстон кайда жашайт? Эмне үчүн ал жалгыз жашайт?
2. Муруттуу бет эмнени символдоштурат? Эмне үчүн ал бардык жерде: тепкичте, аянтта, батирде, көчөлөрдөгү плакаттарда илинип турат?
3. Телекрандын кызматы кандай? Уинстон өз үйүнөн телекрандын табылышына байланыштуу эмнени сезет?
4. «Чындык министрлиги», «ой полициясы», «Улуу агаң сени карап турат» дегендер аркылуу сиз эмнени түшүндүңүз?
5. Эмне үчүн «ой полициясы» сенинн кабелиңе туташкысы келет?
6. Уинстон өз үйүндө купуялуулукту жактырабы, өз алдынча болуу менен рахаттана алабы?

КАЙТАЛОО ҮЧҮН СУРООЛОР:

1. Дракулич өзүнүн китебинде Чыгыш Европадагы социализм учурунда «коомдук мейкиндик биздин батирдин сыртынан башталат» дейт. Уинстон дүйнөсүндө ал кайдан башталат?
2. Лефевр терминдерин колдонуп, мамлекет Уинстондун батиринде да үстөмдүк кылуудабы? Өз оюңузду далилдөңиз.

¹ Новояз – Океаниянын расмий тили.

АНАЛИЗ ҮЧҮН СУРООЛОР:

1. Жеке жана коомдук мейкиндиктин чек арасы кайдан өтөт? Жеке жана коомдук мейкиндикке болгон түшүнүгүбүз жана мамилебиз кандайча айырмаланышы керек? Дегеле аларды айырмалоо керекпи? Жообуңузду түшүндүрүңүз.
2. Кантип Лефевр Токвилдин Америка элинин күчү жөнүндөгү аргументинин маанисин төмөндөтө алат? Буга тартып алган мейкиндикке карама-каршы болгон басып алган (оккупацияланган) көз караш менен карасаңыз.
3. Сиздин оюңуз боюнча, Дракулич Оруэллдин «1984» романында сүрөттөлгөн коомдук мейкиндикке кандай жооп кайтармак эле?
4. Дракулич коомдук жайларды «жамааттык аң-сезимдүү улуттун билдирүүлөрү жазылган жарыялар тактасы» деп айтат. Мансел сүрөттөгөн Константинополдогу көпүрө Славенка Дракуличтин коомдук мейкиндик түшүнүгүнө туура келет деп ойлойсузбу? Эмне үчүн? Мансела менен Дракуличтин коомдук мейкиндикти түшүнүүдөгү позициялары эмнеси менен окшош жана кандайча айырмаланат?

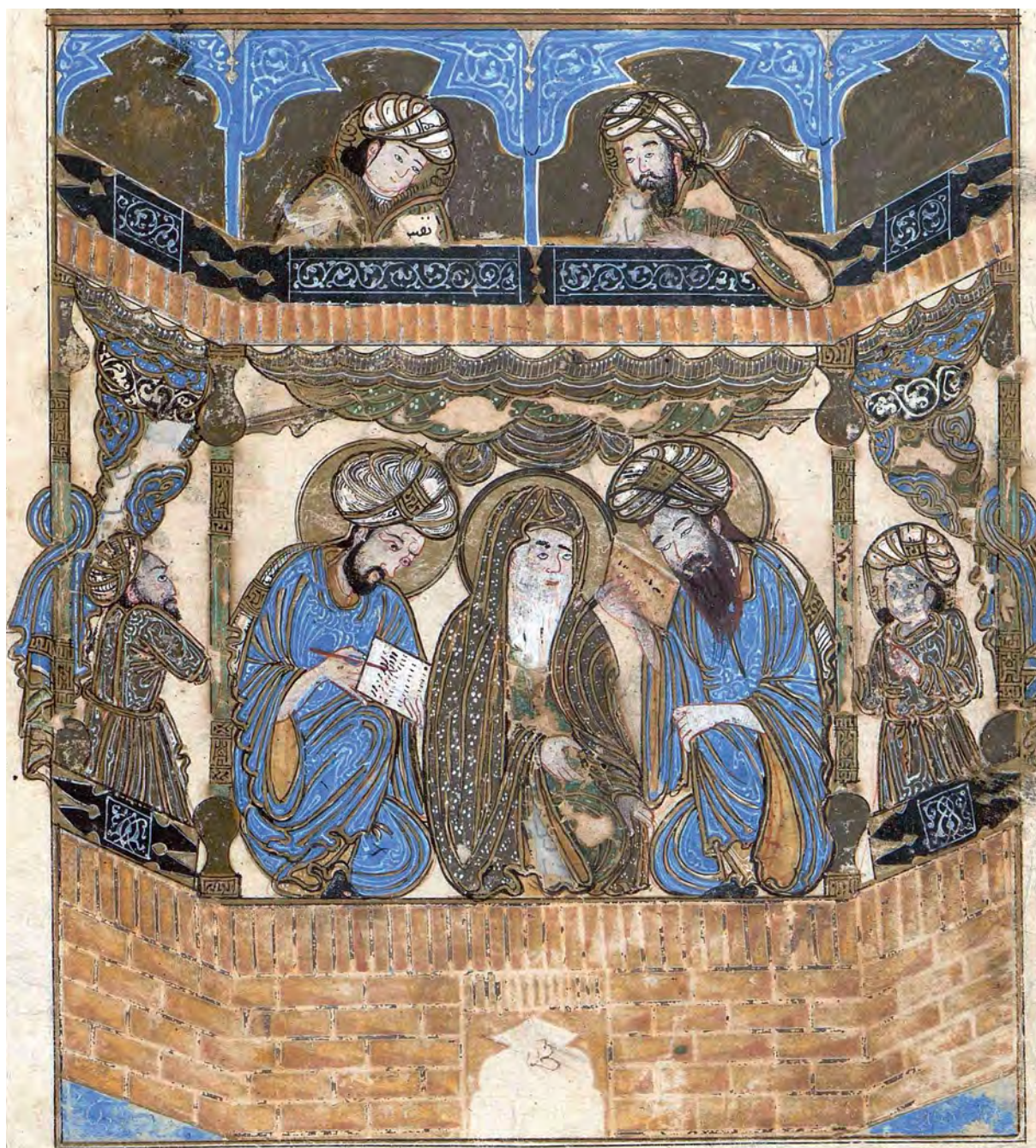
КИРИШҮҮ

Алтынчы бөлүмдө тарыхты чечмелөө темасына кайрылабыз. Адамзат тарыхында прогресс барбы деген негизги суроого жооп издөө окурман үчүн да абдан кызык болор. Тарыхтын жүрүшүндө адамдар мезгил-мезгили менен байып жана тынч жашап өнүккөн коомдорду кура алышканбы же тескерисинче, артка кетип, төмөндөп отурганбы? Же өнүгүүнүн үчүнчү жолу да бар экенин эске алып, эки жээктин ортосундагы айлампада кетип баратабы?

Кээ бир адамдар прогрессти илим менен техникадагы ийгиликтер менен байланыштырышса, экинчилери, эң «өнүккөн» коомдор эң оор кылыштарды жасаган коомдор болушкан деген ойду айтышат. Цивилизациянын өнүгүшү биздин прогресске кандай жардам берди же ага кайра тоскоол болуудабы? Окурман «прогрессивдүү» коомду аныктаган критерийлер жөнүндө ой жүгүртүп, адамзат тарыхындагы негизги окуялар прогрессивдүү болгонбу же коомду регресске алып келгенби» деген суроонун тегерегинде ойлонушу керек.

Тарыхты изилдөө даталарды, ысымдарды жана жерлердин аталыштарын жаттап алуу менен гана чектелбейт. Биз тарыхтагы окуялардын маанисин чечмелөө үчүн негизги фактыларды курал катары колдонобуз жана жиберген каталарыбыздан сабак алып, өзүбүз үчүн өнүккөн келечекти камсыз кылууну ишке ашыра алабыз деп үмүттөнөбүз. Окурман өнүккөн коомдорду түзүүгө умтулууда билимдин, илимдин, искусствонун, акылдын жана диндердин ролдорун эске алышы керек.

Сизге өз идеяларыңызды жеткирүүгө жана өзүңүздүн позицияңызды так жана ынандуу түрдө айтууга жардам берүү үчүн VI баптын «Сынчыл ой жүгүртүүнү өнүктүрүү» бөлүмүндөгү эссе жазуу жана тезистик ыкманы колдонуп сүйлөөнү же жазууну үйрөнүү көнүгүүлөрү камтылган. Ал бап, ошондой эле сиз каалабаган плагиат боюнча бөлүмдү да камтыйт.

ТАЗАЛЫК БИР ТУУГАНДАРДЫН КАБАРЛАРЫ
XII – к. араб кол жазмасы

АЗИЗ ЭСМАИЛ. ЭМНЕ ҮЧҮН ТАРЫХ?

Доктор Азиз Эсмаил – белгилүү философ жана ойчул, азыркы учурда Улуу Британияда жашайт. Алгач философия, адабият жана дин боюнча билим алып, доктор Эсмаил Америкадагы ар түрдүү университеттерде, ошондой эле Кениядагы Найроби университетинде изилдөөлөрдү жүргүзүп, лекцияларды окуган. Ал Чикаго университетиндеги коомдук ой жүгүртүү Комитети, Гарвард университетиндеги дүйнөлүк диндерди изилдөө Борбору жана Жогорку билим берүү мектеби менен байланышта болгон. Көптөгөн макалалардын жана эмгектердин автору, анын ичинде «Диний тажрыйбанын поэтикасы: исламдык контекст» жана «Сандал дарактын жыпар жыты: индо- исмаилиттердин диний лирикасы».

КИРИШҮҮ

Биздин университеттерде окутулган бардык илимий сабактардын арасынан тарых сабагы эң эле аз туура түшүнүлгөнү бойдон калууда. Айдан-айга тарых окуу китептеринин агымы – калың томдор жана арзан басылмалар – базарды каптап жатканын көрө аласыз. Анткен менен интеллектуалдардын арасында дагы, карапайым адамдар дагы бул сабакты терең түшүнө албай жатышканы байкалат. Бул өзгөчө таң калыштуу, анткени тарых абдан байыркы кесип. Бирок, анын өтө байыркылыгы аны баалабай коюуга жана түшүнбөстүккө алып келет. Мындай карама-каршылык, дал келбестик ар кандай түрдө байкалат. Эң жакшы учурларда кээ бир адамдар кесипкөй тарыхчыларга камкорсунган сабырдуулук мамилени көрсөтүшөт. Башкалары алардын алдында «фантастикалык эс тутуму» бар адамдар катары аларга таазим кылышат. Бул макалада мен тарыхтын табиятын жана анын колдонулушун талкуулоону сунуш кылам. Ошентип, мен эки маанилүү суроолорго жооп берүү аракетин кылам. Тарых деген эмне? Ошондой эле, тарыхты изилдөө адамдардын тигил же бул тобуна так ушул учурда кандай пайда алып келе алат? Мисалдар негизинен Ислам тарыхынан келтирилет. Акырында азыркы мезгилде коомубузда тарыхты изилдөө эмне үчүн өзгөчө орунду ээлейт деп эсептегендигим тууралуу бир нече жалпы эскерүүлөрдү айта кетем.

ТАРЫХТЫН АСПЕКТИЛЕРИ

Биринчиден, бул тарыхтын табияты. Тарых деген эмне? Бул суроого берген жообубуз мисал катары кызмат кылат жана ошондой эле биз өзүбүздүн жашообузда тарыхка канчалык маани бергенибиз менен аныкталат. Бул, өз кезегинде, биздин жашообузду башкарган бардык жалпы философиялык көз караштарды аныктайт. Бул суроого азыр көпчүлүктүн жообу мындай: тарых бул «өткөн жөнүндөгү фактыларды» изилдөө. Жана көпчүлүк бул жоопту дароо эле кабыл ала калмак. Эми мен ушул жерден

ИСЛАМДЫН БАШАТЫ: МИСАЛ

эле түшүндүрө кетейин, мен үчүн, жана ошондой эле бир аз ойлоно турган адамдар үчүн бул түшүндүрмө, мындай аныктама адекваттуу эмес, туура эмес жана адаштыруучу, жаңылыштык. Ал эки жаңылыштыкты камтыйт. Алар албетте «фактылар» жана «өткөн чак» деген эки термин менен байланышкан. Бул эки түшүнүк тең баш аламандыктын булактары, жана мен алардын ар бири менен өз кезегинде сүйлөп берейин.

Биринчиден, «факт» түшүнүгү жөнүндө ой жүгүртүп көрөлү. Мен айтып жаткан адам үчүн (мен анын тарыхты түшүнүүсүн сындап жатам) тарыхый «фактылар» – бул, мисалы, тигил же бул адам баланчага чыккан деген кеп, же Баланча мырза Баланча өлкөнүн президенти деген гана түшүнүктөргө барабар, бир гана айырмасы, тарыхый фактылар азыркыга эмес, өткөн убакытка шилтеме кылат. Мындай түрдөгү адамдар тарыхый фактыларга «балык сатуучунун сатып жаткан балыгы» сыяктуу карашат деп бир англис тарыхчысы таамай айткан экен. Мына алардын бардыгы көзгө көрүнүп турат, тыкан жайгаштырылган, аларды санаса болот, алардын эмне экени даана көрүнүп турат, бир гана тандоо калды. Азыркы учурда тарыхый фактылар көп учурда алда канча татаал, анча түшүнүктүү эмес жана көп учурда бир топ белгисиз болуп көрүнөт. Анын үстүнө сиз канчалык көп тарыхый китептерди окусаңыз, ошончолук (ар башка) тарыхчылар бир эле фактыларды бербегендигин түшүнөсүз. Бул сөзсүз түрдө эле бир тарыхчы экинчисине караганда көбүрөөк же азыраак фактыларды билгендигинде эмес – бирок кээде ушундай болушу да мүмкүн, – бирок ар кандай тарыхчылар ар кандай фактыларга ар кандай маанилерди бергендиктен болууда. Анткени, тарыхчы көп учурда фактылардын чоң массивине туш болот. Тандоо учурунда, кыскартайын деп же башка себептерден улам, ал колдо болгон кээ бир фактыларды жокко чыгарууга же калтырууга аргасыз болот. Ошол учурда анын чечмелөөнүн бир жактуулугу фактыларды тандоо процессине сөзсүз түрдө таасирин тийгизет. Мунун абдан кызыктуу мисалын, иллюстрациясын ислам Пайгамбарынын окуясынан тапса болот.

Көпчүлүккө белгилүү болгондой, Пайгамбар өзүнүн миссиясынын биринчи жарымында Меккеде кабар айткан. Эмне үчүн жаңы ислам дини эски уруулук бутка жана астралдык кудайларга сыйынгандарды сүрүп таштаган же басып кеткен? Мына ушул суроо исламдын кантип пайда болгондугун жана кантип өнүккөнүн түшүнүүгө умтулган ар бир тарыхчыда туулат. Кээ бир тарыхчылардыною боюнча, эски диний ишенимдер көчмөн уруулардын руханий муктаждыктарына жооп бербей калгандыгы менен байланыштырат. Аларга жаңы дем, жаңы адеп-ахлак бере турган жаңы динге абдан муктаж болуптурган учурда Ислам аларга дал ушундай маанилерди жана максаттарды сунуш кылган. Башка тарыхчылардын пикири боюнча исламдын мындай көтөрүлүшүнө арабтык каада – салттары менен сыймыктануу сезиминин күчөгөнү себеп болгон деп эсептешет, муну исламга чейинки поэзия далилдеп тургандай. Мындай сыймыктануу сезими жат элдердин улам-улам чабуулдарына жооп катары пайда болгон.

Заманбап ислам аалымы **Монтгомери Уотт** бул жагдайдын дагы бир жагын баса белгилейт. Ал исламга чейинки Меккеде кербен соодасынын

натыйжасында соодагерлердин жаңы коомдук катмары калыптана баштаганын, анын борбору ушул шаар болгонун белгилеген. Бул чөлдөгү көчмөндөрдөн так бөлүнгөн, таптакыр жаңы коомдук топ болгон. Соода, бирок, индивидуализмдин (өзүмчүлүктүн) өсүшүнө түрткү болуп жана Уоттун божомолу боюнча меккелик соодагерлердин арасында барган сайын индивидуалисттик жашоо образы улам өнүгө берген. Мындай жагдай салттуу уруулар арасындагы этикадан (бири бирине жардамдашуу жана топ ичинде бирдей жоопкердик) кескин айырмалана баштаган. Көрүнүп тургандай, ушундай ар тараптуу чечмелөөлөр ар кандай фактыларды баса белгилөөгө, басым жасоого алып келиши мүмкүн. Жаңы диндин жеңиши атрофиянын, диний сыйынуунун эски формаларынын бара-бара жок болуусунун натыйжасы деп эсептеген тарыхчы үчүн исламга чейинки ишенимдердин далилдерине, атап айтканда, арабдардын ошол ишенимдерге нааразы экендигинин ар кандай кыйытмаларына көңүл буруусу жетиштүү болмок. Башка тарыхчы исламдын негизги бөлүгү катары арабдык аң-сезимдин өсүшүнө көбүрөөк маани берсе, анда ал исламга чейинки поэзияда жаралган сыймыктануу сезимине көңүл бурат. Ошондой эле ал Аравияга римдиктер, персиялыктар жана **Аксум падышалыгынын** аскерлери бир нече жолу басып алган фактыга таянат. Мындан тышкары, ал Набатей менен Пальмира падышалыктары сыяктуу көз карандысыз араб ээликтерине чоң маани берүү тенденциясына дуушар болот. Анын айтымында, арабдардын арасында аталган эки падышалык ислам келгенге чейин эле, алда канча мурда эле эгемендүүлүккө умтулгандыгын, анан ислам дини аларга өнүгүүнүн туу чокусу болгондугун баса белгилеп кетмек. Экинчи жагынан, Монтгомери Уотту өзгөчө таң калтырган факт, бул Мухаммед Пайгамбардын кутбасынын алгачкы бөлүгү коомдук адеп-ахлакка (соодадагы чынчылдык, өзүнүн сөзүнө туруу, жолдоштук жана бир туугандык дух ж.б.) кайра-кайра кайталанган кайрылуулардан тургандыгы болгон. Курандагы Меккелик аяттарда бул баалуулуктарга кайталануучу шилтемелер камтылгандыгы Монтгомери Уоттко тарыхый факт эле. Бул факт анын Меккедеги коммерциялык индивидуализмдин өнүгүүсү исламдын өсүшүндө маанилүү фактор болгондугу тууралуу өзүнүн тезисин бекемдөө үчүн кызмат кылган. Ошентип, ар кандай тарыхчылар бир эле фактыларды эмес, ар кандай башка фактыларды тандагандыгы алардын тандоо жөндөмдөрү айырмалангандыктан эмес, себеби алардын чечмелөөлөрү (интерпретациялары) ар башка болгондуктан.

ИСЛАМ ЖЕҢИШТЕРИ: ДАГЫ БИР МИСАЛ

Тарыхты жазууда чечмелөө зарыл жана сөзсүз колдонуучу бөлүк. Тарых фактылардан жана чечмелөөдөн (интерпретациядан) тураары барды-

Аксум падышалыгы –

байыркы эфиопиялык мамлекет, I-к. X-к. чейин азыркы Эфиопия, Судан, Йемен, Эритрея жана Сауд Аравиянын түштүк жагын ээлеген

Уотт, Монтгомери –

(1909-2006) британиялык ислам аалымы; чыгыш тарыхчысы; араб тилчи; тарых, философия жана ислам маданияты боюнча көптөгөн эмгектердин автору

гына түшүнүктүү болушу өтө маанилүү. (Биз көргөндөй эле фактылар тигил же бул чечмелөөнү колдоо үчүн тандалып алынууда). Чечмелөөнүн ролун чагылдырган белгилүү бир мисал келтирели. Ислам таануу изилдөөлөрдө тарыхчыларды ар дайым кыйын абалда калтырган өзгөчө бир көрүнүш – бул алгачкы жеңиштердин арышы (аралыгы) жана ылдамдыгы. Мухаммед Пайгамбардын көзү өткөндөн кийин он жылдын ичинде, буга чейин каракчы бедуиндер катары баркталбаган арабдар, мурда Византия менен Персиянын бийлиги астындагы эбегейсиз кенен жерлерди басып алышкан. Алар Палестинаны, Сирияны жана Египетти бат эле баш ийдирип, күчтүү Перс (Сасани) империясынан Ирак провинцияларын, кийин Хорасанды басып алышкан. Ошентип, алар эки күчтүү империяны тизелетишти. Мындай бат, күтүлбөгөн жана кайгылуу жеңишке эмне себеп болгон? Мындай өзгөчө экспансияга, карамагындагы аймакты кеңейтүүгө эмне түрткү болду? Мындай эбегейсизчоң масштабдагы окуялардын өнүгүшүнө эмне түрткү болду?

Тарыхчылар ар кандай жооп беришет. Бир чечмелөө артыкча диний элементке негизделгени айтылат. Мындай жеңиштин эң көрүнүктүү бирден-бир өзгөчөлүгү катары диний түрткү, диний себеп болгон деп ырасталат. Куран динге ишенген адамдарды ыйманын, өз ишенимин жайылтууга чакырган жана арабдар бул буйрукка баш ийип, аны аткара башташкан. Башка тарыхчылар басып алуулар алардын көнүмүш жашоосунун уландысы болгон деп ырасташат. Алар белгилегендей бедуиндер олжо издеп бат-бат чабуул жасашкан. Алардын айтымы боюнча исламий басып алуулар бул кадимки эле чабуулдар, ошол эле максат менен, бирок кеңири масштабда жана жаңы диндин туусунун астында.

Дагы бир катар тарыхчылар басып алуулардын алдында Аравиядагы экономикалык жана социалдык толкундоолорго басым жасашкан. Ушул тарыхчылардын айтымында, алардын пикири боюнча, жарым аралда жашаган мусулмандар аталган толкундоолордун кесепетинен мурда ири мамлекеттер басып алган жерлерге көчүп кетишкен. Мындан башка, инклюзивдүү (кеңейтилген) түшүндүрмөлөр да бар болгон. Ошентип, тарыхчылар дагы бир нерсеге көңүл бурушкан: арабдар басып алган жерлерге ээлик кылган эки улуу держава, тактап айтканда, Батыштагы Рим (Византия) империясы, ошондой эле Чыгышта Перс (Сасания) империясы узакка созулган согуштардан жабыркап, жүдөп калышкандыгын эске алышкан; ошондой эле ашыкча салыктар жана диний куугунтуктар өз жарандарын кайра аларга каршы бурган; жана жаңы ишенимдин энергиясына шыктанган арабдар ансыз да жеңилип калган алп өлкөлөргө акыркы, өлүмчүл соккуну урушкан. Ошентип, биз абдан маанилүү натыйжасы бар окуянын бир нече олуттуу айырмаланган чечмелөөлөрү бар экенин байкаса болот. Тарыхтын баары негизинен адамдардын иш-аракеттерин чечмелеген көнүгүүдөн турат. Бирок, чечмелөө жөн гана субъективдүү көз караш эмес, ал алда канча чоң жана терең нерсе. Кесипкөй тарыхчы өз пикирин, өз ой жүгүртүүсүн туюктукта калыптандырбайт жана жалаң импульстун чектелбеген бийлигине негиздебейт. Мындай ой жүгүртүү ар дайым кадамдап курулган аргументацияны (далилдерди) талап кылат. Тарыхчы өз пикирин айтуудан мурун, соттук иштин судьясындай болуп бүт болгон далилдерди ирээтке келтирүүсү зарыл, бул милдет андан каттуу интеллектуалдык

деңгээлди жана туюп билүүчү (интуитивдик) кылдаттыкты талап кылат. Тарыхтагы шексиздиктин чени тарыхчы өзү канчалык деңгээлде фактыларга кайрыла ала тургандыгы менен, ошондой эле өзүнүн тезисин далилдөө үчүн кантип аларды колдоно алаары менен аныкталат. Бирок бул жерде да өзүнүн чектөөлөрү бар, анткени чечмелөөлөр бир нече болушу мүмкүн, ал эми тарыхый изилдөөлөрдүн жүрүшү жана чечимдери эч качан аяктабайт.

АЗЫРКЫНЫН ТААСИРИ

Бул бизди түздөн-түз экинчи божомолго алып келет, аны мен макаламдын эң башында жаңылышуу деп аныктадым, тактап айтканда, тарыхты изилдөөдө өткөн мезгил гана далилдүү жана ошол эле маанилүү жана орундуу. Эгерде чечмелөө тарыхтын маанилүү аспектиси болсо, анда ал сөзсүз түрдө тарыхчы өзү жашап жаткан мезгилдеги жагдайлардын таасир тийүүсү шексиз. Тарыхчы – бул биринчиден өз доорунун натыйжасы; анын ой жүгүртүүсүнө, башка адамдар сыяктуу эле, көп учурда коомдук жагдайлар, интеллектуалдык божомолдор жана өз доорунун моралдык умтулуулары таасир этет. Биз үчүн эмнеси маанилүү же маанилүү эмес деген жаман ойлор, божомолдор, инсан менен коомдун ортосундагы маанинин байланышы – жана ушул сыяктуу көптөгөн идеялардын баарысы тарыхчынын ишине өзгөчө түр берет. Баса белгилейли, эгерде тарыхчы өз ишинде чынчыл жана ошондой эле интеллектуалдык жактан талаптуу болсо, анда ал, адамдык мүмкүнчүлүккө жараша, өзүнүн ишинде табылган ашыкча бир жактуулукту жок кылууга аракет кылат. Бирок, биз азыркы учурду өткөн мурас аркылуу кабыл алган болсок, так ошондой эле өткөндү биз азыркы учурдагы тажрыйбабыз менен кабылдайбыз. Ислам тарыхына кайрадан кайрылсак, биздин замандын XIV кылымында жашаган исламдын эң улуу тарыхчысы Ибн Халдундун идеяларын кээ бир аспектилерде карап чыгуу кызыктуу. Цивилизация, анын ою боюнча, топтордун биригүүсүнөн пайда болот, бирок цивилизация орногондон кийин, ал сөзсүз түрдө төмөндөп, начарлап кетет. Ал тарыхтын циклдик (кайра кайталоонуучу) концепциясын колдоочу. Дагы баса белгилеп кетчү нерсе, Ибн Халдун мезгилинде бирдиктүү Ислам империясы баш аламан болуп, ыдырап бараткан. IX-кылымдан баштап жана кийинчирээк империянын ар кайсы аймактарында, булуң бурчтарында өз алдынча көз карандысыз түзүмдөр пайда боло баштаган жана алар Багдаддагы борбордук бийликти алсыраткан. XIII-кылымдагы монголдордун чабуулу мусулмандардын эс тутумунда чоң жаранын тагын калтырган. Ибн Халдун мамлюктук Фараж султандын кызматында туруп, анын түрктөрү жеңилгенине өзү күбө болгон. Ошондуктан, Ибн Халдундун тарыхтын циклдик теориясы көбүрөөк эс тутумга жана ошол кездеги мусулмандарга өтө жакшы таа-

ныш болгон кыйроо жана жеңилүү тажрыйбалары менен шартталган деп болжолдоо акылга сыярлык.

Азыркы мезгилдеги европалык тарыхка кайрылуу анын эмгегинде тарыхчыга убакыттын ошол эле оор таасирин ачык көрсөтөт. Акыркы убакка чейин Англия англиялык тарыхчылардын көңүл борборунда болуп келген. Негизинен англис тарыхчыларынын басымдуу бөлүгүнүн кызыгуусу Европага гана жайылган. Калган дүйнөгө, өзгөчө Азия менен Африкага, ал жердеги окуялар Европадагы окуяларды чагылдырган же алар менен байланышкан даражада гана көңүл бурулган. Империализм доорунун табигый натыйжасы ушундай болду. Анткени, колониялык экспансия мезгилинде Европа дүйнөлүк үстөмдүккө ээ болуу атынан өзүн толуктоо адатына өзгөчө жакын болгон, демек, калган дүйнөнүн өзүнүн өзүнчө тарыхы жок деген жалпы божомол пайда болгон. Натыйжада англис тарыхчылары бул өлкөлөрдү жалпысынан Европанын тиркемелери катары карашкан. Бирок, империянын кулашы менен Азия менен Африканын өздөрүнүн тарыхына, башкача айтканда, Европа сыяктуу эгемендикке жана көз карандысыздыкка ээ болгон бул өлкөлөрдө жашаган элдердин тарыхына кызыгуу арта баштаган. Ошондон улам биз азыр дүйнөлүк тарыхты экспозициясында чынчыл болушса, империянын доорунда өкүм сүргөн дүйнө таанымына чечкиндүү түрдө туура келбеген тарыхчылардын санын ачып жатабыз. Ал эми европалык эмес элдердин тарыхына олуттуу кызыгуу күчөгөндөй.

КЕЛЕЧЕКТИН ЭЛЕСИ

Бул эки эле мисал, тарыхты жазуу ошол доордун шартына кандайча бекем байланганын көрсөткөн. Демек, тарыхый чыгарманын кайсы бир фрагменти бизге тарыхчынын доору жөнүндө да, ал сүрөттөгөн объекттин калыптанышы тууралуу да кеңири маалымат берет. Бирок бул баары эмес. Көпчүлүк адамдардын келечекте пландаган жана ишке ашырууга үмүттөнгөн максаттары бар. Ал эми келечекке болгон көз караш адамдын фантазиясынын маанилүү касиети болуп көрүнөт, жана тарыхчылар, башка адамдардан кем эмес, келечек кандай болушу керектиги жөнүндө өз ойлоруна ээ. Алардын эмне «болушу керек» жана эмне «болушу мүмкүн» деген ойлору болуп жаткан окуяларды түшүнүүлөрүн аныктайт. Ошентип, азыркы тажрыйбага келечекке болгон күтүүлөр кыйыр түрдө таасир этет. Сыягы, топтук тилектештик цивилизациянын өсүшүнө түрткү болду деген идеяны Ибн Халдун өзүнүн уюшкандыгы жана ынтымагы менен өзгөчөлөнгөн уруунун башына келген жеңүүчү Тамерлан менен жолугушусунан шыктандыргандыр. Өткөн, азыркы жана келечек убакыттын өткөөл категориялары жана эч бир адамдык кесиптик иш муну тарых жазгандай ачык-айкын көрсөтө албайт.

ТАРЫХТЫН ПАЙДАСЫ

Эми биз ушул макаланын башында көтөргөн экинчи сурообузга, тактап айтканда, тарыхты изилдөөнүн баалуулугуна кайрылышыбыз керек. Тарыхты изилдөөнүн коомго же улутка кандай пайдасы бар? Бул башка кыла турган иши жоктор үчүн жөн гана интеллектуалдык көнүгүүбү? Баш-

кача айтканда, бул интеллектуалдык эрдикпи же окумуштууга, окурманга пайдасы барбы?

Мен жогоруда тарыхты изилдөө сыяктуу катуу интеллектуалдык тартипте талап кылаарын көрсөтүүгө аракет кылдым. Мунун өзү бул сабактын артыкчылыктарынын бири. Башка гуманитардык илимдер сыяктуу эле тарых да фантазияны өнүктүрүп, так илимдер сыяктуу интеллектти курчутат. Тагыраак айтканда, тарых дагы кеңири мааниде, азыркы жана келечектеги иш-аракеттердин жол көрсөткүчү катары кызмат кылат. Мурунку адамдардын айлана-чөйрөнүн ресурстарын жана алардын руханий энергиясын кантип колдонгонун изилдөө, кыйынчылыктарга каршы туруу жана цивилизацияларды түзүү менен биз учурдагы көйгөйлөрүбүздү чечүүгө, ошондой эле келечекке болгон көз карашыбызды ишке ашырууга пайдалуу маалымат ала алабыз.

Тарыхтын турмуштук, функционалдык мааниси азыркы учурду эч качан өткөндөн бөлөк түшүнүү мүмкүн эместигинен келип чыгат. Бул чындыкты жеке адамдын мисалында көрсөтүү оңой. Адамды өткөндөн обочолонуп элестетүү кыйын. Адамдын жашоосунун ар кандай учурда көз караштары, баалуулуктары жана пикирлери анын өмүр бою тажрыйбаларынын жана тышкы таасирлердин узун тизмегин түзөт. Биз баарыбыз убакыттын өтүшү менен «болуу» процессиндебиз жана бул процессте жашообуздун ар бир этабы кийинкисине таасирин тийгизет. Ошентип, ар бир инсандын өзүнүн өткөнү бар, мындайча айтканда, ага «капсулдалган». Бул адамдардын топторуна да тиешелүү. Ал эми жамаат же улут аны биринчи жараткан жана бүткүл жашоосунда калыптандырган күчтөрдүн жемиши. Биз байланыштырган диндер, институттар жана элдер кандай болуп калганын түшүнүүгө жардам берүү – тарыхтын улуу максаттарынын бири.

АЗЫРКЫНЫН ЧЕГИНЕН АШЫП КЕТҮҮ

Убакыттын өтүшү менен адамдын аң-сезиминин чегин кеңейтүү, тарых сезими, анын аң-сезими, адамдын азыркы учурдун чегинен чыгуу мүмкүнчүлүгүн жогорулатат. Топурактан көтөрүлгөн өткөндү сезүү, учурдун көңүл калууларынан жана өтмө агымдарынан өйдө көтөрүлүү – бул өтө таасирдүү сезим, тажрыйба. Каада-салтты жандуу баамдоо, тарыхтын ар дайым агып турган агымы – адам ар дайым башка адамдар сыяктуу эле, ар дайым кармануу, маанисин жана максатын ишке ашыруу үчүн күрөшүп, умтулат – адам өзүнүн акыл-эсинде чектен чыгууга туура келгенде өзгөчө маанилүү. азыркы учур менен чектелген чектер. Тарых өткөн муундар менен жамааттык сезимди жаратат, жана өткөн адамдар тарых аркылуу жанданышат. Ал ошондой эле азыркы учурга ашыкча берилип кетүүдөн дабаа катары кызмат кылат, бул адамга азыркыга ашыкча көз каранды-

ТАРЫХ ЖАНА ИДЕНТҮҮЛҮК

лыктан арылууга жардам берет. Исмаилизмде имамдын тарыхта калган салтты камтышы дал ушундай сыноого шарт түзөт. Имам өткөндү өз ичине камтуу менен, мындайча айтканда, камтылган тарых катары аракет кылат. Кандайдыр бир мааниде тарых «үйрөнгөн» гана эмес; интеллектуалдык жана моралдык фантазиясын өнүктүрүү аркылуу да «тажрыйба аркылуу билимге ээ» болот.

Акыр-аягы, тарых адамдын өз инсандыгын аңдоодо жана бекемдөөдө өзгөчө роль ойнойт. Адамда оңой таанылуучу индивидуалдык касиетке ээ болушу үчүн ал – бул индивидуалдык, анын инсандыгы – «туруктуулугу» болушу керек. Инсан өзгөрүшү мүмкүн, бирок ал туруктуу бойдон калган белгилүү бир чектерде өзгөрүшү керек. Демек, эс тутум адам инсанынын ажырагыс бөлүгү. Өткөн менен капыстан үзгүлтүккө учураган адам ийгиликсиз болот. Ошо сыяктуу эле коом, адатта, өзүнүн жашоосунун туруктуулугу, үзгүлтүксүздүгү үчүн зарыл негиз катары өзүнүн өткөнүн өзүндө сактайт. Өзгөртүүлөр жана толуктоолор алардын туруктуулугуна, үзгүлтүксүздүгүнө карата гана мааниге ээ. Ушул себептен улам, үзгүлтүксүздүк сезими маанилүү жана тарых бул сезимдин аң-сезимдүү артикуляциясы. Убакыттын өтүшү менен туруктуулуктун элементи өткөөл мезгилде өзгөчө мааниге ээ болот. Тез же түп-тамырынан бери өзгөрүп турган мезгилде, өткөнгө кайрылуу — маанилүү рухий муктаждык. Бул өзгөрүүдөн жабыркаган адамдарга өзгөрүү толкунунун ортосунда кандайдыр бир туруктуулукту бере турган инсандык сезимди берет. Чыгыш Африкадагы исмаилит жамааттары олуттуу өзгөрүү мезгилин баштан кечириүүдө. Колониялык башкаруунун кыйрашы жана эгемендиктин таңы исмаилиттер сыяктуу кээ бир этникалык жана диний топтор үчүн фундаменталдуу адаптацияга муктаждыкты жараткан. Эгерде бул сыноодон ийгиликтүү өтүш керек болсо, биз көбүнчө «интеграция» деп атаган нерсебиз ишке ашса, анда өзүбүздүн инсандыгыбызды билүү эң маанилүү болуп калат. Бир караганда, бул карама-каршылык сыяктуу сезилиши мүмкүн. Интеграция үчүн биз өзүбүз болууну токтотушубуз керекпи? Менин жообум бул мүмкүн эмес. Чыгармачыл катышуу кызыкдар тараптардын өз инсандыгын толук түшүнүшүн талап кылат. (Мисалы,) бири-бирин сүйгөн, же тигил же бул жактан кызматташкан адамдар, бирок алардын ар бири өзүнүн индивидуалдуулугун сактайт.

Коомчулуктун же топтун башка коомчулук же улут менен чыгармачылык өнөктөштүгүнө кириши үчүн алардын иденттүүлүгү да толук ишке ашырылышы керек. Тарыхый өткөндү өздөштүрүү аркылуу өзүн-өзү таануу, өзүн-өзү аңдоо, келечектеги тууралоо жана өзгөртүү үчүн энергияны бошотот. Исмаилийлер үчүн мындай боштондукка чыгаруучу жана жаратман тажрыйбанын зарылдыгы бүгүнкү күндө болуп көрбөгөндөй маанилүү. Бул турмуштук зарыл муктаждыкты канааттандырууда тарых баа жеткис роль ойнойт.

Булак: Esmail Aziz. «Why History?» Africa Ismaili (1970): 20–27.

ТАЛКУУЛОО ҮЧҮН СУРООЛОР:

281

1. Фактылар биздин тарыхый тажрыйбабызды сүрөттөөнүн жана чечмелөөнүн объективдүүлүгүн канчалык деңгээлде чагылдырат?
2. Азиз Исмаил тарыхтын «өткөндөгү фактылар» деген аныктамасы бизге тарыхтын эмне экенин туура түшүндүрө албасын далилдөөгө аракет кылууда. Ал тарыхтын аныктамасына кошумча катары эмне ни сунуштайт жана ага кошуласызбы?
3. Макалада исламдын жайылышынын ийгилиги кандайча түшүндүрүлөт жана эмне үчүн автор муну тарых эмне экенин түшүнүүнүн жолдорунун бири катары караган?
4. Тарыхый окуяларды чечмелөөгө, макаланын авторунун көз карашы боюнча, кандай факторлор таасир этет?
5. Тарыхчылар тарыхый фактыларды тандап алууда жана аларды чечмелөөдө өз доорунун коомдук шарттарынан канчалык эркин болушат?
6. Тарыхчылардын «келечек кандай болушу керек» деген ойлору анын тарыхый фактыларды чечмелөөсүнө канчалык деңгээлде таасирин тийгизет?
7. Көрүнүктүү ислам тарыхчысы Ибн Халдундун циклдик концепциясынын пайда болушу анын бир кездеги улуу ислам цивилизациясынын кулашы жана жеңилүүсү боюнча тажрыйбасын эстеп калуудан канчалык көз каранды болгон?
8. Иденттүүлүктүн калыптанышына эмне көбүрөөк таасир этет: тарыхбы же азыркы заманбы?

ЦИВИЛИЗАЦИЯЛЫК ШОУ.

Питер Боэль, фламандык суретчү (1626 – 1674). Натюрморт, искусство музейи. Лилль, Голландия

ЖАН-ЖАК РУССО. ИЛИМ ЖАНА ИСКУССТВО ЖӨНҮНДӨ ОЙ-ЖҮГҮРТҮҮЛӨР

Жан-Жак Руссо (1712-1778) Женевада (Швейцария) туулган. Кичинекей кезинде ата-энесиз калып, ээнбаш өсүп, бактысыз балалыгын өткөргөн. Жаш философ сынчыл ой жүгүрткөн, башкалардын акылын уга бербеген мүнөзгө ээ инсан болгондуктан үй-бүлөсү менен көп кыйынчылыктарга туш болгон. Акылына таянган жаш философ өз жолун таап жашоо үчүн 16 жашында үйдөн чыгып кеткен. Анын саясий көз карашын камтыган «Коомдук келишим жөнүндө» (1762) жана «Эмил» (1762) деген трактаттары тарбия жөнүндөгү анын эң белгилүү эмгектери болуп саналат.

Бийликтегилер Руссонун чыгармаларына тыюу салууга аракет кылганына карабастан, анын идеялары Француз революциясы учурунда жана андан кийинки мезгилдерде да зор таасирге ээ болгон. Бирок, алар биринчи жолу Руссо жөнүндө анын «Илим жана искусство жөнүндө ой-жүгүртүүлөр» (1750) эмгегинен таанып башташкан. Руссо илим жана искусствого умтулуу жалкоолукка жана жалгыздыкка апкелет, ал эми саясий теңсиздик элди бөлүнүүгө алыпкелет деп ырастайт. Руссо үчүн жакшылык жана эркиндик болуп асыл наадандык эсептелет. Руссо көз карандысыз, эркин ой жүгүрткөн ойчул инсан. Ал салттуу ой жүгүрткөн окумуштуулар менен талашып-тартышып, өз доорунун бийликтери менен да көп кагылышкан.

АЛГЫ СӨЗ

Бул адамдар арасында ар кандай талаш-тартыштарды туудуруп келген улуу жана кызык суроолордун бири. Бул ой жүгүртүүнүн предмети болуп адабияттын бардык түрлөрүнө кирип кеткен, алардан академиялык программалар дайыма эле эркин боло бербеген метафизикалык кылдаттыктар эмес: жок, биз адамзаттын бактысы көз каранды болгон чындыктардын бири жөнүндө айтып жатабыз.

Мен бул жерде коргогонго батынган көз караштарым үчүн кечирилбей турганын алдын ала билем. Азыр суктанган нерселердин баарына ачык эле кол салып, мен жалпы айыптоолорду гана күтө алам жана бир нече тандалган акылмандардын мага билдирген ыраазычылыктарына негиздеп, мен коомчулуктун жактыруусуна ээ болдум деп айта албайм. Бирок мен эчак эле чечим кабыл алгам: мен тамшакөй жана модакөй адамдарга жагынганды каалабайм. Мезгилдин, өлкөсүнүн, коомунун пикирине кулдук менен баш ийгендер ар дайым болот. Католик Лигасынын убагында эркин ойчул жана философ болууга аракет кылган адам, балким, фанат болуп калмак. Өз мезгилинен озгусу келген адам мындай окурмандарга эч качан жазбашы керек.

Дагы бир акыркы эскертүү. Мага берилген сый-урмат менен эсептешпей, бул ойду сынакка жибергенден кийин кайра иштеп чыгып, кеңейтип, кандайдыр бир мааниде башка чыгармага айлангандай кылып өзгөрткөм. Эми мен аны сыйлыкка татыктуу болгон формада кайра калыбына келтирүүгө өзүмдү милдеттүүмүн деп эсептейм; ошондуктан мен кээ бир эскертүүлөрдү гана кошуп, дагы эки нерсени гана кошумча калтырдым.

Академияга гана жакпай калбаса, аны окурмандар оной эле тааныйт. Адилеттүүлүк, урматтоо жана ыраазычылык сезиминен улам мен бул эскертүүнү берүүгө милдеттүүмүн.

КЕП КЫЛУУ

*«Биз, чынчыл адамдар, сырткы көрүнүштөргө алданабыз!»
(Гораций, поэзия искусствосу, 25 ыр)*

Илим жана искусствонун кайра жаралышы адеп-ахлактын оңолушуна салым коштубу же алардын бузулушуна себеп болдубу? Бул жерде те-риштирүү керек болгон маселе – дал ушул суроо болуп саналат. Аны карап жатканда мен кандай көз карашка ээ болушум керек? Ага, өзүн сыйлаган ак ниет мырзалар чынчыл адам карагандай карайбы?

Менин оюмча, менин айтайын дегениме макул болуу – эртен мени сурай турган сот үчүн кыйын болот. Европанын эң илимдүү коомдорунун биринин алдында илимди айыптоого, атактуу академияда сабатсыздыкты мактап, чыныгы илимпоздордун окуусуна жек көрүү менен мамиле кылууну туура көрүп, кантип унчукпай коюуга болот? Мен бул карама-каршылыктарды алдын ала билчүмүн, бирок алар мени чочута алган жок, анткени мен өзүмчө: «Мен илимге шек келтирген жокмун, бирок билимдүү окумуштуулардын чындыгынан да жогору турган илимди баалап, анын артыкчылыктарын жакшы адамдардын алдында коргоп жатам. Мен эмнеден коркушум керек? Мени угуп жаткан жыйындагы адамдарданбы? Бул – сүйлөп жаткан чечен адамдын кызуу сезимдерине эмес, сүйлөп жаткан сөздөрүнүн туура же туура эмес айтылып жатканына гана тиешеси бар. Адилет өкүмдарлар күмөндүү талаш-тартыштарда өздөрүн айыптоодон эч качан тартынышкан эмес жана адилеттүүлүк үчүн, чынчыл, билимдүү адамдардын адилет мамилесинен өткөн пайдалуу нерсе жок экенин алар билишет.

Бул маселеде мени шыктандырган дагы бир жүйөлүү нерсе бар: натыйжасы кандай болбосун, мен өзүмдүн чындыгымды күчүмдүн жетишинче коргоп, алкыш угууга умтулам, анткени ал менин жүрөгүмдүн түпкүрүнөң сызылып чыккан нерсе.

БИРИНЧИ БӨЛҮК

Адам өзүнүн акыл-эсинин нуру менен караңгылыкты жарык кылып, өз аракети менен айланга куурчап турган табияттын кучагынан суурулуп чыккан сулуу жана ажайып көрүнүш болуп саналат. Ал күн нурунун ылдамдыгы менен ааламды аралап учкан рухун асмандан да кенен жана терең өз дүйнөсүн карай багыттап, өз табиятын, милдетин жана миссиясын таанып-билүүгө умтулат. Ушунун баары алдыда көзү өткөн муундар тарабынан ишке ашырылып келди.

Бир нече кылым мурун, Европа алгачкы варварчылык коомуна кайра кабылган. Азыр билимдүү болгон дүйнөнүн бул бөлүгүнүн элдери, ал кезде наадандыктан да жаман абалда болушкан. Наадандыктан да жек көрүндү болгон жалган илим чыныгы илимдин атын жамынып, өтө алгыс тоскоолдуктар аркылуу анын кайтып келишин шарттаган. Адамдардын акыл-эсин калыбына келтирүү үчүн революция керек болчу жана ал акыры күтүлбөгөн жактан келди. Аны биздин арабызда, жазуунун кас душманы болгон келесоо мусулман кайра жаныртты.

Константи́ндин тактысы кулагандан кийин, байыркы грек маданиятынын көп мурастары Италияга алынып келинген, ошол баалуу мурастар өз кезегинде Францияны байыткан. Жазуу көп өтпөй эле илимдер менен коштолду: ой жүгүртүү искусствосу жазуу искусствосуна кошулду, бул өткөөл мезгил кызыктай көрүнгөнү менен баалуу. Андан кийин **музаларга** кызмат кылуу негизги артыкчылыкка ээ болду, анткени, алардын таасири астында адамдар бири-бирине жагынууга умтулуп, мамилелерди жакшырткан жана баарына жаккан мыкты чыгармалар жарала баштады.

Дене сыяктуу эле рухтун да муктаждыктары бар. Дене муктаждыктары коомдун негизи болуп саналат, ал эми рухий муктаждыктар аны кооздоп турат. Өкмөт жана мыйзамдар коомдук коопсуздукту жана мекендештердин жыргалчылыгын коргосо, илим, адабият жана искусство – азыраак деспоттук, бирок, балким, андан да күчтүүрөөк – гүлдөрдүн таажылары менен адамдарды кармап турган темир чынжырларга ороп, алардагы табигый эркин болуу сезимин өчүрөт. Ал акыры төрөлгөндөн тартып өзүнүн кулчулугун сүйгөн цивилдүү элдерди жаратат. Зарылчылык тактыларды тургузду, ал эми илим менен искусство ал тактыларды бекемдеп орнотту. Ошондуктан, бул дүйнөнүн күчтүүлөрү, таланттарды сүйгүлө жана алардын ээлерине колдоо көрсөткүлө!

Цивилизациялуу элдер, аларды баалап-барктагыла! Бактылуу кулдар, силер өзүңөрдүн бири-биринерге жасаган сыпайы мамилеңер, жумшак мүнөзүңөр жана адептүү жүрүм-турумуңар менен аларга милдеттүүсүңөр. Алар адамдар өз ара баарлашуу үчүн шарт түзүп, бир сөз менен айтканда, силерде жок асыл сапаттардын бардык сырткы белгилерин пайда кылышкан.

Мындай сылыктык ошончолук азыраак көрсөтүлсө, ошончолук жагымдуу, көрктүү. Афина менен Рим өздөрүнүн атак-даңктуу жана нурга бөлөнгөн доорунда башкалардан ушундай баарын эске алган сылык мамилелери жана өзгөчөлүктөрү менен айырмаланып турушкан. Андан таасир алган биздин элдер эми башка бардык доорлордон жана элдерден озуп кетери шексиз. Педанттык тондон таза, алыс, табигый жана ошол эле учурда төвтондук оройлукка жана италиялык сезимдерге да этияттык менен мамиле кылган, жакшы билим алып, светтик жашоо менен жашаган тарбиянын жемиши ушундай.

Сырткы келбет ар дайым рухий маанайдын чагылышы болуп, адептүүлүк тубаса касиетке айланып, акылман сөздөрүбүз биз үчүн эреже катары кызмат кылса, акыры, чыныгы философия философтон ажырагыс болсо, арабызда жашоо кандай жакшы болмок! Бирок, мынчалык көп жакшылыктар бир эле учурда чогу кездешпейт жана эч качан жакшылык ушундай кооз кийимчен көрүнүштө жүрбөйт.

Кийимдин көркү жана жарашыгы – адамдын байлыгын жана табитин айгинелейт, ал эми ден соолугу чың жана күчтүү адам башка белгилер менен таанылат. Анын күчү сарай кызматчысынын алтын менен саймаланган

Константин
(272-337) – Рим
императору

Муза –
байыркы грек
мифологиясындагы
поэзия, музыка,
искусствону колдоочу
кудай

кийимдеринин астында эмес, жер иштеткен дыйкандын орой кийиминин астында жашырынып жүрөт. Руху күчтүү жана эрки бекем адамга жасанып жана жасалма жүргөн жат. Жакшы адам – жылаңач күрөшкөндү жакшы көргөн балбан, ал күч-кубаттын көрүнүшүнө тоскоол болгон ошондой жасалгаларды жаман көрөт, анткени, ал кийимдердин көбү кандайдыр бир кемчиликти жашыруу үчүн гана ойлоп табылган нерселер.

Искусство кулк-мүнөзүбүздү жылмалап, сүйкүмдүү тил менен сүйлөөгө үйрөткөн мезгилге чейин биздин жүрүм-турумубуз одоно, бирок табигый эле. Ошондуктан, бир караганда эле жүрүм-турумубуздан кулк-мүнөздүн айырмачылыктары көрүнүп турчу. Адамдын табияты түпкүлүгүндө азыркыдан деле жакшы эмес болчу, бирок адамдар бири-бирин жеңил, оңой түшүнүшкөн, мына ошол, азыр биз артыкчылыгын жана баалуулугун сезбей калган нерселер адамдарды көп жамандыктан сактап калган.

Азыр бири-бирибизге жагуу үчүн жасаган сыпайы, жумшак мамилелер кандайдыр бир жасалма эрежелерге окшошуп, адеп-ахлакыбызда монотондуу адепсиздик, ыймансыздык жана алдамчылык өкүм сүрүп, бардык акыл-эс бир калыпка салынгандай сезилет. Сылыктык чексиз талаптарды коёт, адептүүлүк ар кандай буйруктарды чыгарат. Адамдар ар дайым өз акылына эмес, салтка баш ийишет жана алар чындыгында кандай болсо, ошондой көрүнүүгө батына алышпайт. Коом деп аталган өзүнчө үйүрдү түзгөн адамдар ушундай түбөлүктүү мажбурлоого моюн сунуп, башка бир күчтүүрөөк себептер тоскоол болбосо, окшош шарттарда жашап, окшош эле аракеттерди жасашат. Ошондуктан, сиз эч качан ким менен мамиле кылып жатканыңызды так билбейсиз жана бири-бириңизди таанып-билүү үчүн негизги окуяларды, башкача айтканда, кеч болуп калса да убакытты күтүшүңүз керек, анткени бул окуялар үчүн ал сиздин досуңуздун ким экенин билүү үчүн маанилүү.

Мындай ишенбестикти кандай жамандыктар коштоп жүрөт! Чын ыкластуу достук, чыныгы сый-урмат, адамдардын бири-бирине болгон ишеними жок; сылык-сыпаалыктын окшош, монотондуу бузуку маскасынын астында биздин мактанган доордун коомунун маданий мамилесине милдеттүү болгон бул сылык-сыпаалыктын астында катылган канча шектенүүлөр, коркуулар, ишенбөөчүлүктөр, кайдыгерликтер, арам ниеттик, жек көрүү жана чыккынчылыктар жашырынып жатат. Жараткандын атын эл жөн айтпай, назик кулактарыбыз тынчсызданбай тургандай кылып жамандашат. Алар өздөрүнүн жакшы жактары менен мактангандын ордуна башкалардын эмгегинен кемчилик издеп, басынтканды туура көрүшөт. Алар душманына орой тил тийгизбестен, аны өтө этият, чебердик менен жамандашат. Улут аралык кастык токтойт, бирок мекенге болгон сүйүү да жоголот. Жиксиздиктин ордуна коркунучтуу **пирронизм** келет. Кээ бир аша чапкан жамандыктар куулуп, маркировкаланат, ал эми кээ бирлери жакшылыктын атын жамынып, чыныгы жүзүн өзгөртүп, кооздойт. Сен аларга ээ болушуң керек, же аларга ээ болгондой көрүнүшүн керек. Ким кааласа, биздин замандын даанышмандарынын сабырдуулугун ким мактай берсин, бирок менин оюмча, алар ага толук татыктуу эмес.

Биз ээ болгон адеп-ахлак тазалыгы ушундай; биз татыктуу адамдар болуп калдык, ал үчүн адабиятка, илимге жана искусствого ыраазылык билдиришибиз керек: анткени, алар бул пайдалуу ишке зор салым кошушту. Мен бир гана ойду кошумчалайын: эгер кайсы бир алыскы өлкөнүн жараны биз жөнүндө түшүнүк алгысы келсе, анда биздин илимибиздин абалы,

Пирронизм –

бардык нерсеге шектүү болгон мамиле; Элидадан чыккан Пиррон аттуу байыркы грек философу (360 – 270) негиздеген скептиктердин философиялык мектеби.

өнөрүбүздүн өнүккөндүгү, каада-салттарыбыздын жакшылыгы, жүрүм-турумубуздун адептүүлүгү, биздин сүйлөгөн сөздөрүбүздүн сылыктыгы, ар кандай курактагы жана шарттагы адамдардын сылык-сыпаа мамилелери, биздин кайрымдуулугубуз жана ызы-чуулуу тынымсыз мелдештердин көрүнүштөрү – сыягы, эртеден-кечке чейин адамдар бири-бирине кандай кызмат кылуу жөнүндө камкордук көрүп жатышкандай сезилет. Чындыгында, чет элдик жаран биздин адеп-ахлакка түздөн-түз карама-каршы пикир жаратмак.

Натыйжа жок жерде себептерди издөөнүн кажети жок, бирок бул жерде ар бир нерсенин кесепети ачык көрүнүп турат – ал адеп-ахлактын бузулушу. Илим менен искусство өнүккөн сайын биздин жан дүйнөбүз бузулду. Балким, бул биздин доорго гана мүнөздүү бактысыздык деп айтышар? Жок, урматтуу мырзалар, бул жамандык биздин курулай кызыкчылыктан келип чыккан дүйнөбүздөй эле эски. Океандагы суунун агымы жана анын тартылышы түнкү жарыктын кыймылына кандай көз каранды болсо, биздин жүрүм-турум эрежелерибиз илим менен искусствонун прогрессине андан да катуу көз каранды. Бирок, илим менен искусство өнүгүп, асманыбызды канчалык жарык болгон сайын, ошончолук жакшылык азайып, бул көрүнүш бардык убакта, бардык өлкөлөрдө ушундай болору байкалууда.

Ааламдын биринчи мектеби болгон атактуу Мисир өлкөсүн карагыла, булутсуз асман астында жайылып, жагымдуу климатка ээ болгон бул аймактан бир убакта дүйнөнү багындыруу үчүн **Сезострис** деген чыккан. Философия жана көркөм искусство жаралып, өнүккөн бул өлкөнү көп өтпөй **Камбиз**, андан соң гректер, римдиктер, арабдар, акыры аягында түрктөр басып алышкан.

Бир жолу Троя согушунда, экинчи жолу өз мекенинде Азияны эки жолу жеңген баатырлар жашаган Грецияны карагыла. Жаңы жаралып жаткан жазуу бул өлкөнүн тургундарынын жүрөгүнө али бузукулукту алып келе элек; бирок жазуунун артынан көп өтпөй искусствонун өнүгүшү – адеп-ахлактын бузулушуна апкелди. македониялык моюнтурук, ар дайым билимдүү, илимдүү кулчулуктан башы көтөрүлбөгөн Грециян эми, мындан ары өз кожоюндарын гана өзгөртүп отурду. Байлык жана искусство менен жашаган коомго Демосфендин чечендик өнөрү да жаңы күч бере алган эмес.

Малчы түптөп, дыйкандар даңазалаган Рим **Энний** менен **Теренцийдин** доорунда жандана баштайт. Бирок **Овидий**, **Катулла**, **Марциала** жана көптөгөн уятсыз авторлордон кийин (алардын ысымдарын атоонун өзү эле уят) жакшылыктардын храмы болгон Рим – кылмыштардын аренасына, элдердин абийирсиздигинин жана варварлардын оюн аянтчасына айланды.

Акыры, канчалаган элди кул кылган дүйнөнүн бул борбору өзү да кулчулукка түшүп, анан бир жаранынын мыйзам чыгаруучу катары таанылган күнүнүн алдында жок болот.

ЛАЙОНЕЛ РОЙЕР. ВЕРЦИНГЕТОРИК КУРАЛЫН ЦЕЗАРДЫН БУТ АЛДЫНА ТАШТАГАН КЕЗИ (1899).

Цезардын чабуулу астында варварлардын капитуляциясы. Варварларды илимге жана искусствого болгон умтулуусу менен али алсырабаган жаш римдик улут басып алган.

Сезострис –

Байыркы Египеттин фараону

Камбиз –

Персиядагы Ахеменид династиясынын падышасы

Энний

(239-169 б. з. ч.) – Байыркы Римдик акын

Теренций

(каза болгон 159-ж. б.з.ч.) – Байыркы Римдик комедиограф

Овидий

(43-18 б.з.ч.)- Байыркы Римдик акын

Катулл Гай Валерий

(болжол менен б.з.ч. 87-54-к.) – Байыркы Рим акыны

Марциал

(40-104 б. з. ч.) – Байыркы Рим акыны

Илим менен искусствонун үйүнө айланган, варварчылыктын эмес, акылмандыктын айынан Европадан куулуп чыккан, өзүнүн жайгашкан жери боюнча дүйнөлүк метрополияга айлана турган Чыгыш империянын мегаполиси тууралуу эмне айта алам? Эң уятсыз бузукулуктар, жийиркеничтүү чыккынчылыктар, киши өлтүрүүлөр жана ууландыруулар, эң коркунучтуу мыкаачылыктар – мына ушунун баары Константинополдун тарыхы, биздин доорубузду атак-данкка бөлөгөн агартуунун таза булагы. Бирок, эмне үчүн биздин көз алдыбызда турган чындыкты тастыктоо үчүн далилди алыскы доорлорду издөө керек? Азияда окууну урматтаган жана адам билимине жараша мамлекеттик жогорку кызматтарга көтөрүлгөн бир чоң өлкө бар. Эгер илим адеп-ахлакты тазаласа, ата журт үчүн кан төгүүгө үйрөтсө, кайраттуулукту чыңдаса, Кытай элдери акылман, эркин жана жеңилбес болушу керек эле. Эгерде аларды бузукулук башкарбаса, алардын арасында кылмыш кеңири таралбаса, эгерде министрлердин билими, мыйзамдардагы ойдон чыгарылган жасалма акылдар, империянын көп сандаган эли аз сандагы сабатсыз жана орой татарлардын басып алуусунан коргой албаса, анда окумуштуулардын эмне кереги бар эле? Ал аалымдарга кандай эмгектери үчүн сый-урмат көрсөтүлөт? Же эмне, бул өлкөдө кулдар жана бузуку адамдар көп жашаганы үчүн алар ошондой сый-урматка ээби?

Куру билимге кумарланбай, өз жакшылыктары менен өз бактысын түзүп, башка элдерге үлгү болуп калган айрым бир элдердин адеп-ахлакын жана жашоосун башкалардыкынына салыштырып көрөлү. Мисалы, байыркы перстер, бизден илимдерди үйрөнгөндөй, алардан башка элдер жакшылык жасоону үйрөнүшкөн кереметтүү эл. Перстер Азияны оңой эле багындырып, теңдешсиз институттары менен атагы чыккан жана алардын тарыхын башка элдер философиялык роман катары кабыл алышкан. Мына ушундай улуу элдердин бири – **скифтер**, алар жөнүндө да мактаган маалыматтар бизге чейин жеткен. Билимдүү, бай, жыргап жашаган элдин кылган кылмыштарын, карасанатайлыктарын изилдөөдөн чарчаган жазуучу немистердин жөнөкөйлүгүн, бейкүнөөлүгүн, дагы көптөгөн жакшы жактарын жеңил, шыктануу менен сүрөттөп жазат. Жакырчылыктын жана жапайылыктын доорунда Рим да ушундай болгон. Ошентип, акыры, тагдырдын ар кандай оош-кыйыштары сындыра албаган кайраттуулугу, жаман үлгүлөргө таасирленбеген жүрүм-туруму менен даңкталган өнөрсүз эл биздин доорго чейин жетти.

Бул элдердин акылсыздыгы философиядан көрө башка окууларга артыкчылык берүүгө мажбур кылган эмес. Алар башка өлкөлөрдө бекерчилердин жашоосу жамандык жана жакшылык жөнүндө талаш-тартыштар менен өтөөрүн, текебер кептер, өздөрүн башкалардан көтөрө мактап, бөлөк элдерге варвар деген жалпы жек көрүндү наам ыйгарарын билишкен, ага кулактары да көнүп калышкан, бирок алар отурукташкан элдерди эки жүздүүлүккө үйрөткөн ошондой каада-салттарын жана алардын билимдерин жек көрүшкөн.

А чынында, бир кездерде өз жарандарынын бактылуу сабатсыздыгы менен эле эмес, мыйзамдарынын да даанышмандыгы менен даңкталган Грецияда пайда болгон мамлекетти кантип унутабыз? Ал республикада адамдарга караганда жарым кудайлар көбүрөөк жашашкандай көрүнчү, анткени, алардын баары адамдык сапаты боюнча өтө жогору жандар эле?

Оо, **Спарта** – түбөлүгү жок тукумсуз окуунун өлкөсү! Тиран башчылар улуу акындын чыгармаларын жыйнап, Афинага искусство менен кошо

скифтер –

Дунайдан Кытайга чейинки аймакты мекендеген уруулар (б. з. ч. VII-IV к.)

Спарта

(башка аты Лакедемон)
– Байыркы Грециядагы шаар, Лакониянын борбору

бузукулуктар кирип жайгашып, жашап жатканда, сен өзүңдүн искусство жана сүрөтчүлөрдүн, илим жана илимпоздордун коргонунан аларды кубалап чыккансың!

Бул айырмачылык кийинчерээк айкын болду. Афина – сылык-сыпаалыктын жана жакшы табиттин мекени, ал чечендердин жана философтордун өлкөсүнө айланган: ал жердеги жарашыктуу курулган имараттарга көркөм сөздүн гүлдөрү шайкеш келип, эң чебер усталардын колунан бүткөн мрамор менен кенеп бардык жерде көрүнүп турган. Бардык бузулган доорлордо үлгү болгон бул укмуш чыгармалар дал ушул Афинадан чыккан. Лакедемония мыкты сүрөттөрдү азыраак тартуулады. Башка элдер ал жерде жакшы адамдар төрөлөт деп айтышкан, анткени, бул өлкөнүн абасы башка дешкен. Бизге ал доорлордон баатырдык эрдиктер жөнүндөгү уламыштар гана жеткен. Бирок, андай эстеликтердин баасы да, Афинадан бизге мурас катары калган мрамор айкелдерден кем беле?

Ырас, кээ бир даанышмандар жалпы агымга моюн сунбай, Музалар жашаган жерде да жамандыктан сактанышкан. Эми ошол доордун эң көрүнүктүү жана бактысыз илимпоздору жана өнөрпоздору жөнүндөгү даанышмандардын өкүмүн уккула.

«Мен акындарды изилдеп көрдүм, – деди ал, – мен аларга таланты менен өзүн да, башкаларды да алдаган адамдар катары карайм, алар өздөрүн даанышмандай көрсөтүп, акылманбыз деп эсептешет, бирок чындыгында андай эмес.

Акындардан, — деп улантты Сократ сөзүн, — мен сүрөтчүлөргө өттүм. Мен искусствону башкаларга караганда аз билчүмүн, бирок, чын эле сүрөтчүлөрдүн керемет сырлары бар экенине менден өткөн эч ким ынанган эмес. Алар акындардан кем калышпаганын байкадым, экөөнө тең бирдей карасанатайлык мүнөздүү: алардын эң чебери өз тармагында жаркырап тургандыктан, алар да өздөрүн элдин акылмандары деп эсептешет. Алардын дал ушундай – өздөрү тууралу кеңири түшүнүктөрү – мага алардын кадыр-баркын биротоло төмөндөтүп койду. Ошондуктан, оракул катары, өзүмө өзүм: «мен ким болгум келет», «мен киммин,» же «алар кимдер», алар эмнени үйрөнүшүп, же эмнени билишкенин билбейм? А мен «эч нерсе билбейм» деп, өзүмө да, Кудайга да жооп бердим: «Мен өзүм кандай болсом, ошондой бойдон калгым келет».

Эмненин чын, жакшы жана сулуу экенин софисттер да, акындар да, ораторлор менен сүрөтчүлөр да, мен да, эч кимибиз билбейбиз. Бирок биздин ортобузда бир топ айырма бар, ал – адамдардын баары эч нерсе билбесе да, өздөрүн илимдүү деп эсептешкенинде. Ал эми мен эч нерсе билбесем да, жок дегенде күмөн санабайм. Ошентип, илимдин мага таанылган бардык артыкчылыгы мен эч нерсе билбестигимди так билгендигиме гана жардам берет.

Адамдардын эң акылманы, кудайлардын аныктамасы боюнча, афиналыктардын эң илимдүүсү, бүткүл Греция тааныган **Сократ**, наадандыкты

Сократ

(470-399 б. з. ч.) –
Афинадагы байыркы грек философу

Катон Ага

(234-149 б. з. ч.) – байыркы Римдик саясатчы, жазуучу

НАТЮРМОРТ.

Питер Клас (1597-1661).
Сүрөт Голландиянын Лил
шаарында жайгашкан

Эпикур

(341-270 б. з. ч.) – байыркы
грек философу

Зенон

(334 – 263-ж. болжол
менен б.з.ч.) – байыркы
грек философу,
Афинадагы стоик
мектебинин негиздөөчүсү

Аркесилай

(316-241 б. з. ч.) – байыркы
грек философу

Фабриций

(313 – кийин 275-ж. б. з. ч.)
– Рим колбашчысы

Карфаген –

биздин заманга чейинки
IX-кылымда негизделген,
азыркы Ливандын
аймагында жайгашкан
шаар-мамлекет

Людовик XII

(Луи XII) (1462-1515) –
Франциянын королу

Генрих IV

(1553-1610) – 1589-жылдан
француз королу,
Бурбон династиясынын
биринчиси.

ушинтип даңазалайт! Эгерде ал биздин доордо тирилип келсе, анда биздин илимпоздорубуз, артисттерибиз балким, аны оюнан кайтууга мажбурлашмак деп ойлойм? Жок, урматтуу мырзалар: бул эң адилеттүү адам биздин куру илимибизди жек көрө берет жана ар тараптан бомбаланып, үйүлүп жаткан китептердин дөбөлөрүн көбөйтүүгө эч кандай аракет кылмак эмес. Тескерисинче, – өзү айткандай, – элди өстүрүү үчүн таштап кетмек. Анын шакирттери жана биздин урпактар алардын ак ниет турмушунун үлгүсү гана. Элди ушинтип агартуу керек.

Адегенде Афинада Сократ, андан кийин Римде **Ага Катон** изгиликти азгырып, өз мекендештеринин кайраттуулугун алсыраткан амалкөй жана куу гректерди ашкерелеген.

Бирок илим, искусство жана диалектика үстөмдүк кылды: Римге философтор жана чечендер толуп, ал жерде аскердик тартипке көңүл бурулбай, айыл чарбасы баркталып, жалган окууларга таасирленип, адамдар ата-мекенди да унутушкан. Эркиндик, өзүмчүлдүк, мыйзамдарга баш ийүү деген сыяктуу ыйык сөздөр **Эпикур, Зенон, Аркесилай** деген ысымдар менен алмаштырылган. Философтор өздөрү да: арабызда илимпоздор пайда болгондон баштап, жакшы адамдар да жок болуп кетти» деп айтышкан. Ошол убакка чейин римдиктер жакшы жүрүм-турум эрежелерин сактап келишсе, эми аны изилдей баштаганда баары жок болуп кеткен.

Оо, улуу **Фабриций!** Римдин бардык жеңиштерине караганда, сенин ысымың менен даңкталып, сакталып калган Римдин баасы жогору. Эгер сен элди кайрадан жашоого үндөп, жакшылыкка чакырсаң эмне деп айтар элең? А балким: «Кудайлар, – деп айтаар элең, – жөнөкөй саман кепелерге эмне болду? Римдиктердин жөнөкөйлүгүн кандай каргашалуу жыргал менен алмаштырды? Чет тил деген эмне? Эркелеткен эмне деген бузуку морал? Бул скульптуралар, сүрөттөр, имараттар эмнени билдирет? Жиндилер! Эмне кылгансыңар шаарды? Элдерди башкарган мырзалар, силер жеңилген элдердин кулу болуп калыпсынар! Силерди кызыл байлар башкарып жатат! Силер эмне, архитекторлорду, сүрөтчүлөрдү, скульпторлорду, буфондорду байытуу үчүн Греция менен Азия аймактарында кан төктүңүз беле? **Карфагендин** урандылары флейтачылардын олжосу болуп калды! Римдиктер, бул амфитеатрларды тез талкалап, мрамор скульптураларды кулатып, сүрөттөрдү өрттөгүлө! Сени кул кылган кулдарды кууп чыгар, анткени алардын каргашалуу илими сени бузуп салды. Мейли, башка элдер пайдасыз таланттары менен атагын чыгара берсин: Рим баалай турган, татыктуу жалгыз талант — ал дүйнөнү багындыра билүү жана өз бийлигин орнотуу. Киней өз убагында биздин сенатты падышалардын жыйыны деп түшүнгөн убакта, ал алардын курулай жыргалчылыгын, таң калычтуу ырайымын эске алган эмес. Ал жерде анча-мынча адамдарды сыйкырлаган жана чын ынтаасы менен изилдеп жаткан куру сөздөрдү уккан жок. Бирок Киней ошончолук эмне керемет көрдү? Эй жарандар! Анын алдында сенин байлыгың да, бардык өнөрүң да сага бере албаган, дүйнөдөгү эң сонун көрүнүш: Римди жана ааламды башкарууга татыктуу эки жүз жакшы адамдын чогулушу болгон.

Бирок, келгиле, мейкиндик жана убакыт аркылуу алдыга карай умтулалы, өлкөлөрүбүздө жана биздин көз алдыбызда эмне болуп жатканын көрөлү... Же болбосо, биздин сезимталдыкты бузчу жаман сүрөттөрдү четке кагып, жөн гана атын өзгөртүү менен өзүбүздү ошол эле нерсени кайталоо түшүгүнөн куткаралы..

Мен Фабрицийдин көлөкөсүн бекеринен чакырган жокмун: мен бул улуу инсанды айтууга мажбурлаганымдын баарын **Людвик XII** же **Генрих IV**түн оозу менен кантип айтат элем? Эгер Сократ биздин заманда жашаган болсо, анда ал уу ичмек эмес, бирок ал өлүмдөн жүз эсе жаман жек көрүүнүн, кемсинтүүнүн жана шылдыңдын ачуу ширээсин ичмек.

Мына ушундай жыргалчылык, бузукулук жана кулчулук ар дайым бизди түбөлүк акылмандык кыйраткан бактылуу наадандыктан алып чыгууга себеп болгон текебер каалоолорубуздун жазасы болуп калды. Ал бизден бардык жолдорду жашырган калың парда бизге сыяктуу куру изилдөөгө умтулуп, далбастап жатканыбызды көрсөтсө керек. Бирок, анын биз колдоно турган, жок эле дегенде, жазасыз калтырган бир сабагы барбы? Элдер! Эне баласынын колунан коркунучтуу куралды жулуп алгандай, табият сени илимден алыстаткысы келгенин бил. Анын сенден жашырган сырларынын баары ал сени сактаган жамандык жана үйрөнүүнүн кыйынчылыгы анын эң чоң пайдаларынын бири. Адамдар бузулду, бирок алар илимпоз болуп төрөлүшсө, анда андан да жаман болмок.

Бул талдоолор адамзат үчүн кандай гана кемсинтүү! Биздин намысыбыз азыркыдай жабыркабаса керек! Кантип! Эмне, чынчылдык – наадандыктын кызыбы? Илим менен жакшылык бири-бирине шайкеш келбейби? Мындай терс пикирлерден кандай жыйынтык чыгарууга болот? Бирок бул көрүнгөн карама-каршылыктарды бириктирүү үчүн, көзүбүз көрбөй калган жана биз адамдык акылыбызга сыйбай койгон ошол текебер ысымдардын убаракерчилигин жана маанисиздигин кылдаттык менен карап чыгуу жетиштүү болор эле.

Илимдер менен искусствону өркүндөшү эмнелерге алып келерин карап көрөлү жана эч тартынбастан, тарыхый тыянактарга алып келген биздин ой жүгүртүүлөрүбүздү жана анын позицияларын тааныйлы.

ЭКИНЧИ БӨЛҮМ

Египеттен Грецияга өткөн байыркы бир салт бар, ал боюнча, илимди адамзаттын тынчтыгын бузууну каалаган кудайлардын бири ойлоп тапкан. Мисирликтер өздөрү арасында жашашкан илимдер жөнүндө кандай пикирде болушкан? Алар илимдердин келип чыгышы тууралуу ар кандай пикирди айтышкан. Бүткүл дүйнөлүк тарыхтын барактарын барактап баштасак, же күмөндүү хроникаларды четке кагып, философиялык изилдөөлөргө кайрылган учурда да, билимдин пайда болушунун себептерин так түшүндүргөн жоопту таба албайбыз. Астрономиянын булагы – ырым-жырым; кооз сүйлөөнүн башаты – амбиция, жек көрүү, кошоматчылык, алдамчылык; геометрияныкы – ач көздүк; физика – майрамдык маанай; бардык илимдер, жада калса морал да адамдык менменсинүүгө байланыштуу келип чыгат. Ошондуктан илим менен искусствонун келип чыгышы биздин жаман касиеттерибизге милдеттүү; эгерде алар биздин жакшы сапаттарыбыздан

жаралса, биз илим менен искусствонун артыкчылыктарына анчалык шектенбейт элек.

Алардын жамандык келип чыгышы мүмкүн экени максаттарынан көрүнүп турат. Аларды азыктандырган байлык болбосо, бизде искусство болмок эмес? Эгерде адилетсиздик болбогондо, юриспруденция керек болот беле? Тирандар, согуштар, кутумчулар болбосо, тарых кандай болмок? Бир сөз менен айтканда, ар бир адам адамдын милдети менен табияттын талабын гана эске алып, бүт убактысын ата журтка, жокчулукка, досторуна арнаса, ким өмүрүн жемишсиз ой жүгүртүү менен өткөргүсү келет? Биз чындап эле чындык катылган кудукта суусап өлүүгө жаралганбызбы? Философияны терең изилдеп, агартууну көздөгөн ар бир адам башынан эле ушул ойду токтотушу керек болчу.

Илимий-изилдөөдө канча тайгак таштар, канча жалган жолдор бар! Чындыкка адам көптөгөн адашуулардын баасы менен жетишет жана ал адашуулардын коркунучу тигил чындыктардын пайдасынан жүз эсе чоң. Кемчиликтер көрүнүп турат; жалгандын көрүнүштөрү чексиз ар түрдүү, ал эми чындык бир. Анын үстүнө ким чын жүрөгү менен издейт? Ал тургай, эң жакшы ниет менен, аны кандай белгилер менен так таанууга болот? Пикирлердин ар түрдүүлүгүнө таң калып, чындыктын критерийи катары эмнени кабыл алабыз? Эң кыйыны: эгер, бактыга жараша, акыры ушундай критерийди тапсак, аны кимибиз туура колдоно алабыз?

Эгерде алар биздин илимдерибиздин алдына койгон максаттарына жетүү үчүн пайдасыз болсо, анда алар чыгарган натыйжалар да коркунучтуу. Алар бекерчиликтен жаралып, аны менен азыктанышат; алардын сөзсүз түрдө коомго келтирген биринчи зыяны орду толгус убакытты жоготуу болуп саналат. Саясатта, адеп-ахлактагыдай эле, жакшылык кылбоо жамандыкка барабар, ошондуктан ар бир пайдасыз жаранды коомго зыяндуу деп эсептесе болот. Ошентип, атактуу философтор, сиздер, алардын аркасында биз вакуумдагы телолордун өз ара тартылуу мыйзамдарын билебиз. Биз планеталардын айлануу учурунда, алар бир эле убакта басып өткөн аралыктарга кандай байланышта экенин, кандай ийри сызыктардын чекиттери бар экенинен да маалыматыбыз бар. Орбитадан четтөө жана түз сызыктын ийилиши, адам Кудайды кантип тааныйт, бири-бири менен байланышпай туруп, жан жана дене кантип бир жашайт, бирдей убакытты көрсөткөн дубал жана мунара сааттары эмнени билдирет, жылдыздардын кайсынысында жашаса болот, ал жерде курт-кумурскалар кантип көбөйөт?- деген сыяктуу толгон-токой суроолор чыгат. Адаттан тыш илимий жолдо биз ушунча көп билимди кайдан алдык, балким биз азыраак болмокпуз, бизди балким начар башкарышмак, душмандарыбыз бизден кормок эмес, азыркы жыргалчылыгыбызга жетмек эмеспиз же терең чөгүп кетмекпиз? Эгер сен бизге мунун баарын үйрөтпөгөн болсоң, анда эмне болот эле? Өзүңүздүн ишмердүүлүгүңүздү анчалык маанилүү деп санабаңыз: бирок агартуучу илимпоздордун, мыкты атуулдардын эмгектери бизге анчалык деле пайда алып келбесе, анда ойлору жаман жазуучулар менен мамлекеттин ширээсин бекер соруп жаткан илимпоздор тууралуу эмне деп ойлойбуз? «Бош жүргөндөр үчүн» деп эмне дейм? Оо, эгер Кудайдын ырайымы менен алар эч нерсе кылбай турган болсо кана! Ошондо адеп-ахлак чың болуп, коом тынч болмок. Бирок, бул куру жана маанисиз сөз сүйлөгөндөр, өздөрүнүн зыяндуу парадокстору менен куралданышып, ар жактан агылып келип, ыймандын пайдубалын уратып, изгиликти бузуп

жатышат. Ата-мекен, дин деген сыяктуу сөздөрдү кемсинте жылмайып тосуп алышып, философиядагы таланттар менен эл үчүн ыйык болгон нерселердин баарын жок кылып, жаманатты кылышат. Алар чындап эле изгиликти же ыйман беренелерин жек көрүшпөйт: бирок алар коомдук пикирге карама-каршы пикир менен каршы чыгышат. Аларды курмандык чалынуучу жайлардын түбүнө кайтаруу үчүн аларды атеисттердин категориясына киргизүү керек. Эң мыкты болууга аларга эмне түрткү бербейт!

Чоң жамандык – бул убакытты текке кетирүү, ал эми илим жана искусство андан да чоң жамандыкты – өзү сыяктуу адамдарга бекерчиликтен жана убаракерчилигинен жаралган байлыкты алып келет. Илим менен искусство жакшы жашоо менен коштоло жүрөт, экинчиси ансыз эч качан болбойт. Биздин таң калычтуу максималдар менен кең пейилдүү философиябыз кылымдар бою топтолгон тажрыйбага карама-каршы келип, байлык мамлекетке көрк берип жатканын билем; бирок, кымбатчылыкка каршы мыйзамдардын зарылдыгын унутууга ал кантип батынат?

Ушундай ой ошондой эле жакшы адеп-ахлак мамлекеттин туруктуулугуна өбөлгө түзөт деген чындыкты да жокко чыгарат жана жыргалчылык да жакшы адеп-ахлакка туура келбейт. Эгерде жыргалчылык байлыктын башкы белгиси экендигин, ал кандайдыр бир мааниде да анын көбөйүшүнө көмөктөшөөрүн моюнга алсак, анда биздин заманга ушунчалык татыктуу болгон бул парадокстон кандай жыйынтык чыгаруу керек? Ал эми адамдар кандай гана болбосун баюу зарылчылыгына туш болсо, жакшылык эмнеге айланат? Илгерки саясатчылар адеп-ахлак жана жакшылык тууралуу сөз кылышса, биздикилер соода жана акча жөнүндө гана сүйлөшөт. Бирөөлөр сага биздин өлкөдө адамдын баасы кандай болсо, анын баасы Алжирде деле ошондой эле экенин айтат; экинчилер кээ бир өлкөлөрдө адамдын баасы бир болбогон нерсе экенин, ал эми айрым өлкөлөрдө адам эч нерсеге турбаган бир жаныбар экенин кеп кылышат. Кээ бир өлкөлөр элди бир үйүр малдай көрүшөт. Алардын айтымында, ар бир адам мамлекет үчүн керектөөчү курал катары гана белгилүү баалуулукка ээ: мунун негизинде бир сибарит кеминде отуз Лакедемонияга туура келет. Бул эки мамлекеттин бирин – Спартабы же Сибаристи – бир ууч дыйкандар багындырса, экинчиси бүт Азиянын үрөйүн учурганын көптөр биле беришпейт.

Кирдин монархиясын отуз миң аскери менен басып алган кол башчы перс сатраптарынын дээрлик баарынан жакыр болчу, ал эми дүйнөдөгү элдердин эң кедейи болгон скифтер дүйнөдөгү эң күчтүү монархтардын соккусуна туруштук берген. Бири-биринен дүйнөлүк бийликти талашкан эки атактуу өлкөнүн бири абдан бай, экинчисинде эч нерсе жок эле, дал ошол колунда эч нерсе жогоу женип чыкты. Рим империясы өз кезегинде дүйнө байлыгынын баарын жутуп, анан акыры өзү байлык эмне экенин билбеген адамдардын жеми болуп калды. Франктар Галлияны, саксондор Англияны багындырышты, бирок алардын биринде да кайраттуулук менен жакырчылыктан башка байлык жок болчу. Бир нече койдун те-

Бургундия үйү – орто кылымдагы француздардын Бургундиянын саясий партиясы (Франциянын батышындагы аймак)

рисин алуу ниети менен гана чектелип калган байкуш альпинисттердин бир тобу австриялык текебердикти багындырып, андан кийин европалык башкаруучуларды титиреткен кереметтүү жана коркунучтуу **Бургундия үйүн** талкалап салышты. Акыр-аягы, Индиянын байлыктарына ээ болгон Карл Vтин мураскорунун бүт күчү жана акылмандыгы сельд кармаган бир ууч балыкчылардын колунан талкаланып жок болду. Саясатчыларыбыз эсеп-кысаптарын койо туруп, биз айткан мисалдарга ой жүгүртүп, адеп-ахлак менен жарандардан башканы акчага сатып алса болорун биротоло түшүнүшү керек.

Байлык, жыргал жашоо деген суроо эмнени түшүндүрөт? Мамлекет үчүн эмне маанилүүрөөк экенин билүү керек: убактылуу жыргал жашоо-бу же жакшылык кылып, туруктуу жашообу? Жыргал жашоо, бирок биз кандай жыргал жашоо жөнүндө айтып жатабыз? Чардап, жыргал жашоо дайым чынчылдык менен кошо жүрбөйт, камкордукка алынган көптөгөн акыл-эстин ээлери улуу иштерди жасашы таптакыр мүмкүн эмес: анткени, алардын күч-кубаты болгону менен кайраты же жүрөгү жок.

Ар бир сүрөтчү элге таанылууну каалайт, андыктан ал үчүн эң баалуу сыйлык – замандаштарынын жакшы сөздөрү. Замандаштарынын мактоосуна ээ болушу үчүн ал эмне кылыш керек? Бул өтө оор маселе. Анткени, ал жеңил ойлуу жаштар окумуштуу болуу модага айланган жана кумирлери үчүн өз табитин өздөрү курмандыкка чалып жаткан цивилидүү элге таандык адам болгондуктан ал эмне кыла алат эле? Эгерде эркек менен аялдын экөөсү бири-биринин өздөрүнө мүнөздүү болгон акылдын чечкин-сиздигине түшүнүү менен мамиле кылышса, анда драмалык поэзиянын улуу чыгармалары өз маанисин жоготуп, гармониянын укмуштары четке кагылат беле? Мындай учурда таланттуу сүрөтчү эмне кыла алат, урматтуу мырзалар? Анда ал көзү өткөндөн кийинки муундагы адамдарды тан калтырган укмуш чыгармаларды жараткандын ордуна, өзүнүн генийлигин өз заманынын деңгээлине чейин түшүрүп, көзүнүн тирүүсүндө замандаштары суктанган орто денгээлдеги чыгармаларды жаратканды артык көрөт.

Айтчы, атактуу **Аруэ**, жалган түшүнүктөргө жана бир болор-болбос нерселерге гана жарактуу мамилелерге канчалаган кайраттуу, күчтүү сулууларды курмандыкка чалдың!?

Ошентип, адеп-ахлаксыздык, байлыкка чиренип, жыргал жашоонун кесепети, өз кезегинде сөзсүз табитти бузууга алып келет. Эгерде таланты менен өзгөчөлөнгөн адамдардын арасында замандын рухуна баш ийбей, кур мактоого татыктуу нерселерди жасагандан качып, улуу чыгармаларды жаратууга баш байлаган кайраттуу бирөө чыкса, андан анын шору: ал жакырчылыкта, унутулуп өлөт. Мен бирөөдөн укканымды айтып жаткан жерим жок, мен өз тажрыйбамдан улам айтып жатам. **Карл, Пьер**, убакыт келгенде улуу чыгармаларды жаратып, храмдарды кооздоп, даңкка бөлөгөндүн ордуна, эки орундуу каретанын эшигин кооздогон кистиң өзүндү булгап, колундан түшөт. Ал эми **Праксител** менен **Фидийдин** атаандашы – теңдешсиз **Пигаль**, сен, байыркы убакта жашасаң, балкаң менен, биз баш ийип, сыйынган кудайлардын айкелдерин тургуздуксың. Сен эми үлпүлдөп жашагандардын айкелдерин жасайсың, антпесең, жумушсуз калып, кыйналасың.

Адеп-ахлак жөнүндө ой жүгүртүп жатып, байыркы замандын үрп-адаттарынын жөнөкөйлүгүн ырахаттануу менен эстебей коюуга болбойт. Бул табияттын колу менен гана кооздолгон, көзүбүз тынымсыз бурулуп турган,

Аруэ (Вольтер)

(1694-1778) – толук аты-жөнү: Франсуа Мари Аруэ, Вольтер каймана аты менен белгилүү; Француз жазуучусу жана философу

Ван Лоо, Карл

(1705-1765) – француз сүрөтчүсү, Руссондун замандашы

Пьер, Жан-Батист-Мари

(1714-1789) – француз сүрөтчүсү, декоратор, Руссондун замандашы

Пигаль, Жан-Батист

(1714-1785) – француз скульптору

Пракситель

(395-330 б.з.ч.) – байыркы грек скульптору

Фидий

(490 – 430 б.з.ч.) – байыркы грек скульптору, архитектор

Коринфиялык –

Байыркы Грециядагы үч классикалык архитектура түрлөрүнүн эң кооздолгону

Готтор –

байыркы герман урууларынын бирикмеси

өкүнүчтүүсү, биз алыстап кеткен кереметтүү жээк. Адамдар күнөөсүз жана боорукер болгондуктан, кылган иштерине кудайлардын күбө болушун каалашып, алар менен кара алачыктарында бир жашашкан. Бирок көп өтпөй алардын жүрөктөрү жаман ойлорго толуп, кудайлардан кутулууну каалаган адамдар аларды храмдарга болуп чыгарышкан. Акыр-аягында, ал жерге отурукташуу үчүн адамдар кудайларды храмдардан да кууп чыгышты. Эми алардын турак-жайлары кудайлардын үйлөрүнөн да айырмаланбай калды. Ошентип адеп-ахлактын толугу менен бузулушу жана толуп кеткен жамандыктар, мындайча айтканда, дворяндардын сарайларынын кире беришиндеги мрамор колонналардын постаментине чейин көтөрүлүп, **Коринф** сарайынан бери болуп көрбөгөндөй тамыр жайды.

Турмуш оңолгон сайын искусство жакшырып, жыргал жашоо элди кучагына алат; эл жыргап жашоого өткөн сайын адамдардагы кайрат улам күчүн жоготуп, эр жигиттер эрдик кылганды унутушат; ушунун баары тынч кабинеттерде жаралган илим менен искусствонун жемиши. **Готтор** Грецияны талкалаганда, анын бардык китепканаларын күйүп кетүүдөн сактап калган басып алуучулардын бири душмандарга бул таштандыларды калтырууну кеңеш кылган.

Анткени, бул китепканалар аларды аскердик иштерден алаксытып, бош болгон учурларда көңүл ачууну тартуулап, отуруп иштөөнү жашоо образына айландырган. Карл VIII дээрлик кылычын кынынан суурубай туруп эле **Тоскана** менен **Неаполду** ээлеп алган. Мындай жеңил жеңиштин ийгиликтерин жакындары Италиянын княздары менен дворяндары күчтүү жана согушчан жоокер эл болгондун ордуна атак-данк жана билим тууралуу көбүрөк ойлошконуна байланыштырышкан. Эки мисалга таянып, чынында эле дейт бир акылдуу адам: тажрыйба бизге аскердик жана ушул сыяктуу тармактар жөнүндөгү илимди окутуу пайдага караганда зыяндуу экенин, анткени ал адамдардын денесин чындагандын ордуна, тескерисинче жумшартып, аларды назик жандарга айлантат.

Римдиктер живопись, гравюра, зергерчиликти өнүктүрүп, көркөм сүрөт искусствосун колдоого алгандан баштап, алардын аскердик чеберчилиги жана жөндөмү солгундай баштаганын түшүнүшкөн. Бул атактуу өлкө, башка элдерге түбөлүктүү үлгү болуп кызмат кылууга дайындалган; Медичилердин көтөрүлүшү жана илимдин кайра жаралышы балким, бир нече кылым мурун Италияда кайрадан жандана баштаган аскердик атак-даңкты түбөлүккө жок кылды.

Байыркы Греция республикалары, жарандарынын денесин алсыраткан өздөрүнүн мекемелеринин көбүн акылмандык менен уюштуруп, өз жарандарына отуруп, кыймылсыз иш менен алектенүүгө тыюу салышкан.

Чынында эле, жокчулукту жана кичине оор эмгекти азап деп түшүнгөн адамдар ачкачылыкка, суусаганга, чарчоого, коркунучка жана өлүмгө кандай мамиле кылышы мүмкүн? Жоокерлер көнбөгөн оор жумушту көңүлү менен аткара алабы? Ат үстүндө жакшы жүрө албаган кол башчынын

Тоскана –

Италиянын борбордук бөлүгүндөгү аймак

Неаполитан падышалыгы –

Түштүк Италияда жайгашкан мамлекет

Ганнибал

(247 – 183 б. з. ч.) – Карфагендик колбашчы, Римдин элдешкис жана айбаттуу душманы

Тразимен –

Италиядагы көл

Цезарь, Юлий

(100 – 44 б. з. ч.) – Рим мамлекеттик ишмери жана колбашчысы

Рубикон –

Адриатика деңизине куюлган кичинекей дарыя. Б.з.ч. 49-ж Цезарь мыйзамды бузуп, армиясы менен Рубиконду өтүп, жарандык согушту баштаган. «Рубиконду өтүү» азыр артка кайтпас кадам жасоону билдирет.

Альп тоолору –

Франция, Италия жана Швейцариянын аймагынан өткөн тоо кыркалары

жетекчилиги астында аскер кантип, кандай жүрүштөрдү жасайт? Мыкты даярдыктан өткөн жана тартипти мыкты сактаган жоокерлердин эрдиктери чынында мактоого татырлык. Анткени, алар согуш күндөрүндөгү эрдиктери тууралуу мактанып айтып жатышканда, оор кара жумушка, суукка, ысыкка, аба ырайынын бузулушуна кантип чыдашкандыгы тууралуу эч нерсе айтышпайт. Ал эми биздин мыкты аскерлерибизди анча-мынча үшүк же ысык, жада калса кандайдыр бир ыңгайлуулуктун жоктугу да бир нече күндүн ичинде эле алсыратып, талкалап салышы мүмкүн. Эч нерседен коркпогон жоокерлер! Чындыкты чыдамкайлык менен уккула, анткени, азыр мен айтып жатканды силерге башкалар сейрек айтышат. Мен силердин эр жүрөк экениңерди билем: силер менен **Ганнибал** Канна менен **Тразименде** жеңишке жетмек, ал эми **Цезарь Рубикондон** өтүп, өз өлкөсүн кул кылып алмак. Анткени, биринчиси силер менен **Альп** тоолорунан ашып өтмөк эмес, а экинчиси силердин ата-бабаларыңарды жеңмек эмес.

Согуштун жыйынтыгы дайыма эле салгылашууларда чечиле бербейт, ал эми аскер башчылар үчүн согушта жеңишке жетүү жөндөмдүүлүгүнөн жогору дагы бир өнөр бар. Мисалы, бир офицер коркпостон отко киргени менен өтө начар командир бойдон калышы мүмкүн. Жоокер үчүн аны өлүмдөн коргой албаган эрдикке караганда, балким, күч-кубаттын резерви керек. Ал эми анын аскерлери ысык менен сууктан өлөбү же душмандын куралынан өлөбү, мамлекет үчүн айырмасы жок?

Эгерде илимге умтулуу эрдик жасоого зыян келтирсе, анда ал моралга дагы зыян келтирет. Акылсыз тарбия акылыбызды жаш кезибизден кооздоп, бирок ой жүгүртүүбүздү бузуп салат. Бардык жерде жаштарды бардык нерсеге үйрөтүшкөнү менен эң башкысы өз милдеттерине үйрөтүшпөйт. Балдарыбыз өз эне тилин билбестен, эч жерде колдонулбаган башка тилдерде сүйлөшөт; жакшы түшүнбөй туруп, ыр саптарын жазымыш болушат; чындыкты жалгандан ажыратпай туруп, элдин башын айлантып, алдаганды өнөр кылышат; бирок айкөлдүк, адилеттүүлүк, токтоолук, адамгерчилик, кайраттуулук сыяктуу сөздөр эмнени түшүндүрөрүн билишпейт; ата журттун ыйыктыгы тууралуу алардын кулактары уккусу келбейт, ал эми алар кудурети күчтүү Кудай тууралуу сөз сүйлөшсө, урматтоого караганда андан коркуу сезими көбүрөөк болот. «Менин окуучум убактысын топ ойноо менен өткөрсө жакшы болмок» дейт бир акылман, «анткени, жок дегенде ден-соолугу жакшы болуп, шамдагай өсөт эле. Балдар үчүн эң чоң коркунуч – бул бекерчилик жана аларды алек кылуу үчүн бир нерсе керек экенин мен жакшы билем: бирок аларды эмнеге үйрөтүү керек? Жакшы суроо! Аларга бойго жеткенде эмне кылышы керек экенин айтуунун кереги жок, кийинчерээк унутуп кала тургандарын айтуу керек.

Сиздин оюңузча, биздин бакчалардагы айкелдер эмнени билдирет жана галереялардагы сүрөттөр бул искусствонун эң сонун үлгүлөрүбү? Ата-Мекенди коргоочуларбы же, балким, элди өрнөк иштери менен байыткан улуу адамдарбы? Жок, тескерисинче алар адашкан акыл менен сезимсиз жүрөктөрдөн жаралган сүрөттөр, байыркы мифологиядан атайын таап, биздин балдарыбыздын назарына өтө эле эрте сунуш кылынган үлгүлөр. Балдар окуганды үйрөнгөндөн мурун эле алардын көз алдында өздөрүнүн адепсиз жүрүм-турумдары менен үлгү болгон образдар.

Таланттын баалоодон, жакшылыкты көрө албоодон жана адамдардын ортосунда жаралган каргашалуу теңсиздиктен болбосо, бул кыянаттыктардын баары каяктан келип чыгат? Бул биздин бардык илимий

изденүүлөрүбүздүн эң ачык натыйжасы жана алардын эң коркунучтуу жемиши. Азыр адам жөнүндө ал – адамбы, ал таланттуубу деп сурашпайт; китеп жөнүндө да: ал пайдалуу китеппи, жакшы жазылганбы деп сураган да эч ким жок.

Кооз сөздөрдөн сыйлыктарды аяшпайт, ал эми жакшы адамдарды баалашкан эч ким жок. Кооз сүйлөнгөн сөздөр үчүн миңдеген сыйлыктар берилет, а бирок жакшы адамдын жүрүм-туруму үчүн бир да сыйлык ыйгарылбайт. Бирок, айтыңызчы, бул академияда эң мыкты ой жүгүртүү менен байланышкан атак-даңкты ушул сыйлыкты негиздеген адамдын эмгеги менен салыштырууга болобу?

Акылман байлыктын артынан түшпөйт, бирок ал атак-даңкка кайдыгер карабайт, ал наамдардын адилетсиз бөлүштүрүлүп жатканын көргөндөн кийин анын коомго пайда алып келе турган атаандаштык сезими өчүп, өмүрү жокчулук менен өтүп, аты унутулат. Пайдалуу таланттарга караганда жагымдуу таланттарга артыкчылык берүү акыры бардык жерде ушуга алып келет, анткени аны илим менен искусство кайра жаралгандан берки тажрыйбалар кайра-кайра тастыктап келатат. Бизде физиктер, геометрлер, химиктер, астрономдор, акындар, музыканттар, сүрөтчүлөр бар, бирок бизде жарандар жок, эгер алар дагы эле бар болсо, анда алар алыскы бир айылдарда жакырчылыкта жашап, жек көрүндү болуп өлүшөт. Бизге нан, балдарыбызга сүт бергендер бизди сезимдерди өзгөртүп, элди ушундай абалга алып келишти. Бирок, жамандык али да болсо, күчүнө кире элек экенин билем. Кудайдын буйругу менен уулуу өсүмдүктөрдүн жанына дары чөптөрдү өстүрүп, көптөгөн зыяндуу жаныбарлардын чакканына каршы уунун өзүн дарыга айлантип, айыктырган көрүнүш кудайдын жердеги өкүлдөрү болгон мамлекет башчыларынына катуу таасир берип, алар анын акылмандыгын туурап жашоого умтулушкан. Даңкы кылымдар бою өчпөй турган улуу падыша, кудайдан үлгү алып, бардык жамандыктардын булагы болгон илим жана искусстводон да пайда табат, даңктуу коомдорду жаратып, ошол эле учурда адамга таандык билимдердин казынасы болгон адеп-ахлакты сактоо менен ага көрүлүп жаткан ыйык камкордукту да таза сактоону бардык мүчөлөрүнөн талап кылат.

Европанын бардык мамлекет башчыларына үлгү болгон бул акылман институттар улуу урматтуу мураскер тарабынан түзүлөт. Ал, жок эле дегенде академияга мүчө болуу жолун издеп, сый-урматка ээ болууга аракет кылган жазуучулар үчүн өздөрүнө сын көз менен карап, пайдалуу чыгармалары жана таза адеп-ахлагы менен татыктуу болууга үйрөтөт. Мыкты адабий чыгармаларды сыйлыктар менен сыйлоо жана сынак уюштуруп, ага жарандардын жүрөгүндө адептүүлүктү сүйүү сезимин ойгото ала турган темаларды тандашат. Мындай институттар алардын дубалдарына сүйүү сезимдери сиңгенин далилдеп, элдерге илимпоздор коому адамзаттын арасында агартуу иштерин гана жайылтпастан, адамдарга пайдалуу көрсөтмөлөрдү берип жатканын көрүү ырахатын тартуулайт.

Мен өзүмдүн ойлорумдун туура экенине бул жолу да толук ишенем, ошондуктан мага каршы пикир айтуучулар убара болбой эле койсоңор жакшы болор эле деп эсептейм. Ушунчалык көп сактык чаралары зарылчылыктан улам келип чыкканын гана көрсөтөт: анткени, жок оорууга даба издебейт эмеспи. Эмне үчүн акыркылар алардын канааттандыруулык эместигинен улам, дарылык касиетке ээ болушу керек? Окумуштуулардын жыргалчылыгы үчүн түзүлгөн көптөгөн институттар илимдин ролун жогорулатууга жана илимпоздордун акылын аларды изилдөөгө багыттоого жөндөмдүү. Көрүлгөн сактык чараларына караганда, бизде дыйкандар өтө көп, бирок философтор жетишсиз деп ойлошу мүмкүн. Мен айыл чарбасын философия менен салыштырууга болбойт деп эсептейм: ага жол берилбейт, бирок мен бир гана суроо берем: философия деген эмне? Эң белгилүү философтордун эмгектеринде эмнелер бар? Бул акылмандар адамдарга кандай сабактарды беришет? Аянтта туруп алып: «Мага келгиле! Жалгыз мен жалганчы эмесмин!» – деп кыйкырып турушкан шарлатандардан алардын эмне айырмасы бар? Алардын бири: денелер жок, алар жөнүндө бир гана түшүнүк бар дейт; экинчиси, материядан башка субстанция, ааламдан башка кудай жок деп ырастайт. Бул – жакшылык да, жамандык да жок, алардын түшүнүгү боюнча мораль – ал химерлер; дагы бирөөсү: адамдардын карышкырлардан айырмасы жок, алар бири-бирин жөн эле жеп коюуга даяр деп тастыктайт. Эй улуу философтор! Эмне үчүн бул пайдалуу сабактарды досторуңуз менен балдарыңызга айтпайсыздар? Ал акылынар үчүн бат эле сыйлык алмаксынар, а биз болсо, жок дегенде силердин жолуңарды жолдоочулар биздин үй-бүлөлөрүбүздө болбойт деп коркпой калат элек.

Евангелие (Инжил) –
Иса Машаяктын өмүр баяны

Левкипп –
биздин заманга чейинки
5-кылымдагы байыркы
грек философу

Диогор –
биздин заманга чейинки
5-кылымдагы байыркы
грек философу жана
софисти

Гоббс, Томас
(1588-1679) – англис
философу

Спиноза, Барух
(1632-77) – голландиялык
философ

Бэкон, Фрэнсис
(1561-1626) – англис
философу

Декарт, Рене
(1596-1650) – француз
философу, математик
жана физик

Ньютон, Исаак
(1642-1727) – англиялык
математик жана физик

Демек, булар тирүү кезинде замандаштарынын ушундай урмат-сыйына ээ болуп, өлгөндөн кийин өлбөстүккө татыган керемет адамдар! Биз чыныгы акылды ошолордон алып, муундан-муунга өткөрүп, урпактарыбызга жеткиребиз. Адамдык акыл-эстин каталары менен коштолгон бутпарастык, **Инжил** үстөмдүк кылган доордо басмалар басып чыгарган китептер аркылуу таралган уят эстеликтер менен салыштырууга боло турган эч нерсе калтырган жок. **Левкипп** менен **Диогордун** ыймансыз жазгандары алар менен кошо жок болуп кетишти, анткени ал кезде керексиз ойлорду түбөлүккө калтыруунун жолдору табыла элек болчу; бирок, китеп басып чыгаруу искусствосунун аркасында жана **Гоббс** менен **Спинозанын** оурталдуу ойлору түбөлүккө сакталып калат. Биздин сабатсыз, орой ата-бабаларыбыз колунан келбеген чыгармалар, келечек кылымдарга прогресстин чыныгы тарыхын, биздин илимдин жана искусствобуздун артыкчылыктарын жар салып, азыркы адеп-ахлактын бузулушун, коогалаңды күбөлөндүргөн андан да зыяндуу чыгармалар менен бирге биздин урпактарга мураска калсын.

Эгерде алар бул чыгармаларды окушса, эгерде алар бизден да кем акылдар болушпаса, анда биз азыр карап жаткан суроолорубуздун маанилерин туура түшүнүшөт. Анда алар колдорун асманга көтөрүп, жүрөктөрүн сыздатып: «О улуу, кудреттүү кудай! Биздин жаныбыз сенин колунда! Сен бизди ата-бабаларыбыздын зыяндуу илиминен жана бузуку өнөрүнөн куткарып, бизге жыргал жашоону камсыздап, бактылуу кыла турган караңгылыкты, күнөөсүздүктү жана жакырчылыкты кайтарып бер!» – деп жалынышмак.

Ал эми илим менен искусствонун өнүгүүсү сиздин чыныгы жыргалчылыгыңызга эч нерсе кошпостон, адеп-ахлагыңызды гана бузуп жат-

са, адеп-ахлактыктын бузулушу биздин көркөм табитибизди бузуп жатса, анда сыноо үчүн муза хырамына бараткан жолдогу табият тарабынан коюлган тоскоолдуктардын баарын жок кылган жазуучулардын тобу жөнүндө эмне айтууга болот?

Илим храмынын эшигин уятсыздык менен ачып, анын ичине ыйыктардын ыйыгы катары таптакыр ыйыктыкка тиешеси жок бирөөнү киргизген компиляторлор жөнүндө эмне айтууга болот? Анда, илимде көрүнүктүү ийгиликтерди жарата албагандардын баары илимге барбай, коомго пайдалуу бир кол өнөрчүлүккө өздөрүн арнашса туура болмок.

Балким, өмүр бою бир байкуш акын же орто математик болуп кала берген адам бир фабриканы иштеткен эң сонун адис өндүрүшчү болуп чыкмак. Окутуу үчүн жаралган адам – мугалимге муктаж эмес. Адамзаттын насаатчылары болгон **Бекон, Декарт** жана **Ньютондордун** мугалимдери болгон эмес, генийлик касиет аныктаган бийиктикке алар өздөрү чыгышкан? Жөнөкөй мугалимдер алардын ой жүгүртүүсүн өздөрүнүн мүмкүнчүлүктөрүнүн чегине чейин гана кеңейтишмек. Башында жолуккан тоскоолдуктар гана аларды аракет кылганга түрттү, ансыз алар чексиз мейкиндиктерди жеңе алышмак эмес. Эгерде кимдир-бирөө илим жана искусствону изилдөөгө аттанса, анда ал өзүнөн мурункулардын жолун жолдоп эле эмес, алардан да ары озуп кете ала тургандар күчтүүлөр барышы керек. Мына ошол аз адам гана адамдын акыл-эсинин данкын чыгарган эстеликтерди тургузушсун. Бирок, эгерде алардын генийлик талантынын толук ачылышына эмне керек болсо, анда алар үмүт кылган нерселердин бардыгы аларга жеткиликтүү болсун: бул аларга бирден-бир дем-күч берет. Рух өзү ээлеген нерселерге сезилбестен ыңгайлашат, ал эми улуу адамдарды улуу окуялар жаратат. Чечендик өнөрдүн төрөсү – Римдин консулу, ал эми эң улуу философун бири Англиянын канцлери болгон. Эгерде биринчиси кайсы бир университетте жөн эле кафедралык кызматты аркаласа, ал эми экинчиси эптеп күнүмдүк жашоосуна жеткен академиялык пенсиясы бар адам болгон. Алардын жупуну жашоо абалы алардын чыгармачылыгына таасирин тийгизбейт беле? Падышалар өздөрүнө кеңешчи кылып алууга эң жөндөмдүү адамдарды чакыруудан тартынбасын, элди агартуудан көрө элди башкаруу кыйын деген ак сөөк мырзалардын текеберчилигинен жаралган эски көз караштан баш тартышсын. Албетте, адамдарды өз каалоосу менен жакшылык кылууга көндүрүү, аларды күч менен жасоого мажбурлагандан оңой! Биринчи даражадагы окумуштуулар падышалардын ордолорунан сыйлуу башпаана табышсын; Алар ошол жерден өздөрүнө татыктуу болгон бирден-бир чон сыйлыктарга ээ болушсун.

Атап айтканда: алар, өздөрүн акылмандыкка үйрөткөн элдин жыргалчылыгына кызмат кылсын. Ошондо гана калыс атаандаштык менен жанданган алар адам баласынын жыргалчылыгы үчүн биргелешип аракеттенишет. Ошондо адамдар жакшылыктын, илимдин жана бийликтин эмне кыла аларын көрүшөт.

Бирок бир жагынан бийлик, экинчи жагынан агартуучулук менен даанышмандык бириге алышпайт. Илимпоздор мамлекеттик иштер тууралуу сейрек ой жүгүртүшөт, а башкаруучулар болсо, жакшы иштерди аз жасашат, ортодо эле элдер кор болуп, бузулган жана бактысыз бойдон калышат.

Ал эми, кудай улуу талант бербеген, тагдыр атак-даңкка ээ кылбаган биз – карапайым адамдар, көмүскөдө калабыз. Келгиле, атак-даңктын артынан куру бекер кубалабайлы, анткени, азыркы абалда биз ага татыктуу болсок да, ал биздин аракетинизди актабайт. Өзүбүздөн таба турган бакытты, эмне үчүн башкалардын оюнан издейбиз? Элге өз милдеттерин үйрөтүүнү башкаларга тапшырып, өзүбүздүн милдетинизди аткаруу менен гана чектелели. Бул бизден талап кылынган нерсе.

Оо, жакшылык, таза жандардын бийик илими! Чын эле сени таанып билүү үчүн ушунчалык көп эмгек жана күч керекпи? Сенин эрежелериң бүт жүрөктө жазылган эмеспи? Сенин мыйзамдарыңды изилдеп үйрөнүү үчүн жан кумарынын талабын чектеп, өзүңө өзүң терең кирип, өз абийирдин үнүн угуу жетиштүү эмеспи? Чынында, дал ушул илим – чыныгы философия. Биз ушуга ыраазы болуп, адабиятта өлбөс-өчпөс болуп калган атактуу инсандардын атак-даңкына көз артпай, алар менен биздин ортобузда айырмачылыкты аңдап, эки улуу элдин ортосунда байкалган белгилүү айырманы аныктоого аракет кылалы: Бирөө жакшы сүйлөгөндү билсе, экинчиси ишти жакшы жасайт.

Эскертүүлөр:

1. Мамлекет башчылары ар дайым өз букараларынын арасында бир өнөргө алаксып, эгерде бул иш-чара акчаны чет өлкөгө экспорттоого алып келбесе, жагымдуу көңүл ачууну жана белгилүү бир чектен чыгуу көрүнүшүн жайылтууга ар дайым ырахат менен карашат. Анткени, алар ушундай жол менен өз букараларын тарбиялашат. Рухий майдачылдыкты канына сиңирүү менен, алардын кулчулук сезимин жоготпой кармап турушат. Башкаруучу топтун өкүлдөрү анын баарын жакшы билишет, ошол эле учурда ар кандай жаңы муктаждык адамдар үчүн аларды байлаган чынжырдын кошумча звеносу болуп саналарын да жакшы түшүнүшөт: өз убагында Искендер **ихтиофагдарды** көз карандылыкта сактап калгысы келип, аларды балык уулоодон баш тартып, башка элдер сыяктуу эле башка тамак жеп, жашоого аргасыз кылган. Кийим эмне экенин билбеген, аңчылык менен гана жашап, күн өткөргөн америкалык жапайылар ага чейин жеңилбес элдер болчу: чынында, муктаждыгы жок адамдарга эч кандай моюнтурук сала албайсың? (Руссонун эскертүүсү)

2. «Мен, – дейт **Монтень**, – ой жүгүртүүнү, өзүм үчүн гана бир нече адам менен талашып-тартышканды жакшы көрөм. Бирок, мен бул дүйнөнүн күчтүүлөрүн тамашалап, акылымды жана чечендигимди мактанып көрсөтүүнү чынчыл адамга татыксыз өнөр деп эсептейм». (III китеп, 8-бөлүм). Бул – бирөөдөн башка, биздин баардык акыл-эси терен, тили курч адамдарга тиешелүү өнөр. (Руссонун эскертүүсү)

3. Мен, жамандык эмне экенин билбеген бактылуу, Американын жапайы адамдары жөнүндө сөз кылууга батынбайм, алардын жөнөкөй жана табигый түзүлүшүн **Монтень** Платондун мыйзамдарына гана эмес, андан да жакшыларына салыштыруудан тартынбайт. Элдерди кантип башкарууну философия илими гана айтып бере алат. Ал буга, адамдарды таң калты-

ихтиофагдар –
негизги азыгы балык
болгон элдер

Монтень, Мишель
(1533-1592) – француз
философу

Прометей –
Кудайлардан отту уурдап,
адамдарга тартуулаган
мифтик баатыр

Перипатетиктер –
Аристотелдин
жолдоочулары

рган көптөгөн мисалдарды келтирет. «Ойлонгула, – дейт ал, – алар шым да кийишпейт!» (Руссонун эскертүүсү)

4. Аларды өз абийирине койдук: афиналыктардын өздөрүнүн чечендикке кандай көз караштары бар эле? Чечендердин айткан акыркы сөздөрүнө атүгүл кудайлар да каршы чыгышкан эмес. Бирок, ага карабай, афиналыктар ушунчалык тырышчаактык менен бузулбас соттун курамынан аларды чыгарып салышкан. Римдиктер медицинаны өз республикасынан кууп чыкканда эмнени ойлошкон? Ал эми испандар юриспруденцияны кандай түшүнүшкөн, адамгерчиликтин калдыктарын коргошкон өз адвокаттарына Америкага кирүүгө эмне үчүн тыюу салышкан? Аны менен алар, бактысыз индеецтерге келтирген зыяндын баарын ушуну менен жууп койбуз деп үмүттөнүшкөнбү? (Руссонун эскертүүсү)

5. **Прометей** жөнүндөгү уламыштын аллегориясын түшүнүү оңой жана египеттиктер Тот кудайына жасаган мамилеге караганда, гректер Кавказдагы аскага чынжыр менен байлап койгон Прометейге жакшы мамиле жасашкан. Сатир тууралуу байыркы бир уламышта айтылат, ал отту биринчи жолу көргөндө кучактап өпкүсү келет. Бирок Прометей ага карап: «Сатир, сакалым жок деп ыйлап каласың, себеби отко жакындасаң ал күйгүзүп салат» деп кыйкырат. (Руссонун эскертүүсү)

6. Адамдар канчалык аз билсе, аларга алган билими ошончолук кеңири көрүнөт. **Перипатетиктер** эмнеден шектенишет? Декарт: аалам кубиктерден жана бороондордон турат деген эмес беле? Бул терең сыр, балким, чыныгы философторду кайгыга салып, арман кылдырган нерсе болор? Анткени, бүгүнкү күндө Европада электр энергиясынын сырын түшүндүрүп бере албаган бир физикти табуу мүмкүн эмес. (Руссонун эскертүүсү)

7. Мен, аялдардын таасири өзүнөн өзү жамандык деген ойдон алысмын. Мен, тескерисинче, алардын мындай касиетин табият берген талант катары элестетем. Адамзаттын бактысы үчүн табият тартуулаган белек катары карайм. Анткени, туура пайдалансак, алардын таасири канчалык жамандык алып келсе, ошончо жакшылыкты да апкелет.

8. Адамзаттын бир жарымын башкарган бул экинчи жарымынын жакшыраак билим алуусу коомго кандай пайда алып келерин эл толук түшүнө элек. Эркектер ар дайым, аялдар кандай каалашса – ошондой болушат. Ошондуктан, эгер эркектер аялдардын руханий жактан бийиктигин жана адамгерчиликтин үлгүлөрүн көргүсү келсе, анда аларга кенендик жана жакшылык жасоо эмне экенин үйрөтүшү керек. Платон тарабынан жазылган бул темадагы ой жүгүртүү дагы кеңейтилип иштеп чыгуу мезгилдин талабы. Бирок, улуу устаттын артынан ал теманы жазууга жана мындай улуу ишти коргоого алуу үчүн ага татыктуу адам болушу керек. (Руссонун эскертүүсү) «Философиялык ойлор». (Руссонун эскертүүсү)

9. Падышалардын эң улууларынын бири айткандай, спарталыктар ушундай тарбияланган. «Бул абдан таң калыштуу, – дейт Монтень, – **Ликургун** мезгилинде мыкты мамлекеттик система түзүлүп, ал балдардын

Ликург

(396-323 б. з. ч.) – Афиндик мамлекеттик ишмер жана чечен.

Астиаг

(б. з. ч. VI к.) – Мидия падышасы

Ксенофонт

(б. з. ч. 430-356) – байыркы грек тарыхчысы

Кир

(б. з. ч. 529-ж. өлгөн) – Перс империясынын негиздөөчүсү жана падышасы

аорист –

чактын грамматикалык формасы, өткөндө аткарылган кыймыл-аракетти билдирет

тупто –

грек сөзү «кол салуу», «сокку уруу»

genere –
жанр

Улуу Григорий
(540-604) – бай адабий
мураc калтырган Рим
папасы

тамактануусуна гана эмес, мамлекеттин негизги милдети катары, ал тургай, турак-жайга да кам көргөн. Музалар тууралу жана алардын жашаган жери жөнүндө да дээрлик эч нерсе айтылбайт. Кайраттуу жана эркиндикти сүйгөн спарталык жаштарды, илимге эмес, кайраттуулукка, кыраакылыкка жана адилеттүүлүккө үйрөткөн мугалимдер окутушкан.

Келгиле, ошол эле автордун байыркы перстер жана перс тактысынын мураскорунун тарбиясы жөнүндө эмне деп айтканына көңүл буралы: «Платон, бала төрөлгөндөн кийин ал дароо эле аялдарга эмес, евнухтарга ишенип тапшырылган, анткени, алар өздөрүнүн жакшы сапаттарынын аркасында эң чоң ишенимге ээ болгон. Баланы дени сак, күчтүү кылып өстүрүү алардын башкы милдети эле. Жети жашында атка мингенге, аңчылык кылганга үйрөтүлгөн, он төрт жашында өлкөнүн: эң акылман, эң адилеттүү, эң сабырдуу жана эң кайраттуу – эң мыкты төрт инсанына дайындалган. Биринчиси ага динди, экинчиси – ар дайым чынчыл болууга, үчүнчүсү – жан кумарына берилбөөгө, төртүнчүсү – эч нерседен коркпоого үйрөткөн. Кошумчалай турган болсом, ар ким аны адептүү адам болууга тарбиялап, бири да илимпоз болууга үйрөткөн эмес.

Ксенофонт:»**Астиаг, Кирден** өзүнүн акыркы сабагы жөнүндө сурады» дейт. Биздин мектепте деп жооп берди кыска плащ кийген узун бойлуу бала, анан ал плащын чечип, бою кыска, кодо досуна берди да, анын узун плащын алып кийди. Менин устатым мага бул ишти карап көрүүнү сунуштады. Мен аны мурдагыдай калтыруу керек жана мындай алмашуу экөөнө тең пайда алып келет деп чечтим. Бул үчүн ал мага адептүүлүк жагынан туура эмес өкүм чыгарганымды белгиледи. Анткени, биринчи кезекте, эч ким өзүнө таандык эмес нерсени күч менен тартып албоону талап кылган адилеттикти эстен чыгарбоо керек. Ал эми Кир, биздин айылдагы балдар, **тупто** этишинен биринчи **аористти** унутуп калышканда камчы менен сабашат, мени да ошентип камчы менен сабашты деди. «Менин мугалимим, — деп кошумчалайт Ксенофонт, — мени биздин мектеп менен салыштырууга болот деп ынандырдан мурун, in **genere demonstrativo** түрүндө жалпысынан жакшы баяндама жасашы керек болчу». (I китеп, 24-б.) (Руссонун эскертүүсү)

Европада, буга чейин полиграфия алып келген коркунучтуу кыйынчылыктарды байкап, анын күндөн-күнгө жасап жаткан ийгиликтерине карап, келечекке баа берсек, башкаруучулар бул коркунучтуу өнөрдү өз өлкөсүнүн чектеринен сүрүп чыгарууга көңүлдөрү жок экенин оңой эле байкоого болот. Анткени, мамлекеттер аны сүрүп чыгарууга кеткен каражат аны киргизген аз болбойт. Султан Ахмет, тегерегиндеги адамдардын талабына көнүп, Константинополдо басмакана ачууга макул болот. Бирок, басмакана ишке кирээри менен аны талкалап, куралдарды кудукка ыргытууну буйруйт. Алар халиф Умардан Искендерия китепканасын эмне кылуу керек деген суроого мындай деп жооп бергенин айтышат: «Эгерде бул китептерде Куранга карама-каршы келген нерселер болсо, анда алар жаман жана аларды өрттөш керек; эгерде аларда Куранда табылган нерселер гана болсо, анда аларды да өрттөш керек, анткени алар ашыкча. Биздин илимпоздор бул ойду абсурддуктун туу чокусу деп аташкан. Ошол эле учурда, эгерде Омардын ордунда **Улуу Григорий** болгондо жана кеп Куран жөнүндө эмес, Инжил жөнүндө болсо, китепкана да өрттөлмөк, балким, бул кереметтүү диниятчынын жашоосундагы эң жакшы иш болмок. (Руссонун эскертүүсү)

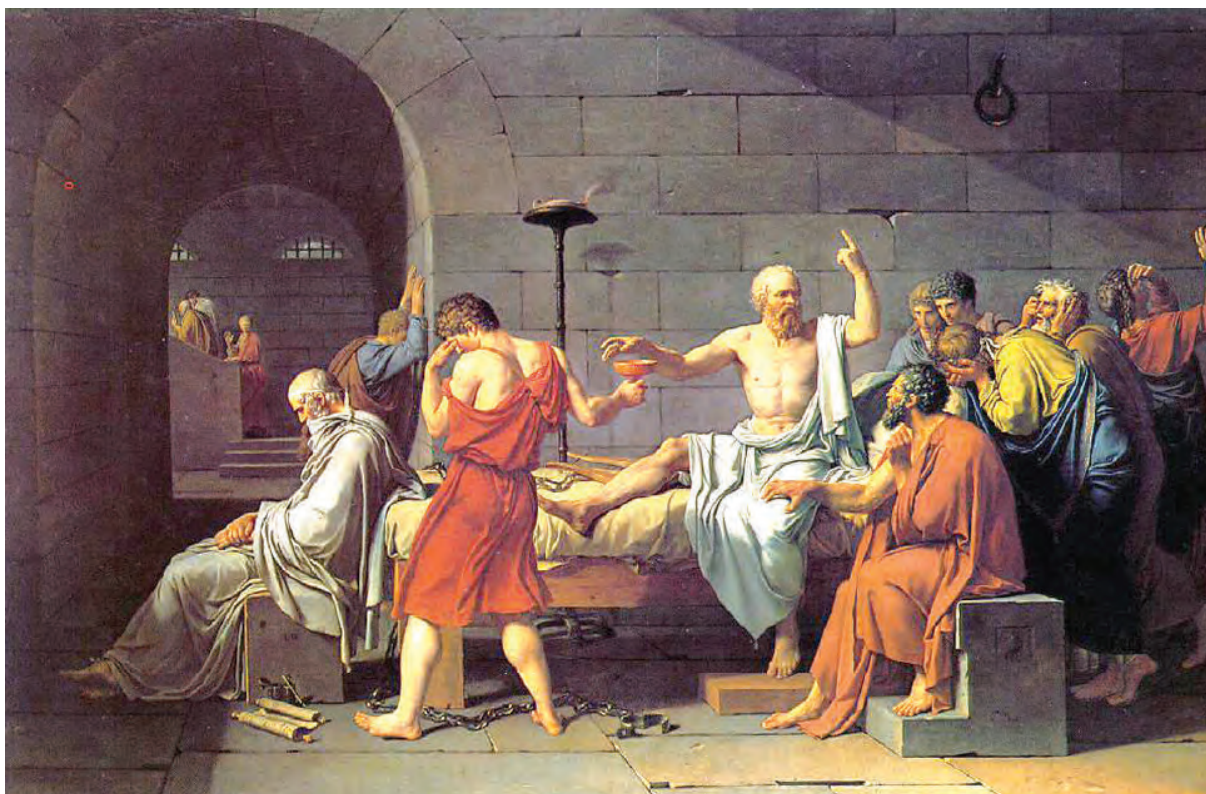
Булак: Руссо, Жан-Жак: Илим жана искусство боюнча дискурс /Танд. 3 томдо Т.1. – М.: Көркөм адабият, 1961. С. 41-64

ТАЛКУУЛОО ҮЧҮН СУРООЛОР:

1. Руссонун «Илим жана искусство боюнча баяндамасында» көрсөткөн «адамзат цивилизациясынын тарыхый жүрүшү» деген эмнени билдирет?
2. Эмне үчүн Руссо илимдеги жана искусстводогу прогресс менен цивилизациялардын төмөндөшүнүн ортосунда дайыма байланыш болуп келген деп ырастайт? Түшүндүрүү.
3. Руссо айткандай, адамдардын искусство жана илимдеги прогресси билбеген учурдагы бактылуу абалында кала беришине эмне себеп болгон?
4. Руссо биринчи бөлүктө келтирген цивилизациялар менен коомдордун, байыркы жана азыркынын ортосундагы айырмачылыктарды сүрөттөп бергиле. Бул салыштырма тарых менен анын экинчи бөлүктө адамдын жүрүм-турумун сүрөттөгөнүнүн ортосунда кандай байланыш бар?
5. Руссо боюнча жөнөкөйлүк, жыргал, жакшылык жана цивилизация кантип байланышат?
6. Руссо айткандай, жыргал биздин адеп-ахлактык принциптерибиздин жана жакшы сапаттарыбыздын деградациясын кантип коштойт? Буга искусство менен илимдин кандай байланышы бар?
7. Руссо чындап эле адамзаттын прогрессин четке кагабы, айрыкча «Искусство жана илимдер боюнча баяндамасынын» аягында? Жообунду түшүндүр.

КАЙТАЛОО ҮЧҮН СУРООЛОР:

1. «Акыл-эстүүлүктүн...» биринчи бөлүгүндө Руссо «Илим жана искусство өркүндөгөн сайын биздин жан дүйнөбүз бузулду» дейт. Сиздин оюңузча, бул билдирүү миссис Хоупэллдин жакшы өлкөнүн адамдары жөнүндөгү идеясына туура келеби (Жакшы өлкөнүн адамдарынан)? Миссис Хоупэлл айылдын жакшы адамдарын жактырдыбы, анткени аларды илим буздады беле? Миссис Хоупэлл кызынын китептеринин биринде окуган цитатага көңүл буруңуз. Жообунду түшүндүр.
2. Бакунин (биринчи бөлүмдө таанышкан) илимий интеллигенцияны эң аристократиялык, деспот жана текебер деп атайт. Бул Руссонун билим жана илим жөнүндөгү эскертүүлөрүнө окшошпу?

СОКРАТТЫН ӨЛҮМҮ.
ЖАК ЛУИ ДАВИД (1748-1825)

АРГУМЕНТИВДҮҮ КАНТИП ЖАЗУУ КЕРЕК

Биз **баяндама** эмес, **аргументивдүү** эссе жазабыз. Баяндоочу эссе жөн гана «эмне?» деген суроого жооп берет. Ал окуяны, жерди, уюмду сүрөттөп баяндайт. Негизделген эссе «кантип?», же «эмне үчүн?» деген суроолорго жооп берет. Ал жөн эле **эмне** болгонун сүрөттөбөйт, **эмне үчүн** болгонун түшүндүрөт.

Аргументивдүү эссе бир нече бөлүктөн турат.

Кириш сөз сиздин ишиңизде карала турган тема менен жана анын темага же курска канчалык дал келээри менен окурманды тааныштырууга мүмкүндүк берет. Бардык суроолор кызыктуу: кириш сөзүңүздө, сиз окурманга сурооңуз эмне үчүн кызыктуу экенин көрсөтөсүз. Киришүү изилдөө суроосун камтыган сиздин ишиңизге жооп берет. Так жана туура суроо – сиз азырынча жообун билбеген суроо. Жазуу жана изилдөө иштери ошол суроого жооп издейт. Жөнөкөй баяндоого (эмне, кайда, качан?) алып келүүчү суроолордон качыңыз, тескерисинче түшүндүрмөнү талап кылган суроолорду издеңиз (эмне үчүн же кантип?).

Ошондой эле жообу жок суроолорго жооп издөө да куру убаракерчилик. Ал белгилүү бир ишеним системасына негизделген жана жалпы суроолорду камтыйт. Сурооңузду маселенин белгилүү бир бөлүгүнө топтогонго аракет кылыңыз жана жообуңузду тастыктаган далилдерди таба аласызбы же жокпу, талдап көрүңүз.

Сиздин изилдөө сурооңузга кыска жооп – бул **тезистик билдирүүсү**, аргументиңиздин кыска (бир абзацтан ашык эмес) версиясы. Диссертациянын билдирүүсү сиздин ишиңиздин структурасын жөн эле сүрөттөп койбостон, сиздин изилдөө сурооңузга түздөн-түз жооп берет. Диссертациянын билдирүүсү билдирүүлөрдүн жыйындысынан турат, алар: изилдөө сурооңуздун «эмне үчүн» же «кантип» деген суроолоруна жарым-жартылай жооп берген кыска билдирүүлөр. Бул билдирүүлөр суроого байланыштуу болушу керек. эгерде сиз бул билдирүүлөрдүн суроо менен кандай байланышы бар экенин айта албасаңыз, анда аларды бир эле иште колдонбоңуз.

Сиздин ишиңиздин көбү сиздин диссертацияңызды тастыктаган **далилдерден** турат. Сиз диссертацияңыздагы ар бир билдирүүгө далил келтиришиңиз керек. Бул сөздүн чын экенин сизге жана окурманга кандай фактылар же аргументтер көрсөтүп турат? Ар бир билдирүү үчүн бирден ашык далил келтиришиңиз керек. Эгер сизде олуттуу аргумент бар болсо, анда ага көптөгөн далилдерди оңой эле таба аласыз

Сиздин бардык сунуштарыңыз жана аларды коштогон далилдер чогуу, ырааттуу аргумент түзүү үчүн өз ара байланышта болушу керек. Сиздин

биринчи позицияңыз экинчи менен кандай байланышат? Экинчиси менен үчүнчүсү? Биринчиси менен үчүнчүсү? Бул мамилени көрсөтүшүңүз зарыл.

Сиз бардык далилдериңиздин булактарын көрсөтүүгө тийишсиз. Бул фактыларды же аргументтерди кайдан таптыңыз? Эгерде сиз булактарды туура эмес көрсөтсөңүз, сизди **плагиат** деп айыпташат, бул баа сиздин ишиңиз канааттандыруу эмес дегенди билдирет.

Жакшы иште **контраргументтер** да каралып, жокко чыгарылат. Дайыма, жок дегенде бирден ашык түшүндүрмө болот. Башка мүмкүнчүлүктөрүңүз кандай жана эмне үчүн сиздин түшүндүрмөңүз эң жакшы? Сиз келтирген далилдер сиздин аргументтериңиз бардык фактыларга эң ылайыктуу экенин жана алар канчалык деңгээлде так көрсөтүп жатканын көрсөтүшүңүз керек. Ошондо сиздин аргументтериңиз талашсыз болуп, сиз, суроолоруңузга көптөгөн далилдерди табасыз.

Талдоо сиздин аргументиңиздин маанисин түшүндүрөт. Эгерде сиздин аргументиңиз туура болсо (жана сиз муну каршы аргументтерди далилдөө жана жокко чыгаруу менен көрсөттүңүз), ал эмнени билдирет? Бул жашообузга же дүйнөнү түшүнүүбүзгө кандай таасир этиши мүмкүн? Бул кадам сизди жакшы жумуштан чоң жумушка алып барат.

Акыр-аягы, сиз күчтүү **жыйынтык** менен аяктайсыз. Корутундуга жаңы маалыматтар кирбейт, бирок бул бөлүм окурманга макалаңызда эмнени талкуулаганыңызды жана аргументиңиз эмне үчүн маанилүү экенин эскертет. Өзүңүздүн **тезистик билдирүүңүздү** кайталабаңыз. **Максатыңызга жеткен нерсеңизди көрсөтүүнүн жаңы жолун табыңыз.**

АХАД котормосу. – БАУ, Бишкек, 2023.

Булак: Чад Томсон//СЕР

ТЕЗИСТИ ИШТЕП ЧЫГУУ ҮЧҮН КӨНҮГҮҮ

Киришүү: «Бул жерде мурда каралып келген чоң жана эң кызык суроолор мисал кылынат. Академиялык программаларга кирбеген, адабияттын бардык түрлөрүнө тиешелүү болгон метафизикалык эмес темалар талдоонун предмети болуп кызмат кылат. Биз адамзаттын бактысы көз каранды болгон чындыктардын бири жөнүндө айтып жатабыз.

Изилдөө суроосу: «Илим менен искусствонун кайра жаралышы адеп-ахлактын оңолушуна өбөлгө болдубу же алардын бузулушуна алып келдиби?».

Тезистик билдирүү: «Мында адеп-ахлактын бузулганы ачык эле көзгө көрүнүп турат. Илим менен искусство өнүккөн сайын жан дүйнөбүз бузулду. Түнкү жылдыздардын жарыгына жана кыймылдарына көз каранды болгон океандагы суунун толкундарына караганда, адеп-ахлак менен жакшылыктын тагдыры илим менен искусствонун ийгиликтерине көбүрөк көз каранды.

Далил:

Абалы:

1) Илим жана искусство өнүккөн сайын жакшылыктын жоголуп баратканы байкалган цивилизациялар жөнүндө ойлонуп көрүңүз.

Далилдер:

- а) Египет
- б) Греция
- в) Рим,
- г) Византия

Өз ара байланыштары:

а) Философия жана сүрөт искусствосу Египетте пайда болгондон көп өтпөй аны Камбиз басып алган;
 б) Греция, ар дайым билимдүү, ар дайым эркин жашаган жана ар дайым кулчулукка айлантылган коом болгон... жыргал жашоо жана искусство грек коомун алсыраткан;
 в) Рим... дыйкандары менен даңазасы чыккан дүйнөнүн борбору, көптөгөн элдерди кулга айлантып, акырында өзү да таланып-тонолуп, кул элге айланган...
 г) Илим менен искусствонун баш калалоочу жайы... эки жүздүүлүк, бузукулук, көңүл айланткан ыплас чыккынчылыктар... – ушунун баары Константинополдун тарыхы, биздин данктуу кылымдын коому өздөштүргөн агартуунун таза булагы;

<p>2) Азыркы Азия менен байыркы Европаны ойлоп, илим менен искусствону аздектеп өстүргөн жана аларды баалабаган коомдордун өнүгүүсүн салыштырып көүңүз.</p>	<p>а) Кытай б) Персия в) Скифтер г) немистер д) Америкалык жапайылар</p>	<p>а) Эгер аларды башкарган жамандык болбосо, илим-билимди сыйлашат; б) куру билимдин таасирине берилип кетпей, жакшы сапаттары менен өздөрүн бактылуу элге айлантип, башка элдерге үлгү болуп жашашкан; в) мыкты эл; г) жөнөкөйлүгү, тазалыгы жана жакшылыгы менен макталган; д) жакырчылык жана наадандык доорунда эрдиги менен атагы чыккан; е) аңчылык менен гана жашагысы келгендер, жеңилбестер.</p>
<p>3) Бирок окумуштуулардын улуу сүрөтчүлөргө чыгарган өкүмүн уккула</p>	<p>а) Сократ б) Аксакал Катон в) Фабрициус</p>	<p>а) эгерде ал биздин доордо тирилсе, анда... ал адилеттүү адам биздин куру илимди жек көрүүнү улантат бермек; б) жакшылыкты булгаган куу жана амалкөй гректердин бетин ачкан; в) ал: «Жөнөкөй алачыктар эмнеге айланган... токтоолук менен жакшылык каякта?» – деп сурамак.</p>

<p>4) биздин илим менен искусствобуздун келип чыгышы биздин адепсиз жүрүм-турумубузга байланыштуу, кээ бир илимдин өнүгүшү коркунучтуу</p>	<p>а) бекерчилик б) жыргал жашоо в) Эрдик жасоонун бааланбай калышы.</p>	<p>а) Илимдер бекерчиликтен жаралган жана аны багат б) Искусствону азыктандырган байлык болбосо, бизге анын эмне кереги болмок? в) ушунун баары илим менен искусствонун жемиштери</p>
<p>5) илим менен алектенүү адеп-ахлакка зыян</p>	<p>а) балдарды окутуу жана тарбиялоо б) кайраттуулук; Ата журт в) теңсиздик</p>	<p>а) Балдар...чындыкты жаңылыштыктан ажырата алышпайт; б) азыр биздин балдар үчүн бул сөздөрдүн маанилери түшүнүксүз; в) таланттарды көтөрүүдөн жана жакшы сапаттарды басынтуудан келип чыккан</p>
<p>Контраргументтер «Илим храмынын эшигин уятсыздык менен ачып, анан ыйыктардын ыйыгына татыксыз бирөөлөрдү киргизген компиляторлор жөнүндө эмне айта алам...?»</p>		<p>Далил менен байланыш: «Окутуу үчүн жаралган адам мугалимге муктаж эмес. Адамзаттын устаттары болгон Бекон, Декарт жана Ньютондордун өздөрүнүн мугалимдери болгон эмес...».</p>

Анализ

«Эгер кимдир-бирөөгө илим менен искусствону үйрөнүүгө уруксат берүү керек болсо, анда ал адам өзүнөн мурункулардын жолун жолдоп гана тим болбостон, алардан да алдыга озуп кете ала тургандай күч-кубаттуу болуш керек. Мына ушундай адамдар адамдын акыл-эсин даңктаган эстелик тургузсун».

Корутунду

«Падышалар өздөрүнүн Кеңешине өздөрүнө кеңешчи боло ала турган билимдүү жана жөндөмдүү адамдарды кызматка чакырышсын; падышанын сарайы таланттуу илимпоздордун да баш калкалай турган үйү болсун; сарайда алар өздөрүнүн таасири менен өздөрү акылмандыкка үйрөткөн элдин жыргалчылыгына кызмат кылышсын; мына ошондон кийин гана алар таза атаандаштык менен шыктанган алар адам баласынын жыргалчылыгы үчүн биргелешип аракеттенген ынтымактын, илимдин жана күчтүн эмне кыла аларын көрүшөт.

ПЛАГИАТ

ПЛАГИАТ – БУЛ БАШКА БИРӨӨНҮН СӨЗҮН ЖЕ ИДЕЯСЫН ӨЗҮНҮКҮНДӨЙ КӨРСӨТҮП ЖАЗУУ. ПЛАГИАТ КЫЛБАҢЫЗ!

Чындыгында чогуу жашаган досуңуз жазган ишти тапшыруу жана «муну мен жаздым» деп айтуу плагиаттыктын ачык мисалы болот. Ошондой эле «курстук кагаздар фабрикасынан» курстук ишти сатып алып, тапшыруу да – уурулук.

Мындай плагиат үчүн эң жеңил жаза – ал анын эмгегине «нөл» деген балл берүү. Дагы бир кеңири таралган жаза студенттин курстан курска өтпөй калуусу же окуу жайдан чыгарылышы. Көрүнүп тургандай, плагиат илим дүйнөсүндө олуттуу мыйзам бузуу болуп саналат.

ПЛАГИАТ БИР НЕЧЕ СЕБЕПТЕР БОЮНЧА КҮНӨӨ КЫЛУУ ДЕП САНАЛАТ

Биринчиден, ал – алдамчылык. Эгер сизден кандайдыр бир темадагы материалды түшүнгөнүңүздү далилдөө үчүн бир нерсе жазууну талап кылышса, анда башка бирөөнүн ишин далил катары сунуштоо – алдамчылык. Бул – сенин ордуңа башка бирөө сынак тапшыргандай көрүнүш.

Экинчиден, бул сиздин курсташтарыңызды капа кылуу. Плагиаттын жасаган иши экзамендин суроолорунун жоопторун жаныңда отургандан көчүрүп жазып алганга барабар; бул учурда сиз эреже менен ойногондорго адилеттүү мамиле жасабайсыз. Сиз алдап кеткен адам жумушка убактысын жана күчүн жумшаган, сиз алардан артык көрүнгүңүз келип, аларга жогортон төмөн карагандай мамиле кыласыз. Бирок, бул адилетсиздик жана эки жүздүүлүк.

Үчүнчүдөн, башка бирөөлөрдүн сөзүн, идеясын алардын уруксатысыз колдонсоңуз, бул уурулук деп аталат. Заводго тымызын кирип, бир күндүк продукцияны уурдап кетүү кылмыш болмок. Илим дүйнөсүндө сөздөр, идеялар, сүрөттөр, жазуулар, скульптуралар, ойлоп табуулар жана башка эмгектер биз ойлоп чыгарган нерселер. Аларды уурдап, меники деп айтуу уятсыздык.

ПЛАГИАТ – ИЛИМИЙ ДҮЙНӨДӨГҮ «ЧОҢ ИШ»

Плагиаттын көптөгөн түрлөрү бар, алардын айрымдары мен айткан мисалдардан анча коркунучтуу эмес. Бирок, сиз туура түшүнүп, плагиаттын бардык түрлөрүнөн алыс болушуңуз керек. Башка бирөөнүн сөздөрүн

же идеяларын өзүңүздүкү катары көрсөтүү – кандай формада болбосун – плагиаттык. Плагиаттын кээ бир түрлөрү сизге ачык байкалбашы мүмкүн, ошондуктан мен аларды майда-чүйдөсүнө чейин түшүндүргүм келет. Менимче, плагиат көбүнчө билбестиктен жана ойлонбой жасалат. Мен сизди ушундай уятсыздыктан жана маскаралыктан сактанууга жардам берйин деп жатам.

Сиз, Теодор М.Портердин «Сандарга ишенүү: илимде жана коомдук турмушта объективдүүлүккө умтулуу» деген китебине рецензия жазгыңыз келди дейли. (Princeton, NJ: Princeton University Press, 1995). Столго отуруп, жазууга даярданып жатып, сиз Лиза Р. Стаффендин китебине жазылган (Contemporary Sociology журналына жарыяланган. 1996-ж., март., 25-том, № 2, 154-156-беттер) рецензияны көрдүңүз.

Стаффендин рецензиясы мындай деп башталат: «Абсолюттук объективдүүлүк түшүнүгүн четке кагуу модага айланды. Алардын айткандары боюнча, объективдүүлүктү жөн эле ишке ашыруу мүмкүн эмес, же мүмкүн болгон учурда анын кереги жок».

Стаффендин кириш бөлүгү жакшы, активдүү проза. Сизге жакты дейли. Анын үстүнө бул текст сиздин мугалимиңизге да абдан жагарын элестетесиз. Ошентип, сиз ишиңизди ушинтип баштоону чечтиңиз. (Мен Стаффендин чыныгы сөздөрүн курсив менен белгиледим)

Плагиат: Менин оюмча, «абсолюттук объективдүүлүк түшүнүгүн объективдүүлүктү ишке ашыруу мүмкүн эмес» деген негизде четке кагуу мода болуп калды.

Бул таза плагиат, ошондуктан аны кабыл алууга болбойт. Башында «мен сезем» деген сөздү кошуу, албетте, жакшы адамдын мамилеси, бирок бул эч нерсени өзгөртпөйт. Чынын айтсак: сиз «абсолюттук объективдүүлүк түшүнүгүнө» көп убакыт коротпогон окшойсуз, ал тургай башкалар бул идеяны четке кагабы же аны шыктануу менен кабыл алабы деп тынчсызданбасаңыз да керек.

Плагиат: Мен «объективдүүлүктү ишке ашыруу мүмкүн эмес» деген негизде «абсолюттук объективдүүлүк идеясын четке кагуу мода болуп калды» деп ойлойм.

Жогоруда айтылгандай, бир үзүндү тексти редакциялоо менен эле текст сиздики болуп калбайт. Кээ бир сөздөрдү өзгөртүп: «модалуу» дегендин ордуна «стилдүү», «түшүнүктүн» ордуна «идея» ж.б. деп жазганыңыз менен деле баары бир – бул сөздөр да башка бирөөлөрдөн алынган.

«Мен сезип жатам» деген сөздү кошуп койсоңуз эле текст сиздики болуп, жоопкерчиликтен кутулуп калбайсыз. Курстук ишиңизде жазган бардык нерсеңиз, эгерде сиз башка бир автордун ысмын көрсөтпөсөңүз, өзүңүздүн чыныгы ойлоруңуз деп эсептелет. А бирок, өз ойлорунуздун болгону кандай жакшы. Биз аны чындап кубаттайбыз. Сиздин ой-пикириңиз, ойлоруңуз ушак-айыңдарга эмес, далилдерге жана түшүндүрмөлөргө негизделгенде биз сүйүнөбүз. Профессорлоруңуз мурунтан эле билген идеяларды сөзмөсөз көчүрүп жазып, мугалимим сүйүнөт ойлоонун өзү – акылы жоктуктун белгиси. (Мен билем, кээде ошондой сезилет).

Плагиат: Бүгүнкү күндө көптөгөн адамдар «абсолюттук объективдүүлүк деген нерсе бар деген ойду четке кагышат, анткени анын ишке ашышы мүмкүн экендигине ишенишпейт».

Жогорудагы үзүндүдө түпнускадагы тексттен саналуу гана сөздөр калганы менен, айтылган ой башка жазуучудан алынып, өзүнүкү катары сунушталган. А чынында, бир сөздү колдонбой, Стаффендин идеясын айтуунун жолун таба алсаңыз да, ал деле плагиат болмок. Кечириңиз, эгерде сиз башка бирөөнүн сөздөрүн же идеяларын колдоно турган болсоңуз, анда анын авторун кабарлашыңыз керек. А эгер кааласаңыз, башкалардын сөздөрүн жана идеяларын колдонуңуз да, анан түрмөгө түшүңүз. Ооба, чынында эле баары жаман эмес, бирок академиктер алдамчылык, уурулук иштерин тамашалашпайт. Чынын айтсам, бир студент досунун ушул эле предметтен, бирок бир семестр мурун жазган ишин тапшырганы мага жакты. Ал жөн гана досунун атын өчүрүп, анын үстүнө өзүнүн ысмын жабыштырып койду, ишенбесеңиз барактын арткы бетинен чыныгы автордун атын окусаңыз болот. Жыйынтыгында ал бул предметтен кайра тапшырууга туура келди.

Эгерде биз башкалардын сөздөрүн жана идеяларын алсак, биз муну кылганыбызды моюнга алабыз жана окурмандарыбызга оригиналын таап окуй алышы үчүн толук библиографиялык маалыматты беребиз.

Академиялык журналдардагы айрым макалаларды карап чыгуу сизге пайдалуу болмок. Академиктердин башка адамдардын сөздөрүн жана идеяларын колдонууну кадыресе көрүнүш деп эсептегенин түшүнмөксүз. Аларды туура колдонуу керек. Өзүңүздүн уникалдуу салымыңызды кошуу үчүн алардын идеяларын ресурстар катары колдонуңуз.

Сиз пилдин скульптурасын жасагыңыз келди дейли. Ал маселе эмес. Граниттин бир чомпологун алып, пилге окшобогон нерселердин баарын калыпка салыңыз. Бирок гранит жараттым деп ойлобоңуз. (Бирок сиз чындап гранитти жараткан болсоңуз, анда кечирим сурайм.)

Бул жерде, сиз курстук ишиңизге Стаффендин сөздөрүн кантип туура киргизүүгө боло турганыңыздын бир мисалы, иштин аягында библиографиялык маалыматтарда көрсөтүү болуп саналат.

Туура пайдалануу: Лиза Стаффен (1996:154) Портердин китебин карап чыгууну мындай сунуш менен баштайт: «Объективдүүлүккө жөн эле жетүүгө мүмкүн эмес, же жеткен учурда деле анын кереги жок» деген негизде абсолюттук объективдүүлүк түшүнүгүн четке кагуу мода болуп калды».

Бул шилтеме окурманга маалымат берет; Бул сиздин ишиңиздин аягында тиешелүү библиографиялык шилтеме менен коштолууга тийиш:

Библиография: Лиза Р. Стаффен. Тандалган эсселер // Азыркы социология, март, 1996, 25-том, №2, 154-156-б.

Мына ушинтип, Стаффенди пайдаланууга болот. Авторлордун ар бири эмгектин аягында библиографиялык маалымдама менен коштолот.

Туура колдонуу: Порттердин китебин карап чыгууда, Лиза Стаффен (1996: 154) абсолюттук объективдүүлүк идеясы азыр универсалдуу түшүнүк катары четке кагылганын айтат: «жөн эле мүмкүн эмес же, мүмкүн болгон учурда да кереги жок» .

Туура колдонуу: Лиза Стаффендин айтымында (1996:154), «Абсолюттук объективдүүлүк идеясын толугу менен четке кагуу мода болуп калды...»

Кыскасы, курстук ишиңизге башкалардын идеяларын киргизүү абдан алгылыктуу, жада калса эң керектүү нерсе. Бул жакшы билимдин белгиси болушу мүмкүн, ошондой эле окутуучуңузга сиз курстук ишти жазууда кошумча адабияттарды окуганыңызды билдиресиз. (А чынында, сиз анын кээ бирлерин окугансыз деп ойлогубуз келет.)

Бирок, эң башкысы материалды туура кабарлоо жана так шилтеме берүү керек. Окурмандарыңыз сиз кимден алганыңызды жана негизги булактарды кайдан издөө керектигин билиши абдан маанилүү.

Айтмакчы, эгер мугалим сизден плагиат тууралуу макала жазыңыз десе, ага шилтеме жасабай эле бул жерден окуганыңызды көчүрүп албаңыз.

©. Автор. Акыркы жолу 1998-жылдын 26-октябрында өзгөртүлгөн.

АХАД котормосу. – БАУ, Бишкек, 2023.

Булак: Babbie, Earl. «Plagarism.» Teaching Resources Depository. Bakersfield, California: California State University, Social Sciences Research and Instructional Council, 1998.

URL: <http://www.csubak.edu/ssric/Modules/Other/plagiarism.htm>.

БОЭЦИИ. ФИЛОСОФИЯ МЕНЕН СООРОТУУ (ҮЗҮНДҮЛӨР)

Боэций Анисий Манлий Северин (480-524) – римдик окумуштуу, христиан философу жана мамлекеттик ишмер. Боэций грек тилин жакшы билген. Музыка жана арифметика боюнча эмгектери укмуш эмгектери бар. Боэцийге каршы чыккынчылык боюнча коюлган айыптоо, магиялык иш менен алектенген же сыйкырчылык кылган деген дагы айыптоолор кошулуп, айыпталуучу үчүн аны жокко чыгаруу абдан кыйын болгон. Түрмөдө өлүм жазасын күтүп жатып, Боэций өзүнүн шедеври болгон «Философия менен сооротуу» деген чыгармасын жазган. «Философиянын сооротуусу» анын айыпталышынын негизги далилдерин камтыйт, бирок ал чынында эмнеге айыпталганы жөнүндө так түшүнүк бербейт. Бул атактуу эмгегинде Боэций адамдык бакыттын чыныгы булагы катары Кудайдын акылмандыгына жана сүйүүсүнө болгон каалоону сүрөттөйт.

ТАГДЫР ЖАНА ОЛУЯЛЫК

– Мен макулмун, – дедим. Менин жообума ал бир аз жылмайып: «Сиз айтып жаткан тема өтө татаал, ага толук түшүндүрмө берүү кыйын. Анын табияты ушундай: бир көйгөй жок кылынса, анын ордун башка көптөгөн көйгөйлөр өсүп чыгат, анан аларды акылдын жандуу оту менен токтотуудан башка жол жок. Ал үчүн алдын ала айтуу, тагдырдын сызыгы, кокус-туктар, кудайдын алдын ала билүүсү, тагдыр, эрк эркиндиги жөнүндө сөз кылуу керек. Кандай кыйын, өзүң чеч. Биз убакыттын аздыгы менен чектелсек да, бир нерсе кылууга аракет кылабыз.

Анан ал өз сөзүнүн экинчи четинен баштады. «Бардык нерсенин келип чыгышы, өзгөрүп, кыймылдап турган нерселердин өнүгүшү, өз себептери, тартиби, формалары түбөлүктүү, ыйык Акыл-Эстен. Жөнөкөй көрүнгөн бул Акыл-Эс жараткандын башкаруусу алдында анын көп кырдуу образын чагылдырып турат. Бул образ таза түрүндө Кудайга байланышкан Акыл-Эс менен бирге каралса, «олуялык» деп аталат, а эгер ал Кудайга баш ийген нерселер менен байланыштуу болсо, анда аны илгеркилер айтышкандай «тагдыр» дейбиз. Эгерде алардын маанисине тереңдеп кирип, талдоого алып, бул эки түшүнүктүн бири-биринен кандай айырмаланарын түшүнсөк болот. Улуу акыл-эс – ал бардык нерсенин башында турган жана бардык нерсени башкарган Кудайга тиешелүү касиет, ал эми тагдыр – ал нерселердин өзгөрүшүнүн милдеттүү тартиби, ал аркылуу алардын бар болушуна кам көрүү. Улуу акыл-эс (Providence) баарын бирдей камтыйт, ал өз алдынча жеке жана чексиз. Тагдыр болсо, жеке кыймыл-аракеттин натыйжасы менен орду аныкталып, формага ээ болот жана бөлүштүрүлөт.

Ошентип, кудайга таандык касиеттин өзүндө камтылган убактылуу тартиптин бутактануусу – алдын ала билүүчү жана көрүүчү улуу, ыйык касиет

болсо, ал эми бул тартиптин түздөн-түз убакытта ишке ашырылышын тагдыр дейбиз. Улуу акыл-эс менен тагдыр ар башка болсо да, бири-бири менен байланыштуу. Тагдырдын тартиби улуу акыл-эстин жөнөкөйлүгүнөн келип чыгат. Устат жасай турган ишинин формасын ойлонуп жүрүп, анан аны өз убагы келгенде ишке ашырууга киришкен сыяктуу, Кудай да өзүнүн алдын ала көрүүчүлүк касиети жана киришүүсү менен ишке ашуучу тагдырды убакытка жайгаштырат. Бирок, Кудай тагдырды алдын ала белгилеген убакытка жана жерге карата аныктайт.

Ал жипти рухтардын жардамы менен токуйбу, же дүйнөлүк жандын, же асман телолорунун кыймылы аркылуу ага баш ийген табияттын жардамы менен максатын ишке ашырабы, же периштелердин күчү, же ар кандай жиндердин куулугу менен тагдырды жасайбы, кыскасы жогоркулардын жардамы менен баарын башкарып турат. Улуу акыл-эс алдын ала жазылган тагдырдын жөнөкөй жана өзгөрбөс көрүнүшү болсо, тагдыр улуу акыл-эстин дайым өзгөрүп туруучу көрүнүшү. Кудай жөнөкөйлүгү менен баарын ичине камтып жана анын пайда болушуна шарт түзөт. Ушундан улам мындай натыйжа келип чыгат: тагдырга баш ийген бардык нерсе – улуу Акыл-Эске да баш ийет, а чынында, ал нерсеге тагдыр да баш ийет, анткени Улуу Акыл-Эс тагдырдан да жогору турат.

Чынында эле, эң жогорку абсолюттук духка жакын болуу менен тагдырдын өзгөрмөлүүлүгүнөн качкан заттар бар. Анткени бир октун айланасында айланган көп дөңгөлөктөрдүн ичинен ага жакын жерде жайгашкан дөңгөлөк сыртта айланып турган дөңгөлөккө салыштырмалуу анын огу сыяктуу болуп калат. Сырткы дөңгөлөк чоң тегерек боюнча айланып, мейкиндик канчалык чоң болсо, ал ошончолук борбордон четте болот. Дөңгөлөктөрдүн кайсынысы биригип, огу менен кошулса, анда ал андан бөлүнгүс болуп калат жана мындан ары өз ичинде көп жерлерди жана мейкиндиктин кеңдигин камтыбайт. Анын сыңарындай, өзүнүн түпкү тегинен алысырак болгон нерсе ыйык акыл тагдырдын терс багытына туш келип, тагдырга баш ийүү бардык нерсенин борбордон алыстап кетүү даражасына жараша болот. Жогорку акылдын өзгөрбөстүгүнө эң жакын келген нерсе, кыймылдан арылып, тагдыр таңуулаган зарылчылыктан да качат. Ошентип, тагдырдын өзгөрүлүүчү сызыгы улуу акыл-эстин өзгөрүлгүс жөнөкөйлүгү менен чогу, бир, анткени ал ой жүгүртүү түшүнүгү менен байланышкан. Жаны жаралган нерсе катары, тынымсыз бар болгон нерсе менен, түбөлүк убакыт катары, анын борборунда кыймылдуу зат катары жашайт. Тагдырдын жүрүшү асманды жана жылдыздарды кыймылдатып, ар кандай элементтерди тийиштүү орундарга жайгаштырып, өзгөрүүлөрдүн чынжырын толуктайт. Ал уруктун уруктандыруусу аркылуу окшоштук берип, төрөлүү менен өлүмдү кезектешип, бар болгондун бардыгын жаңылайт. Ал адамдын иш-аракеттерин жана жашоосунун агымын өзгөрүлгүс, ошондой эле сөзсүз түрдө өзгөрүлүп турган турган себептердин бузулбас чынжыры менен байланыштырат. Ошентип, дүйнө эң жакшы башкарылат – Кудайдын акылындагы жөнөкөйлүк себептердин өзгөрүлбөс тартибин өзүнөн алып чыгат.

Эскертүүлөр:

1. Олуялык («провидение») «көзү ачыктыктан» алда канча кенири түшүнүктү камтыйт, ал ошондой эле баш ийүүнү да маалымдайт. Кудай өзү жараткандын бардыгын гана билбестен, кандайдыр бир себептердин чын-жырчасы аркылуу баарын башкарып да турат.

2. Боэций кийинчерээк Кокустукту башка максаттарды көздөгөн ырааттуулуктан келип чыккан натыйжанын түшүндүрмөсү катары аныктайт. Мисалы, бирөө талаасын айдап жатып, казына сандыгын таап алат; казынанын табылышы жер айдаган адамдын оюна келбеген учурдан тартып, жер айдап баштаганда кенчин ачылышы ал «кокустукка» байланыштуу. Биз билген же ойлогон себептердин «үстүндө» турган себептер бар, – дейт Боэций.

Булак: Боэций. Философия жана башка трактаттар менен сооротуу / Ред. Г.Г. Майоров. – М.: Наука, 1990. 264-269- бб.

ТАЛКУУЛОО ҮЧҮН СУРООЛОР:

1. Эмне үчүн Боэцийдин ою боюнча, Кудайдын акылмандыгы адамдын акылынан жогору турат? Тагдырдын пайда болушунда кудайлык күчтүн ролу кандай?
2. Силердин оюңар боюнча адамзаттын прогресси «Кудайдын буйругусуз кумурсканын буту сынбайт» деген аныктамага дал келеби? Анда, тарыхтын прогресси тууралу эмне айта алабыз? Эгер тарых абсолюттук метафизикалык түшүнүк болсо, ал эми Кудай адам тагдырын алдын ала аныктаса, анда адамдар эмнеге, эмне үчүн умтулуу керек?
3. Кудай бардыгын алдын ала белгилеп койгонуна карабастан, Боэций адамдын умтулуусун кантип түшүндүрөт? Жакшы менен жамандын ортосунда кандай байланыш бар жана ага адамзаттын прогресси-нин кандай тиешеси бар?

КАЙТАЛОО ҮЧҮН СУРООЛОР:

1. Руссо үчүн адеп-ахлактын абалы искусство менен илимдин прогресси менен аныкталат. Боэцийдин коом жашап жаткан эрежелердин Кудай тарабынан орнотулушу жөнүндөгү аргументи жогорку пикирге кандай байланышат?
2. Боэций, ошондой эле Кудай орноткон тартип баарын жакшылыкка алып барарын белгилейт. Боэций менен Руссо адамдык прогресси түшүнүүдө кайсы жерде айырмаланат? Алар үчүн адамдык прогресси эмне аныктайт?
3. Руссо мындай дейт: «Биздин адеп-ахлакыбыз илим жана искусстводогу прогресстин айынан бузулган». Ал эми Боэций адамдык адеп-ахлактын жана тазалыктын таза сакталышынын башатын эмнеден көрөт?
4. «Илим жана искусство жөнүндө ой жүгүртүүдө» Руссо: «Жок дегенде, олуялыктын (провидение) биз пайдалана турган бир сабагы барбы?» – деген суроону коёт. Ага Боэций жооп береби? Эгер жооп берсе, эмне деп жооп берет?

ОГЮСТ КОНТ. ПОЗИТИВИЗМ ТУУРАЛУ ЖАЛПЫ ТҮШҮНҮК

Огюст Конт (1798-1857) Монпельеде (Франция) туулган. Аны француз энциклопедисттеринин мураскери деп эсептөөгө болот; илимди урматтоо менен динди четке каккан. Ал позитивизмдин негиздөөчүсү катары белгилүү, ал билимдин максаты тажрыйбалуу кубулушту сүрөттөө, анын бар экенине шек келтирүү эмес деп ырастайт. Конт байкоо жана эксперимент ыкмаларын илимдерде колдонуунун башталышы болгон, ал аны биз азыр социология деп атаган чөйрөдө – адам жөнүндөгү илимде колдонууга умтулган. Конттун ою боюнча, коом алгачкы теологиялык фазадан башталып, метафизикалык фазадан өтүп, акырында позитивисттик фазага келет. Туруктуу социалдык маселелерди чечүүдө, адамзаттык прогресске социология илими аркылуу жетишүүгө болот деп эсептеген.

Позитивизм негизинен философия менен башкаруу образынан турат. Аларды бири-биринен ажыратууга болбойт; биринчиси биздин интеллектуалдык жөндөмүбүз жана социалдык симпатиябыз бири-бири менен тыгыз байланышта болгон бир татаал системанын негизи, экинчиси болсо анын аякташы болуп саналат.

Биринчиден, коом жөнүндөгү илим, илимдердин эң негизгиси болуу менен бирге, биздин ар кандай байкоолорубузду, кубулуштарды бир ырааттуу бүтүндүккө келтире ала турган бирден-бир логикалык жана илимий байланышты камсыздайт. Башка илимдерге караганда бул илимге көбүрөөк ишенип, анын чыныгы мүнөзүн жана искусствого болгон мамилесин бардык жалпы терминдер менен түшүндүрмөйүнчө түшүнүүгө болбойт. Мындан биз дал келүүчүлүктү табабыз, бул кокусунан эмес. Коом жөнүндө илимий теориянын пайда болушу менен бир мезгилде бул теорияны колдонуунун кеңири чөйрөсү ачылат, атап айтканда: Батыш Европанын социалдык кайра жаралуу багыты. Анткени, дагы бир көз карашты карап, азыркы тарыхтын улуу кризисине көз чаптырсак, анын мүнөздөмөлөрү окуялардын табигый ырааттуулугунда ачылып жаткандыктан, адегенде мамилени жана жашоону өзгөртпөстөн, саясий институттарды кайра жандандыруу аракеттери канчалык үмүтсүз экени күн өткөн сайын айкын көрүнүп турат. Ошентип, бардык адамдык түшүнүктөрдүн канааттандырууларлык синтезин түзүү — биздин коом тууралуу бардык каалоолорубуздун эң актуалдуусу. Ал талап, Тартип үчүн да, Прогресс үчүн да бирдей керек. Бул улуу философиялык эмгектин акырындык менен бүткүл Батыш боюнча таралуу учурунда стихиялуу түрдө жаңы моралдык күч пайда болот, ал таасирдин күчөшү менен коомду кайра куруу үчүн белгилүү бир негизди түзөт. Ал бардык цивилизациялуу элдер үчүн билим берүүнүн жалпы системасын сунуштайт жана ошону менен коомдук жана жеке турмуштун бардык чөйрөлөрүндө туруктуулукту камсыздайт.

Ошентип, интеллектуалдык кыймыл жана коомдук кризис дайыма бири-бири менен тыгыз байланышта болуу үчүн жакындашат. Экөө тең адам-

заттын алдынкы өнүккөн бөлүгүн, орто кылымдагы ак сөөк католицизмдин шашылыш аракеттерине караганда бири-бири менен көбүрөөк байланышкан жана прогрессивдүү, чыныгы руханий күчтү таанууга даярдайт.

Кайра жаралуу доктринасы өз ишин жактоочуларсыз аткара албайт; а бирок, аларды кайдан таба алабыз? Чоң баалуулуктарды эске албаганда, биз коомдун жогорку катмарларынын эч биринен биз, идеяга берилгендерди күтө албайбыз. Алардын баары тигил же бул даражада негизсиз метафизикалык теориялардын, ошондой эле аристократтардын өзүнө коюлган суроолордун таасири астында.

Алар сокур саясий агитацияга, эски теологиялык жана аскердик системанын пайдасыз калдыктарына ээлик кылуу жөнүндөгү талаш-тартыштар менен алаксып атышат. Алардын аракети мамлекеттеги революциялык абалдын узакка чейин сакталышына багытталган жана чыныгы коомдук жаңыланууга алар эч качан жетише албайт.

Биз анын интеллектуалдык мүнөзү же социалдык максаттары жөнүндө айтуу менен бирге позитивизм башка жактардан да колдоо издеши керек экенин белгилер элек. Андай адамдарды биз, билим берүү системасы тарабынан аң-сезими бузулбаган жана балдардын кең пейил, боорукердик сапаттары эркин өнүгүүсүнө жол берилген класстардан издешибиз керек. Ошондой эле жаңы окууну чын жүрөктөн жактоочуларды аялдардын жана жумушчу табынын өкүлдөрүнүн арасынан да табууга болот. Чындыгында, акыры ал коомдун бардык катмарларына жайылууга тийиш. Бирок, ал жаңы окуу күчтүү адамдар колдоого алмайынча, жогорку катмарлардын үстүнөн реалдуу таасирге ээ боло албайт. Руханий кайра куруу иштери аяктаганда, аны сактап калуу иши алардын колунда болот. Ошентип, аны баштоо үчүн алардын биргелешкен аракеттери керек. Саясий бийликке бир аз гана таасирге ээ болуу менен алар, башкаларга караганда, адеп-ахлактык башкаруунун зарылдыгын баалашат жана алардын башкы максаты – убактылуу бийликтин зулумдук иш-аракеттеринен аны коргоо болуп саналат.

Адам жашоосун жеке же жамааттык көз караштан карап, аял гана толук түшүнө алат. Анткени турмуштун бардык талаптарына чындап жооп берген системаны курууга боло турган бирден-бир негиз болуп интеллектин коомдук сезимдерге баш ийүүсү саналат: жеке же жамааттык көз караштан алып караганда да, аялдын мүнөзүндө коомдук мамилелер айкын чагылдырылган.

Позитивизм жеке жана социалдык жактан биздин алдыбызга койгон улуу максат – ал коомду жакшыртуу аракети. Ошондуктан, элестетүү жөндөмү бул жерде эң чон мааниге ээ, анткени кайсы жерде колдонулбасын, жашоонун бардык тармагында, ал өсүп-өнүгүүгө шык берет.

Бул эмгектеги түшүндүрмөлөрүмдүн чектелүүлүгүнө карабастан, мен, позитивизм камсыздоонун жаңы жана кенен мейкиндиктерин жана ошондой эле стихиялуу түрдө жаңы билдирүү каражаттарын ачарын көрсөтө алам.

Ошентип, мен кайра жаралуу доктринасынын чыныгы мүнөзүн майда-чүйдөсүнө чейин баяндап берем. Бардык негизги аспектилер эске алынат.

Анын философиялык пайдубалынан баштап, мен табигый түрдө анын саясий максатына, андан адамдарга, аялдарга тийгизген таасирине, акы-

рында анын эстетикалык күчүн талдоого өтөм. Негизги трактаттын Киришүү бөлүгү гана болгон бул эмгекти жыйынтыктап жатып, ушул ар түрдүү аспектилердин баарын бириктирген түшүнүк жөнүндө айта кетишим керек. Позитивдик ураанда жыйынтыкталгандай «Сүйүү, Тартип, Прогресс» алар бизди тымызын өзүнө тартып, кайра күч-кубат берген Гумандуулук түшүнүгүнө алып барат. Бул түшүнүктү туура чечмелеп, акырында биз позитивизмди толук жана ырааттуу бир бүтүн түшүнүк катары карайбыз. Албетте, кандайдыр бир прогноздорду айтып берген өткөндүн тарыхы, бул тема боюнча коомдук кайра жаралуунун келечектеги прогресси жөнүндө жалпы мааниде талкуулоого бизге мүмкүндүк берет. Бул кыймыл Франциядан келип чыккан жана ал адегенде Батыш элдеринин улуу үй-бүлөсү менен чектелген. Белгилүү мыйзамдарга ылайык, ал алгач бүт ак расага, акыры адамзаттын башка эки улуу расасына да таасирин тийгизерин көрсөтөт.

АХАД котормосу. – БАУ, Бишкек, 2023.

Булак: Comte, Auguste. A General View of Positivism. London: Routledge and Sons, 1907, pp. 1-7. Online version. Internet History Sourcebooks: 1998. URL: <http://www.fordham.edu/halsall/mod/comte-positivism.html>

ТАЛКУУЛОО ҮЧҮН СУРООЛОР:

1. Конттун көз карашы боюнча коомдук кубулушту түшүндүрүүгө жөндөмдүү жалгыз илим кайсы, эмне үчүн?
2. Конт жана ал жактоочусу болгон позитивизмдин негизи эмнеде? Позитивизм бизди кайда алып барат?
3. Прогрестин жана өзгөрүүнүн потенциалдуу агенттери кимдер? Позитивизм кантип өнүгүшү керек?
4. Конттун позициясына ылайык, биз позитивизмди, же өнүгүүнүн позитивдүү баскычын жалаң илимий деп түшүнөбүзбү? Илимий прогресс адамзаттын прогрессине алып келеби? Эмне үчүн мындай деп ойлойсуз?

КАЙТАЛОО ҮЧҮН СУРООЛОР:

1. Илим менен искусстводогу прогресс Руссо менен Конттун көз карашы боюнча биздин адеп-ахлакка кандай таасир этти?
2. «Дискурста...» Руссо «адептүүлүктүн жана ак ниеттиктин тагдыры илим менен искусствонун ийгиликтерине [баш ийет]» дейт? Конт буга макул болубу? Эмне үчүн ооба, же эмне үчүн жок?

АЗЫРКЫ ГЕЗИТТИН КҮЧҮ ЖАНА КЫЙЫНЧЫЛЫГЫ
Прогресстен жана сабаттуулуктан качкан мусулмандар. Бухарада. («Мулла Насреддин», №15, 1907)

ЧОЛПАН. ДОКТОР МУХАММАД-ЯР

Чолпан деген каймана ат менен жазган Абдулхамид Сулейман (1893-1938) азыркы өзбек адабиятынын негиздөөчүлөрүнүн бири. Акын, драматург, жазуучу жана котормочу Чолпан жадидизм кыймылына катышып, Орто Азиядагы билим берүү реформасы жөнүндөгү окууга маанилүү салым кошкон. Фергана өрөөнүндөгү Анжияндык бай көпөстүн уулу Чолпон орус мектебинде окуган. 1917-жылдагы Социалисттик революциядан кийин Чолпан улутчулдукка берилгендигин көрсөтүп, эң чоң эмгегин жарыкка чыгарган. Ал Советтер тарабынан камакка алынып, 1938-жылы сталиндик террордун сансыз курмандыктарынын бири болгон. Анын айрым ырларында Руссо менен укмуштуудай параллелизм бар. Ал «XX асыр» («XX кылым») китебинде, кылымды прогресс менен илимдинде, санаанында, бузукулуктунда мезгили катары карайт. Бул окуя Орто Азия модернизминде маанилүү роль ойногон «Сада-уй Туркестан» («Туркстан үнү») гезитинин 1914-жылдагы алты санына жарыяланган. Бул окуя жаштардын чыгармасы, анткени Чолпан аны жаш кезинде жазган. Анткен менен окуя Борбордук Азиянын заманбап риторикасынын негизги темаларынын көбүн: билимдин күчүн, жамааттык күч-аракеттин баалуулугун, патриотизмди, космополиттик модернизмдин жагымдуулугун жана насаат айтууга болгон күчтүү кызыгууну ачып берет. Окуп жатып, Чолпондун билим берүү тармагын реформалоого умтулуусун жана прогресске болгон мамилесин эстен чыгарбаңыз..

Түркстандын караңгы бир бурчунда, бир шаарда алтымыш жаштагы Ажы Ахмад деген кедей чачтарач жашачу. Анын аялы өпкө оорусу менен тогуз ай күрөшүп жатып, каза болгон. Анын артында уулу Мухаммед-Яр калды. Ажы Ахмад шаарда он беш жашында атасы менен **ажылык** сапарга баргандан бери Ажы чачтарач катары белгилүү болгон. Атасы ажылык сапарга барганда каза болуп, Ажы Ахмад өз мекенине кайтып келгенге чейин он жыл бою Египет, Стамбул, Фарс, Марокко, Белужистан, Багдад, Иран жана Афганистанда, ошондой эле Орусияда жалгыз жер кезип, кыдырып жүргөн. Натыйжада саякаттарынын аягында фарсы, араб, орус жана англис тилдеринде сүйлөгөндү үйрөнүп алган болчу. Бирок сапарда жүргөндө билими жок болгондуктан, көп азап чегип, уулу Мухаммед-Ярдын окууга жаш курагы жеткенде эле аны окутууга катуу киришти.

Мухаммед-Яр он жашка чыкканда, шаарга Россиядан Уфадагы Улуу семинарияны бүтүргөн бир мугалим келди. Шаарга келгенине бир-эки жума болгон кездерде, «гезит окуп, жетимиш эки тил билген» чачтарач тууралуу угуп, аны көргөнү чачтарачканасына барды. Мухаммед-Яр да ошол жерде болчу. Атасынын бир ишаратынан улам ордуна тура калып, кирип келген мугалим менен эң чоң урмат-сый менен учурашты. Ажы Ахмад менен Уфадан келген мугалим көпкө сүйлөшүп отурушту. Сүйлөшүп жатып Ажы Ахмад: «Менин бир гана уулум бар. Ага азыркы замандын талабына жооп бере турган билим бергим келет, эгер маакул болсоң, ага жакшы улуттук билим бер. Кийинчерээк мен аны мамлекеттик мектепке берейин».

Ойлонуп отуруп мугалим макул болду. Ажы Ахмад дүкөнүн жаап, мугалимди үйүнө алып барды. Жаш Мухаммед-Яр мугалимден кызыгып менен сабак алды. Ал эми бош убактысын билимсиз жаштарга окшоп чайканаларда, той-топурларда, сойкуканаларда эмес, орус офицеринин жетекчи-

Ажылык (ажы) – мусулмандардын Меккеге болгон зыяраты.

лигинде физикалык көнүгүүлөрдү жасап, пайдалуу китептерди окуу менен өткөрчү. Бул учурда ал исламга, тарыхка жана географияга кызыгып, көп окуду. Бир жылдан кийин Ажы Ахмад жакшы көргөн уулун мамлекеттик мектепке бергиси келип, ойлонуп калды. Анткени, анын акчасы жок болчу. Жакырчылык жанды эзип, кедей баланын билими толук болбогондуктан, келечекте адистикке ээ боло албай кала турган коркунуч пайда болду.

Башка айласы калбаган соң, Ажы Ахмад мугалим менен шаардын бардык бай адамдарынын үйлөрүнө барып жардам сурашты. Кээ бир соодагерлер мугалимдин [заманбап] кийимин байкаары менен аларды үйгө киргизбей коюшса, башкалары аларды кабыл алышты; кээ бирлери Мухаммед-Ярдын сулуу юала экенин көрүп, ага катчы жана жеке жардамчы кызматтарын сунушташты. Бирок, биздин Ахмад ажы бул адамдардын чындап эмнени каалап жатканын билгендиктен, аларга жалгыз уулун бербей койду. Бечара Ажы Ахмад бай соодагерлерден жардам табам деген үмүтүн үзүп, башка жолдорду издей баштайт. Бул мезгилде шаарда көптөгөн үйлөнүү үлпөттөрү өтүп жаткан; оюнчулар менен аракеттер бири-бирине бычак сайып, адамдын каны агып жатканда: «Наадандык! Караңгылык!» – деп кыйкырып жатышты. Күн сайын уруш-талаш көбөйүп, студенттерге жардам берүүчү коомдор биринин артынан бири жабылды.

Ал ортодо мугалим шаардан чыгып кетүүнү ойлонуп, жолго камынды. Саат тогузда Ажы Ахмад мугалимди узатуу үчүн уулу менен станцияга келди; кайтып келе жатып акча талашкан оюнчулардын жанынан өтүп баратып, Ажы Ахмад аларды ажыратып, насаат сөз айтканы жакын басып барды. Алардын бири тура калып, Ажы Ахмадды муунтуп өлтүрүп, Мухаммед-Ярды жарадар кылды. Өлүм алдында жаткан Ажы Ахмад уулуна карап айтты:

– Балам, мурас ордуна ... мен сага керээз калтырам ...окуу ... окуу ... окуу ... «

Мухаммед-Яр атасын өлтүргөндөрдү таап, кармап, алардан өч алууну ойлонду. Бирок, атасын өлтүргөн адамдар алар эмес, наадандык эле. Ошентип ал атасын тынчтык жолу менен жерге берип, наадандык менен күрөшүүгө бел байлады. Наадандыкка каршы күрөштө негизги курал, атасы айткандай, мылтык эмес, тапанча эмес, канжар эмес, жаа, жебе эмес, «окуу! окуу! окуу!» эле.

Атасынын жырткычтык менен өлтүрүлүшү, карангы, сабатсыз Түркстан мекени болгон баланын кайгысы, илим-билим алып, атактуу адам болгусу келип, балалык кыялдын дарыясында сүзгөн Мухаммед-Ярды көп өтпөй кургак учук төшөккө көтөрүп чапты. Толук таасир эте электигине карабай, оору күч алып, бетине чыга баштады. Ушул убакта шаарда чоң өрт чыгып, алты-жети район күйүп, мусулмандар көчөдө ачка калышты. Бир жерде армян дүкөнү бар эле, бирок анын жоготуулары азыраак болду, анткени анын дүкөнү өрткө каршы керектүү нерселер менен камсыздандырылган эле. Ал эми мусулмандар жөнүндө эмне айтууга болот? Мусулмандар алдын ала сактануу эмне экенин да билишчү эмес. Билгендери жана ойлонгондору алдын ала андай чараларды көрүү туура эмес, күнөө деп ойлошкон. Ушундай кырдаалда кантип кайдыгер бойдон калууга болот? Мындай абалды көргөндө байкуш Мухаммед-Ярдын ден соолугу ого бетер начарлай баштады.

Жаңы шаардагы **агиттеатрда** «Аракеттик жана анын коркунучтуу кесепеттери» деген эскертүүчү фильм көрсөтүлдү. Канчалык өзүн жаман сезсе да, Мухаммед-Яр аны өткөрүп жиберсе алган жок. Ал, бул жийиркеничтүү аракеттиктин кесепеттерин билүү үчүн кечти чыдамсыздык менен күттү.

Акыры, кечки намаздан кийин ал жөө жүрүш менен агиттеатрга жөнөдү, ал жерден [шоу учурунда] театрдын короосунан ок жаңырды. Тасма токтоп, баары короодон сыртка агылып чыгышты. Байкуш, алсыз Мухаммед-Яр да алардын арасында болчу. Эмне деген көрүнүш! Шаардык театрдын короосунда мас болгон оюнчулар бир аз суммадагы эле акчаны талашып, алардын бири мылтыгы менен экинчисин атып салыптыр. Кылмышкер колго түшүрүлүп, жарадар болгон адам ооруканага жетерде, жолдо каза болуптур. Кылмышкер өзүнүн кылган ишинен уялып, театрдын короосунда өзүн да атып салат.

Ошентип, сабатсыз эки жаш мусулман бул дүйнө менен кош айтышты. Аракеттик эмнеге апкелери, анын коркунучтуу кесепеттери ачык-айкын болду.

Муну көргөн Мухаммед-Яр эс-учун жоготуп, жыгылды. Милиция кызматкерлери аны шаардык ооруканага алып кетишти. Мухаммед-Ярдын атасы, апасы, тууган-туушканы да жок эле... Аны эч ким сураган жок. О, жалгыздык! Эх, жетимдин көргөн күнү курусун! Оо, мунун баарынын себеби: сабатсыздык! Кет! Жогол! Өл!!!

Мухаммед-Яр ооруканада жатып, бир айдан кийин өзүн жакшы сезип калды. Айыгып чыккандан кийин дарыгерлер ага ден соолугун чыңдоо үчүн Кавказга барып, ошол эле учурда ал жактан окууну кеңеш кылышты.

Мухаммед-Яр доктурларга акчасынын жоктугун айтты. Дарыгерлер кеңешип, кагаз жазып беришти, ал кагазда Кавказдын каалаган ооруканасында бекер жатып, дарыланууга уруксат берилген эле. Мухаммед-Яр ооруканадан чыгып, үйүнө кетти. Ал жерде эч ким жок: атасы да, апасы да жок... Кандай гана кайгылуу көрүнүш! Ал үйүн бир оруска 225 рублга алты айга ижарага берип, кечки саат жетиде вокзалга барып, поезд качан жөнөрүн билди. Кийинки поезд эртең мененки саат тогузга жетпей жөнөйт экен. Өкүнүчтүүсү, кайра үйүнө кайтып, өз үйүндө бир түн конок болууга аргасыз болду.

Эртеси эртең менен вокзалга эрте барып, поездди күтүп турду. Акыры ажыдаардай күшүлдөп, ар тарапка буу бүркүп, жыйырманчы кылымдын цивилизациясынын аты көрүндү... Мухаммед-Яр өз өлкөсүнөн чыгып кетүүгө камынды. Ошол кезде станцияда кызыктай көрүнүш болуп, Мухаммед-Ярдын жүрөгү катуу сого баштады. Бир мусулман сумкасын жоготуп алды. Экинчиси бара турган станциянын атын билбегендиктен, башка станцияга билет сатып алыптыр. Муну көргөн Мухаммед-Яр таң калды. Акыры экинчи ышкырыктан кийин ордунан туруп, үчүнчү класска орун издеп жөнөдү. Бул жерден жогоруда айтылгандардан да кейиштүү көрүнүштөрдү көрдү. Мусулмандардын бири мушташып мурду сыныптыр, экинчисин поезд кызматкерлери алып кетип, сабашкан.

Мухаммед-Яр таң калды. Ал машинадан түшүп, четте туруп, айланасын карай баштады. Кавказдын бир алыскы бурчунан келген армян вокзалда дүкөн ачып, байыптыр. Анын эки уулу мамлекеттик мектепте окуйт экен. Ал эми жергиликтүү мусулмандар болсо, тапкан кирешелерин балдарын

үгүттөатры –
репертуарында
актуалдуу материалдарга
негизделген драмалык,
музыкалык жана
хореографиялык
миниатюраларды койгон
чакан топ

сүннөткө отургузууга жана өлгөндө жаназага сарптап, баары жакырчылыкта, кордук көрүп жашашчу. Анын жүрөгү кайрадан дагы сыздап чыкты; кайрадан толкундануу... Оор ойлорго батып кетти. Аңгыча үчүнчү ышкырык угулду. Жыйырманчы кылымдын атсыз арабасы жөнөгөнүн жарыялап, ызы-чуу менен алдыга жылды. Мына ушинтип Мухаммед-Яр ыйык мекенин таштап, башка коомдор менен таанышуу үчүн башка өлкөлөргө жөнөп кетти. Ал үчүнчү вагонго кирип, аны бойлоп максатсыз басып жөнөдү. Анын башы Туркестандын келечеги жөнүндөгү ойлорго толгон эле. Бир маалда кимдир бирөө аны чакырды: «Мухаммед-Яр!»

Мухаммед-Яр башын көтөрдү. Ысмын атап чакырган адам физкультура сабагынан анын даярдыгын текшерген орус офицери Петр эле.

– Кайда баратасыз? – деп сурады офицерден Мухаммед-Яр.

– Мени башка аскердик базага которушту. А сен өзүн кайда баратасың?

Мухаммед-Яр бир аз ойлонуп туруп жооп берди:

– Сүргүнгө.

– Кайда?

– Окуу – окуу – окуу.

– Атаңдын акыл-эси ордундабы?

Бул суроого жооп бере албай, Мухаммед-Ярдын көзүнө жаш тегеренди. Акыры:

– Атамдын көзү өтүп кетти, – деп жооп кайтарды.

Офицер муну укканда, балага боор ооруп, көзүнө жаш тегеренди.

Мухаммед-Яр офицердин дүрбүсүн сурап алып, коридорго чыкты. Поезд тегеректеги мусулмандардын көңүлүн өзүнө буруп, ылдамдыгын улантты. Мухаммед-Яр коридордо туруп алып, дүрбү менен алыскы тоолорду карады. Көзүнө жаш тегеренип, артына калтырып бараткан ата журтуна кайрылды: «Эй, **Чыңгызхан** менен **Амир Тимурдун** отряддары көргөн кара тоолор! Оо, Түркстан жеримдин байыркы доорлору көргөн кары тоолор! Силер эми жыйырманчы кылымдын цивилизациясын көрүп жатасыңар! ХХ кылымдын «цивилизациясынын аргымагы» үч күндүк жолду он саатта басып өтө аларын көрүп, менин мекендештерим эмнеге оозун ачып, тегеректеп карап турушат? Эмне үчүн алар цивилизацияга кошулуу үчүн эч аракет кылышпайт? Тар көчөлөргө батпаган эки дөңгөлөктүү арабаларды дагы канчага чейин кармашат?

Оо, мекендештер! Бул карангылык дагы канчага созулат? Мындай акылсыздыктын кимге кереги бар? Кантсе да, сен да адамсың да! Эмне үчүн алдыңыздардагы билимди, илимди пайдаланбайсыздар? Эмне үчүн алдынкы демилгелерге катышпайсыңар? Уйкудан ойгонгула! Күрөшкүлө! Билим алгыла, илимге кызыккыла, тажрыйба үйрөнгүлө! Убакыт келди!»

Кечки саат жетиде офицер Мухаммед-Яр менен ажырашты, Мухаммед-Яр өз купесине кирип кетти.

Бир нече күндөн кийин Мухаммед-Яр **Бакудагы** чоң темир жол станциясына келип түштү. Түйүнчөктөрүн жана башка буюмдарын колуна алып, тез эле поездден түшүп, араба менен шаардын борборуна жөнөдү.

Баку шаары, анын атактуу мусулман миллионерлери, бай соодагерлери, көп сандаган түрк коомдору жана миллиондорго ээлик кылган кайрымдуулук фонддору Мухаммед-Ярга укмуш сонун көрүндү. Ал, ар бир мусулман шаарларына тараган күндө чыкчу он беттик «Кавказ» гезитинин башкы кеңсесине кирди. Ал өзүнүн жагдайын редакторго майда-чүйдөсүнө чейин түшүндүрүп айтты, ага редактор: «Чыгуунун бир жолун табам» деп жооп берди.

Чыңгызхан

(1227-ж. өлгөн) – колбашчы, Орто Азиядагы башкаруучу

Амир Тимур

(1336-1405) – түрк-монгол аскер башчысы, колбашчы

Баку –

азыркы Азербайжандын борбору

Мухаммед-Яр шаарды көрүп келүү үчүн кабинеттен чыгып кетти. Ал ошол түндү шаардын [мусулман] миллионерлеринин биринин чыгыш архитектуралык стилинде курулган «Каспий деңизи» мейманканасында өткөрдү. Эртең менен китеп дүкөнүнөн «Кавказ» гезитин сатып алды. Беттин баш жагында жазылган төмөнкү жарнаманы көрдү:

*«Мусулман кайрымдуулук коомунун» жарыясы:
Коңшу Түркстандан илим издеп келген диндешибиз
он төрт жашар Мухаммед-Ярды өзүбүздүн каражатыбызга
мамлекеттик мектепке жиберүүнү каалайбыз.
Буга байланыштуу Кайрымдуулук коомунда бүгүн саат 7:30да
жыйын болот. Коомдун бардык кадыр-барктуу мүчөлөрү дал ушул
убакта чогулушу керек. Мухаммед-Яр мырза да болушу керек. Урматтоо
менен, директор».*

Ошол күнү кечки саат жети жарымда мүчөлөрдүн арасында кыскача талкуудан кийин коом Мухаммад-Ярга окуусун аяктагандан кийин эки жыл бою Бакуда жана анын тегерегинде иштей турган шартта стипендия берүү жөнүндө чечим кабыл алды. Мухаммед-Яр чындап өзүн бактылуу сезди. Мындан ары ал эми башынан өткөргөн бардык азаптын үзүрүн көрө алат. Ата-Мекенине, элине кызмат кылууга жан-дили менен даяр болот.

Туулуп-өскөн жеринде жердештеринен жардам албаган Мухаммед-Яр бакулук жаштардын жардамы аркасында үмүтүн ишке ашырды. Тактап айтканда: шаардык мектепке кирди, бул анын эң кымбат максаты болчу. Эми ал мекенине, аны басынткан мекендештерине кызмат кылат. Мухаммед-Яр өз жерин, үйүн эстеп, ыйлап жиберди.

Бир күнү кечинде шаардык сейил бактагы отургучта гезит окуп отуруп: «Түркстандагы биринчи театралдык оюн» деген баш макаланы көрүп калды. Макаланы окуп бүтүп, сүйүнгөнүнөн секире баштады. Бул учурда анын бакулук жаш журналисттерден досторунун бири келип, анын секирип, сүйүнүп атканына таң калып карап турду. Аны көйнөгүнөн кармап, скамейкага отургузуп: «Мухаммед-Яр, эмне мынча бактылуу болуп кубанып атасың?»-деп сурады.

Мухаммед-Яр кубанганынан айтар сөзүн таппай: «Т..Тур..кес..тандагы биринчи театрлаштырылган оюн» деди. Бакулук журналист бир аз отурду да, эч нерсе түшүнбөй туруп кетти. Мухаммед-Яр саатын караса түн жарым болуп калган экен. Паркта эч ким калбай калыптыр, Мухаммед-Яр да ордунан туруп, үйүнө жөнөдү.

Экзамен мезгили жакындаган сайын Мухаммед-Яр күнү-түнү иштеди. Ошентип, экзамендер башталганда, Мухаммед-Яр классташтарынын арасынан биринчи болуп тапшырды. Иштин оордугунан Мухаммед-Ярдын оорусу кайрадан козголо баштады. Анан, врачка көрүнүп, дарыгеринин сунушу менен бир айга Боржомидеги сууга барып дарыланды. Кийин ошол эле Кайрымдуулук коомунун жардамы менен Бакудагы **гимназияга**

окууга кирди. Ал окуусун абдан жактыргандыктан каникулда да эч жакка кетпей, мектепте жүрдү. Сааттар жылып, күндөр, жылдар өттү. Акыры Мухаммед-Ярдын орто мектепти бүтүрүүчү кези келди. Анын бүтүрүү экзамендери башталды. Мухаммед-Яр дагы биринчи болуп, экзамендерин тапшырып, жетишкен ийгиликтери үчүн алтын медаль алды. Гимназияны бүткөндөн кийин, дагы Кайрымдуулук коомунун жана Баку соодагерлеринин жардамы менен Мухаммед-Яр Петроград университетинин медицина факультетине окууга кирди.

Экинчи курста окуп атып, «Жашоого умтулган студенттер» деген роман жазды. Романда Түркстандагы **медреседе** окуган студенттердин турмушу сүрөттөлөт. Роман 12 баптан турган чон китеп эле, буга чейин Түркстан элинин турмушун жазган мындай роман болгон эмес. Кийин роман орус тилине которулуп, Петрограддан басылып чыкты. Бул роман ушунчалык жакшы жазылгандыктан, медреседе кырк-элүү жыл иштесе да, окуунун ордуна самоордун тегерегинде бардык убактысын өткөргөн медреседеги студенттердин жашоосун эч ким мындан артык сүрөттөп бере алмак эмес. Ал университетти бүтөөрүнө бир жыл калганда Москва менен Петрограддагы түркстандык көпөстөр тууралуу «Борбордун меймандары» деген пьесасын жазды. Бул спектакль виртуоздук чеберчилик менен билими жок, тилди, илимди билбеген соодагерлер борбор калаалардын мейманканаларында кандай кордук көрүп, жашап жатканын көргөзөт. Бул китепти Мухаммед-Яр өзү орус тилине которуп, басып чыгарды. Мухаммед-Яр бир нече достору менен бирдикте, акча табуу максатында Петроградда бул спектаклди койду. Мухаммед-Яр өзү башкы ролдо ойноп, көптөгөн мактоолорго ээ болду. Бардык чыгымдардан кийин аткаруучулар дагы 3000 рубль алышты.

Акыры экзамендерге да убакыт келди. Мухаммед-Яр дагы биринчи болуп, докторлук наамын жактады. Бирок ошого чейин ал үйүнө бара элек болчу. Бакудан келген меценат соодагерлердин жардамы жана театрдан тапкан акчасы менен түркстандык студент Мухаммед-Яр Швейцарияга барып, Швейцариянын университеттерине практикалык тажрыйба топтоду.

Мектептеги бардык достору аны кечки поездге отургузуу үчүн вокзалга чогулушту. Байкуш түркстандык бала орус мектебин бүтүрүп, тырышчаактыгынын, кайраттуулугунун аркасында Европанын эң алдыңкы өлкөлөрүнүн бирине кетүүгө даяр болду.

Мына, анын эмгегинин, мээнетинин жемиштери, анын аракети менен жыйналган түшүм. Бул мисал... мисал... мисал... Бул жерде кайрымдуулук коомдорунун асыл сапаттары, тилектештиктин жемиши, тилектештиктин жемиши..

Түркстандык уулбуз Швейцариянын борборуна «цивилизация атын» минип келип, университеттин медицина факультетине ревизор болуп жазылды. Байкуш студент Швейцарияда жети жыл болуп, тагдырдын бардык катаал сыноолорун чыдамкайлык жана өжөрлүк менен көтөрдү. Акыры Швейцариядан чыгып, Италия, Түркия, Румыния, Болгария аркылуу жүрүп Одессага, андан ары Бакуга жетти.

Жаш интеллигенциянын баары станцияга чогулуп, «рухий атасы» Мухаммед-Ярга жолугуп, ага элүү-алтымыш кишилик сый тамак уюштурушту. Ал мындан үч жыл мурда Бакуда ачылган мусулман медициналык курстарында сабак берип, андан кийин өз мекенине – Түркстанга барууга даярданган болчу. Бакуда мугалими менен коштошкону келип, андан билим-сиздик деңизинде сүзүп бараткан мекенине жардам берүү үчүн кетүүгө

Гимназия –

гуманитардык багыттагы сабактар терең окутулган мектеп

Медресе –

мусулмандардын жогорку рухий окуу жайы

улак –

салттуу оюн, «улак тартыш». «көкбөрү».

уруксат сурады. Мугалим уруксат бергенде Бакунун бардык жаш интеллигенция өкүлдөрү аны узатуу үчүн кечинде пристанга чогулушту. Мугалими ага «Бакудан келген сувенир» деген жазуусу бар алтын кол саатты белекке берди. Чогулгандардын баары андан сөз сүйлөөнү суранышты. Мухаммед-Яр палубада элдин алдына чыгып, кыскача сүйлөдү. Көрүүчүлөр аны дүркүрөтө кол чаап, ага гүл ыргытышты. Акыры ышкырык жаңырып, деңиздин мейкиндигин бороздогон кеме Түркстанды көздөй бет алды.

Мухаммад-Ярдын кеменин палубасында туруп сүйлөгөн сөзү мындай эле: «Оо, рухий бир боор туугандар! Оо, рухий аталар! Мен кедей, студент кезимде Түркстандын алыскы бир бурчунан билим, илим издеп, сиздердин шаарыңыздарга келгем. Сиздердин меймандос жашоочуларыңыздын биргелешкен аракети менен мен Россиянын университеттеринен баштап, Европанын университеттерине чейин барып, билим алдым. Чындыгында мунун баары кайрымдуулук коомдорунун, басмаканалардын ишинин натыйжасы. Мен да эми жеңди түрүп, жериме жардам берем, наадандыкта калган агаларымды ойготконго аракет кылам. Руханий мекеним Бакуга жана сиздерге, менин рухий ата-энеме чын жүрөктөн ыраазычылык билдирем, биздин түркстандыктарды, наадандык дарыясындагы ажыдаар балыкка окшоштуруп ойготууга, туура жолду табууга жардам бергениңиздерге абдан ыраазымын» Бул учурда кеме акырындык менен алыстай баштады. «Бар болгула, менин аталарым жана бир туугандарым!»

Механикалык балык, чачыраган суу, Элдин кулунун туулуп-өскөн жерине алып барды. Акыры алыскы бир эл жок жерде жээкке чыкты, аерден «цивилизация атына» алмашып минип, андан ары жолун улантты. Деңиздер менен суулар өзүнүн жумшак жели менен кайда калды? Швейцарияда, Францияда, Италияда көргөн Альп тоосунун кооздугу кайда калды? Альп тоолорунун арасында курулган, швейцариялык кыштактар кайсыл жерде калды? Алар акчасын майрамдарга, **улакка**, бийчи балдарга же дворяндардын, молдолордун жана башка май курсактардын кымбат саймалуу кийимдерине эмес, сүйүктүү балдарынын окуусуна жумшашат. Азыр алардын баары артта калды.

Анын ордуна саман жана чоподон жасалган жапыз үйлөр жана аларда мусулмандар жетим балдар үйүнүн абалында жашашат. Өзбектер, казактар, түркмөндөр жана башка мусулмандар иштеп тапкан акчасын бийлеген балдарга, көчөгө, ичимдикке же мугалимдерге, ак сөөктөргө, байларга кымбат кийим-кечек, аракканаларга жумшап, жер ээлеринин кулуна айланган.

Ах! Ах! Ах! Прогрессти, цивилизацияны көргөн, бардыгын билген Мухаммед-Яр өз өлкөсүндөгү туулуп-өскөн элинин жашоосуна катуу таң калды. Кээде көзүнөн жаш тегеренет. Анын үстүнө ызы-чуу түшкөн мусулмандардын ичинде поездде ызы-чуу болуп уктап, билеттерин жоготуп алып, кондуктор тарабынан сабалгандары да бар. Мухаммед-Яр мындан ары чыдай албады. Ал коридорго чыгып, көзүнө жаш алып, алыскы залкар тоолорду – ата-бабаларынын доорунда чоң чептер турган тарыхый тоо-

лорду – тоо чокуларын, дарыяларды, токойлорду, кумдарга көз чаптырды. Кереметтүү пейзаждар; алыскы бийик, жашыл тоолор Швейцариянын тоолорунан кем эмес болчу. Дарыялардын суулары жана аны ким иштетсе, ошого берген түшүмдүү жер Америкадагыдан да жаман эмес эле. Билимсиз соодагерлердин айынан, сабатсыз «аалымдар», жалган мырзалык жана ысырапкорчулук, бул эч бир элге окшошпойт. Кытайлар деле мынчалык жалкоо эмес эле.

Адамдар өздөрү үчүн эмне жакшы экенин так түшүнүшсө: улуттук мектептерди, колледждерди ачып, элибизге жакшы нерселерди гана табууга умтулган балдарын Европанын университеттерине жиберип, дарыгерлерди, юристтерди, журналисттерди, билимдүү соодагерлерди жана инженерлерди окутуп, даярдап, коомго кызмат кылдырышса жана алардын ар бири өз милдеттерин так аткарса, кандай сонун болмок. Бул анын ойлору эле. Бирок мындай болушу мүмкүн экенине толук ишене алган жок. Канчалык ары барсак, ошончолук ылдый түшөт окшойт. Жок, жок! Эгер Мухаммед-Ярга окшогон бирден-экиден интеллигенциянын өкүлү ар бир шаарда пайда боло баштасаалгач ушунун өзү жетишерлик болор эле.

Башына аркандай ойлор толгон Мухаммед-Яр шаарга жакындай баштады. Мухаммед Яр кеткенден бери анын шаарында да беш-он интеллигенция пайда болгон. Алар аны менен учурашышты. Анан вагонго отуруп, чогу эски шаарды көздөй жөнөштү. Шаардын орустар жашаган тарабында ар кандай өзгөрүүлөр болуптур: жаңы мейманканалар, үйлөр, парктар, дүкөндөр, театрлар, мектептер салынып; көчөлөр асфальтталган, аллеялар кенен, электр лампалары Швейцариядай! Бирок шаардын мусулмандар жашаган бөлүгү өзгөрүүсүз, ошол бойдон калган. Абдан кейиштүү көрүнүш... Мухаммед-Яр атасынын үйүнүн жанынан чыкты. Аны европалык стил менен россиялык орус кайра куруптур. Ал кетип баратканда, бул үйдү алты айга 225 рублга ижарага берип кеткен эле. Мухаммед-Яр өзүн орусча тааныштырды. Аны көрүп, орус минтип айтты:

- Сизден алты айга ижарага алгам. Алты айдан кийин да, бир жылдан кийин да эч ким келген жок. Үчүнчү жылы мен муну курдум. Мага беш-он миң рубль кетти. Бирок үч жыл мурун үй өзүн толук актаган. Акыркы үч жылдын ичинде үч миңден тогуз миң рубль таптым. Жакында бул жайды бошотуп, беш миң рублди сизге кайтарып берем. Калганын кечириниз» деди. Ага Мухаммед-Яр мындай деди:

- Башка жериң жок болсо ушул жерде эле кал, мага эки бөлмө жетет.

- Менин дагы жакшы үйүм бар, мен ошол жакка көчүп кетем. Мен сага тогуз миң рубль бермекмин, бирок төрт миңи ремонтко кетти.

Мухаммед-Яр кубануу менен макул болду. Эртеси эртең менен орус үйдү бошотуп, Мухаммед-Ярга беш миң рубль берди. Мухаммед-Яр бул кенен үйдө бактылуу жашап калды. Биринчи кабатты дүкөндөр үчүн ижарага берип, өкмөттүн уруксаты менен жогору жагына жеке клиника ачып, бейтаптарды: байларды акчага, кедейлерди бекер дарылай баштады. Медициналык практикасына эле ал күнүнө элүү-алтымыш рубль киреше таап атты.

Ал айылдан бир аз жер сатып алды. Анан аракетин жана кудай берген бактынын аркасында Мухаммед-Яр мунай тапты. Эми мунайдын чыкканын уккан миллионерлер Мухаммед-Яр менен иштешүү үчүн келип атышты. Бир чети жеке бизнесин ачса, экинчи жагынан шаардагы бир нече интеллигенцияны чогултуп, кайрымдуулук коомун ачып, көп адамга жардам берди. Шаарда окуу залы ачылды. Ошол жылы Мухаммед-Яр «Родина» аттуу сүрөттүү журнал жана «Новости» деп аталган күндөлүк газета чыгара баштады.

Ал биринчи жолу профессионалдык-техникалык окуу жайы жөнүндө көп козгогондо ага каршы болгондор арбын болду. Анда анын ордуна Мухаммед-Яр мугалимдердин жайкы курсун ачып, аларга окуунун принциптери жөнүндө лекцияларды окуп башташты. Ошентип, кичи шаарчадагы билим берүү үйлөрүнүн саны өсүп, башка шаарларга үлгү болду. Түрк-татар басма сөзү Мухаммед-Ярды «Доктор Мухаммад-Яр – элдин кулу» деп жаза баштады.

АХАД котормосу. – БАУ, Бишкек, 2023.

Булак: Cholpan, Abdulhamid Sulayman. «Doctor Muhammad-Yar.» In *Modernist Islam 1840-1940: A Sourcebook*, edited by Charles Kurzman. Oxford. Oxford University Press, 2002, pp. 264-269.

ТАЛКУУЛОО ҮЧҮН СУРОЛОР:

1. Чолпан сабатсыздыкты кандай түшүнөт? Эмне үчүн бул сөз текстте көп кездешет?
2. Чолпандын фантастикалык каарманы Мухаммед-Яр үчүн цивилизация эмнени билдирет? Эмне үчүн Мухаммед-Яр Түркстандын жарандарын сабатсыз деп ойлойт? «Тарбиясыздык деңизинен» чыгуу үчүн алар кандай үлгү алышы керек?
3. Мухаммад Яр цивилизацияны жана прогрессти кантип өзүнө сиңирди? Мухаммед Ярдын жердештерине европалык жана дүйнөлүк цивилизациянын прогрессине жетишүү үчүн билим кандайча жардам бере алат?
4. Чолпан, Биринчи бөлүмдө окуган кайсы авторду көбүрөөк эске салат? Эмне үчүн?

КАЙТАЛОО ҮЧҮН СУРОЛОР:

1. Чолпан да, Руссо да наадандыкты айыпташат. Алардын ою боюнча, адамдарды сабатсыздыкка эмне алып барат жана андан кутулууга эмне жардам берет?
2. Руссо «Ой жүгүртүү...» деген эмгегинде «билим... акылыбызды кооздоп, ой жүгүртүүбүздү бузуп салат» дейт. Бул сөзгө Чолпон макулбу? Жообуңузду актап алыңыз.
3. Кутб (биринчи бөлүмдө) Чолпандын молдолорго берген белегине кандай жооп берет эле? Бир жагынан батыштын адеп-ахлак принциптерин кабыл алган Адивар менен аларды жахилият деп айыптаган Кутбдун ортосундагы талаш-тартышта сиз кайсы тарапта болот элеңиз? Жообуңузга далил келтириңиз.

УИЛЬЯМ БЛЕЙК. УРИЗЕНДИН БИРИНЧИ КИТЕБИ. ЛОС КОРКУНУЧТА. ГРАВЮРА, 1794.
 Акылдын элеси. «Уризен» – автордун интерпретациясында адамзатты кул кылган акылдын көрүнүшү.

ТОМАС ЭЛИОТ. КӨҢДӨЙ АДАМДАР

Томас Стернс Элиот (1888-1965) америкалык-британиялык акын жана сынчы, Сент-Льюисте (Миссури, АКШ) туулган – XX кылымдын эң көрүнүктүү адабият ишмерлеринин бири. Т.С. Элиот 1948-жылы адабият боюнча Нобель сыйлыгын алган. Гарвардда, Сорбоннада жана Оксфорддо окуган. 1914-жылы Лондондо отурукташып, 1927-жылы британиялык субъект болуп калган. Мугалим жана банк кызматкери болуп иштегенден кийин басмакана боюнча карьерасын баштаган. Ал *The Egoist* (1917-1919) гезитинин редакторунун жардамчысы жана өзүнүн квартал сайын чыгуучу *The Criterion* (1922-39) журналынын редактору болгон. 1925-жылы ал Faber жана Faber басмаканасына жумушка орношуп, кийин анын директорлордун бири болгон. «Көңдөй адамдар» анын келечекке болгон көз карашын сүрөттөгөн ыр.

I

Биз – көңдөйбүз,
Биз – эл эмес, коркокпуз.
Баш ийели бүт баарыбыз чогулуп.
Башы – баткак, кир анын.
Кобурашып отурабыз акырын.
Жымжырт жана кургактык.
Сезими да, маңызы да жок анын.
Куураган чөп,
соккон шамал билинбей.
Келемиштер үймөктөшүп чогулат.
Айнек жана калай темир чаң баскан.

Формасы жок нерселер, түстөрү жок көлөкө.
күчтөрү жок булчуңдар,
кыймылы жок жаңсоолор.

Башка өлүк дүйнөсүнүн артынан
карап турган арбактар.
Алар бизди байкап, карап турушат,
Биз адашкан жансыз жандар эмеспиз.
Кыялдары бороонго окшош аларын,
бирок, көңдөй адамдар.
Адам эмес-
кейпи суук куурчактар.

II

Түшүмдөгү көргөн көздөн коркомун.
Бирок өлүм дүйнөсүндө
жок алардын карааны.
Карап турган ал көздөр
Күн нурлары сыяктуу,
сыныгына чагылышат

талкаланган мамынын.
Калчылдаган бутактар;
Шамал менен аралашып,
үнү угулат ырдаган.
Салтанаттуу жана алыста, өзүнчө,
өчүп калган жылдыз ал.
Өлгөндөрдүн чөйрөсүнө
Жакын басып барбайм мен.
Уят болуп, жасалма
бет кап кийип басынбайм.
Кийбеймин мен
келемиштин же карганын кийимин.
Эки саржан талаада,
Шамал согуп,
андан корккон таранчылар чырылдайт.
Жакын келбе жаныма,
эң акыркы жолугушуу эмес бул.

III

Күүгүм түшкөн суук өлкө –
өлгөндөрдүн өлкөсү.
Өлүк өлкө, кактустардын өлкөсү.
Өчкөн жылдыз.
Көрөт алар
таш айкелдин көтөрүлгөн колдорун.
Жок болушкан уруулар.
Эртең менен суукка тонуп,
назиктикти издейбиз.
Бул өлүмдүн биз билбеген өлкөсү
Өбүшсүн деп
ээриндерди алар бизге беришкен.
Талкаланган таштарга
дуба окулат шыбырап.

ЭДВАРД МУНК. КЫЙКЫРЫК.

Мунк өзүнүн атактуу картинасында 19-кылымдын башындагы художниктердин жана интеллигенциянын коркунучтуулугун жана кайгысын билдирген.

IV
Бул жерде эч бир көздөр жок.
Көздөр мында-
эч бир жерде көрүнбөйт.
Өчүп калган жылдыздардын өрөөнү.
Жыпжылаңач, какшып калган өрөөндөр.
Биз жоготкон өлкөнүн баш сөөктөрү.
Көпүрөнүн үстүнө
Акыркы ирет жолукканы барабыз.
Ташып аккан дарыянын жээгинде
сүйлөшкөндөн коркобуз.
Өчкөн жылдыз сыяктуу,
өлүп калган дүйнөдө өскөн
миң таажылуу розадай (ал өлкө)
Жалын болуп күйөт көзү бир күнү
ага чейин сокур болуп жүрөт ал.
Бир гана үмүт
сактайт көндөй адамды.

V
Кактустардын жанында биз бийлейбиз.
Кактустардын, кактустардын жанында.
Таңкы саат беште туруп,
Кактустардын жанында биз бийлейбиз.
Идея менен көр тириликтин

ортосунда бийлейбиз.
Ой менен иштин ортосунда бийлейбиз.
Көлөкөлөр жыгылат –
Сенин өлкөң анткени
Бойго бүтүү, Төрөлүүнүн ортосунда
жайгашкан.
Кыймыл менен Жооп берүүнүн
ортосунда жайгашкан.
Көлөкөлөр жыгылат –
Өмүр узак аябай.
Ортосунда өтөт узак өмүрлөр
Берилүүнүн, Селт дей түшүп чоочунун.
Ортосунда кыялдын,
реалдуу жашоонун.
Ортосунда маңыздын,
көрүнүштүн анан да.
Көлөкөлөр жыгылат –
Сенин өлкөң бар. анткени ал жерде.
Бар ал жерде сенин жашооң анан да.
Бар ал жерде сага керек нерселер.
Мына ошентип бүтөт дүйнө акыры
Мына ошентип бүтөт дүйнө акыры
Мына ошентип бүтөт дүйнө акыры
Жарылбайт ал, чыгат катуу кыйкырык

Булак: Элиот Т.С. Көндөй эл // Такыр жер. Тандалган ырлар жана поэмалар. / Англис тилинен которгон Андрей Сергеев. Алгы сөз Я.Засурский. Муравиёв В. – М.: Прогресс, 1971. 67-70-бб.

ТАЛКУУЛОО ҮЧҮН СУРООЛОР:

1. Жоош адам ким? «Караңгы чөйрөдөгү акыркы жолугушуу» деген эмнени билдирет?
2. Элиоттун түшүнүгү боюнча дүйнө эмне менен бүтөт?
3. Элиот башка дүйнөнү же биздин дүйнөнү өзү көргөндөй көрсөтөбү?
4. Өлүм падышалыгы эмнени билдирет? Бул тозокпу? «Формасы жок нерсе, түссүз көлөкө...» деген эмне?
5. Элиоттун «Жоош адамдар» поэмасынан адамдык прогрессти көрсүзбү?

КАЙТАЛОО ҮЧҮН СУРООЛОР:

1. «Дүйнө ушундай бүтөт, / Жарылуу эмес, кыйкырык». Элиоттун ыйы менен Руссонун заманбап дүйнөнүн бузукулугун сүрөттөгөн темага кандай тиешеси бар? Элиоттун поэмасын жана анын сөздөрүн Руссонун «... искусствонун прогресси сиздин чыныгы жыргалчылыгыңызга эч нерсе кошкон жок» деген жүйө менен салыштырыңыз.
2. «Философия менен алаксууда» баяндоочу Боэцийден: «Адамдардын өкүмдөрү ушунчалык адилеттүүбү, алар: жакшы же жаман деп ойлогон адам чындап эле ушундайбы?» деп сурайт. Бул Элиоттун

«Дүйнө ушундай бүтөт, / Жарылуу эмес, ый» жана «Бирге кобурашып / Тынч жана кургак, / Сезимсиз жана затсыз» деген саптары менен кандай байланышы бар?

3. Элиот тарыхтын эс-тутумун терс мааниде чечмелейт: «Алар биздин адашкан жокпуз / Бороондуу жандар – бирок бир гана / Көңдөй адамдар, / Коркунучтар, эл эмес экенибизди көрүшөт». Муну Конттун «Сүйүү, тартип, прогресс» деген позитивисттик урааны менен салыштырыңыз.

ТАЛДОО ҮЧҮН СУРООЛОР:

1. Билим жана окуулар адамзаттын прогрессин Руссо белгилеген сөзсүз төмөндөөдөн сактап кала алабы? Руссонун четке каккандарына кандай жооп берет элеңиз?
2. Адамзат тарыхы жакшы же жаман тарапка өнүгүп жатат деп ойлойсузбу? Неге?
3. Руссонун түшүнүгүндө адамзат прогрессинин булагы эмнеде?
 - a. цивилизация
 - b. чалгындоо
 - c. илим
 - d. дин?

Жообуңузду түшүндүрүп бериңиз.

4. Руссо адамдын билими жөнүндө эмне деп ойлойт? Бул бизди жакшылыкка алып келеби?
5. Огюст Конт Руссо менен кайсы жерден түптамыры менен макул болбойт эле деп ойлойсуз?
6. Руссонун адамзат прогрессин таанусуна Чолпан менен Бозций эмне деп жооп беришмек эле?
7. Руссо менен Элиоттун адамзаттын прогресси жөнүндөгү көз караштары кандайча окшош?
8. Азиз Эсмаил тарых жана анын биздин жашоодо ээлеген орду тууралуу эмне деп ойлойт?

БИРИНЧИ БАП

<http://collections.hermitage.ru/entity/OBJECT/922891>
http://www.artic.edu/aic/collections/modern/73pc_wood.html
 Amin Maalouf. Balthasar's Odessey. Harvill Press, 2002
 Francis Robinson (ed.). Islamic World. Cambridge Illustrated History. Cambridge University Press, 1996, p. 205
 National Gallery of Art, Washington. Harry N. Abrams, Inc. Publishers, 1984, p. 301
 Virginia Woolf. URL: <http://ourworld.compuserve.com/homepages/malcolmi/vwframe.htm>
<https://www.amazon.com/Ester-Ruzya-Grandmothers-Survived-Hitlers/dp/0385336055?asin=0385336055&revisionId=&format=4&depth=1>
 World Book Multimedia Encyclopedia, CD-RO M. Disk I. IBM, Deluxe Edition, 1997
<https://proza.ru/2011/07/17/1448>

ЭКИНЧИ БАП

Friedrich, Caspar David. Der Wanderer ber dem Nebelmeer, ca.1818. http://en.wikipedia.org/wiki/Image:Caspar_David_Fried
 Кадр из фильма «Белое солнце пустыни».
 Кадр из фильма «Белое солнце пустыни».
 Francis Robinson (ed.). Islamic World. Cambridge Illustrated History. Cambridge University Press, 1996, p. 205
<http://archaeology.org/0407/abstracts/timbuktu.html>
 World Book Multimedia Encyclopedia, CD-RO M. Disk I. IBM, Deluxe Edition, 1997
 Gloria K. Fiero. Medieval Europe and the World. Beyond The Humanistic Tradition. Vol. 2. Third Edition. Calmann & King Ltd., 1998, p. 51
<http://www.boondocksnet.com/ai/kipling/index.html>
https://ic.pics.livejournal.com/clara1302/86695697/1751/1751_original.jpg
https://en.wikipedia.org/wiki/Suez_Canal
<https://www.nps.gov/stli/index.htm>
 World Book Multimedia Encyclopedia, CD-RO M. Disk I. IBM, Deluxe Edition, 1997

ҮЧҮНЧҮ БАП

Bridgeman Art Library, London
 Toby Lester. «What is the Qur'an?» The Atlantic Monthly. January 1999, p. 45
 John Esposito (ed.). The Oxford History of Islam. Oxford University Press, 1999, p. 119
 John Bowker. World Religions, Dorling Kindersley, 1997
<https://en.wikipedia.org/wiki/Kaaba>
https://en.wikipedia.org/wiki/Diet_of_Worms
 Michael Holford Houghton Mifflin Company. McKay, A History of World Societies, Sixth Edition
 Gloria K. Fiero. Medieval Europe and the World. Beyond The Humanistic Tradition. Vol. 2. Third Edition.
 «The masses». URL: <http://www.katardat.org/Stalin/visual/pictures/photos1926.html>
 World Book Multimedia Encyclopedia. CD-RO M. Disk 1. IBM, Deluxe Edition, 1997
 John Walker (ed.). National Gallery of Art, Washington DC, 1984, p. 422, image 601
https://en.wikipedia.org/wiki/Vladimir_Lenin

Bertrand Russell. Wisdom of the West. Crescent Books, 1959, p. 270
 World Book Multimedia Encyclopedia. CD-RO M. Disk 1. IBM, Deluxe Edition, 1997

ТӨРТҮНЧҮ БАП

ArchNet.org. URL: <http://archnet.org>
 ArchNet.org. URL: <http://archnet.org>
 ArchNet.org. URL: <http://archnet.org>
[https://en.wikipedia.org/wiki/Blue_Mosque,_Istanbul#/media/File:Istanbul_\(34223582516\)_\(cropped\).jpg](https://en.wikipedia.org/wiki/Blue_Mosque,_Istanbul#/media/File:Istanbul_(34223582516)_(cropped).jpg)
 Photo: C. Correa. The Aga Khan Award for Architecture. Housing Process and Physical Form, Photo by W. Lim. 1980, p. 45
 Charles Correa. URL: <http://www.toto.co.jp/GALLERMA/hist/en/biogra/correa.htm>
 The Aga Khan Award for Architecture. Housing Process and Physical Form, Photo by W. Lim. 1980, p. 46
 The Aga Khan Award for Architecture. Housing Process and Physical Form, Photo by W. Lim. 1980, p. 47
https://upload.wikimedia.org/wikipedia/commons/e/e4/54._Briey._Cit%C3%A9_Radieuse_%28102%29.jpg
https://en.wikipedia.org/wiki/Villa_Savoye#/media/File:VillaSavoye.jpg
https://en.wikipedia.org/wiki/Central_Milton_Keynes_shopping_centre
 Milton Keynes. URL: <http://www.mkweb.co.uk/futurecmk/home.asp>
https://en.wikipedia.org/wiki/Taj_Mahal
<https://www.pravoslavieto.com/poklonnichestvo/istanbul/images/hagia/interieur1.JPG>
 База данных иллюстраций ПАХЧ
 Дизайн кыргызской юрты. Фрунзе: Издательство Кыргызстан, 1986

БЕШИНЧИ БАП

Slavenka Drakuli. How we Survived Communism and even Laughed. Harper Perennial, cover page. 1993
www.pbase.com/ralf/zagreb
www.pbase.com/ralf/zagreb
www.pbase.com/ralf/zagreb
 URL: <http://www.globalgeografia.com/album/ungheria/budapest.jpg>
 Istoriya Mirovogo Iskusstva, «History of World Art», BMM, 1998, p. 234
 Dancing Dervishes. URL : <http://www.zweitausendeins.de/index.htm?displayV2.cfm?dsplnr=2661&language=1>
 Halil Inalcik. The Ottoman Empire: the Classical Age 1300-1600. Phoenix Paperback, 1973, pp. 132-133
 Islam: Eyewitness Books. New York: DK Publishing, 2002, p. 37
 World Book Multimedia Encyclopaedia. CD-RO M. Disk 1. IBM, Deluxe Edition, 1997
 Philip Mansel. Constantinople: City of the World's Desire, 1453-1924, Penguin Books, 1995, pp. 256-257
 Big Brother is Watching You. URL: <http://www.fantasticpromotionsinc.com/bigbrother.htm>
 George Orwell. URL: http://www.george-orwell.org/l_pictures.html

АЛТЫНЧЫ БАП

[https://en.wikipedia.org/wiki/Brethren_of_Purity#/media/](https://en.wikipedia.org/wiki/Brethren_of_Purity#/media/File:Double-leaf_frontispiece_from_%22The_Epistles_of_the_Brethren_of_Purity%22.jpg)
 File:Double-leaf_frontispiece_from_%22The_Epistles_of_the_Brethren_of_Purity%22.jpg
 URL: <http://gallery.euroweb.hu/tml/b/boel>
 URL: www.tesorillo.com/.../julio_cesar.htm
 URL: http://www.artrenewal.org/images/artists/c/Claesz_Pieter/large/Vanitas_Still_Life_WGA.jpg
 URL: <http://humanities.edu.ru/db/msg/22774>
 Wikimedia Commons URL : http://commons.wikimedia.org/wiki/Image:David_-_The_Death_of_Socrates.jpg
 Roy Porter. The Greatest Benefit to Mankind. Fontana Press, 1997, plates
 Daniel Brower and Edward Lazzarini (ed.). Russia's Orient Imperial Borderlands and Peoples, 1700-1917, Indiana University Press, 1997, p. 192
 Архив Блэйка www.blakearchive.org.uk
 Blake: Urizen. URL: http://www.artchive.com/artchive/B/blake/blake_urizen_9.jpg.html
 Wikimedia Commons. URL: http://en.wikipedia.org/wiki/Image:The_Scream.jpg

АДАМТААНУУГА КИРИШҮҮ

Кыргыз тилине которгондор:
Алимбаев Абдурахман (Баяс Турал),
Орозалиева Жүрсүн, Сабирова Венера
Редакторлор:
Тажиматов Санжар, Шамбеталиева Хадича

БОРБОРДУК АЗИЯ УНИВЕРСИТЕТИ
Ага Хан «Адам таануу» долбоору
734013 Тажикистан Республикасы, Душанбе шаары,
Нисор Мухаммед көчөсү, 61/2
Тел. (+992-372) 44 601 44 33; 44 601 44 55
Электр.дарек: akhp.dushanbe@ucenarasia.org